

A
TÁRSADALMI JÓLÉT
FÖLTÉTELEI

ÍRTA
RÉVAI SÁMUEL

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
MDCCCI

ELŐSZÓ.

I. Feladatomban tűztem ki a társadalmi kérdés tanulmányozását. E kérdés állandó izgalomban tartja korunkban a világot s nemcsak a hivatásszerű állambölcselőtől, nemcsak a társadalmi tudományok szakavatott művelőjétől, hanem az igénytelenül megfigyelő közembertől is szinte megköveteli, hogy behatóan foglalkozzék vele. Országok és nemzetek életbevágó kérdései ugyan első sorban azokra tartoznak, a kiknek hivatalból feladatuk, hogy a fölszínre toluló jelentős eszmékkel és új irányokkal számoljanak, de nem hanyagolhatja el e kérdéseket egyetlen komoly, gondolkodó ember sem, a ki elfogulatlan elmével, tiszta szemmel tekint bele a jelen gazdasági élet izzó kohójába, a melyben zavarosan és zajosan forrong és alakul a jövő.

Századunk első évtizedeiben csak kevesen foglalkoztak még a gazdasági és társadalmi kérdésekkel, mert a kenyérkérdés nem volt annyira égető, mint manapság; s valamint az erejében bízó fenevad csak akkor jár zsákmány után, a mikor éheznek: a „homo

sapiens” is belenyugszik sorsába mindaddig, a míg a gyomor korgása föl nem ébreszti állati ösztöneit. Ma már sürgössé és fenyegetővé lett a kérdés, mert a gép, a gőz és a villamosság alaposan megváltoztatták a helyzetet. A társadalom közgazdasági életének tömérdek súlyos baja, a vagyontalanok légióinak, a szűkölködők millióinak szembeötlő szaporodása s a háttérben fenyegető általános válság a sociális kérdést minden egyéb kérdés fölé emelte.

Ma már nem csupán a munkáskérdéssel állunk szemközt, mely magában véve is elsőrendű fontosságú és múlhatatlanul követeli a méltányos és igazságos megoldást, hanem szemben állunk egyúttal azzal a mérhetetlenül bonyodalmas gazdasági válsággal, melyet a világverseny hozott létre, azzal a gazdasági háborúval, mely a világszerte dühöngő számtalan ellentétes érdek összeütközéséből keletkezett.

A mai nagy gazdasági válságban és háborúban valamennyi gazdasági tényező sorsa kockán áll. A holnap bizonytalansága miatt senki a termelésre vagy a fogyasztásra vonatkozó dolgaiban megnyugvással nem intézkedhetik. Földbirtok, beruházás, tőkeelhelyezés, ipar, gyár, kereskedelem, termelés és fogyasztás minden ága ingatag lábon áll, mert a világverseny kiszámíthatatlan esélyei pénz- és kereskedelmi közvetítésen nyugvó gazdasági rendszerünkkel többé össze nem férnek.

Míg tehát századunk kezdetén a francia forradalom hármasszavának mintegy továbbszótt fonala-

ként csak szórványosan tűnik föl a tudományos irodalomban a gazdasági egyenlőséget sürgető elmélet, a hatvanas évek körül már rohamosan indul meg a mozgalom a gazdasági világrend megváltoztatása végett. Míg az előző évtizedekben leginkább a munkásosztály, a vagyontalanok (proletárok) sokasága zúdult föl a gazdasági javak egyenlőtlen felosztása ellen és a bölcselő nemzetgazdák, ha foglalkoztak egyáltalán a koplalók sorsával, figyelmüket egyedül a bérkérdésre fordították: addig manap a közgazdasági feladatok miként való helyes megoldása világszerte foglalkoztatja a társadalmat s nemcsak a munkások tömege, hanem valamennyi társadalmi osztály érzi, hogy helyzete visszás és tartahatatlan és mindenki kételkedve és aggódva várja a helyzet jobbrafordulását.

Manapság tehát nem érhetjük be többé a közgazdaság egyes kóros tüneteinek vizsgálatával s gyógyításuk módjának meghatározásával, hanem szemügyre kell vennünk a termelés és értékesítés egész körének összes megváltozott viszonyait s állást kell foglalnunk a különböző gazdasági érdekek összeütközéseivel és ellentéteivel szemben. A világkereskedelem és áruforgalom esélyei, a termelésben sűrűn, sőt nem egy helyütt rohamosan beállott változások és újítások, a fogyasztás árjának hullámzása a gazdasági élet folyamát megzavarták s régi medréből kiszorították. A természet kifáradhatatlan vizsgálata és elemi erőinek ügyes fölhasználása révén képesek vagyunk fokozni a termelést és biztosítani egész nemünk megélhetését, apasztani a

testi munka súlyos terhét, megkönnyíteni a létért való küzdelmet. Ezek az általános vívmányok azonban mind hiábavalók, sorsunkon nem lendítenek, mert noha nagyot haladtunk művelődésben, egyet még sem tanultunk meg: párosítani az észszerű gazdálkodást az igazság szerint való osztozkodással, így minden haladásunk mellett is lejtőre jutottunk s nincsen ma egyetlen társadalmi osztály és népréteg, a melyre a gazdasági változás egész nyomasztó erejével rá ne nehezednék. A javakkal megáldott, birtokban levő osztályokat, valamint a mindennapi kenyérért harczoló tömegeket egyaránt terhelik a gazdasági ellentétek és a megélhetés nehézségei.

Társadalmunk kóros állapotát fölismerték. Világosan látják, hogy idegzete meg van támadva, hogy vérkeringése egyenlőtlen, életműködése akadozó. Ámde nem elég, hogy a magas fokú lázban sínylődő betegnél fölismerjük a kórt, ha azután a sorvadozót magára hagyjuk s bűnös nembánomsággal rábizzuk a természet gondjára s egyedül a szervezetben lakó erőtől várjuk egyszersmind a gyógyulást. A föladat az, hogy az összes kóros jelenségek szemügyre vétele mellett eldöntsük, minő ápolásra és orvoslásra van szüksége a betegnek. Különös gondot kell fordítani a lázas forróság mérséklésére, mert annak elhatalmasodása azzal a következménnyel járhat, hogy a beteg egy eszméletlen pillanatában neki megy a nyitott ablaknak és egy ugrással nyakát szegi.

II. A kóros állapotok megszüntetésének módjára nézve a legkülönbözőbb és legellentétebb vélemények merültek föl, melyeknek kiegyeztetése eddigelé nem sikerült. Nem nyújtanak a társadalom átalakítására vonatkozólag világosan kidolgozott tervezetet sem a hivatás-szerű socialista írók munkái, sem egyesületek, párt-körök és nagygyűlések nyilatkozványai; másrészt azonban a hivatott és mértékadó állam-politikai tényezők nem hajlandók a kísérletezés terére lépni, a társadalom fentartó elemei nem akarnak felelősséget vállalni az emberi világrendnek végzetessé válható felforgatásáért olyan új társadalom, olyan új világrend kedvéért, a melynek még elméleti képe is szédületes és szakadozott. Az anyagi jólétben élő osztályok ábrándképnek (utópia) mondják a socialismus tanát s a polgáriassodás áldásait, a társadalom békéjét féltik az átalakulástól, melynek keresztülvihetőségét, vagy legalább is állandósulását mereven tagadják.

Az esetleges rázkódásokból leendő kibontakozás módját, az átalakulás árát előzetesen kellene tudniok, legalább azoknak, a kik alapjában nem tagadják a mindjobban növekedő társadalmi mozgalom jogosultságát és elismerik a fölgyülemlett közgazdasági nehézségek kiegyenlítésének szükségét; mert józan észszel senki Húbele Balázs módjára bele nem bocsátkozhatik a társadalmi rend fölforgatásába. Joggal vethetjük szemére a socialistikus tanok hirdetőinek, hogy az átalakulásra vonatkozó tervezeteik homályosak; szembe állítanak bennünket egy feneketlen ürrel, chaotikus zavarral,

mely bekövetkezik múlhatatlanul, mihelyt kioldjuk a társadalom kapcsait, lerontjuk a közbátorságot biztosító intézményeket, csupán abban a reményben s ama kétes ígéret fejében, hogy majd később, a mai társadalmi rend összeomlása után, könnyű szerrel állapodhatunk meg az új szervezetre nézve.

Kalandos tervezetessel nem lehet népeket kormányozni s az egyén vagy a társadalom eleven tésztén való kísérletezéssel és vivisectióval nem lehet az emberiséget bajából kigyógyítani. Az ilyen kísérletezés végveszedelembé sodorhatja a társadalmat, szétrobbanthatja minden alapzatait, elpattanthatja minden kötelékeit s egy újabb, még sötétebb középkor romjaiba temetheti polgáriasodásunk minden vívmányait.

Hiszen a francia forradalom borzalmi is abból származtak, hogy szabatosan meghatározott, életrevaló új intézmények helyett, fenkölt bölcsészek eszményi, de merőben elméleti igazságait iparkodtak átültetni az állam gyakorlati kormányzásába s a társadalom lüktető életébe, minden óvatosság, minden átmenő intézkedés, minden előkészület nélkül, a legkülönbözőbb és legellentétesebb érdekekre való tekintet mellőzésével.

A socialismus hirdetői meggyőző adatokkal és érvekkel mutatják ki a gazdasági élet számtalan alkalmatlanságait, a mai termelési és felosztási rendszer helytelenségét és igazságtalanságát, de adósok maradnak a célszerű és békés kibontakozás módjának szigorú és pontos megállapításával. Nem találták meg az új

társadalmi rendnek tökéletes, világos, szerves és gyakorlatilag keresztülvihető formáját.

Egyes emberi elmének csak nagy ritkán adatott meg a képesség, hogy eredeti, önálló, teljesen új eszméket gondoljon ki s azokat mindjárt végleges alakba is gyúrja. S olynémű tervezet, mely évezredek gazdasági szervezet megmásítására, életbevágó intézmények fölforgatására, minden egyéni föntartási érdek átváltoztatására van hivatva: nem is pattanhat ki Minervaként, teljesen kész, egyöntetű alakban az emberi agyból. Meg kell gyúrni, ki kell igazítani, alávetni szigorú elméleti vizsgálatnak s ki kell csiszolni, míglen olyan világossá, kerekké, áttekinthetővé formálódik, hogy megérti nemcsak az államférfiú, nemcsak a politikus, hanem a nagy közönség is. a néptest, melynek az átalakuláson keresztül kell mennie s a melynek főnmaradása, jövődjének minden föltétele éppen e mérhetetlen hatású átalakulásban gyökerezik. A socialis kérdésre nézve is beállott a szükség, mely a természet rendjében mindenütt érvényesül, mely minden igazság térfoglalásánál, minden átalakulás lefolyásánál világosan szemlélhető: a f e j l ő d é s szüksége. Sokaknak kell a kérdéshez hozzászólaniok, sok szempontból kell a megélhetés nehézségeit megvizsgálni, hogy a jelen társadalmi állapot ferdeségeiről és visszásságairól lehulljon a lepel s lássuk világosan: mi a teendő.

Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy gazdasági életünk nyomor-boronálta talajából annyi eltérő nézet, vélemény, tervezet és javaslat hajtott ki. A fölfogások

e sokfélesége jelöli meg éppen feladatunkat. Folytatni kell a kutatást; minden oldalról alaposan meg kell vizsgálni az ellentétes érveket, a különböző javaslatokat és tervezeteket mindaddig, a míg a társadalom megélhetésének kérdésére nézve sikerül kielégítő megoldást találni.

III. A társadalom megélhetésének, általános jólétének kérdése, mint ezt már az első pontban érintettem, szükségszerűleg önmagától vetődik fel mindenütt, a hol kiélesednek a gazdasági ellentétek és kiváltságos egyének dúsgazdagságával és fényűzésével szemben áll a nagy sokaság nyomora és tengődése. Mennél szembetűnőbb ez utóbbi, annál égetőbbé válik a kérdés maga, annál hevesebben és erősebben ébred föl minden józan megfigyelőben az a kívánság, hogy e nyomoron segítsünk, hogy ez ínségnek véget vessünk. Ámde, hogy valamely bajt orvosolhassunk, ismernünk kell mindenekelőtt az okát. Csakis az alapok ismerete mellett dönthetjük el: segíthetünk-e a bajon, vagy pedig tétlenül és tehetetlenül kell-e néznünk továbbra is, hogyan terjed és hogy pusztít a társadalom testében.

A társadalmi nyomorúságnak okát ugyanis kettőben kereshetjük, mielőtt még a kérdést alaposan megvizsgáltuk volna. Lehet az ok természete ti, tehát olyan, mely szükségszerűen folyik az emberiség és a környezet viszonyából s melyet megváltoztatni vagy éppen megszüntetni nem áll módunkban. De lehet az ok társadalmi, vagyis olyan, mely nem az ember és természet viszonyából folyik szükségszerűen, hanem

csakis a társadalmi szervezetből, a társadalmi élet berendezéséből, szóval olyan ok, a melyet módunkban van megszüntetni. E kérdés elől nem térhet ki az, a ki a társadalmi nyomorúság megszüntetésén töprenkedik. Hiszen, ha a társadalmi nyomor és ínség oka magában az anyatermészetben rejlik, ha tehát a nyomorúság oka egyúttal természeti törvény, akkor hiábavaló és meddő minden olyan elmélet, mely a társadalom általános jólétének megteremtését hirdeti vagy követeli. Az első kérdés tehát, a melyet meg kell oldanunk, ebben foglalható össze: Van-e a társadalom általános jólétének akadálya a természetben? Ezzel kérdéssel foglalkozik munkám első része, mely egyfelől megczáfolja azokat a részben régi és részben új elméleteket, melyek magában a változhatatlan természeti rendben látják az általános jólét egyetlen akadályát, másfelől pedig — pozitíve — iparkodik bebizonyítani, hogy a természetben a megélhetésnek semmi sem állja, mert nem is állhatja útját.

Ha azonban a természet nem oka a nagy társadalmi nyomornak és tengődésnek: úgy világossá válik, hogy az akadály és hiba egyedül a társadalmi és gazdasági szervezetben lappanghat. Itt kell tehát keresnünk a világszerte érezhető közgazdasági nehézségek okát; kimutatni, hogy a jószágcsereinek mai rendszere helytelen; megvilágítani, hogy miből ered az a szembe-tűnő, sajátságos jelenség, melynél fogva a javak termelésében mutatkozó mérhetetlen emelkedés melletti is az emberiség nagyobb része ma csak úgy szűkölködik, sőt

koplal, mint hajdan: bebizonyítani, hogy tudomány és művészet, jóllehet nagy mértékben vitték előbbre az emberiséget, nem hozták meg az általános jólétet s a milliók könnyebb megélhetését: hogy a termelési eljárás módosítása, megkönnyítése, az új gépek, szerszámok, czélszerű készülékek egész sokasága nagy arányokban hatványozta ugyan a különböző termelési ágakhoz tartozó javak szaporítását, de sokat emlegetett és sokat dicsért hasznosságuk mellett sem idézték elő az egyetlen igazi eredményt: a tömegek kielégítését élelem és kényelem tekintetében: kinyomozni azokat az akadályokat, melyek a polgáriasodás mai haladott állapotában is meggátolják a nemesebb emberi indulatoknak, a felebaráti szeretetnek, az egyenlőség elvének érvényesülését, megghiúsítják azon ígék megvalósulását, a melyeket magasztos szellemek hirdettek évezredek óta s a melyekért nagy lelkek a halálba mentek.

Ki kell mutatni, hogy közigazdasági szervezetünk czélszerűtlen, mert a vagyonnal időszerűleg rendelkező kisebbségnek, a gazdagoknak nyújt ugyan kényelmet és élvezetet, de sem nekik maguknak, sem családjuknak, sem pedig ivadékuknak nem biztosít állandó jólétet, nem óvja meg őket attól a nyomortól és elzülléstől, a melylyel most ellentétben állanak. Helyre kell igazítani azt a népszerű, de hibás véleményt, mely a jómódban élő kisebbséget teszi felelőssé a koplalók szomorú sorsáért; le kell rontani azt az indokolatlan vádat, hogy az ősi birtokukból kivetett vagyontalan tömegek osztályrészét a kisebbség kobozta el és bitó-

rolja: mert nem egyes emberekben, nem a jómódú kisebbség önzésében rejlik a hiba és a bűn, hanem a rendszer alap gondolatában. Az a közgazdasági rendszer, a melyet fejletlen korban élt, tisztázatlan fogalmakkal küzködő és kezdetlegesen gazdálkodó nemzedékektől vettünk át örökül: átokszerűen nehezedik vállainkra, gátat vet minden jobb igyekezetnek s lehetetlenné teszi a javaknak az egyenlőség és a méltányosság elvei szerint való fölosztását.

A társadalmi nyomorúság alap-oka a t á r s a d a l o m gazdasági rendszerében rejlik s meg kell keresnünk e rendszer alapvető intézményét, alapvető gondolatát, vagyis azt az okot, mely minden egyes nyomorúságban, minden egyes visszaélésben kifejeződik, azt a visszásságot, melytől minden egyes visszásság származik a társadalomban. Hogy ilyen gazdasági alapviszásság a rendszerben csak egy lehet s nem kettő, vagy még több. Nem nehéz bizonyítani. Tegyük föl, hogy a társadalomnak két olyan gazdasági intézménye van. mely egyaránt megköveteli, hogy benne lássuk valamennyi gazdasági vizzásság okát; tehát X. és Y. Ha X. az alap-vizzásság, akkor minden egyes gazdasági vizzás jelenségben mutatkoznia kell, tehát Y-ban is. viszont ha Y. az alap-vizzásság, mindenütt ki kell fejlődnie, tehát X-ben is. De ha X. benne van Y-ban és Y benne van X-ben, ez annyit jelent, hogy X. és Y egy és ugyanazon vizzásság és ezt kell bizonyítanunk.

Ilyen alap-ok kimutatása annyival is fontosabb, mert a mai gazdasági harcban sűrűn merülnek föl olyan elméletek is, melyek a társadalmi nyomorért az egyes osztályokat, sőt akárhányszor a kiváltságos egyéneket teszik felelőssé. Sem egyes osztályokat, sem egyéneket nem teszünk mi felelőssé a társadalom nyomoráért, hanem egyedül azt a társadalmi alap-gondolatot és alapintézményt, melyből szükségszerűség fakad a végtelen és változatos egyéni nyomorúság: vagyis a magántulajdont. Miután ezt az alap-okot megtaláltuk és kihántottuk: kutatjuk, hogy a nagy gazdasági viszonyokban minő helyzeteket teremt ez az intézmény, mik következnek belőle. A mai gazdasági élet bírálatával bizonyítjuk be a magántulajdon tarthatatlanságát, kimutatván, hogy minden nyomorúság egyesegyedül belőle fakad; hogy a belőle fejlődött gazdasági rendszer mint szoros gyűrű megakadályozza a társadalom haladását az általános megélhetés és jólét irányában. Minthogy azonban a magántulajdon nemcsak a valóságos élet tengelye, hanem tengelye egyúttal a gazdasági tudománynak is, nem tartózkodhatunk az elvi fejtegetésektől sem, hogy elméletileg is beigazolhassuk a magántulajdon és a belőle folyó gazdálkodási rendszer tarthatatlanságát.

A munka második része tehát a mai gazdasági gyakorlat és elmélet bírálatát foglalja magában, minden lépésnél újra meg újra csak ahhoz az eredményhez jutva el, hogy a társadalmi nyomorúság alapoka a magántulajdon lévén, az általános jólét meg nem való-

sulhat mindaddig, míg a társadalom föl nem adja eddigi alapgondolatát és módszerét s át nem tér a közös gazdaság rendszerére. Magától értetődik, hogy elméletet és gyakorlatot mereven elválasztani nem lehet: bizonyos fogalmak tisztázása már a gyakorlati részben válik szükségessé és így voltaképpen a nemzetgazdasági tudományt sem csupán ez illető könyvben tárgyalom, hanem úgyszólván minden fejezetben és minden kérdés fölmerülése alkalmával. A gazdasági tudományról szóló könyv szükséztűségének ez egyik főoka; a másik az, hogy munkám kerete e theoretikus kérdéseknek csak nagyon általános tárgyalását engedte meg. A harmadik rész feladata a másodikból nyílik. A munka második része a magántulajdon elve helyébe a közös tulajdon elvét ülteti, a magángazdálkodás elve helyébe a közös gazdálkodás elvét. Kérdés mindenekelőtt, miben áll a közös gazdasági rendszer elve s milyen a rendszer, melynek ez elv alapján ki kell fejlődnie? Hogy tíz új alapelv s az új alapintézmény minő állapotokat teremt az államban, mik a következményei a magángazdálkodás beszüntetésének és a közös gazdasági rendszer megindításának, minő viszonyok állanak be egyén és egyén, egyén és család, egyén és állam között s általában minő változásokon kell okvetlenül keresztülmennie azon államnak, mely a közös gazdálkodás elve alapján újjászervezi, úgyszólván újjáteremti magát? Ezzel foglalkozik a munka harmadik része, mely tehát a közös gazdaságban élő állam körvonalait rajzolja meg.

Ez a tervezet főképpen a közgazdaság intézményeit öleli fel s a többi erkölcsi életviszony vagy közügy közül csupán azokra terjed ki, melyek a létesítendő rendszerrel szoros összefüggésben vannak. A tervezet e majdnem merőben gazdasági jellege onnan ered, hogy meggyőződésem szerint mindazok a különböző és szétágazó kérdések és tanok között, melyek a socializmus gyűjtőneve alatt keringenek a közéletben és a melyek a társadalmi élet legfőbb viszonyainak megváltoztatására, sőt mi több, csaknem az egész világrend fölforgatására irányulnak — mondóm, e kérdések között nincsen egyetlen olyan fontos, annyira sürgős és életbevágó, mint a kenyérkérdés: az éhezők ellátása, a szűkölködők kielégítése, illetve a munkamegosztás állami szervezése.

Itt azonban új és nem csekély kérdés áll elő, melylyel okvetlenül számolnunk kell, az tudniillik, hogy gyakorlatilag miképpen hidalható át a széles és mély űr, mely a régi és az új állapot között tátong, vagyis miképpen volna lehetséges, hogy az állam forradalom nélkül alakuljon át magángazdálkodási államból a közös gazdaság államává. Erre a kérdésre felel meg a munka utolsó könyve, mely részletesen megjelöli azt a módot, mely a mai társadalmakat a fokozatos fejlődés révén viszi át a közös gazdálkodás rendszerébe, az általános társadalmi jólét állapotába.

IV. Ismét valópontra érkezett az emberiség. Eddigi polgárisodásunk és fejlődésünk választás elé állít bennünket. Vagy haladnunk kell előre, kiszélesítenünk az

emberiség, a szeretet és egyenlőség eddigelé oly szűk ösvényét s odatörekednünk, hogy minden emberi lény emberi méltósága szerint élhessen és részesedjék a művelődés áldásaiban: vagy pedig vissza kell fejlőd-nünk a durva, nyers erők, az állati ösztönök állapotába. De bármely irányba vegye is útját az emberiség, mind a két esetben következetesen kell eljárni, mert félrend-szerekkel célzt, sikert elérni sohasem lehet. A közgaz-daság mai rendszerének oszlopos védői a socialismus keresztülvihetlenségének bizonyságául egyebek között fölhozzák azt is, hogy mindazok a kísérletek, melyek a socialis társadalom létrehozása iránt az egyes orszá-gokban történtek: egytől-egyig csúfos kudarczczal végződtek. Íme a félintézkedés, a félrendszer átka. Azokból a kísérletezésekből eleve hiányzott az ihlettség és az életképeség, az igazság és a komoly akarat vér-keringése; az alapeszmékben és a tervezetekben nem volt meg a kellő realitás, mert a kísérletezők megfede-keztek a keresztülvitel módjainak előzetes megállapítá-sáról. De főképpen hiányzott a kezdeményezésnél a teljhatalmat gyakorló állam hozzájárulása és párt-fogása.

Ámde még jóval sűrűbb kísérletek meghiúsu-lása sem igazolná azt, hogy lemondjunk ama törekvések-ről, melyek a közgazdasági világrend mai hibás, egész-ségtelen és ferde állapotainak megváltoztatására irányul-lak. Az emberiség egyrészt mindig keserves küzdelem-mel, kifáradhatatlan munkával, erélyes kitartással tudott csak előre törni a haladás útján, másrészt mindazok az

eszmék, a melyeknek a művelődés számtalan vívmányát, kedvezőbb helyzetünket, nagyobb jólétünkéi köszönhetjük: fölvetődésük idején ellenzésre, sőt heves támadásokra találtak. Minden új eszme, minden fölfedezés és találmány minden korban végtelenül sok akadályba ütközött s alig legyőzhető nehézségekkel találkozott az elfogult, szűk látkörű, de döntő befolyású emberek között, a kik hitetlenséggel, gúnyolódással, tagadással, támadással iparkodtak gátat vetni olyan törekvéseknek, melyek gyümölcseit késő nemzedékek milliói élvezték. Igaz ugyan, hogy Columbus, a kit előbb gúnynyal fogadtak s azután rút hálátlansággal jutalmaztak: nem azon a ponton kötött ki, melyet útjának végcéljául tűzött ki. De mi a keleti Indiákra vezető rövidebb út helyébe egymásután két új világ-résznek és az óceánok tömérdek szigetvilágának birtokát és kincseit köszönjük a lángeszű vállalkozó merészségének. Sem a szűkkeblűek és rövidlátók közönye, csúfolódása vagy sajnálkozó mosolya, sem a szükséges eszközök hiányossága nem riasztotta vissza a nagy szellemeket, a kik kényelmüket, tetterejüket, sőt életüket fölládozták az emberiség haladásáért és e földön való boldogulásáért.

Ha azonban letérünk a haladás ösvényéről és a visszafejlődés szomorú útját választjuk, akkor nem tűrhetjük meg többé a földön az elme azon alkotásait, a melyek keserves gyümölcsei évezredekken át folytattott küzdelmünknek, hangyaszorgalmunknak, számtalan erőlködéseinknek és kínlódásunknak. Akkor dúlunk föl

számtalan intézményünket, tagadjuk meg ezer vívmányunkat, gyűjtsuk föl a szellemi erődöket s rontsuk le a védőbástyákat, melyek útjába állottak eddig a visszsaesés örökké éber szellemének. Zúzzuk össze gépeinket és döntsük romba gyárainkat, melyek a termelés fokozására, a jólét gyarapítására szolgálnak. Törje darabokra körzőjét a mérnök, repeszszé széjjel olvasztó tégelyét a vegyész, zúzza porrá csiszoló kövét a lát-szerész. Szórjuk széjjel a természetbúvár betűkbe foglalt ismereteit, perzseljük föl újra a tudományok csarnokát s vessük máglyára a bölcsészek és költők, az emberiség e nemtőinek kinyilatkoztatásait. De hogy ennek a pusztításnak foganatja is legyen, öljük ki egyszerismind az emberi agyból az alkotó szellemet, a mely Istentől nyert ihleténél fogva folyton alkot és teremt. Tiltsuk el az emberiséget minden gondolkodástól, észbeli tehetségének fölhasználásától, hogy újból meg ne kísérelje a természeti erők olyan kiaknázását s létre ne hozzon olyan alkotásokat, a melyek ismét csak „túltermelés”-t idézhetnének elő és — amitől Isten óvjon — a termékek árainak csökkenésére, az „árak megrontására” vezetnének. Karhatalmat mindenfelé, hogy az emberiség géniusa valahogy ki ne törhessen, hogy az emberi ész forgó kereke megálljon, míg sikerül visszaterelni az emberi állatot a nélkülözés, a koplalás, és lemondás állapotába, a butaság és rabszolgaság ketreczébe. Mert ha csak a mai intézményeket dűljük széjjel, de az emberi szellemet megsemmisíteni nem vagyunk képesek, akkor a visszsaesés, a sülyedés is csak ideig-

lenes leend. Nincs olyan sötét középkor, melyből az emberiség gényusa ki ne tudna bontakozni. A hosszú éjszakai álomból fölébredve, az emberiség szelleme a virradat derengésében újra elindul, hogy új és szebb világot teremtsen a réginek helyén. A pirkadó hajnal világánál összeszedi a szétszórta heverő cserepeket, gyűjti gondosan a megmaradt törmelékeket, kiássza a romok alól is az értékes emlékeket, egybeilleszti a múlt műalkotásainak széthullott darabjait s keresi újból a haladás és boldogulás módjait. Mert az emberiség gényusa nem tud megnyugodni mindaddig, míg az általános jólét előmozdítására irányuló valamely fölvetett új problémát sikeresen meg nem oldott. Ennek ellenében hiábavaló minden erőlködés, minden fáradság. A társadalmi bajokat eltitkolni, a szenvedők és szűkölködők égbekiáltó panaszát szép szóval elcsitítani nem lehet s a gyógyítás munkáját egyedül a nép testben lakozó természetes életerőre bízni nem szabad. Mert ha ez az erő kitör, vulkanikus ropogással perzselheti el meglevő intézményeinket, hamuvá égetheti századok és nemzedékek fáradságos mívelődési alkotásait s a romok alól ismét kikelhet a véresszemű zsarnok-önként, mely eltiporná a közjólétet és közbátorságot s megölné azt a szabadságot is, a melyben részünk volt mostanáig.

A társadalmi megélhetés kérdése nincsen ugyan még teljesen megoldva, de a socialistikus társadalom mégsem álmkép, mégsem utópia többé. „Fajunk jövőendő boldogságát — írja Lubbock — melyet költők alig mertek remélni, bátran jósolja meg a tudomány,

utópiák, melyeket sokáig olybá tekintettünk, mintha nyilvánvaló lehetetlenségnek volnának synonymái, a melyekre háladatlanul úgy néztünk, hogy „sokkal jobbak, hogyses igazak lehetnének” most éppen ellenkezőleg úgy tűnek föl, mint szükségszerű következménye a természeti törvényeknek és egygyel többször látjuk ismét, hogy a póre valóság fölötté jár a képzelet legragyogóbb szárnyalásának.”¹ Az emberek általános jólétének megteremtése, a közös, kitartó munka révén nem rögeszme, nem képzelődés; be fog ez következni a közel jövőben. Addig azonban folytassuk a munkát, hordjuk össze az építő anyagot, a szellemi gránittömböket s vessük meg alapjait a socialis társadalom épületének, mely czélszerű és tágas lesz, kényelmet fog adni minden lakójának és meg fogja könnyíteni nekik az emberiség nemes földadataiért való küzdelmüket.

¹ „The future happiness of our race, which poets hardly ventured to hope for, science boldly predicts. Utopia, which we have long looked upon as synonymous with an evident impossibility, which we have ungratefully regarded as „to good to be true” turns out on the contrary to be the necessary consequence of natural laws, and once more we find that the simple truth exceeds the most brilliant flights of the imagination.” Lubbock, Prehist. time 690. old.

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ

ELŐSZÓ	Lap
TARTALOM	IX
	XXIX

ELSŐ KÖNYV. AZ EMBER ÉS A TERMÉSZET VISZONYA.

I. Az ember térfoglalása a természet háztartásában.....	5
II. A szaporodás jelensége.....	11
III. A túlszaporodás akadálya.....	30
IV. A viszonylagos túlszaporodás.....	41

MÁSODIK KÖNYV. A KÖZÖSSÉGI ÉLET

V. A társadalom.....	61
VI. A munkamegosztás.....	65
VII. Az állam.....	75
VIII. Állambontó elméletek.....	79
IX. Jog és jogrend.....	96
X. A mai államok.....	107

MÁSODIK RÉSZ

HARMADIK KÖNYV. A MAGÁNTULAJDON.

XI. A magántulajdon állambontó intézmény.....	117
XII. Igazoló elméletek.....	127
XIII. A „ne lopj” elve.....	137
XIV. A magántulajdon társadalmi kárai és veszedelmei ..	147

NEGYEDIK KÖNYV. A JELEN TÁRSADALMI RENDSZER	
XV. A magántulajdon mint állumgazdasági intézmény	169
XVI. A közzgazdaság alapelve.....	177
XVII. A tőke.....	187
XVIII. A gép.....	198
ÖTÖDIK KÖNYV. A KERESKEDELMI RENDSZER	
XIX. A tőke mint közvetítő.....	213
XX. Pénz pénzgazdálkodás.....	221
XXI. A szabad verseny.....	245
XXII. A nemzetközi jószágcsere.....	259
XXIII. A túltermelés.....	272
HATODIK KÖNYV. A TÁRSADALMI VÁLSÁG	
XXIV. Osztályharcz és létért való küzdelem.....	281
XXV. A nyerstermelés válsága.....	299
XXVI. A munkás-kérdés.....	317
HETEDIK KÖNYV KÍSÉRLETEZÉSEK A MAI RENDESZER KERETÉBEN.	
XXVII. Az állami segítség meddősége.....	337
XXVIII. A társadalmi szövetkezés szervezetei.....	345
XXIX. Erkölcsi mozgalmak és intézmények.....	359
XXX. Befejezés.....	373
NYOLCZADIK KÖNYV. A GAZDASÁGI KÉRDÉS A TUDO- MÁNYBAN.	
XXX. Nemzetgazdaságtan és szocialismus.....	379
XXXII. A társadalmi kezdeményezés és felelősség.....	405
XXXIV. A nemzetgazdaságtan aggodalmi.....	419
XXXV. A dogmatikus nemzetgazdaságtan mint tudomány	429
XXXVI. A socialismus.....	441
HARMADIK RÉSZ	
KILENCZEDIK KÖNYV. AZ ÚJ ÁLLAM POLITIKAI SZER- VEZETE.	
XXXVII. Bevezetés.....	457
XXXVIII. Az állami egység.....	462
XXXIX. Az új állam alapelv.....	473
XL. Kormányzás és igazgatás.....	480

TARTALOM

XXVI.

TIZEDIK KÖNYV. AZ EGYÉNI JOGKÖR

XLI. A munkamegosztás.....	501
XLII. A szabadság.....	510
XLIII. A szabadság biztosítéka.....	513
XLIV. Az egyenlőség.....	524

TIZENEGYEDIK KÖNYV. TÁRSADALMI ÉS MAGÁNÉLET

XLV. Az új társadalom életmódja.....	539
XLVI. Férfi és nő viszonya.....	552
XLVII. A nevelés oktatás szerkezete.....	567
XLVIII. A hadi szervezet.....	599

TIZENKETEDIK KÖNYV. A KÖZGAZDASÁGI RENDSZER BÉKÉS ÁTALAKÍTÁSÁNAK MÓDJA

XLIX. A fokozatos átalakítás elve.....	599
L. A gazdasági kötelék.....	604
LI. Az átalakulás fokozatai.....	612

VÉGSZÓ.....629

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.....633

ELSŐ RÉSZ

ELSŐ KÖNYV,

AZ EMBER ÉS A TERMÉSZET VISZONYA

I. AZ EMBER TÉRFOGLALÁSA A TERMÉSZET HÁZTARTÁSÁBAN.

1. TÖRTÉNELMI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÓDSZER.

Az ember társadalmi háztartását csak úgy rendezheti be czélszerűen és üdvösen, ha mihez tartásának szabályait magától a természettől lesi el, melynek megértésében rejlik fajunk boldogulásának minden föltétele. A társadalmi tudomány is csak természeti törvények alapján oldhatja meg életbevágó kérdéseit s meddő, hiábavaló munkát végeznek mindazok, a kik történelmi vagy jogtani okokkal kelnek egy-egy közgazdasági visszás jelenség védelmére s a múltban keresik igazolását a jelennek. Hiába bizonyítgatják egyetemi tanuszékeken, hogy ez meg ez a dolog ma azért van így, mert tegnap amúgy volt: a magyarázat sohasem lehet igazolás. Ha meg tudják is magyarázni a fejlődés egész lefolyását, sőt, ha be tudják is bizonyítani, hogy bizonyos adott kezdet után csak ilyen lehetett a folytatás: még korántsem igazolták ama kezdet helyességét. Valamely betegség fejlődése is okszerű és fokozatos, de az ember törekvése mégis odairányul, hogy e fokozatos fejlődést minden előzményével és következményével elhárítsa magától, vagy legalább is a jövőben óvakodjék mindennemű olyan cselekedettől vagy mulasz-

tástól, mely alkalmas arra, hogy a betegség szörnyét ismét földidézze.

Valamely intézmény vagy berendezés régi volta nem szükségképpen bizonyít helyessége és üdvös hatása mellett. A hibák megrögznek ugyan, de erénynyé azért nem válnak. Közgazdasági intézmények, rendelkezések vagy elméletek is, legyen bár fényes történelmi múltjuk, nyugodjanak bár ősi jogokon és hiteles hagyományokon: károsak, helytelenek és igazságtalanok, mihelyt ellenkeznek a természet törvényeivel, vagy ezekkel össze nem egyeztethetők.

Az ősiségre való hivatkozásnak annál gyöngébb súlya lehet, mert hiszen tudvalévő dolog, hogy az emberi társadalom folyton-folyvást változáson megy keresztül s az intézmények csak nehezen tartanak lépést a változásokkal. Egy bizonyos gyakorlati szükségéletre szólít valamely intézményt; idő multán a gyakorlati szükséglet fölváltja egy másik s természet szerint meg kellene szűnnie az intézménynek is, mely okozat volt csupán. Ámde az ember, maradi természetével, oktalan szokásával, ragaszkodik a létjogosultságát veszített intézményhez s e ragaszkodása ellen néha az új gyakorlati szükségnek is erősen kell küzdenie, míg diadalmaskodhatik. Lehetnek tehát a társadalomban intézmények melyek valaha megfeleleltek, de utóbb idejüket múlták. A gazdasági tudomány nem ragaszkodhatik sem a megrögzött rossz intézményekhez, sem az elavult berendezésekhez. Kutató szeme egyrészt a természetre szögeződik, a magunktól megkülönböztetett, úgynevezett külső világra, másrészt az emberi társaságra, mely belehelyeztetett e földi világba, a hol élnie és hálnia kell. Átörökölt intézményektől, megcsontosodott elméletektől meg nem tévesztve, azt kell vizsgálnia, miképpen bol-

dogulhat az emberi társaság legjobban a földön s egyáltalában boldogulhat-e, a mi megélhetését illeti. Erre a kérdésre nem a történelemtől, hanem csakis magától a természettől nyerhet választ.

2. A TERMÉSZET EGYENSÚLYA. A természet a maga háztartásában gondoskodik minden teremtet lényről, megadván neki az életföntartáshoz szükséges eszközöket. Kitetszik ez világosan abból az örökké tapasztalható természeti törvényből, melynek értelmében szerves élet csakis ott fejlődik, a hol megvannak a létföltételek, másrészt pedig szerves élet csakis addig képes fönmaradni, a míg alkalmazkodik környezetéhez s beleilleszkedik az adott természeti viszonyok közé, melyeket meg nem változtathat.

A mindenségben tehát minden teremtet lénynek, létrejövetelénél fogva megvan egyszersmind a létez való joga. Sem több élő lény nem töltheti meg a földet, mint a mennyi számára valóban van hely és mód a megélhetésre, sem kevesebb nem jelentkezhetik földi világunk színpadán, mint a mennyit ez elbír és el tud látni. Minthogy a tér, melyen a számtalan fajnak meg kell élnie, határolt és nem tágítható: minden egyes faj terjeszkedése egyértelmű valamely más faj gyérülésével vagy pusztulásával. Minden élet más élet áldozatává és martalékává lesz e földön s minden életforma legelőül és táplálékul szolgál más életformáknak. Az egész élet nem egyéb, mint a támadók és a megtámadottak soha ki nem kerülhető és soha meg nem szűnő küzdelme.

3. A LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEM. A létért való küzdelem törvénye alól semmiféle faj magát ki nem vonhatja, hiszen a faj élete semmi egyéb, mint küzdelem a létért. Minden fajnak megadatott azonban egyúttal a fokozatos fejlődésre való képesség. A természeti viszonyokhoz

való alkalmazkodás erőt ad és megkönnyíti a nagy élet-harczot. De bár minden faj hódító hadjáratra van utalva a többivel szemben, maguk az egyes fajok érdek-egységet, érdekközösséget alkotnak. Soha egyed a maga fajából ki nem válhat s mikor természetes ösztöneinek áldoz is, faja érdekeit viszi előbbre. Viszont a faj csak az egyénekben és az egyének által gyarapodhatik és erősödhetik. Egy faj vagy legalább is válfaj egyedei egymásra vannak utalva, hogy fölvehessenek a létért való küzdelmet más fajokkal vagy válfajokkal szemben. Innen van még az állatvilágban is az egyednek saját fajához vagy válfajához való ösztönszerű, erős ragaszkodása.

A fajbéli tulajdonságoknak, képességeknek kifejlesztése az illető faj megerősödéséhez vezet, fölényhez, diadalmaskodáshoz a létért való harcban. Külön kedvezményeket egyetlen életformának sem nyújt a természet. A parányi lények és az óriás teremtmények egy és ugyanazon törvénynek hódolnak. Az egyes fajok boldogulásának titka egyesegyedül abban rejlik, hogy képesek-e értékesíteni különleges tulajdonságaikat, érvényesíteni képességeiket a közös harctéren, az általános csatában.

Az állatvilág számos fajának kipusztulása, emberi válfajok eltűnése a föld színéről azt bizonyítja csupán, hogy nem tudtak alkalmazkodni s alkalmazkodás hiányában nem is voltak képesek ellentállni más fajok támadásának. Sok nemzet és törzs pusztult el, mert nem tudott vagy nem akart lemondani megszokott harczmodoráról; mert nem haladt, nem mívelődött, nem idomult a megváltozott környezethez.

4. A TÁRSAS ÉLET SZÜKSÉGE. Az emberi nem, a maga egészében, diadalmasan állta meg a harczt a többi fajjal szemben, mert bámulatosan tudott alkalmazkodni

a természet kijelentéseire: képességei fokozatosan fejlődtek; kiemelkedése állatias, kezdetleges állapotából, Összefüggésben van társas életének alakulásával. Mennél szorosabban tömörült az ember társadalmilag, annál erősebb, haladottabb lett; annál sikeresebben tudott megállani a létért való küzdelemben. Szoros társadalmi élet fejlődöttséget, laza közösség kezdetlegességet árul el. Az egyed csakis a közösségben talál biztonságot és védelmet. A közösségben élő egyed csak rövidlátásból vagy elbizottságból tagadhatja, hogy minden lépten-nyomon rászorul embertársára. Fájdalom azonban, a társadalmi intézmények oltalma alatt, a közbiztonság tudatában, esetleges jólétben az egyén vagy az egyének egészen elfeledkeznek arról, hogy megélhetésük és boldogulhatásuk mennyiben függ más egyénektől, a kik velük egyazon közösségben vannak. A szilárd alapokon nyugvó államban a személybátorság az egyénnek nemcsak öntudatát fejleszti, nemcsak önállóságának érzését kelti föl benne, hanem nagyra növeli önzését is, felejteti vele azt, hogy felebarátjainak, embertársainak szintén van joguk a léthez, hogy vele egyenrangúak, mert hiszen az ő megélhetése és boldogulása csak a többiek hozzájárulása által válik lehetségessé.

5. TERMÉSZETI AVAGY TÁRSADALMI JELENSÉG-E A NYOMOR? Akármelyik művelt és haladott társadalomra vessük is szemünket, gazdag és szegény, hatalmas és jelentéktelen államokban egyaránt azt tapasztaljuk, hogy egész embertömegek vannak kitagadva úgyszólván a megélhetésből. Még a fölösleg használatától és élvezésétől is el van tiltva éppen az az osztály, mely serény munkájával járul a fölösleg termeléséhez. Nem látjuk azt, hogy az emberi közösségek, az egyes nemzetek vagy társadalmak a maguk körén belül minden osztályukat s minden egyes tagjukat lehetőség szerint ellátnák,

hogy e révén maguk erősödjenek s biztosabban állhassanak meg a létért való küzdelemben. Látunk azonban e helyett küzdelmet egyazon nemzet, egyazon társadalom osztályai és egyedei között, s e küzdelem nyomában és következményeképpen szűkölködést és éhezést az egyik, dúskálást és fényűzést a másik oldalon; többségben az éhezők vannak.

Ennek az általános és megdöbbentő jelenségnek oka nem a természetben rejlik, a mely, mint fõntebb mondtuk, munka és fáradság fejében minden embernek, minden egyednek módot ad a megélhetésre. Az általános nyomorért tehát csak a társadalom lehet felelõs, a hiba csak a berendezésben, a gazdálkodás módjában kereshetõ. Mégis, éppen a mi századunkban elméletek is támadtak védelmére ama természetellenes állapotnak, melyet a mai társadalmak tüntetnek föl az õ milliókra menõ szűkölködõikkel. Tévtanok terjedtek el, melyek a társadalmi és gazdasági rendszer hibáit és nehézségeit a természetre hárítják, benne látván az általános nyomorúság és szűkölködés okát. Ezek szerint társadalmi kérdés nincsen is voltaképpen s a nyomorúság és szűkölködés természeti jelenség, melyen emberi erõ és akarat nem változtathat. Ezen elméletek érdeemesek a megvizsgálásra, mert a kérdés elmélyítésére vezetnek.

II. A SZAPORODÁS JELENSÉGE.

1. MALTHUS ELMÉLETE. A tizennyolczadik század bölcselőinek az általános emberi jólét előmozdítására irányzott sokféle elméleteivel szemben Malthus, nagy hírre jutott munkájában az emberi nyomor kikerülhetetlenségét hirdeti s a bizonyítékok egész halmazával iparkodik megállapítani, hogy az emberi nem anyagi nyomorúságának oka természeti jelenségben: a népesség, aránytalan szaporodásában rejlik.

„Úgy látszik, —írja Malthus — hogy az emberi természet kikerülhetetlen törvényei következtében némely emberi lényeknek szükségét kell szenvedniök. Ezek ama boldogtalan teremtések, kik az élet nagy szerencsejátékában fekete golyót húztak.”¹

E zsibbasztó, kétségbeejtő elméletre kiváltképpen azok szeretnek hivatkozni, a kik visszautasító álláspontot foglalnak el a jelen közgazdasági rendtartás megváltoztatására törekvő eszmékkal és tervezetekkel szemben. Malthus elmélete szerint t e r m é s z e t s z e r ű jelenség az, hogy vannak gazdagok és szegények, fényűzők és szűkölködők s anyagi lehetetlenség, hogy a nyomorú-

¹ „It has appeared that from the inevitable laws of human nature some human beings will be exposed to want. These are the unhappy persons who in the great lotterie of life have drawn a black.”
An Essay on the principle of population. London, 1890. — 316. 1.

ságra kárhoztatott osztályok megélhetési viszonyaiban kedvező fordulat következék be; mert hiszen az egyenlőtlenségnek nem egyes osztályok az, oka, nem is a közgazdasági szervezet, hanem maga az édes anyatermészet, mely eleve nagy aránytalanságot állapított meg a népesség és a javak között s több eszkimót hozott létre, mint főkát, úgy, hogy csak az esetben boldogulhatnánk, ha gátat vetnénk a túlszaporodásnak s leszállítanék addig a határig, a hol a termelt javak összege és a táplálkozók száma egymásnak tökéletesen megfelel. Malthus munkája nagy szorgalommal, tudományos fölszereléssel, lelkiismeretes adatgyűjtéssel készült s részben ennek köszönheti, hogy még manapság is jelentékeny befolyást gyakorol a szakirodalomban, jóllehet már megjelenésekor is sok ellenvetést és támadást idézett föl s azóta a gazdasági élet tényei is ráczáfoltak.¹

Nagy népszerűségét más körülmény magyarázza meg. Malthus elmélete, melynek azóta is folyton sok követője, hirdetője és harcosa támadt, fölötte alkalmas arra, hogy igazolásul szolgáljon a gazdagok osztályának, melyet fölment mindennemű erkölcsi felelősség alól. Meg nem dőlhet mindaddig, míg van osztály, mely hivatkozik raja; hiszen tudvalevő dolog, hogy az emberiség történetében sűrűn válnak uralkodóvá tévtanok is, melyeknek kiirtása gyakran csak évtizedes küzdelmek árán sikerül.

2. A LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEM, MINT TERMÉSZETI TÖRVÉNY. Malthus elmélete első sorban megállapít egy

¹ Malthus elméletén módosított ugyan a mai tudomány, de a l a p g o n d o l a t a i éppen olyan frissen élnek a nemzetgazdászok irataiban, mint száz évvel ezelőtt. Malthust nem idézik már sűrűn, de elméletével lépten-nyomon találkozunk. Ő maga időszerűtlen, de elmélete ma is időszerű, sőt napikérdés s így foglalkozni vele ma sem fölösleges.

természeti törvényt, másodszor e törvényből levonja következtetését a gyakorlati életben való magatartásunkra nézve. Malthus szerint természeti törvény, hogy a népesség mértani arányban szaporodik, holott a főtartásunkra szükséges élelem beszerzése vagyis a termelés tekintetében nem vagyunk képesek lépést tartani ama szaporodási aránnyal. Ebből természet szerint következik az, hogy úgy az egyéni, mint a társadalmi érdekek megóvása végett, mindenkinek, saját önakaratából, korlátoznia kell az emberi szaporodást, hogy az soha meg ne haladja a javaknak azon mértékét, mely főtartási célból rendelkezésünkre áll; sőt inkább azon kell lennünk, hogy az emberi szaporulat a rendelkezésre álló javak mértékén valami kevéssel alul is maradjon.

Malthus zsidbasztó elméletének czáfolata mindenkéltől a természeti törvényben rejlik, ha nem is éppen abban, a melyre ő hivatkozik. Darw in elmélete, melynek egyes tételeit Malthus maga is vallja, sőt a melynek megállapítása körül neki is vannak érdemei, az ő korában még nem volt kifejtve s nem ment át a köztudatba. Talán ennek a körülménynek tudható be, hogy Malthus nem ismerte föl azt a törvényt, mely a fajokat örökké egyensúlyban tartja.

Igaz ugyan, hogy a föld csak egy bizonyos mennyiségű szerves életnek szolgálhat tenyész-állomásul, tehát a szerves élet fejlődése csakis bizonyos határon belül történhetik. De éppen ezért támadnak egymásra a szerves élet különböző fajai. Egymásra vannak utalva, egymáson táplálkoznak, egymás rovására érvényesülnek. Egy-egy faj táplálkozása a másik fajnak föl falásával egyértelmű. Megélhetését minden egyes faj csakis más fajoknak fölernésztésében keresheti és találhatja meg. Örökös körforgásban látjuk az életformákat s a föld örökké tele van és örökké népes annyi

növényi és állati lénnyel, a mennyinek helye van; a különböző életformák küzdelemre való készségétől függ bizonyos fajoknak túlsúlya, fölülkerekedése, más fajok pusztulása és kihalása. Ha kevesebb ember lakja a földet, elszaporodik a többi növény- és állatfaj; ha több ember van, fogynak a többi fajok, a föld tápláló erejében nem áll be változás, ellenben ennek az erőnek kiaknázása mérhetetlenül fokozható. Csakis az ember akaratán múlik, hogy a létért való küzdelemben a rendelkezésére álló legelőből ő fogja le a javarészt; miért kellene éppen az embernek meghátrálnia és tért engednie más fajoknak?

A természetben tehát a struggle for existence (küzdelem a létért) uralkodik megmásíthatatlan törvény gyanánt. Ehhez képest nem él a földön sem több, sem kevesebb egyed vagy faj, mint a mennyi meg tud élni.

A kitűnő tudós egyik leghivatottabb értelmezője G. T. B e t t a n y, az „An essay on the principle of population” újabb kiadásainak rendezője, a könyv bevezetésében ekként nyilatkozik a mesterről: „Ha Malthus természetbúvár lett volna, észreveszi vala, hogy ugyanazon elv érvényesül az egész állat- és növényvilágban, minthogy minden nemzedék elég tojást és magot hoz létre arra, hogy saját tájával töltsen meg a világot, föltéve, hogy módja volna azt föntartani és tudna alkalmazkodni különböző éghajlatokhoz.”¹

Malthustól nem lehet megtagadni a természettudományokban való jártasságot, ámde századunk elején a természettudományok maguk is fejletlenek voltak. Mindamellet Malthus figyelmét

¹ „If Malthus had been a naturalist, he would have seen that the same principle is in operation throughout the animal and vegetable world, every generation producing eggs and seeds enough to lead to the stocking of the world by any one species, provided that the means for their support and their adoption to different climates existed.” Introduction XXVI. London, 1890.

nem került el ez a jelenség, legalább nem egészen, melyet Bettany említ. Mindjárt munkája elején ezeket írja a növényekről és oktalan állatokról: őket hatalmas ösztön hajtja a fajuk szaporítására és ezt az ösztönt nem korlátozzák kétségek, fönntartásukat illetőleg.¹

Miért nem alkalmazza e megfigyelését az emberre nézve is, a ki ugyanazon természeti törvényeket uralja? A természet háztartásában az ember, tehetségei révén, kiváltságos helyet foglal el ugyan, de élettani tekintetben ugyanazon föltételeknek van alávetve, mint a többi állatfaj. Táplálkozás és nemzés éppen olyan kikerülhetetlen az emberre, mint az állatra nézve. Miért korlátoznák tehát éppen. az embert kétségek fájának szaporításában?

3. A LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEMBEN A FAJ CSAK AKKOR ÁLLHAT MEG, HA MINDEN EREJÉT FÖLHASZNÁLJA. T. B e t t a n y, igen helyesen, fölvetette a kérdést: Nem vezetne-e Malthus tanának követése az emberi faj elkorcsosodására, a mennyiben mérsékelné, gyöngítené az emberiség küzdelmét, holott a faj jóléte, gyarapodása, fejlődése éppen az örökös küzdelemből származik? Mi nem kérdés alakjában, nem föltételesen teszszük meg az ellenvetést. A Darwin-féle elmélet leglényegesebb pontja szerint az életrevalóbb fajok fölénye abból a versengésből keletkezik, melyet létért való küzdelmükben kifejtenek s továbbra is egyedül ama fajok biztosíthatják fennmaradásukat és felsőbbségüket, a melyek erejükben el nem bizakodnak és a szüntelen versengésben el nem lankadnak.

A polgáriásodás magaslatán álló nemzeteknek nincs mit tartamok kevésbé jól fölszerelt s fejletlen népek áradatától mindaddig, míg védelmi és támadó erejüket folytonosan fokozzák és hanyatlani nem engedik; ellenkezőleg, diadalukat, győzelmü-

¹) „In plants and irrational animals, the view of the subject is simple. They are impelled by a powerful instinct to the increase of their species; and this instinct is interrupted by no doubts about providing for their offspring.” M a l t h u s, i. m. 2. l.

ket bizonyosra vehetik, valahányszor ők lépnek föl támadólag fölszerelésben és fegyelemben őket meg nem közelítő népek ellen, minek példáját láttuk a kis Japán és a négyszáz millió lakosú China párviadalában. Pedig Japán mindössze csak egy emberöltő alatt tette meg azt a haladást, mely a háborúban Chinával szemben mérhetetlen fölényt biztosított neki.

Malthus és híveinek máig is tekintélyes számú serege elfelejtkezett a történelem tanulságairól, a melyek szerint nagy nemzetek elhanyagoltak, kipusztultak s nem utolsó sorban azért, mert szaporodási képességük elgyöngült: az erőszakos megtartóztatás következtében. Ama nagyműveltségű nemzetek vezető körei, saját kényelmüknek, kéjgözeiknek, dőzsölésüknek fölládozták a nemzet boldogulását, fényűző, búja életmódjuk követésre csábította a sokaságot is, úgy, hogy elcsenevészedett az egész nép s utóbb a veszedelem készületlenül találta a vezető köröket s tehetetlenül, fegyelmetlenül a köznépet. Nemzetek és fajok, melyek félnek a túlszaporodástól, máris útján vannak a gyérülésnek s a kihalásnak mennek elébe.

A történet számos félreérthetetlen példát mutat föl, miképpen sülyedtek el és múltak ki végképpen hajdanta nagy és hatalmas nemzetek a népesség gyarapodását eszközlő természeti rendelkezések kijátszása és elforgatása következtében. Míg a római patriciátus és ennek úri szokásait majmoló polgárság dőzsölésnek és kéjgözeinek engedte át magát, megfélelmezve a nemzeti erő köteles gyarapításáról, addig a birodalom óriás területét barbár néprajok ellepték s mint lavinák söpörték el a kevély, dölyfös, de elfajult, elerőtlenedett sybarita fajzatot s utoljára, milliók eleste árán a büszke Róma prédául jutott a nyers, de erőteljes és fajfentartási ösztöneit meg nem tagadó hordáknak. Mennyi tanulság rejlik ezekben az örökké ismétlődő, pusztító háborúkban! Míg a polgárisodott, az apák és ősök győzelmeivel beérő, a háború fáradalmait megunt nép átengedte magát a béke kényelmének és az élvezetek mámorának, a haza védelmét fölszabadított rabszolgákra, idegen zsoldosokra kellett bízni s ez lőn a veszte.

„Az új germán népek viszont — mint R ü m e l i n írja, — olyan jellembeli tulajdonságokkal lépnek be a történelembe, a

melyek rendkívül kedveztek a népesség gyors és tartós szaporodásának; úgymint: a női nem egyenlő megbecsülésén alapuló, kifejezett családi érzés, monogam erkölcsök, utálat a gyermekgyilkolás iránt, (mely eladdig a zsidókat kivéve, minden népnél megengedett volt,) s nagyszámú gyermek terhétől vissza nem riadó erélye és kitartása az akaratnak.”

„A klasszikai ó-kor azt a különös jelenséget tünteti föl, hogy a népesség létszáma korán elért, fényes tetőpontjáról, ha ingadozások és localis különbségek mellett is, de egészben véve föltartóztathatatlanul hanyatlott. Görögországban e tetőpont már a 7-ik és 6-ik századba esik Kr. e. . . . Olaszországban a népsűrűség maximuma már a 3-ik századba esik Kr. e. . . . A lényegében még Közép-Itáliára szorítókozó Róma, Polybios szerint, 700.000 gyalogost és 70.000 lovasat küldhetett a háborúba. A második század császárai alatt, Wickersheim hozzávetése szerint a római birodalom európai része 42.000 négyszög mértföld területen negyvenöt millió lakost számlált . . . minélfogva tehát Európa legmelegebb és legtermékenyebb országaiban egy négyszög mértföldnyi területre, ezer embernél kevéssel több jutott. A rákövetkező időszak, alatt azonban a népesség állandó gyűrüléséről panaszkodnak. Lényeges része volt ebben a kereszténységnek is, akkori askéta és világkerülő irányánál fogva, kiváltképpen azzal, hogy a házasság kerülését ajánlotta. Közép-Egyiptom egyetlen püspöki kerületéről jelentik, hogy 20.000 férfi és 10.000 nő tett szüzességi fogadalmat . . . Azonkívül a keresztények mindenféle módon kivonták magukat a hadi szolgálattól s gyöngítették a birodalom hadi erejét. . . így ez elesett a barbár népek becsapásai és pusztításai alatt és az ókor letűnésével a föld legszebb országai általános elnéptelenedést és pusztaságot mutatnak”.¹

¹ „Die neuen germanischen Völker treten mit Charaktereigenschaften in die Geschichte ein, die einem raschen und nachhaltigen Wachstum der Bevölkerung ausserordentlich günstig waren, einem nusgeprägten, auf Gleichachtung des weiblichen Geschlechts beruhenden bei keinem Familiensinn, monogamischer Sitte, Abscheu gegen die bis dahin bei keinem Volke, ausser den Juden, unerlaubte Kindertötung und einer vor den Lasten einer grossen Kinderzahl nicht zurückschrecken-

Hogy a szaporodás mesterséges meggátlása a szaporodás képességének csökkenésére vezet, tehát végső eredményben a k i h a l á s h o z : arra nézve szomorú példa a jelen Franciaország, a hol most általános a jajveszékés a népesség fokozatos apadása miatt. Edm. D e m o l i n s („A quoi tient la supériorité de la race anglo-saxonne” című munkájában) igen érdekes adatokkal illusztrálja a nagy hanyatlásról tanúskodó állapotot. Dr. Rudolf M e y e r „Der Capitalisnius fin de siècle” című” könyvében” összehasonlítást tesz e kérdésre nézve Francia- és Németország között. „Franciaországban a népesség immár csak bevándorlás által szaporodik . . . Itt szemmel láthatólag teljes tudatossággal és szándékosan keresztülvitt eljárással van

den Energie und Ausdauer des Willens. Die Völkerwanderung selbst mit ihren Gefolgschaften, sowie das Nachspiel, der normannischen Heerzüge sind nur aus der Ueberfülle einer stets neu nachwachsenden Jugend erklärbar . . . DAS klassische Alterthum , bietet die merkwürdige Erscheinung, dass Von einem früh erreichten und glänzenden Höhepunkt die Bevölkerung, wenn auch unter Schwankungen und mit localen Verschiedenheiten, doch im ganzen unaufhaltsam zurückging. In Griechenland tallt dieser Höhepunkt schon im 7-ten und 6-ten Jahrh. vor Chr. . . . In Italien fällt das Maximum der Volksdichtigkeit schon ins dritte Jahrh. vor Chr. . . . Das im wesentlichen noch auf Mittelitalien beschränkte Rom konnte nach Polybius 700.000 Fussgänger und 70.000 Reiter ins Feld stellen. Für die Kaiserzeit des zweiten Jahrh. nimmt Wietersheim an, dass der europäische Theil des römischen Reichs auf 42.000 **D** Meilen 45 Millionen Einwohner gezählt habe ... wonach also in Europas wärmsten und fruchtbarsten Ländern wenig über 1000 Menschen auf der **II** M. lebten. Für die folgende Zeit wird aber gleichwol über einen stetigen Rückgang der Bevölkerung geklagt. Daran hatte auch das Christentum durch seine damalige asketische und weltflüchtige Richtung, insbesondere durch die Empfehlung der Ehelosigkeit, wesentlichen Anteil. Von einer einzigen bischöflichen Diöcese in Mittelägypten wird berichtet, dass 20.000 Männer und 10.000 Weiber ein mönchisches Gelübde abgelegt hatten. Ausserdem entzogen sich die Christen auf alle Weise dem Kriegsdienst und schwächten die Wehrkraft des Reichs. So unterlag dieses den Eintällen und Verheerungen der barbarischen Völker und das Alterthum endigt mit einer allgemeinen Entvölkerung und Verödung der schönsten Länder der Erde”. Rümelin Bevölkerungslehre in Schönberg, Handb. I. 7G5. III. Aufl.

dolgunk, mely a szülések megakadályozására irányul. A kétgyermek-rendszer Franciaországból átszármazott más országokba, melyeknek népessége hasonló magas fokán áll a művelődésnek. Malthus elérte, a mire törekedett: a nép „okos” módon megszorítja szaporodását. Már Németországban is! . . . Franciaországban már a század elején kisebb volt a születési arányszám, mint Németországban most; azóta egy harmaddal apaszította. Ez ujmutatás nekünk, hogy mi is hova juthatunk . . . Beavatva e szörnyű művészetbe, a nők sokkal kényelmesebbnek találják azt, hogy élvezhetnek a nélkül, hogy gyermekeket kellene szülniök és nevelniök és gyakorolják ezt a gyalázatos műveletet még jó módban is — mint sok yankee-asszony Észak-Amerika atlanti államaiban”.¹

Malthus sűrűn emlegeti a népesség rendkívüli szaporodását az Északamerikai Egyesült-Államokban, de tanulságát e jelenségnek nem vonta le. Íme egy újkori példa azon természeti jelenségnek bizonyítására, hogy a létért való küzdelemből az a faj kerül ki győztesen, a mely védelemben és támadásban erősebb. De ehhez az erőhöz csak a természetes szaporodás útján juthat el, tehetségeinek és képességeinek teljes kifejtése révén. Ha ezek között a legjelentősebbet, a nemzőképességet erőszakosan csökkenti, hova kell vájjon jutnia!

4. SZAPORODÁS ÉS MUNKABÉREK Malthusnak, a

¹ Die Bevölkerung mehrte sich in Frankreich nur noch durch Einwanderung . . . Hier liegt augenscheinlich ein mit vollem Bewusstsein ganz absichtlich durchgeführter Verhinderungsprozess der Geburten vor. Das Zweikindersystem hat sich von Frankreich auf die anderen Reiche mit einer gleichhoch kultivirten Volksmasse verbreitet. Malthus hat es erreicht, was er betrieb: das Volk schränkt seine Vermehrung in „vernünftiger” Weise ein! Auch schon in Deutschland! . . . Frankreich hatte schon zu Anfang des Jahrhunderts eine geringere Geburtenzahl als Deutschland jetzt, es verminderte MG um ein Drittel. Das lehrt uns, wohin auch wir kommen können... In diese entsetzliche Kunst einmal eingeweiht, finden die lauen es so viel bequemer, gemessen zu können, aber keine Kinder gebären und aufziehen zu müssen, dass sie die schändliche Praxis auch im Wohlstand üben — wie viele Yankeefrauen der atlantischen Staaten Nordamerikas.” (1894-iki kiadás 235-237. lap).

népesedési mozgalom szabályozására vonatkozó terve oda lyukad ki, hogy az emberi nem vonja ki magát — r észben — a faji szaporodás természeti törvénye alól s a szaporodás mértékét illetőleg alkalmazkodjék — a bérviszonyokhoz. A bérek emelkedő vagy apadó iránya, a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonya szolgáljon zsinórmértékül nemi életében a munkás-osztálynak. Magas bérek mellett követheti ösztönét, alacsony bérek mellett azonban legyen önmegtartóztató. De hivatva van-e az ember arra, hogy a természet törvényeinek megkerülésével vagy éppen kijátszásával keresse boldogulását? A természet sohasem fog alkura lépni a gyarlón összetákolt emberi alkotmánynyal. A természeti törvények világosak, egyszerűek, kényszerítők és változhatatlanok; a társadalmi rendszerek, a közgazdasági rendtartások azonban mesterségesek, nem szükségszerűek és nem is változhatatlanok. A mikor tehát azt tapasztaljuk, hogy bonyodalmas, csúrt-csavart rendszerünk nem fér meg a természet világos s más teremtett lényekben is megnyilatkozó rendelkezéseivel: ne azon járjon eszünk, hogyan igazíthatnók meg a természetet, hogyan szoríthatnók bele kicsinyes köreinkbe, hanem alakítsuk át intézményeinket, rendtartásunkat, életmódunkat a természet ujjmutatása szerint.

Valamely ország lakosságának pontos mértéke — írja M a l t h u s — valójában . . . nem az élelem mennyisége lesz, mert annak egy részét kiviszik, hanem a fizetett munka mennyisége.¹ De nem volna-e sokkal hálásabb és érdekesebb földadat, kutatni a módokat, miképpen lehet elegendő „food”-ot termelni és annak igazságos elosztásáról gondoskodni: mint

¹ „The precise measure of the population in a country . . . will not indeed be the quantity of food, because part of it is exported, but the quantity of employment.” Malthus i. m. 426 l.

könyvtárakat írni tele meddő okoskodásokkal annak a bizonyítására, hogy az emberi nem szaporodásának mértékét a munkabérek szabják meg. „Ennek az alkalmazásnak mibenléte szabályozza szükségképpen a munkabéreket, a melyektől függ a szegény osztályok képessége beszerezni élelmüket”.¹ A wages azonban mindinkább hanyatlanak, párhuzamosan a népesség szaporodásával, de a szaporodást még Malthus „preventív check”-jeinek teljes érvényesítésével sem lehetne addig a határig korlátozni, hogy a bérek időnkint ne csökkenjenek.

Malthus azzal biztatja a magukat megtartóztató munkásokat, hogy kedvezőbb anyagi helyzetbe jutnak, mert számban való megfogyatkozásukkal, vagyis a munkakereslet csökkenésével együtt jár a kínálat emelkedése, illetve a magasabb bér vagy napszám. Manapság már ezzel sem mernők kecsegtetni az embereket, mert napjaink világforgalma, sűrű közlekedési hálózata mellett Malthus föltevése többé meg nem állhat. A bér-emelkedés csak akkor következhetné be, ha a megtartóztatás elve a világ összes népeinél keresztülvitethető, a mi alig képzelhető el. Mert ha csak az egyik vagy másik ország proletársága teszi magáévá Malthus tanítását, az abstinencia nem fog gazdasági eredményekre vezetni; nem pedig azért, mert a többi, természetesen szaporodó országban, az olcsó munkabér mellett olcsóbb lesz a termelés is és a nemzetközi versenyből mindig az ilyen országnak vállalkozói fognak győztesen kikerülni. Mi haszna a magyar földművesmunkásnak abból, hogy az ország területe gyéren lakott? A vállalkozó mezőgazdának nincs módjában méltányos, és kielégítő béreket fizetni munkás-népének, mert ezáltal a mérleget még jobban nyomná a költségek súlya, még kétségesebbé válnék a vállalkozó haszna, tehát a

„The state of this employment however will necessarily regulate the wages of labour, on which the power of the lower classes of People to procure food depends.” Ugyanott.

munkás sorsa is. Ha ugyanis magas béreket fizet s ennél fogva drágábban termel, nem képes fölvenni a versenyt olcsón termelő országok vállalkozóival, a mint ezt az argentiniai és chilei búza beözönlése bizonyítja. A régi kicsiny piacot föl váltotta a világvásár, a sodronyaluku, mely behálózza a kerek világ minden tőzsdéjét. Minden nemzet kénytelen részt venni a világversenyben, a hol buknia kell, ha drágán termel.

A világversenyből egyéb is következik: az tudniillik, hogy a hol gyér a lakosság, kevés a munkás és ennél fogva jelentékeny a munkabér, ott csakhamar megjelenik a külföldi munka, a bevándorolt munkaerő, mely kínálja magát s azonnal lenyomja a béreket.

5. A MALTHUSIANISUSBAN REJLŐ ERKÖLCSTELENSÉG. Malthus óva inti a szegény embert a házasodástól, mely túlszaporodásra vezet, noha később maga is emlegeti, hogy a gyermeknemzés vagyis az emberi szaporodás nem szorul rá a forma szerint való házaságra. De épp ennél fogva Malthus nemcsak a házaságról, hanem a nemi érintkezésről is le akarja beszélni a szegény embert. Ámde a mily könnyű a házasságok számát apasztani, (ez a jelenség, mint föntebb láttuk sok helyütt be is következett) éppen oly lehetetlen vállalkozás elfojtani az ember nemi vágyait és ösztöneit. Ezeket a természet oltotta az emberbe s e természeti rendelkezést okoskodással vagy intézkedésekkel megkerülni nem lehet, vagy ha igen, csakis az életerő lesilányítása, a test erőszakos elkorcsosítása árán. Azok az elméletek és rendelkezések, melyek merő ellentétben állanak a természet elsőrendű intézkedéseivel, soha a társadalom életében általános érvényre nem emelkedhetnek s köztudatában szentesítést nem nyerhetnek; csak előmozdítják a köz-

erkölcsiség megfertőztetését, földézik az álnok szenteskedés, a csalárd ámitás szellemeit. Szenteskedésből, álnokságból, erkölcstelen ámitásból, csalárd megkerülésből pedig elég van már eddig is a világon s nem szorultunk arra, hogy a nemi ösztön mesterséges korlátozásával is növeljük a társadalmi erkölcstelenségeket és bajokat. Az ember nemi ösztöneire nézve nem tűr korlátot s a nemi élet működését a rendes szervezetű, épp egészségű emberi testből sem önostorozással, sem föltett szándékkal kiverni nem lehet. Egy-egy vallási rajongónak, vagy hibás testű embernek sikerülhet az ösztön elfojtása, de egész társadalmi osztályokat ránevelni a nemi élettől való tartózkodásra, merő lehetetlenség, természet és józanság ellen való törekvés, melynek csúfos kudarcot kell vallania.

Malthus maga is teljes igazságszeretettel és őszinteséggel tárja föl ugyan az elméletének ellentmondó természeti nehézségeket, mindamellet, dogmatikus nemzetgazdaságiam elveiből kifolyólag, vállalkozik a természet megrendszabályozására s nem átallja a népet olyan gyakorlatra ösztönözni, melynek szükség-szerű eredménye a faj megritkulása s utóbb kipusztulása volna. Hogy Malthus tisztában van az erkölcsi elfajulás minden következményeivel, azt munkájának következő helye elégségesen bizonyítja: „Ha a nemi érintkezésben a társadalom minden osztályát általános erkölcsi elfajulás hatja át, eredménye okvetlenül az lesz, hogy megmérgezi a családi boldogság forrásait, meggyöngíti a hitvesi és szülői vonzalmat, csökkenti a szülők egyesült fáradozását és hevét gyermekeik ápolásában és nevelésében — olyan következmények, melyek nem érvényesülhetnek a társadalom általános boldogságának és erkölcseinek megrövidülése nélkül; mert a szerelmi viszonyok folytatásában és szövésében szükségessé

vált mesterkedés s a következmények eltitkolása okvetetlenül sok egyéb bűnhöz vezet”.¹

Malthus természetesen erkölcsös elvekkel kendőzi elméletét. Ő a gyermek-áldás elhárítását a nemi megtartóztatással hozza kapcsolatba. Könyvében sűrűn akadni ilyen kijelentésekre: « A házasságtól való tartózkodás, melyet nem követnek szabálytalan kihágások, valójában erkölcsi megtartóztatásnak mondható . . . Erkölcsi megtartóztatás alatt a házasságtól való tartózkodást kívánom érteni, okossági indokból, szigorúan erkölcsös viselkedés mellett, a tartózkodás egész ideje alatt. Vegyes érintkezés, természetellen szenvedélyek, hitvesi nyoszolya megsértése és rendellenes viszony következményeinek eltitkolása a bűnök fejezetébe tartozik.”²

De hogyan gondolhatta Malthus, hogy az emberség egy tekintélyes része rászoktathatja magát askéta életmódra, mely ellenkezik ösztönével, vágyaival, érzé- seivel. Nem kell-e természetesnek tartanunk, hogy a Malthus-féle elméletnek csak könnyebbik felét sajátította

¹ When, a general corruption of morals, with regard to the sex, pervades all the classes of society, its effect must necessarily be, to poison the springs of domestic happiness, to weaken conjugal and parental affection, and to lessen the united exertions and ardour of parents in the care and education of their children: — effects which cannot take place without a decided diminution of the general happiness and virtue of the society; particularly as the necessity of art in the accomplishment and conduct of intrigues, and in the concealment of their consequences necessarily leads to many other vices.” Malthus i. m. 9 l.

² ... „the restraint from marriage which is not followed by irregular gratifications may properly be termed moral restraint.. . By moral restraint I would be understood to mean restraint from marriage, from prudential motives, with a conduct strictly moral during the period of this restraint... Promiscuous intercourse, unnatural passions, violations of the marriage bed, and improper arts to conceal the consequences of irregular connexions . . . come under the head of vice.” Malthus i. m. 9—10-ik l.

el a gyakorlati élet? Az emberek ugyanis minden időben hajlandók elfogadni olyan oktatást, mely elősegíti élvezeteiket s feloldja lelküket az erkölcsi felelősség alól — tudományos tekintélyének erejével. A közönség igen örömet nyugszik bele az erkölcsi elvek elforgatásába, (csak a tisztességes látszatot lehessen megőrizni) mihelyt kényelmének és élvezeteinek nyereségéről van szó. A természeti állapotban tengődő vad törzsek asszonyainak gyermekgyilkolása — mely szintén a túlszaporodás ellensúlyozására szolgál — iszonyattal tölti el a polgáriasodott társadalom érzékeny hölgyeit, a kik azonban másfelől nem riadnak vissza saját magzatuk elhajtásától, csak nagyobb veszedelem nélkül tudjanak megszabadulni a reájuk nézve terhes és gyakran alkalmatlan anyaságtól. Ritkulnak a házasságok, a gyermekáldást is bölcsen megszorítják az előrelátó szülék, ámde a nemi érintkezésről azért nem mond le a culturember; az önmegtartóztatás, a periodikus szüzesség követelménye ott rekedt az angol bölcsész vaskos könyvében. Concubinatus és prostitutio nagy arányokban fejlődött. Hanyatlott némely fajok életereje, olyannyira, hogy a hadi szolgálatban alább kellett szállítani a testmértéket, a besorozást illetőleg pedig a huszadik évről máris a huszonegyedikre kellett áttérni s még így is aránylag csökkent a szolgálatképes legénység száma.

Malthus elméletében lényeges ellenmondás is rejlik. Úgy akarja megjavítani az ember sorsát, hogy a nyomort és szenvedést egy másik fajta nyomorral és szenvedéssel cseréli föl. Mert az a föltétel, melyhez Malthus a társadalom boldogulását köti: új kínok csíráját rejti magában. Ő élelem és táplálék elégségét ígéri a nagy munkás-osztálynak, ha ez megszelídíti, eltompítja, elfojtja nemi ösztöneit De nem látja-e Malthus, hogy ezzel a tanácssal csöbörből vödörbe

viszi a szegény osztályt, melyet meg akar váltani? Hogy a régi fajtájú éhezés helyett csak másféle kiéhezést rótt reájuk? Kielégítését ígéri egyik életszükségletüknek, de csak úgy, ha egy másik életszükségletük-ről lemondanak. Hiszen ez rosszabb a Danaék aján-dékánál s valóban nem csoda, hogy a munkások, minden nyomorúságuk mellett sem követik az élet-módot, melyet Malthus kötött a lelkükre. Ha már nélkülözniük kell, akkor úgy nélkülöznek, a hogy nekik jobban esik; nélkülözik azt, a mit megtagad tőlük a társadalom, de nem mondanak le természeti ösztönük-ről, melynek kielégítésétől Malthus tartóztatja őket.

Mindenesetre bámulatos jelenség, hogy a termé-szet megrendszabályozását, a születések korlátozását éppen olyan emberek hirdetik, a kik másfelől folyton az isteni mindenhatóság, az emberszeretet, a bölcs gond-viselésigéjét hordják ajkukon. Hát nem szentségtörés-e, nem istentelenség-e, a mit elkövetnek, a mikor folyton támadják annak a magasztalt gondviselésnek rendelkezé-seit? Nem gondolják-e meg azok az istenfélő elmék, hogy a szaporodás mesterséges megszorításával bele-nyúlnak a gondviselés munkájába s hogy kenetes taná-csaik az erkölcsi sülyedés lejtőjére sodorják az emberi-séget?

S milyen csodálatos a nemzetgazdasági tuda-mány, mely üzleti pontossággal számítja ki, mennyi tőke és fáradság megy veszendőbe a kiskorú gyermekek elhalálózásával, a kik nem tudják még visszatéríteni a fölnevelésükre fordított költségeket. Lancashire (angol grófság) állítólag négy millió font sterlingnél többet költött el ilyen korán elhalt gyermekek neve-lési, ápolási és temetési járulékaire. Lám, mire jó a nemzetgazdaságtan! Megtanítja az embereket, hogyan alkudjanak meg Istenükkel. Kevesebb szülés — keve-

sebb halálozás; kevesebb halálozás — kevesebb tökevesztés. A „tudomány” kalauzolása mellett végre arra az eredményre juthatunk, hogy legnagyobb vívmány a faj végkipusztulása, mert ez tömérdek tökemegtakarítással járna.

6. MALTHUS ELMÉLETE RIDEG OSZTÁLYFELFOGÁST HIRDET. Még egy jellemző vonását kell kiemelnem Malthus elméletének. Ő ugyanis csak a szegény embereknek, a munkás-osztálynak ajánlja a megtartóztatást. E szerint a jómódúak felsőbbrendű emberek s a faj fentartása és szaporítása ezekre bízandó. Ez utóbbi felfogást azzal szokták igazolni, hogy az alsóbb néprétegekben nagyobb az elsatnyulás s bujábban tenyészik mindennemű bűn és erkölcstelenség. Nem tagadható, hogy a nyomorgó milliók óriási tömegében sűrűbben akadunk az erkölcstelenség jeleneire, de vajjon ezzel szemben tapasztalhatjuk-e egyszersmind azt is, hogy a kedvező anyagi helyzetben élő osztályok folyton gyarapodnak testi erőben, lelki, szellemi és erkölcsi felsőbbségben? Nem látjuk-e éppen ellenkezőleg azt, hogy sűrű egymásutánban hálnak ki híres nemzetségek s egymásután dőlnek ki régi családok, a melyekre büszkén tekintett egy egész ország! Akárhány jeles család idő folytán testileg, szellemileg elsatnyul s elpusztul erkölcsileg, még mielőtt utolérné a testi halál, a fizikai megsemmisülést. Ezek a jelenségek nyilvánvalóan bizonyítják, hogy a természet nem éppen a jómódúakat utalja a fajfentartás követelményeinek teljesítésére. A természet az ő kiválogatási munkájában nincsen tekintettel az egyedek anyagi, gazdasági helyzetére. Számtalanszor látjuk, hogy szellemi felsőbbséggel, észbeli kitűnőséggel, alkotó tehetséggel földhöz ragadt szegény ember fiát ajándékozza meg a természet; hogy egyes nemzetek vagy az egész emberiség jólétének fokozá-

sára, haladásának előbbre vitelére a nyomor gyermekeit szemeli ki. És Malthus, megvesztegetve múlt gazdasági viszonyoktól, a szaporodás megszorítását kizárólag a szegény osztályok lelkére köti. A jómódúak, a gazdagok hadd szaporodjanak, de a szegény tartózkodják a családi tűzhely alapításától.

Malthus tanácsa nemcsak hogy ellentétben áll a természeti törvénnyel, mely az erős és a gyöngye örök harcát állapítja meg, hanem egyúttal egy természeti törvény megkerülésére utalja az emberi fajt, illetőleg a szűkölködő osztályokat.

Bölcselőnek azonban, a ki az emberi társadalom boldogulásának kérdését teszi vizsgálódása tárgyává, nem szabad sohasem megalkudnia semmiféle gyakorlatban lévő szervezettel, érvényben lévő intézménnyel és törvénnyel. A tudomány, mely igazságokat keres, nem léphet egyességre a valóságos állapotokkal, melyeknek megváltoztatása vagy megdöntése különben sem az ő feladata. Kötelessége ellenben a tudománynak, hogy minden tekintet és kímélet nélkül törekedjék az igazság kiderítésére s megtalálja a módokat, melyek leginkább célravezetőek. Malthus emberi férczalkotásokat állít szembe a természetes állapotokkal s szűkkörű osztály-felfogásnak rendeli alá az észszerű gondolkodást. A népszaporodás nyomában támadó társadalmi kérdés megoldását nem lehet a b é r k é r - déstől tenni függővé, a mint azt Malthus teszi s a bérvizonyok szerint szabályozni, a mint ő tervezte. Az az ellentét, mely az emberi szaporodás és a társadalomban való megélhetés vagy boldogulás között mutatkozik, nem természeti szükségszerűség, mert a természet mindig megadja az embernek a megélhetés módját és eszközeit.

Örökös túlkapásaival és a természet háztartá-

sába való illetéktelen beavatkozásával sok bajt szerzett már az ember, mert megnehezítette életét és súlyosbította létföltételeit. Pusztító, romboló keze nyomára akadni mindenfelé, irtó háborúra, rablógazdaságra induló vad ösztöneit semmiféle más szerves élet nem közelíti meg. Egész országokat, fél világrészeket tett tönkre és fölforgatta fenekestől a talajt, az éghajlatot, a faunát és a flórát. Évszázadok, sőt évezredek sem elegendők olykor az ember irtó kezének, rontó-bontó fegyverének áldozatul esett területek újból való helyreállítására. Assyria, Babylon, Egyiptom, vajjon mikor fogja visszanyerni hajdani termékenységét, emberben, állatban, növényben való bőségét? A Törökország uralma alá került Syria, Kis-Ázsia mikor válik újra Kelet-Európa éléskamrájává? Ugyanazon ember, a ki hasznára tud fordítani minden erőt, minden szerves életet, a kinek meg volna hozzá a módja, hogy földi otthonában paradicsomot teremtsen magának: széttépi, széjjel marczangolja és romba dönti hatalmának és boldogulásának eszközeit.

De még a Tamerlánok és Attilák sem okoztak annyi kárt és pusztulást az emberiségben, mint a mennyit Malthus tanának általános követése hozna a világra. Polgáriasodott népeken barbár hordák diadalmaskodnának újból, a melyekhez nem jutott még el az önmegsemmisítés kulturális vívmánya, a melyek nem mondtak le elsőrendű természeti ösztöneikről, hanem gyarapodva számban és erőben, könnyű szerrel bírják le az elsatnyult, természeti hivatásukról megfélelmezett, elfajult nemzeteket és ezeknek örökébe helyeznék magukat, ugyanazon a jogcímen, a melyet a mi elődeink érvényesítettek annak idején, túlfinomult és elkorcsosodott nemzetekkel szemben.

III. A TÚLSZAPORODÁS AKADÁLYA.

1. A LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEM AKADÁLYA EGYÚTTAL A TÚLSZAPORODÁSNAK. Kifejtetem az előbbi fejezetekben hogy a szaporodás a faj ellenálló és támadó erejének gyarapodására, míg ellenben annak megszorítása a faj erejének jelentékeny csökkenésére vezet, a minek végső következménye a kipusztulás, kihalás. Minthogy az emberi faj a létért való küzdelemből ki nem vonhatja magát, hanem alá van annak vetve csakúgy, mint bármely más parányi vagy óriási faja a teremtésnek: józan észszel nem is vállalkozhatok arra, hogy önszántából vessen gátat ereje növekedésének. Hogy a szaporodás által a faj anyagi és erkölcsi fölénye egyaránt fokozódik: azt szintén az előbbi fejezetben iparkodtam kimutatni.

Kifejtetem, hogy a „túlszaporodás” balfogalom, mert a földön sem több, sem kevesebb lény meg nem jelenhet, mint a mennyi számára hely vagy on. Hiszen éppen azért állanak az egyes fajok örökös harcban egymással. Egy faj elterjedése, nagyobb mértékű elszaporodása egyúttal egy másik faj összeomlása és gyérülése. Ebből azonban szükségképpen következik az, hogy a létért való küzdelem egyúttal korlátja és akadály a m i n d e n t ú l s z a p o r o d á s n a k. Örökös színváltozásai közepette is tehát a természet rendje

mindig ugyanaz marad. A földön nincs kevesebb és nincs több élet, mint a mennyi lehetséges; csak más és más élet van mindig.

Kérdés, hogy a létért való küzdelem minő jelenségekben árulja el szaporodás-korlátozó erejét? Mikor e kérdésre meg akarunk felelni, két jelenségre kell ügyet vetnünk, a melyet mindennap tapasztalhatunk, mindennap emlegetünk is, a nélkül talán, hogy a létért való küzdelem nagyszabású megnyilvánulásait látnók bennük. E két jelenség a járvány és a háború.

A mit mi járványnak nevezünk — s ez a tudomány mai stádiumában különös megtámogatásra nem szorul — semmi egyéb, mint parányi életformák támadása a mi hatalmas és kiváló fajunk ellen, vagy pedig oly növényfajok és állatfajok ellen, a melyeket mi mesterségesen szaporítunk saját fajunk javára és hasznára. A háború válfajok küzdelme válfajok ellen, emberfajták támadása más emberfajták ellen: a létért való küzdelemnek egy másik — nem kevésbé örök és állandó — nyilvánulása, a miről elegendőt beszél az emberi nem történelme.

Járvány és háború nem jelent egyebet, mint hogy az egyik faj túlságos elszaporodásával szemben áll mindig a másik faj gyérülése, az egyik emberfajta terjeszkedésével a másik fajta összeszorulása.

Két, egymással szorosan összefüggő törvényt bonthatunk ki e jelenségekből: Az egyik az, hogy a létért való küzdelem törvénye természetes korlátja a túlszaporodásnak. Túlszaporodás tehát nincsen. Mint-hogy azonban a létért való küzdelem törvénye nem a tónának, vagy a holnapnak szól, hanem minden időben érvényes: túlszaporodás nemcsak ma vagy holnap nincsen, hanem soha be nem állhat. És ez a második

törvény, a melyből szükségképpen következik az is, hogy háború és járvány soha meg nem szűnhetnek.

A) FAJOK KÜZDELME FAJOK ELLEN.

(Járványok.)

2. TÚLSZAPORODÁS ÉS TÚLTÖMÖTTÉSÉG. Valamelyik nyáron váratlanul és hirtelen elszaporodik a mezei egér s nagy területeken föleszi az egész termést. Kiirtása szinte lehetetlen; ellep minden árkot-bokrot s gyarapodik egy másik faj rovására. Éppen azt a növényfajt pusztítja el, melyet az ember magának nevelt. Egyszerre aztán nyoma vesz az egérhadnak; eltűnik hirtelen, a mint jött. Megtámadta egy erősebb életforma s legelőnek használja, úgy, mint előbb az egér a gabonát. A sáska, a kolumbácsi légy sűrű felhő alakjában terem egy-egy vidékre s pár óra alatt fölfalja az egész áldást, néha még állatban is kárt teszen. Erős szél kerekedik, zuhogó zápor szakad le a földre s a sáska és a kolumbácsi légy kipusztul úgy, hogy alig akadni nyomukra.

Ezek a járványok azonban csak közvetve támadják az embert s csak közvetve sújtják. Ezek az állatfajok csak táplálékára törnek s nem életére. Vannak azonban életformák, melyek betegség alakjában egyenesen az emberi szervezetet támadják meg s tüneményesen gyors szaporaságukkal, mint ragály és járvány jelennek meg közöttünk. Jóllehet egyik vagy másik betegség ellen találtunk orvosságot, a folyton változó alakban föllépő kórok ellen mégsem tudunk védekezni; mert ha sikerül is megóvnunk testünket az egyik nyavalyával szemben, sohasem leszünk képesek eltompítani fogékonyságunkat olyan kórok iránt, melyek váratlanul törnek reánk s ennél fogva készületlenül találunk bennünket. Igen érdekesen fejtegeti ezt Darwin az

Origin of Species első könyvének harmadik fejezetében.

A szüntelen működő természet tehát, míg egyrészt gondoskodik teremtményei fentartásáról, másrészt korlátot állít azok túltengésének. Kezdetől fogva az élelmesebb és erősebb faj legyűrte vagy kipusztította az útjában álló gyöngébbet. A létért való küzdelemben, a fajok egymással való örökös harcában esetről-esetre a győzelem ama fajé, mely a természetből adott erejét jobban ki tudja használni s erősebb mértékben képes alkalmazkodni a fönnálló körülményekhez.

A járvány ehhez képest nem esetleges, véletlen gátja a fölös szaporodásnak, hanem éppen olyan örök jelenség, mint maga a szaporodás és elmaradhatatlan ettől, mint fénytől az árnyék. Szaporodás és ritkulás két oldala a létért való küzdelemnek, mely folytonosan változó alakban örökké fönmarad.

Malthus nem így fogja föl a járványt. Szerinte az nem nagyon jelentékeny akadály a túlszaporodásnak. Csak időszakosan lép föl s hogy korlátozó ereje nem elégséges: kitűnik Malthus abbeli ajánlatából, hogy maga a társadalom is járuljon hozzá a szaporodás megszorításához. Ámde föntebb kifejtett fölfogásunk szerint, a járvány éppenséggel nem következménye az emberi faj esetleg nagyobb fokú terjeszkedésének és sűrűbb szaporodásának, mert hiszen a sűrűbb szaporodás — éppen ellenkezőleg — annak bizonyága, hogy az emberi faj diadalmasan tudott megküzdeni egyéb fajokkal.

A történelem sem tud igazoló példát szolgáltatni arra, hogy a túlszaporodás hozott volna létre járványokat. Az úgynevezett túlnépesedés előidézett ugyan már aggasztó ragályokat, de csakis akkor, a mikor

túl tömörség el volt összekapcsolva. A múlt századok iszonyú járványai, az értelmetlenség okozta túltömöttség által váltak csak oly pusztító erejűvé. Éhínség s a vele járó epidémiák sohasem voltak a túlszaporodás eredménye, mindig csak az emberek gyámoltalan gazdálkodása, ügyetlen berendezése miatt hatalmasodtak el, kivált háborúk idején, a megerősített, körülsáncolt városokban. Szűk lakások, keskeny utcák, rossz víz az erődök bűzhödt árkaiban, fertőzött levegő és egyéb visszasságok idézték elő azokat a förtelmes járványokat. A járványokkal kapcsolatos tömeges halálozástól nem szabadulhatunk ugyan, de kellő intézkedésekkel mégis képesek vagyunk rombolását csökkenteni. A legfontosabb és legtermészetesebb óvintézkedés éppen maga a szaporodás, mely leghatékonyabb biztosítéka a faj fenmaradásának. Hogy a mai társadalom-gazdasági viszonyok közepette a szaporodás egyúttal túltömöttségre vezet, (mert például a szegény munkás hatodmagával is egy szennyes, miazmás odúban kénytelen magát meghúzni) ez nem szükségszerű következménye a népesség gyarapodásának s helyszükének sem róható föl, mert hiszen volna elegendő tér és anyag is, egészséges, tágas lakások építésére. A túltömöttséget és a vele járó veszedelmeket csakis a társadalom-gazdasági rendszernek lehet betudni.

B) FAJTÁK KÜZDELME FAJTÁK ELLEN.

(Háború.)

3. A HÁBORÚ MINT ÖRÖK SZERZÉSI MÓD. A háború fajták küzdelme fajták ellen, a melyben mindenkor az a nép vagy fajta esik áldozatul, melynek nincsen kellő ellentálló képessége s a mely hátramaradt akár testi erőben, ügyességben, akár értelmi vagy erkölcsi haladásában.

Művelődött nemzetek — írja Darwin — mindenütt elnyomják a barbár népeket, kivéve a hol az éghajlat halálos korlátot állít; és határozottan diadalmaszkodnak, ha nem is egyedül mesterkedéseik által, melyek értelmüknek eredményei. Az elnyomás mindig erőszakos. Mert bármennyire óhajtana a hódító nemzet emberségesen bánni a legyőzöttekkel, legtöbbször kénytelen erőszakos eszközökhöz nyúlni, uralmának föntartása érdekében; a meghódított törzs hosszú időn át nem tud belenyugodni a megváltozott helyzetbe s nehezen veti alá magát a hagyományaival, szokásaival, hajlamaival, erkölcsi fogalmaival össze nem férő intézményeknek és rendelkezéseknek, melyeket a hódító cultur-nemzet saját érdekében életbe léptet. Az újítások, átalakítások sűrű egymásutánban készítetik lázadásra a bukott népet, mely folyton szabadulni akar a nyűgtől s a szünni nem akaró harcok eredménye mindannyiszor véres öldöklés s végezetül kimerülése, fokozatos kipusztulása és kihalása a gyöngébb fajnak. Algír, India érthetően példázza, hogy a hódító hatalom sokszor akarata ellenére is kénytelen erős fegyverekhez nyúlni s ismeretes, hogy Tasmania benszülőttei az európaiakkal való sűrű összeütközéseik következtében végleg kipusztultak.

Európa népei előreláthatólag még huzamos ideig fognak gyarmatokat hódítani látszólagos népfölöslegük számára; újabb és újabb rajokat fognak kitelepíteni olyan országokba és világrészekbe, a melyeknek néptörzsei értelmi és műszaki haladásukra nézve ez idő szerint nem mérkőzhetnek a mi kis világrészünk néhány nagyon előrehaladott nemzetével. Idővel e rajok elszaporodnak, térfoglalásuk nyomán kipusztul a benszülött lakosság s utóbb az új hódítók már féltékenyen őrzik Határaikat, hogy más, vállalkozó fajta be ne költözköd-

hessék s őket megélhetésükben ne háborgathassa. Az éjszakamerikai Egyesült-Államok új bevándorlási törvényét minden ország alkalmazta, valahányszor erőt vett rajta a túlszaporodástól való oktalan félelem. A kínai kulik és a vagyontalan európaiak beözönlését megszorították, hogy meggátolják a bérek esését, az olcsó termelést, a javak szaporulatát; sőt a területben és élelmi forrásokban éppen oly gazdag orosz birodalom csak nemrég sokalta meg néhány százezer — zsidó — benszülettjét s világgá kergette őket.

A túlszaporodástól való — sohasem megokolt — félelem sűrűn idézett elő irtóháborút polgáriasodott nemzetek között éppen úgy, mint kezdetleges állapotban tengődő, vad törzseknél. Inkább magára veszi az ember a súlyos és veszedelmes harcokat saját válfajával, semhogy kitaró munkával, szorgalommal növelné földjének termőerejét. A spanyol nemzet, midőn zenithjén állott a hatalomnak, nem érte be azzal a vérontással és máglyarakással, melyet Isten nagyobb dicsőségére hozott divatba saját polgárai között, hanem a meghódított tengerentúli tartományokban is olyan kíméletlen emberirtást vitt véghez, hogy azok a szerencsétlen gyarmatok még évszázadok múltán sem tudtak magukhoz térni vérveszteségükből. Peru lakossága milliókra rúgott, a mikor Pizarro a spanyol korona nevében rátette vaskezét; és most, mintegy háromszáz évvel a kegyetlen, vérontó foglalás után, Peru (melynek területe négyszeré nagyobb Magyarországénál) alig táplál három millió leieknél többet, beleértve azt a harmincöt-ezer benszülettet, a kik civilizálatlan állapotban élnek, tehát visszaesésben vannak, úgy számbeli, mint művelődési tekintetben; valószínű, hogy rövid időn belül végképpen le fognak tűnni egykor fényes és nagy hazájuk színteréről.

A háborút, mint a túlszaporodásnak akadályát, Malthuson kívül mások is kicsinyelik; vessenek csak egy pillantást a tehetséges, művelődésben, nemzeti erényekben, szabadságszeretetben tündöklő francziára, mely valamikor előtte járt minden többi nemzetnek s már egy század óta sínylődik a szaporátlanság átka alatt, mert először föláldozta nemzőképes, életerős ifjúságát a szabadság és függetlenség harczaiban, aztán a mi megmaradt belőle, a régi dicsőségért odavetette a külháború molochjának s végezetül a túlnépesedéstől és a vele járó elszegényedéstől való kába félelmében megmérgezte a termékenység forrását.

Nem igazolt az a nézet, hogy a háború rombolásai csekély befolyással vannak a népszaporodásra; ellenkezőleg, a történelemből azt a tanulságot meríthetjük, hogy a megélhetésért aggódó népeket és válfajokat a képzelt „túlszaporodás” viszi rá gyöngre, elmaradt, vagy annak tartott népek megtámadására. A kevély spanyol nemzet és a fürge angol, midőn látszólagos nép-fölöslegüket tengerentúli területeken megtelepítették, annyi pusztítást vittek véghez a benszülött törzsekben, hogy a termelés végzésére utóbb száz- meg százezer rabszolgát kellett más földrésről beszerezni. Ezeknek élelméről és nemi szaporodásáról is kellett aztán gondoskodni, mert az ültetvények ápolására és gondozására nem volt elegendő a korbács és ostor sűrű alkalmazása, kellett hozzá folyton regenerálódó emberi erő és egészség. Komoly vizsgálódás mellett alig lehet elképzelni az egyes nemzetek olyfokú fejlődését és fölszereltségét, hogy valamikor is végleg vissza találjanak riadni erejük kölcsönös összemérésétől. Mindig voltak erősebbek és gyöngébbek; szívós, kitartó, bátor és támadásra kész népek és nemzetek legyűrrik az elmaradt, kisszívú, védelemre nem készült

népeket s terjeszkednek, nőnek, gyarapodnak azok rovására. Míg egyik-másik népnél hüvelyében pihen a kard s csak a fölfegyverkezés, a kitanítás, a készülődés s nem utolsó sorban a parádézás folyik szakadatlanul, addig másutt ezer meg ezer élet eltiprásával kegyetlenül dúl a háború. Általános béke nem volt soha és nem lesz a jövőben sem és minden erre vonatkozó okoskodás hiú ábránd.

A fajoknak és következésképpen az emberiségnek élete folyását nem helyes évtizedekkel mérni; ha egyik-másik törzs, nép, nemzet állapotában nagyobb válság következik be, nem habozik az szembeszállani bárminő veszélylyel. A századok története tele van háborúval, melyek nagy államok végkimerülésével jártak.

A háború örök akadály, fékezője a túlszaporodásnak s nem szorítkozik csupán a vad törzsekre, kezdetleges népekre, hanem föllép mindenütt, a hol gyöngé népek élnek, a melyek képtelenek a létért való küzdelemre. Mihelyt előáll a megélhetés valamely nehézsége vagy a túlszaporodástól való félelem: megkezdődik az erős nemzet harca a gyöngé ellen. Az a nemzet, mely elmulasztja kellő időben fölszerelni magát a küzdelemre, fejleszteni ellentálló képességét, akár anyagi, akár szellemi tekintetben, lemondott hallgatólag arról a jogosultságról, hogy helye van a vezető nemzetek karában. A népek története sűrű egymásutánban példázza ezt az igazságot. Magukról megfélemedezett nemzetek eltüneznek a világtörténelem színpadáról. Legújabbán China mutat érdekes példát arra, hogy milyen veszedelem elé sodorja a nemzetet a fajok versenyében való elmaradás. China négyszáz milliónyi népessége nem bírt ellentállani a tízszerese kisebb Japán támadásának. Vagy sikerül a chinaiaknak kivergődniök

százados zsibbadtságukból, lemondaniuk megcsontosodott és elévült intézményeikről s felfrissíteniök állami és társadalmi szervezetüket s akkor megállhatnak a fajok egymással való küzdelmében, — vagy pedig tespednek tovább s ez esetben elébb vagy utóbb, de bizonyosan prédául esnek más nemzeteknek, melyek a polgáriasodás minden eszközével küzdenek ellenük, hogy aztán megosztozhassanak birodalmukon. Még közelebbi példa Törökország, mely pár századdal ezelőtt fegyvereinek hatalmával tartotta fél Európát rettegésben. Utóbb a fejlődés útján messze elmaradt az európai államok mögött s most bukásának néz elébe. Mert a gyöngé nemzet ingerli az erősebbet a könnyű prédaszerzésre, az olcsó gazdagodásra.

A háború, mint k ü l t e r j e s szerzési mód nagyobb szerepet játszik a műveletlen, mint a haladott korszakokban. A tömeges népvándorlások, hódító betörések abba a korszakba esnek, midőn a nemzetek még távol vannak a b e l t e r j e s gazdálkodástól.

De a küzdelem nem szűnhet meg soha, már annál fogva sem, hogy merő lehetetlenség a különböző népet valamikor is egyenlő színvonalra emelni. A polgáriasodás különböző fokán álló népfajok, különböző törekvésekkel, terjeszkedési és hatalmi vágyaikkal egymás mellett békén soha meg nem férhetnek. És ezért béke nincsen és nem is volt soha a világon. A barbár nemzetek nem mondhatnak le a háborúról, mert egész gazdálkodási módjuk külterjes és boldogulásuk jó részét hódító hadjárataik sikerétől függ. Viszont a polgáriasodott nemzetek, akármily belterjes gazdálkodást folytatnak is, bármennyire ki tudják is aknázni meglevő földterületüket, kötelezhetik-e magukat arra, hogy épen a békés fejlődés ideje alatt megsűrűsödött és megerősödött népességük számára nem fognak új terü-

leteket hódítani, ha erre alkalmuk nyílik? A béke ideiglenes állapot, melyet állandósítani csak úgy lehetne, ha meg tudnók szüntetni magát a létért való küzdelmet. Örök természeti törvényeket azonban lehet tagadni, de nem lehet megváltoztatni s minden ilyenfajta törekvés csak hiú ábránd-számba mehet.

IV. A VISZONYLAGOS TÚLSZAPORODÁS.

I. SŰRŰ ÉS GYÉR NÉPESSÉGŰ ORSZÁGOK. A mit a túlszaporodásról s egyáltalában a szaporodás jelenségéről az előbbi fejezetekben elmondottam, nem meríti ki egészen a kérdést. Még mindig fönmaradhatnak némi kétségek, melyek talán Malthus mellett szólanának. Mert, ha bebizonyítottuk is, hogy általánosságban — absolute — nincsen túlszaporodás: lehet-e teljes joggal állítanunk, hogy viszonylagos túlszaporodás sincsen? Nem lehetséges-e vajjon, hogy egy-egy országban vagy államban csakugyan beáll a túlszaporodás, a mely ellen okvetlenül védekezni kell? Nem láthatjuk-e a mai Európában is, hogy vannak aránylag sűrűbb s aránylag jóval gyérebber népeességű országok? Ha pedig ez az aránytalanság csakugyan megvan, nem kell-e azt mondanunk, hogy a sűrű népeességű országok túlszaporodásban szenvednek?

Nem kell, sőt nem is lehet. A sűrű népeességű országokra nézve csak akkor mondhatnók ki, hogy a túlszaporodás hátrányait és kárát viselik, ha azokban az országokban nagyobb volna a nyomor, a gyér népeességűekben pedig aránylag nagyobb a jólét. Ámde a tapasztalás ennek éppen ellenkezőjét tanítja. A sűrű népeességű országok művelődöttebbek és gazdagabbak mint azok, melyeknek csak gyér népeessége

van.¹ Lubbock: „Pre-historic times” című nagy tudással megírt munkájában ezeket jegyzi föl:

„A civilizáció alatt a megélhetés eszközei gyarapodtak, rohamosabban, mint a népesség. Messze attól, hogy szűkét lássák az élelemnek, éppen a legsűrűbb népességű országok azok, melyekben nemcsak absolute, hanem még viszonylag is nagyobb a bőség. Mondják, hogy jótévéje az emberiségnek, a ki két fűszálat növeszt ott, a hol csak egy nőtt azelőtt; mit mondjunk akkor arról, a ki lehetségessé tette, hogy ezer ember éljen bőségben ott, a hol egy vadember is alig tudott volt megélni szűken és bizonytalanul.”²

Érdekesen igazolják ezt Lubbock egyéb adatai. A kitűnő tudós főlemlíti, hogy vadászat után élő népközösségekben minden egyes vadásznak átlag 50.000 acre vagyis 78 angol négyszög mérföld erdőterületre van szüksége, hogy táplálékát megszerezhesse. Az amerikai Egyesült-Államokban 1825-ben Michigan, Lake Michigan és North of Illinois kivéve, 97.000 indián összesen 77.000.000 acre vagyis 120.319 square miles területre volt utalva, tehát egy-egy emberre átlag egy és egy negyed angol négyszög-mérföld jutott.³ Magyarország viszonylagos lakossága négyszögkilométerenkint 54, Belgiumé 206. Belgium tehát egy négyszögkilométernyi területen négyszer annyi embert tart el, mint Magyarország, mindamel-

¹ Ezen általános elv nem vonatkozhatik természetesen az olyan gyarmatokra, a hová müvelt, bár kis számú kivándorlók hamarosan átültetik nemzetük haladott kultúráját.

² Finally, we cannot but observe that, under civilisation, the means of subsistence have increased, even more rapidly than the population. For from suffering for want of food, the more densely peopled countries are exactly those in which it is, not only absolutely, but even relatively most abundant. It is said that any one who makes two blades of grass grow where one grew before, is a benefactor to, the human race; what then shall we say of that which enabled a thousand men to live in plenty, where one savage could scarcely find a scanty and precarious existence. *Lubbock* Pre-historic times II. kiadás. 1869. 582. 1.

³ L u b b o c k : i. m. 581. 1.

lett nálunk csöppet sem kedvezőbbek a viszonyok, mint Belgiumban. Ugyanazon elégedetlenség kísért nálunk, mint náluk, földművelő népünk között épp oly rohamosan hódítanak az izgató tanítások és fölforgató eszmék, mint a belga munkások között a socialismus s tőlünk is minden esztendőben egész rajok tódulnak ki tengerentúli országokba, mert itthon nem tudnak megélni. Pedig Magyarország területe gyéren lakott. Nem az a kérdés tehát, hogy sokan vagy kevesen vannak-e valamely területen, hanem egyedül az, hogy a lakosság megtudja-e gazdaságosan művelni a területet s fölszínre tudja-e hozni ama javakat, melyek a föld méhében szunnyadnak. A mi szegénységünk oka: hogy nem műveljük a földet belterjesen s hogy nem teremtettünk ipart. Szászország aránylag egyik legnépesebb vidéke Európának s mégis állandó ott a panasz — nem túlszaporodás, hanem ellenkezőleg m u n k a e r ő hiánya miatt.

De egy és ugyanazon ország is, különböző időben más-más népsűrűséget mutat s eléggé föltűnő, hogy Malthus szemet huny azon tények előtt, melyekre fáradhatatlan tanulmányozása közben okvetlenül rá kellett akadnia; értem a statistikai adatokat, melyek a különböző nemzetek fokozatos szaporodását tüntetik föl. Malthus elmélete szerint ugyanis akkor, a mikor még ez a fokozatos szaporodás nem öltött oly nagy arányokat, mikor a mértani haladvány következtében a föld nem telt meg mértéken túl emberrel, nem lehetett túlszaporodás sem és ehhez képest nem is volt helye ilyennemű panasznak. Ámde a történelem arra tanít bennünket, hogy a túlszaporodástól való félelem megvolt a legkülönbözőbb korszakokban, tehát olyankor is, a mikor a népesség, a mi ítéletünk szerint nagyon gyér volt. Viszont Malthus követői elmulasztják beszámolni arról a tapasztalati igazságról, hogy Malthus ideje óta minden államban nagymértékű szaporodás állott be s mindamellett a s z ű k ö l k ö d é s, aránylag n e m lett nagyobb; ámde ha a túlszaporodástól való félelem és panasz minden időben megvan az emberek között, akkor is, ha kevesen vannak, akkor is, ha sokan vannak: úgy világos, hogy ott nem is lehet szó túlszaporodásról, mert hiszen azon a területen, a hol bizonyos időben négy millió ember közül egy millió tudott jól megélni, ugyanott később tizenkét millió közül három millió él meg tisztességesen.

Érthető-e ezek után, hogy Malthus a lakosság sűrűségét egyenesen a rendelkezésre álló élelem mennyiségétől teszi függővé? Arra a kérdésre, hogy a britt kivándorlás után Éjszaka-Amerikában aránylag miért nagyobb mértékű a szaporodás, mint az anyaországban, Malthus ekképen felel: az anyaországban „w a n t of f o o d” volt, élelemhiány. Ez a megfejtés azonban erőltetett; a gyarmatok lakosságának sűrűbb szaporodása egyéb okokra utal. Kivándorlásra rendszeren nem elaggott emberek szánják el magukat, hanem a fiatal, erős elemek, a melyek leginkább tesznek számot a faj szaporításában. Másfelől igaz, hogy a gyarmatokon, a hol szűz talaj vár kiaknázásra, a munka ugyanazon megérőködés mellett jobban fizet, a munkás szolgáltatásának ellenértékéhez juthat s ez kétségkívül befolyással van a szaporodás mértékére, ámde, hogy az anyaországban nem a w a n t of f o o d okozza a nyomoruságot, kitűnik abból, hogy noha Malthus föllépése óta Anglia népessége körülbelül megkétszereződött, a nyomor és szükség aránylag nem nőtt, a food azonban jelentékenyen megszorodott. És ebben nyugszik a kérdés súlypontja.

2. A TERMELESNEK KÉT TÉNYEZŐJE VAN. Malthus nem foglalkozik érdem szerint azzal a fontos ténnyel, hogy a termelésnek két tényezője van: természet és munka és bármelyik tényezőnek nagyobb mértékű felhasználásával fokozni lehet magát a termelést. Az emberiség szaporodása egyúttal a munkaerő növekedése s végeredményben a termelés fokozása. Sőt, a mint a fentebb idézett adatok szembetűnően elárulják: a termelés két tényezője, a természet és munka fordított arányban áll egymással. Mennél nagyobb és erősebb munkát fejt ki az ember, annál kevesebb földterületre van szüksége. Ámde úgy látszik, hogy az ember minden időben kerülte a munkát, a mennyire csak lehetett, megszokott gazdálkodási rendszeréből nehezen bontakozott ki s okszerű termelésre a már félig művelt nép csak akkor adta magát, a mikor élete föntartása forgott veszélyben. Vadászat és halá-

szat után élő vad törzsek nehezen fordulnak a földmíveléshez, mely kitartó és módszeres munkát kíván. Állattenyésztő népek, felszaporodó nyájaik számára folyton új legelő után kénytelenek látni, a míg rá nem jönnek a takarmány-termelésre. Ábrahám kénytelen fölmondani a szomszédságot öcscsének, Lothnak, abban a meggyőződésben, hogy szaporodó nyájaiknak folyton és folyton nagyobb területre, tágabb legelőre van szüksége. Új területeket hódítanak tehát s még nem is gondolnak arra, hogy belterjes gazdálkodással növelni lehet a terület termőképességét.

Mindenütt az emberiség történetében, ráakadunk a belterjes, gazdálkodástól való idegenkedésre, a fárasztó, kitartó munka iránt való ellenszenvre. Mintha csak a természet az emberbe s vele együtt a többi élő teremtménybe, a tunyaságra és a henyélésre való hajlamot is beleoltotta volna. Az ember csak a kénytelenség súlya alatt lát hozzá terhes és állandó foglalkozáshoz. Tapasztható manapság is, hogy déli vidékeken, a hol a táplálék megszerzése kevesebb gondot ad, az ember munkakedve is lanyhább mint éjszakon, hol a természettől akárhányszor ki kell csikarni a mindennapra valót. A bunkósbottól a vasekéig a fejlődés útja hosszú és rögzös. Semhogy őserdők irtására s a tisztás fölszántására tökélné el magát a vadság burkából kivedlő ember: inkább koplal és nélkülöz, beéri vadászat és halászat szerény gyümölcseivel, vagy pedig a kész jószág után nyúl s egy másik, nálánál gyöngébb emberfajta vagy szomszéd törzs javait keríti hatalmába erőszakos módon.

De a külterjes gazdálkodásnak vannak természetes határai. A terjeszkedő törzset megállítja útjában egy másik törzs vagy maga a természet. Az állandó megtelepedés kezdőpontja a haladásnak. A szükségétől, a

túlszaporodástól való félelem edzi a munkaerőt, ingerli a találékonytságot s a tudatos gazdálkodás már bizonyossága a culturának. Az ember ellesi a természet törvényeit s okul rajtuk, így válik belőle feltaláló, a ki egy-egy természeti törvény gyakorlati alkalmazásával a termelést folyton fokozni tudja. A létért való küzdelem tehát, melyet hevít a túlnépesedéstől való aggodalom: elsőrendű rugója a termelés gyarapodásának, a jólétben, kényelemben való előrehaladásnak s az egész emberi művelődésnek. Az az állítás, hogy a nép szaporodásának alapföltétele a megélhetés könnyű volta, megfordítva is áll, mert a czélszerű javításokat és újításokat éppen a megélhetésért való küzdelem és versengés hozza létre. Termelés fokozására, természeti anyagok kiaknázására, nagy technikai találmányokra csak a szükség bírja rá az embert.

De miután az ember fölismerte földadatait, rálép a haladás útjára, gyümölcsözőbben termel, mint azelőtt. Képes tehát eleget tenni a szaporodás által beállott nagyobb szükségletnek is. Nincs túlszaporodás a társadalomban, mert — s erre Malthus nem vetett kellő súlyt — mikor a népesség gyarapodik, nemcsak a szájak szaporodnak, hanem a munkás kezek is. Minden új fogyasztóval egy termelő is születik világra, termelés és fogyasztás között az egyensúlynak egyetlen pillanatra sem kell megbomolnia. A szaporodás tágítja a munkamegosztás körét, úgy, hogy kevesebb erővel több munka végezhető s így minden szaporulat a gazdasági erő megnövekedése is egyúttal.

Azzal az érveléssel szemben, hogy a szájakkal együtt a dolgozó kezek is szaporodnak: R ü m e l i n-nek az az ellenvetése van, hogy a munka mellett a természeti világ és a tőke is tényezője a termelésnek, hogy, ha minden dologi jószág munkaeredmény is, nem minden munka ered-

ményez dologi jószágot; hogy egészséges tagokkal még nem hozunk létre élelmi cikkeket, hogy a legközönségesebb bér munkának is mindig szüksége van megrendelőre és bér fizetőre s hogy, végezetül, a munkakerő függ a kereslettől és kínálattól.¹

Ámde Malthus kérdése, tehát ez esetben a mi kérdésünk is, nem abban foglalandó össze, hogy a mai társadalmi és gazdasági rendszer keretében a termelés minő törvényeknek és szabályoknak van alávetve: hanem pusztán abban, hogy termelhető-e a szaporodó társadalom számára minden szükséges élelmi cikk s nem kényszerít-e bennünket a természet a túlszaporodás korlátozására? Mihelyt valaki a mai társadalmi rendre hivatkozik: kicsúszott a talaj lábai alól, mert ezzel már önkénytelenül beismerte, hogy nem a természetben van a hiba. Hogy a mai társadalmi rendszerben millióknak szűkölködniük kell, azt jól tudjuk, mert tapasztalhatjuk mindennap, de a nemzetgazdáknak éppen azt kellene bizonyítaniok, hogy a szűkölködés szükségszerű és elkerülhetetlen, mert oka a természetben rejlik. Ilyen bizonyításra azonban nem is vállalkoznak, hanem e helyett mindig keresletre, kínálatra, bér munkára, munkabérre hivatkoznak. De hiszen a természet nem szabja ránk a bérrendszert; arra vagyunk utalva, hogy megéljünk és szaporodjunk; ha a bérrendszer ennek akadálya, akkor nem a szapo-

¹ „Man scheut sich die trivialsten „Wahrheiten zu erwähnen . . . dass zu den Faktoren der Production neben der Arbeit auch noch Naturwelt und Kapital gehören, dass wenn auch alle Sachgüter Producte der Arbeit sein mögen, darum doch noch nicht umgekehrt alle Arbeit auch Sachgüter produziere, dass man bloss mit gesunden Gliedern noch keine Unterhaltsmittel hervorbringe, dass auch die gemeinste Lohnarbeit immer noch einen Besteller und Belohner erfordere, dass Arbeitskraft schliesslich doch auch von Angebot und Nachfrage bedingt wird“. Rümelin, Bevölkerungslehre in Schönbergs Handb. I. 770. I.

rodást kell korlátoznunk, a mely természeti törvény, hanem a bérrendszert kell elvetnünk, a mely, mint minden systema, természeténél fogva időleges.

Malthus iskolája különben is bölesen tartózkodik attól, hogy az elméletet, minden eredményével egyetemben, szigorú következetességgel bonyolítsa le. R ö s c h e r számos adattal fölszerelt fejezetben bőven és érdekesen tárgyalja Malthus elméletét s végezetül is arra az eredményre jut, hogy túlnépesedés ott áll be, a hol a lakosság száma és a föntartási eszközök között való aránytalanság nyomasztóvá válik.

Ez az állapot — kivéve a múltó éhínségeket vagy elemi csapásokat — sohasem következhetik be ott, a hol a társadalom dolgozik, A hol Malthus és követői t ú l n é p e s e d é s r ő l beszélnek s a hol e szerint nyomasztó aránytalanságnak kellene lennie létszám és föntartási eszközök között: ott rendesen csak egyféle nyomasztó aránytalanságot látunk: aránytalanságot a javak elosztásában, bőséget egyfelől, szükségét másfelől, fényűző gazdagokat és tengődő szegényeket, túlon túl nagy mennyiségű javakat s ezekkel ellentétben túlsok szűkölködő családot, kiaknázatlan tőkét és tétlen kezeket.

Csakis merev doctrinarismusa és a fönálló közgazdasági rendszer változhatatlanságába, sőt ennek isteni eredetébe vetett szilárd hite magyarázhatja meg, hogy Malthus, mélyreható tudományosága mellett is, elzárkózott a társadalmi bajok kútforrásának nyomozásától és az orvoslásnak új úton való keresésétől. Bal-fölfogása annyira meggyökerezett, hogy még kétségtelen tényeket sem vesz figyelembe, vagy elmulasztja levonni azok szembeszökő tanulságait. „Tapasztalták, hogy igen sok ország, a legsűrűbb népesség idején, a legnagyobb bőségben élt s képes volt gabonát kivinni, ellenben más időben, mikor a népesség nagyon gyér volt, állandóan szegényen és szűken éltek s gabona-behozatalra szorultak. Egyiptomot, Palaestinát, Rómát, Siciliát, Spanyolországot idézik, mint különös példákat erre az esetre.”¹

¹ „It has been observed, that many countries at the period of their greatest decree of populousness have lived in the greatest plenty and have been able to export corn; but at other periods,

Nem világlik-e ki ebből minden elfogulatlan elme előtt, hogy sűrűbb, nagyobb népesség sokszorosan, hatványozottan termel is, olyannyira, hogy saját szükségletén fölül még más országok háztartását is el tudja látni keze munkájának gyümölcseivel? Gyér lakosság ellenben, még aránylag jelentékenyebb erőmegfeszítés mellett sem képes arra a dús és sokoldalú termelésre, mely együtt jár a sűrű népességgel.

Appendix-ében, az elmélete ellen fölhozott érveket czáfolgatva, Malthus így nyilatkozik: „Tekintettel a tényre, hogy különböző országokban különböző a szaporodás mértéke, figyeljük meg, hogy a mennyire természeti törvény, hogy az ember nem élhet meg táplálék nélkül: ez a különböző mérték föltétlenül és okvetlenül szükséges, mint jele annak a különbségnek, mely többé vagy kevésbé kimerült országokban az élelem-termelés képességében nyilatkozik.”¹

Talaj-kimerülés miatt azonban csak műveletlen, tunya, új termelési módoktól idegenkedő népek találnak nehézségeket a termelésben. Világszerte óriás területek hevernek parlagon, lakosságuk feltűnően ritka; e lakatlanság oka semmi esetre sem a talaj kimerültsége, hanem az emberek tehetetlensége, az örökös ellenségeskedés, a közbátorság hiánya, a társadalmi rend fogyatékosága. Az ember föntartására és élelmezésére szolgáló eszközöknek kimerüléséről nem lehet szó mindaddig, míg ki nem merül a szükséglet s ki nem merül az emberi ész és erő, melyet azonban a szükséglet folytonosan és biztos sikerrel ösztönöz javainak szaporítására és kényelmének gyarapítására.

3. ÖSSZEFOGLALÁS. Malthus elmélete, mely határozottan a „preventive check” gyakorlását jelöli meg a

when their population was very low have lived in continued poverty and want and have been obliged to import corn. Egypt, Palestine, Rome, Sicily and Spain are cited as particular exemplifications of this fact.” Malthus i. m. 426. 1.

¹ „It may be observed, with regard to the fact of the different rate of increase in different countries, that as long as it is a law of nature that man cannot live without food, this different rates are as absolutely and strictly necessary as the differences in the power of producing food in countries more or less exhausted.”

társadalom egyik életföltétele gyanánt: végeredményében a faj gyengülésére és gyérülésére vezet. Értéke ugyanaz, mint számos politikai és erkölcsi intézményé, a melyek bizonyos időben törvénybe iktattatnak és életbe lépnek s utóbb sutba kerülnek, miután — s nem ritkán későn — ártalmas mivoltuk kiderült.

Malthusnak igen nagy szorgalommal összegyűjtött bizonyítékai különböző néptörzsek és nemzetek tényleges állapotáról és bőven felsorolt számadatai nem igazolhatják abbeli állítását, hogy túlszaporodás volt valaha is, akár őállapotban élő vad törzseknél, akár polgáriasult nemzetek között. Az emberi faj hosszú időn át lassan fejlődött, igen sokszor visszaesett. Hogy az ős állapotban visszamaradt törzsek sohasem tudták fölhasználni a természet-nyújtotta megélhetési eszközöket és módokat, arról elég részletes és világos képet festett Malthus az ő munkájában. De a civilisált nemzetek sem állanak nagyon mögötte az egymás rontására, irtására, pusztítására mindig készen álló, kezdetleges válfajoknak. A természet rendje szerint minden fajnak fönmaradása a szaporodás principumán alapszik; a mely faj hanyatlik létszámban, az kipusztulásának indul elébe. Ugyancsak a természet rendje szerint, életföltételeinek biztosítása végett, alkalmazkodnia kell a környezetbeli viszonyokhoz. Az ember semminemű állapotban sem érheti be a külterjes gazdálkodással, hanem utalva van erélyes, szorgalmas munkára, termelésre és a javak folytonos szaporítására. „Arczod verejtékében keresd meg mindennapi kenyeredet.” E feladatának az emberi társadalom sohasem felelt meg teljesen, mert folyton túlszaporodás miatt sopánkodott, a helyett, hogy a szaporodás nyomában járó szükségleti többlet előteremtéséről gondoskodott volna.

Még ha valóban volna is okbéli összefüggés az élelem mennyisége és a lakosság sűrűsége között: csak azt kellene mondanunk, hogy nem a szaporodásnak kell gátat vetni, mert hiszen az élelem mennyisége szinte mérték nélkül fokozható. A helyesen alkalmazott emberi munkaerő ugyanis minden időben képes lesz a szükséges, megkívántató táplálékot előteremteni, folytonosan fejlődő tehetsége és alkalmazkodó képessége révén.

Nem lehet az ember nyomorúságáért a természetet tenni felelőssé, mikor látjuk, hogy az ember akkor is koplal, akkor is nyomorog, ha kevés a versenytársa, a mikor végtelen nagy területek állanak rendelkezésre és kínálkoznak soknemű élelemszerzésre: mert ekkor hiányzik a nagy kincs kiaknázására szükséges munkaerő — és nyomorog és kínlódik akkor is, a mikor munkaerő van elegendő, de ezer meg ezer kéz tétlenségre van kárhozthatva, mert nem kap munkát. Hát nem nyilatkozik-e ebben a tapasztalati tényben világosan és szembeötlően, hogy nem a természet hibás és nem is a természetet kell megkerülni, ha boldogulni akarunk?

Malthus, Condorcet-t czáfolván arra utal, hogy a philosophiának régi módszere az, mely a tényeket rendszerekhez hajlítja, a helyett, hogy a tényekre alapítana rendszereket. Mintha a túlszaporodás ellen való intézkedés, a megtartóztatás tana is nem volna rendszer, mely a tényeket akarja elferdíteni és elcsavarni, alárendelni önkényes megállapodásoknak. Ha a természet rendje szerint egyáltalában bekövetkezhetnék az emberi nem túlszaporodása, úgy a természet maga fogná véghez vinni a szabályozást és helyreállítani az egyensúlyt. Malthusra, az ő elméletére, mely a természet rendelkezéseit ki akarja forgatni jelentőségükből, vissza-

fordítható az a vád, melylyel ő illeti Condorcet bölcselkedését.

Hogy az élelem mennyisége va lóba n mérték nélkül fokozható, annak fényes példáját adja — éppen századunk gazdasági és műszaki haladása, mely minden elméletnél ékesszólóbb czáfolata Malthus tanításainak. Új gépek föltalálása és régi szerszámok javítása olyan lendületet adott a termelésnek, hogy a mértani és számtani haladványról szóló látnoki kijelentés porrá omlott széjjel. A jelenkor embere annyira meghatványozta a termelést, hogy a túlnépesevés, vagyis a túlfogyasztás szólama helyett egy másik szólam került divatba, mely merő ellentéte a malthusi fölfogásnak. Értem a túltermelés szólamát.

A múlt század végén a miatt panaszkodott a társadalom, hogy nincs elegendő tápláléka, a jelen század végén a panasz odamódosult, hogy nincs elég f o g y a s z t ó s az árak folyton csökkennek. Siránkoznak a gazdák, hogy a túltermelés miatt nincsen ára a búzának. Sok helyütt fölhagytak a marhatenyésztéssel, sok helyütt pedig megszorították, mert a húsnak, bőrnek, szőrnek, gyapjúnak, szarunak, zsiradéknak, faggyúnak, enyvnek, csontnak nem akad jól fizető vevője. Valamennyi haladott államban a hivatalos hatalomhoz fordulnak oltalomért a mezőgazdák, termékeik árának folytonos csökkenése ellenében. És míg hajdanában az élelem hiánya keverte háborúba a törzseket, ma az államok a nagy bőség miatt védekeznek egymás ellen s egyik-másik vámsorompót állít, hogy az áldás be ne ömölhessék az országba.

Ez a túltermelés azonban éppen olyan látszólagos jelenség, épp oly káprázat, mint a Malthus-féle túlszaporodás. Túltermelés akkor volna, ha a társadalom többet termelne, mint a mennyit

elfogyasztani képes, túlszaporodás pedig akkor állana be, ha a társadalom nem tudna termelni annyit, a mennyire megélhetése végett szüksége van. Hogy azonban túlszaporodás nincsen, ezt éppen a túltermelésről való panasz bizonyítja. Az emberiség a szükség gyarapodásával folyton fokozza a termelést. A mit a természet egyfelől megtagad tőle, azt másfelől visszaadja neki. Mennél szűkebb terület áll ugyanolyan számú nép rendelkezésére, annál teljesebbé fog válni annak kihasználása. De hogy viszont túltermelés sincsen, ezt napnál világosabban tanúsítja korunk nagy társadalmi kérdése: a nagy tömegek nyomora. Malthus még a természetet tette felelőssé a nyomorgókért. Azóta a gyakorlat igazolta a természetet, megsokszorozta a termelést s a nyomorgók hadserege mégis növekedett. Ezer meg ezer ember éhezett, mikor Malthus írásba foglalta elméletét a túlszaporodásról s milliók éheznek most, a mikor a társadalom túltermelés miatt panaszodik. A termelési módszer változásával tehát nem érte változás a megélhetési viszonyokat. Ez nem jelenthet egyebet, mint hogy a társadalmi baj oka nem kereshető a természeti viszonyokban. Akár sokat termelnek, akár keveset, az éhezők serege nem ritkul, a munkátlanok tömege nem apad, nem is apadhat, mert a hiba a fogyasztás rendszerében rejlik. Termelés és fogyasztás nem tudnak egyensúlyba illeszkedni a mai társadalmi rend keretében, mert helytelen a termékek fölosztásának módszere. A nyomor kérdése nem **természeti**, hanem **társadalmi** kérdés; nem azért nem jut mindenkinek az élelemből, mert nincs elég, hanem azért, mert a felosztás nem történik helyes elv szerint. És ehhez képest meg sem tudom érteni, miért iszonyodnak és remegnek egyes nemzetgazdák a népesség szaporodásától. Soha a világon nem volt éhínség túl-

szaporodás folytán, de annál többször volt tömeges elszegényedés és éhenhalás egyes társadalmi rendek kapzsisága és telhetetlensége miatt. A francia forradalom krónikájában szomorú lapok szólnak a forgalom és piacrahozatal felbomlásáról. Megkuszált társadalmi állapotban a legbőségesebb termés mellett sem lehet minden szájnak kenyeret adni, de minő tévedés emberi hibáért a természetet vonni felelősségre. Ezek azok a tévedések, a melyek a tudományt az ellenmondások hálójába fűnjek. Egyrészt sópánkodnak a miatt, hogy a nemzetek nem gyarapodnak kellő mértékben s hazánkban például minden politikust aggaszt a magyar faj népesedésének csekély arányszáma, másfelől azonban ijedeznek a szaporodástól, a melyben a gazdasági boldogulás megrontóját látják s nem veszik észre, hogy a szaporodás magában véve is gazdasági erő.

Visszajutottunk kiinduló pontunkhoz, hogy a nagy nyomor, mely mindenütt a társadalmakban tapasztalható, nem a természet mostohaságából lett millióknak keserű osztályrésze; hogy túlszaporodás nincsen s ennél fogva a szaporodás korlátozásának, mesterséges megszorításának korántsem lennének kedvező eredményei, mint azt Malthus és hívei kiszínezték. Milliók nem azért éheznek, mert nincs táplálék, mert az élelem csak számtani arányban szaporodik, hiszen láttuk, a termésben annyira nincsen hiány, hogy manapság már állandóvá lőn a túltermelés miatt való panasz.

És mégis ezt az állapotot sokan, tudósok és nem tudósok egyaránt, természetesnek találják. Mondanom sem kell, hogy ez álláspont hívei szintén természeti törvényre hivatkoznak, valaminthogy Malthus is természeti törvényt látott abban, hogy az ember mértani, az élelem számtani arányban szaporodik.

A természeti törvény, melyből a nagy fényt egy-

felől, s a nagy nyomorúságot másfelől megmagyarázni, semmi egyéb, mint Darwin elmélete a létért való küzdelemről, melyet az előbbi fejezetekben sűrűn emlegettünk.

A közfelfogás ezt az alapján helyes elméletet eredeti mivoltából és jelentéséből teljesen kiforgatta s odamódosította, hogy a létért való küzdelem nem más, mint az egyének harca a kenyérért, a társadalmi élet keretében, a hol az erősebb lebírija a gyöngét.

A darwini elmélet ilyenén alkalmazása hibás és veszedelmes is egyúttal.

Darwin természeti törvényeket vizsgált és fogalmazott meg, ezeket lehet alkalmazni természeti jelenségekre, továbbá népvándorlásokra, háborúkra, a hol különböző emberfajok mérik össze erejüket s harcolnak a létért, de nem lehet vonatkoztatni a társadalom életére, az e g y gazdasági közösségben élő nemzetre, az államra, melynek szoros és erős egységet kell alkotnia, hogy megállhasson a létért való küzdelemben, a melynek tehát minden rendelkezésére álló egyéni erőt egy nagy erőbe kell összefoglalnia.

Nincs abban természeti törvény, hogy az izmos, életerős, bátor földműves ravaszul kieszelt törvények korlátaiba szorítottatott, hogy emberi jogaiból kivetkőztetett és önállóságától s függetlenségétől megfosztatott. A gazdaságilag tehetős, erős ember még nem erős egyszersmind természettől fogva is. Nem azért van jobb dolga, mintha a természet nagyobb testi erővel, kiválóbb elmével s több kitartással fegyverezte volna föl a küzdelemre, viszont a másik, a gazdaságilag tehetetlen, nem azért sínylődik és küzködik, mert nincsen megfelelő testalkata, természetes életképessége vagy elméleti tehetsége, hanem egyszerűen azért, mert egyik is, másik is beleszületett egy társadalmi rendbe, mely

hazug alapokon épült föl s a melyben az egyéni erők nem fejlődhetnek ki természetadta képességük szerint. A társadalom a természettől gyöngének hatalmat ad a természettől erős fölött, olyanformán, hogy az érdemetlent és a gyöngét akárhányszor a maga erejével fődözi és védi zsoldosaival vagy poroszlóival.

Erre az állapotra alkalmazni Darwin igaz vizsgálódását azonban merő képtelenség. S gyöngeséget vagy tehetetlenséget fogni rá a társadalmi rend által jogaikból és örökökből kivetett osztályokra, valóságos kigúnyolása a tudománynak, a mely az embert sohasem ítélni meg ideiglenes társadalmi helyzete szerint. Az alsó néposztályok e semmibevétele nagyon rokon Malthus elméletével, mely szintén csak a gazdaságilag erős elemeket bocsátja az élet örömeinek élvezetébe, míg a gazdaságilag gyöngétől lemondást, önmegtartóztatást kíván.

A létért való küzdelemnek ilyenén fölfogása azonban nemcsak téves, hanem veszedelmes is, különösen akkor, a mikor a népesség túlszaporodásáról is beszélnek. Mert ha ez a fölfogás gyökeret ver a tömegek szívében, éppen azok eshetnek áldozatul, a kik ma gazdaságilag erősnek érzik magukat, valójában azonban gyöngébbek, mint azok, a kiken uralkodnak. Ez a balfölfogás egyenesen az ökölj o g uralmához vezet vissza bennünket. Az állami élet mivolta éppen abban rejlik, hogy az egy közösségbe tartozó egyének, érdekeik kölcsönöségénél fogva közös munkában és termelésben keresik boldogulásukat. A létért való küzdelem olyatén értelmezése, hogy az az egyéneknek egymással való gazdasági harca: homlokegyenest ellenkezik az általános czélszerűséggel, melynek az állami életben érvényre kell jutnia, mert hiszen ez a fölfogás nyílt beismerése annak, hogy bizonyos, megszabott korlátokon belül az egyének egymásra vannak szabadítva

s az erősebb kiszipolyozhatja a gyöngét. Az állam nem felelhet arról, hogy mikor és kivel keveredik háborúságba. Ez független az ő akaratától. Akarva, nem akarva részt kell vennie a nemzetközi versengésben. De igenis mindenkor felelnie kell arról, hogy a kebelébe tartozó egyének ne marakodjanak állandóan és ne gyöngítsék egymást.

Az államnak folyton azon kell lennie, hogy menél jobban megerősödjék, mert csak ekkor állhat meg a nemzetek versenyében, a létért való küzdelem színterén. Államok pedig akkor erősödnek, a mikor az egyéni létről mind jobban és hathatósabbán gondoskodnak. Az egyének és köznek érdeke tehát merőben kölcsönös. A nemzet fenmaradásának s a versenyben való diadalmaskodásának alapföltétele az, hogy az állami keretben az egyénekben lakozó erő, egymás kára nélkül, érvényesülésre jusson. Az az állam, melynek kebelében vagyonból kivetett s a mindennapi kenyérért keservesen küzködő osztályok vannak: ellentmond önmagának, mert eltűri azt, hogy egyik társadalmi osztály gyöngítse a másikat s ez úton magát az államot is.

MÁSODIK KÖNYV.

A KÖZÖSSÉGI ÉLET.

V. A TÁRSADALOM.

Bizonyos, hogy emberi egyed magában meg nem élhet a föld hátán és nem is élt soha. Az egyén fogalma nem azt jelenti, hogy az ember elképzelhető teljes egyedülvalóságban, merő függetlenségben s rideg elkülönödöttségben. Az egyén léte szükségképpen föltételezi a faj lételét. A faj az, mely az egyének által pusztul vagy gyarapodik; a nemzés a faj életének biztosítéka, mert az egyed elpusztul s a faj mégis megmarad éppen azáltal, hogy az egyedet a nemzés ösztöne, vagy jobban mondva a faj fönmaradásának törvénye kényszeríti arra, hogy mielőtt elpusztulna, új életet hozzon létre. A nemzés ösztönében legvilágosabban tükröződik a f a j h o z v a l ó t a r t o z á s .

Viszont azonban az egész emberi faj sem élhet egységes, közös életet. Ez éppen olyan egyszerű igazság, mint az, hogy a föld összes tölgyfái nem nőnek egyetlen erdőségben, hanem különböző helyeken s kisebb területen tömörülnek. Ez természeti törvény, melyet sem Nagy Sándor világhódító vágya, sem a római császárság viláгурalmi terjeszkedése, sem Napóleon féktelen lángelméje nem tudott megdönteni. Az emberiség természettől fogva több apró egységre szakadozott, melyeknek különös jellegét földrajzilag, történelmileg is meg lehet magyarázni. Akad időnkint

egyéniség, a ki ezeket az egységeket összefoglalja, az apró társadalmakat egyetlen jogar alá hajtja. Ez csakis olyankor lehetséges, mikor az egyes társadalmak elgyöngültek, vagy pedig egyikük mód felett megerősödött. Az önkényes összefoglalás azonban visszahatást kelt, életre szólítja a megmaradt erőket s bekövetkezik rendesen a mesterségesen összehódított birodalom széjjelmállása, a mikor is az egyes társadalmak ismét a maguk lábára állanak.

Társadalmi közösség nélkül egyéni lét sem képzelhető el. Az egyéni boldogulás alapja a társadalmi szervezet mikéntjében rejlik. Társadalmon kívül az emberi nem, sem az őskorban nem biztosíthatta volna fönmaradását a létért való küzdelemben, sem polgáriasodott korban boldogulni nem tudna. Kezdetleges életében csak úgy, mint haladott állapotában utalva van az egyén a közösségben való élésre, közös és kölcsönös termelésre és munkára, mert különben nem tudná kielégíteni sem elemi szükségleteit, sem megnövekedett életigényeit.

Az emberi élet egyedüli formája a társadalom, ennél fogva az egyén csupán a közösségben keresheti életének és jólétének biztosítékait; vágyait, törekvéseit, céljait csakis a társadalom keretében valósíthatja meg. S minthogy kivétel nélkül minden egyén társadalmi lény, a társadalmi szervezetnek olyannak kell lennie, hogy az minden egyén életének föltételeit megadja. Igazi közösségről, igazi társadalomról csakis ott lehet szó, a hol minden egyén szükséges és működő része az egész szervezetnek; a hol közös a védelem az elemekkel és a többi fajjal szemben; a hol közös a hódítás a természet kincses bányájában, közös a termelés és közös a fogyasztás. Mennél tökéletesebben szervezzük az egyéni munkát, annál inkább

boldogul a társadalom s mennél jobban virul a társadalom, annál több áldásban lehet része az egyénnek. Minden egyénnek joga van a megélhetésre s ezt a jogot éppen léte bizonyítja. A természet minden teremtett lénynek megadja azon eszközöket, a melyek segítségével az biztosíthatja fönmaradását és szaporodását. A természet törvénye szerint az egyén fönmaradhat, megállhat, ha erejét megfelelő módon érvényesíti, tehát termel. A munka tehát sem nem jog, sem nem kötelesség, hanem a megélhetés alapföltétele. Ez az alapföltétel az idők folyamán változtatja ugyan színét, de lényegében mindig ugyanaz marad. A kezdetleges, vad állapotban élő ember más teremtményekkel vetélkedve érvényesíti erejét, munkája inkább külterjes; a polgáriásodott ember, a ki már számos életformát, állatfajt hajtott uralma alá, inkább a természeti erők kizsákmányolására törekszik s munkája belterjes jelleget mutat. De minthogy kezdetleges állapotában csakúgy, mint fejlődöttebb korában, az egyén csupán a közösség keretében mozoghat, magának a közösségnek kell gondoskodnia arról, hogy minden egyéni erő és képesség arra a helyre kerüljön, a hol legteljesebben érvényesülhet, mert az egyéni erők alapos kihasználása a közösségnek válik gyarapodására. Egyfelől tehát minden egyén tartozik dolgozni, fáradozni és termékeny munkát végezni és senki magát a társadalmi közösségben reája eső munka kötelezettsége alól ki nem vonhatja. Viszont a teljesített munka ellenértéke gyanánt, minden egyénnek természet szerint joga van az élelemben és kényelemben való részesezésre. Mindenki tartozik termelni és senkit a fogyasztásból kizárni nem szabad: ez az egyénnek és a közösségnek természetes összhangja. Vannak esetek a mai társadalmi rendben is, a mikor az egyéni és

a közös érdeket összhangzó működésben látjuk. Hadviselés közben az összesség győzelme az egyetlen és főszempont. Az egyes katona nem állhat ki a sorból, hogy a maga bőrét megmentse. Mindenkinek egyaránt szembe kell szállania a halállal, így követeli ezt a közösség fönmaradásának biztosítása. Nem más a létért való küzdelem a békében sem. A megélhetésért való harcban mindnyájunkat illet meg a koplalás és szűkölködés, ha a sors úgy hozza magával, vagy pedig a bő áldásban való osztozkodás, a mikor van benne módunk. A közösség csak akkor felel meg nevének, ha magába foglalja minden egyén boldogulásának biztosítását.

Egyéni érdek és közösségi érdek között természet szerint nincsen ellentét, noha még oly kiváló bölcsező is, mint Herbert Spencer a kétféle társadalom-typus megkülönböztetésével ellentétet állapít meg a kettő között. Szerinte kétféle társadalom van: katonai és ipari. Az előbbi a kezdetlegesebb, az utóbbi a fejlődöttebb typus, mert amaz teljesen alárendeli az egyéni érdeket a közérdeknek, emez ellenben teljes szabadságot enged az egyéni érdek érvényesülésének. A katonai társadalomban az egyén csak a közért van, az ipariban a köz van az egyénért. Ez a megkülönböztetés erőszakolt. A társadalom mindig az egyénért van s az egyén a társadalomért. A hol a társadalmat csapás sújtja, az egyének szenvednek s a hol az egyének boldogulnak és gyarapodnak, ott a társadalom virul, így van ez katonai és ipari társadalomban egyaránt. Vagy talán a katonai társadalom a háborúban egy elvont közösségi érdeket vagy államérdeket védelmez s nem polgárainak biztonságát és jólétét? Mennél súlyosabb helyzetben van a társadalom, annál nehezebb sorsa van az egyénnek: de ez nem eshetik rovására a katonai társadalomnak. Különb is az első könyvben mondottak szerint a társadalmak örökké katonai társadalmak is maradnak, a mennyiben a létért való küzdelem soha meg nem szűnik s ők örökké fegyverkezni kénytelenek közeli vagy távoli szomszédaik ellenében.

VI. A MUNKAMEGOSZTÁS.

1. A MUNKAMEGOSZTÁS TERMÉSZETI ALAPJA. A természet minden egyes országában végtelen változatosság tárul elénk. A mindenség lelke mindig új meg új alakban tűnik föl bámuló szemünk előtt. Nincs két emberi test, mely tökéletesen egyeznék egymással, nincs két emberi elme, mely közös eredete s egy és ugyanazon lényege mellett ne tenne egyúttal tanúságot a változatosság törvényéről is. Az emberi faj milliárd és milliárd egyénben jelenik meg s az egyének e milliárdjai meg is felelnek nevüknek. Valóban egyének, egymástól különböző és megkülönböztethető lények, eltérő hajlandóságokkal, indulatokkal, elmével, ügyességgel. Mindegyikben más alakot mutat maga a faj, mely nem merül ki számtalan változataiban sem.

A munkamegosztás vagy — így is nevezhetjük — a munkaegyesítés éppen azon a különféleségen alapszik, melyet egy-egy közösség tömérdek egyénei tehetőség, hajlandóság, képesség, szellemi és testi erő tekintetében elárulnak. A termelés, melyet a társadalomnak anyagi és szellemi boldogulásáért végeznie kell, fokról-fokra többoldalúvá, bonyolódottabbá válik, új meg új képességeket kelt életre az egyéneken s egyre tarkábbá teszi a munkamegosztást. Hogy az emberi világban uralkodó munkamegosztást egészen világosan szemlél-

hessük, jusson eszünkbe mindenekelőtt, hogy nincs a világon egyetlen ember-alkotta kézimunka vagy észbeli szerzemény, a mely önálló és eredeti volna annyiban, hogy független minden más emberi alkotástól. Minden emberi gondolat vonatkozásban van a többi emberi gondolattal s minden egyéni tudás, egyéni tehetség és egyéni alkotás magának az emberi szellemnek megnyilatkozása, az egységes emberi szellemé, mely millió változatban, millió egyéni agyban ölt testet. A kiváló egyén úgyszólván kicsúcsosodása, lépcsőfoka, erőteljes bizonyága az ősidők óta működő emberi szellemnek, mely leghathatósabb fényben a lángelmében világol. De e lángelme nem elszigetelt, különálló jelenség, működése sem másfajtajú, mint a többi emberé, csakhogy igazabb, tisztább megjelenése annak az emberi szellemnek, melynek minden emberben sugárzik legalább egy szikrája. A lángelme tisztábban, világosabban, egybefoglaltan látja az utat, melyen az emberiség céljainak és érdekeinek eléréséhez juthat s e végből majd mint hadvezér, majd mint költő, majd mint államférfiú, majd pedig mint föltaláló és fölfedező viszi előbbre a közönség céljait. De azok az eszmék, melyeket a lángelme továbbszó, az alkotások, melyeket tökéletesít, az anyagok és eszközök, a melyekkel dolgozik: előtte élt lángelmék vagy hosszú korszakok köznapi munkálkodásának eredményei. Columbusnak, a fölfedező lángelmének, szüksége van egy találmányra, a delejtüre, mely egy másnemű tehetség alkotása. Hiszen egész nemzedékek munkája, vesződsége és fáradsága szükséges még ahhoz is, hogy akadjon végre ember, a ki föltalálja a sodronyszöveget. Egy Pasteur vagy egy Stephenson, noha nem czéhbéli tudorok, hanem eredeti, föltaláló elmék, nem teremnek elő hirtelen s nem is bukkannak föl, ha régibb és újabb nemzedékek nem végzik el azokat

az előkészítő munkálatokat, melyek mintegy alapjai az ő világraszóló találmányuknak vagy fölfedezésüknek. De sem Pasteur sem Stephenson érdeméből és dicsőségéből nem von le semmit az a körülmény, hogy világraszóló alkotásukhoz előbbi nemzedékek szolgáltatták az anyagot. Épp ebben tükröződik az emberi szellem egységes volta, melynél fogva a legnagyobb lángelme is a közösségben gyökerezik, tudva vagy nem tudva, akarva vagy nem akarva a közösség céljait segíti elő, attól vár jutalmat és elismerést s kiválósága annál nyilvánvalóbb, mennél nagyobb a közösségre való hatása.

A munkamegosztás egységes és változatos gépezete a legegyszerűbb alkotásban is szemlélhető. Egy íróasztal és annak egyszerű fölszerelése már töméntelen ember munkáját veszi igénybe s hogy elkészülhessen, évszázadok nemzedékeinek kellett közreműködniök. Már a földolgozott különböző fanemek különböző termelési módszerekre vallanak; az élőfák, a melyeket az asztal elkészíthetése végett kivágtak, hosszú ipari fejlődés révén váltak csak műipari célra alkalmatossá; más nemzedék ültette el a magvakat, más nemzedék látta izmosodásukat; más ember nyeste, gondozta, tisztogatta, más volt, a ki ellenséges élősdiektől védte, óvta; a fák egyes részeinek értékesítése is sokféle úton-módon ment végbe; külön használják föl a lombjaikat, leveleiket, gyümölcsüket; más-más ember rendelkezik a kivágás s az elvitetés, a gyárba való szállítás iránt; a kivágáshoz és az elszállításához ismét sokféle szerzős szám szükséges, a melyeknek feltalálása tömérdek emberi agy és talán tömérdek esztendő munkájába került. Csak az egyszerű fejsze vagy fűrész előállítását is hány ember tevékenységével kell kapcsolatba hoznunk, kezdve a kutatótól, a ki a vasérczet fölfedezte,

egyéniség, a ki ezeket az egységeket összefoglalja, az apró társadalmakat egyetlen jogar alá hajtja. Ez csakis olyankor lehetséges, mikor az egyes társadalmak elgyöngültek, vagy pedig egyikük mód felett megerősödött. Az önkényes összefoglalás azonban visszahatást kelt, életre szólítja a megmaradt erőket s bekövetkezik rendesen a mesterségesen összehódított birodalom széjjelmállása, a mikor is az egyes társadalmak ismét a maguk lábára állanak.

Társadalmi közösség nélkül egyéni lét sem képzelhető el. Az egyéni boldogulás alapja a társadalmi szervezet mikéntjében rejlik. Társadalmon kívül az emberi nem, sem az őskorban nem biztosíthatta volna fönmaradását a létért való küzdelemben, sem polgáriasodott korban boldogulni nem tudna. Kezdetleges életében csak úgy, mint haladott állapotában utalva van az egyén a közösségben való élésre, közös és kölcsönös termelésre és munkára, mert különben nem tudná kielégíteni sem elemi szükségleteit, sem megnövekedett életigényeit.

Az emberi élet egyedüli formája a társadalom, ennél fogva az egyén csupán a közösségben keresheti életének és jólétének biztosítékait; vágyait, törekvéseit, céljait csakis a társadalom keretében valósíthatja meg. S minthogy kivétel nélkül minden egyén társadalmi lény, a társadalmi szervezetnek olyannak kell lennie, hogy az minden egyén életének föltételeit megadja. Igazi közösségről, igazi társadalomról csakis ott lehet szó, a hol minden egyén szükséges és működő része az egész szervezetnek; a hol közös a védelem az elemekkel és a többi fajjal szemben; a hol közös a hódítás a természet kincses bányájában, közös a termelés és közös a fogyasztás. Mennél tökéletesebben szervezzük az egyéni munkát, annál inkább

boldogul a társadalom s mennél jobban virul a társadalom, annál több áldásban lehet része az egyénnek. Minden egyénnek joga van a megélhetésre s ezt a jogot éppen léte bizonyítja. A természet minden teremtett lénynek megadja azon eszközöket, a melyek segítségével az biztosíthatja fönmaradását és szaporodását. A természet törvénye szerint az egyén fönmaradhat, megállhat, ha erejét megfelelő módon érvényesíti, tehát termel. A munka tehát sem nem jog, sem nem kötelesség, hanem a megélhetés alapföltétele. Ez az alapföltétel az idők folyamán változtatja ugyan színét, de lényegében mindig ugyanaz marad. A kezdetleges, vad állapotban élő ember más teremtményekkel vetélkedve érvényesíti erejét, munkája inkább külterjes; a polgáriasodott ember, a ki már számos életformát, állatfajt hajtott uralma alá, inkább a természeti erők kizsákmányolására törekszik s munkája belterjes jelleget mutat. De minthogy kezdetleges állapotában csakúgy, mint fejlődöttebb korában, az egyén csupán a közösség keretében mozoghat, magának a közösségnek kell gondoskodnia arról, hogy minden egyéni erő és képesség arra a helyre kerüljön, a hol legteljesebben érvényesülhet, mert az egyéni erők alapos kihasználása a közösségnek válik gyarapodására. Egyfelől tehát minden egyén tartozik dolgozni, fáradozni és termékeny munkát végezni és senki magát a társadalmi közösségben reája eső munka kötelezettsége alól ki nem vonhatja. Viszont a teljesített munka ellenértéke gyanánt, minden egyénnek természet szerint joga van az élelemben és kényelemben való részesezésre. Mindenki tartozik termelni és senkit a fogyasztásból kizárni nem szabad: ez az egyénnek és a közösségnek természetes összhangja. Vannak esetek a mai társadalmi rendben is, a mikor az egyéni és

a közös érdeket összehangzó működésben látjuk. Hadviselés közben az összesség győzelme az egyetlen és főszempont. Az egyes katona nem állhat ki a sorból, hogy a maga bőrét megmentse. Mindenkinek egyaránt szembe kell szállania a halállal, így követeli ezt a közösség fönmaradásának biztosítása. Nem más a létért való küzdelem a békében sem. A megélhetésért való harcban mindnyájunkat illet meg a koplalás és szűkölködés, ha a sors úgy hozza magával, vagy pedig a bő áldásban való osztozkodás, a mikor van benne módunk. A közösség csak akkor felel meg nevének, ha magába foglalja minden egyén boldogulásának biztosítását.

Egyéni érdek és közösségi érdek között természet szerint nincsen ellentét, noha még oly kiváló bölcsező is, mint Herbert Spencer a kétféle társadalom-typus megkülönböztetésével ellentétet állapít meg a kettő között. Szerinte kétféle társadalom van: katonai és ipari. Az előbbi a kezdetlegesebb, az utóbbi a fejlődöttebb typus, mert amaz teljesen alárendeli az egyéni érdeket a közérdeknek, emez ellenben teljes szabadságot enged az egyéni érdek érvényesülésének. A katonai társadalomban az egyén csak a közért van, az ipariban a köz van az egyénért. Ez a megkülönböztetés erőszakolt. A társadalom mindig az egyénért van s az egyén a társadalomért. A hol a társadalmat csapás sújtja, az egyének szenvednek s a hol az egyének boldogulnak és gyarapodnak, ott a társadalom virul, így van ez katonai és ipari társadalomban egyaránt. Vagy talán a katonai társadalom a háborúban egy elvont közösségi érdeket vagy államérdeket védelmez s nem polgárainak biztonságát és jólétét? Mennél súlyosabb helyzetben van a társadalom, annál nehezebb sorsa van az egyénnek: de ez nem eshetik rovására a katonai társadalomnak. Különb is az első könyvben mondottak szerint a társadalmak örökké katonai társadalmak is maradnak, a mennyiben a létért való küzdelem soha meg nem szűnik s ők örökké fegyverkezni kénytelenek közeli vagy távoli szomszédaik ellenében.

VI. A MUNKAMEGOSZTÁS.

1. A MUNKAMEGOSZTÁS TERMÉSZETI ALAPJA. A természet minden egyes országában végtelen változatosság tárul elénk. A mindenség lelke mindig új meg új alakban tűnik föl bámuló szemünk előtt. Nincs két emberi test, mely tökéletesen egyeznék egymással, nincs két emberi elme, mely közös eredete s egy és ugyanazon lényege mellett ne tenne egyúttal tanúságot a változatosság törvényéről is. Az emberi faj milliárd és milliárd egyénben jelenik meg s az egyének e milliárdjai meg is felelnek nevüknek. Valóban egyének, egymástól különböző és megkülönböztethető lények, eltérő hajlandóságokkal, indulatokkal, elmével, ügyességgel. Mindegyikben más alakot mutat maga a faj, mely nem merül ki számtalan változataiban sem.

A munkamegosztás vagy — így is nevezhetjük — a munkaegyesítés éppen azon a különféleségen alapszik, melyet egy-egy közösség tömérdek egyénei tehetőség, hajlandóság, képesség, szellemi és testi erő tekintetében elárulnak. A termelés, melyet a társadalomnak anyagi és szellemi boldogulásáért végeznie kell, fokról-fokra többoldalúvá, bonyolódottabbá válik, új meg új képességeket kelt életre az egyéneken s egyre tarkábbá teszi a munkamegosztást. Hogy az emberi világban uralkodó munkamegosztást egészen világosan szemlél-

hessük, jusson eszünkbe mindenekelőtt, hogy nincs a világon egyetlen ember-alkotta kézimunka vagy észbeli szerzemény, a mely önálló és eredeti volna annyiban, hogy független minden más emberi alkotástól. Minden emberi gondolat vonatkozásban van a többi emberi gondolattal s minden egyéni tudás, egyéni tehetség és egyéni alkotás magának az emberi szellemnek megnyilatkozása, az egységes emberi szellemé, mely millió változatban, millió egyéni agyban ölt testet. A kiváló egyén úgyszólván kicsúcsosodása, lépcsőfoka, erőteljes bizonyága az ősidők óta működő emberi szellemnek, mely leghathatósabb fényben a lángelmében világol. De e lángelme nem elszigetelt, különálló jelenség, működése sem másfajtajú, mint a többi emberé, csakhogy igazabb, tisztább megjelenése annak az emberi szellemnek, melynek minden emberben sugárzik legalább egy szikrája. A lángelme tisztábban, világosabban, egybefoglaltan látja az utat, melyen az emberiség céljainak és érdekeinek eléréséhez juthat s e végből majd mint hadvezér, majd mint költő, majd mint államférfiú, majd pedig mint föltaláló és fölfedező viszi előbbre a közönség céljait. De azok az eszmék, melyeket a lángelme továbbszó, az alkotások, melyeket tökéletesít, az anyagok és eszközök, a melyekkel dolgozik: előtte élt lángelmék vagy hosszú korszakok köznapi munkálkodásának eredményei. Columbusnak, a fölfedező lángelmének, szüksége van egy találmányra, a delejtűre, mely egy másnemű tehetség alkotása. Hiszen egész nemzedékek munkája, vesződsége és fáradsága szükséges még ahhoz is, hogy akadjon végre ember, a ki föltalálja a sodronyszöget. Egy Pasteur vagy egy Stephenson, noha nem czéhbéli tudorok, hanem eredeti, föltaláló elmék, nem teremnek elő hirtelen s nem is bukkannak föl, ha régibb és újabb nemzedékek nem végzik el azokat

az előkészítő munkálatokat, melyek mintegy alapjai az ő világraszóló találmányuknak vagy fölfedezésüknek. De sem Pasteur sem Stephenson érdeméből és dicsőségéből nem von le semmit az a körülmény, hogy világraszóló alkotásukhoz előbbi nemzedékek szolgáltatták az anyagot. Épp ebben tükröződik az emberi szellem egységes volta, melynél fogva a legnagyobb lángelme is a közösségben gyökerezik, tudva vagy nem tudva, akarva vagy nem akarva a közösség céljait segíti elő, attól vár jutalmat és elismerést s kiválósága annál nyilvánvalóbb, mennél nagyobb a közösségre való hatása.

A munkamegosztás egységes és változatos gépezete a legegyszerűbb alkotásban is szemlélhető. Egy íróasztal és annak egyszerű fölszerelése már töméntelen ember munkáját veszi igénybe s hogy elkészülhessen, évszázadok nemzedékeinek kellett közreműködniök. Már a földolgozott különböző fanemek különböző termelési módszerekre vallanak; az élőfák, a melyeket az asztal elkészíthetése végett kivágtak, hosszú ipari fejlődés révén váltak csak műipari célra alkalmatossá; más nemzedék ültette el a magvakat, más nemzedék látta izmosodásukat; más ember nyeste, gondozta, tisztogatta, más volt, a ki ellenséges élősdiektől védte, óvta; a fák egyes részeinek értékesítése is sokféle úton-módon ment végbe; külön használják föl a lombjaikat, leveleiket, gyümölcsüket; más-más ember rendelkezik a kivágás s az elvitetés, a gyárba való szállítás iránt; a kivágáshoz és az elszállításhoz ismét sokféle szerzősám szükséges, a melyeknek feltalálása tömérdek emberi agy és talán tömérdek esztendő munkájába került. Csak az egyszerű fejsze vagy fűrész előállítását is hány ember tevékenységével kell kapcsolatba hoznunk, kezdve a kutatótól, a ki a vasérczet fölfedezte,

egészen azon mesterig, a ki a fejszét elkészíti. A kivágott, különböző fajú fatörzseket legjobb esetben valamely közeli fűrészmalomba kell beszállítani emberi erő és szerszámok segítségével. Évszázadokra terjedő észbeli és testi fáradozás kellett hozzá, míg az ember meg tudta szerkeszteni a vízajtotta fűrészalkotmányt. A nyers vasércnek a kohóban való megolvasztása, a kovácsolt vas lapítása, a víz- vagy a gőzhajtotta körfűrész működésbe hozatala, mind csupa külön eljárás, a melyek mindegyikének megvan a maga fejlődési története. A talpakra, illetőleg deszkákra fölszeletelt fanemeket, a termelési vidékről más-más szállító-eszközzel visszük rendeltetési helyükre; szekéren, hajón vagy vasúton. E szállító-eszközök újból a munkamegosztás egész bonyolult hálózatába vezetnek, mert hiszen előállításuk ugyancsak különböző föltételeket, rengeteg munkát, nagy szerkesztőképességet és sok ezer ember erejének megfeszítését követeli. Csak midőn végre ama fatalpak vagy deszkák lerakodásra kerülnek a fakereskedőnél, csak ekkor van módjában a bútorasztalosnak kiválasztani a különböző fanemek közül a megfelelő minőségű nyersanyagot, a melyet kiszáritás végett egyelőre a félszerébe vitet. Ezután következik az íróasztal tervének megrajzolása. A hetekig, hónapokig, sőt némely fanemnél esztendőig elhúzódó száradási processus lefolyása után láthat csak az asztalos a nyers deszka-anyagának feldolgozásához, a mihez tervrajzra, hossz mérőre, fűrészre, gyalura, kalapácsra és a szerszámoknak egész tárára van szüksége; hány ügyes kéz, hány leleményes agy dolgozott e szerszámok megszerkesztésén, a domború és homorú gyalulásra szolgáló, élesített, keskenyszélű aczélgyalukon, a szemrevaló, nemes vonalakban tova futó díszítésekben, a csaknem légmentesen összeillő szögellések művészi kivi-

telén! De a munkamegosztás szövevényes hálózata egyéb körökre is kiterjed. Következnek a farészek és faszeletek összeforrasztására, megfestésére, kisimítására és kifényesítésére való ásványi és növényi anyagok, a sokféle gyanta, enyv, olaj, festék. Napkelet terméke az egyik, napnyugatról kerül hozzánk a másik. Minden világrész és minden emberfajta, múlt és jelen nemzedékek leróják a maguk munkabeli adóját, hogy elkészülhessen az én íróasztalom, a mely kényelmes, hasznavehető és művészies kidolgozású bútor-darab, holott a munkafelosztás e gazdag hálózata nélkül be kellene érnem durva, faragatlan és kényelmetlen bútorral, íróasztalomnak csak egyetlen zára is hosszú műipari fejlődésnek, tehát a munkamegosztás egy jelentékeny processusának bizonyossága. Amaz egyszerű faretesztől, a melylyel falvainkban kunyhón és kerítésen még manapság is igen sűrűn találkozunk, nagyon hosszú út vezet ahhoz a biztonsági zárhoz, a mely ellentáll mindennemű álkulcsossal való mesterkedésnek.

Íme, ez az egyszerű íróasztal is, a maga egységes, szilárd mivoltában mily fényes világot vet a munkamegosztás hatalmas és szövevényes gépezetére s egyúttal az egész társadalmi élet alapkérdésére, mely a közöség és egyén viszonyában gyökerezik. A munkamegosztás törvénye az, mely mindennél élénkebben mutatja egyfelől az egyént, aki sajátos, különleges természeténél fogva sajátos működésre is van utalva, másfelől pedig a közösséget, a mely minden egyéni különbözőség harmonikus összeilleszkedése. Éppen az egyéni különbözőség vezet az együttműködésre, a kiegészítésre. A munkamegosztás élénken tünteti föl különállóságunkat és összetartozóságunkat, a társadalmi élet változatosságát és egységét.

A munkamegosztás elve az ókori népeknél csak tökéletlenül

érvényesült. Egyiptomban és Indiában a kaszt-rendszer békója volt az egyéni tehetségeknek s a középkorban a czéhek, kivált elfajulásuk időszakában, kerékkötői voltak az ipari és műszaki haladásnak. Ezek a rendszerek a természetes munkamegosztás helyébe egy a priori szervezett, szűkkörű és önkényes munkamegosztást tesznek, mely magába foglal sok munkaképtelen és kizár sok arravaló elemet, a mennyiben ezek működését olyan föltételektől teszi függővé, a melyek nem tartoznak a dolog természetéhez s az illetőre nézve gyakran elérhetetlenek. Csak a „laissez faire, laissez passer” fokunkint való diadalmaskodása vetett véget e bénító intézménynek, mely csirájában elfojtott minden újítást, tehát minden haladást. A czéhek bukása után — egyéb körülményektől is támogatva — gyorsan indul meg a haladás, mert természetszerűbbé vált a munkamegosztás.

2. A MUNKAMEGOSZTÁS A TÁRSADALOMBAN. A munkamegosztás elve természeti elv, mert hiszen azon a természeti jelenségen alapszik, hogy minden egyén különböző. A munkamegosztás azonban csakis ott vihető keresztül, a hol a legteljesebb közösségi élet uralkodik. A munkamegosztás csak természetes következménye, folyománya, vagy helyesebben velejárója az együttes, a közös életnek. Ezért is legnyilvánvalóbb a családi életben, a férfi és nő közösségében, a hol a legkezdetlegesebb időkben is érvényesül már a munkamegosztás elve, a mely szerint a megélhetésért való küzdelemben férfi és nő más és más, mindegyik azonban a saját, különös természetének megfelelő munkát végez. A munkamegosztás elve tehát éppen olyan régi, mint maga az emberiség, de fejlődése mindig lépést tartott az állami és társadalmi élet fejlődésével. Mennél erősebb és szilárdabb a közösségi élet, annál jobban érvényesül. A munkamegosztás ennél fogva fokmérője az erkölcsi és szellemi haladásnak is. Polgáriasodás tekintetében haladottabb államokban is tapasztalható, hogy a földművelő osztály élelmi és kényelmi szükségleteiben

mindig idegenkedik az új találmányok vagy szerszámok használatától s beéri azzal a kezdetleges kunyhóval, durva ruhaneművel, gazdasági szerszámmal, a melyet saját kezének ügyességével állít elő s meg sem gondolja, mennyi időt és erőt veszteget el haszontalanul s mennyire megrövidíti magát kényelmében. Kárt szenvednek az ő egyéni érdekei s kár éri magát a közösséget is, mely csak a legtökéletesebb munkamegosztás mellett oldhatja meg a lét, a megélhetés és a haladás kérdéseit.

A munkamegosztás természeti és egyúttal társadalmi elv. Természeti elv, mert következik magából a közösségi életből s mellőzése egyenesen a közösség felbomlására vezetne, — társadalmi elv, mert nála nélkül hathatós termelés nem végezhető s a legelemibb szükségletek kielégítése sem biztosítható. Mennél inkább érvényesül, annál szilárdabb a közösségi élet, annál tökéletesebb a társadalom. Mert a közösség tudata annál erősebb, mennél inkább rá van utalva a társadalom egyik tagja a másíknak termelésére s mennél inkább át vannak hatva azon meggyőződéstől, hogy ők kölcsönösen egymásért és egymásnak dolgoznak. Az ilyen társadalomban magától értetődőleg szilárd lábon áll a közrend és a béke, a közbiztonság és a megélhetés.

Valamint az egyedi életnek föltétele a különböző testrészek, tagok, szervek összeműködése, a véredények, izmok és idegek kölcsönös egymásrahatása, és egészséges életműködésben csak azok a testek vannak, melyekben a munkamegosztás fennakadás nélkül megy végbe: azonképpen a társadalmi közösségre utalt néptest is csak akkor élhet és erősödhetik, ha valamennyi része, tajy'a és szerve pontosan teljesíti föladatát, ha minden egyén betölti természetes hivatását, különleges képességéhez, rátermetségéhez, testi-lelki tulajdonságaihoz mérten. Szépen példázza a Menenius Agrippának tulajdonított bölcs parabola a munkamegosztás elvét a társadalom életműködésében.

A munkamegosztás elve, mint minden társadalmi elv, kétoldalú: egyfelől kötelességeket ró az egyénre, másfelől jogokat biztosít neki. A munkamegosztás elve alapján minden egyén képessége és tehetsége szerint köteles hozzájárulni a közös termeléshez, vagyis az élelem, védelem és kényelem közös biztosításához; senki magát ama gazdasági körön belül, melynek ő egyik tagja, a reá eső munka kötelezettsége alól ki nem vonhatja. Minden egyén munkája igazodik tehetsége, képessége és hajlandósága szerint, a társadalmi munkamegosztás tehát egészen a természeti munkamegosztás képére formálódik. Az egyén a társadalomban azt a munkát végezi, melyre természettől hivatása van. Mert a ki magaválasztotta munkát végez, jobbat és többet képes előteremteni, mint a kire, megkérdezés, meghallgatás nélkül kiszabják a munkát. A mai „műkedvelés” mutatja, hogy hány meg hány ezer ember tekinti robotnak, kellemetlen, kínos kötelességnek az ő hivatalbeli dolgát vagy rendes foglalatosságát s hogyan menekül attól szabad perceiben kedvenc munkájához. A hivatalnok, a ki kertészkedik, a kereskedő, a ki rajzol, a juhász, a ki farag s a többiek megszámlálatlan sokaságban mutatják az embert, a ki nincs a helyén. És ennek a visszás helyzetnek a közönség is kárát vallja. Az egyén térfoglalása a közös munkában csak úgy válik igazán gyümölcsözővé, ha foglalatossága megfelel hajlandóságának, mert ekkor szorgalma mindig kedvéből táplálkozhatik. Ellenkező esetben buzgalmának nincs tápláléka, csak ostora: a kénytelenység.

Azt a munkát azonban, melyre képessége és hajlama utalja: köteles elvégezni az egyén, mert senki a más munkáját nem végezheti. E kötelességével szemben áll ama joga, hogy a közös javaknak őt megillető részé-

ből ki nem zárható. Jog és kötelesség tehát nem ellentétek, hanem egymás kiegészítői s egymást kölcsönösen föltételezik. Az egyént a közös termelésből megilleti az a rész, a melyet ő maga termelt, azaz, hogy az ő termelése a mérték, mely szerint a közös javakból kijáró része megállapítandó. A természet maga tanít erre a törvényre, mely észszerű és erkölcsös. A természet megadja minden munkának az ellenértékét és sohasem zsákmányolja ki az erőket. Mennél többet kívánunk a természettől, jólétünk és kényelmünk fokozása végett, annál több munkával, erőmegfeszítéssel, észbeli vagy testi fáradozással kell őt ostromolnunk; viszont a természet mindig az emberi munka mértéke szerint fizet s ehhez képest van az emberiség történelmében haladás és visszaesés. Ennek a törvénynek kell érvényre jutnia a közösségben, a társadalmi együttélésben is. Mennél nagyobb mértékben veszi igénybe a társadalom az egyén tevékenységét, a közjólét érdekében való munkálkodását, annál nagyobb arányban is kell részesítenie az illető egyént a termelt javakban. Az egyént meg nem foszthatjuk saját munkájának eredményétől, viszont más egyént meg nem érdemelt jutalomban sem részesíthetünk éppen a nagymunkáságu és nagyérdemű egyén rovására. A munkamegosztás elve nemcsak a termelésre szól, hanem a fogyasztásra is. A termelés és eszménye az, hogy minden egyén elvégezze azt a munkát, a melyre mintegy utalja a természet, a fogyasztás eszménye pedig az, hogy minden egyén munkájának értékéhez jusson. Ez az egyetlen módja annak, hogy senki meg ne rövidüljön s meg nem érdemelt előnyökben ne részesedjék. Az ilyenfajta gazdasági rendtartás a legegényibb is egyúttal, mert hiszen azon alapszik, hogy minden egyén olyan munkát végezzen, a minőre sajátos képessége

utalja; egyszersmind leggazdaságosabb is, mert minden egyén azon a téren végzi a legjobb és legértékesebb munkát, a hova képessége és hajlandósága viszi.

Kiviláglik ebből az is, hogy a közösség elve nem szorítja meg az egyéni szabadságot, mert csakis azt a munkát kívánja az egyéntől, a mire ennek magától is volna kedve. Az egyéni erők felszabadulása leg-hathatósabb biztosítéka a társadalmi megerősödésnek.

Az egyéni erőket a közösségnek kell szerveznie a közös termelés és a közös fogyasztás elvének alapján. A közös szervezkedés szüksége természet szerint következik abból, hogy egymásra vagyunk utalva. Szervezkedés híján nincs társas élet s nincs valódi egyéni élet sem, mert nincs biztonság s minden élet ki van szolgáltatva az önkénynek és az erőszaknak. Akár hallgatóságos szerződés, akár írásba foglalt elvek szerint él a társadalom, jóléte, fönmaradása attól függ, miképpen tudja az egyéni erőket közös munkálkodásban összefoglalni.

VII. AZ ÁLLAM.

Rámutattam az eddigiekben arra, hogy a természet nem egyéneket helyezett a földi javak birtokába, hanem fajokat. Az egyén élete csakis a fajban és a faj által lehetséges. Teljesen elkülönödött állapotban az egyén nem élhet. Valamint születéséhez végtelen emborsor szükséges, melyet a nemzés fűz össze, azonképpen megélhetése, boldogulása csakis milliók együttműködése, munkája és termelése mellett válik lehetővé. Ezt a kapcsolatot az egyén meg nem tagadhatja, mert maga az egyéni lét nyilvánvaló bizonyossága a faj létezésének. Minden egyedben első pillantásra a fajt jelöljük meg s minden szerves vagy szervetlen lény elnevezésében meg van állapítva a faj, a melyhez tartozik. Minden egyed megjelölése is csak annyiban lehetséges, a mennyiben a fajra vonatkoztatjuk.

Rámutattam arra is, hogy a fajhoz, tehát az emberiséghez való tartozás tudata szűkebb határok közé szorítva jelentkezik csupán, nevezetesen mint a fajtához (nemzet) való tartozás tudata. Az egyén, a mint nem maradhatna fönn elszigetelt állapotban, éppen úgy nem élhet (politikailag vagy gazdaságilag) közösségben az egész emberiséggel. Maga az anyatermészet emelt korlátokat és falakat, a melyek az egyes emberfajtákat elválasztják egymástól, úgy, a mint ez az állat- és

növényvilágban is tapasztalható. Az egyénnek az emberiséghez, tehát az egész fajhoz való tartozása szűkebb keretben válik valóra és mint nemzeti érzés jelentkezik.

Ezzel el is jutottunk egyszersmind az állami élet mibenvoltához. Az állam nem egyéb, mint a közösségi tudat politikai és gazdasági szervezettsége. Állami élet van tehát mindenütt, a hol a közösség tudata politikai és gazdasági tekintetben csak némiképpen is kifejezésre jut. De éppen annál fogva, hogy e tudat majd homályosabban, majd világosabban nyilvánul: az állami életnek igen különböző fejlődési fokozataival találkozunk a világtörténelem korszakain keresztül. Az állami tudat lassan, szinte nehezen fejlődik és sűrű visszaesést mutat, de bármily csekély mértékben is mindenkor érvényesült, mert a társadalom örökös bomlásban volna és szüntelen való háborúskodástól züllelnék, ha kezdettől fogva nem jelentkeznék benne az összetartozóság érzése, melynél fogva, legalább a személybiztonság és megélhetés érdekében az illető néptömeg közös erővel szervezkedik közel és távolabb lakó szomszédos törzsek és népcsaládok betörései vagy támadásai ellen. Ez a szervezkedés azonban mindig csak olyképpen történhetik, hogy az egyéni erők összefoglaltatnak és ezáltal egy vagy több vezér rendelkezése alá kerülnek, így tömörül lassankint az egész néptest s így alakulnak ki szervezetének formái. Az állami fejlődés mindig kibontakozás a társadalom laza állapotából, átmenetel a tudattalan közösségi életből a tudatos közösségi életre.

Az állami szervezet nem egyéb, mint a társadalom akarata megtestesítése. Állam és társadalom között tehát lényeges különbség nincsen. Mindakettő ugyanazokból az egyedi elemekből áll, mind a kettővel

egy és ugyanazt a csoport embert jelöljük meg. Mindig a társadalom szervezkedik állammá, vagyis a társadalmi akarat szervezése az, a mit államnak nevezünk és viszont mindig a társadalom az, a hol a széthúzó magánérdekek veszedelemmel fenyegetik a közösségi szervezetet. Állami és társadalmi élet csak annyiban választható külön egymástól, a mennyiben különbséget teszünk a törvény és annak megvalósítása között. A társadalom, mihelyt akaratát nyilvánítja, törvényt hoz, a melynek kötelező ereje kiterjed mindenkire. E törvények összege adja meg az állam fundamentumát s e törvények keretében él s mozog a társadalom.

Állam és társadalom között mélyreható különbséget csak azok állapítanak meg, a kik magát az államot összetévesztik az állami szervezet formájával vagy éppenséggel a hatalmat gyakorló kormánylyal. Az előbbi fejtegetések után szinte fölösleges czáfolni e fölszines és valótlan állításokat. Az állam sem nem a szervezet, sem nem a kormány, hanem maga a társadalmi, a közösségi tudat, mely természeténél fogva demokratikus, azaz mindenkire kiterjedő. Az államszervezet, a kormányforma vagy végrehajtó hatalom lehet jó vagy rossz, a polgárookra nézve káros vagy üdvös, ámde az állam elve szükségszerű és jó s csak zavaros elmék előtt tetszhetik elejtendőnek. Magában a közösség fogalmában benne lappang úgy az államnak, mint a társadalomnak fogalma. A közösség nem más, mint a természeti törvénynek, az egymásra való utaltságnak tudata, mely a közös termelésben és közös fogyasztásban, általános védelemben és kölcsönös oltalomban nyeri kifejezését. Az a szervezet, az a kormány, mely nem a közösség eszméjét valósítja meg, magával az az állam eszméjével kerül határozott ellentétbe, mert vagy magánérdeket istápol, vagy pedig egy bizonyos

társadalmi osztály céljait szolgálja. Tehát, nem hogy nem azonosítható az állammal, hanem ezzel homlok-egyenest ellentétben van s azoknak a vádaknak, melyeket egy-egy kormány miatt magára az államra zúdítanak: semmiféle alapjuk nincsen. Az állam ellen józan észszel senki sem zúgolódhatik, legföljebb a fejletlen, csonka, hibás állami rend ellen. Maga az állam minden egyénre a legfőbb jó, mert eszméje a közösség, vagyis az, hogy minden egyéni szükséglet a lehető legteljesebb mértékben találjon kielégítést.

VIII. ÁLLAMBONTÓ ELMÉLETEK.

a) A SOCIALISMUS.

Az állam lényegét még a legértelmesebb tudósok és bölcselek közül is sokan tévesen értelmezik vagy szándékosan félremagyarázzák, a mikor ellenséges hatalomnak bélyegzik és azzal vádolják, hogy létének föltételei és föladatai az összesség kizsákmányolásában rejlenek. A socialisták például az állam helyébe a társadalmat akarják tenni és erre bízni saját létföltételeinek biztosítását. Ámde a szervezett társadalom nem egyéb, mint állam s ez esetben a socialisták követelése merő formalismussá zsugorodik össze. Az állam nem egyéb, mint a társadalmi akarat szervezése, közkötelező erejűvé való tétele, érvényesítése és megvalósítása. A társadalmat, a mely ekként megszervezte önmagát, e szervezetére való tekintettel államnak nevezük. Maga az „állam” szó is kifejezi azt, hogy itt bizonyos akarat állandóvá tétetik, bizonyos állapot megszilárdítatik, bizonyos egységek összeállanak. Ha tehát a socializmus a mostani állam helyébe egy helyesen megszervezett társadalmat kíván, akkor csak a szóban hibázott, mert követelését akként kellett volna megfogalmaznia, hogy a korunkbeli ál-állam helyébe igazi államot kíván.

Ha azonban a socialismus társadalom alatt azt érti, a mit némely socialista felekezetek alatta értenek, vagyis az állami szervezettséggel szemben a szervezetlenséget, a rendszer helyett az egyének tetszés szerint való életét, egymás között és egymással; ha azt érti társadalom alatt, hogy az állam törvénye helyett egyéni szabadosság uralkodhatik: akkor ez az elmélet éppen olyan káros, mint téves. Valóban, a történelem nem egy lapja emlékezik meg olyan állapotról, mikor az állam vérszegénységben sínylődött, halálra sorvadt, az annakelőtte egységes keretbe foglalt erők ezerfelé kezdtek húzni, a mikor a közbéke és életbiztonság megóvására nélkülözhetetlen központi kormányt vagy igazgatást minden pillanatban más-más tényező, más-más akarat ragadta magához, a mikor minden odúból egyszerre kitortek az emberi formába bújt aljas ösztönök. Szervezet, vagyis állami keret nélkül a társadalom fönn nem állhat, a szabadság, egyenlőség, közbéke, honvédelem, vagy a mi legfőbb, a közös és kölcsönös megélhetés biztosítva nem lehet. Mert minden szabadság korlátozás is egyúttal. Az egyén szabadságát csakis úgy védhetjük meg, hogy korlátokat emelünk minden oly törekvés elé, mely amaz egyéni szabadságot támadja. Ez pedig csak az állami élet keretében valósulhat meg. Az államellenes socialista tanok valóban igazolják azt az állítást, hogy az ember maga magának legnagyobb ellensége. Az igazi socialismus, a legtökéletesebb közösségi rend, csakis a közösség l e g f e j l e t t e b b formájában, a teljes öntudatra ébredt államban juthat diadalra s a socialisták saját maguk alatt ássák a talajt, a mikor azt a chaotikus, szétesett társadalmi életet emlegetik, melyet az állam helyébe akarnak tenni. Az állami keretből, foglalatból kihullott társadalom leszámolna

hamar mindenféle renddel és szabadsággal, de leszámolna a socialisták jobbravaló ábrándjaival is, a melyek szerint az emberiség állam nélkül jobban tudna boldogulni. A francia forradalomban egymást váltották föl az úgynevezett főnhatóságok, a melyek a ledöntött államhatalom romjain ütötték föl a maguk trónusát és hirdették a békés közéletet, mialatt szakadatlanul folyt a bebörtönzés, a vagyonkobzás s a lefejezés.

Gyúrtak ugyan új alkotmányokat, de nem tudtak rendet tartani. A szabadság szent nevében nem voltak képesek kenyeret, élelmet hozni a piacra; a termelés és fogyasztás egyensúlya teljesen megbomlott; elkövetkezett az éhínség, ennek nyomában a legvadabb szenvedélyek tombolása s a nyaktilóval dolgozó anarchikus kényuralmi testületeket, a legirtózatosabb népdеспotíának e megtestesült alakzatait elsodorta az, a miből voltaképpen születtek: a bomlás.

A socialistáknak abbéli törekvése, hogy a jólét közös legyen és abból minden ember kivegye részét: csakis olyan társadalomban válhat valóra, melyben a közösség tudata teljes értelmében él s a mely egyszermind ezt a tudatát tökéletes szervezetben juttatja érvényre. Vagyis a socialisták álmai csakis a fejlettség legmagasabb fokára jutott államban válnak eleven valósággá.

Magát az állam eszméjét gáncs soha sem érheti, az egyes államokat pedig csakis annyiban, hogy nem valósítják meg híven az állam föladatát. Az egyes államoknak fogyatkozása éppen az, hogy túltengenék bennük az egyéni érdekek centrifugális hajlamai és túlkapásai. Az állam eszméje határozott ellentétben van egyesek, osztályok, külön csoportok kiváltságos állapotával, uralmával, fokozottabb jólétével, zsákmányoló

vagy elnyomó hajlamaival. Az állam az összesség szervezete, annak akaratát juttatja kifejezésre és annak hatalmát gyakorolja. Nem oszthat különös kegyeket, kiváltságos jogokat egyes osztálynak, vagy egyes polgároknak, de mint a közös akarat szerves megtestesítője, minden egyénnek annyit tartozik juttatni a közös jólétből, a mennyivel az illető, múnkaja, termelése, szolgáltatása által a közös termeléshez hozzájárult. Az államnak erről a föladatáról, a történelem eddigi folyamán az emberiségnek alig voltak tisztult, világos fogalmai, noha akadt nem egy bölcselő, a ki a gazdasági alapkérdésnek, a megélhetés kérdésének megoldását az állam tevékenységi körébe utasította. A gyakorlati életben, a valóságos államokban azonban ferde, igazságtalan felfogások, ködös, tisztázatlan világnézletek kerültek uralomra, a melyek gátolták az államnak igazi jogállammá való fejlődését. A megélhetés kérdéséhez az állam csak ritkán nyúlt hozzá s csakis oly esetekben, a mikor éhínség köszöntött be s a társadalom a maga erejéből nem volt képes beszerezni a szükséges táplálékot. Valósággal azonban ez az állapot mindig fönnáll. A társadalom, a mely éppen a legfontosabb kérdésben nem szerveződött államilag: sem helyesen termelni, sem méltányosan fölosztani a termelt javakat nem képes. Ebben rejlik oka a gazdasági élet bomlottságának, melynél fogva a legnagyobb jóléttel szemben látjuk a legnagyobb nyomorúságot, a túlterheltséggel szemben a munka nélkül való léteit, az illetéktelen meggazdagodással szemben az igazságtalanul való elszegényedést. E szervezetlen állapotban az a tudat érlelődött meg a társadalomban, hogy az ország földje, magánosok tulajdona és szabad prédája, a mely örökölhető és örökbeahagyható s a melyen tetszés szerint való gazdálkodás

űzhető. E felfogás ferde volta nyilvánvalóvá válik, mihelyest az állam végveszedelembé kerül, mert ilyenkor minden egyes tulajdonra ráteszi kezét és úgy bánik vele, mint a magáéval: a közös érdek és a közös boldogulás parancsa szerint. Ez a veszedelem azonban megvan mindig és mindenütt, a hol osztály érdekek vagy egyéni kiváltságok érvényesülnek: fennforog tehát mindig a szükség, hogy az állam gazdasági életét saját elvéből, a közösség eszméjéből kiindulva irányítsa és igazgassa. Ehhez képest az állam eszméjével ellentétben van az a főnök, vezér vagy fejedelem, ki a reáruházott hatalomnál fogva magánbirtokokra hasítja azt a földet, mely közös szerzemény, a mely örök birtoka csakis az örök közösségnek lehet, nem pedig az egyéné, a ki születik és meghal s a ki születésével és halálával is csak a közösség érdekét szolgálja.

Ne az államban keresse a socialismus a társadalmi bajok okát, hanem éppen ellenkezőleg az államellenes állapotban, a melyben ez idő szerint is vagyunk s ne az államot vádolja, hanem ama társadalmi tudományokat, azokat a közgazdasági tanokat, a melyek azt hirdetik, hogy manapság igazi állami életet élünk. Nincs igaza a socialismusnak akkor, a mikor az állam ellen dörög s nincs igazuk ama divatos tudósoknak, a kik a socializmus ellen védelembé veszik a mai államokat. Nem tudják belátni, hogy a mai társadalom kezdetleges, szinte anarchikus állapottal küzködik, a melyben az erők a szervezetlenségénél fogva szertehúznak, az érdekek különböző irányba törekednek, mert az állam meg mindig tétovázik, csakis gyöngye, jelentéktelen kísérletezésekre merészkedik, de a gazdasági élet igazgatását nem ragadja magához. A socialismus ellenben tévedésbe esik, mikor a közjólétet az államtól félti. Minden eszme a társadalomból hajt ki, de minden

eszmének célja az, hogy érvényesüljön, szentesítést nyerjen, szóval az állami rend elemévé váljék. Az eszmének gyakorlati diadala csak az, hogy maga az állam törvénynyé teszi. Hogy a socializmus gazdasági alapkövetelése valóra váljék, ehhez szükséges az, hogy az állam törvényt csináljon belőle. Könnyű dolog a pártembereknek, íróknak, népképviselőknek akár az íróasztal mellől, akár a törvényhozási terem kényelmes támlásszékeiből kurtán elbánni az állammal s azt szóban vagy írásban egyszerűen kitörölni az emberiség jövődjé-
életéből. A valóságból az állami rend ki nem törölhető, valaminthogy emberi erő le nem bonthatja a hegyeket és dézsával ki nem merítheti a tengereket. A közösség tudatát nem lehet kiszakítani az emberi elméből és nem lehet meggátolni azt, hogy e tudat keresse érvényesülését. Már pedig az állami élet gyökérszállai e tudatba nyúlnak s maga e tudat semmi egyéb, mint fölismerése a természeti törvénynek, a szabályszerű rend mivoltá-
nak, a melyet meg nem másíthat sem a socialisták féktelen lázongása az állam ellen, sem a nemzetgazdák rövidlátó ragaszkodása az államéletnek mostam formájához.

b) ANARCHISTA ELMÉLETEK.

A társadalom csakis szilárd állami keretben fejtheti ki teljes erejét. A szilárd, szoros szervezkedés azonban csak bizonyos határokon belül történhetik. A történelem sűrűn példázza, hogy a túlnagy birodalmak, mintha sohasem lettek volna elég szilárdak, elég tömörek. A nagyon kicsi államot a meghódítás és beolvasztás, a túlnagy birodalmat a szétmállás veszedelme fenyegeti állandóan, a miből szinte azt a következtetést lehetne vonni, hogy egy-egy állam szilárdsága, tömörsége arányban van kiterjedésének mértékével, a

mivel azonban korántsem akarjuk azt mondani, hogy a szilárd s ágnak egyetlen mértéke a kiterjedés. A következtetés azonban mégis megállhat, annyival inkább, mert igen nagy birodalmak rendszerint conglomeratumok, több nemzet anyagából fejlődött szervezetek, melyekben az egyes elemek nem forrottak szorosán össze. Az ilyen államok, bármilyen nagy katonai erővel dicsekednek: alapjukban gyöngék.

Az állami szervezkedésben rejlő erőnek félreismeréséből tömérdek korcselmélet származott, a melyek korunkban nagyban járnak divatjukat. Ezek az elméletek természetük szerint két osztályba szakadnak. Az egyik a közösségtől nem látja az egyént s minden emberi egyedet egyetlenegy közösségbe akar foglalni, az egy akol egy pásztor elve szerint. Ez az elmélet eltüntet minden egyéni, faji, földrajzi és természeti különbséget s mindezt beleolvasztja a nagy, megvalósíthatatlan közösségbe. Ez a cosmopolitismus. Rokona, de bizonyos tekintetben merő ellentéte az anarchia, a mely egyrészt szintén a nagy világgözüsségről ábrándozik, de a melynek semmiféle szervezet nem kedves. Az anarchia tagad minden állami és társadalmi rendet, hogy ezzel szemben, az ő vélekedése szerint, jogához és igazához juttassa az elnyomott, a leigázott egyént. Az anarchiának is cosmopolitikus a színe, a minthogy a korunkbeli államtanokhoz s így magához a socializmushoz is hozzátapadt a cosmopolita szellem. Az anarchia sem ismer nemzetet, épp oly kevésbé, mint a cosmopolitismus, de ez elfogad bizonyos világraszóló, társadalmi szervezkedést, míg az anarchia mindennemű szervezkedéstől irtózik. A válság, a melybe e két elmélet megvalósulása sodorná az emberiséget: majdnem tökéletesen ugyanaz. Végeredményében a cosmopolitismus éppen arra a chaotikus állapotra vezetne, mint az anarchia.

Ez elméletek alaphibája a közösség hamis felfogásában rejlik. Az anarchia abban a tévedésben leledzik, hogy a közösségi szervezet ellensége az egyén érvényesülésének. Az anarchia tehát ellentétet talál a közösség és az egyén érdeke között s azzal vádolja a társadalmat, hogy feladatainak nem tudott megfelelni. A tömegek még mindig nyomorognak s a társadalom nem képes nekik kenyeret adni. Az anarchikus felfogás ebből azt a következtetést vonja le, hogy föl kell bomlasztani a társadalmat s maguk kényére engedni az egyéni erőket. Ez a társadalmi nihilizmus a legborzasztóbb forradalomba sodorná az emberiséget, mert leszakít minden gátat, a mely az erőket mederbe szorítja. A társadalom szervezetlen állapotban fönn nem maradhatna, de sőt szervezetlen állapotra sohasem juthat, mert az individuumban folyton él a közösségnek, az összetartozásnak tudata s ez a tudat folyton kifejeződik, tehát a társadalom mindig szervezett állapotban van. Mihelyt egyik szervezeti formáját széttörük, a mint ez a francia forradalomban történt, nyomban megszületik az új forma, mert a társadalom nem élhet szervezet, nem élhet keret nélkül. A szervezetlen társadalom olyan, mint a hullámzó, feneketlen víz, a melynek tartály kell, hogy az egyes csöppök széjjel ne hulljanak. A tömegeknek is foglalat kell, áthatatlan, szilárd medence, mely minden veszedelmek között is összetartja a hullámzó csoportokat. Az egyéni élet csak ebben a keretben boldogulhat, szervezetlen állapotban rá van utalva a harcra és az ökljogra. Nincs tehát szabadsága, mert hiszen kénytelen rabolni és ölni, ha azt nem akarja, hogy őt foszszák ki és öljék meg. Nincs egyenlősége, mert törvény és szabály s a közösség ereje nem pótolja azt, a mi az egyén erejéből hiányzik. A forradalmak arra is tanítanak, hogy az anarchikus állapot mindig ideig-

lenes csupán. Az őrjöngők, a kik a társadalmi és állami rendet felbontották, végső eredményképpen csakis azt érték el, hogy az országot és a népet egy erős és eszes zsarnok kezére játszották. Mert az anarchikus állapotból rendesen kiválik egy-erős akaratú egyén, a ki lehet erőszakos, könyörtelen, garázdálkodó s mégis tárt karokkal fogadja őt a béke után óhajtozók nagy tömege, mely inkább akarja a kényuralmat, a mely legalább közrendet teremt neki, mint a forradalmi állapotot, a jog és törvény nélkül való kétes és ingatag életet. A kényuralom rossz rendszer, de legalább rendszer, szervezet s még a legrosszabb szervezet is többet ad, mint a szervezetlen társadalom, a melyben az egyes részek egymásból kikapcsolódnak, sok a parancsoló és kevés az engedelmeskedő, úr a nyers erő és a felkorbácsolt szenvedély. Féket vesztett tömegek ragadják magukhoz a hatalmat és uralkodnak jog és igazság híján, a hajó a háborgó hullámok játékára van bízva, míg egy ügyes és erős kalózkirály meg nem jelenik a vizén s kezébe nem ragadja a kormány rudat. Az anarchia csak átmeneti állapot a tyrannismusra, ez az igazság szól hozzánk a francia és az angol forradalom történetéből s ennek az igazságnak tanúbizonyságai a Cromwellek és a Napóleonok. A közösség szelleme, a melyet a forradalmak megtámadtak, újult erővel kel életre egy-egy hatalmas emberben, a ki bosszút áll a multakért. Mert a közösség tudatát, a szervezkedés szükséges voltának eleven érzetét nem lehet kitorölni az emberek agyából és szívéből éppen oly kevéssé, mint ember mivoltunk tudatát. Forradalmi állapotban éppen úgy, mint a lázbeteg elméje, a közösségi tudat is elhomályosul és megzavarodik kis időre, de mihelyt elmúlik a láz s helyreáll a rendes állapot, a társadalomban újra élénken működik a közösség tudata s megtörténik újra a

szervezkedés. Maguk az egyének kívánják ezt, mert tudják, hogy boldogulásuk csak a közösségben és kölcsönösségben lelhető föl.

Társadalmon kívül ember nem élhet; szervezett társadalmon kívül cultura nem fejlődhetik. A társadalmi szerkezet széjjelbontása, az individualistikus életmód és gazdálkodás egyértelmű a biztos visszafejlődéssel, elsüllyedéssel. Különben is keresztül vihetetlen. A legfurcsább benne mindenesetre az, hogy még ezt a társadalom-ellenes állapotot is csak társadalmi úton lehetne proclamálni. Mert a míg a társadalom erre az öngyilkosságra el nem szánja magát, addig az anarchia létre nem jöhet. Anarchikus állapot beállhat ideiglenesen ott, a hol a társadalom elveszti kormányát, vezéreit, de ez az állapot nem lehet tartós, mert nem fér meg a létföltételekkel.

A hol egyének együttélnek, ott szükséges az együttlét irányelveinek megállapítása is. Hogy az egyén megállhatna magában is, társadalmon kívül, otromba tévedés. Nem tehetünk egy tapodtat sem, hogy mások munkájára ne szorulnánk. Minden intézményünk százados vagy évezredes fejlődmény, melyért előbbi nemzedékeknek tartozunk hálával. Sem élelem, sem hajlék, sem a legelemibb kényelem el nem képzelhető másoknak közreműködése nélkül. Kire bízza az individualistikus gazdaságban elkülönített ember a legelemibb, legkezdetlegesebb munkától kezdve mindazt az elvégezni valót, a mire minduntalan rászorul? Még a teljesen elszigetelt Robinson is csak a hajóroncsok között maradt szerszámok és készletek szerencsés meglegelése után képes emberileg élni és magát védelmezni, naplót azonban már nem írhat, mert nincs — tentája.

Nem állhat meg az anarchiának az a fajtája sem, hogy éljenek együtt az emberek, de együttélésük

mikéntjét esetről-esetre maguk szabályozzák. Ez rövid időn belül az erők uralomrajutásával, tehát egy zsarnoki szervezet létrejövetelével végződnek. Sem az együttélést, sem a szervezkedést kiküszöbölni nem lehet. Mind a kettő törvény, sőt mind a kettő egy törvény. Az embert, a ki társadalmi lény, kihelyezni a társadalomból: fából vaskarika.

Csodálatos, hogy az állami hatalom megszorítását, korlátozását hirdető elméletek jórészt olyan államokból röptek széjjel, melyek éppen erős állami megszilárdulásuknak, fegyelmüknek és szervezetüknek köszönhetik fölvirágzásukat. Nem éppen Angolország volt-e az, a hol a Tudorok és Stuartok vaskormányja uralkodott? Nem ott volt-e a legszigorúbb a kormányhatalom a vallás és erkölcs kérdéseiben? Nem ott terjesztették-e ki az államvallást erőszakkal is, semmit sem véve tekintetbe? Most, miután az állami fejlődés révén van mindenkünk, kényelmesen tiltakozhatnak mindennemű állami beavatkozás ellen és hirdethetik a szabad egyéni rendelkezést, az erők teljesen független érvényesülését. De bocsátanók csak szabadjára az egyéni akaratot kis időre s tanúi lehetnénk, mint bomlik széjjel s válik semmivé a hosszú állami fejlődés minden keserves és jelentékeny eredménye. Hiszen mi egyéb minden forradalom, mint a szervezet, a rend fölbomlása, az egyéni erők fesztelen és szabálytalan harcza.

Terítsd ki a világ térképét — írja Mc Lennan — s valahol a kormány erős kezétől meg nem fékezett népeket találsz, örökös háborúságot fogsz ott látni, törzs és törzs, család és család között.¹

Az anarchia pusztán negatív elmélet, romboló irány, mely kárhozatosnak találván a mai állami és társadalmi rendet, egyáltalában minden állami és társadalmi keretből ki akarja emelni az emberiséget. Tagadja tehát az

¹ Lay out the map of the world, and wherever you find populations unrestrained by the strong hand of government, there you will find perpetual feud, tribe against tribe, and family against family. Mc Lennan: Studies in ancient history. 6. fejelet.

intézkedési jogot, az engedelmességet, az alárendeltséget, a függést. De hogy ezt a rendszert kipusztíthassa a világból, ki kell törölnie az egész művelődéstörténelmi fejlődést, a melynek iránya éppen a közösségi eszme minél teljesebb érvényre hozatala. El kell pusztítani mindent, a mi egyént egyéntől függővé tesz, meg kell tehát semmisíteni a legnagyobb vívmányokat, hogy rie maradjon meg a világon egyéb, mint az egymástól függetlenített individuumok, a kik azután hozzáláthatnak a megélhetés nagy kérdésének megoldásához.

S vajjon ezek az individuumok hogyan oldanak meg a nehéz kérdést? Egyszerűen úgy, hogy tömörül-
nének, szervezkednének és újra kezdenék azt, a mit az anarchia elpusztított. Ez nem lehet másként, mert ilyen az ember természete. Valaminthogy nem lehet kiölni belőle nemi ösztönét, mely fajának szaporítására kényszeríti, azonképpen nem lehet kiölni belőle azt az érzést, a mely szerint ő fajával egynek tudja magát.

c) A COSMOPOLITISMUS.

Ámde ez a tudat nem olyan, mint a milyennek a cosmopolitismus hiszi. Az anarchia az egyén teljes szabadságáról álmodozik, a cosmopolitismus valamennyi egyénnek egy szervezetbe való illesztéséről. Itt újra a tölgyfaerdőkről szóló hasonlat jut eszünkbe. A világ összes tölgyfája nem keríthető egyetlenegy erdőbe, abból az egyszerű okból, mert a természet nem így rendelkezett. Mindamellettt senki sem vonja kétségbe, hogy a világ összes tölgyfája egy növényfajhoz tartozik. Az egység fönnáll a több erdő ellenére is, de az egységnek vagy az együvé tartozásnak ama formája, hogy a tölgyfák csupán egy erdőséget alkossanak: egyszerűen természeti lehetetlenség. S ilyen termé-

szeti lehetetlenség a cosmopolitismus is, mely minden népfajt egyetlen fajba, minden népcsaládot egyetlen népcsaládba s minden társadalmi, illetőleg állami szervezetet egyetlen társadalmi, illetőleg állami szervezetbe akar foglalni. A nemzeti államot és a nemzeti társadalmat a cosmopolitismus is csak úgy tagadja, mint az anarchia, de ennek teljes szervezetlenségével szemben egy világszervezetet követel, a mely végeredményében csakis anarchiára vezethet. Mert a szervezetlen, a chaotikus állapot nyomban bekövetkezik, akár az egyéniség, akár a közösség elvét magyarázzuk félre. Az anarchiának teljesen az egyén szabadságán és korlátolatlanságán nyugvó felfogása éppen olyan hazug és veszedelmes elmélet, mint a cosmopolitismusnak a teljes közösség és a teljes egység elvén alapuló tanítása. Az anarchia beleütközik ama megmászhatatlan természeti törvénybe, melynek értelmében az ember a közös életre született s egyéni boldogulása a közösségnek miként való szervezésétől függ. A cosmopolitismus pedig beleütközik ama másik természeti törvénybe, mely szerint az emberi faj fajtákra, apróbb közösségekre, egyetlen szervezetbe össze nem forrasztható egységekre szakad. Az anarchia azt kívánja, hogy ne létezzék csupán csak az egyén, a cosmopolitismus pedig minden egyéni, nemzet-fajtabéli különbséget egyetlen közösségnek akar föláldozni. Le akarja rontani azokat a gátakat és korlátokat, melyeken belül az egyes nemzetek szabadsága virul s melyeket maga a természet bölcsesége emelt. Valamint el nem lehet képzelni, hogy az egyén teljesen elkülönített gazdálkodást folytasson s életét merőben személyes akarata szerint irányítsa, éppen olyan lehetetlen az egész emberiséget belefoglalni olyan közösségbe, mely a legkülönbözőbb népfajok érdekeit és törekvéseit képes

volna istápolni. Az egyes népfajok, az egyes nemzetek és államok természetes alakulat, melynek szükséges voltát egyszerűen a létele bizonyítja. Állami keret nélkül az ember nem élhet, akármennyire fog is haladni tudásban, művelődésben, emberiségben. Az emberi elme és értelem képes behelyezni magát idegen, messze tájak, ismeretlen népek környezetébe, föl tud fogni a saját környezetétől eltérő viszonyokat, éghajlatot, növényzetet, életmódot, szokásokat, érzéseket, éppen ama fajbéli közösségnél fogva, mely összefűzi a világ legkülönbözőbb ember-egyedét. De tegyen csak kísérletet arra, hogy valamely arktikus vagy tropikus vidékre plántálja át magát egészen s érezni fogja azonnal test képességeinek korlátoltságát, érezni fogja azt, hogy őt a természet egy bizonyos helyre teremtette, a melyet büntetlenül el nem hagyhat. Az egyes népek hozzá vannak fűzve az éghajlati és a talaji viszonyokhoz, éppen úgy, mint az egyes állat- vagy növényfajok, természeti törvény szerint alakulnak állami egységekbe és sajátos életformáikból semminemű cosmopolitikus szervezet kedvéért ki nem vetkőzhetnek.

A cosmopolita világrendnek, vagyis a világ egységes szervezetének csupán egységes nyelv felelhet meg. A míg a világ összes nemzetei egyazon nyelven nem beszélnek, addig a cosmopolita világ meg nein valósulhat. Világnyelv megalkotására azonban csak két-féle módon lehet törekedni. Az első mód az, hogy nemzetközi megállapodással elfogadják a nemzetek egy uralkodó nyelvet általános, tehát világnyelv gyanánt; például a francziát vagy angolt. De vajjon elképzelhető-e, hogy nemzetek önkényt lemondjanak lényük egy részéről, eredetiségükről, legbecsesebb sajátosságukról? Elképzelhető-e, hogy nemzetek e kérdésben megegyezésre tudjanak jutni? Nem fogja-e

mindegyikük azt kívánni, hogy az ő nyelve váljék világnyelvvé? És föltéve, de meg nem engedve, hogy ez valamikor megtörténhetnék: létre jönne-e valóban a világnyelv? Éppenséggel nem. Annál a változhatatlan természeti törvénynél fogva, melyről tanúságot tesznek a fajták és tájszólások, az általánosan elfogadott világnyelv igen rövid idő multán nagy és egymástól jelentékenyen elütő tájszólásokra szakadna. D a r w i n megállapítja ezt a jelenséget. Azokat a gyöngé, természeti különbségeket, melyek ugyanazon fajtájú, de különböző vidéken lakó madarak énekében mutatkoznak, bátran összehasonlíthatjuk a vidéki tájszólásokkal; és az együttlevő, de különböző fajták éneklését összehasonlíthatjuk a különböző emberi fajok nyelvével.¹

Ez a különbség természeti törvény, mely szorosan összefügg a fejlődéssel. A fejlődés folytonos változás; mennél fejlődöttebb valamely faj, annál nagyobb eltérést és különbséget mutat. Az egységes világnyelvnek tehát már a fejlődés törvényénél fogva csakhamar oda kell jutnia, hogy különböző helyeken és különböző időkben más alakot ölt. Ez a szétválás a történelmi fejlődés folyamán mind élesebbé lesz, olyannyira, hogy közös származású csoportok végre mint külön nemzetek, ellenségek gyanánt állanak egymással szemben. A saját fajtához való ragaszkodás pedig rendszeren a más fajta iránt való ellenszenvvel párosul. Mindenki különbnek tartja a maga fajtáját s a párosodás rendszeren a fajtán, sőt nemzetiségen belül megy végbe; egymástól nagyon is elütő fajták tagjai csak kivételesen párosod-

¹ The slight natural differences of song in the same species inhabiting different districts may be appositely compared, as Barrington remarks „to provincial dialects”; and the songs of allied, though distinct species may be compared with the languages of distinct races of man. Darwin, Descent of man I. 13.

nak. Ez a természeti jelenség pedig állandó és annak kell maradnia a változatosságnál fogva, melyet Földünk mutat. Más éghajlat alatt mások a viszonyok, mások a fajták. Nincs és nem is képzelhető olyan emberi cultura, mely ezeket a nagy különbségeket megszüntethetné. Bármily sűrű vasúthálózattal borítjuk is el a Földet, bármennyire terjesztjük is ki a távirót és távbeszélőt, bárhogy hidaljuk is át a távolságokat és területeket, nem érhetjük el soha, hogy az egész emberiség s az egész földteke átlag egyformává vagy csak hasonlóvá is váljék. Mi a természet törvényeit fölismerhetjük, alkalmazhatjuk, hasznunkra fordíthatjuk, de soha meg nem másíthatjuk.

A világnyelv megalkotásának másik módja: egy mesterséges új nyelv, mely elüt minden mostanitól s a mely egyszerűbb és könnyebb volna a most dívó nyelveknél. E nyelv megalkotásával már eddig is sokan foglalkoztak. Már maga a törekvés is képtelen. Nyelvet mesterségesen teremteni épp oly lehetetlen, mint embert lombikban. De még ha sikerülne is ilyen nyelvet csinálni, ezzel a nyelvvel csak ott állana az emberiség, mint ha egy uralkodó nyelvet fogadott volna el. Ez is magában foglalja a nemzeti nyelvről való lemondást s ennek is az volna a sorsa, hogy a fejlődés folyamán számtalan, különböző nyelvvé forgácsolódnék széjjel.

Az egységes világnyelv éppen olyan ábránd, mint az egységes világ-társadalom. Valamint nem képzelhető el, hogy a tölgyfa sok száz fajtája egyetlen fajtává fejleszthetessék, éppen oly kevéssé lehetséges, hogy a számtalan nyelv helyébe egyetlen nyelvet teremtsünk. Éghajlat, talajviszonyok, földrajzi, helyrajzi fekvés befolyással van a nyelv alakulására, a hangok kiejtésére, magukra a beszélő szervekre, úgy, hogy egyazon nyelv szétágazásaiban oly különböző fajtákká

válik, hogy ezek szinte idegenek egymásra nézve. Ezt is kifejezi Darwin A fajok leszármazásáról írott munkájában.

E félszeg elméletek kisarjadzása azonban igen könnyen megérthető mai társadalmi és állami rendünk mellett, a mely szintén tökéletlenül és hibásan valószínűsíti meg a közösség és az egyén viszonyát. Ezen a viszonyon fordul meg az egész társadalmi és állami rend, valamint mindazok az elméletek, melyek a társadalom újjáalkotásának szükséges voltát hirdetik. Ezt a viszonyt érti félre az anarchia és a cosmopolitismus elmélete is. A mit az anarchia követel az individuum számára, az sokkal inkább valószínűsíthető meg a közösségi életben, sőt meg sem valószínűsíthető másként. Viszont, a mit az anarchia a közösségi szervezetnek szemére hány, tudniillik, hogy szabadságától, rendelkezési jogától fosztja meg az egyént, ez téves és félszeg felfogás, mert éppen az anarchikus állapotban volnának egyének, a kiket más, erősebb vagy szerencsésebb egyénnel szemben nem védene meg a közösség ereje s a kik ilyenformán kifosztathatnának és kirabolthatnának. Már pedig sem szabadság, sem egyenlőség nem uralkodik ottan, a hol nincsen biztosítva minden egyén szabadsága és egyenlősége. Az igazi közösségi élet abban áll, hogy minden egyén a maga igazához jusson s egyébire az individualistikus irányok sem törekedhetnek.

IX. JOG ÉS JOGREND.

1. A JOG FOGALMA. Visszafordulhatunk kiinduló pontunkhoz, hogy tudniillik az állam nem egyéb, mint a szervezett társadalom. Magát a szervezetet a j o g r e n d szóval jelöljük. Jogrend e szerint annyi-féle van, a hány társadalom él a föld kerekén s még ugyanazon társadalom jogrendje is idővel változik, a mint ezt a rómaiak jogrendjén kívül minden más nemzet jogrendje is bizonyítja. Az uralkodó jogrendnek, az egyes állami rendeknek megértése és megbírálása nem lehetséges a j o g mibenlétének kifejtése nélkül. Meg kell vizsgálnunk, ha csak egy kurta elemzés keretében is, magát a jogot, hogy tisztába juthassunk az egyes jogrendek értékével.

A jog emberi alkotás. A nagy természeti világban hiába keressük. A természet birodalmában csakis az erők küzdelmét látjuk. A zivatar csakis addig borítja homályba vagy sötétségbe a világító napot, míg a fölhalmozódott villamosság vagy a nedves pára el nem apad; a tűzkévék csakis addig lobognak és sustorognak, míg a gyúlékony anyag hamuvá nem perzselődött; a megáradt folyam visszahúzódik rendes medrébe, mihelyest megapadnak a hegyi patakok, melyeket a sok eső megdagasztott volt. A természetben egyik elem hatalmaskodása csak addig tart, míg egy másik elem

nem kerekedik föléje. Az elemek e játékából, a természeti világban tapasztalható örökös küzdelemből csupán azt az elvet vonhatjuk le, hogy mindig az erősebb érvényesül, letiporja a gyöngét és urává lesz. Egy meglehetősen általános fölfogás szerint e természeti állapottól jog keletkezik: az erősebbik joga, melynek még költőibb elnevezése is van: az ököl jog.

Az ököljog a természeti állapottól származtatott jog, vagyis alapjában véve nem jog, sőt mi több, tagadása a jognak. Lehet-e jogról beszélni ottan, a hol az erősnek nincs korlátja s a gyöngének nincs védelme? Az erősebbik diadalmaskodása általános természeti jelenség, a jog azonban nem természeti, hanem társadalmi jelenség. Ha az embert — képzeletben — kívül helyezzük a társadalmon s a társadalmi életből kiszakított egyéneket egymással szembeállítjuk, ezek vajmi gyorsan belátnák, hogy külön-külön, rend nélkül meg nem élhetnek. Az ököljog uralma alatt, tehát a jog nélkül való állapotban ugyanis minden egyén örökös veszedelemben forogna. Nem volna biztonságban sem élete, sem élelme. Ma talán ő teperi le a nálánál gyöngébbet, holnap őt tiporja el a nálánál erősebb.

Az olyan állapotban, a hol akár testi erő, akár észbeli fölény szabadon garázdálkodhatik, a hatalmaskodásnak sohasem szakadhat vége. Ez állapotban bizonyos egyének uralkodása vagy túlsúlya csak látszólagos diadal, pünkösdi királyság; mi több, az egyéni erők meddő harczban fölemésztenék egymást.

Az egyének tehát szükségképpen megállapodásra lepnének, általánosan kötelezővé tennének bizonyos életrendet, a melyről tudják vagy legalább hiszik, hogy biztonságukat növeli s megélhetésüket könnyíti. Ezek a megállapodások volnának ama társaság jogrendje.

Találón példázza ezt az úgynevezett nemzetközi jog,

a melyet valóban egyes, szerződő nemzetek teremtenek, közös érdekből. Mennél fejlődöttebbek a nemzetek, annál inkább érzik szükségét, hogy culturájukat, százados fáradságuknak és küzdelmüknek e nemes gyümölcsét megóvják és megvédelmezzék, még háború esetén is, sőt magát a háborút is szabályozzák, közmegegyezéssel és közös érdekből, a mennyiben annak borzalmait enyhíteni iparkodnak. A nemzetközi jog nem egyéb, mint ama szabályok foglalata, melyek az egyes nemzetek békés vagy háborús érintkezésére vonatkoznak s melyek általánosan elfogadtatván, általánosan kötelezők. S mindennemű jog csak az emberi érintkezés szabályozására szolgál.

Az emberi társaságok nem keletkeznek ugyan ily előre megfontolt egyesülés alapján, mert hiszen az egyén kezdettől fogva társas lény, mindamellett minden emberi társaságnak van bizonyos életrendje, tehát jogrendje is. Ez még az állatvilágban sem hiányzik. Nyájban, falkában, az egyedek békésen osztoznak meg a legelőn vagy prédán. Ellenséges küzdelem csak akkor támad közöttük, ha sovány a legelő, kevés a préda s szorongató az éhség. Az embervilágban is, a törzs vagy nép erőszakosan támad szomszédjaira, a kik útjában állanak az ő boldogulásának vagy megélhetésének. Kezdetleges vadtörzs a legyőzött ellenség iránt kíméletet nem ösmer. Csak akkor irgalmaz, kegyelmez meg neki, ha az irtó harcok után számban-erőben mind a két fél annyira megfogyatkozott, hogy a kihalás veszedelme fenyegeti. Ilyenkor, követve önfentartási ösztönüket, összeolvadnak, de csakhamar közösen támadnak egy másik szomszédra, egy másik ellenségre.

Állatfajok és emberfajok egyaránt, a mennyire ellenséges szemmel nézik a többi fajtát, épp oly gyöngédnek mutatkoznak saját fajtájuk iránt. Még a legkezdetlegesebb emberi társaság tagjai is érzik összetartozóságukat, érdekeik és törekvéseik közösségét, egymásra utaltságukat s iparkodnak érdekeik kiegyez-

tetésére, mert különben meg nem élhetnek és fönn nem maradhatnak. Az érintkezésből fejlődnek ki lassankint a jogelvek, melyek irányelveivé, uralkodó eszméivé válnak az illető társadalomnak. Már e fejlődés arra utal, hogy a jogelvek is mindenütt magukon viselik bélyegét a sajátos életviszonyoknak, a melyből születtek.

Mihelyt beláttuk, hogy a jog a társas élet talajából hajt ki, hogy nem egyéb, mint az életrend szabályozása: könnyen tisztába jöhetünk fogalmával és értelmével s megállapíthatjuk a viszonyt is, mely a jog és a valóságos jogrendek között áll fönn. Tudván, hogy a jog a társadalmi élet szabályozása, nem nehéz megállapítanunk, milyennek kell lennie e szabályozásnak; ha pedig ezt eldöntöttük, egy összevetést kell csak tennünk, hogy meghatározhassuk, mennyiben felel meg például a mai művelt államok jogrendje az igazi jogrendnek.

Kérdés, hogy nem a valóságos viszonyokból, az érvényben levő jogrendekből kell-e inkább leszarmaztatnunk a jog fogalmát, mint meghatározni pusztán bölcsekedés vagy okoskodás alapján? Kérdés: lehet-e egyáltalában megállapítani a jognak olyan fogalmát, mely minden időkre és állapotokra érvényes legyen, holott tapasztalásunk arra utal, hogy a jog-fogalmak s velük együtt a törvények is folyton változnak.

Kétségtelen, hogy lehet a jogot a tételes jogrendek alapján is megállapítani, valamint hogy a tengerből is lehet tiszta vizet szűrni, ha megvan hozzá a kellőképpen finom szerszámunk. A j o g ugyanis a maga tisztaságában sehol sem érvényesül, nem csak azért, mert a földön soha semmiféle eszme igazi tisztaságában nem érvényesülhet, hanem főképpen azért, mert a művelt társadalmak is messze vannak még az igazi jogállapottól.

Társadalom akkor él igazi jogállapotban, a mikor intézményeiben, törvényeiben mindenütt az általános czélszerűség irányadó. Az igazi jog forrása az általános czélszerűség, vagyis az egész társadalom közös haszna és érdeke. Az igazi jogrend csak olyan elveket tartalmazhat, olyan tilalmakat és parancsokat foglalhat magában, melyek egytől-egyig a közösség hasznát és érdekét szolgálják. Valamely intézmény vagy törvény csakis annyiban igazságos, a mennyiben megfelel az általános, társadalmi czélszerűség követelményének.

Az „általános czélszerűség” elvét nem kell elvont okoskodásokból merítenünk. Valahányszor a törvényhozó testületben törvényjavaslatot tárgyalnak, a vita mindig a körül forog: megfelel-e a törvény az általános czélszerűségnek vagy sem. Az érvelések a törvényjavaslat ellen vagy mellett mindig arra irányulnak, hogy hátrányait, illetve, hogy előnyeit kimutassák. Maga a parlamenti rendszer, a népképviselőlet, nem arra vall-e, hogy törvényt a közösség hoz? Elképzelhető-e, hogy a közösség, a mikor törvényt hoz, azt nem a saját javáért és javára hozza? A jog fogalma az általános czélszerűség elvétől elválaszthatatlan.

Két, egymással összefüggő kérdés vetődik föl e ponton. Vajjon a régi törvények, a melyeket a mai társadalom elődjektől örökölt, a régi jogrend, melyet egyszerűen átvett: megfelel-e az általános czélszerűségnek. Hogy valamikor megfelelt-e vagy nem: másodrendű kérdés a mai társadalom emberére nézve. Ránk nézve csak az kötelező, hogy élet- és jogrendünket az általános czélszerűség elvei szerint teremtsük meg; a múltból csak azt szabad megtartanunk, a mi ma is általánosan czélszerű; ehhez ragaszkodnunk kell, minden egyebet el kell vetnünk. Másodszer, kérdés az, hogy életrendünk olyan-e, hogy meghozott és szentesített

törvényeink valóban képesek az általános czélszerűségnek szolgálni?

2. AZ ÁLTALÁNOS CZÉLSZERŰSÉG MTNT JOGELV. Határozzuk meg közelebbről az általános czélszerűség elvét. Nem szorul bizonyításra, hogy ez elv csak ott válhatik valóra, a hol egyetlen egyed sem rövidíthető meg, a hol tehát mindenkinek van joga és senkinek sincsen kiváltsága. Az általános czélszerűség korlátja a társadalomban az egyéni cselekvésnek és a magánérdek túltengésének. Minthogy az egyénre nézve minden más egyén „a köz”, minden egyéni cselekvésnek olyannak kell lennie, hogy mást sem ne sértsen, sem ne károsítson. A j o g r e n d e t éppen az teszi elengedhetetlenül szükségessé a társadalmi életben, hogy ki kell jelölnünk pontosan és szigorúan az egyéni cselekvés határait, mert különben vizsály és összetűzés esetén a közösség megbízottja, a közérdek hivatalos képviselője el nem igazodhatnék, két egyéni cselekvés összeütközése alkalmával a bíró nem dönthetné el, kettő közül melyik volt a jogos, melyik a jogtalan cselekedet. Nem dönthetné el, mert egy cselekedet jogos vagy jogtalan voltának elbírálását nem szabad egyéni önkényre bízni. Össze kell foglalni s szentesíteni az általános elveket, melyek alapján bírálendő el minden egyéni cselekvés s ezen általános elvek összege teszi az igazi jogrendet.

Minden egyéni cselekvés természet szerint arra irányul, hogy növelje az illető jólétét, kellemesebbé tegye az életét. Az alapkérdés tehát, mely az egyéni cselekvések szabályozásánál fölmerül, ha tágabb értelemben is, nem egyéb, mint az enyém-tied kérdése, vagy általánosabban: mit szabad tennem nekem s mit a másiknak, harmadiknak stb. Az enyém-tied kérdése magában foglalja az egyén helyzetének kérdését más

egyénekkal, tehát a közzel szemben, a mit már egy előbbi fejezetben szóvá tettünk. Ott fejtettük ki, hogy természettől fogva csak a közösség lehet tulajdonosa a földnek, a melyen él és gazdálkodik s nem az egyén, a ki ma születik és holnap meghal. Hogy is lehetne az egyén tulajdonosa annak, a miben csak azért lehet része, mert történetesen egy bizonyos közösségbe született bele? Természet szerint az egyén csak annak tulajdonosa, a mit ő producál, a mit ő ad a meglevőhöz. Ezzel a tulajdonával sem érne azonban cél, ha nem élne közösségben s ha termékét be nem cserélhetné más fajta termelvényekre. Mert a mit az egyén termel vagy alkot, az nem felel meg minden, hanem csak bizonyos szükségletének. Még a legkezdetlegesebb társadalomban is van munkamegosztás.

Az egyénnek e szerint csakis ahhoz van joga, a mit egyéni (akár fizikai, akár szellemi) erejével vagyis munkájával hoz létre. Ez valóban az övé, csakis az övé, olyannyira az övé, hogy le sem mondhat róla másnak javára, mert hiszen ez annyi volna, hogy az a más valaki jutna olyan értékhez, melyhez nincs joga. Az igazi jogrendben társadalmi rendben, vagy úgy is mondhatjuk: állami rendben az erők tökéletesen vannak szervezve, minden egyéni erő a maga helyén működik és minden munka elnyeri a maga teljes ellenértékét. Mert hiszen, ha van a társadalomban egyén, a ki kevesebbet kap munkája ellenértékénél, kell lenni egyúttal egy másiknak is, a ki többet kapott, mint a mennyit megérdemelt, tehát illetéktelen jutalomban részesült.

Igazi jogrend mellett e szerint é r t k e t csakis munkával lehet szerezni s csakis a közösségtől. Nem lehet tehát sem örökölni, sem ajándékba nyerni, mert ez rögtön megbontja a helyes munkamegosztást, a jogos és igazságos részesedést terhekben

és élvezetekben s lehetetlenné teszi, hogy az általános czélszerűség elve érvényesüljön. Magántulajdon és munkamegosztás éppen oly kevéssé fér meg egymással, mint magántulajdon és általános czélszerűség. A magántulajdon ugyanis módot ad az egyénnek, hogy kivonja magát a társadalmi munka alól s mindamellett több élvezetben legyen része, mint annak, a ki tevékeny részt vesz a közös termelésben.

Ha a magántulajdon intézménye valóban ellentétben áll az általános czélszerűség elvével, akkor következésképpen a magántulajdonon alapuló jogrendnek is ellentétben kell állania az igazi joggal. Az első, a mit e következtetés ellen fölhozni lehet, kétségkívül a történeti fejlődésre való hivatkozás. Már e munka elején kifejtettem, mi értéke van a történelmi bizonyításnak. Ott, a hol egyesek vagy osztályok uralkodnak s a maguk hasznára szervezik a jogrendet, ott nem lehet szó jogról, mely minden egyes érdeket egyformán szolgál és védelmez. Minden tételes jogrend történelmi fejlődmény, ámde a történelmi fejlődmények igen gyakran nagy kárral járnak a társadalomra nézve, tehát az a körülmény, hogy szükségszerűleg fejlődtek, még nem bizonyosága egyúttal általános hasznuknak és czélszerű voltuknak. Sem a római jog, sem valamely más, a maga útján fejlődött jogrend nem válhatik általánosan igazságossá azáltal, hogy hosszú időn keresztül gyakorlatban és érvényben volt. Az erőszakot nem teszi joggá az a körülmény, hogy kötelező törvénybe foglalták.

S csodálatos, hogy még újabb időben is vannak elméletek, melyek úgy iparkodnak meghatározni a jogot, hogy az a kényszerből ered. Az erősebb lebírija a gyöngét s csak annyi szabadságot enged neki, hogy hatalmában és jólétében ne háborgathassa.

Az elmélkedőket itt a történelem vezeti tévútra. Történelmi szempontból az illetőknek valóban igazuk is van. Bizonyos, tételes jogrendek visszavezethetők erőszakra, hatalmaskodásra, leigázásra, de maga a jog nem származhatik abból. Némely jogrend kifejlődése egészen érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy az elnyomott társadalmi osztályok nem egyszer maradványai egy elnyomott népnek, melyet egy másik, erősebb népfajta leigázott s rabszolgává tett. Ott azonban, ahol két-három népfaj keveredett emígy össze, előbb-utóbb megindul az új társadalmi alakulás, melynek folyamán új, egységes társadalom jön létre. Az osztálykorlátok lassankint leomlanak, az egyenlőség eszméje áthatja a társadalmat; míg azelőtt csak bizonyos osztály tartotta magát a nemzetnek, most minden osztály egyesül e tudatban és szükségessé válik a régi alapok megváltoztatása. Az új társadalomra nézve nem lehet többé érvényes, ami csak a réginek szólt.

Az enyém kérdése mindig azokra nézve a legfontosabb és legidőszerűbb, a kik jogaikból ki vannak sajátítva. Nem osztozhatom tehát azok nézetében sem, a kik azt állítják, hogy a hatalom bírlalói mondanak le időnkint és fokozatosan némely erőszakos gyakorlatról, engedvén fölébredt, jobb belátásuknak. Igen ritka, kivételes eset az, midőn a hatalom, mely természeténél fogva conservatív, maga mond le valamiről csak azért, hogy annál erősebb gyökeret tudjon verni. A hatalom ritkán enged a belátásnak, rendesen csak a végső kényszer, egy nagyobb hatalom előtt hajol meg. Ezt igazolják az örökkön-örökké ismétlődő zendülések, lázadások, összeesküvések, forradalmak.

Igaz ugyan, hogy jogrend kényszer nélkül meg nem állhat, de a kényszer csakis akkor igazságos, ha általános, tehát a társadalom minden egyes tagjára egyformán kötelező. A kényszer fizikai támogatása a jognak s csak a jogért, a jog miatt van, maga a kényszer azonban nem forrása a jognak. Az a kényszer,

melyet a társadalom e rős e bb osztálya gyakorol a gyöngébbre: lehet történelmi fejlődmény, törvénynyel biztosított állapot, alapjában azonban csupán az ököljog szentesítése, vagyis a jogtalanság állandósítása, törvények segítségével. A törvény kötelező ugyan mindenkör, de nem mindig igazságos, s nem mindig szolgál az általános czélszerűségnek.

Jogállapot csakis ott van, a hol a kényszer jogot támogat. Jogállapot tehát csakis államban lehetséges s az állam igazi jogrend nélkül örökösen forrong és zavarokkal küzködik. Az igazi jog fészke csak az igazi állam lehet, a hol a közösségi tudat teljesen érvényre jutott, a mint hogy anarchikus állapotban az erősebbik joga uralkodik, tehát jog voltaképpen nincsen.

Jogi állam alatt nem szükséges éppen művelt államot értenünk, hanem csakis a jól szervezettet, melyben minden egyéni érdeket egy másik korlátoz s minden egyéni érdeket a közösség egyformán védelmez, szóval, az olyan állam, melyben az á lt al á no s czélszerűség elve megszorítás nélkül érvényesül.

Az ilyen jog igazságos és erkölcsös is, nincs szükségünk tehát speculativ fejtegetésekre, hogy a jognak az erkölcsessel és igazsággal való összefüggését kimagyarázhassuk. Hogy a népek fölfogásában jog és igazság mennyire rokonfogalmak, élénken bizonyítja az az érdekes körülmény, hogy majdnem valamennyi európai nyelv egyazon szóval jelöli meg a jogot. Droit, right, Recht, pravo, diritto mind annyit jelent, hogy egyenes, helyes, becsületes, igazságos.

Ámde a római joggal együtt a mai társadalmakba ls olyan fölfogást ültettünk át, mely a magántulajdon intézményével eleve megszorítja az általános czélszerűség elvét s oszt ugyan jogot és igazságot, de csak a magántulajdon keretén belül. Maga a magántulajdon azonban

kiváltság, a hol pedig kiváltságok uralkodnak, ott a jogon esett csorba, ott fogyatékos a társadalmi egyenlőség, üres jelszó az általános czélszerűség elve. A magántulajdon intézményén nyugvó jogrend bármily fejlődött is a maga nemében s bármily tökéletes is lehet részleteiben: nem igazi jogrend, mert az igazi jogrend biztosítéka a társadalmi egyenlőségnek, a mennyiben a munkamegosztás elve alapján szabályozza a termelést és fogyasztást. Biztosítéka egyúttal a szabadságnak is, mert minden egyén csak az államnak van alávetve s minden egyéni cselekvésnek korlátja csupán a közérdek. Szabad az egyén s szabadságának nincs más korlátja, mint az egyenlőség, vagyis az egyén cselekvési szabadsága csak addig terjed, míg más egyén szabadságát nem sérti. Az egyenlőség e szerint nem egyéb, mint a társadalmi szabadság; vagyis minden egyén szabadsága s ennek szabályozása j o g. Ebből azonban az is következik, hogy jogot csak a közösség teremthet és gyakorolhat, tehát csak az állam, mert csak az állam foglal magában minden egyént s a hol a jogot osztályok vagy kasztok teremtik és gyakorolják: ott az ököljog uralkodik.

Ennélfogva csak természetes, hogy a jog fejlődése szoros kapcsolatban van az állami élet fejlődésével. A közösség tudatának fokonként való fejlődése vet véget az erősebb jogának s ugyanezen tudat megérlelődése rontja le a nagy osztálykülönbséget s hozza létre a demokratikus államokat. Jognak és államnak fejlődése tehát egy és ugyanaz. A jog akkor éri el fejlettségének tetőpontját, mikor a közösség tudata érvényesül a társadalmi élet minden vonalán, tehát nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is. Közös termelés és arányos fogyasztás nélkül a közösségi élet csonka és épp ily csonka a jog is, melyet e közösség szentesített törvénynyé emelt.

X. A MAI ÁLLAMOK.

A közösség tudata, az összetartozóság érzése fejlődésében áthatja a társadalom bizonyos eszme-köreit, valóra válik bizonyos viszonyokban, másokat ellenben hosszú idő folyamán sem érint. A mai államok jogrendje nem teljes, joga egyoldalú, mert a közösség elve csak politikai téren valósult meg, de nem hatolt be a gazdasági életbe. Politikai jogéletünk van, gazdasági jogéletünk nincsen. A francia forradalom eszméi például hatalmas lökést adtak az állami tudat fejlődésének; az állam keretei kiszélesedtek, az alkotmányból annakelőtte kirekesztett nagy néptömegek politikailag felszabadultak, önrendelkezési jogot nyertek s kiterjedt rájuk a törvény előtt való egyenlőség elve. Tagadhatatlan, hogy mindezek az újítások az állami tudat fejlődése, de nem fejlettsége mellett tesznek tanúságot. Legújabb korban a fejlődés még szembeötlőbb. Az állam hatáskörébe vonta a közbiztonság megóvásának keretében a közigazgatást, jogszolgáltatást, honvédelmet s rájuk nyomta a közösség bélyegét félreismerhetetlenül és kitörölhetetlenül. A termelés és fogyasztás vezetését es igazgatását azonban nem ragadta magához, hanem meghagyta az egyéni ösztönök kegyén. És innen van, hogy a politikai szabadság és egyenlőség elvének megvalósítása nem hozta meg azt a boldog állapotot, a

melyet az újtók vártak e népruralmi eszmék diadalától. Az állami élet nem törvényszerű és nem tökéletes ott, a hol a közösség tudata csak csonkán, hiányosan jelentkezik; már pedig nem lehet a közösségi tudat igazi érvényesüléséről beszélni ottan, a hol az állam belenyugszik abba, hogy a termelés és fogyasztás, tehát a közösségi élet gazdasági alapföladata magánosok önkénye vagy egyes osztályok szeszélye szerint igazodjék. A közösségi tudatnak fejlődése folyamán meg kell birkóznia a kicsinyes, szűklátású magánérdekekkel, mely előjogokra, kiváltságokra les és féltékenyen ragaszkodik a közgazdasági szervezetnek közösségellenes alakzataihoz, így volt ez az ó-korban, a rabszolgatartás korszakaiban s így a középkorban, a hűbéri gazdálkodás keretei között, a melyeket a haladás és az állami eszmének hódítása szétrobbantott. Az újkor fölszabadult néptömegeiben szintén lábra kapott a magánérdekek hajszolása, a mely mint bomlasztó erő, fölidézi az osztályharcot és züllésnek indítja a politikai egyenlőségben összeforrott társadalmat. Korunkban is a magánérdek, a magántulajdon sérthetlenségén nyugvó jogrendben hatalmas virágzásnak indult, magához ragadta a termelésnek és fogyasztásnak intézését, sőt e közérdekellenes működéséhez kikérte az állam védelmét és sanctióját. Ebben rejlik az újkori államnak benső ellentmondása, a melynek megnyilatkozását tapasztalhatjuk mindennap a tőke és munka állandó harcának nem ritkán megdőbbséteiben. A nagy tömegekhez, a melyek a közös munka gyümölcséből jogos részüket kérik, így szól a tőke, g állami meghatalmazással kezében s a közösségi érdek vendégorczájában: „Dolgozzatok, legyetek takarékosak, mondjatok le fölösleges élvezeteitekről, mellesleg még fajfentartó ösztöneitekről is és rakjátok

össze a filléreket, a melyeket megkerestek, habár szükölködéstek árán. Van szabadságotok, lehettek önálló, független vállalkozók, gyümölcsöztethettek képeségeiteket, van hozzá jogotok s én nem gördíték követ az utatokba; addig azonban, a míg tőkétetek nincsen, bele kell nyugodnotok a közzgazdasági szervezet mostani rendjébe, mely egyedül a tőkét ismeri el jogos és hivatásos tényezőnek a közzgazdasági föladatak véghezvitelére.”

A mai állam tehát, a mely a közbiztonság és közbéke megóvása végett az adók és egyéb szolgáltatások tekintetében minden polgárára föltétlen hatalmat gyakorol, az az állam, mely közzgazgatása és jogszolgáltatása révén, ha szükségét látja, még physikai kényszert is foganatosít az egyénnel szemben, ez az állam még mindig közzbömbösen nézi a közzgazdasági bonyodalmakat és zavarokat, a melyekben a magánérdek a maga kedvére tarthat halászatot s majdnem egészen tétlen marad a nagy tömegek szükölködésével szemben, a melyen csak néha kivételesen és csak ideiglenesen szokott segíteni. A társadalom az államra háritott minden közzhasznú intézkedést, a mely megkönnyíti a javak termelését és beszerzését, nevezetesen a közlekedés fejlesztését, vízszabályozást, a forgalmi politika irányítását: ellenben megtagadta az államtól a termelésre és fogyasztásra nézve még a beleszólást is; igénybe veszi a társadalom az állam intézkedését a talajjavítás, tenyészállatok és termőmagok meghonosítása, továbbá vámpolitika, úgyszintén behozatalra és kivitelre vonatkozó rendelkezések és közzbenjárás tekintetében, másfelől azonban ragaszkodik görcsösen a bérrendszerhez és a munkaverseny, a kereslet és kínálat eszközeivel rendezti és szabályozza a termelést és a fogyasztást, saját érdekei szerint, saját hasznára.

Egyrészt tehát az állam igénybe veszi az egyént s kárpótlásul gondoskodik némely szükségletéről. Másfelől azonban, s éppen a megélhetés kérdésében, magukra hagyja az egyéneket s nincs sem törvénye, sem rendőre, hogy megakadályozza a gazdasági ökölharcot, melyben több egyén vérzik el, mint az igazi párviadalban.

Hosszú, fáradságos és keserves földi bolyongás után az elcsigázott, meggyötört emberiség pihenőre, biztos menedékre, békés állapotra egyedül az államban talált Számos föladatát meg is oldotta az állam. Védelmébe vette a gyöngéket, a fegyverrel, szerszámmal, anyagi és szellemi tőkével fogyatékosan vagy sehogysem föl-szerelt tömegeket és megóvta őket a testi-lelki gyötörtetéstől, a melyben kedve tellett az erősebb osztálynak, mindaddig, míg a közösségi szervezet meg nem fosztotta ez illetéktelen és jogtalan hatalomtól. Ámde ez csak egy lépés az állam fejlődésében, mely delelő pontjára akkor ér, a mikor a megélhetés kérdését, a melyből a többi probléma fakad, maga az állam oldja meg saját eszközeivel. Valamint a közbéke és személyes bátorság biztosítására szükségesnek bizonyult, hogy a hatalom gyakorlását a közakarat megtettesítője, tehát az állam vegye át s valamint az egyén kénytelen volt lemondani személyes független védelmi és támadási jogáról, hogy ennek ellenében a közös védelem és a közös támadás előnyeiben részesülhessen: azonképpen a haladott, a polgáriasodás útján előbbretörő társadalomnak le kell mondani a bomladozásban levő közgazdasági rendtartásról, a melyben egyén száll szembe az egyénnel s reá kell ruháznia az államra a javak termelését és azok felosztását, hogy az egyéni túlkapások, a magánérdekek elfajulása helyett a közösség erkölcsi és gyakorlati elve jusson diadalra.

Gazdasági téren ma is az ököljog uralkodik, mert

nem érvényesül az államban a gazdasági közösség elve, melynek értelmében a javak élvezetéből csak azt lehet kizárni, a ki nem termel, nem dolgozik, tehát nem járul hozzá a szükségletek előállításához. A mai államok jogrendje csodálatos, furcsa egy alkotás, felemás rendszer, mely meghazudtolja önmagát; egyfelől tagadása, másfelől szentesítése az ököljognak; egyrészt erkölcsös és igazságos, másrészt igazságtalan és erkölcstelen; egyfelől a közösségnek, másfelől az elfajult egyéni érdekeknek szolgál; összeforrasztó és egyben bomlasztó hatású. Politikai téren egyenlővé tettük a társadalom minden emberét, gazdasági téren újból kifakasztottuk a legnagyobb egyenlőtlenséget, mikor meghagytuk épségben a tulajdonjogot, körülsáncoltuk mindennemű új óvintézkedéssel és tömérdek munkáskezet a vagyonos osztály kegyére adtunk. A rabszolgaság megszűnt s a proletárság kifakadt. Ezt a mai gazdasági életet, a maga egész szövevényességében, a munka második részben fogjuk megvilágítani.

MÁSODIK RÉSZ

HARMADIK KÖNYV

A MAGÁNTULAJDON.

XI. A MAGÁNTULAJDON ÁLLAMBONTÓ INTÉZMÉNY.

1. KÖZÖSSÉG ÉS EGYÉN MEGHASONLÁSA A MAGÁNTULAJDON INTÉZMÉNYE ÁLTAL. Kifejtettük az eddigiekben az állam fogalmát. Kimutattuk, hogy az állam nem egyéb, mint az a szervezet, melyben a közösség természetes tudata valóra válik. Megrajzoltuk körvonalait az igazi államnak, mely melegágya a jognak, kerete a gazdálkodásnak, televényföldje a társadalom boldogulásának. Föltártuk az egyén és köz viszonyát, látszólagos ellentéteiket s ráutaltunk arra, hogy ezek a nagy, szinte áthidalhatatlannak látszó ellentétek hogyan omlanak semmivé, a kiáltó összhangtalanság hogyan olvad enyhe összhanggá az igazi államéletben. Vázoltuk a harcot is, melyet az egyéni érdek századokon keresztül folytat a közösségi eszmével s arra a következtetésre jutottunk, hogy csak a teljesen kifejlődött közösség lehet őrre valamennyi egyéni érdeknek, vagyis hogy minden egyéni érdek igazságos kielégítésre talál a helyesen megalkotott állami keretek között.

A mai társadalmak szervezete azonban, a melyhez mi, a tizenkilencedik század fiai, öröklés révén jutottunk, a melynek alapjait kellőképpen meg nem vizsgáltuk, a melynek sem előnyeit, sem hátrányait részlete-

sen meg nem latoltuk, a mely szervezet úgyszólván cum beneficio inventarii szállott át nemzedékről-nemzedékre: korántsem valósítja meg azt az általános célszerűséget, mely alapja az igazi állami életnek. A mai államok tömérdek vajúdáson és válságon mentek keresztül, a míg fejlődésüknek mai színvonalára emelkedtek. Véres forradalmak, irtó háborúk jelölik a fejlődés rögös útját. Az ember lassankint és nehezen jut arra a természetes és magától értetődő igazságra, hogy ő csak a közösségben élhet és halhat. Az egyén valami csodálatos rövidlátásból ellenségének tartja a közösséget és húzódik tőle, gyanakvó és bizalmatlan minden idegen elemmel szemben, mert minden erősebben kizsákmányolóját látja. Ezért válik ki az állami tudat olyan nehezen a középkori társadalmakból. Rablólovagok szabadon garázdálkodnak, kényük-kedvük szerint fosztogatják a békés utasokat s a vásárra menő kereskedőket. Az állami életnek ebben a laza, vagy mondjuk kezdetleges formájában csak homályosan él a közösség tudata. Mindazonáltal megvan ez a kezdetleges társadalmakban is és kipattan, mihelyt a legerősebb főnök vagy vezér magához ragadja a főhatalmat s megfékezi a garázdálkodókat. A fejedelem személyében úgyszólván látható alakot nyer, testté válik a közösség igéje. A kikknek van fejedelmük, azok már egy keretbe vannak foglalva. A fejedelem már támaszkodik a népre, a társadalomra, vagy emlegeti legalább, hivatkozik rája, bizonyos jogokat formál hozzá, bizonyos mértékű engedelmességet kíván tőle, mert nép nélkül nincsen és nem lehet fejedelem. Ámde a fejedelem is vajmi könnyen ismeri magát félre. Megfelelkezik arról, hogy ő képviselője, kifejezője, megtestesítője a közösségnek, jelképe az állami életnek, hordozója és harczosa a közösség érdekeinek és kezdi magát úgy tekinteni, hogy az

állam létele egészen az ő személyéhez van kapcsolva, sőt csakis az ő személyéhez, hogy ő benne lakozik az állam fogalma, az ő személye, ő maga a cél, a miért történik minden s ő benne foglaltatik össze az egész népnek fáradozása, küzdelme, törekvése és vágya. Ezt a felfogást kitűnően fejezte ki az a hatalmas fejedelem, a kitől a „l'état c'est moi” szövegét származtatja a hagyomány. Az ilyen fejedelmek udvarában a királyi kegy szíjjelárad a kegyenczekre, a királyi jóindulat oszt életet, boldogulást, szabadalmat úri kedvtelésekre, dözsölésre s módot a léháknak, a kiválasztottaknak, ha csak tudnak kedvében járni.

Így kerül a királyi hatalom ellenmondásba saját benső mivoltával, mihelyt a népben a m a g a t u l a j - d o n á t látja. A király joga egyesegyedül a népben gyökerezik, ennél fogva a király nem állhat népével ellentétben, nem helyezheti ellentétbe saját egyéni érdekét a közösség érdekeivel. A királyi hatalom létrejön, mert felségjogát a nép maga nem gyakorolhatja, sem akkor, ha csak pár százezer ember, sem akkor, ha milliókból áll. Népsouverainitást olyan chaotikus, anarchikus alakban, hogy minden ember uralkodjék vagy rendelkezék: még elképzelni sem lehet. A közönségnek szüksége van akár dynastiára, amely képviselje az ő felségjogát, akár egy záros határidőre megválasztott egyénre, akár egy területre, szóval szüksége van arra, hogy a souverainitásnak legyen hordozója valaki. Az uralkodói hatalom tehát nem lehet sem önkényes személy, sem önkényes collegium. Sem XIV. Lajos, sem Napóleon, sem a Sansculotte nép, sem Robespierre nem képviselik a közösség souverainitását, mert hatalmukat önkényből és erőszaktól kovácsolták. A felségjogot csak az az uralkodó vagy államfő gyakorolja igazán és jogszerűen, a kinek elég

kiterjedt hatalma és elég erős akarata van ahhoz, hogy mindig népe érdekében munkálkodjék, hogy ennek boldogulását és virulását tartsa mindig szem előtt, a nélkül azonban, hogy ezért gyöngé bábának lássék. Mihelyt azonban az uralkodó a népben csak hatalmi eszközét, személyes tulajdonát látja, benne vagyunk a forradalmi, tehát az államon kívüli állapotban.

Téves volna azonban azt hinni, hogy ez a benső ellenmondás csakis a királyi hatalomban származhatik s csakis a trónról ronthatja meg egy nemzet életműködését. Ez a benső ellentmondás, az egyénnek és a köznek ez a meg hasonlása eléáll abban a percben, avagy helyesebben szólva, megvan mindenütt, a hol az egyén — félreismervén vagy éppenséggel föl nem ismervén a közösségi élet mivoltát, azt mondhatja valamely jószágra, ez az én m a g á n t u l a j d o n o m . Ugyanaz a tévedés lappang ebben, mint a mikor a király az ő népét tulajdonának, országát saját jószágának nézi. A magántulajdon intézménye mellett minden egyén — a kinek a véletlen magántulajdont juttatott — valóságos korlátlan egyeduralkodó, abszolút monarcha, a ki abban a téves hiszemben ringatja magát, hogy tulajdona valóban az övé és ahhoz senki másnak joga nincsen. Vannak ugyan pillanatok és fordulatok a mai gyakorlati életben is, a hol az egyén szörnyűködve kénytelen belátni, hogy a mit tulajdonának nevez, az voltaképpen nincs is az ő hatalmában, mert hiszen az állam esetleg kisajátíthatja, végveszedelem idején el is veheti tőle minden kárpótlás nélkül, sőt nagy kereskedelmi válságok alkalmával milliót érő tulajdonok semmivé omlanak össze; mindamelllett a mindennapi életben ezekre a rendkívüli állapotokra senki sem gondol. Pedig éppen ezekben mutatkozik meg az á l l a m j o g a , mely rendes

körülmények között akárhányszor alszik. Éppen a rendkívüli állapotban tűnik ki az egyéni erő elégtelensége s válik nyilvánvalóvá, hogy az egyén csak oly erős, a mily mélyen gyökerezik a közösségben, hogy csak a közösségtől nyer mindent s hogy a közösség visszavesz tőle mindent, a mikor arról van szó, hogy maga a köz mentessék meg a pusztulástól. Mindaz, a mit értéknek, vagyonnak, birtoknak, tulajdonnak nevezünk: egyedül a közösségben érték, tulajdon és birtok. Minthogy pedig a köz föladata, hogy minden egyén érdekeit érdem és lehetőség szerint kielégítse, magával a közösség eszméjével áll ellentétben az, hogy a társadalmi szervezetben bizonyos egyének vagyonban, birtokban, tulajdonban dúskáljanak, mások ellenben mindazok nélkül szükölködjenek.

Az államnak minden egyéni birtokra való elévülhetetlen tulajdonjoga azonban igen furcsa színben tűnik föl a mai társadalmakban, a hol lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy az állam tulajdona csak bizonyos osztályok vagy egyének kezében van, a kik fölhasználják önző, hatalmi céljaikra. Abból a jogból, mely a közösség joga, csak bizonyos egyének veszik ki részüket, a szerencéséek, a kiválasztottak, a pártfogoltak. Hogy ebből a jogtalan állapotból csak erkölcsi züllés származhatik, azt bizonyítani is fölösleges.

A tulajdonjog elve alapján az államnak jogi alapkérdését megoldani nem lehetséges. Magántulajdonra való jogot ezen a földön senki emberfia semmiféle czímen nem formálhat, természet és igazság szerint. Sőt, ha az ember e planétán való első megjelenése óta leszármazási okmányokkal rendelkezniék, ha minden egyes ember hiteles írások alapján vissza tudna mutatni legelső őseire, még akkor sem mondhatnánk egyebet, mint hogy a világon csak egy tulaj-

donos van és ez a közösség. A természet a földön lakó összes lények birtokába adta az anyaföldet. Mozoghat rajta, érvényesítheti életerejét, szaporodhatik és gyarapodhatik fölületén és talajában, folyó- és állóvizeiben minden teremtmény a maga módja, képességei és életformái szerint. A fajok örökös küzdelme, térfoglalása, diadala vagy bukása: ez az alaptörvénye a természet háztartásának, de nem harcz és háború egy állam, egy közösség, egy társadalom keretein belül, nem kiváltságokat bitorló, születési vagy örökösödési jogokra hivatkozó osztályok diadalmaskodása a gyöngébb osztályok vagy egyének fölött.

Mínthogy minden érvelésünk a magántulajdon s nem a magántulajdonosok ellen szól, a kik különben is folyton változnak: aggodalmaink és kifogásaink megmaradnának akkor is, ha bekövetkeznék, a mit néhány különös fölfogású socialista óhajt, hogy tudniillik az összes birtokokat újra és arányosan osztaná föl a társadalom. Ez a fölosztás nem vezetne célhoz, mert csak újból kezdődnék a harcz, a kizsákmányolás, egyesek föülkerekedése, mások elbukása; már a második nemzedéknek számtalan tagja, mint vagyontalan vagy éppen szegény szülők gyermeke jönne világra, a kire nehéz, emésztő küzdelem vár az életben.

A magántulajdon tehát akkor sem vezetne célhoz, ha minden egyént ellátnánk ingatlan és ingó birtokkal, mert hiszen a legtöbben csak ideig-óráig élvezhetnék s még a takarékosak és fukarok, a bölcsek és előrelátók sem biztosíthatnák örök időkre családjukat.

Mily kisszerű és nevetséges az egyén, a mikor ő tulajdonjogára, örökösödési jogára hivatkozik! Nézd meg a kódarabot, mely künn hever az útszélen, melyet értéktelennek tartasz, de a mely mégis hosszú, századokig tartó fejlődés eredménye s a mely most az útszélen

porlodozásnak indul, mint majdan jómagad. Semmi jogod nincsen e kő birtokához. Még ha fölszeded is a helyéről, nem viheted magaddal abba a semmiségbe,, mely előtted tátong. Nézd meg azt a házat, azt a czifra palotát, a melyet magadnak építettél. Kis idő telik csak bele s te kiköltözködöl belőle, hamvadat egy arasznyi föld fogja takarni. De azt a nyugalmat, azt a biztonságot, melyet házadban, czifra palotádban hiába kerestél, nem leled ott sem, a fekete földben; föltúrják sírodat, szétszórják hamvadat, létednek még nyoma is elvész. De elvész vasmarokkal összeszedett s büszkén tulajdonodnak vallott összes birtokod. Kihalnak örökösöd is, hagyatékod gazdát cserél, idegenek kezére kerül, a kiknek jogát és emberi méltóságát tagadtad s a kikre csak fenhéjázó gúnynyal tekintettél; ők bitorolják fölhalmozott kincseidet, míg valami új erő birtokukból őket is ki nem veti.

A piramisok gazdái, Róma császárajai, büszke, világot hódító patrícusai vajjon kire hagyták magántulajdonukat? Hol akadsz rá leszärmazóikra? Ugyanaz a hatalom, ugyanaz a jogrendszer, ugyanazok az intézmények, melyeket Róma igazságtalan, emberjogokat tapodó senátusa megalkotott a saját kiváltságosai számára: ugyanazok tették tönkre a világ leghatalmasabb államát, társadalmát és kiváltságos rendjét. Vandalok, hunok nem tettek különbséget a Claudiusok vagy a Scipiók nemzetsége között. Maguknak foglalták le a tulajdont, mitsem törődve joggal és jogi intézményekkel, Rómának e híres ékességével.

A föld az emberé, de nem az egyes embereké; termékei és terményei, a mennyiben ezeket meghódítja és hasznára fordítja: tulajdona az emberiségnek, azaz, hogy az illetékes társadalomnak, de nem a kiváltságos osztályoknak. Egyformán vagyunk részesei mindennek,

a mit emberi ész és emberi kéz alkot és termel; senkinek külön birtoka, külön tulajdona, külön kiváltsága nincsen s nincsen joga az egyénnek ahhoz sem, hogy az őt illető munkát mással végeztesse, gyümölcseit azonban ő maga élvezze.

Az összes javak, természeti ajándékok és emberi művek közvagyon t alkotnak, melyből az egyén az őt személyes munkája után megillető részén kívül semmit sem követelhet, nem szerezhethet, el nem tulajdoníthat és senkire át nem ruházhat sem adomány, sem alapítvány, sem öröklés címén. Az igazi jogállam keretében semmi néven nevezendő magán tulajdonjog, akár tárgyra, akár földbirtokra helyet nem foglalhat s az ilyen államban semmiféle idegen magánvagyon t, földbirtokot, személyes tulajdont nem szerezhethet.

Mikor az állam a közös birtokot magánkézre adja, sőt mi több, a magántulajdon elvét törvénybe is ígattja és jogi védelemben részesíti: önönmaga ellen harcol és önönmagát gyöngíti meg annyira, hogy földadatának teljesítésére többé nem képes. A közös birtokra rásütni az egyéni tulajdon jegyét, olyan benső ellentmondás, melynek mérhetetlen válságokba kell sodornia az államot, a miről különben a mai államok fényes bizonyosságot tesznek. A magántulajdon eszméje állambontó eszme, mert megveti alapját az egyenlenségnek, összeférhetetlenségnek, széthúzásnak s lehetetlenné teszi a néptestnek szoros, szilárd egységbe való foglalását.

2. ÖRÖKÖSÖDÉSI INTÉZMÉNY. Minthogy minden vagyon eredeténél és természeténél fogva közös vagyon, minthogy tehát a helyesen szervezett állami életben magántulajdon nem is képzelhető: magától esik el az örökösödési jog, mely csak arra szolgált, hogy a magántulajdon intézményét minél jobban kifejeztesse.

Örökösödési jog, a tulajdonjog helyes fölfogása mellett egyáltalában nincsen. Minthogy birtokos és tulajdonos csakis a közösség, örököse sohasem lehet, valamint-hogy az ember nem lehet magamagának örököse, mert hiszen a közösség, a társadalom vagy a nemzet, tulajdonos csak addig lehet, a míg ki nem hal, vagy le nem igázzák. Addig azonban mindig tulajdonos és sohasem örökös.

Az örökösödési intézménynek csak előnyeit szokták meglátni a jogászok, nagy hátrányait nem veszik észre, jóllehet ez az intézmény, bármily természetes következménye is a magántulajdonnak, vagy talán éppen ennélfogva: végzetes rombolást vitt véghez a társadalmakban. Eleve eltunyította, ellankasztotta későbbi nemzedékek munkakedvét és munkabírását, tetterejét, vállalkozó szellemét, bátorságát, alkalmazkodó képességét. A régi nemességnek Európaszerte bekövetkezett elfajulása, a gazdag, tőkés osztály utódainak általános züllése és elcsenevedése tesz tanúságot az örökösödési intézmény bomlasztó, káros hatásáról. Mennél finomabbnak látszó nevelésben részesül a vagyonos osztályok fiatalsága, a mi a modort és magatartást illeti; mennél több ügyességre és jártasságra tesz szert a társas érintkezésben, annál nagyobb igényeket kezd formálni az élet iránt, de egyúttal annál inkább húzódik a becsmélte, lealacsonyítónak tartott munkától s annál kevesebb képesség van benne arra, hogy szükség esetén föl tudja venni a harcot az étellel.

Orthodox nemzetgazdák sűrűn hangoztatják, hogy a magántulajdon intézménye, illetve a vagyonszerzés lehetősége hozza mozgásba az egyéni erőket, feszíti meg az ambíciót, fokozza a munkakedvet s a közös gazdálkodás rendszerétől féltik az egyéni munkakedvet és törekvést. Ámde mit szóljunk akkor az örökösödési jogról, mely elválaszthatatlan a tulajdonjogtól s a mely valóban fölülte alkalmas arra, hogy egész nemzedékek munkakedvét és munkaerejét elzsibbaszsa. Mindennap tapasztalhatjuk, hogy az uborkafára felkapaszkodott tőkésök utánozni akarván a születési arisztokrátiát, úrnak nevelik gyermekeiket, mert hiszen gazdagok; ezek hiúsága arra irányul, hogy a pénz mellé meg-

szerezzék azokat a külsőségeket is, melyeket irigyelnek az igazi arisztokratáktól. Örökségre számító, örökséget váró emberek ritkán fejtenek ki erélyes, kitartó tevékenységet s ritkán vállalnak magukra nagyobb fáradsággal járó munkát.

Az örökösödési intézmény a népességi mozgalomra is kihat és károsan befolyásolja a család, a nemzet szaporodását. Az úgynevezett „bölc s előrelátás” arra készíti a jobbmódú családapákat, hogy lemondjanak a gyermekáldásról, vagy legalább is annak egy részéről. Mert mennél kevesebb a gyermek, annál jobban lehet róluk gondoskodni. Nehogy a birtok vagy ingó vagyion földaraboltassék s ilyenképpen a család úri állása megrendüljön, anyagi helyzete súlyosodjék: a gazdag családők inkább készek tartózkodni a gyermek-szaporítástól, sőt tapasztalhatjuk azt is, hogy a családi fény és dísz kedvéért egyik vagy másik testvér még a házaseletről is lemond.

Érdekes, hogy, a mai örökségi jogban, de sőt a régebbiben is kifejezésre jut az állam tulajdonjoga. Magvaszakadt család birtokát ma is az állam örökli, sőt hajdanában egy-egy jeles családnak a jószágot már úgy adományozták, hogy a család kihalása esetén minden jog visszazáll az államra, az adományozóra. Az állam természet szerint le sem mondhat soha a minden egyéni birtokra való jogáról, mert az egyének gyorsan halnak, míg az állam maga örök életűnek véte-tik. Az államnak e joga tükröződik a manapság dívó és időközönként folyton emelkedő magas tételű örök-ségi adóban is. Ebben az adóban érezteti legerőseb-ben az állam az egyéni birtokra való jogát.

XII. IGAZOLÓ ELMÉLETEK.

1. A MAGÁNTULAJDON EREDETE. Abban a nagy vitában, mely a magántulajdon s kiváltképpen a földbirtok jogosultsága körül folyik a tudományban: nem vetnek kellő súlyt a tulajdonszerzés e r e d e t é r e , a mely pedig tiszta világot gyújt a kérdésben.

Vannak nemzetgazdák, a kik a magántulajdont az első e l f o g l a l ó j o g á r a alapítják, ámde ha ragaszkodunk a jognak olyatén felfogásához, hogy az a társadalmi élet törvényes szabályozása, úgy azt kell mondanunk, hogy az első elfoglaló joga balfogalom és balszokás, nem pedig jog s visszautalok arra a fejzetre, a melyben kifejtettem a jog és jogrend fogalmát. De történelmi szempontból is merészség első elfoglalóról vagy első foglalásról beszélni. Az első foglalás akkor volt, a mikor az emberi faj először jelent meg a földön. De ez a foglalás a létért való küzdelem jegyében történik s úgy megy végbe, hogy a foglaló faj kiszorít vagy legyűr egy másik fajt. Ma is ha lakatlan területet foglal el a törzs vagy nép, azt más állat- vagy növényfajoktól kell elhódítania.

A foglalás tehát nem j o g i t é n y, nem is jogte cselekedet, hanem csupán kedvező eredménye egy harcznak az erősebb, a fölülkerekedő fajra nézve, multán ez utóbbi mondhatja ugyan, hogy

neki joga van a földhöz, melyet egykor meghódított s mondja is valóban, de könnyű belátni, hogy ez a jog-megállapítás a jog fogalmának önkényes, erőszakos alkalmazása, a mely csakis addig tart, míg egy erősebb faj nem jó, mely amaszt minden jogával és jogfogalmával együtt el nem tapossa.

Az egyes fajták, törzsek és népek birtokszerzése tehát nem jogi kérdés, hanem egyesegyedül hatalmi kérdés, illetve a létért való küzdelem kérdése. Még kevésbé lehet az egyénről, mint első fogláról beszélni. Volt-e valaha a világon ember — a Robinson Crusoe-ot nem számítva, — a ki minden emberi társaságtól külön, elszakadva és elszigetelve élt és gazdálkodott? Pedig a m a g á n t u l a j d o n egyetlen igazolható eredete az lehetne, hogy a magában élő egyén saját erejénél fogva szerez tulajdont.

Magántulajdonnak tehát természet szerint csak társadalmon kívül lehet helye, ott, a hol az egyén valóban m a g a szerez. Ez a szerzőmód azonban fölötte kivételes, mert az egyén társadalmi kötelékben él. A halász- vagy vadászterületet is a törzs foglalta el, mint közös jószágot; közös erővel hódította meg s védelmezte, esetleges támadások ellenében. Ha megritkult a vad, a törzs (sohasem az egyén) fölszedte sátorfáját, hogy dúsabb vidéket keressen föl. Egy orthodox nemzetgazda megjegyzi erre: „Vadász- és halászberekre nézve a földnek semminemű értéke sem volt, a földbirtoknak sem volt tehát létjoga. Ha folytak háborúk, nem a talaj forgott kérdésben, hanem a vad. A pásztornépek nem a területért vágyódtak, hanem a füért és vízért.”¹

¹ Pour les honi mos qui chassaient on pêchaient, le sol n'avait aucune valeur, la propriété foncière n'avait donc aucune raison

Ebben az állapotban nincsen tehát magántulajdon. Ámde miben keressük akkor a magántulajdon eredetét? Talán az általános szükségben, mely egy bizonyos időben bekövetkezett? Jogos forrása ugyanis csak az lehetne, mert társadalmi intézmény, a mint ezt már kifejtettük, csakis akkor jogos, ha általános szükségletet elégít ki, ha az általános czélszerűségnek kedvez. Ámde nem tudjuk belátni, miért ne gazdálkodhatott volna a megtelepedő törzs vagy nép közös birtokon? És különben is, lehetséges-e általános szükségből származtatni olyan intézményt, mely mindenkor csak egyesek érdekeinek felelt meg s csakis egyesek fölülkerekedése által jöhetett létre?

A törzsfőnökök, a nemzetségek fejei, a kik a kezdetleges társadalomban kiváltságos helyzetnek örvendenek, családjuk és nemzetségük javára sok olyat tesznek vagy szereznek, a mi azokat a többtől megkülönbözteti. Lassankint kiválnak az osztályok, a kasztok, természetesen a gyöngék elnyomásával, a kik csak későn veszik észre, hogy minden joguktól elestek. A tulajdon, a vagyon mindig azok részén van, azoké, a kik fölülkerekedtek, mert hiszen a magánbirtok egyik legjobb eszköze az egyéni hatalomnak.

Hogy a kiváló, jeles egyén törzsfőnökké, vezérré válik: ez okszerű, természetes és helyes. Ámde a továbbfejlődésnek az a formája, mely szerint a főnöki állás örökölhetővé válik: éppen a főntebbi elvvel ütközik össze. Az örökösödési elv csak hatalmi elv s az a társadalom, melyből uralkodó osztályok, hatalmi kasztok jegecednek ki, belső ellenmondásban szenved. Az uralkodó, tehát elnyomó osztályok kifejlődése mindig attól függ,

d'exister. S'il y a eu des guerres pour des terrains de chasse, ce n'est pas le territoire qui était en jeu, mais le gibier. Pour les pasteurs non plus ce n'était pas le terrain qu'on convoitait, mais l'herbe et l'eau. Block, Les progrès de la science économique. 2e ed. 358.

mily mértékben tudják megőrizni magántulajdonukat. Gazdasági erő nélkül politikailag is erőtleneek volnának. Érdeükben van tehát a meggazdagodás, melyhez csak számtalan egyéni lét eltaposása árán juthatnak, így fejlődik és szilárdul meg a magántulajdon, az elfajult egyéni érdek e sok ezredéves hirdetője. Az általános célszerűség elve alapján sohasem juthatnánk el a magántulajdon intézményéhez.

M. Maurice Block, a magántulajdonról szólóban úgy nyilatkozik, hogy a n n a k e r e d e t e e g y e s - e g y e d ű l a z e m b e r s z ű k s é g l e t e i b e n é s e l ő r e - l á t á s á b a n k e r e s e n d ő .¹⁾ Ez a fogalmazás kissé homályos. Bizonyos hogy az embernek szüksége van javakra, anyagra és eszközökre s kétségbevonhatlan az is, hogy haladásával párhuzamosan előrelátása is fejlődik, melynél fogva javait jobban tudja becsülni és értékesíteni. Ámde ki az az ember, a kiről M. Maurice Block beszél? Az e g y é n n e m l e h e t , m e r t s o c i á l i s i n t é z m é n y e k e t n e m l e h e t a z e g y e d t e r m é s z e t é b ű l v a g y s z ű k s é g l e t é b ű l m e g m a g y a r á z n i ; a t á r s a d a l m a t s e m é r t h e t i a f r a n c z i a n e m z e t g a z d a , m e r t a t á r s a d a l o m l e h e t e l ő r e l á t ó , g a z d á l k o d ó , m a g á n t u l a j d o n n é l k ű l i s ; a k ö z ö s s é g é r d e k e n e m h o g y m e g k i v á n n á , d e s ő t e l l e n t é t b e n á l l a m a g á n t u l a j d o n i n t é z m é n y é v e l . K i a z a z e m b e r , k é r d e z e m ú j r a , a k i r e M . M a u r i c e B l o c k h i v a t k o z i k ? Ő n e m v a l l j a b e , d e m i a z é r t i s m e r j ű k . U g y a n a z o n e m b e r , a k i t f ö n t e b b e m l e g e t t ű n k ; a z e r e j é b e n b i z a k o d ó , e l k a p o t t , e g y e s e m b e r , a k i t á r s a i v a l s z ö v e t k e z v e o s z t á l y t a l a k í t s m i k o r a k ö r ű m l é n y e k k e d v e z n e k , l e g y ű r i a g y ö n g é b b e k e t .

Az egyén, mint társadalmi lény pusztán a maga erejéből soha tulajdont vagy birtokot nem szerezhetne. Tulajdonszerző mindig csak a törzs vagy a nemzet, a

¹⁾ L'origine de la propriété doit être cherché uniquement dans les besoins de l'homme et sa prévoyance. B l o c k , i . m . I . k ö t . 596 . 1 .

maga egészében, és nem egyes, válogatott emberek. A történelem tanítja, hogy hódító népek, a mikor tért foglalnak egy-egy területen vagy országban, az elfoglalt, a véren szerzett földet fölosztják rendesen a hódításban részes családfők vagy nemzetségek között, ilyképpen óhajtván eleget tenni a különböző jogos igényeknek. Minthogy fejletlen közösségi életükben a magángazdálkodás, illetve a magántulajdon rendszere dívik, — a földosztó hódítók az egyes birtokrészeket, jószágokat az illető egyéneknek magántulajdonába adják. A fölosztás az igazságosság elvei szerint történik. A hódítónak az a célja hogy a közös szerzeményből mindenki részesedjék érdem szerint. A hódító főnök, vezér vagy fejedelem a népakarat megtestesítője, a közösségi tudat képviselője s a fölosztásnál abból a föltevésből indul ki, hogy a tulajdonjoggal fölruházott egyén, családfő és annak leszármazó nemzetsége állandó birtokosa fog maradni a szerzett jószágnak, mindegyik a maga részének s így megélhetési küzdelmek, válságok nem fognak előfordulni.

Ez a föltevés azonban sohasem válhatott be, mert hamis intézményre volt alapítva. Mihelyt vége lett az osztozkodásnak, mihelyt magántulajdonosok lettek a hódító birtokszerzők, azonnal megkezdődtek a magánérdek harcrai az állami hatalom pajzsa alatt. A birtokosok csakhamar észrevették, hogy a tulajdonban erő rejlik, mert maga a közösség szervezete örökös a magántulajdon épsége fölött s ez a tapasztalásuk arra ösztönözte őket, hogy birtokaikat gyarapítani iparkodjanak. Megindult a küzdelem, a melynek folyamán egyrészt nagy földbirtokok összetagosítottak, másfelől gyöngébb elemek birtokaikból kiszorultak. Hozzájárult ehhez az egyes birtokoknak rokonok között való fölaprózása, egyes családok könnyelmű pazarlása s a dolgok csak-

hamar oda változtak, hogy a vagyoniilag hatalmas osztálylyal szemben támadt egy proletár-osztály s e kettő örökös harczában megingott a közösség épülete.

Vajjon ez lett volna szándéka a hódító és igazságosan osztozkodó nemzet összességének, az államnak, a fejedelemnek, ki személyében az államot képviselte? Korántsem. A közösség akarata abban a tényben válik nyilvánvalóvá, hogy a közös szerzeményben mindenki méltányosan és igazság szerint részesedjék. Más akarat a államnak nem is lehet, mint közös munka és közös osztozkodás. Ámde ez az akarat az igazán fejlett államban nemcsak alkalmilag, hanem állandóan jut kifejezésre. Az állam sohasem akarhat egyebet, ha ellenmondásba nem akar jutni önönmagával.

A tulajdonjog éppen olyan történeti fejlődmény, mint számos más gazdasági, politikai, vagy erkölcsi intézmény s ahhoz is, mint ezekhez, ragaszkodik a társadalom még akkor is, a mikor már jelentőségüket veszítették; ezeket is, mint amazt védelmezi a tudomány mert — érvényben vannak. A legkezdetlegesebb állapotban élő vad törzsek a maguk szempontjából éppen oly szükségszerűnek és czélszerűnek tekintik a legyőzöttek, vagy bűnösök fölkonzolását és fölfalását (kannibalismus), mint a rabszolgarendszer alkalmazói a legyőzötteknek igábavonását, bilincsbeverését. Valamint-hogy azonban nincs igazuk azoknak, a kik ma is azt vallják, hogy a rabszolgaság szükséges volt a kezdetleges, fejletlen gazdasági korszakokban, azonképpen tévednek azok a tudósok is, a kik erőnek erejével szálának sikra a magántulajdon föntartásáért. A rabszolgaság utólagos igazolói és védelmezői megfeledkeznek arról, hogy kevesebb embernek szükséglete is kevesebb, a rabszolgákkal szaporodott társadalomnak tehát sokkal többet kell termelnie. A magántulajdon rendszere

meg a szegények eltartásának kötelességét rója rá a társadalomra. Léhák és ingyenélők furfanggal, csalással vagy erőszakkal szerzik meg, a mire szükségük van: a mások fölöslegéből, vagy talán szükséges tőkéjéből. Tény, hogy mai gazdasági rendszerünkben a szorgalmas, tevékeny, termelő egyének saját eltartásukon kívül kénytelenek jól-rosszul azok ellátásáról is gondoskodni, a kik vagy henyélnek, vagy pedig fáradságos utánjárással sem képesek megélhetésüket biztosítani.

Fölötte érdekes gyakorlati példával szolgál erre nézve Gustav F. Steffen, Angliáról írott könyvében.¹ Adatai szerint Angliának 700,000 inséges emberből álló hadserege van, melynek fölsegélése végett az angol községek mintegy 100 millió korona évi adót kénytelenek polgáraikra kivetni. E 700,000 szerencsétlen között sok van olyan, a ki önhibáján kívül ingyenélő, de van sok, a ki egyszerűen munkaképtelen; azzá lett az idegbontó, megörlő gyári munkától. Londonban 350,000 munkás, az egész lakosságnak nyolcz és fél százaléka csak alkalmi munkából tengeti életét. Anglia munkásosztályának egy harmadrésze állandó szegénységgel küzködik.

A tulajdonról szóló elméleteket érdekesen állította össze Wagner Adolf „Alapvetés”-ében²: Első az úgynevezett természet-i tulajdon-elmélet. (Fichte, Krause, Hegel) Ez a tulajdont általánosságban (s nemcsak egyes nemeit) az egyéni személyiség fogalmából és lényegéből származtatja le, annak érzékerkölcsei életcéljaiból, az életmód szabad alakításának” föladatából avagy a „magaérvényesülésből, magaterjeszkedésből, mint szükségképpen való következményből.” Erről az elméletről nincs sok mondanivalónk; gyakorlati kérdés megoldására a meta-

¹ England als Weltmacht und Kulturstaat. Stuttgart 1899. 152. s köv. 1.

² V. ö: K l e i n w ä c h t e r: Die volkswirtschaftliche Produktion im Allgemeinen, S c h ö n b e r g kézikönyvének I. kötetében. III. kiad.

physikát hívja segítségül. A metaphysikát azonban nemcsak a magántulajdon mellett lehet megszólaltatni, hanem ellene is. Egyébiránt mi is, noha az egyént nem szakítottuk ki társadalmi környezetéből: teljes mértékben elismertük az ő személyiségét, sőt éppen ez úton jutunk majd a magántulajdonnal szemben az egyéni tulajdon fogalmához s éppen azt mutatjuk ki, hogy magántulajdon mellett lehetetlenné válik úgy az életmód szabad alakulása, mint a maga-érvényesülés, maga-terjeszkedés. Magának a tulajdonnak metaphysikai úton való leszámaztatása teljesen önkényes; a magántulajdon történelmi fejlődmény s nem bölcseimi princípium.

2. „Az úgynevezett természetgazdasági tulajdon-elmélet, melynek képviselői kiváltképpen az individualistikus irányú természetgazdák. A bizonyítás visszamegy a gazdasági önérdekre. Ez igen általános és biztos tapasztalás szerint minden személyiség-nél lényegében azonos s mindenkiben erős mértékű. Éppen, mert minden emberrel veleszületett természeti ösztönről van szó, szükséges a dologi javakra nézve egy jogrend, mely mellett az önérdék minden oldalról érvényesülhet. A jogrend iránt ez alapon támasztható követelményeknek, ha nem egyedül, de mindenestre „emberi természet szerint” a magántulajdon intézménye felel meg leginkább és pedig a lehető legföltétlenebb formában és minden dologi jószágra nézve, azokat is beletudva, a melyek termelési eszközül szolgálnak.” Hogy mennyit ér a magántulajdon intézményén alapuló jogrend: bőven tárgyaltuk az eddigi fejezetekben, de kifejtettük azt is, hogy a magántulajdon intézménye nem szolgálja az egyéni érdeket sem, hanem csak b i z o n y o s egyéni érdekeket; a kiválasztottak érdekét, a kik természetesen időről-időre változnak. Az úgynevezett individualistikus rendszer, mely ehhez az elmélethez ragaszkodik, voltaképpen nem az egyén érdekét hirdeti, hanem egy bizonyos osztályét, egy uralkodó rétegét, melynek egyénei folyton változnak ugyan, de a mely mindig megmarad. Az individualismus elve csak álarcza az elméletnek, mely akkor volna valóban Individualismus, ha minden egyén érdekéért harcolná; ebből a kiinduló pontból azonban nem juthatnának el a magántulajdon védelméig.

3. Az úgyn. „foglalási elmélet” (melynek Hugó

Grotius példájára, nevezetesen a 17. és 18. század természet-jogászai hódolnak) a tulajdont annak természetes jogigényéből állapítja meg, a ki mindenkit megelőzve foglal el uratlan jószágot vagyis alávet a maga akaratának”. Ezzel az elmélettel bőven foglalkoztunk s kimutattuk, hogy a társadalmon kívül nincs sem jog, sem jogigény, társadalmon belül pedig nincs uratlan jószág, mert mindennek van gazdája és ez a közösség. A foglalási elmélet még történeti lezármaztatásnak sem válik be.

4. Az úgyn. „munka-elmélet a tulajdont a munkásnak munkája eredményére való természetes jogából magyarázza. (Locke és jelesül Thiers is.) A tőke-tulajdont úgy igazolják, hogy a tőke takarékoság eredménye, a földbirtokot úgy, hogy az illető annyi meg annyi munkát fordított telkére.” A mi a munkásnak munkájára vagy annak eredményére való jogát illeti: ez egyáltalában az egyetlen jogos szerzőmód, de éppen mert egyéni, nem vezethet jogszerűen a magántulajdonhoz. A tőke-tulajdon és földbirtok, már nem igazolható ez elv alapján s így a munka-elmélet is sántít. Ha következetesen megmaradunk azon elv mellett, hogy igaz és jogos szerzés csak munkával lehetséges, el kell ejtenünk a tőkét és földbirtokot, mert ezen intézmények mellett az egyén mindig a más munkájának vagy eredményének birtokához juthat, vagy az illetőnek sérelme nélkül (ajándék, örökség) vagy az illető megkárosításával (adás-vevés, üzlet, munkabér). A tőke-tulajdon és földbirtok fönntartása a munka-elméletnek éppen abba a részébe ütközik, a mely helyes.

5. Az úgyn. „legal-elmélet” (Hobbes, Montesquieu, Bentham) letesz a tulajdon különös megokolásáról és egyszerűen annyit mond, hogy a tulajdon a fönnálló törvények által teremtett intézmény; a törvény előtt tulajdon nem volt”. Ettől az elmélettől csak egy kurta lépés van ahhoz az elmélethez, mely történelmi fejlődésnek tekinti a magántulajdont.

Egy orthodox nemzetgazda sokkal könnyebben véli megokolhatónak a magántulajdont. „Az emberek — úgymond — szaporodnak és a föld nem rugalmas. Ez az ok magában véve elegendő a magántulajdon igazolására, mert ez talán a módja megakadálni, hogy ne szülessék több ember, mint a mennyit a föld

táplálni képes.”¹ Ámde, a túlszaporodástól való félelem, mely folyton kísért a nemzetgazdák fejében, éppen ellenkezőleg a magántulajdon tarthatatlansága mellett szól. A munka első részében részletesen fejtegettem, hogy soha eddig a föld föl nem mondta a szolgálatot a tevékeny, értelmesen gazdálkodó társadalomnak s láttuk, hogy éppen azokat a nemzeteket tartotta el mindig legjobban, melyek bőségesen szaporodtak, míg a gyér lakosságú országok szükségét szenvedtek. Ennek a látszólag különös jelenségnek magyarázata abban rejlik, hogy a sűrű népesség nagyobb és sokoldalúbb munkaerőt képvisel, termelése tehát bőségesebb, kiadósabb, megélhetése könnyebb. Már most vessük össze a magántulajdon mellett lehetséges munkamegosztást azzal a munkamegosztással, melyet a közös gazdálkodás fog létrehozni s lehetetlenség föl nem ismernünk, hogy a közös gazdálkodás a termelés olyan hatványozásával fog jární, melyről a magántulajdon intézménye mellett álmodni sem lehet. Jusson eszünkbe ellenben az említett megfigyelés, hogy magántulajdon rendszere mellett, akár ritka volt a népesség, akár sűrű, a sokaság mindenkor éhezett, a miből az következik, hogy a tulajdont nem lehet igazolnunk s hogy a tulajdon nem is akadálya az úgynevezett túlszaporodásnak, mert hiszen sohasem tudta megakadályozni azt, hogy éhező emberek legyenek a világon.

¹ „ . . . Les hommes se multiplient et la terre n'est pas élastique. Cette raison seule suffirait pour justifier la propriété, car c'est peut-être le moyen d'empêcher qu'il ne naisse plus d'hommes que la terre ne peut-elle nourrir. B l o c k i. m. 607. 608. lap.

XIII. A „NE LOPJ” ELVE.

Az a nagy, benső ellentmondás, melylyel az előbbi fejezetekben vádoltam a mai államokat: egész mérgében fakad ki a l o p á s t i l a l m á n a k állandó és sűrű áthágásában. Az állam törvénybe igtatta a „ne lopj” elvét, de egy füst alatt fegyveres ótalmat ajánlott föl a magántulajdonnak, mely semmi egyéb, mint ellopott rész a közös birtokból. „La prop r i é t é c ' e s t l e vol” kissé merészen hangzik ugyan, de érthetővé válik és igaznak tűnik föl, mihelyt a közjólét és közczélszerűség szempontjából nézzük a társadalmi életet. Úgy eredeténél, mint természeténél fogva minden birtok csakis a közösség birtoka. Mihelyt reásütjük a közös tulajdonra a magántulajdon jegyét, a jószágot elidegenítettük az igazi tulajdonostól s ilyen értelemben a magántulajdon valóban lopás.

A magántulajdon intézménye mellett a jogi élet folyton circulus vitiosusban forog. Az állam kimondja, a „ne lopj!” tilalmat, de védelmébe veszi a lopott jószágot, a magántulajdont; mindazonáltal nem elég erős a megvédésére, mert csak a tolvajok, betörők és haramiák ellen ótalmazza meg, a fufang ellen semmit sem tehet s megtűri azt, hogy a gazdaságilag erős kizsákmányolja a gazdaságilag gyöngét. Ezer törvényt

és tízezer csendőrt vesz igénybe a vagyon ellen való büntettek ellen, de a jelenlegi gazdasági rendszer mellett egyetlen eszköz sem áll rendelkezésére, hogy megszüntesse a büntettek legnagyobb részének nyilvánvaló okát: a nyomort, a szűkölködést, a nélkülözést. Törvényben jogegyenlőséget hirdet, de nem akadályozhatja meg, hogy a valóságos életben vagyonosnak, vagyontalannak más-másféle jog osztassék. Vajjon lehetséges-e, hogy ezen a hazug alapon egészséges társadalmi élet virulhasson? Semmiesetre s a legújabb kor megváltozott termelési viszonyai közepette még sokkal kevésbé, mint hajdan, az államélet még fejletlenebb korszakaiban. Ősidóktól fogva az élet- és vagyonbiztonság hatályos védelme és megóvása volt az emberi társadalom összes jogi intézményeinek célja, főtörekvése és legsarkalatosabb alapelve. Ne lopj, ne gyilkolj, ne vágyakozzál azok után, a mik másnak, felebarátodnak és honfitársadnak birtokában vannak. A közbéke megóvására legbiztosabb módnak látszott az egyéni élet és a magántulajdon sérthetlenségének megállapítása, a mit is minden tisztultabb vallás czikkelyei közzé vett föl, megbélyegezvén azt, a ki az egyéni élet vagy tulajdon ellen valamit vétene. Évezredek óta oktatjuk s intjük világszerte az embereket, hogy a magántulajdon szent s daczára az erkölctan minden érvelésének, a hitoktatás minden fáradozásának, a fenyítés minden szigorúságának: a magántulajdon tisztelete nem tudott meggyökerezni az emberiségben. Mutatják ezt nem annyira a lopás, rablás, betörés, gyűjtogatás mind nagyobb mérvben való elharapózása, mint inkább a jogvédelem bástyái mögül intézett támadások és a kizsákmányolás különböző nemei, melyek révén a birtokban lévők állandóan fosztogatják a prédául

kiszemelt közönséget, valamint a magántulajdon ellen való elméletek, melyek éppen olyan régiek, mint maga a magántulajdon.

Az emberiség nem békülhet meg a magángazdálkodási rendszerrel, bármily régi is a magántulajdon és bármennyire is iparkodnak beoltani az elmékbe annak szentségét. A mi jogtalan, nem válik jogossá századok elmultával sem. A szokás csak tény, de nem j o g. A tulajdon mindig olyankor szenvedett támadást és nagy rázkódásokat, a mikor a minden jogukból kisajátított embertömegek végső kétségbeesésükben fegyverhez nyúltak. A vagyontalan, nyomorgó tömegek érezték mindig, hogy a magántulajdon intézményében nagy igazságtalanság rejlik, de ez érzésüket a különböző korok nem egyenlően szitották. Róma első századaiban a korlátolt számú nemzetségek és családok foglalkoztatták és kitarították clienseiket és gondját viselték a gazdasági rendszerükben oly fontos szerepet vivő rabszolgaállományuknak is. Rosz bánásmód volt ugyan része a rabszolganak, de legalább a szükséges élelem nélkül nem szűkölködött és későbbi századokban is az elszegényedett néptömeg államköltségen nyerte élelmezésének javarészét. Elnyomott, röghöz kötött, rabszolgává alázott ember volt a középkori jobbágy is, de mégis meg tudott élni, ha nyomorúságosan is, a teljhatalmú, önkényes földesúr jóvoltából. Bizonyos azonban, hogy sem a jobbágy, sem a rabszolga nem tartotta igazságosnak a rendszert, melynek súlya az ő vállára nehezedett s valahányszor a fölényükben elbizakodott urak az elszenvettség mértékén is túl mentek, kitortek a parasztlázadások, a rabszolgaforradalmak, a mikor is a magántulajdon szentsége piros lángokban megpörköltetek és kigúnyoltatott. Hogyan gyökereshetett volna meg a tömegekben a magántulajdon

sérthetlenségéről szóló jogelv, a mikor mindig csak azt kellett tapasztalniok, hogy e magántulajdon alapján nyugözik le, kínozzák és gyötrik öket. Ez az a jog, — így tapasztalta a nép — a melynek alapján meg, lehet öt fosztani anyagi és erkölcsi létföltételeitől egyaránt; ez az a jog, melynek erejével ki lehet öt vetköztetni emberi méltóságából, önérzetéből, felebarátja iránt való szeretetéből, söt mi több, hitéből. Hogy gyöke-rezhetett volna meg tisztelet a tömegben az úgynevezett jog iránt? Divatos a magántulajdon ellenségeit jog- és államfelforgató törekvéssel vádolni, miközben megfeledkeznek arról, hogy a jognak lényege az általános czélszerűség, melylyel a magántulajdon intézményein nyugvó társadalmak ellentétben vannak, mert hiszen ezekben a zsákmányolás és fosztogatás járja büntetlenül.

A „Ne lopj” elve alapvető és szilárd törvénynyé csak abban az államban emelhető, mely e tilalom becikkelyezésével egyidejűleg minden polgárának megadja a módot, hogy boldogulhasson ez elv megsértése nélkül. Ámde a mai államokban az egyéni boldogulás a legtöbb esetben csakis e tilalom áthágása mellett lehetséges, a mi napnál fényesebben bizonyítja, hogy az állam a „Ne lopj” tilalmában olyan törvényt hozott és tart fönn, mely a jelen berendezés mellett ellentétben van a valóságos étellel, a boldogulás föltételeivel, olyannyira, hogy akárhány esetben maga az állam huny szemet a mikor a tilalom áthágásáról van szó.

A „Ne lopj” elve manapság nem erkölcsi elv és nem is jogi elv, mert nem foglal magában egyebet, mint a magántulajdonosok védelmét a vagyontalanokkal szemben, még helyesebben a magántőke védelmét. Ez az elv megvédi a tőkés vállalkozót a tolvaj munkás ellen, de már nem védi a küzködő munkást a pénz-

szomjas vállalkozó ellen. A „Ne lopj” elve a maga igaz tisztaságában csak annyit jelenthet, hogy senki-nek sincs joga a más munkájának és verejtékének gyümölcsehez.

Ennek a jognak érzése vagy tudata az, mely hol homályosan, hol tisztán, de megvan minden ember szívében. Ez az igazi jog s nem az erősebb joga az. Tegyük föl, hogy A. nagy fáradsággal és leleményességgel készít egy fegyvert. Ez a fegyver kétségbevonhatatlanul az övé. Ő az egyetlen, a kinek joga van hozzá. Ez a fegyver az ő egyéni tulajdona, hiszen ő faragta, ő készítette, az ő agyveleje gondolta ki, az ő két keze teremtette elő. Éjszaka idején B., a ki dolgozni lusta, ellopja a fegyvert vagy mondhatjuk azt is: erőszakkal elrabolja A.-tól — az erősebb jogánál fogva, azaz minden jog nélkül. Jogról, jogrendről, csak ott lehet beszélni, a hol B. nem lophatja el A.-nak sem fegyverét, sem másmijét, nem nyúlhat hozzá semminemű értékhez, mely A. munkájának eredménye.

Ez a kiválóan, sőt kizárólagosan egyénileges tulajdon teljesen kirekeszti az úgynevezett magántulajdont, mely a mai társadalmakban dívik. A magántulajdon nem egyénileges tulajdon, mert a magántulajdon rendszere mellett az egyén hozzájuthat a más munkájának értékéhez, tehát olyan tulajdonhoz, a melyhez nincsen joga.

Fejletlen társadalomban, halászat és vadászat után élő törzsek kebelében jogos a lopás tilalma. Itt ugyanis az a helyzet áll elő, melyre föntebb rámutattunk. A. kezemunkájához csak neki magának van joga s ki kell mondanunk kötelező elv gyanánt, hogy kezemunkáját tőle ellopni tilos. Ez a tilalom jogos azért, mert B. munkája révén megszerezhet mindent s nem szorul a lopásra. Pagony, a fa, a talaj neki éppen úgy rendelkezésére

áll, mint A-nak. Ott nincsenek vadaskertek, vadászati és halászati tilalmak, elkerített földek és kertek. Mindenki ráteheti kezét mindenre, hogy élelmet szerezzen s eszközöket készítsen. A mit kezemunkájával készít, az az övé; teljes joggal.

Érdekesen írja S p e n c e r , Sociológiájának 34-ik szakaszában, hogy kezdetleges népek fegyvereik és fontos szerszámaik készítésére olykor minden tunyaságuk mellett is sok időt és sok gondot fordítanak. Hat hónapba telik, míg egy ember keze alatt ugyanannyi nyíl elkészül, esztendeig tart egy fatörzs kivájása és esztendőig, míg lyukat fúr egy kövön keresztül. Nem természetes-e, hogy az ily fáradságosan — mások hozzájárulása nélkül — készített szerszámhoz vagy fegyverhez tulajdonjogot tart az illető egyén annyival is inkább, mert fegyvere vagy szerszáma annyira a saját kezéhez készült, hogy másnak meg sem felelne, más nem tudna vele úgy bánni, mint a készítő.

Ebben a kezdetleges állapotban m a g á n t u l a j d o n és egyéni tulajdon összeesik és teljesen födi egymást. A vad törzsben vagy kezdetleges népben kifejeződő jogelv, mely szerint a más szerzeményének, készítményének, zsákmányának megtámadása tilos: igazolt és helyes, mert az általános célszerűségből fakadt. A munkamegosztás itt még fejletlen s mikor a törzs a szerzeményt vagy zsákmányt védi: egyúttal az egyént védelmezi meg. Itt joggal mondják ki a „ne lopj” elvét, mert az a fegyver, melyen A. hónapokig dolgozott, az ő legegyénibb munkája és termelése.

Ámde haladott társadalmakban egészen más helyzetet találunk. Művelt országban úgyszólván senki sem készíti maga azokat a szerszámokat és eszközöket, melyekre szüksége van. Ha akarná se volna ebben

módja, mert anyagra, nyerstermékre rátette kezét a magántulajdon, olyat szerezeni csak a csereforgalomban lehet és csakis annak, a ki rendelkezik a szükséges csereértékkel. A sokoldalú munkamegosztás tövestül fölforgatta az állapotokat. Nincs egyetlenegy tárgy sem, melyről elmondhatja valaki, hogy kizárólag a saját készítménye. Itt a magántulajdon ótalma nem ótalma többé az egyénnek s az egyéni munkának, holott a társadalomnak inkább ehhez a princípiumhoz kellene ragaszkodnia, mint a magántulajdonhoz, mely nem egyéni tulajdon többé, mert hiszen legtöbb esetben nem a magam, hanem mások munkájának gyümölcse. Míg a fejletlen társadalomban a lopás tilalma magában foglalta az egyén védelmét, addig manapság joggal kérdezhetjük: Benne van-e ebben az elvben a munka eredményének biztosítása s megelőzi-e ezt az elvet a munka korlátlansága, az anyag, föld stb. megmunkálásának szabadsága. Korántsem. A „Ne lopj” nem az egyén, hanem a tőke védelme, mert hiszen a munkás szolgáltatásának ellenértékét az ő számára nem biztosítja.

Ellenkezőleg: tapasztalhatjuk azt, hogy a magántulajdon intézménye mellett mindig rendszeresen folyik bizonyos osztályok kifosztása, megérdemelt jutalmak elvonása. Alig szabadult föl az elnyomottak osztálya a rabszolgaságból s már belekerült a jobbágyság jármába s alig törte széjjel a forradalom a jobbágy bilincseit, megszületett a legújabbkori rabszolgaság, a legújabbkori jobbágyság: a proletárság.

Kezdetleges és haladott társadalmak között van még egy igen fontos különbség, melyre már fentebb is rámutattunk, főlemlítvén, hogy pásztor vagy vadász-népeknél a legelő, illetőleg az erdő nem lefoglalt magántulajdon, hanem közös birtok, az egyén hajlandóságától és munkakedvétől függ csupán, kívánja-e bizonyos

anyagoknak hasznát venni. Ennélfogva az egyén nem kénytelen lopni. Haladott társadalomban azonban, kiváltképpen fejlett ipari államokban az egyénnek akárhányszor akkor sincsen módjában dolgozni, a mikor föltett, becsületes szándéka, hogy két keze munkájával keresi meg kenyerét. Munkát azonban nem kap és lopnia nem szabad. Nincs tehát j o g a s e r e j é t nem szabad használnia. Eszünkbe jut a délvidéki ember, a ki éjszaki országba vetődik, a hol minden kő és minden göröngy lefejthetetlenül tapad oda a csontkeményre fagyott földhöz. A hóborította úton üvöltő ebek rontanak feléje s a vándor kemény szitkokra fakad az emberek hóbortja vagy gonoszsága miatt, a kik megkötik a köveket s szabadon eresztik az ebeket, így állanak a vagyontalanok és szegények is, a mai társadalom megkötött és lekötött talaján. A nyomorúság százféle alakja rémíti a szegény munkást az ebfalka módjára. De dolgoz, erős keze hiába hajol a földre, hogy lefejtse egy követ vagy egy göröngyöt. Minden csontkemény, minden meg van kötve. Ezek az emberek valóban az állami rend hiányosságainak szerencsétlen áldozatai.

Az állam a lopás tilalmának becikkelyezésével csakis akkor jár el igazságosan, ha egyúttal olyan társadalmi és gazdasági állapotokat teremtett meg, a melyek között soha az egyént a megélhetés szüksége lopásra nem kényszeríti és az egyén munkájának eredményétől vagy értékétől soha el nem üthető. Ilyen állapot csakis akkor jöhet létre, ha a munkamegosztáson alapuló csereforgalomban kizárólag egyenértékek forognak és soha bármi néven nevezendő többletérték magánkézre nem kerülhet. A törvényhozó sohasem indulhat ki elvont eszmékből, hanem csakis valóságos állapotokból; ezekre kell tekintettel

lennie. A lopás tilalma csakis egy állapottal számol: a magántulajdonnal, mely történelmi fejlődmény. Ezt akarja megvédelmezni minden támadással szemben. A vagyontalanokkal, a szegényekkel, a többséggel nem gondol a jogrend. Ezeket nem védelmezi meg attól az állapottól, a melyben kénytelenséggé válik a lopás, rablás vagy még ennél is szennyesebb véték.

A mai jogrend nem az egyén igazi jogát védi, hanem csakis egy történelmi fejlődményt, mely melegágya a jogtalanságnak. Védelem, élelem, kényelem hármás áldásából csak az első jutott ki az egyénnek, a másik kettőt fölszívták a kiváltságos osztályok. Hadviselésében folyton haladt a társadalom; puska-poros, dynamitos korszakban kivesz a divatból vért, lándzsa, íj s csak mutatónak marad meg egy-egy példányuk a múzeumokban. Minduntalan új meg új fegyvereket szerzünk be, szaporítjuk a haderőt, tömérdek áldozattal tömérdek újítást léptetünk életbe, csak ott nem újítunk, a hol arra legnagyobb szükségünk volna. Külső ellenségtől féltünkben egyre-másra gyarapítjuk erőnket, de a rettentő belső harcok, az osztályküzdelem enyhítésére vagy lecsillapítására mitsem teszünk.

Hogy a Ne l o p j elve gyökeret is verhessen a népek lelkében, szükséges mindenekelőtt megadni mindenkinek a magáét s megállapítani az enyém-tied igazi viszonyát. Míg a magántulajdon tőszomszédságában mindig ott jajong a züllött ruhájú nyomor, mely élő tiltakozás az állami rend e ferdesége ellen, addig a "Ne lopj" erkölcsi princípiuma írott malaszt marad csupán.

Az egyén, a ki létezésénél fogva, jogot tarthat munkához, valamint munkája gyümölcséhez, kénytelen jogtalannak, igazságtalannak bélyegezni a jogrendet, mely

nek keretében el lehet őt ütni munkája megérdemelt gyümölcsétől, a nélkül, hogy a törvényhez fordulhatna orvoslásért. Mert igaz ugyan, hogy az állam manapság szigorú törvénnyel óvja minden egyes alattvalójának életét és testi épségét s ennyiben a mai jogrend meg is felel a nevének, de viszont ugyanez a jogrend megengedi gazdasági téren a legelvetemültebb ökölharczot, megengedi a fojtogató versenyt, sőt tág teret enged a bűnös önzésnek, a legdurvább haszonlesésnek. Megtűri, hogy az erős kirabolja, tönkretégye a gyöngét, ha ezt törvényes formában tudja megtenni; egyfelől tehát eltiltja a lopást és bünteti a tolvajt, másfelől pedig ölbetett kézzel tűri, hogy a mohó, kapzsi tőke, százféle fufanggal csalja lépre a tőkétlent, szemet huny a szipolyozás, zsákmányolás, fosztogatás sohasem szűnő rémjelenetei előtt; pedig éppen a kifosztottak, a kizsákmányoltak, a kiszipolyozottak azok, a kik néha öntudatlanul lépik át azt a határt, melyet a törvény mesgyéje kijelöl.

XIV. A MAGÁNTULAJDON TÁRSADALMI KÁRAI ÉS VESZEDELMEI.

1. A MAGÁNTULAJDON GAZDASÁGI KÁRAI. A magántulajdon intézményét gazdasági tekintetben azzal a nyilvánvalóképpen téves föltevással támogatják, hogy az egyén mindenkor legjobban képes megóvni és előbbrevinni saját érdekeit. Minthogy az egyén élettanilag különálló lény, a ki saját külön életszerveivel dolgozik és saját külön gyomrában emészti meg táplálékát, hadd legyen külön gazdálkodása is, mely képesíti őt szükségleteinek minden irányban való kielégítésére. Ez a fölfogás azonban nem számol a munkamegosztással. Kiemeli az egyént természetes környezetéből, társadalmi keretéből s különálló gazdálkodónak tekinti, a mivé az egyén igazában sohasem válhat. A közös gazdálkodást elkerülhetetlenül szükségessé teszi az a természetszerű helyzet, hogy az egyén a maga erejéből nem képes előteremteni mindazt, a mire megélhetése vagy kényelme végett szüksége van. Mennél inkább halad, fejlődik a társadalom, szükségletei annál sokneműbbé válnak, a munkamegosztás tehát annál bonyolultabb és részletesebb. A legfőbb gazdasági elv azonban az, hogy mennél kisebb tőke-, idő- és munka-áldozattal mennél

többet és jobbat termeljünk. A társadalom e szerint leggazdaságosabban akkor termel, ha az egyének mennél csekélyebb megerőltetésével, mennél több jószágot képes létrehozni. A munka ilyenén szervezése elsőrendű társadalom-gazdasági kérdés, melynek megoldása azonban a magántulajdon intézménye mellett éppenséggel lehetetlen.

Azon czél, hogy az egyének mennél csekélyebb megerőltetésével mentől hasznosabb munkát kell végeznie a társadalomnak: kettőt foglal magában. Az első a t ú l t e r h e l é s e l k e r ü l é s e , második az e g y é n i e l v szigorú alkalmazása, melynél fogva mindenki azt a munkát végezze, a mihez legtöbb képessége és kedve van.

A társadalomra nézve minden egyén gazdasági erő, melyet úgy kell használnia, hogy egyúttal folyton kímélje. Ez a kímélet is kétoldalú: áll ugyanis először abban, hogy a társadalom nem ró az egyénre több munkát, mint a mennyit ez physikailag megbír, másodsor abban, hogy az egyén elhasznált erejét bőségesen pótolja, vagyis olyan ellátásban részesíti, melytől a szervezet mindig új erőre kap. Lakásnak, élelemnek, ruházatnak tehát olyannak kell lennie, hogy teljesen megfeleljen az egyén szükségletének.

A túlterhelés úgy kerülhető el legbiztosabban, ha a munka arányosan oszlik meg s rovatik ki az egyénekre. A henyélés éppen oly gazdasági kár, mint a túlterhelés, rendesen össze is függ ez utóbbival. Az egyesek henyélése ellentétben áll a munkamegosztás princípiumával, mások túlterhelése beleütközik a gazdaságos termelés követelményébe. Gazdaságos termelés e szerint csakis akkor lehetséges, ha az állam maga szervezi a munkamegosztást, tehát csakis a közös termelés és közös fogyasztás rendszere mellett.

A magántulajdon alapján való gazdálkodási rendszer ezzel homlokegyenest ellenkezik. Mindenekelőtt lehetetlenné válik itten az egészséges munkamegosztás vagy munkaegyesítés, melynek lényege abban áll, hogy minden egyén azt a munkát végezze, melyre hajlandósága és képessége utalja. Magántulajdon intézménye mellett az egyén csak az esetben követheti hajlandósága sugallatát, ha rendelkezik a pályavégzéshez szükségeltető — nem ritkán jelentékeny — anyagi javakkal. Ezek hián kénytelen lemondani dicsőségvágyáról, merész törekvéseiről s munkáló agyát, dolgos kezét rendelkezésére bocsájtani annak, a ki verejtéke fejében hajlandó neki kenyeret adni. Viszont a tehetségtelen, de anyagi javakkal megáldott egyén büszkén hordhatja fönn üres fejét, abban az éppenséggel nem csalóka reményben, hogy az üres agyvelőt mindig kíséretül a hínárból a teli zseb. A statistika igen érdekes táblázatokat állított már össze társadalmi viszonyokról, de adós maradt a legérdekesebbel, azzal a táblázattal, mely föltüntetné, hány egyén működik a társadalomban tehetségének és hajlandóságának meg nem felelő munkakörben. Ezzel a statisztikai kimutatással kezünkben elképzelhetnek azután — kiszámítani ugyanis ezt nem lehet — mily töméntelen kárral jár minden esztendőben a társadalomra nézve az, hogy az egyének nincsenek igazi helyükön, nekik való munkakörben.

Az a munkamegosztás, melyet a mai társadalomban láthatunk: túlnyomóan mechanikai, de nem gazdasági munkamegosztás, A gazdasági munkamegosztás gazdaságos is egyúttal, annál fogva, hogy az egyént olyan munkára utalja csupán, melyre azt hajlandósága is vonzza. A mechanikai munkamegosztás ellenben, mint neve is mutatja, csakis technikai munkamegosztás, melynél fogva a többféle és különféle

erőt és képességet igénylő munkát valóban többféle és különféle emberek végzik el, ámde az emberek legnagyobb része nem saját vágyánál fogva nem jószántából választotta meg foglalkozását, hanem kénytelenségből, mert egyéb foglalkozáshoz nem vala módja. Főntebb sem állítottam, hogy a mai társadalmak munkamegosztása merőben mechanikai, ezt állítani túlzás volna. Kétséget nem szenved, hogy a magántulajdon rendszere mellett is vannak sokan, a kik szabadon követhetik lelkük sugallatát, főképpen az anyagi javakkal bővelkedő szerencsés kiválasztottak. Sőt megengedjük azt is, hogy vagyontalan, szegénysorsú, sőt koldus emberek is, erős tehetségükkel célhoz vergődnek. Lehetetlen is volna elzárkózni e jelenségek elől, mert hiszen minden magasba jutott szegény szerencséje nagy zajt üt a világban, a demokrata sajtó büszkén ünnepli a hőst, mint a demokraság képviselőjét. Ámde e ritka, kivételes esetek mitsem bizonyítanak elméletünk ellen. Sőt a gazdasági kárt, mely a társadalmat a gazdasági munkamegosztás hiánya miatt éri, éppen azokon a kiváló embereken mérhetjük meg, a kik idegölő küzdelem után végre partot érnek: mint tudósok, költők, művészek, államférfiak vagy föltalálok. Erejük, idejük javát nem az a munka emésztette föl, melyért lángoltak és lelkesedtek, hanem a kenyérért való ádáz harc, mely csak fukaron juttatott nekik annyi időt, hogy kedvencz eszméjükkel is foglalkozhassanak. S minden percz, melyet a kenyérért való harcz ama tehetségektől elrabolt, gazdasági kár a társadalomra nézve. S ha már e révbe jutottaknak sem élvezheti egész értékét a társadalom, mit szólnunk azokról, a kiket tehetségük mellett sem erőszakossággal, sem kellő leleményességgel, sem szerencséivel meg nem látogatott a sorsuk, a kik csak tehetségek

s nem egyúttal harcosok? Ezeket megemészti a kenyér-harcz és ők sírba szállanak, a nélkül, hogy életük hivatását betölthették volna.

A munkamegosztás olyatén szervezete, hogy minden egyén tulajdonsága és képessége szerint dolgozhassék: csakis közös gazdálkodás keretében lehetséges, a termelés és fogyasztás állami szervezete mellett. Az egyén érdekei csak itt lehetnek biztosan megóva, mert ezeket az érdekeket maga az állam védelmezi, ha kell még az illető egyén ellenében is. Ennek is van helye, minden olyan esetben, a midőn az egyén saját jól föl-fogott érdeke ellen cselekszik, mint például az iszákos ember, a ki életmódjával gazdaságilag és erkölcsileg egyaránt rontja magát. Az állami gazdálkodás keretében ezt nem teheti, mert az állam, végzett munkája fejében juttat ugyan neki mindent, a mi a megélhetéshez szükséges és azt kellemessé teheti, de nem fog neki annyi pálinkát juttatni, hogy az megártson neki és utóbb tönkretégye.

2. POLITIKAI KÁROK. Az orthodox nemzetgazdák, sőt társadalom-bölcselek is elvetendőnek tartják az illetén állami gyámkodást s arra hivatkoznak, hogy a közös gazdálkodás rendszerében megfűl az egyéni szabadság, mely pedig a magántulajdon mellett pompásan virul.

Érdemes itt megállapodnunk s meghatározunk a szabadság fogalmát azon, egymástól sokban eltérő, nem ritkán zavaros és érthetetlen véleményekkel és igényekkel szemben, a melyet a fölszínes gondolkodás fűzött hozzá. Teljes szabadság csak a minden köteléken kívül álló, vad, ősi állapotban leledző (tehát képzelt) egyénnek lehet osztályrésze; az úgy cselekszik és akkor lát hozzá a munkához, a mikor kedve tartja; felelősséggel, beszámolóással senkinek sem tartozik, sem

arról, a mit véghezvitt, sem arról, a mit elmulasztott; független minden más embertől s csak egy ura van, a s z ü k s é g. A mikor tehát teljes szabadságról szólunk és teljes függetlenségről, ez csakis a társadalmi akarattól való teljes függetlenséget, vagyis a főntebb elképzelt, külön élő egyén szabadságát jelenti. A természet erőtől és törvényeitől a társadalmi állapoton kívül élő egyén sem független és szabad. De a magában lévő egyén életében a társadalmi akarat összeesik az egyéni akarattal s ennyiben a magában élő egyén valóban szabad és független. Ennek a szabadságnak azonban igen drága az ára, a ki más életre támad, hogy magát fentarthassa, az készüljön el a nehéz harcra, a kemény ellentállásra, mert ha a viadalból győztesen nem kerül ki, minden társadalmi szabadsága mellett is éhenhalhat vagy más módon veszítheti életét; a ki más életben pusztít, saját jóléte kockáztatásával törhet csupán áldozatára. A társadalmon kívül való állapot tehát szabad és független ugyan, de sohasem biztos és sohasem lehet elég erős arra, hogy fölépíthető legyen rajta az emberi haladás és jólét. A társadalmon kívül való állapot rendezetlen, szabályozatlan, anarchikus s ez állapotban a szabadság eszméje csakis az esetben gondolható, ha egyetlen egyént helyezünk beléje. Ha több egyént képzelünk társadalmon kívül való állapotba, úgy a szabadság eleve lehetetlenné válik, mert előáll az erősebbnek és a gyöngének harca, az erőszak uralma, a zsarnokság és a lenyűgözés. Az igazi szabadság azonban kölcsönös és nem egyoldalú. A ki saját szabadságát meg akarja óvni, kell hogy a másokét is elismerje; a ki békében akar élni, kell, hogy a mások nyugalmát ne háborítsa; a ki élvezni akarja munkájának gyümölcsét, az ne törjön mások fáradságának termékére. Szabadság tehát korlátok nél-

kül nem gondolható. Ez az a szabadság, melyet közszabadságnak lehet nevezni, a mely elengedhetetlen föltétele minden állami és társadalmi berendezkedésnek. Ennek az elvnek határain innen is, túl is csak az anarchia réme fenyeget bennünket. Minthogy élni és megélni mindenki akar, dolgozni, termelni, közhasznú munkát végezni kell mindenkinek és senkinek jogában nem áll henyélni vagy magát másokkal kitaratni.

A társadalmi élet e sarkalatos törvényével homlokegyenest ellentétben áll a magángazdálkodás, mely ismét a magántulajdon intézményén alapszik. Manapság szabadságában áll mindenkinek saját kénye-kedve szerint dolgozni vagy henyélni, de éhezésre, nélkülözésre kárhoztatjuk azt is, a ki szeretne és akarna dolgozni, nem kaphat azonban munkát, foglalkozást. Nem akarják belátni, hogy itt látszólagos, ál-szabadság uralkodik s hogy az ál-szabadság leple alatt a mai társadalmi szervezet egyes kiváltságos osztályoknak vagy elemeknek kedvez. Nem törődnek sokat a nyomorral, nem kutatják igazi, mélyen lappangó okait, hanem beérik a divatos nemzetgazdasági tudomány ama nagyképű és alaptalan szólamával, hogy ennek így kell lennie, örök idők óta fennálló gazdasági törvények szerint, hogy a mint a napfény idézi elő az árnyékot, azonképpen a gazdagságnak is természetes kísérője a szegénység. Pedig ez az állítás éppen olyan csalfa és téves, mint a hasonlat, a melybe burkolták. A nap a maga életfakasztó fényével végtelen területeket világít meg, minden életre, minden tárgyra bőkezűen ontja sugarát és az árnyékot csak az a lény vagy az a tárgy idézi elő, mely útban áll és túlelmedik környezetén.

A szabadságnak ikertestvére az egyenlőség. Egyik föltételezi a másikat s mindakettő csakis közösségi alapon, kölcsönösségi viszony által szervezett társadalomban

gondolható. Az egyenlőség korántsem egyformaság se két fogalom között jelentékeny a különbség. Egyformasággal sehol a természetben nem találkozhatunk. Életerő, ellentállási képesség, ügyesebb, erélyesebb fölszívása a különböző nedveknek és éltető anyagoknak, külsőleg láthatatlan, de valóban mégis meg-lévő különbséget hoz létre még egyazon fának levelei, szirmai, egyazon testnek véredényei és tagjai között is. Mi emberek külső alakban, testi erőben, vérkeringésben, velőbőségben, agysúlyban mind-mind különbözünk egymástól. Sem mozgásunk, sem erélyünk, sem hajlaimaink nem egyformák; elütünk egymástól vágyainkban, törekvéseinkben. De egyenlők vagyunk lényeges, fajbéli tulajdonságainkban és egyenlőknek kell lennünk a megélhetés, a fönmaradás szabályozására vonatkozó kötelességeinkben és jogainkban. Dolgozni, termelni, hasznos, illetőleg közhasznú munkát végezni tartozunk mindannyian, bár a munka értéke, a teljesített szolgál-mány hasznossága nem egyenlő értékű a közre, az összeségre nézve. James Watt fölfedezését, melylyel az emberiségnek végtelenül nagy erő megtakarítást tett lehetővé, semmiesetre sem lehet összemérni azzal a munkával, melyet a gőzgép fűtése körül végez, mondjuk akár egy igen ügyes napszámos. Gróf Széchenyi István úttörő, nemzetet föltámasztó szellemi alkotásait nem lehet párhuzamba állítani valamelyik szolgabíró közigazgatási ténykedésével. Valamint van eltérés és különbség a végzett munkában, a teljesített szolgál-mányban tehetség, buzgóság és hasznosság szerint, azonképpen van helye és jogosultsága a különbségnek a javak megosztásában és élvezetében. A ki többet végzett, többet termelt, több hasznot hajtott a köznek, annak a jólétben való nagyobbfoku részesedésre van igénye. Az egyenlőség elve nemcsak azt kívánja, hogy

minden egyénnek megnyittassék az út a hasznos munkához és mindenkinek megadassék az alkalom legjobb erőinek érvényesítésére, hanem egyúttal azt is, hogy minden ellenszolgáltatás legyen egyenlő magával a szolgálmánnyal, minden jutalom magával a munkával és minden egyénnek társadalmi értéke és becsülete legyen egyenlő az illetőnek belső értékével, munkaképességével, szolgáltatási tehetségével. Az egyenlőség tehát, bármilyen paradoxnak látszik is, nem az egyformaságban, hanem éppen ellenkezőleg a folytonos megkülönböztetésben rejlik. Az egyenlőség elve csakis úgy és csakis akkor vihető keresztül, ha a társadalom minden egyes tagját saját külön értéke szerint mérlegeljük és becsüljük meg. Az egyenlőség elvét tehát nem szabad félremagyarázni s ama — fájdalom eléggé népszerű — értelemben fölfogni, mintha az elv érvényre jutása után az egész nép csupa zubbonyos, egyenruhás munkássá változnék át, a kik dobszóra vagy trombitaszóra emelgetik karjaikat s indulnak munkára. E tekintetben sem múlhatatlanul szükséges, hogy befeketítsék a socialis rendszert, mely az egyénből állítólag lelketlen bábót, élettelen gépet csinál a közjó és közélet érdekében. Korlátolt felfogást árulnak el mindazok az elméletek, a melyek az egyenlőséget és az egyformaságot összecserélik. Az egyformaság, az egyenlőség éltet. Amaz egyenruhába öltözteti a legkülönbélebb emberi érzéseket és törekvéseket, emez jogához juttat minden egyéni érzést és törekvést. Az egyenlőség elve megállapítja és megköveteli az egyén hozzáférhetését mindazokhoz a foglalkozási körhöz, melyek tehetségét, hajlamát és törekvéseit legjobban kielégítik, következésképpen közelviszi az egyént mindama javaknak élvezetéhez, melyek az illető ténykedésnek, szolgálmányoknak, alkotásoknak vagy kéz-

deményezéseknek jutalmazásaképpen azt megilletik. Nem lehet minden embert kavicstörésre kötelezni és nem lehet mindenkire eredeti tehetséget vagy tudományos készséget követelő gépek szerkesztését vagy vegytani elemzéseket bízni; a kit megáldott a természet elméleti tehetségekkel, az a képzettséget és tudományos készséget igénylő pályán fogja kivenni részét a közös munkából; a kinek testi épségén és erején kívül nincsen egyebe, annak olyan munkát kell adni, mely megfelel az ő képességeinek. Nincs olyan emberi képesség, akár testi, akár szellemi, mely mindenütt és mindenkor hasznosítható nem volna. Nyilvánvaló azonban, hogy a favágó vagy egyéb nyers munkát végző egyén nem tarthat igényt annyi kényelemre és annyi élvezetre, a mennyi a míveltebb és jelentékenyebb munkát vagy szolgálmányt teljesítő embert megilleti, annnyival is kevésbé, mert a miben a művelt ember élvezetet és gyönyört talál, az a másik igényének és ízlésének meg sem felel.

Az egyenlőségnek így értelmezett elve azonban csak abban a társadalomban vihető keresztül, a melyben minden egyénnek eleve megadjuk a módot, hogy munkakörét saját tehetsége és hajlandósága szerint szabja meg. Dolgozni kell mindenkinek, de a munkát mindenkinek saját egyéni hajlama szerint legyen szabad megválasztania. Ez az a törvény, mely magában foglalja a szabadság és egyenlőség elvét a maguk teljes mértékében. E törvény uralma alatt várhatjuk el csak igazán, hogy minden egyéni képesség és tehetség teljes erejével fog érvényesülni a közjólét hasznára. Csakis e törvény valóra váltásával érhető el az a társadalmi átalakulás, melyet a francia forradalomtól várt a világ, de a melylyel a francia forradalom örökre adós maradt. Nincs tagadás benne, a francia forradalom

kiindulási pontja ugyancsak a tömegek sorsának javítása volt. Elméleti megindítói nem csupán a tiers état-t, a városi polgárságot óhajtották kedvezőbb állapotba juttatni, hanem az ég a l i t é jelszava alatt megváltást Ígértek az egész nemzetnek, az összes néposztályoknak. És íme a „felséges nép,” miután kikaparta volt az égő parázsból a sült gesztenyét mások számára, lekenyerezte magát azzal a tetszetős, de fondor és káros jelszóval, hogy: Szabad a verseny! — a mi csak körülírása volt a régi prókatori tantételnek: Az élelmesé a világ. Nem is lett a társadalmi átalakulásnak eredménye egyéb, mint hogy a néhány ezer seigneur helyét elfoglalta néhány száz-ezer bourgeois. A nép, a misera plebs nyomorog tovább; a hajdani szolgából ouvrier vált. Nevet és címet cserélt s takaróul kapta a politikai jogok rongyait. A „fraternité” magasztos elvéről nagyon hamarosan megfeledkezett az az úgynevezett harmadik rend, mihelyest biztosította magának az örökségből kiteszített születési aristocrátiának helyét.

És a nagy tömeg él azóta azzal a talmi-szabadsággal, melylyel a francia forradalom ajándékozta meg. A hajdani rabszolgának ma valóban megvan a szabadsága az éhezésre és a koplalásra, az undok rongyokban való kóborlásra. De legalább nem jobbágy, nem rabszolga, hanem szabad munkás a neve, a ki a szabad verseny uralma alatt szabadon dolgozhatik, szabadon henyélhet és szabadon koplalhat. Igaz ugyan, hogy hajdan, a míg rabszolga és jobbágy volt a neve, számot tarthatott gazdája gondozására és jóindulatára, mert hiszen a gazdának igen jelentékeny érdeke volt táplálékot, ruházatot, hajlékot adni jobbágyainak, a kik az ő emberállománya voltak úgy, a mint megvolt neki jó karban tartott marhaállománya és kutya-falkája is:

de azokban a sötét időkben a jobbágy nem volt szabad, hanem röghöz volt kötve, mint az állat, így vélik a divatos tudósok, a kik nagy áldást látnak a szabad versenyben és különbnek tartják a szabad munkás sorsát az egykori rabszolgáénál vagy jobbágyénál. Tagadhatatlan, hogy a szabad munkásnak sokféle szabadsága van és nincs is röghöz kötve. Annyira szabad, hogy sorsával senki sem törődik. A gyáros, a vállalkozó főképpen gépeire fordít gondot, azokat gondoztatja, óvja a megromlástól, a szennytől, a kártól, tisztogattatja, olajoztatja, ragyogóra, fényesre dörgölteti, mert ezek pótolják az emberi munkát, mert ezek nagy tőkét, nagy értéket képviselnek, mert ezeket nem nélkülözheti, utalva van rájuk és csakis tőlük várja és reméli további jólétét és további gazdagodását. Minek is törödnék munkásainak testi-lelki jólétével; ha egy kidől, kettő kész munkába állani helyette; ha követelőző az egyik, meghunyászkodó a többi; e m b e r - a n y a g b a n soha sincsen hiány.

A szabadság mai állapotában a társadalom uralgó elemei ezt mondják az éhezők tömegének: „Szabadok vagytok és osztozkodtok velünk még a polgári egyenlőségben is. Úgy, a mint mi gondoskodunk magunkról, tehetitek ti is. Dolgozzatok! Igaz ugyan, hogy közülünk igen sokan henyélnék és súlyosabb munkát sohasem végzünk, de nincsen is arra szükségünk. Takarékoskodjatok, noha igaz, hogy mi is csak a ti munkabéreitekből eszközöltünk megtakarításokat. S minthogy a szabadsággal a hatalmon lévő elemek is akarnak élni, csakis akkor adnak munkát a munkásnak, a mikor ára van a terméknek és nem akkor, a mikor a munkás éhezik. Ha a termékek kelendősége megcsappan, akkor „szabadság”-ának teljes élvezetébe, a nyomorba, az éhenhalás veszedelmébe taszítják.

Igaz, hogy újabb állami és társadalmi szervezeteinkben mindenkinek megvan a joga vagyonszerzésre, anyagi jólétre, szorgos munkára vagy henyélésre, de a javak szerzésére szolgáló eszközöket nem szabadította föl az állam a dolgozó kezek számára, ezeket az eszközöket vasmarokkal tartja a tőke, a magángazdálkodás és elfojt csírájában olyan törekvéseket, melyek arra irányulnak, hogy a munka szabadságának elve gyakorlati érvényülésre jusson.

Szabadságról és egyenlőségről beszélni a magántulajdon intézménye mellett rövidlátóságra mutat. Láttuk, hogy az egyenlőség és a szabadság lényege abban összpontosul, hogy minden ember dolgozik, minden embernek megvannak a munkához szükséges eszközei, minden ember saját hajlandósága és képessége szerint való munkát végez és minden ember végzett munkájához és teljesített szolgálmányához képest osztozik a közös haszonban. A szabadság és egyenlőség elve föltételezi tehát a munka közös szervezését, melynél fogva a közösségnek olyan munkát kell végeznie, mely bizonyos szükségleteknek megfelel, melynél fogva érvényesíteni kell a munkafelosztás elvét s a melynél fogva ki kell küszöbölnünk a társadalomból a magángazdálkodást s ezzel együtt a magántulajdont. A munkamegosztás mikéntjét, illetve a szükségletek mértékét és minőségét minden ember külön-külön el nem találhatja; erre kell a közös szervezés, áttekintés, a szükségletek ismerete, a meglevő s a kipótolandó termékek iránt való tájékozódás, szóval a nemzetgazdaság csakis közös szervezet, közös rendtartás mellett helyezhető egészséges alapokra, mert ha túlsok vasszőget állítunk elő, de kevés cipőt, akkor mezítláb kell járnunk, míg a sok vasszőg megrozsdásodik és hasznavehetetlenné válik.

És csodálatos, a mai társadalmi szervezetben észlelhető tapasztalatok daczára, aggódó lelkek a szabadság sírját látják a socialistikus alapon szervezendő államban. Az álegyenlőség és álszabadság elméleteinek hálójában nem veszik észre, hogy igazi egyenlőség és igazi szabadság mellett nem lehetnek a világon sem anyagi gondokkal küzdő özvegyek, sem éhező, foszlányokba burkolt árvák, nem lehetnek sem uzsorások, sem zálogházak, sem dúsgazdagok, sem nyomorgók. A mai társadalomnak ez ellentétes és egymás mellett sűrűn szemlélhető alakjai csakis ott tűnhetnek el, a hol az igazi egyenlőség és az igazi szabadság fája virul: a közösségi alapon szervezett társadalomban.

3. ERKÖLCSI KÁROK A magántulajdon sérthetlenségének törvénybe ígatusával az állam, hivatásával ellentétben, két táborra szakítja a társadalmat s áthidalhatatlan űrt hasít a két tábor között. Azt az erkölcsi és jogi szempontból egyaránt nagy hazugságot, mely a magántulajdon intézményében lappang, az államnak mindig új és új eszközökkel kell megvédenie, azt az állapotot, melyet a magántulajdon teremtett, a társadalomnak szüntelenül foldoznia kell emberszerető könyörületességgel. gyámolító intézményekkel, lealázó, sőt nem ritkán megbecstelenítő alamizsnával. A közrend és a személyes bátorság fentartására kell egész sereg megbízhatatlan, akárhányszor gonoszlelkű, durva rend- és csendőr, a tulajdon biztosítására kellenek különböző törvények és ezeknek végrehajtására bírói közegek, fenyítő intézkedések, börtönök és kényszermunka-állomások; a bíróságok, közigazgatási és egyéb hivatalok számára középületek, ezeknek létesítésére és mindannyinak fentartására kell pénz, sok pénz, tehát adó, hozzá igen sokféle adó; ezeknek behajtására újabb sereg hivatalnok és közeg, a mi természetesen megköveteli az adók emelé-

sét, szaporítását és a legkülönbözőbb adónemeknek kieszelését, de egyúttal az adóközegek szaporítását is, inert hiszen az új adók beszedésére a régi személyzet már elégtelen. Nagyon élénken fejt ki M o l l i n a r i francia nemzetgazda „La question sociale” című munkája III. könyvének V. fejezetében.

Az adók egyfelől saját természetüknél, másfelől az egész társadalmi berendezésnél fogva sokkal súlyosabban nyomják a vagyontalan, mint a vagyonos osztályt s nincs olyan adórendszer, mely az arányosság vagy az igazságos megosztás eszméjének megfelelne. Az adók terhe alatt roskadozó szegény néposztályban szükségképpen meginog az államban való hit és bizodalom, mert érzései és tapasztalatai azt súgják neki, hogy az állami rend csak a javakkal megáldott osztályoknak kedvez. Kezdi az államot ellenségének tekinteni, mert csak sújtoló hatalmát érezte, nem egyúttal jóltevő kezét s a megingott lelkek könnyen hajlanak az állambontó tanokra, így válik a magántulajdon, mint anarchikus, államellenes intézmény közvetlen előidézőjévé új állambontó, anarchikus irányzatoknak.

Ilyen anarchikus társadalom más oldalról tekintve sem mutat ép erkölcsöket. A népek erkölcsi élete is szoros összefüggésben van közigazdasági rendszerükkel. Évtizedek óta a francia irodalom és sajtó munkásai azzal a vész hírrel ijesztgetik nemzetüket, hogy az ország népessége szaporodás helyett apad. Jogi intézmények és közigazdasági állapotok odáig fejlesztették, helyesebben odáig silányították a nemzeti köztudatot és önértetet, hogy a megélhetés és jólét egyetlen alapos biztosítékát a francziák a családtagok csekély számában, a gyermekek világrahozatalának megszorításában, házasságok ritkításában, a nők terméketlenségében, nemzés és szülés mesterséges korlátozásában keresik.

Íme a Malthusok és Schopenhauerok diadala. Az ember kitagadja önmagát, tiltakozik a saját léte ellen és erőszakkal törekszik önmagának megsemmisítésére. A kenyérért való ádáz, elkeseredett harcban, a melyet az államiatlan, anarchikus élet idéz föl a társadalomban: megromlanak az erkölcsök és kihegyeződnek azok az ellentétek, a melyekből, mint a történelem tanítja, rendesen nagy válságok származnak. A végzetetlen nagy nyomorusággal szemben látjuk a fényűzést, a pazarlást, az élvhajhászatot, a czifra bújjázkodást, a testet-lelket őrlő küzdelemmel szemben a henye kényelmet s mindkét oldalon a fölburjánzó bűnt, a természetel való meghasonlást, az isteni intézmények lábbal tapodását, a természeti törvények kiforgatását, szóval az elfajulást, az elerőtlenedést. Látunk elkorcsosult nemzeteket, korhadtt oszlopokon nyugvó államokat, a melyekre már sóvárogva les az erős, életrevaló és bátor ellenség, így multak ki Ázsiának hajdan dicsfényben ragyogó nagy nemzetei, így sülyedt el Egyiptom hatalma, így pusztait el a kevély, világhódító Róma.

Szánalmas egy helyzet, siralmas egy ellenmondás; midőn a megélhetés kedvéért egy egész nép l e m o n d az életről, magvaszakadtnak jelenti ki magát s készül a kihalásra. A közgazdasági rendszer vétké ennél nagyobb pusztítást már föl sem mutathat, mert ott magának a nemzeti létnek gyökerében rág. Pénzért, vagyonért, jólétért, mert rendes munka útján hozzá nem juthat, természetellen bűnre vetemedik az egyén.

De tévedés volna azt hinni, hogy az erkölcsi mételey csak a vagyontalanok vagy a megélhetésért keményen küzdők soraiban pusztít. A jómódú középosztály, sőt a gazdag tőkések rendjében nagyfokú léhaság kapott lábra, melynek ha nem is szülő-oka, de

legfőbb táplálója s biztosítója az örökösödési rendszer. Orthodox nemzetgazdák sűrűn vádolják a socialis-tikus elméletet és államot azzal, hogy szükségképen megöli az egyéni törekvést, becsvágyat és kezde-ményezést. E súlyos vádat arra a pszichologiai fölte-vésre alapítják, hogy az egyén csak akkor dolgozik, a mikor a megélhetés szüksége munkára kényszeríti s orthodox nemzetgazdák a mai gazdasági rendszer előnyét éppen abban találják, hogy a szabad verseny nyomásával minden egyéni erőt a végletekig megfeszít, munkára, érvényesülésre ösztönöz. E nagyfontosságú kérdés sűrűn fog még fölbukkanni munkám következő részeiben s itt csak annyiban foglalkozhatom vele, a mennyiben meg akarom világítani a magántulajdon erkölcsi kárait.

Elkerüli az orthodox nemzetgazdák figyelmét, hogy az egyéni erő megbénulása seholsem oly biztos és szükségszerű, mint éppen a magántulajdon rend-szere mellett. Közös gazdálkodásban az egyén soha-sem henyélhet, mert életmódja, kényelme, érvényesü-lése, boldogulása, haladása, társadalmi állása, egyedül végzett munkájától, szolgáltatásától, annak mennyisé-gétől vagy minőségétől függ. Még, ha alapjában véve nem buzgó, nem törekvő is az egyén: kell dolgoznia, kivétel nélkül. Annál indokoltabb a magántulajdon intézménye alapján élő társadalomban a nemzetgazdák abbéli félelme, hogy a kényelemben és jólétben élő egyén — általánosságban — elpuhul és eltunyul. Né-zünk végig a mai társadalomban az ugorkafára fölkapasz-kodott tőkés osztály második nemzedékén s szembetűnő az az általános vonás, hogy az első nemzedékkel szem-ben, mely verejtékes munkával, kitartással szerezte vagyont, a második nemzedék rendszerint nemcsak nem képes gyarapítani a szerzett vagyont, de

sőt képtelen bárminemű keresetre s becsvágya legtöbbször abban merül ki, hogy jelentékeny vagyona segítségével utánozza a születési aristokrátiát. Az örökösödési rend mellett a gazdag örökösnek valóban nem kell dolgoznia, ha egyéni becsvágy nem ösztönzi a munkára; bátran henyélhet és él is ezzel a szabadságával. Elkölti azt, a minek megszerzésében neki semmi érdeme sincsen s a mit a maga erejéből sohasem tudna megszerezni. A jólétben született ezrek nem érzik kincseiken a verejték szagát s nem tudják megbecsülni a munkát, a melyre különben sincsen szükségük. És itt rejlik az erkölcsi mételey pusztító csírája. A munka nélkül való jólét lehetősége valóban megrongálja az emberek gondolkodását, nem csak azokét, a kik élvezik a meg nem érdemelt jólétet, hanem azokét is, a kik keserves munkájuk mellett sem tudván boldogulni, egyre azt látják maguk előtt, hogy a társadalmi rend igazságtalan, mert jólétet biztosít a henyélőnek és nyomorúsággal látogatja meg a dolgos embert.

Igaz, hogy nem egy esetben célhozjut a dolgosember is, megszedi magát s jólétben élhet. Ámde az egyesek meggazdagodását igen sok existenciának megsemmisülése vagy koldusbotra jutása kíséri. Az a gazdasági harcz, melybe a magántulajdon alapján gazdálkodó társadalom fonja be az egyént: megöli a becsületet, a tisztességet, a szemérmet, létrehozza a szabadalmazott bűnök és erkölcstelenségek egész légióját, melyek meghúzódnak ugyan a törvény sánczai mögött s ennél fogva meg nem torolhatók, de azért nem kisebb bűnök s nem menthetőbb erkölcstelenségek. Büntetni csak a brutális tolvajokat lehet, az erőszakos betörőket, a kik tolvajkulccsal nyitogatják az ajtót s fölfeszítik a ládákat; a finom gonosztevőkre, a zsákmányolókra és szipolyo-

zókra nem érvényes a törvény. Valamint a törvényileg tiltott uzsora talált a maga számára törvényes formát a váltóban, azonképen minden fajtája a lopásnak és csalásnak meglesi azt a formát, mely útját állja a törvényes beavatkozásnak. Hányféle szédelgést ismerünk, a melyet élelmes iparlovagok szabadon űznek, hány „tisztességes” üzletben akasztanak haszontalan portékát a vevő nyakába.

Nem folytatjuk a részleteket. A magántulajdon intézményén alapuló közgazdasági és társadalmi élet körülményes bírálata — mely a következő könyv főadata — föl fogja földni az erkölcsi romlottságot és súlyedtséget is, mely a magántulajdonhoz és örökösödési rendszerhez tapad.

NEGYEDIK KÖNYV,
A JELEN TÁRSADALMI RENDSZER.

XV. A MAGÁNTULAJDON MINT ÁLLAM- GAZDASÁGI INTÉZMÉNY.

Ha el lehetne képzelni a magántulajdon intézménye mellett az összesség általános jólétét, állandó boldogulását a nemzedékek egész, hosszú során keresztül, — ha sikerülne vagy sikerülhetne valamely úton módon a magántulajdon épségének megőrzése mellett a társadalom közgazdasági viszonyaiban olyan igazságos és méltányos szabályozást teremteni, hogy minden rétegnek és minden egyednek megélhetése biztosítható: ha elejét lehetne venni, hogy még az első, de kiváltképpen az utána következő nemzedék visszaessék a mostanihoz hasonló vagy még súlyosabb nyomorúságba; ha meg lehetne szüntetni egyfelől a könnyelmű, pazar életmódnak, másfelől pedig a vagyonszerezhácsolás aljas, kapzsi vágyát és a mások kizsákmányolására való éhes törekvést: akkor a magántulajdon intézményének alapján nyugvó gazdálkodási rendszer nem volna igazságtalanság s nem szorulna átalakításra; akkor a bölcséletnek, a természetes gondolkodásnak, a magántulajdon helytelen és káros voltát hirdeti, kellene hátrálnia a tények előtt. Hiszen valamely életben levő intézmény vagy rendszer helyességét nem szükséges mindig talán ki sem próbált elméletek szerint

megbírálni, hanem főképpen a közre, az összességre gyakorolt hatása, vagyis czélszerűsége szerint. De a magántulajdon intézménye ellen elmélet és gyakorlat összefog. Az idők folyama alatt igen is szomorú események, nagy válságok és véres fordulatok tesznek tanúságot a magántulajdon rendszerének tarthatatlanságáról. Az állam sohasem tudott megfelelni föladatának, nem volt képes biztosítani a kebelébe tartozó polgárok anyagi jólétét, sőt megélhetését sem, mert munkájába mindig beleavatkozott illetéktelenül a magánérdek, mely megvetette lábát a magántulajdon szilárd talaján s az állami törvények ótalma alatt dolgozott az állam ellen. Az állam csatatérré vált, a melyen az elfogult, kapzsi magánérdekek birokra keltek egymással, az erősebb kivetette birtokából a gyöngébbet, az egyik nemzetség, család vagy családtag kivetkőztetett minden jószágából, hogy a másik nemzetség annál bőségesebben dúskálhasson a fölöslegben; ez a folytonos harcz kifejleszti és edzi a zsákmányolásra, a fosztogatásra való hajlandóságot s nem is csodálni való, hogy a magántulajdon épsége és szentsége mellett az állami élet soha egészségesen nem fejlődhetett. Hogy is virágozhatnék a közösség, mikor a hatalom és a boldogulás hozzá van kötve a birtokhoz, a vagyonhoz, a vagyon és birtok pedig csak néhány kiváltságos egyén kezében van?

Hajdan az államban csak egy bizonyos szellemi irány érvényesülhetett. Meg volt kötözve az emberi elme s válságos harczokba került, míg a Prometheus-ként lelánczolt gondolatot fölszabadítani sikerült. De hiába hullottak le a bilincsek, megmaradt a szolgaság a politikai téren. Inquisitio és vallásüldözés helyébe támadt a politikai elnyomatás, a nemesi osztályok kiváltságos helyzetet nyertek szemben a rangnélkül valókkal.

A francia forradalomban leomlottak a politikai válaszfalak, ledőltek a korlátok, a társadalmi osztályok az állami eszme jegyében közelebb szorultak egymáshoz. Százados balítéletek, czifra hagyományok romjain ült diadalt a demokratia s abban a hitben ringatta magát, hogy szilárd, megingathatlan alapot vetett a jövőendő államnak s beláthatatlan időkre biztosította a társadalom boldogságát. De mily szörnyű csalódásra kellett ébrednie. Éppenséggel nem vált be az a reménye, hogy megváltja a világot, noha annyit elért, hogy a fejedelmi hatalmat, mely merész túlkapasokra vete-medett volt, az alkotmányosság sánczai közé visszaszorította. A demokratikus forradalmak is fejlődést jelölnek az államok életében, mert általuk kap erőre a nemzeti eszme, s a forradalmi vérkeresztségben a nemzetnek sok olyan eleme forr össze, mely annakelőtte egymástól idegenkedett. A forradalmakban tehát megerősödik egyrészt a közösség tudata, tehát az állam eszméje, másrészt azonban éppen a forradalmak tesznek tanúságot az állami élet fejletlenségéről, mert hiszen a forradalom vagy az államcsíny (tehát a fejedelem részéről elkövetett forradalmi tett) semmi egyéb, mint az egyéni érdek harcza a közzel. Forradalom csak ott üt ki, a hol az elbízott magán- vagy osztály érdek olyan mélyre sülyed, annyira romlottá és elfajulttá válik, hogy kenyértörésre kényszeríti amaz elemeket, a melyek háttérbe szorítottak s a melyek utóbb véres bosszút állanak.

A francia forradalomnak eszményeket hajszólo alkotmányozói és a rémuralmi hatalomnak képtelen letéteményesei nemcsak borzalommal teljes bűnöket, hanem otromba hibákat is halmoztak egymásra. Az ősi, előkelő nemzetségek börtönbe kerültek, nyaktiló alatt véreztek el, vagy légió számra lettek bújdosóvá; elkob-

zott birtokaik, csodás műkincseik, drága ingóságai hamarosan újra kerültek; bűnös, vérfoltos kezek prédája lett a nemzeti vagyonná vált sok, értékes jószág, holott fejlődöttebb jogérv mellett közös törzs vagyonná válhatik vala, melynek jövedelméből, további intézkedésig az éhezö tömegek nyomorát lehetett volna enyhíteni. Bármily hatalmasan nyilatkozik is a forradalomban a harmadik rendnek politikai jogok és szabadságok iránt való vágya, gyökeres változások nem következhettek be a nagy néptömegeknek a küzdelemben, illetve a küzdelem eredményében való részesedése nélkül. E nagy néptömegek megélhetésének állandó biztosításáról nemcsak, hogy nem gondoskodtak az alkotmányírók, minduntalan változó testületek, de sőt ágát a kérdést illetőleg is hiával voltak minden világos fogalomnak és tájékozottságnak. Kívánságai keresztülvitele után az emberi jogok hirdetői, az egyenlőség apostolai, a harmadik rend hatalomra jutott bajnokai siettek megszabadulni azoktól a fegyveres társaiktól, a kik a nagy harcban velük együtt küzdöttek volt s életet és vért áldoztak az új eszmék diadaláért. Forradalmaktól nem is lehet várni kielégítő eredményeket, szerves alkotásokat, általánosan üdvös, az egész közönség mindennemű érdekeinek szolgáló intézményeket. A forradalmak nem építenek, hanem rombolnak, nem alkotnak, hanem bomlasztanak s a ledöntött intézmények romjai alá temetik legtöbbször saját törekvéseiket is. Építeni, alkotni, intézményeket létesíteni nem a pillanatnak, hanem egész korszakoknak, csakis békés átalakulás útján sikerülhet és csakis józan, lelkiösmertes munkára hivatott tényezőkkel.

A magántulajdon fogalma ősi idők óta olyan erős gyökeret vert a polgárisodás útjára tért népek eszejárásában és világnézetében, hogy még ma is szinte

szentségtörés számba megy a magántulajdon intézményének tarthatatlanságát fejtegetni, noha a tapasztalat is mind elevebben igazolja, hogy a gazdasági életet nem lehet egészséges, fejlődésre képes alapra helyezni mindaddig, míg az enyém-tied nagy kérdését véglegesen meg nem oldjuk. A francia forradalom sok változást hozott az állami életbe, nagy és fontos átalakulásoknak lőn szülőanyjává, de elvei keresztülvitelében következetes nem volt, mert az egyenlőség fogalmában bennerejlő gazdasági alapföltételre, a javak felosztásának és bírásának módjaira nézve egyáltalában nem rendelkezett. Új hordókba töltött régi lőret. A mennyire csak lehetséges volt, irtotta a nemességet, száműzte, földönfutóvá tette, helyébe azonban ültetett új gazdát, a ki kapzsibb és haszonlesőbb volt, mint a régi. A hűbéri rendszer kiváltságos elemei elszedték a szegény néptől azt, amiye volt, amit termelt és keresett; a mai, úgynevezett független termelési és kereseti rendszer érvénye mellett egyáltalában nincsen mit elvenni a szegény embertől. A vállalkozó, a ki egyúttal termelő, egyszerűen megvonja a munkát, ezzel egyetemben a keresetet, tehát a megélhetés módját a vagyontalan elemtől és ezt megteheti könnyen, a kereslet és kínálat viszonyán nyugvó bérrendszer keretében. Mihelyest a francia forradalom elvei diadalra jutottak s az összes javak és szükségletek előállítására, forgalomba hozatalára nézve szabadság és függetlenség mondatott ki, egyúttal igazságtalan egyenlőtlenség is lőn alapja a társadalmi, illetőleg gazdasági életnek. A politikai egyenlőség és szabadság mellett életben maradt a gazdasági egyenlőtlenség és függőség. Szükségképen következett ebből, hogy a szerszámmal, tőkével, szóval a vagyonnal rendelkező osztályok vagy elemek uraivá lettek az egész terme-

lésnek, magukhoz ragadták a bonyolult forgalom minden fonalát, irányítják és igazítják a fogyasztást is béreik útján, a melyeknek alakulására végzetes befolyással van a fölül-alul egyaránt jelentkező verseny, t. i. a termelés fokozásából eredő értékleszállása az egyes áruknek, valamint a szapora munkakínálat bér-csökkentő ereje.

A francia forradalom tehát, a mikor a politikai szabadság és egyenlőség elvének törvénybeigatásával gátat emelt az egyes osztályok és eleinek önző túltengésének, a gazdasági élet egész nagy terét, tehát a közös együttlét tulajdonképm alapját meghagyta továbbra is az egyéni érdek kényén.

Az egyénre ruházott szabad, független, önálló termelés, a mint az a mai társadalmakban tapasztalható, csakis közgazdasági egyenlőtlenségre, nagy tömegek elnyomására, egész osztályok elszegényedésére vezet. Mert a vállalkozó termelő, a ki a mai állami rend keretében csakis kedvező anyagi helyzetben foghat a termeléshez, csupán személyes érdekeinek megóvását és istápolását tartja szem előtt és őt ezért még csak jogos vád sem érheti. A közgazdasági küzdőtéren a vállalkozó nem is kereshet mást, mint saját anyagi boldogulását, mert hiszen állandóan alá van vetve a verseny mindent megőrlő hatalmának s elbukik, proletárrá válik, ha nem tud lépést tartani a folyton szaporodó és erős-bő dő kínálattal, mely behatol a piacz sorompójába. Az úgynevezett egyéni, független termelés tehát mindenk-előtt kettőt követel: mennél olcsóbb termelést és mennél alacsonyabb munkabért.

Bizonyos, hogy a francia forradalom segített volna e gyökeres bajokon is és a véghez vitt megdöbentő felforgatások és átalakítások között megszünteti vala a tömegek nagy nyomorát, vagy legalább is elejét veszi

vala az egyes társadalmi osztályok kapzsi kizsákmányoltatásának, ha a forradalmat megelőző és előkészítő jog- és állambölcselet az emberi egyenlőségről, a valódi állami életéről szóló ígéret, a maguk teljes értelmében és igazi lényegük szerint, tehát közgazdasági jelentőségükben is kifejtette volna és általában tisztázta volna az állami élet alapkérdését, vagyis az összeség megélhetésének módját, az állami vagy társadalmi munkamegosztás mikéntjét. E mulasztások és hiányok mellett a francia forradalom nem is válthatta be a közjólét és közboldogság megteremtésére vonatkozólag tett ígérését. Nem ismerte alaposan a bajt, melyet gyógyítani akart, nem tudta, hol lappang az egyenlőtlenségnek, nyomornak végső oka.

Az állam csak egyik oldalán fejlődhetett ki, másik oldalán béna maradt s a demokratia sejtelmével sem birt annak, hogy a mit politikai téren nyert, azt a gazdasági téren el fogja veszíteni. Korántsem gondolt arra, hogy az a politikai egyenlőtlenség, a melyet nagy erőfeszítéssel sikerült megszüntetnie, mint gazdasági egyenlőtlenség sokkal mérgesebb kelevény gyanánt fog kifakadni a társadalom testén. Megfeledkezett arról, hogy a míg sok balítéletnek és hazug hagyománynak kiszakította gyökerét, a legveszedelmesebb és leghazugabb hagyományt — a magántulajdon sérthetlenségét meghagyta azon épen. És mialatt a demokratia azon fáradozott, hogy igaz, testvéries közösségbe foglalja egy állam, egy nemzet tagjait, addig a magántulajdonban kifejeződő anarchikus eszme tovább dolgozott a közösségi szervezet lazításán. Természetes és nagyon érthető tehát, hogy a mai államokban is szertelenül dúl a háború magán- és közérdek között, hogy illetéktelen osztályuralom dühöng s hogy milliók jajgatnak a mindennapi kenyérért. A mai állam kere-

tén belül államiatlan élet folyik. Minden egyén kénytelen gondoskodni nemcsak megélhetéséről, mindennapi szükségleteiről, hanem arról is, hogy miképpen szerezzen munkát magának s a munka keresztülvételére eszközt, a kész munka átvételére pedig vevőt. Kivételt csakis a vagyonosok alkotnak, a kik legalább ideiglenesen, egy bizonyos ideig felmentvék némely nehézségek alól. Máskülönb az ember éppen olyan küzdelmet kénytelen folytatni a léteért, mint kezdetleges, nyers állapotok között élt őse, a ki halázzattal, vadázzattal tárta fönn magát. Az egyénnek mindössze csak fegyverei és eszközei változtak, megmaradtak azonban a létért való küzdelem tömérdek nehézségei. Sőt szaporodtak is e nehézségek abban a félig-meddig szervezett, félig-meddig közösségi állapotban, a melyet a mai államok fejlettsége mutat. Egészen kezdetleges közösségben, a hol az egyéni erő és egyéni érdek korlátok nélkül csaponghat, a hol az egyéni erők mérkőznek egymással, a hol pusztulnak a gyöngék és pusztulnak az erősek: ez a nyers küzdelem legalább nem az állami élet, nem a szervezett közösség jegyében, nem az erkölcsi alapon hozott törvény patronátusa mellett folyik. A létért való erőszakos viaskodást magyarázza bőségesen az állami életnek csecsemő volta, a jogrend kezdetlegessége, a törvény hiánya. Mennyivel visszataszítóbb ennél az a háború, a melyet a jogrend leple alatt vívnek egymással egyazon közösség tagjai. Mennyivel visszataszítóbb az az állapot, a melyben egyenesen törvénybe van ígátva a nyers erőszak és az egyéni túlkapás joga.

XVI. A KÖZGAZDASÁG ALAPELVE.

1. TERMELÉS ÉS FOGYASZTÁS VISZONYA. Az ember termel és fogyaszt, szükségképpen, természetszerűen. A termelés egyesegyedül a fogyasztást szolgálja, vagyis mindenkor azt termeljük, a mire szükségünk vagyon. Szükségeink pedig, a természeti és állandó szükségleteket nem tekintve, korszakonként változnak. A termelés mindig e szükségletekhez igazodik. A közép-kor hadakozó, folyton életveszedelmes világában kiváltképpen a támadó és védelmi képességek fejlődnek ki az emberekben, ezeket gyakorolják és fokozzák s ehhez képest a munkaerő jelentékeny része arra szolgál, hogy vért és pánczél, fegyver és sáncz, kerítés és várfal kellő mennyiségben illetve terjedelemben álljon rendelkezésére a társadalomnak. Kényelem dolgában még az uralkodó osztály is nagyon kevéssel beérte, mert hiszen pihenő óráinak java részét bajnokaival és háta lovaival együtt vára csarnokában volt kénytelen tölteni. Díszes termek, fényes szobák, pompás ruhák nem szerepeltek, mert senkisé nem érezte szükségüket. Durva volt az életmód, durvák a szükségletek, szokások és erkölcsök. Ezek megváltozásával a termelési erők és tényezők is más irányba terelődtek. Mások a szükségletek háborús és másfélék békés időben.

A termelés pedig mindenkor a fogyasztásnak, vagyis a szükségleteknek szolgál.

Nyilvánvaló, hogy társadalmi, tehát közösségi életben az egyén nem termelhet a társadalom többi tagjaitól teljesen elkülönítve. Közösségi élet és munkamegosztás, kezdetleges korszakokban csak úgy, mint haladott művelődésben: egymástól elválaszthatatlan. Azok az ásatások, melyek révén kőkorszakbeli emlékekhez és maradványokhoz jutottunk, erről élénk bizonyosságot tesznek. A kőkorszakbeli emberek között is voltak olyanok, a kik ügyesen vadásztak, mások, a kik fejsze-készítésben tüntették ki magukat. Ez a természeti és természetes különbség szükségképpen ráutalja az embert a munkamegosztásra, vagyis a társadalmi munkára, a társas élet legkezdetlegesebb formái között is. Elkülönített egyéni termelésről a szó szoros értelmében nem is beszélhetünk.

Képzeljünk el mindazonáltal egy elkülönítetten élő és gazdálkodó embert. Tegyük föl, hogy Robinson, a kiben Defoe a kivándorolt angol erőteljes, szívós, élelmes typusát rajzolta meg, valóságos egyén, a ki önállóan gazdálkodik, tehát egyedül termel és egyedül fogyaszt. Menten belátható, hogy az ilyen gazdálkodásban termelés és fogyasztás között semminemű közvetítő vagy egyéb eljárás nincsen. Robinson termel és fogyasztja termelését közvetlenül. Munkájának gyümölcséhez többé-kevésbé mindig hozzájuthat, csak a természeti erőket kell értenie s maga céljaira fölhasználnia s az ellenséges állatfajokkal szemben kell védelmet találnia. A mit leleménye és szorgalma kicsikar a természettől: az egyesegyedül az övé. Közvetítőre nincs szüksége, mert mindent termel, a mi kell neki s viszont csakis azt fogyasztja, a mit ő maga termel.

Robinson története élénken példázza az elmaradt, apró, vad

törzsek sanyarú helyzetét, mely szükségképpen áll elő a munkamegosztás kezdetleges, fogyatékos volta mellett. Polgáriasodás, finomabb életmód, nagyobbfokú kényelem, testi jólét és lelki megelégedés, tudomány és művészet a munkamegosztáshoz vannak fűzve. A mívelt, értelmes, tetterős Robinson, magányos szigetén lassankint eldurvul, elvadul, mert egymaga nem képes előteremteni vagy megalkotni mindazokat az élelmi czikkeket, kényelmi eszközöket, a melyekhez hozzászokott ifjú éveiben szülőföldjén, a társas életben s a melyek ott a munkamegosztás gyümölcsei. Robinson kénytelen órákat elvesztegetni a legapróbb holmi elkészítésére s hetek, sőt hónapok telnek bele, míg egy nagyobb fajta eszközt meg bír szerkeszteni. Eltompul az ész, eldurvul a kéz, elsatnyul az erély, ha mindennemű szükségleti cikk előteremtésében az egyén önmagára van utalva. A termelés csak társadalmi vagy közösségi munka révén válhatik gazdaságossá s e tekintetben emberi munkaerő és természeti anyag kiegészíti egymást. Az embert a megélhetés szüksége utalja a természet erőinek fölhasználására, kincseinek kiaknázására; ezek nélkül az ember nem termelhet, nem alkothat. A természet kiaknázása nélkül nincsen termelés, emberi munka nélkül nincsen kiaknázás. A jelen közgazdasági rendszer választófalat állít az ember és a természet, munkaerő és nyersanyag közzé, a minek kárhozatos eredménye az, hogy tömérdek munkaerő és nyersanyag megy veszendőbe, amaz, mert nem érvényesülhetett, emez, mert föl nem használtott. Ilyenfórmán csakugyan bekövetkezhetik az az állapot, hogy a társadalom nem termel elegendőt, ámde a föntebiek után a termelés elégtelenségének okát nem kereshetjük a természetben. Ennek kiaknázása és az emberi munkaerő tevékenysége kiszámíthatatlanul fokozható.

2. JÓSZÁGCSERE Társadalmi állapotban az egyén nem termel mindent, hanem csakis azt a munkát végzi, a melyhez magában legtöbb képességet érez. Ebben az egy ágban azonban jóval többet termel, mint a mennyire neki szüksége van, míg másfelől fogyasztásában tömérdek olyan dologra szorul rá, a mit maga nem termelt. Minden egyén tehát saját megélhetése okából a maga ter-

meléséből azt a részt, melyre neki szüksége nincsen, átengedi másnak s kap helyébe olyan jószágot, melyet ő maga nem termelt ugyan, de a melyre életfentartása céljából okvetlenül szüksége van. A termelés csak kissé haladottabb viszonyok között is egyedül közös munkával végezhető s ehhez képest közösnek kell lennie a fogyasztásnak is. A munkamegosztáson alapszik, belőle következik szükségszerűen a jószágcsere.

3. MUNKA ÉS BÉR. Az egyén megélhetésének biztosítója tehát a munka. Patriarchális állapotban, a mikor nincsenek még Malthusianusok, a kik az emberiség végveszedelmét látják a szaporaságban: az egy földel alatt élő család és háznép kiveszi részét a termelés munkájából és egyúttal az áldásból. Mennél inkább művelődött és haladt a társadalom, szervezete mennél bonyolultabbá lőn, annál inkább megbomlott az a természetes állapot, hogy munkája fejében az egyes ember megkapta ellátását természetben. Mikor a természetben való ellátását kiszorítani kezdte a pénzzel való fizetés: megkezdődött egyúttal a pauperismus, vagyis az az állapot, hogy a vagyontalan, pusztán munkájok után élő rétegek mind távolabb estek azoktól a portékáktól, melyek az élet föntartásához szükségesek.

A kezdetleges korszakokban lábrakapott erőszakosság, melynél fogva az erősebb leteperte a gyöngébbet, gyökeret vert a fejlődésnek induló gazdasági életben is; míg azonban a jószágszerzés körében az életviszonyok folytonosan változtak, az erők osztálya tovább is^ görcsösen ragaszkodott a hagyományos közgazdasági berendezéshez és csak a szokás, de nem a jog-szentesítette ősi hatalmaskodást belevitte a munkamegosztáson alapuló jószágcsere-forgalomba is. A mai munkás-osztályra tehát egy sok — százados fejlődés átkos terhe nehezedik.

A munkás manapság végzett munkájáért bizonyos díjban, úgynevezett bérben részesül, a mely csak az esetben volna méltányos, megfelelő ellenszolgáltatás, ha valóban módot adna az illető munkásnak életszükségleteinek beszerzésére. Hogy a valóságban ez nincsen így, vagyis hogy a munkabérekéből nem futja az életszükségletek beszerzésére, ezt eléggé bizonyítja maga a munkás-kérdés, tőke és munka szünni nem akaró harcza, a munkabontások végetlen sora s a társadalmi bajok egész serege. Az e g y é n n e k n e m p é n z r e , bérre, díjra van szüksége, hanem kenyérre, kellő ellátásra. Az emberek sokasága nem azért dolgozik, hogy tele legyen portékával a vásár, hanem, hogy mindenki jóllakjék s szűkölködni ne legyen kénytelen senki, a ki munkájával hozzájárul a közös termeléshez.

4. MUNKAMEGOSZTÁS A jószágcsere a munkamegosztás hozza létre és ugyancsak az élénkíti. Mennél sokoldalúbb a munkamegosztás, annál elevenebb jószágcsere szorul a közösség. Mennél kevesebb portékát állít elő az egyes ember, annál többet kell beszereznie csere útján. A jószágcsere nem lehet más célja, mint a közös megélhetés, a közös kényelem előmozdítása, illetőleg fokozása. A csere mindig kölcsönösségen alapszik s egyszerre két érdeknek szolgál; két vagy több különböző fajtájú, de egyenlő értékű jószágnak kell gazdát cserélnie, hogy az ügyletet valóban csere nék mondassuk.

Igazi jószágcsere ehhez képest csakis helyesen szervezett munkamegosztás mellett gondolható. A munkamegosztás mostani állapotában azonban csak ugyanazt a fejletlenséget, szervezetlenséget mutatja, a melyet az egész gazdálkodási rendszer tár elénk. A sokféle földadat, a sokféle termelési ág, a számtalan

működési kör, a melyet az élet kínál, az egyéni tehetőség és hajlandóság természetesen vezet egy bizonyos fajtájú munkamegosztáshoz; ez a munkamegosztás a maga hálózatával mind szövevényesebbé válik, mert az egyén, hogy boldogulhasson, hogy nyereségéhez juthasson, új meg új működési teret talál, új meg új munkát eszel ki. Szervezve azonban a munkamegosztás nincsen s ebből származik az a válságos, egészségtelen állapot, hogy embertömegek szinte agyondolgozzák magukat, más ember tömegek pedig henyelésre vannak kárhoytatva. Innen van az, hogy a ki dolgozik és termel, ha csak keresményes állásban nincsen, sohasem tudhatja, hozzájuthat-e munkájának gyümölcséhez, sőt megtörténik gyakran, hogy még a termelési költségeket sem tudja megvenni, mert portékája a nyakán marad. Innen van az, hogy sok fölösleges munka végeztetik és sok szükséges munka nem kerül elvégzésre. Mert ha a gépek manapság nem egy helyütt kiszajátítják is a munkát, nem lehet állítani, hogy a gépek magát a munkát teszik fölöslegessé vagy legalább is nélkülözhetővé. Bármennyire szaporítjuk is gépeinket, szerszámainkat s ezek segítségével bármily hatalmas arányokat ölt is a legkülönbözőbb javak termelése, a társadalom tagjai sohasem fognak a munkából kifogyni, mert az emberi elme, ész, találékonyság sohasem tagadhatja meg magát, újabb és újabb dolgokat gondol ki s újabb és újabb munkát ad a dolgozó kezeknek. Az általános jólétnek, kényelemnek fokozódása, növekedése mindig csak viszonylagos, végpontra elérni sohasem lehet, ennél fogva soha sincsen megállapodás. Ugyanezt mondhatni a művelődésről. Megállás ebben sincsen, az elme és a kéz szünetelése eleve ki van zárva. Ámde éppen a művelődés érdekében kívánatos, hogy az ember ne dolgozzék mások helyett is s munkája végez-

tével emberi mivoltának magasabb tekintetekben is megfelelhessen. Mennél hatásosabbá tudjuk tenni a termelést technikai eszközök révén, annál közelebb jutunk az emberi erőnek a közönséges munka alól való föl-szabadításához. Mennél több munkát tudunk áthárítani a gépekre, annál kevesebb munka jut az emberre s annál könnyebben haladhat a társadalom az igazi művelődésben.

A munkamegosztásnak a mi gazdasági rendszerünkben mindössze az az értelme, hogy technikai haladásunk révén a társadalom sokféle föladatainál, az egyéni képességek különböző voltánál fogva sokat tudunk termelni, a nélkül azonban, hogy akár a munka, akár a fölosztás, akár a fogyasztás valami összhangzásban volna egymással. Még az ókori munkamegosztás is, mely családi szervezetit volt, jobban megfelelt az igazságosságnak, mint a mostani. Az ókorban patriarchális gazdálkodás dívott; a család termelte a gabonát, tenyésztette a marhát, építette a lakóházat, szőtte-varrta a ruhát s faragta ki a bútorokat és egyéb kényelmi eszközöket. Ennek a gazdálkodási rendszernek alap gondolata a család összetartozásában rejlett; még a segédmunkás, a rabszolga is hozzátartozott a családhoz. Az egész háznép rábízta magát a családfő atyai gondoskodására. A mi munkát az egyén végzett, annak fejében minden szükségletének kielégítéséről gondoskodott a családi szervezet; ha fáradozott, izzadott a háznép, a termelés bőségéhez képest biztosítva volt ellátása; munkája gyümölcsétől el nem ütötte senki; azonkívül erkölcsi testület is volt a család, mely a hozzátartozó egyént szükség esetén egész tekintélyével és erejével fődözte.

Manapság, minden haladottságunk mellett is távol vagyunk ettől a méltányos állapottól is. A termelő, a

ki nagy költséggel és sok verejtékkal dolgozik, munkája gyümölcsét potom áron kénytelen elvesztegetni a piacon s a mit a kapott árért beszerezhet, az többnyire egy csöppet sem áll arányban az ő termékének értékével, az ő végzett munkájával, mert gyakran arra sem elegendő, hogy föntarthassa magát.

A munkamegosztást a mai gazdasági rendszer így értelmezi: Építs házat, de ne lakhassál benne, ültess fát, oltsd be idején, de gyümölcséből ne ehessél, hizlalj baromfit, de a húsa soha bográcsodba ne kerülhessen, szőjj-fonj szorgalmasan egész házad népével, de soha tisztességes ruhában ne járhas.

5. KÖZÖS TEEMELÉS ÉS KÖZÖS FOGYASZTÁS. Helyesen szervezett munkamegosztás mellett a termelés és fogyasztás kérdése, tehát a gazdasági főkérdés, bármily bonyolult társadalomban is, könnyű szerrel viheto megoldásra. A társadalom termelése alapszik a munkamegosztáson, tehát a termelés közös. Mennél dúsabb az eredmény, mennél bőségesebb a gyümölcs, annál szélesebb körű, annál hatásosabb a fogyasztás. Mennél inkább fokozhatjuk gépek és egyéb találmányok révén a termelés eredményét, annál kevesebb emberi erőre, kézimunkára szorul a társadalom. A nagyban való termelésnek, a gyári-, a gépiparnak éppen az a föladata, hogy lehetőséghez képest. az embert föloldja egyrészt számos kikerülhető munka alól, hogy a testi erő, a leleményesség hasznos és jelentékeny újításokra vethesse magát, másrészt jelentősége és célja a gépnek és gépiparnak, hogy kímélje az emberi izomerőt, fajunkat a nyomasztó munka terhének egy részétől megszabadítsa s hozzá méltóbb helyzetbe emelje. A nagyban való termelés tehát rugója a művelődésnek, ha betölti igazán föladatát. A gépnek, az új vegyszernek és sok üdvös találmánynak nem az

a rendeltetése, hogy — mint manapság történik — a munkára mindig kész és mindig megszorult embert elüsse keresetétől, élelmétől, hanem éppen ellenkezőleg, hogy könnyítsen sorsán, hogy közelebb vigye a boldoguláshoz. Valameddig az ember kezdetleges, tökéletlen szerszámokkal dolgozott, kénytelen volt megfeszíteni összes erejét, megerőltetni, túlterhelni magát, dolgozni a kimerülésig, lemondani az élet örömeiről és sírba roskadni időnek előtte. Manapság végre eljuttunk odáig, hogy gépeinkkel könnyen és sokat termelhetünk. Ehhez az új helyzethez azonban nem alkalmazkodott még a társadalom.

Nem használja ki sem a rendelkezésére álló izomerőt, sem a napról-napra sokasodó gépeket. Fogyatékos termeléssel elégtelen fogyasztást mutat. A munkamegosztás helyes szervezete mellett azonban mindenki termel és mindenki fogyaszt. A termelésnek ez a módja szükségképpen oly bőséges eredményhez juttatja a társadalmat, hogy a kényelmes megélhetés mindenki számára biztosítva van. És a termelésnek nem is lehet egyéb célja, mint a népesség szükségletének kielégítése az általános jólét előmozdítása. A közösség termel és a közösség fogyaszt. A közgazdaságot egy mérleggel hasonlíthatjuk össze, melynek egyik serpenyőjében a közös termelés, másikában a közös fogyasztás helyeződik el. Az igazi közgazdaság elvén fölépített társadalomban ez a mérleg folyton nyugodt, a két erő egyenlő nyomásánál fogva. Kiki megkapja munkájának teljes értékét, tehát annyit fogyaszt, a mennyit termelt, termelés és fogyasztás folyton egyensúlyban marad. Sem nyereségnek, sem veszteségnek nincsen helye. A. nem gyarapodhatik B. rovására és megfordítva B.-nek nincsen jussa az A. munkájának értékéhez. Az egyik egyén tehát nem szoríthatja ki megélhetéséből

a másikat, nem teheti tönkre embertársát akarata vagy szeszélye szerint. Szerezhet magának jobb módot, több tekintélyt, magasabb állást, nagyobb hírt, mint a másik, de csakis akkor, ha értékesebb termelést tud fölmutatni. Mindig csak a magáéhoz nyúlhat, sohasem a máséhoz. Jóllakhatik, emelkedhetik, de sohasem más ember rovására. Lakhatik fényes palotában, de nem építhet palotát szegény emberektől kicsalt pénzen, járhat négyes fogaton, de nem csalárd üzletek révén. Nem közvetíthet, nem nyeréskedhetik, nem űzhet szerencsejátékot, de nincs is rá szüksége.

Termelés és fogyasztás azonban a mai gazdasági keretek között nem támogatja, nem egészíti ki egymást. A mai társadalmak még nagyon messzire vannak attól a természetes állapottól, melyben a termelés a fogyasztásnak szolgál, s a hol fogyasztás végett termelünk csupán. A termelés ma nem követheti természetes célját, mert alá van vetve a magántulajdonnak, a felelőtlen tőkének, az üzérkedő kereskedelemnek. Termelés és fogyasztás közé be van ékelve egy hatalmas tényező, a melynek megvannak a maga különös céljai. A közgazdasági élet legfőbb kérdése, a munka és annak díjazása, vagyis a megélhetés függővé van téve attól a tényezőtől, mely társadalmi életünkben, állami szervezetünkben a társadalmiatlan, államiatlan elem: a magántulajdontól, mely mint magántőke és magánkereskedelem a technikai haladás révén olyan hatalomhoz jutott, aminővel talán még sohasem rendelkezett.

XVII. A TŐKE.

1. AZ ÉRTÉK FOGALMA Mielőtt megállapíthatnánk a t ő k e mibenlétét, tisztába kell hoznunk az é r t é k fogalmát; nem azzal a módszerrel, melyet a nemzetgazdasági írók nagyrésze követ s a melynél fogva gazdasági kézikönyveink csakúgy hemzsegnek a homályos meghatározásoktól. É r t é k n e k azt nevezem, a mi átalakítva vagy át nem alakítva, földolgozva vagy föl nem dolgozva, közvetlenül vagy közvetve valamely emberi szükségletet elégíthet ki. Abszolút értéket ennél fogva ránk nézve csakis az képvisel, a mi nélkül nem élhetünk. Érték a levegő, a napfény, az élelem, az ital, mert mindegyik egy-egy szükségletünknek szolgál. A mi a társadalom valamely szükségletének meg nem felel, a mi magában véve nem hasznosítható, a mi nem jár a kényelem, a jólét fokozásával: annak nincsen értéke. A szükségletek módosulásával, változásával módosulnak és változnak az értékek is. Állandó érték csak az, a mi állandó szükségletnek szolgál, olyan szükségleteknek, melyeken nem változtat sem idő, sem éghajlat, melyeknek kielégítésétől életben maradása függ az embernek.

Ez abszolút érték mellett van a javaknak egy relatív, hogy úgy nevezzük gazdasági értékük. A szerint,

a mint valamely jószág, — föltéve természetesen, hogy megfelel egy szükségletnek — ritkábban vagy sűrűbben, kisebb vagy nagyobb mennyiségben áll rendelkezésre: kisebb-nagyobb értéket képvisel a társadalom szemében. Innen van az, hogy azokról az értékekről, melyek korlátlan mennyiségben állanak rendelkezésünkre, általában nem is szoktunk úgy beszélni, mint értékekről. A levegő csak akkor látszik értékesnek előttünk, ha pár száz méter magasságban fenyvesek között élvezzük, mert ekkor drága árt kell fizetnünk érte; a napfénynek sem tulajdonítunk értéket, csak a betegek becsülik meg, a kik tél víz idején délvidékre költöznek s egész kis vagyont áldoznak a mosolygó napsugárért. De a mi látszólagos meg nem becsülésünk mit sem von le a levegő és napfény értékességéből. A mi tekintetünk a természet i értékét kellőképen meg nem becsülve, a gazdasági értékre tapad, az a b s o l u t értéktől a r e l a t í v értékre szállunk. A természeti értéket a szükségesség állapítja meg, a gazdasági értéket a szükségelt javak mennyisége. Az érték e szerint, hogy egy mennyiségtani formulát használjunk: a szükséglettel egyenes, a mennyiséggel fordított viszonyban áll, vagyis: mennél nagyobb szükségünk van valamire, annál nagyobb annak az értéke s mennél nagyobb mennyiségben fordul elő valamely jószág, viszonylagos értéke annál kisebb.

Van az értéknek egy harmadik fajtája is: az u. n. subjectív érték, mely nem általános emberi szükségletnek felel meg, hanem egy sajátos, különös szükségletnek. Ilyen értékek mindig voltak és lesznek, de ezek nem befolyásolják az értékről adott általános meghatározásunkat. Nem értendő ide azonban a művészi alkotásoknak tulajdonított érték, mert az esztetikai szükségletek is általános emberi szükségletek, melyek annál érzékenyebbek, mennél mívelődöttebb, finomultabb a társadalom. Vannak azonban szükségletek, melyek nem ilyen általánosak, pl. egy különöz

gyűjtő abbeli, leküzdhetetlen vágya, hogy megszerezzen olyan tárgyakat, melyek nem általános szükségletnek szolgálnak, hanem csak az ő különködésének. Viszont egy erekye, történelmi emlék már nem subjectív érték, egyrészt, mert a nemzeti történelemre vet világosságot, másfelől egy egész társadalom kegyeletes érzésének felel meg. A subjectív érték a csalfa, csalóka, képzeleti, tetszőleges érték. Tagadhatatlan, hogy az életben nagy szerepük van a hamis értékeknek, ámde ezek nem tartoznak szorosán az igazi érték mivoltának meghatározásához.

2. A TŐKE FOGALMA. A t őke nem egyéb, mint a termelésre szánt érték, vagyis azon érlek, mely új értékek létrehozatalához szükséges. Minden érték tőkének mondatik a productio szempontjából. A tőke tehát annyiféle, ahányféle értéktermelés csak elképzelhető, ennélfogva fiókozni, osztályozni, mint azt a nemzetgazdák nagy része teszi, meglehetősen meddő eljárás. A közfelfogás általában a megtakarított értékeket nevezi tőkének s bizonyos, hogy tőkénk legnagyobb része megtakarítás, Ámde a megtakarított munka vagy megtakarított érték nem meríti ki a tőke fogalmát, mely magában foglal minden értéket, tehát mindent, ami közvetlenül vagy közvetve emberi szükségletnek szolgál. A tőke birodalma tehát nem lévén egyéb, mint az összes értékek birodalma, rendkívül változatos képet nyújt. Beszélhetünk szellemi és anyagi tőkéről, közvetlen és közvetett tőkéről stb. Nem beszélhetünk azonban a nemzetgazdák módjára használati és termelő tőkéről, mert az érték, a mennyiben tőkének mondjuk, használati és termelő is egyúttal. Nem nevezhetjük használati értéknek a táplálékot, melyet a munkás magához vesz s valóban el is fogyaszt, mert ez a táplálék egyúttal termelő tőke is; hiszen termel munkaerőt, vegyi folyamat útján. A ruha, melyben a munkás dolgait végzi, szintén nem csupán használati tőke, hanem egyúttal termelő tőke is, mert a

munkás ruha nélkül és pedig megfelelő ruha nélkül munkát nem vállalhat, egyáltalában egy lépést sem tehet. A ruházat s a termeléshez szükséges gép vagy nyersanyag között mindössze az a különbség, hogy az egyik közvetlenül, a másik közvetve szerepel a termelésben.

Érték és tőke között egyetlen megkülönböztetés tehető. Érték van, vagy legalább lehet munka nélkül, tőke munka nélkül nincsen és el sem is képzelhető, mert az értéket tőkévé éppen a munka avatja. Ez szükségképpen következik a föntebbiekből. Azt mondtuk volt ugyanis, hogy érték mindaz, a mi az emberi szükségletnek szolgál. Érték a víz, melylyel a pusztaszigetre kivetett Robinson szomját oltja. Ez az érték tőkévé válik abban a pillanatban, a mikor Robinson fölhasználja a víz hajtó-erejét s rábocsát például egy tutajt, melyen élelmi szereit vagy szerszámaikat a sziget másik oldalára képes szállítani. A termelés, a munka révén valamely értékből új értéket állítok elő. Az én iparkodásom természetesen mindig arra fog irányulni, hogy az új érték nagyobb legyen a réginél — legalább gazdaságilag. Ezt nevezik a nemzetgazdák productív termelésnek. Tehát minden értéktöbblet, melyet a termelésben elérhetek, semmi egyéb, mint emberi munka, akár testi, akár szellemi, akár erkölcsi munka. Az emberi haladás és gazdagodás története egy a munka fejlődésének történetével; mert menél többféle értéket állítunk elő, annál többféle szükségletnek szolgálunk a társadalomban s a szükségletek szaporodása culturális fejlődés. A munka termeli az értéktöbbletet, ez értéktöbbletek fölszaporodása teszi a nemzeti tőkét. A termelés a priori nem lehet egyéni munka, a minnek bizonyossága a munkamegosztás, vagyis a munkaszervezés. A tőkét a közös, a megosztott munka

hozza létre. A tőke a közös, a megosztott munka fönmaradt állandó jelképe.

Termelés tőke nélkül nem lehetséges, mert hiszen, a mint mondtuk, mindig régi értékek segítségével vagy éppenséggel azokból állítunk elő új értékeket. Csakis kőbaltája segítségével készíthetett a kezdetleges ember egyéb szerszámot; saját energiáján kívül szerszámra is volt szüksége, hogy ledönthesse a hatalmas fatörzset, hogy azt tűzzel, kovafejszével kivágva, megdolgozva, csolnakká fűrja-faragja s a folyam vizében, tenger mélységében prédául ejthesse az élelemre szolgáló halakat; csakis kötéllel, hálóval keríthette birtokába a szelidíthető állatfajokat, csak lándzsával, paritytyával üthette le a nekirohanó ragadozót, csak íj és nyíl szolgáltatottak módot hogy a szárnyas világot is állandó adófizetőjévé tegye. Ahány életformát legyőzött, az csaknem kivétel nélkül tőkévé vált egyes kezében. Csont és szaru, szőrme és tollazat, kagyló és állkapocs, ín és bél mind értékke és tőkévé lett az ember kezében, akinek szükségletei folyton bővültek. A növényvilág minden fajtát s az egyes fajták legkülönbözőbb részét más-másképpen tudja hasznosítani; értékke válik az ő kezében minden és fejlődése folyamán tőkésít minden értéket

3. A NAGY TŐKE. Ismeretes, hogy socialista írók az egyre szaporodó és súlyosbodó bajokért igen sűrűn vonják felelősségre az úgynevezett „capitalistikus” rendszert. A mennyiben ez a vád kiválólag a korunkbeli tőke káros hatású tömörülésére vonatkozik: éppenséggel nem igazolható. A tőkének ez a fölhalmozódása egyes emberek és kiváltságos osztályok kezében nem új jelenség s mindenkor együtt jár bizonyos állami berendezéssel. A tőkének története úgyszólván egy az állam történetével; fejlődésében, terjeszkedésében,

érvényesülésében ugyanazokat a fokozatokat szemlélhetjük, mint az állami szervezet kialakulásában. A tőke csak úgy, mint az állam, apródonkint, nehéz és hosszú küzdelem árán tudott érvényesülni, sok időbe telt, míg hatalomra jutott, míg tudatára ébredt hivatásának s fölismerte a föladatokat, melyeknek megoldása reá várt. Valamint az újkori állam mindinkább működésének körébe vonja a nemzetnek, a társadalomnak erős tényezőit, hogy ezeknek együttes munkájával és egymást kiegészítő képességeivel az általános jóléet fejleszse és gyarapítsa, hogy a szétágazó különleges érdekek kíméletes és bölcs kibékítésével és összefoglalásával valamennyi polgárának boldogulását megkönnyítse: azonképpen hivatva van a tőke is a maga külön körében egybefoglalni és összetömöríteni a közgazdasági erőket, minden termelő és jószágalkotó képességet abba az irányba terelni, hogy a nemzet gazdasági élete izmosodjék, anyagi ereje gyarapodjék s az életszükségletek lehető könnyű megszerzése által a közjólét biztosíttassék. A tőkének növekedésével tömörítő ereje is növekedik s így a tőkének fejlődésével szükségképpen együttjár a termelés fejlődése és fokozódása, a mind sűrűbbé váló jószágcsere, a javaknak gyors beszerzése éppen ottan, a hol szükség van rájuk. A tőke ilyen természetének köszönhetjük például, hogy Európa polgáriasodott államaiban immár nem kell tartani az éhínségtől, a mely régebbi időkben évtizedekre megbénította a társadalmat. Egyedül a vállalkozó szellemű tőke hozta létre a régi világban nem is álmodott közlekedési hálózatot, melynek egyes erei a világ egyik végétől a másikig húzódnak. Magát a tőkét, a tőkében rejlő nagy gazdasági erőt csak igazságtalan váddal illetik, a mikor felelőssé teszik a javak helytelen felosztásáért. Szerszámaink tökéletesedése, gépeink roha-

mos elterjedése és hasznos alkalmazása, a kényelem gyarapodása s térhódítása az alsóbb osztályokban is, nem szól ellene a tőkének, sőt éppen bizonyága a fölhalmozódott tőke nagy és jóhatású erejének. A szövőgép, a vasgyalu és henger munkált közre abban, hogy a sokaság is jobb és olcsóbb ruházathoz, kényelmesebb hajlékhoz juthasson. A gőznek, gáznak és villamos erőnek fölhasználása évszázadokkal vitte előbbre az emberi jólétet s mindez a hatalmas arányokban való munkálkodás mai közgazdasági rendszerünk keretében merő lehetetlenség lett volna a tőke hozzájárulása, sőt koczkázatos vállalkozása nélkül.

4. A TŐKE ÁLLAMOSÍTÁSA. Ámde a tőke nem felelhet meg hivatásának teljes mértékben mindaddig, míg magánosok kezén van s magánosok érdekeit szolgálja. A tőke manapság erejében megcsorbítva végzi szerepét a közgazdasági életben. Egész erejét csak akkor veheti majd latba, mikor már az állami organismus által fölshívatott. A tőkének is arra a sorsra kell jutnia, mint valamennyi egyéb társadalmi tényezőnek, tudniillik állami alkotórészszé kell válnia, hogy hivatását egészen betölthesse. Minden intézmény akkor jut el fejlődésének legmagasabb fokára, a mikor államivá lesz. Emlékezzünk csak vissza, milyen karban volt véderő-intézményünk a török hódítás korában, mikor az ország nagyjainak, sőt egyes főuraknak szeszélyétől és kétes értékű becsvágyától függött a haza védelme. A király nem bírta hűbéreseivel s a széthúzó érdekekért az egész nemzet lakolt meg a mohácsi csatamezőn.

Minden egyéni érdeknek föl kell szívódnia az állami érdekekben s minden intézménynek bele kell illeszkednie az állami gépezetbe, mert a nemzet, a köz csak ilyen módon gyarapodhatik. Az állam, idők folytán magára vállalta a közigazgatást, rendészetet, jogszol-

gáltatást, közlekedést s ma már egész hálója minden forgalomnak és minden érintkezésnek. A tapasztalás mutatja, hogy a legjobb szállító és közvetítő is csak az állam s a természetes fejlődésnek oda kell vezetnie, hogy a közgazdaság kormányzata, a nemzet anyagi tőkéjének gyarapítása és miként való felhasználása állami föladataá váljék. A tőke összetömörülésének nagy és áldásos hatása csakis állami kezelés mellett fog jelentkezni a maga teljességében, mert termelő és fogyasztó nem mint harczoló ellenfelek, hanem, mint egymásra szoruló és egymást kiegészítő gazdasági tényezők fognak szerepelni. A tőke csakis állami kezelés mellett töltheti be hivatását igazán, viszont az állam is csak úgy felelhet meg soknemű és nehéz feladatainak, ha a rendelkezésére álló egész tőke-erőt fölhasználja a köz javára s nem éri be azzal, hogy kísérletet és tétován, bizonytalanul, csakis egyes alkalomkor gyámolítja a gazdasági életet, hanem tetterős és biztos kézzel veti meg alapját az állami gazdálkodási rendszernek.

Állam és tőke a mai közgazdasági rendszerben nem forrott még egybe. Az államnak megvan a maga hatásköre, melyen belül bizonyos feladatokat végez, de az állam egész területén, a társadalom minden osztályában a magán tőke szerepel és működik szabadon, az állami törvények ótalmának árnyékában. Az államra, mint az összesség erkölcsi megtestesítőjére hárul a közbiztonság és közrend föntartása; a tőke pedig föltétlenül uralkodó tényező a megélhetés kérdéseiben. Ilyen értelemben állam és tőke mint ellenségek állanak szemben egymással. Az állam ellentéte és tagadása minden zavarnak és bomladozásnak, az állam a szervezett társadalom, mely intézményekben, törvényekben fejezi ki önmagát. A magántőke ellenben

szereti a szervezetlen állapotot és feladatát csakis a független, szabad mozgásban, a törvényekkel meg nem kötött forgalomban töltheti be. Az állam saját létérdekében kénytelen törekedni a közbéke föntartására, az ellentétek eligazítására, a közszükségletek minél teljesebb kielégítésére. A magántőkét azonban működésében kötelesség nem vezérli és felelőség nem köti. A magántőke, akár földbirtok, akár bánya, akár gyáriüzem képében, csakis akkor termel és olyan anyagokat állít elő, a melyektől nagy hasznot remél, akkor és olyan föltételek mellett bocsátja rendelkezésre termelvényeit, a mint jónak találja, akkor és azzal foglalkoztatja a kínálkozó munkaerőt, a mikor és a mivel kedve tartja, mert a magántőke merőben az egyéni akarat és kedvtelés szolgája. Állami és társadalmi életünknek nagy ellenmondása tehát nyilvánvaló. Egyfelől áll az állami szervezet, a rendnek, a törvénynek, a közérdeknek őre és letéteményese, másfelől a magántőke, — fegyelmet, felelőséget, közérdeket lábbal tapodó magántőke, mely eleven czáfolata, kiáltó tagadása az állami eszmének. Az állam, mint a közakaratra megtestesítője, mindig csak a közösségnek javára és hasznára, az általános jólétnek fokozására intézkedhetik, a magántőkét ellenben termelés, valamint fogyasztás tekintetében mindig csak az ő külön érdeke mozgatja. A tőke a javak termelésével nem arra törekszik, hogy fődözze a közszükségletet s e révén szolgáljon a közérdeknek; csak annyiban törődik a közszükséglettel, a mennyiben kiaknázhathatja azt saját hasznára és nyereségére. És teheti ezt minden félelem nélkül, mert hiszen sem egész osztályok éhínségéért, sem pedig a munkanélkül kóborlók nyomoráért a magántőke nem felelős. Működéséről nem tartozik számot adni, mulasztásaiért vagy hibáiért kérdőre vonni

nem lehet, a károkért, a miket okoz, a bűnökért, a miket elkövet, nem terheli sem erkölcsi, sem anyagi felelősség, ha csak nyílt összeütközésbe nem kerül a büntető-törvény szakaszaival.

5. A MAI CAPITALISMUS. Említettem, hogy a magántőkék fölhalmozódása nem éppen a mi korunk vívmánya. Az antik idők élelmes emberei csak más formában ragadták magukhoz a tőkét, melyek túlnyomó részben földekből, rabszolgákból és marhákból állottak. A középkor hűbéri rendszere sem idegenkedett a tőkék halombagyűjtésétől, az akkori lovag vagy földesúr sem a fondor cseltől, sem a fegyveres erőszaktól nem riadt vissza, ha kilátása volt arra, hogy egyik közeli vagy távoli szomszédját örökéből kitúrhatja, ingóságait megkerítheti és jobbágyain úrrá lehet.

A tőkéknek e felhalmozódása egyesek és egyes osztályok kezében, tehát egyfelől a túlságos tőke-erő, másfelől pedig a kétségbeejtő tőkehiány elkerülhetetlen abban a társadalomban, mely a magántulajdon elvének alapján gazdálkodik. És ha megtörténnék, hogy érvényre jut a valóságban ama socialista elmélet, mely szerint csupán a termelési eszközökre nézve legyen rendelkezési joga a közösségnek, a fogyasztási cikkekkel azonban rendelkezhessek az egyén saját kedve szerint (a mire különben világos, rendszeres tervezetet nem adott még a socialismus): akkor a socialis államban is mihamar mulhatlanul bekövetkezik a tőkefelhalmozódás egyesek kezében, kijátszása és lenyűgözése a nagy tömegeknek, melyek vad állapotban csak úgy, mint polgáriasodott társadalomban, mindig csupán napról-napra szoktak élni, a melyeknek nagyobb mértékű megtakarításokra, tőkegyűjtésre sem hajlandóságuk, sem pedig módjuk nincsen s a melyek műveltség dolgában sem állanak azon a fokon, hogy

védekezni tudnának az ügyesebbek és furfangosabbaknak kizsákmányoló támadásai ellen.

Ámde, ha egyes embereknek és egyes osztályoknak vagyonban (javakban, pénzben, földbirtokban) való kiváltsága minden időkből megvolt is, bizonyos, hogy a tőkés és a tőkéltlen osztály ellentéte, meghasonlása és küzdelme sohasem lehetett élesebb és kétségbeejtőbb, mint éppen a mi korunkban. A nagy ellenteteknek ezt a kihegyeződését pedig a teljesen megváltozott termelési módszerek idézték elő, a mit sem a socialista elmélkedők, sem a dogmatikus nemzetgazdák nem mérlegelnek igazi értéke szerint. Mennél tőkéletesebbé tudja tenni szerszámát az ember, annál nagyobb lesz termelésének eredménye, töke-szaporulata, a „többletérték” és ez voltaképpen a cél, mely a gazdálkodó szeme előtt lebeg, mert hiszen munka és termelés el sem képzelhető másként, mint „értéktöbblet” elérésének reménye és kilátása mellett. Míg azonban a termelésben kizárólag a kézi szerszám szerepel, míg a munkát emberi kéz végzi, addig ez a munka legalább is annyi díjazásban részesül, a mennyi fentartására, megújítására, kipótlására nélkülözhetetlenül szükséges, a munkásember megélhetése tehát biztosítva van, hívják őt bár rabszolgának, jobbágnak vagy mesterlegénynek. Ilyen viszonyok közepette, a tőke, ha ellentétben van is a munkával, egyúttal rá is van szorulva minden egyes munkáskézre s kénytelen gondoskodni a munkásról a saját, jól felfogott érdekében.

XVIII. A GÉP.

A termelési viszonyokat a gép megjelenése gyökeresen megváltoztatta, még jobban kihegyezvén az ellentéteket, melyek a tőkés és munkás osztály között mindenha fönnállottak. A gép úgy tűnt föl a gazdasági élet porondján, mint az izom-erő, az emberi munka félelmes versenytársa s azóta csakugyan kiszorította az embert a megélhetés föltételeiből. Míg a régebbi, kezdetlegesebb állapotok közepette, serény munkája után legalább kevés mindennapra valóját meg tudta szerezni a sokadalom: addig megnyugodott abban is, hogy élelmesnek, szemesnek áll a világ, hogy vannak a társadalomban gazdagok, a kik nagy kincsek urai, a kik ennél fogva jólétben, kényelemben, sőt fényben és pompában élnek. Parasztlázadások, osztályharcok, riadalmak csak kivételesen fordultak elő, csakis ottan, hol a birtokos osztály fölényével visszaélt s magát elbízva, fenhéjazó gögijében embertelen bánásmódra ragadtatta magát jobbágyaival szemben. A tőkés osztály erőszakossága, szemtelen, kihívó vadsága és mindent kiszipolyozó kapzsisága ellen kiszálltak a vérig sértett tömegek s a végső eszközzel, az erőszakkal iparkodtak helyreállítani a rútul megbontott egyensúlyt.

Korunkban azonban a helyzet sokkalta komolyabb

A gép a tömegeket úgyszólván kisajátította a megélhetésre való jogukból, kiszorította őket hagyományos kereset-módjukból, kizuszkolta műhelyeikből és mezőgazdasági tanyáikról. A gépnek nem kell az ember, nincs szüksége rája, elvégzi egymaga azt a munkát, amelyre annakelőtte töméntelen emberi erőt, sok drága időt, élelmet és anyagot kellett elveszteni. „Önműködő vas- és fatagjaim, csavarjaim és rugóim fölöslegessé teszik a te karodat, személyedet, azért is kotródjál innen, nincsen mit keresned az én birodalmamban.” így szól az emberhez a gép, a mely igényeiben szerény, beéri egy kis tüzeléssel, olajozással, bármilyen helyiséggel s azonfölül vajmi kevés emberi gondozásra szorul.

Egész tömegek válnak így fölöslegessé a közgazdasági szervezetben. Ki lássa el ezeket élelemmel, kényelemmel, ki gondoskodjék számukra munkáról, keresetmódról, ki mentse meg őket az élősdiak módjára való tengődéstől? Azok a vállalkozók, a kik a magántulajdon rendszere mellett gépekkel végeztetik a munkát, egyénileg nem vonhatók felelősségre a fölöslegessé vált emberek éhínsége, nyomora, kipusztulása miatt. És itt kezdődik a magánosok kezében fölhalmozódott tőke kártékony, emberirtó szerepe. A vállalkozó géptulajdonos visszaélhet a helyzettel és meg is teszi. Saját hasznát keresvén, azon iparkodik, hogy minél kevesebb emberi kezet foglalkoztasson és a munkás, dolgos elemeket is minél csekélyebb díjazásban részesítse.

Abban a perczen, a mikor az újonnan fölalt és üzembe hozott gép fölvalt egy sereg munkást, ezeknek dolgos kezét rögtön egyéb munkával kellene ellátni, hogy a társadalom gazdasági kárt ne szenvedjen. Mert hiszen, ha a gép egy sereg munkás dolgát

végzi, ámde azok kenyér nélkül maradnak, ebben csupán károsodást láthatunk, nem pedig hasznot. Hiszen annyi elvégzendő föladat vár a szabaddá lett munkás kezekre minden társadalomban; olyan föladatok, melyeket géppel nem lehet végeztetni, legalább egyelőre nem. S föltéve, de meg nem engedve, hogy egyáltalában nem lehetne a fölszabadult munkásokat foglalkoztatni: nem kellene-e ezt az alkalmat fölhasználni az általános munkaidő megrövidítésére?

A mai társadalomban ellenben azt az anarchikus állapotot szemlélhetjük, hogy egész tömegek záratnak ki a termelésből, ehhez képest a fogyasztásból, azok a tömegek pedig, a melyek részt vesznek a termelésben, túleröltetésük mellett sem részesülnek a megérdemelt ellenszolgáltatásban. Hiába fokozta, hiába százszorozta meg a gép a munkáskéz productiv erejét, a munkás anyagi helyzete nem fordult jobbra. Hiába állottak be gyökeres változások a termelésben, a fogyasztás köre aránylag nem bővült.

A mezei munkás állandóan kemény robotra volt utalva, napról-napra, évről-évre el kellett viselnie az időjárás tömérdek alkalmatlanságait, hordania kellett sokféle terhet, túrni mindennemű fáradalmat, de akár mint rabszolgának, akár mint jobbágnak, akár mint béresnek megvolt a mindennapi kenyere; a kézművesnek, az iparosnak is mindenha volt állandó elfoglaltsága, ha csak volt kedve dolgozni; munkát mindig kapott, sőt büntették, ha kiakarta magát vonni a munka alól s a mások szorgalmának gyümölcsén próbált élösködni.

A gép elterjedése végét szakította ennek az állapotnak. A gőzeke, szántóvetőgép, arató- és cséplőgép, a gőzerő hajtotta kalapács, fűrész, malomkő, fonó- és szövőkerék, varró- és kötőgép alkalmazást nyert a

gazdasági tevékenység csaknem minden körében, erőtani és vegyi találmányok megtízszerezték, megszázsorozták a termelés eredményét, mindebből azonban a szűkölködőkre és nyomorgókra haszon nem háramlik. Az éhes száznak a legdúsabb termelés mellett sem jut betevő falat. A kész termék mellett őrt áll a magántulajdon, az önző érdek, mely az uralkodó kereskedelmi rendszer mellett szépen virul. A lelketlen önzés, a hatalom pallosával kezében minden terméket egyszerűen áru-nak nyilvánít és a termelés célját egyedül abban látja, hogy az előállított javak vásári portéka gyanánt piacra vitessenek. Piacra azonban nem szabad túlsokat vinnünk, mert a nagy kínálat lenyomja a jószág árát s ehhez képest a vállalkozónak mindig az lesz a törekvése, hogy a túltermelést kikerülje. Ezt pedig eléri olyanképpen, hogy fölfüggeszti a termelést, beszünteti a munkát s szélnek ereszti a sok munkást, a kik ekként elesnek a megélhetés módjától. A vállalkozó mezőgazda csak bizonyos munkák tekintetében és csak bizonyos időszakok alatt szorul a földművelő munkásra; ha a rövid időre szabott, olykor nagyon sürgős munkának vége, a gazda minden további tekintet nélkül elküldi az embereket, a kik legtöbb esetben néhány heti túlfeszített, kimerítő, kemény munkájuk keresménye után kell, hogy eltartsák magukat és családjukat egy egész éven keresztül. Ha valamely gyártmány körében beáll a „túltermelés” légnyomása, a piac elárasztásától való félelem, a vállalkozó gyáros mindjárt százával, ezrivel űzi embereit a kétségbeesés, a nyomor, a koplalás, az éhhalál karjaiba.

Sajátságos végzete az emberi nemnek, hogy rövidlátásában, észbeli korlátoltságában rendszerint az háborodik föl, annak ront neki leginkább, a mi

üdvére, hasznára, boldogulására szolgál vagy szolgálhatna. A találmányok, fölfedezések története sokféle változatát mutatja annak a sajátságos helyzetnek, hogy az ember saját érdeke, saját jóvolta ellen harcol. A mióta mesterségesebb összetételű szerszám és gép foglalta el a kezdetleges termelési eszközök helyét; a mióta számtalan módját leltük, hogyan lehet munkát könnyíteni és takarítani: alig engedett valamit a sokedalom bizalmatlansága és ellenszenve, mely az első gépek megjelenésekor vad forrongásban tört ki. Megsemmisíteni az ügyesebb szerszámot, összerombolni a művészi alkotású gépet: ez volt mindig első. ösztönyszerű kívánsága a munkás-osztálynak. A gépnek igazi jelentőségét, fontosságát a közgazdasági életre nem tudták kellően megbecsülni s nem voltak képesek fölfogni éppen azok a népelemek, a melyekre a gépből a legtöbb jónak, a legnagyobb haszonnak kellett volna háramlania. Fájdalom, ez nem is lehetett másképpen, mert a fonák közgazdasági rendszer hozta magával, hogy a nagy tömegek legnagyobb és legerősebb ellenségüket lássák a gépben. Lehetetlen szinte, hogy a tömegek, kiváltképpen pedig a munkás-osztály ok ellenséges szemmel ne nézzék a gépet, hiszen annak áldásában nekik részük nincsen. Velük szemben a gép csakis versenytárs, még pedig hatalmas és könyörtelen versenytárs, a ki a betevő falatot veszi ki a fölöslegessé vált munkás szájából. A gép tehát, a mely valójában arravaló, hogy jóltevőjévé váljon az embereknek, úgy lép föl, mint ellensége. Az emberi munka nem cél, hanem eszköz a termeléshez. Mihelyest a termelésben gépre vagy természeti erőre háríthatjuk át a terhes munka egy részét, meg kell kímélnünk attól az embert s első sorban azt az embert, a ki kellenél többet dolgozik. Értelmes, célszerű, igazságos munka-

megosztás mellett, a lehető legkiterjedtebb, legfokozottabb termelésben, a javaknak mindig kielégítő mennyiségben való előállítása esetén is mindenkinek jut munka, ennél fogva megfelelő kereset, de juthat egyszersmind szabad lélekezés, pihenés. Ily munkamegosztás híján azonban beállott a polgáriasodott emberiségnek e földön való életében, az a végzetes jelenség, hogy saját műve, saját alkotása fordul ellene; megélhetésének módjától az a gép, az a szerszám üti el, melyet terhének könnyítése, jólétének fokozása végett szerkesztett meg vagy kovácsolt össze. Az emberi faj létföltétele a munka és termelés; az ember azonban törekszik arra, hogy súlyos munkájának, terhének minél nagyobb részét átháríthassa a természeti erőkre, a melyeknek lassankint urává küzdi föl magát. Az ész találmányossága és leleményessége az, mely által a kezek a durva munka alól fölszabadulhatnak. Ez az értelme a gépnek és minden hasonló találmánynak. De íme az eszköz legyűri alkotóját, az élettelen gép az eleven mestert s a szerszám megfosztja készítőjét sovány kenyerétől. A hiba nem az emberi észben van, mely szüntelenül munkál, újít, alkot, nem a gépben, mely engedelmes szolgálja az embernek, megsokszorozója a termelésnek, hanem egyedül a gazdasági rendszerben, mely uralkodik az emberen s a mely nem engedi, hogy az ember uralkodhassék a gépen. Magángazdálkodásban a gép jelképe a tőkének, a kizsákmányoló, kiszípolozó, gyilkos tőkének. Mai rendszerünkben a gép nem tölti be természetes hivatását. A gép adja kezünkbe a jólét általánosításának módját, a nemzetek bármily jelentékeny szaporodása mellett. Mert gépek segítségével in infinitum fokozhatjuk a termelést. A gép az emberi munka meghatározója, az ész, a lelemény segítségével; a

gép a természeti erők megértése és busás kihasználása; tehát hatásos művelődési tényező. A gép egyúttal a szabadság, mert az ő révén tömérdek alantas munka nem szorul többé az emberi kézre, mind nagyobb tömegek szabadulhatnak föl a járom alól s adhatók vissza emberi hivatásuknak. Az emberi kar megváltása, az emberi elmének fölszabadítása a mindennapi gondok terhe alól. A nyomor eltörlése: ez hivatása, föladata, jelentősége a gépnek.

A gép azonban nem szabadíthatja föl az embert, valameddig az ember föl nem szabadította a gépet. A gép a magántőke hatalmában van és a magántőke annyira visszaél erejével, hogy a gép a mai társadalmi életben valóban csak növelte a szegénységet és a nyomort.

Nyilvánvaló, hogy a gépek föltalálása átalakító hatással volt egész termelési rendszerünkre. Letűnt korok és századok a termelés ily hatásos voltáról álmodni sem merhettek. E részben századunk valóra váltott olyan eszméket, melyek még a legmerészebb gondolkodó előtt is fantastikusnak látszottak. A termelés gyökeres átalakulásával lépést kellett volna tartania a fogyasztásnak is. A hol a termelés hatványozódik, hatványozódnia kell a fogyasztásnak is. A föltaláló nem a milliomosok gyarapodásáért van, hanem mindenkinek jó voltáért. A hol azonban az állam még csak fejlődésben van s legtöbb föladatával nem tud megbirkózni, ott csak természetes, hogy minden lépés nyomán, melyet a nemzet előre tesz a haladás terén, csakis a tőke számára nyílnak virágok, a munkán azonban vajmi csekély az áldás. A gép manapság csak élesíti az ellentéteket, szélesíti a szakadékot a csekély számú gazdag ember s a milliókra menő proletariátus között.

Így érthető meg az a képtelennek látszó, szörnyű

meghasonlás, mely arra hajtja a nagy tömeget, hogy éppen a gép ellen küzdjenek, az ellen, a mi megváltójuk lehetne.

A gép minden kárpótlás nélkül sajátítja ki a munkás kezét. Simán megy a dolog, minden riadalom, minden nagyobb zaj nélkül, mert itt csak milliányi ember megélhetésében esik kár, de nem éri bántódás a szilárd alapon nyugvó magántulajdont. Valahányszor magánbirtok kisajátítása kerül szóba, az állam, a köz, a nép összessége siet kiengesztelni, békéltetni, kárpótolni a vagyonában károsult felet vagy osztályt; még bitorolt jogok is, midőn méltányosabb, igazságosabb jogfogalmaknak esnek áldozatul, rendesen megváltatnak közköltségen. Hát nem világos-e, hogy azokat a munkáskezeket is kárpótolni kellene, valahányszor az egyik gép a másik után mindújából kituszkolja a dolgos embert műhelyből, pajtából, szérűről? Az állam, a köz midőn elismeri a magántulajdon jogát és megváltja a kisajátított birtokot, ha következetesen akar eljárni, tiszteletben kell tartama azt a tulajdont is, mely a szegény embernek egyetlen kincse: a munkát. Nem folyik-e ebből észszerűleg, hogy az államnak, a köznek gondoskodnia kell munkáról, keresetről, kenyérről mindazok számára, a kik izomerejükre vannak utalva a megélhetésük biztosítása végett. A munka eszköz és mód a megélhetés kivívására, a termelő munka biztosítója az emberi élet föntartásának: ezt az életföltételt nem szabad kiragadni a sokaság kezéből.

Mai rendszerünkben minden hasznos újításnak, találmánynak, fölfedezésnek csakis kárát valljuk, mert semmit sem vagyunk képesek igazi rendeltetése szerint fölhasználni. A gép és a lombik nem egyesek számára való, a köznek van hozzá joga. Az egyéni ész és tudás, mely egy új gépet, egy új találmányt ajándékoz

a társadalomnak: nem jelentkezik soha különállóan, elszigetelten, csupán csak mint egy egész fejlődési láncnak egy szeme, egy magos csúcs, mely egy egész hegycsoportot föltételez. Az egyéni észrt mindig a közös szükséglet hozza mozgásba. A mit az egyén teremt, az a köznek szól, gyakran nem is a jelen nemzedéknek, hanem az utána következőknek, melyek jobban föl tudják fogni azt a bizonyos alkotást. *Watt* korszakalkotó fölfedezése sem neki, sem kortársainak nem hajtott anyagi hasznot, sőt ellenkezőleg, a lángeszű feltalálónak nehéz küzdelme volt, lépten-nyomon kicsinyes gúnnyal találkozott s találmányát nagy áldozatok árán tudta csak megszerkeszteni.

A nagyban való termelésnek hasznát nem élvezik a társadalom vagyontalan rétegei. Mert bármennyire tudjuk is apasztani a termelés költségét, bármily kevés anyagot pocskolunk is manapság a régebbi termelés anyagpazarlásához képest: a nagyban való magántermelésnek elmaradhatatlan átka, hogy sok munkás szájából kiveszi a falatot. A kis iparnak a nagy ipar által való fölszívását csak az esetben dicsérhetnők, ha a munkamegtakarítás révén a munkásosztályok terhe megkönnyebbednék ugyan, de a nélkül, hogy — a mint ma történik — bérük is csökkennék. A gépnek, a találmányoknak nincsen meg a kívánt üdvös hatásuk. A nagyiparos ma is csak annyi napimunkát követel a munkástól, mint annakelőtte, a mikor még mindent kézi munkával kellett végezni, a mikor tehát a munkás jóval kevesebbet termelhetett. A munkás viszont erélyesen sürgeti a munkaidő alábbszállítását, fájdalom nem azért, hogy emberségesebben élhessen, hanem azért, hogy a fölös órákért külön díjazásban részesüljön.

A kisipar leszorulását a termelés bizonyos tereiről nem lehet, észszerűen, sajnálnunk; oktalanság volna ragaszkodnunk a

termelés egy kevésbé hatásos és határozottan kicsinyes módjához akkor, amikor a termelést más módon hatványozhatjuk s az illető cikkek fogyasztását általánosabbá tehetjük. A mikor a kisipar az általános társadalmi érdekekkel kerül összeütközésbe, akkor világos, hogy a kisipart kell elejtenünk, ha csak a példabeszéd szerint a fejt nem akarjuk beverni a társadalomnak, csupa kíméletből, hogy „meg ne sántuljon.” Az általános társadalmi érdek azt követeli, hogy egy-egy szükségleti cikkből mentői több termeltesék, hogy mindenkinek jusson elegendő s mint-hogy ennek az érdekeknek a nagyban való termelés sokkal inkább megfelelhet, a kisipar mesterséges föntartása — a termelés bizonyos ágaiban — oktalan és hiábavaló társadalom-politika. Egészen más kérdés azonban: mi történjék az iparosokkal, akiket a kisipar hanyatlása vagy pusztulása anyagi romlásba sodor. Ezeket semmi esetre sem lehet elejtenünk s csak megdöbbenéssel szemlélhetjük, hogy nap-nap után százával, ezrével válik az önálló iparosból bérmunkás, sőt proletár. Műhelyéből kitaszítva, munkájától megfosztva száz meg száz ilyen szerencsétlen megy tönkre, a tőke kisajátítási rendszere mellett. Ezeknek folytonos szaporodása csak égetőbbé teszi a kérdést, melynek betege a mai társadalom.

Van a kisiparnak egy fajtája, mely mindig meglesz s mindig fog fejlődni s a melyet éppen oly kevésbé szoríthat ki a gyár-
ipar, mint a festészetet vagy szobrászatot a sokszorosítás mestersége. A műipart, melyben egyéni ízlésnek és képességnek kell nyilatkoznia, sohasem nyelheti el a gyáripar, mely mindig csak másolatokat produkál.

Mit érünk tehát azzal, hogy hála az emberi tehetségnek, tudásnak, kézbeli ügyességnek, manapság sokkal kisebb erőlködéssel, sokkal kurtább idő alatt jóval többet termelhetünk, mint évszázadokkal, sőt évtizedekkel ezelőtt? A gazdagok és a szűkölködők aránya nem változott. A múlt nemzedékek küzdöttek az étellel, jólétben kevesen éltek, a tömegek nélkülöztek, sőt koplaltak. Azóta a termelést nagyban fokoztuk, a javakat jelentékenyen szaporítottuk, szaporodtak a gazda-

gok is, még inkább elsokasodtak azonban a szűkölködők. AZ általános helyzet képe lényegében ugyanaz maradt. Sőt, mi több, művelődésben való rohamos haladásunk mellett a nyomorúság öregbedésétől kell tartanunk. A fáradhatatlan emberi agyvelő nap-nap után új csodakészülékekkel lepi meg a világot, melyek arra szolgálnak, hogy a nagy arányú termelést mindjobban fokozzák és megkönnyítsék. Nem az következik-e ebből, hogy az óriási gyárakban és a nagy mezőgazdasági telepeken útilaput kötnek egész sereg munkás talpára? Az új találmány ismét egy bizonyos mennyiségű emberi munkát tett nélkülözhetővé, sőt fölöslegessé. A vállalkozó felelőtlen, senkinek a megélhetéséről gondoskodni nem köteles, elbocsátja tehát munkását abban a perczen, a mikor nem szorul többé annak munkájára vagy szolgálatára. Azt vethetnék ez ellen, hogy a vállalkozó az új találmány életbeléptetése után sem ereszti szélnek munkásait, hanem egyszerűen többet fog termelni, mint annakelőtte. Ezt azonban a vállalkozó nem teszi meg s meg sem is teheti, ha saját anyagi érdekét szem elől nem téveszti. Mert hiszen, ha a vállalkozó egy cikkből többet termel, annak a cikknek nyomban leszáll az ára, a vállalkozónak tehát csökken a nyeresége, amelyre ő azonban igen természetesen féltékeny. És a földbirtokos sem gondolkozik másképpen, mint a gyáros. Ez a fölfogás be van ékelve mai közgazdasági rendszerünkbe, mint annak szükségszerű eleme. *C o m b e s d e l' E s t r a d e*, mikor az orosz földesgazdák álláspontját ismerteti, voltaképpen olyan fölfogást ismertet, mely társadalmunk minden rétegét általhatotta.¹

¹ La double condition pour atteindre le maximum de revenue, c'est une récolte moyenne et un prix moyen. Le pire désastre

E szerint legnyereségesebb a gazdára nézve a közepes termés közepes ár mellett. A legnagyobb elérhető haszonnak ez a kettős föltétele s legnagyobb csapás a dús termés volna, mert ez jelentékeny költségekre kényszerítené a gazdákat, a kiknek drágán kellene megfizetniök azt a munkát, a mely ellátná őket maggal, a min talán egyáltalában nem tudnának túladni.

Ez a fölfogás, a mint mondottuk, általános az összes társadalmakban. A fönnálló közgazdasági rendszer értelmében, a nemzetgazdaságtan mai tudományos elvei szerint nem szabad a termelést hatványozni, mert ez magasabb béreket idéz elő. Ha pedig a megszorított munka mellett is a természet a maga jószántából bő termést hullat, ez nagy baj, kész veszedelem, mert hiszen a bőség csökkenti, lenyomja az árakat.

Eljutottunk ezzel ahhoz a circulus vitiosushoz, a melyben egész gazdasági életünk forog; a termelés és fogyasztás egész hálózatát megbabonázta a magántőke s a magántulajdon sérthetetlenségéről szóló évezredek babonát tudományos dogmává emelte a klasszikus nemzetgazdaságtan. Rögzítsük meg jól a helyzetet, melybe a magántulajdon intézménye belesodorta a társadalmat, attól az időtől fogva, hogy a termelés terén megjelent a gép. A helyzet a következő: Módunkban van termelni annyit, hogy minden éhes ember jóllakhassék. Mi azonban ezt a módot nem használjuk föl, nem termelünk elegendőt, mert a nagy kínálat áresést okoz.

serait une récolte trop belle qui les obligerait a dépenser des sommes considerables pour un travail qu'on leur ferait payer très cher, qui leur donnerait du grain qu'ils ne vendraient peut-être pas du tout. Combes de l'Estrade: La Russie économique ét sociale. 323 1. Más helyütt szorzó hasonlót mond a francia bortermelőkről.

Az általános társadalmi érdeket elfojtja itt a tőke érdeke, az általános célszerűséget legyűri az egyesek önzése. Ez az úgynevezett kereskedelmi rendszer, melyet a következőkben óhajtok alaposabban megvizsgálni.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A KERESKEDELMI RENDSZER.

XIX. A TŐKE MINT KÖZVETÍTŐ.

1. FORGALOM ÉS KÖZVETÍTÉS. A tőke fölküzdötte magát fogyasztás és termelés parancsoló urává s mint-hogy maga a tőke, mai társadalmi rendszerünkben a magánosokat uralja: fogyasztás és termelés egész vonalán uralkodóvá lőn a magánérdek. Fogyasztás és termelés nem egészítheti ki egymást, nem szolgálhat egymásnak, mert mindakettő szolgálja a magántulajdont. A józan, okszerű termelés elve az, hogy termeltessek minden, a mire szükség van, a fogyasztás elve pedig ennek megfelelően abban áll, hogy minden szükséglet nyerjen kielégítést. Fogyasztás és termelés között, a mai rendszerben, van egy harmadik, bonyodalmas közvetítő művelet, melyet forgalomnak nevez a nemzetgazdaságtan tudománya s a mely idő folytán egy külön társadalmi osztályt hozott létre. A kereskedő osztály termelő és fogyasztó közé ékelte be magát s lassankint legtipikusabb jelenségévé fejlődött a magángazdálkodás rendszerének. Ez a kereskedelmi rendszer egyik oldala. Másik jellemző vonása, hogy minden egyént kivétel nélkül kereskedelmi ténykedésre, tehát a d á s-v ev és re kényszerít. E rendszer keretében az egyszerűen és simán lebonyolítható jószágcsere, a haladás és fejlődés folyamán

mesterséges, bonyodalmas, csúrt-csavart műveletté vált, mely egyaránt megkárosítja a termelőt és fogyasztót, a közvetítő kereskedelem javára. A szükségletek természetes, rövid úton való kielégítése helyett bonyodalmas adás-vevési szervezet fejlődött ki a társadalomban, termelés-fogyasztás egész tere óriási vámhivattallá lőn, melyben a közvetítő kereskedelem minden jószágra és cikkre ráüti pecsétjét és e fáradsága f éjében jelentékeny díjakat szed termelőtől úgy, mint fogyasztótól. A szegény munkásember, a ki éhségét csillapítandó, pár fillérért kenyeret vásárol, éppen úgy bele van vonva a mesterséges hálózatba, mint a fényűző úri nép, mely piperére és nyalánkságra költ százakat és ezreket. A szegény falusi, kinek mindössze tíz tojása van eladó, kénytelen bevinni portékáját a szomszéd városba; ott elsősorban helypénzt szednek tőle, még mielőtt egy fillér árut is eladott volna s a mi kis bevételre szert tesz, azon a boltban egy kis sót vagy egyéb apró holmit vásárol, a mire szüksége van háztartásában, leróván természetesen a szatócsnak járó nyereséget. Faluhelyről sokan járnak be a városba, két-három mértföldnyire is, csak hogy túladhassanak apró termékeiken, a mi igen gyakran csak úgy lehetséges, hogy elhanyagolják sürgős munkájukat. De még így is az élő jószágot vagy egyéb portékáját csak részben adhatja el a termelő közvetlenül a fogyasztónak: a háziasszonynak. Termelvényeinek nagy része elárusítók kezébe jut, kik az olcsón vett portékán minél drágábban iparkodnak túladni.

A kereskedelmi rendszer e jellege végeredménye egy történelmi fejlődésnek s a haladott társadalmakban üt ki föltűnően, míg kezdetlegesebb viszonyok között nem nyilatkozhatik élénken. Hajdanában például nagy és nem is könnyű föladatai voltak a kereskedő-

nek. Föl kellett kutatnia a termékeket az előállítás helyén vagy legalább is a nagy emporiumokon, a mi sokszor életveszedelemmel járt. A kereskedő akkoriban úgyszólván megbízottja volt vevőinek, a kik nála nélkül igen szükséges czikkekekhez sem lettek volna képesek hozzájutni; a közlekedés nem volt bátorságos s az, a mit ma belföldi forgalomnak nevezünk, nagyobb nehézségekkel járt, mint manapság a nemzetközi jószágcsere. Ám az állami szervezet erőteljes kifejlődése, a közbiztonsági és közlekedési intézmények nem remélt haladása következtében gyökeresen megváltozott a helyzet. A kereskedő nem küzködik többé életveszedelemmel, kockázata jóval csekélyebb, mint valaha, kivált, ha vakmerő nyerészkedésbe nem bocsájtkozik. Itt vannak a gyárosok, ügynökök, közvetítők, hajhászok, szállítók, minden egyes árucikkből minta vagy legalább is rajz áll rendelkezésére a kereskedőnek, a kinek úgyszólván csak tőkére van szüksége, hogy vállalkozásokba foghasson. De ismeretes, hogy haladott korunk kereskedelme még azt is tudja nélkülözni, mert hiszen a forgalom javarészben hitelműveletek útján bonyolítható le.

2. A KÖZVETÍTÉS NEM TERMELÉS, MERT NEM ÁLLÍT ELŐ ÉRTÉKEKET. Klasszikus nemzetgazdák a mai közvetítést is mindenáron értéktermelő műveletnek akarják minősíteni, ámde ebbéli törekvésüket a gazdasági életnek csak némiképp is egységes fölfogása nieltt képtelennek kell bélyegeznünk. Még ha elismerjük is, hogy a szállítás értéktermelő művelet, noha ez is merészség, akkor a productiv erő itt a szállítási eszközökben rejlik, a vasútban, hajóban, postai ügykezelésben s nem a közvetítő személyek munkájában. Az adás-vevés, szóval a közvetítés csak árt hoz létre, nem pedig értéket. Hogy aztán a kereskedő által

nyert ár értékkeé válhatik minduntalan, ezt csak sajátos gazdasági rendszerünk magyarázza meg.

Vizsgáljuk meg a helyzetet közelebbről. A. B. C. D. E. stb. termelnek különböző cikkekét, melyek fölőlségét ki kell cserélni ők egymás között, a végből, hogy mindegyikök kielégíthesse abbéli szükségleteit is, a melyeket saját, egyoldalú termelésével nem fedezhetne. A hol még kevés a szükséglet s kevés aránylag a személy, ott ez a csere, mely szükségképen folyik a munkamegosztásból: simán, bonyodalom nélkül mehet végbe. Hol azonban millió meg millió A. és B.-ről van szó, sok ezer szükségletről s ehhez képest sok ezer cikkről, ott a termelők (tehát A. B. C. stb.) yalóban nem cserélhetik ki jószágaikat közvetlenül, mert ez tömérdek nehézséggel és időpocsékolással járna. Szükség van tehát közvetítőre és pedig kétféle közvetítőre: személyre (kereskedő), a ki a nélkül, hogy egyéni szüksége volna rá, átvesz bizonyos ezikeket; de minthogy ez a személy nem tarthat készletben mindennemű cikket, a melyet cserébe adhatna az átvettekért, szükségessé válik egy közvetítő e s z k ö z (pénz), mely általános csereeszköz legyen, érték képviselő, melyet mindenki annak ismer el és mindenkor elfogad.

Kereskedő és pénz tehát szorosan összefűgg egymással. A közvetítés fejlődésével A. nem lép többé C.-vel közvetlen csereviszonyba, hanem X.-szel, a közvetítővel, a kinek a portékát eladja s a kapott pénzen Xi, Xn, XHI, XIY közvetítőtől beszerzi a szükségleteket. Hogy a jószágcsere ilyenképpen mily bonyodalmas útvesztővé lett, már főntebb említettem. Most csupán azt a kérdést akarom megvilágítani, termel-e értéket ez a közvetítés? A példából az tűnik ki, hogy itt nem új értékekről, hanem a meglévő régi értékek elhelyezéséről van és lehet csak szó. A. B. C. D. stb. ter-

melnek értékeket, vagyis olyan jószágokat, melyek megfelelnek bizonyos szükségleteknek. X , X_I , X_{II} nem termel, csak közvetít.

Ez a közvetítés nemcsak hogy nem é r t é k ter - melés, hanem határozottan ér t é k p a z a r l á s, a munkaerőnek és időnek káros pocskolása.

Ha bejárjuk a világ kisebb-nagyobb városainak tereit és utczáit, mindenütt szembeötlik a tömérdek bolt, a hol föl van halmozva a sok portéka, árucikk s a hol hétköznapon csak itt-ott lézeng vevő. Minden házban, minden ajtóban, minden zugban, minden sarokban boltot látunk, melynek díszes, tarka kirakatai csak úgy kínálják a sokféle cikket. Azt a munkát, melyet e nagy, népes kereskedő-osztály végez, tizedrész annyi erővel lehetne teljesíteni. S az értékpazarlás nem a személyzetnek járó díjazásban, fizetésben rejlik, hanem az idő és erő elfecsérlésében, noha az is bizonyos, hogy boltberekben, üzleti berendezésekben, fűtési, világítási és egyéb költségekben tömérdek pénz is megy veszendőbe a sok apró üzlet miatt. Összpontosítva, nagy keretben jelentékeny megtakarítás volna eszközölhető munkaerőben és időben.

Ámde, így szólhat az ellenvetés, nélkülözhetjük-e a közvetítést, holott főntebb magunk ismertük be, hogy sokoldalú termelés, sokoldalú fogyasztás mellett a jószágcsere csak kettős közvetítéssel, kereskedő és pénz segítségével bonyolítható le?

Mondottuk, hogy a kereskedelmi rendszer történelmi fejlődés eredménye, ámde e történelmi fejlődés gyökere a magántulajdon intézményében rejlik s a fejlődés gyümölcse éppen azt árulja el, hogy ferges a gyökér, melyből a kereskedelmi rendszer töve kihajtott, a terebélyes fa csak a kiválasztottaknak ad árnyékot s nem az egész társadalomnak.

A közvetítést fejletlen társadalmakban a magántőke ragadta magához s ez nem is történhetett más-kép, minthogy az államszervezet még nem bontakozott volt ki, az állam nem vállalt volt még magára társadalmi föladatokat. Idő folyamán gyökeres átalakuláson ment át az egész társadalom, megváltozott a termelés, kialakult az állam s ma már világosan látjuk, hogy a magánközvetítés mily szövevényes hálózattal fonta körül az egész társadalmat, hogy a jószágcsere mily megoldhatatlanul bonyadalmas műveletté vált s mily erő-pocsékolásba viszi a társadalmat. S ma már az állam is odáig fejlődött, hogy magára vállalhatja a közvetítést. Ezzel azonban az állam belép a közös gazdálkodás állapotába.

3. A NYERESÉG. Közvetítő műveletei révén a kereskedelem abból él, a mit mások szereztek. Magához váltja a nyersterméket az őstermelőtől és közvetítői nyereség mellett az iparos-termelő kezéhez szállítja. A nyerstermék gyakran igen sok iparos kezén megy keresztül, mindig más és más alakot nyerve, de két átalakító, két iparág között mindig ott áll az éber kereskedelem, mely busás jutalékért elvállalja a közvetítést. Mikor a termék már minden szükséges változáson keresztülment s mint kész iparcikk fogyasztásra, vagy használatra vár, akkor a kereskedelem ismét ráteszi kezét s közvetít az utolsó termelő és fogyasztó között. De e közvetítésen belül is van közvetítés, mert a kereskedelmi hálózatban a nagykereskedő a kiskereskedőnek adja a portékát s csak ez utóbbi érintkezik közvetlenül a fogyasztóval. Hány kézen kell átmennie a búzának, míg egy betevő falat kenyérhez juthat a fogyasztó s hány ember szed hasznot a portékából, mielőtt az rendeltetési helyére juthat. Innen a fogyasztási cikkeknek az a jelentékeny

megdrágulása, mely — bármennyire megokolt és természetes is mai rendszerünk mellett — a tömegek megélhetésért való küzdelmét mind irtóbbá teszi.

Valamely portéka értéke és annak ára között tehát mindig van különbség, a mely lehet kisebb vagy nagyobb, de a mely mindig a közvetítő nyereségét képviseli. A kereskedelmi rendszer alapján nyugvó gazdálkodásban tehát mindig az lesz a cél, hogy mennél nagyobb különbség álljon elő *é r t é k*, és ár között, vagyis, hogy a csere mennél egyenlőtlenebb legyen, a fogyasztó mennél inkább kizsákmányoltassék s a termelő is minél kisebb áron legyen kénytelen átengedni termelvényét.

Ilyen gazdálkodásban a csere teljesen hazug; igazi jelentősége abban rejlenek, hogy a munkamegosztásból természetesen kifolyó hiányt és fölösleget kiegyenlítse. Ilyen gazdálkodásban azonban a csere csak takarója, törvényes leple a fosztogatásnak, mely a közvetítés révén megy végbe. Értéknek és csereértéknek, tehát értéknek és árnak össze kell esnie abban a társadalomban, mely a munkamegosztás alapján helyesen van szervezve. A kereskedelem nyíltan beösméri abbeli törekvését, hogy haszonra, nyereségre akar szert tenni. B., a kereskedő közvetítés végett átveszi, vagyis megvásárolja A. termelő portékáit, mondjuk nyerstermékeit, sőt igen sok A.-nak legkülönbözőbb termékeit, ezekkel aztán ellátja C.-t, a másik termelőt, pl. iparost, a ki tehát B.-vel szemben fogyasztó. A. nyerstermelő a maga termékét kénytelen átengedni azon az áron, melyet B. hajlandó neki fizetni, mert A.-nak múlhatatlanul pénzre van szüksége, akár megélhetése, akár befektetése végett. B. azonban csak az esetben hajlandó A. portékájáért pénzt adni, ha biztos kilátása van jelentékeny nyereségre, mert különben nem vásárol. Másfelől C. iparos-termelő

rászorul A. nyerstermékére, mely immár B. tulajdonába ment át s meg kell adnia érte azt az árt, melyre B. szabja, mert hiszen C. a nyersterméket iparczikké dolgozza föl, melyet határidőre kelj. szállítania vevője számára. B. kereskedő tehát két kényszerhelyzetből, A. és C. kényszerhelyzetéből sajtolja ki a maga hasznát s jut értékekhez, melyeket nem maga termelt, hanem A. és C. B. kereskedő haszna tehát mindig egyenlő A. és C. kárának összegével. Míg ez utóbbiak valóban értéktermelés útján tartják el magukat, B. nem termel semmiféle értéket, hanem csak közvetít és lefölözi A. és C. értékeit.

Nyerészkedni annyit tesz — mondja egy francia nemzetgazda, mint ma venni, hogy utóbb eladjuk.¹⁾ Határozottabban szólva: ma olcsón venni, hogy utóbb eladjuk drágán. A nyerészkedés célja mindig az árkülönbség, az üzérkedő fél javára. Az üzér vagy elad ma árut, mert sejti, hogy jövőben esni fog az ára, vagy eladja azért, mert valamikor olcsón vette s nem tartja bátorságosnak, hogy tovább is várakozzék; a vevő pedig abban a reményben köti az üzletet, hogy a jószág vagy a cikk ára emelkedni fog.

A nyerészkedés szabadsága azonban annyit jelent, hogy a magántőke ráteheti kezét olyan termékekre, melyek az egész társadalomra nézve fontos szükségletek. Az üzértőke fölhalmozza pinceszében és magtáraiban a termést, melyet csak akkor bocsát piacra, ha megfelelő nyereségre van kilátása, visszaél tehát szabadságával az egész társadalom kárára.

¹⁾ Spéculer, on le sait, c'est acheter aujourd'hui pour vendre dans l'avenir. Il faut donc, généralement, pouvoir avancer le prix, soit sur ses propres fonds, soit à l'aide du crédit. . . mais la speculation ne réussit que si elle rend service, si l'on a prévu un besoin e venir et qu'on l'a satisfait. Block, i. m. II. K. 15. 1.

Kifejtettük ugyanis a tőkéről szóló fejezetben, hogy az érték a szükséglettel egyenes, a mennyiséggel fordított viszonyban áll. Az üzérkedés meghamisítja az értékeket, a mennyiben saját érdeke szerint a meglévő értékekből is elvon bizonyos mennyiséget, hogy a forgalomban maradt résznek ára minél magasabbra szökjék.

A kereskedelmi rendszer ilyképpen homlokegyenest ellentétben áll a termelés céljával, mely nem egyéb, mint az összesség minél jobb megélhetése. Nyereség nélkül nincsen kereskedelem, viszont a nyereség az akadálykő, mely megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi a termelés-fogyasztás kiegyenlítődsét. Az ember azonban ne azért dolgozzék, hogy nyereségre tegyen szert, hanem azért, hogy megélhessen. Nyereség nélkül nagyon megélhetne mindenki, valaminthogy megél minden egyéb teremtmény, termelés nélkül azonban fönn nem maradhatnánk. Nyereség az egyik részen föltételez veszteséget a másikon. Mindnyájan nem lehetünk nyertesek. A természettel való viszonyunkban is, a hol az ember nyerő fél, ott az állat- és növényvilág sok faja a vesztes. Minthogy mindnyájan külön-külön és egymással szemben nyertessé nem lehetünk, a megélhetésre pedig egyformán jogunk van valamenyünknek, le kell mondanunk a magánnyereszkedés hamis halványáról, meg kell szilárdítanunk, ki kell fejlesztenünk a termelést addig a pontig, melyen a társadalom minden egyes tagjának megélhetése biztosítva van.

A közgazdasági jószágcserében vagy a javak elosztásában való méltányos részesedés ma nem attól függ, dolgozott-e az egyén, végzett-e hasznos, az összeség érdekeinek és szükségleteinek megfelelő termelési munkát, hozzájárult-e valami módon a közjólét

gyarapításához, hanem egyesegyedül attól: van-e a végzett munkának piaczi ára, adás-vevési értéke, nyereség-hajtó képessége. Búzát termelni, marhát tenyészteni, bútorokat faragni, vásznat szőni egymagában nem érdemes, nem hasznos és nem szükséges szolgáltatás, mert hiszen a munkának hasznos, szükséges vagy érdemes voltát az elérhető eladási ár, az elérhető nyereség határozza meg. Kielégítést nyernek-e az általános szükségletek, van-e az embereknek betevő falatjuk, jóllaknak-e az éhesek, ez a kereskedelmi rendszer mellett vajmi mellékes kérdés. Koplaljon, a kinek nincsen pénze, pusztuljon el, a ki olyan élheteretlen munkát, olyan haszontalan dolgot végez, melynek a vásáron, a tőzsdepiaczon nincsen forgalmi értéke, vagyis ára. A kereskedelmi rendszer nem hederít az éhínségre, nem gondol a dögvészszel, százezrek éhhalálával és milliók kínszenvedésével. Szeme az adás-vevésből kiszípolyozható nyereségre tapad sóváran s minden gondolata egyedül a tőkének minél könnyebb és busásabb módon való hasznosítása és szaporítása.

Gyarmatokban, képzett, értelmes, kitartó és erélyes emberek elfoglalta új területeken a jószágcsere legalább kezdetben elég természetesen megyén végbe, nem jár egyeseknek kizsákmányolásával s megint másoknak jogtalan meggazdagodásával. A letelepedés stádiumában, a térfoglalás gondjai közepette, mindenki egyaránt szívesen veszi a másoknak közreműködését az anyagi jólét, közrend megállapítása körül. Itt a munkamegosztás elve majdnem eszményi tisztaságában érvényesül még, a mennyiben mindenki ösztönszerűleg óvakodik attól, hogy saját munkáját, annak gyümölcsét többre becsülje valódi értékénél és viszont a másoknak ugyancsak keserves fáradtsággal termelt vagy előállított jószágát értékén alul kívánja magának. Ebben a némiképpen kezdetleges állapotban az emberek érzik azt, a miről a kereskedelmi rendszer mellett elfelejtkezni látszanak, hogy tudniillik egymásra vannak utalva, egymás nélkül el sem lehetnek,

hogy termelésük egymást kiegészíti s hogy egymás nélkül sok szükségletükről kellene lemondaniuk, a mire talán képesek sem volnának többé. Innen érthető meg az a nevezetes jelenség, hogy az Egyesült Államokban hosszú ideig a régi telepesekből kikerült „natív”-ek mellett jól bírta magát az utánuk sereglett milliónyi tömeg, a mit R ö s c h e r is szóvá tesz nemzetgazdaságtani munkájában. Csak az utóbbi évtizedekben kezdett ott is lábrakapni a pauperismus, a foglalkozás és kereset hiányában szűkölködésre kárhoztatott proletariátus. Oka ennek természetesen benne rejlik a magángazdálkodási rendszerben, a melynek előbb-utóbb az Újvilágban is meg kellett hoznia keserű gyümölcsét. Nagy tőkék, jelentékeny vagyonok halmozódtak össze ottan is egyes emberek kezében, kifejlődött ott is lassanként a javak hozzáférhetősége tekintetében a vagyonosak versenye a vagyontalanok ellenében; fölényt szerzett ott is a tőke, maga alá szorította a munkaerőt és ma már föltétlenül rendelkezik vele; megjelent ott is a túlnépesedéstől való félelem kísértete, a gazdagok ott is megváltják a reájuk eső munkát, a mennyiben olcsó áron kisajátítják a másokét, kihasználják azok munkaerejét, a kik vagyontalan létükre nem képesek megküzdeni vagyonos kizsákmányolóikkal. Az államok, hogy legalább úgy lássék, mintha komolyan segíteni akarnának a proletariátuson, a bevándorlási tilalom olcsó eszközéhez folyamodtak; ezzel akartak gátat vetni a munkabér további csökkenésének. Az Újvilág területein, a melyeknek jelentékeny része még parlagon hever, újabb ember-milliók is boldogulhatnak még, megélhetnek kényelemben és jólétben; ennek azonban ellene szegül az egész mai gazdálkodási rendszer, a verseny, a munkabér, a termékek áru-jellege.

XX. PÉNZ ÉS PÉNZGAZDÁLKODÁS

1. A PÉNZ MINT TÖRTÉNELMI FEJLŐDMÉNY. Értékről és árról szoltunkban azt állítottuk, hogy a közvetítésnek állandó törekvése érték és ár között mennél jelentékenyebb különbözetet teremteni, más szóval, hogy a kereskedő (a legáltalánosabb értelemben) mindig azon van, hogy mint vevő az értéknél csekélyebb, mint eladó, az értéknél nagyobb árral bonyolíthassa le az adás-vevési ügyletet. Maga az ár, illetve a javak áru-jellege sokkal fontosabb kérdés, semhog közömbösen elhaladhatnánk mellette. A kereskedelmi rendszer képe nem volna teljes az ár fogalmának alapos megvizsgálása nélkül.

Az ár nem egyéb, mint valamely jószágnek pénzben kifejezett csereértéke. A pénzről már ejtettünk szót, habár csak futólag, mellékesen s megjegyeztük, hogy a magántulajdon érvénye mellett a pénzrendszernek szükségképen ki kellett fejlődnie. Ősi, kezdetleges gazdálkodásban az egyén, a család, a törzs maga készít mindent, a mire szüksége van: fegyvert, hajlékot, ruhát, élelmet, kényelmi és fényűzési czikkeket. Kivált ez utóbbiak indítják meg a cserét, melynek révén később kifejlődik a kereskedelem. Az egyén, a család, a törzs magához váltja azokat a czikkeket

(fegyver, csecsebecse, ruhanemű), melyeket ő maga nem tud készíteni, átengedvén cserében saját termelésének vagy munkájának fölöslegét, a melyet viszont a másik fél nem tudna előállítani a maga erejéből. Magától értetődik, hogy mennél inkább művelődik a társadalom, annál sűrűbbé és általánosabbá válik a csere, lebonyolítása pedig annál több nehézségbe ütközik. Egymástól mennél távolabb lakó egyének vagy törzsek lépnek csereviszonyba, mennél messzibb vidékekre terjed ki a cserehálózat, annál gátlóbban jelentkeznek a szállítás alkalmatlanságai. Elkerülhetetlenül szükségessé válik a csere megkönnyítésére egy általános cikk, mely mindenütt keresett, mindig értékesíthető. A természetben való jószágcsereét fölváltja a pénzgazdálkodás. Hogy a közvetítő jószággal egyúttal közvetítő személy is lép termelő és fogyasztó közé, ezt már az előbbi fejezetben említettük.

A pénz tehát történelmi fejlődmény, de újból kell hangsúlyoznunk, hogy csakis magántulajdon alapján gazdálkodó társadalmakban fejlődhetett ki. Történelmi és logikai igazság, hogy a pénz csak ott válik szükségessé, a hol a magántulajdon intézménye már megszilárdult. Vad törzsek, melyek közös gazdálkodást folytatnak, nem ismerik a pénzt s ezt nem tudhatjuk be elmaradottságuknak, hanem főképen annak a körülménynek, hogy közös gazdálkodásban ni n c s e n szükség pénzre. A munkamegosztás elvének helyes és következetes keresztülvitele, az igazi jószágcsere beigntatása mellett még a legműveltebb állam sem szorul — legalább a belső forgalomban — pénzre. Különben is, az embernek munkája fejében nem pénzre van szüksége, hanem élelemre, hajlékra, ruhára. A pénz csak ott válik szükségessé, a hol a mag á ncs e r e dívik, holott állami gazdálkodás mellett nincs magán-

csere s minden egyén csakis az állammal léphet csereviszonyba. Az állam pedig a maga föladatának véghezviteléhez nem szorul pénzbeli értékmérőre. Az államnak nem hivatása és nem célja, hogy akár pénzbeli, akár másnemű kincseket gyűjtsön halomra: Az állam föladata a közjólét előmozdítása, erre való eszköze a polgárok munkája s minden szolgáltatása. Mihelyt megszűnik a magántulajdon, nincs többé értelme a pénznek sem. Termelő és fogyasztó között eltűnik a közvetítő művelet s kereskedő nincs többé. Könnyű azonban belátni, hogy a pénz kiküszöbölése a legcsekélyebb értékpazarlással vagy értékvesztéssel sem járna a társadalomra nézve, mert sem földünk, sem vizünk, sem munkaerőnk nem lenne kevesebb. Művelődésünkre sem gyakorolna semmiféle káros hatást a pénz elvonása a társadalomtól. Mindössze egy szó vesznék ki mindennapi életünkből s egy történelmi fogalommal gazdagodnánk.

A lefolyt száz—százötven esztendő története ékesszóló bizonyosságot tesz arról, hogy a természetben való ellátás mennyivel kedvezőbb a munkásra nézve, mint a munkának pénzzel való díjazása. A haladással együtt jár a természeti ellátásról a pénzbeli díjazásra való áttérés, a mi más szóval annyit jelent, hogy a magántulajdon rendszere mellett gazdálkodó társadalomban a tőke mindjobban leigázza, maga alá rendeli a munkát. A biztos élelmet, biztos hajlékot, sőt ruházatot is, mely a természetbeni díjazás korában a munkásnak kijárt, fölvaltotta lassankint a pénzben kifizetett bér és díj, mely manapság igen csekély kivétellel uralkodik az egész termelésben. A mindjobban érvényesülő munkamegosztás mellett a természetben való ellátás szinte lehetetlenné is vált, mert hiszen a mai rendszer keretében nem képzelhető el, hogy a munkaadó gyáros vagy vállalkozó, munkadíj fejében, természetben szolgáltatassa ki embereinek mindazt a fogyasztási cikket, a melyre azoknak szükségük van. Ámde a pénzfizetés fölötté alkalmas eszköznek

bizonyult a munkabérek szabályozására, a kereslet és kínálat jelenségeinek kihasználására. Magától értetődik, hogy a vállalkozó csak olyan bérösszeg fizetésére hajlandó, mely a munkás legfontosabb életszükségeinek kielégítésére elegendő csupán. Míg tehát a hajdani munkás, mezőgazdasági, közhivatali vagy kereskedelmi alkalmazott munkája fejében ellátást nyert — *conventio* — s így legalább legfontosabb szükségleteire nézve sohasem szenvedett hiányt, addig a mai munkásnak nem egyszer kell lemondania az élet egy-egy elemi szükségletéről. A bér, mely munkája fejében jár ki neki, ritkán képvisel akkora, vásárlóerőt, hogy élelmezhesse, ruházhassa magát s tisztességes lakást tarthasson.

2. A PÉNZ MINT KÉPZELETI ÉRTÉK. Van a pénz történetében egy momentum, mely ugyan szükségyszerű eredménye volt a fejlődésnek, de következményeiben végzetessé vált a társadalmi gazdálkodásra nézve. Ez a momentum a valóságos értékről a *k é p z e l e t i* értékre való áttérés.

A fejlődés első korszakaiban maga a pénz is érték, vagyis szükségletnek szolgáló jószág, pl. barom. Kétségkívül igazat kell adnunk a klasszikus nemzetgazdáknak abban, hogy a barom (*pecus*) bármily általános jószág is valamely népnél: nem éppen alkalmazható a forgalom vitelére. A csere-ügyletek gyors lebonyolítása, minden szükséges jószágnak csere útján való beszerezhetése egészen más eszközt kíván, egészen másfajta jószágot, mint a minő például az említett háziállat vagy annak bőre. A művelődés haladásával, a munkamegosztás gépezetének finomabb és többoldalú működésével, a társadalmi osztályok kialakulásával (a mikor már nincs is mindenkinek marhája szükségessé válik egy olyan csereeszköz, mely minden más jószágtól elüt s minden más jószágot pótolhat, így tér át a társadalom a fém-pénzre.)

A mi a fém-pénz kezelhetőségét, változatlanságát

illeti, nem is lehet ellene kifogást emelni. Mindamellett mélységes fallacia rejlik benne. A fém pénz — alapjában véve — csak annyiban érték, tehát tőke is csak annyiban lehet, a mennyiben az anyag, melyből veretett, vagyis a fém, magában foglalja az értéket, illetve a tőke tulajdonságait: a mennyiben tehát közvetlenül vagy közvetve valamely emberi szükségletnek szolgálhat.

A pénz e szerint csak fictív, symbolikus, nem magában való, nem igazi érték. Jelentősége, vásárló képessége egyedül abbéli fictionokban rejlik, hogy fölruházzuk az értéket és tőkét jellegével. Leginkább a hiányos mondathoz hasonlítható, melynek lényege az, a mi nincsen benne, a mi csak alattomban értetődik. Még a laikus ember is önkéntelen különbséget tesz a pénz és azon valódi javak között, melyek a pénz segítségével szerezhetők meg s ha nagy pénzösszegekért sóvárog, alattomban azokra az igazi értékekre gondol, melyeknek a pénz csupán helyettesítője.

A kapzsi aranyásó, a ki telhetetlen kincsszomjában járatlan, lakatlan, műveletlen vidékekre is elmerészkedik s arannyal telt zsákja mellett az éhenhalás végső kínjaiban vonaglik: élénken tükrözi a valódi és képzelt értékek között lévő nagy különbséget.

Soha fictio károsabbá és veszedelmesebbé nem lön a társadalomra nézve, mint a pénz. Mennél erőteljesebben és hatalmasabban fejlődött ki a pénzgazdálkodás rendszere: annál inkább el kellett távolodnia a társadalomnak a gazdálkodás természetes módjaitól. A társadalomnak, a közösségnek, hogy megélhessen, hogy fönntarthassa magát: valóságos és nem képzelt értékekre van szüksége. A pénz azonban érték helyettesítő szerepéből lassankint kinőtt, fictív erejénél fogva csakhamar túlment eredeti hivatásán s urává lön a gazdasági életnek.

3. A PÉNZGAZDÁLKODÁS A pénzgazdálkodási rendszer nem egyéb, mint a fictív érték szembeállítás a valóságos értékkel, a kettőnek állandó, káros és áldatlan küzdelme, melynek árát a társadalom adja meg. Eredetileg a pénz szerepe a jószágcsere sírna lebonyolítására szorítkozott, tehát a helyettesítésre; mint általános csereeszköz, a magántulajdon alapján gazdálkodó társadalomban, kezdetleges viszonyok között, jótékony hatással van a jószágcsereére, közvetve tehát az egész gazdasági életre. A fejlődés azonban mindenütt odavezetett, hogy a pénz előbb-utóbb, mint valóságos érték kezdett szerepelni, mint külön jószág a javak birodalmában, még pedig mint a legkülönb, a legkívánatosabb jószág, mint a legmozgékonyabb érték, csereére, vállalkozásra, termelésre legalkalmasabb eszköz. A fictio, melyből a pénz született, mindjobban elhomályosodik s mindinkább megerősödik a társadalomban az a tudat, hogy a pénz valóságos érték. Gazdasági életünk mélységes hazugságai, örvényei és válságai, ingadozásai és ellenmondásai mind csak ama föltevésnek tudandók be, mely a pénzt a jószágcsere leghatalmasabb tényezőjévé, az értékek között a legkívánatosabb értékévé avatta.

A pénz — mai gazdasági életünkben — nemcsak általános értékmérő, nemcsak csereeszköz, hanem valóságos jószág. Bizonyítja ezt mindenekelőtt az a körülmény, hogy a pénznek is, mint minden egyéb jószágnak megvan a maga piacza s hogy értéke is éppen úgy hullámzik, mint a többi jószágé. Már ez egyetlen tulajdonsága is elegendő arra, hogy a legnagyobb fokú bizalmatlanságot keltse bennünk azon értékmérés iránt, mely a mai viszonyok között egyik főadata a pénznek. Elfogadhatunk-e általános mértékül olyan jószágot, melynek egységei folyton változó érték-

ket képviselnek? Lehet-e egyáltalában mérték az, ami nem állandó? A pénz mint érték m é r ő, ellentétben van a pénzzel, mint áruval, a pénz mint c s e r e e s z k ö z ellentétben van a pénzzel, mint értékkel. S mégis a pénz, majd egyik, majd másik formájában jelenik meg előttünk; majd helyettesít valamely jószágot, majd maga is mint jószág tűnik föl előttünk; majd mint értékmérő, majd pedig mint érték bukkan fel adás-vevési ügyleteinkben; a mythologiabeli Janus módjára hol fictív, hol valóságos arcát fordítja felénk és szemfényvesztő játékot űz velünk.

A pénz e kettős szerepét, kettős jelentőségét, kétféle mivoltát élénken világítja meg egy példa, melyet taláломra ragadunk ki a valóságos életből. A gyári munkás kezeügyességével naponta előállít bizonyos számú szükségleti cikket, vagyis értéket. Munkája fejében jussa van a munkabérhez, mely, mint a neve is mutatja, pénzben jár ki neki. A munkabér összege természetesen csak igen kis részét teszi azon értéknek, melyet a munkás termelt, ámde a kérdés e része nem ide tartozik s minthogy később körülményesen lesz róla szó: itt teljesen elmellőzöm. Itt csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a pénz, melyet a munkás nyer ellenszolgáltatásul, c s e r e e s z k ö z é s é r t é k h e l y e t t e s í t ő, a szó szoros értelmében, lévén fedezete azon új értékben, melyet a munkás előállított. A munkás a termelt értékért cserében kapott egy érték helyettesítőt, melynek segítségével kielégítheti bizonyos szükségleteit, beszerezhet tehát bizonyos értékeket. A pénz ez esetben az értékek áthelyezésére, kicserélésére szolgál, legalább nagyjában.

Nézzük a pénz másik, káros szerepét. B. kereskedő vesz ma ezer métermázsa búzát, métermázsanszent tizenkét, összesen tehát tizenkétezer koronáért, holnap pedig

eladja az egész rakományt tizenháromezer koronáért. Az ezer korona különbözet, mely B. nyereségét képviseli, a pénzt nem úgy mutatja többé, mint érték-helyettesítőt, mint csereeszközt, hanem mint magában való értéket. Ez a pénz lényegesen különbözik A. munkás bérösszegétől.

A. munkás ugyanis értéket termelt termékéért cserében nyerte ki bérét. Az ő bérének bőséges fedezete van a termelt értékben s A. munkás pénzével egy jószágcsere-t bonyolít le avégből, hogy szükségleteit kielégíthesse.

B. kereskedő ellenben nem termelt értéket, az ezer korona nyereségnek nincs fedezete, nem helyettesít tehát értéket, nem csere történt, hanem valami egyéb művelet, melynek megdöbbentő eredménye az, hogy B. kereskedő értéktermelés nélkül pénzhez jutott.

A kétféle pénz, a bérösszeg és a nyereség ugyanis, lényeges különbsége mellett, teljesen megegyez a vásárló képességét illetőleg. B. kereskedő, miután értéktermelés nélkül, ezer korona birtokába jutott, e pénzösszeg révén valószínűleg az értékekhez juthat az adás-vevés útján. Ámde joggal kérdezhetjük, honnan kerülnek az illető értékek B. kereskedő birtokába, jóllehet ő a termeléshez semmivel sem járult hozzá. Viszont az a körülmény, hogy az értékek megvannak, azt jelenti, hogy az értékeket valaki vagy többen termelték, de azok élvezetébe nem juthattak, elütötte attól őket B. kereskedő pénze.

Ha a pénz valóban csupán érték-helyettesítő, érték-mérő és csere-eszköz volna, nem válhatnék lehetségessé, hogy akárki is értéktermelés nélkül hozzájusson. A pénznek, mint magában való értéknek titka azonban a magántulajdon intézményében rejlik; a pénz értéké-

ben, a többletértékben vagy nyereségben a magántulajdon ereje és túlsúlya jut kifejezésre. A magántulajdon, magántőke pénzzé teszi maga t, hogy minden egyes jószág-cserében fölléphessen. A pénz ugyanis minden csere-ügyletben szerepel, mert ritkán történik meg az, hogy jószágok természetben cserélődnek ki egymás között, ellenben a cserének szokott formája az, hogy jószágért pénzt vagy pénzért jószágot adunk. A pénz, mint általános csere-eszköz annál nagyobb előnyben van az egyes javakkal szemben, mennél nagyobb mennyiségben teszi valakinek magántulajdonát. Valamely jószágért ugyanis legjobb esetben is csak pénzt kaphatok, pénzért azonban mindenféle jószágot beszerezhetek. Hogy szükségleteimet kielégíthessem lépten-nyomon pénzre van szükségem.

Már most az a kérdés, hogyan szerepel a pénz a cserében? Azt kell felelnünk, hogy kétféleképpen. Utalok ismét a fentebbi példára. A. munkás, a ki értéktermelése fejében kapott munkabéréért kenyeret vásárol: valóban csereeszköz gyanánt használja a pénzt. A kapott munkabér szükségleteinek kielégítésére szolgál, vagyis közvetíti a cserét a munkájában foglalt és a szükségleteinek kielégítésére szolgáló két érték között. A kereskedőre nézve ellenben a csere egészen mást jelent. B. kereskedő itt azt a szerepet viszi, a melyet szintén fentebb említettem. A jószágot, melyet A. munkáshoz juttat: értéken fölül fizetteti meg, az érték és az ár között való különbséget nyereség címén magának tartja. A csere csak akkor felelne meg igazán nevének, ha érték és ár összeesnék, fedezné egymást. Ez azonban nem következhetik be, mert akkor a kereskedő megélhetése válnék lehetetlenné. A pénz tehát minden esetben a tőkét szolgálja, vagyis maga-magát. Láttuk,

hogy A. munkás két cserét bonyolít le. Az elsőben munkájáért, tehát értékeért bérösszeget, azaz árat kap ellenszolgáltatás gyanánt. Itt az érték és ár között levő különbség a tőkés javára esik. A második cserében A. munkás ugyan a vevő, de ismét kénytelen adózni a tőkének, mely itt is, mint az első esetben, lefoglal a maga számára egy bizonyos nyereséget.

A pénz áru-természete és érték-hullámzása a bankokban és pénzváltó-üzletekben legnyilvánvalóbb. A. magánzó külföldre utazik s befordul B. bankár üzletébe, hogy német vagy francia pénzt vásároljon. B. a hazai pénzt veszi forgalmi értékén alul s eladja a külföldit forgalmi értékén fölül. A. veszít a vámon is, a réven is. B. nyer mind a kettőn.

Azáltal, hogy a pénznek, mint általános csere-eszköznek minden egyes jószágcsereben szerep jutott, minden értéknek és jószágnak áru-vá kellett válnia. Élelem, kényelem, testi egészség, szellemi képesítés, közbiztonság, közrend s a többi nélkülözhetetlen kelte a polgáriasodott embernek, mind-mind csak árucikk, vagyis csak pénzen vásárolható jószág. Tudomány, művészet, technika csak úgy fejlődhetik, úgy haladhat, ha van hozzá pénz. Minden újítás alkotás, célszerű változtatás vagy berendezés megvalósításának egyetlen akadálya: a pénzhiány. Nem lehet csodálni, ha a köztudat ma már olyan erőt, olyan hatalmat, sőt mindenhatóságot tulajdonít a pénznek, hogy az emberek el sem tudják képzelni, miképpen lehetne valamit megcsinálni pénz nélkül. Gondolatukban a pénz nem is fictio már, hanem valóságos érték, mert hiszen pénz nélkül a szó szoros értelmében bénák és tehetetlenek. A pénz, melyet hajdan az ember kényelme okából megtett csere-eszköznek, immár úrrá lön rajta; a pénz, melyet az ember akarata hozott világra, kerékkötője lett az ember akaratának. Az ember föltaálta a pénzt,

hogyan a jószágcsere kötöttségéből és merevségéből kiszabadítsa s most a pénz neki lőn láncza és bilincse. Még az állam souverainitását is megköti, íme egy példa: Heverő, foglalkozás nélküli munkaerő mindig van bőven a társadalomban, teret, anyagot pazarul kínál a természet, szóval megvan minden kellék ahhoz, hogy a tüdőkórosoknak egy igen jelentékeny részét megmenthesük: ámde n i n c s p é n z egy gyógyintézet emelésére. A valódi értékek, a szükséges jószágok tehát rendelkezésünkre állanak s a fictív érték hiányában mégis le kell mondanunk az értéktermeléséről.

Most már világosan állhat előttünk, hogy a pénzgazdálkodás mellett a tőke mindennemű értéket csak avégből hoz létre, hogy nyereségre tehessen szert. Nemcsak a szoros értelemben vett kereskedőre vonatkozik ez, mert hiszen így jár el az iparos, sőt a nyers-termelő is. Mindent pénzzé tenni, mindent nyereséggel adni tovább: ez a jelszó.

A kereskedelmi rendszer sohasem felelt, sohasem is felelhetett meg annak a természetes föladatnak, hogy a terméket ott szerezze be, a hol azt fölös mennyiségben találja s oda szállítsa, a hol legjobban érzik annak szükségét. A kereskedelmi rendszerben nem azt nézzük, kinek kell valamely termék, hanem csakis azt, ki fizeti meg legjobban, hol lehet kiverni a portékából a legbúsásabb hasznot. Éhínség, egész vármegyék lakosságának pusztulása sem volt soha elég erős indíték, hogy a kereskedelem arra vegye útját, a merről az éhezők jajja hallatszott. A kereskedelem csak nyereségre dolgozik, sőt a szükséggel szemben rendesen embertelennek mutatkozott s mennél szorultabb helyzetben találta a portékájára utalt közönséget, annál magasabbra fogta teli kosarát. A kereskedelem csakis annyiban szolgálta

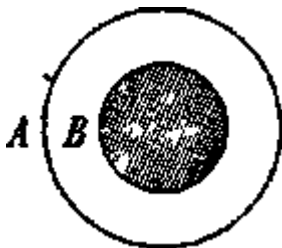
és szolgálja a közérdeket, a mennyiben erre a saját érdeke szempontjából is kénytelen.

A kereskedőt saját haszna, egyéni boldogulása utalja rá, hogy olyan jószágot hozzon piacra, a mely általános kelendőségnek örvend, általános szükségletnek felel meg. Mennél fejlődöttebb a nemzet, mennél műveltebb a társadalom, szükségletei annál sokneműbbek, igényei annál kényesebbek. A kereskedelem, saját jóvoltáért, mindenkor iparkodott megfelelni ama szükségleteknek és igényeknek s tagadhatatlan, hogy tetemesen járult hozzá a közjólét emeléséhez. Mindig új meg új élelmi cikket hozott piacra s e célból nem röstelt elfáradni a világ egyik végétől a másikig s nem átalotta föl kutatni a természet kincsesházának minden rejtett zugát. De hiszen a tőkében rejlő erőt nem vontuk kétségbe s minden ellenvetésünk csupán oda sarkallik, hogy a magánkereskedelem minden élénksége és életrevalósága mellett sem járulhat hozzá az általános jólét megteremtéséhez. A mai, szervezetlen állapotban a kereskedelem s általában a tőke-erő nem tölti be hivatását, sőt ellenkezőleg, gyöngíti a közt, árt az egész társadalomnak, a mennyiben egyes embereknek biztosít fölöttes erőt és hatalmat. A magánkereskedelemnek nem föladata, hogy az összességnek, tehát gazdagnak és szegénynek egyaránt szolgáljon, hogy mint önzéstelen közvetítő gondoskodjék róluk. Ez a mai rendszer mellett lehetetlen, mert a kereskedő, mint minden tőkés, első sorban is magáról kénytelen gondoskodni; minden szakismeretét, leleményességét föl kell használnia a nyereség kedvéért, mert különben elmerül az árban. Kénytelen versenyt szaladni a többivel a rögzös életpályán s ha futás közben elbukik, a köz nem fogja őt gyöngéden fölemelni, talpra állítani s a küzdelemre új fegyverrel fölszerelni. Az elbukott egyén

ott marad a porban s a kenyérért harcoló csapatok elzúgnak fölötte.

4. KERESLET ÉS KÍNÁLAT. A klasszikus nemzetgazdaságtan igen tetszetős formulát alkotott a pénzgazdálkodásnak, a javak árújellegének föltüntetésére. A kereslet és kínálat viszonyából magyarázzák az árak hullámzását. Ámde a kereslet és kínálat bármily érdekes fejtegetésekre adnak is alkalmat a nemzetgazdáknak, sohasem fejezik ki a társadalom valóságos szükségleteit és termelőképességének igazi mértékét. A kereslet körébe csakis azok léphetnek, a kiknek pénzüik van, a kik a szükségelt jószágot meg tudják fizetni. A kereslet köre tehát jelentékenyen szűkebb, mint a szükséglet köre. A keresleten túl széles körgyűrű van s ott tolonganak azok a szűkölködők, a kik bárminő okból nem tudtak hozzájutni az általános csereeszközhöz.

Kereslet és szükséglet viszonyát egy mértani ábra szemlélteti:

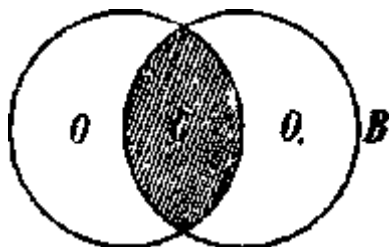
A jelenti az egész peripheriát, tehát a társadalmi szükséglet körét, *B* a kereslet körét, mely jóval szűkebb amannál.

A kereslet köre tehát nem foglalja magában mindazokat, a kik szükségletüket óhajtják kielégíteni.¹ Más oldalról tekintve azonban a kereslet nem csupán a szükségleteknek felel meg; a kereslet köre bizonyos szempontból tágabb, mint a szükségleteké, a mi úgy értendő,

¹ Nur die Zahlungslähige Nachfrage kann auf den Preis wirken. Röscher: Grundlagen 206.

hogy kerestetnek a piacon olyan árúk is, a melyek a vevőre nézve nem szükségesek. Ez paradox, melyet csak a pénzgazdálkodás, jelesül az üzérkedés természetéből lehet megmagyarázni.

Ezt az állapotot a következő ábra fejezi ki:

A a szükséglet köre, *B* a keresleté, *C* az a rész, melyen szükséglet és kereset összesik *O* a szükséglet, mely nem nyer kielégítést, *O*, a keresletnek ama része, melynek nem felelnek meg igazi szükségletek.

Teljes világosságot vetnek e kérdésre például a divat jelenségei. Nem szólok azokról a divatokról, tehát azokról a változásokról, melyek szükségképpen járnak nagy társadalmi átalakulások nyomában. A hol változik az életmód, ott kell divatot cserélni. A technika haladása, a műérzék fejlődése, az ízlés finomodása új szükségleteket teremt s befolyással van a divatra. E változások természetesen s kifogást nem tűrnek. Van azonban a divatnak egy másik neme, melyet nem magyaráz sem a műízlés fejlődése, sem a nagyobb kényelem után való vágyakozás, sem a gyakorlati haszon, hanem csakis a termelő, gyáros vagy nagykereskedő ügyes számítása az emberek hiúságára, föltűnési viszketegére, majmoló ösztöneire. Ez már összefügg a kereskedelmi versenynyel.

Ma például divatos valamely fajtájú ruhadarab. A divatnak kényszere van, melyet támogat az emberi hiúság s az emberek legnagyobb része iparkodik — gyakran áldozatok árán is — beszerezni az illető divat-

czikket. Tegyük föl, hogy bizonyos idő múlva a vevők zöme el van látva az illető czikkel, mely bizonyos ideig megtehetné a szolgálatot. A termelő azonban nem várhatja ki ezt az időt, ennél fogva az illető czikket némileg új formában ismét piacra veti, a mi annyit jelent, hogy a cikk előbbi alakjában nem divatos többé. Igaz ugyan, hogy az a divatból így kiesett portéka még nagyon használható volna, megtenné ugyanazt a szolgálatot, mint legújabb divatú kiadása, de ki tud ellenállni a divat kényszerének? Hányan vonják meg maguktól igazi szükségleteik kielégítését csak azért, hogy eleget tehessenek álszükségleteiknek, melyek csak az üzérkedő tőkét szolgálják. Ez elkövet mindent, hogy minél sűrűbb változást idézzon elő a divat terén, a mi a legnagyobb mértékben sikerül neki. Így teremt a tőke álszükségleteket és siet azoknak kielégítésével, mialatt igazi nagy szükségletekre nincs fődözet a társadalomban.

Valamint a k e r e s l e t nem mutatja igazi képét a társadalmi szükségleteknek, azonképpen a k í n á l a t sem tükrözi a társadalom valódi termelőképességét. Tegyük föl, hogy a társadalomnak, tehát az egyének összességének cukor-szükséglete bizonyos időben X métermázsa. Józan, okszerű gazdálkodás mellett a társadalomnak elő kellene teremnie a szükséges mennyiséget. Ámde a mai termelés nem igazodhatik a szükségletek szerint, hanem csakis a kereslet szerint. A cukortermelő ugyanis nem lehet tekintettel mindazokra, a kiknek szükségük van cukorra, hanem csakis azoknak termel, a kik meg tudják fizetni a czikket s minden törekvése oda összpontosul, hogy portékájának minél jelentékenyebb á r a t biztosítson. Ennél fogva megszorítja termelését abban a pillanatban, a mikor észreveszi, hogy az árak esnek. Az a cukormennyiség,

a mely piacra kerül, nem mértéke soha a termelő-képességnek, mert hiszen mesterséges megszorítás nélkül sokkalta többet lehetne termelni, annyit, hogy juthatna mindenkinek.

A kereslet és kínálat viszonya mesterségesen szabályozható, ennél fogva tág teret nyit az üzérkedésnek.

5. TÖKESZAPORÍTÁS ÉS TÖKEHIÁNY. Pénzgazdálkodás mellett a tőke szaporítása csak korlátolt mértékben történhetik. A termelés mesterségesen megszoríttatik, hogy az árak mesterségesen fönttarthatók legyenek. A fictív értékkel megköjtjük a valódi értéket s képzelt érdekeknek áldozzuk föl igazi élet-érdekeinket. Magángazdálkodás és pénz-uralom eltéríti a tőkét gazdasági hivatásától, megszabja a termelési határt, melyen túl nem léphet a tőke, mert csak annyit és csak azt szabad termelni, a mi piacra hozható, piacra pedig csak azt és annyit szabad hozni, a mi elkel jó áron, megfelelő nyereséggel. Sem emberi kar, sem szerszám és gép nem működhetik tevékenyebben, mint a mennyire az üzérkedés, a maga haszna kedvéért, megengedheti.

A tőkének magánkézben való megköötöttségéből kérlelhetetlenül folyik ez a formula: a kinek nincsen pénze, koplaljon. Azok számára, a kiknek nincsen pénzük: nem termel a tőke. Nem is termelhet. A termelés meg van szorítva, a természet ki nem aknáztatik. Különösen föltűnő ez olyan országokban, hol az állami élet fejletlensége, a közrend és jogszolgáltatás rossz, vagy hiányos szervezete miatt egyes osztályok, sőt maga a kormányhatalom is kifacsarja, kiszipolyozza a köznépet, megfosztván azt nemcsak a betevő falattól, hanem a vetőmagtól is. Törökországban, Keletindiában Chinában s meg annyi más országban a sűrűn föllépő éhínség nem a túlnépesedés következménye, hanem a

művelt államokban is tapasztalható rendszernek tudandó be, melynél fogva ezer meg ezer ember nem dolgozhat s nagy területek nem aknáztatnak ki kellőképpen.

Az állami élet helyes szervezete mellett tőkehiány soha be nem állhat, mert a tőkeszaporítás legbiztosabb módja a munka okszerű elosztásában, az emberi erő czélszerű alkalmazásában rejlik. Nincsen oly sivár állapot, annyira tökéletlen közösség, a melyen nem lehetne segítem közös munka és közös termelés által, viszont nem lehet a földön ország oly gazdag, oly áldott, hogy — magántőke és pénzgazdálkodás mellett — betevő falatot tudjon adni minden polgárának.

A tőkehiány, melyet annyiszor emlegetnek a gyakorlati életben, alapjában véve nem egyéb, mint munkahiány, vagyis parlagon hevertetése a productiv munkaerőnek, üzérkedési okokból. A tőkehiány értelme mindig csak az, hogy az emberek vagy nem hajlandók serény munkavégzésre, vagy nem tudnak munkához jutni.

A tőke szaporításának vagyis az általános jólét gyarapításának útját állja a magántulajdon intézményén épülő jogrend, a melyben a tőke mindig csak kevés magánember kezéhez tapad, de olyan arányokat sohasem ölthet, hogy az általános szegénységet és szűkölködést megszüntesse. A magánkézben felgyülemelő tőke mindig csak csorbítja, de sohasem gyarapíthatja a közvagyon, mindig csak megszorítja, de soha ki nem tágíthatja a termelést addig a mértékig, hogy mindenki jóllakhassék.

Képzeljük el, hogy mindennemű pénz, hitel jegy, fictív érték eltöröltetik a gazdálkodás rendszerében. Vajjon fogyatkozás vagy apadás állana-e be a társadalom termelésében vagy meglevő, valódi értékeiben? Korántsem. Egyetlen búzaszemmel nem kellene keve-

sebbet termelni, egyetlen vascsavarral vagy szöggel kevesebbet készíteni. Ellenkezőleg: abban a pillanatban, a mikor a pénzgazdálkodás csalfa igézete megtörik a társadalmon, mint Csipkerózsza mesebeli kastélykertjében, egyszerre életre ébred az a sok és hatalmas emberi erő, melyet a magántőke eladdig megdermesztett. A munka, mely eladdig csak piaczi árú volt s csakis a tőke által kiszabott és engedélyezett területen mozoghatott, egyszerre föl szabadul s egész feszítő erejével érvényesülhet.

6. A HITEL. A pénzgazdálkodás korunkban olyan tökéletességre emelkedett, hogy a nagy forgalomban nincsen is már szükség pénzre; a pénz helyét fölváltotta egy másik eszköz, a fictió új fictiót fiadzott, melynek hitel a neve. A nemes fémből vert pénz, noha könnyen forgatható, könnyen kezelhető, nem felel meg többé a mai gazdasági élet rohamos, szövevényes forgalmának: szükségünk van a hitelre. Elég, ha fölteszszük valakiről, hogy van pénze, vagyona; ez a föltevésünk megengedi az illetőnek, lehetővé teszi neki, hogy rendelkezék a mások pénzével, vállaljon kötelezettségeket, belebocsátkozzék veszedelmes, szédületes vállalkozásokba; a míg fizetőképességében nem kételkednek, addig szabadon űzheti mesterkedéseit. A hitel révén újabb módszere keletkezett az ingyenélésnek. Nem kell többé munka, termelés ahhoz, hogy hasznot, nyereséget szerezzünk: elégséges egy föltevés, egy hiedelem. Szegény vagy kis vagyonú emberek keservesen megtakarított filléreiket áldozzák föl nap-nap után egy-egy ilyen föltevésnek, egy-egy ilyen hiedelemnek. Egyesek és egész társulatok nap-nap után ragyogó, csalogató, hangzatos-czímek alatt a legképtelenebb vállalatokat indítják meg, melyeknek egyetlen célja uzsorakamatot szedni az emberek bizalmától. De még a becsületes czégek,

becsületes társulatok, becsületes vállalkozások is bele vannak vonva a hitelgyűrűbe s így aztán megtörténik igen sűrűn, hogy akár tevőleges, akár szenvedőleges hitelműveletek révén hirtelen tönkrementek és sülyedésükben egész sereg embert rántanak magukkal. Gyárak és egyéb vállalatok, a melyek igen sok munkást foglalkoztatnak, kénytelenek ilyenkor elbocsátani őket, kiszolgáltatni egy csomó existenciát a nyomornak és kétségbeesésnek. A hitel-gazdaság mellett kockajátékká válik minden pálya, minden kereset s kockajátékossá lesz minden egyén. A míg csupán pénzzel végeztük a jószágcserét, habár a pénz is csak fictív érték, mindamellett a használt fém aránylag gyér voltában volt határa és mértéke a gazdálkodásnak. Mint általános értékmérő, mint kiegyenlítő eszköz, a pénz a nemzetközi forgalomban technikailag igen jól bevált. Az annyira megbámult és oly sűrűn magasztalt hitel azonban megnyitott minden zsilipet, ledöntött minden gátat, mely még útjában állott az üzérkedésnek. A hitel, mintha a közgazdasági bomladoszásnak a bacillusa lett volna, elterjedett gyorsan a társadalom összes rétegeiben, fölszította az amúgy is élénk nyereszkesedési vágyat, szaporította a bűnös üzérkedést, a kijátszásokat, a nagyobb szabású csalásokat s újabb, hatalmas eszközzé lett a nagytőke erejének és befolyásának emelésére.

Világszerte épülnek kártyavárak hitel segítségével, hitel-czímletekkel. A mérhetetlen számú címlet, részvény, sorsjegy legtöbb esetben csak eszköz a kizsákmányolásra, melyet a nagy tőke használ a kis tőke ellenében. Mielőtt még piacra kerülne egy címlet, már syndicátusok fölötték le a hasznát; merész tőzsdejátékosok fölverik az árát olyan hitelértékeknek, melyek rövid idő alatt a kibocsátási árnál is jóval kevesebbet érnek; országos, sőt világ-válságok következnek be

bizonyos időben, mikor az üzérkedés, nyereszkedés minden korlátot áttör s ilyenkor ezer meg ezer apró tőkés megy tönkre. Hova lett a pénzük, melyet befektettek a vállalatba? Egyszerűen gazdát cserélt, más kézbe került, olyan emberekébe, a kik ügyesebbek voltak. A sok apró tőkét fölszívta egy szivacs-telep, mely látszólag mozdulatlanul hever a forgalom tengereiben és azokból az apró életformákból táplálkozik, melyeket az ár odamos az ő birodalmába.

A hitel egyik főmegrontója a mai gazdálkodásnak. Egyesek természetesen megszedik magukat hitelmesterkedések révén, de a nagy többség örökös veszedelemben forog, mert kétes, hogy megmarad-e tőkének az, a mi se nem jószág, se nem érték, csak egy Ígéret: fictioja a fictionak; nem vesz-e már holnap értékéből, árából a címlet vagy részvény, melyért gazdája, talán egész keserves, fáradságos életének gyümölcsét adta cserébe.

A földbirtokos osztály elbukásában is jelentékeny része volt a könnyű hitelnek. A földbirtokosok könnyen juthattak pénzhez s ez lőn veszedelmük, nemcsak Magyarországon. Európaszerte meg van terhelve adóssággal a földbirtok, régi jószágok új, idegen kézre kerülnek. Ha a hitel valóban csak a termelőkért volna, nem okozna annyi kárt, de a mai állapotok azt igazolják, hogy a hitel semmi egyéb, mint pénzzel való üzérkedés.

A hitel bomlasztó hatását igen szomorúan példázza az 1899-iki építési csőd Budapesten. Tanulságos jelenség már azért is, mert kitünteti, milyen függésben van egyik ország s kivált az úgynevezett tőkeszegény ország a többiek gazdasági viszonyaitól s mennyire fontos, hogy minden gazdasági egység csakis saját erejére támaszkodjék. Magyarország fővárosa rohamos fejlődésnek indult, mohón szívott föl minden gazdasági és szellemi tőkét, melyet belevetettek. A magánüzérkedés szokott kapzsiságával sietett kiaknázni minden tényezőt és helyzetet, a mely kínálkozott. A háztelkek ára az utolsó évtizedekben hihetetlen gyorsasággal

emelkedett, épp ily lázasan folyt a régi házak bontása, egészség-utczák újjáépítése; a város szemmel láthatólag terjeszkedett. A ki csak szerét ejthette, sietett telket vásárolni, rajta bérkaszányát emelni s kezelni a házbércsavart. Pénzügyi tekintetben nyélbe ütni az üzletet nem volt nehéz; bankok, pénzügyérek kéznél voltak s két kézzel nyújtották a hitelt. A jó hitellel rendelkező pénzintézetek könnyen adhatták magukat a kölcsön-ügyletekre. Kedvező árfolyam, aránylag mérsékelt kamat és annuitás alapján záloglevelek bocsájtottak ki, a melyek kész vevőkre találtak Európa börzepiaczain, minthogy minden olcsóságuk mellett is a kamatláb jelentékenyen meghaladta a külföldi pénzpiaczokon dívó hozadékot.

A gyakorlati élet azonban kegyetlenül ráczáfolt a számításokra. Azok a nemzetek, melyek saját, olcsó pénzvizonyaik nyomása alatt szívesen váltották magukhoz a magyar zálogleveleket, egyszerre csak más nézetre tértek. Seregestül szállottak vissza az országba ezek az értékpapírok a tőkegazdag államokból, mert mindenfelé jobb kamatozás kínálkozott s a pénznek emelkedett az ára. A német birodalom gyarmatpolitikájának erélyes megindítása után nagy befektetésekbe bocsátkozott. A német állam tegerentúli térfoglalását nyomon követték a német ipar nagyarányú beruházásai. Ehhez pénz kellett, sok pénz, nagy tőkék, minélfogva a kamatláb emelkedett.

Egy másik, de nem kevésbé érdekes okot adott a válságra a transvaali háború. Anglia nem képes beérni öt világrészre kinyúló nagy birodalmával s belement a háborúba. Ehhez azonban, Montecuccoli szerint pénz, pénz és pénz kell. Az egész világ pénzpiaczai hamar megéreztek a keresletet és siettek is azt lehetőség szerint kiszákmányolni, így következett be Budapesten a nagy pénzszükség. A bankok, kénytelenek lévén beváltani küllőidről visszaözönlő értékpapírjaikat, nem tudtak többé annyi kölcsöntökét forgalomba hozni, mint azelőtt, sőt erélyesen kellett eljárniok clienseikkel szemben, a kik újabb építkezésekbe és vállalkozásokba bocsájtkoztak, abban a biztos reményben, hogy a szükséges hitel megszerzése nem fog jelentékeny nehézségekbe ütközni, így következett be az építés körében a nagy válság, mely természetesen kihatott az egész társadalomra s egész sereg iparost, kereskedőt, vállalkozót sújtott le.

XXI. A SZABAD VERSENY.

1. A VERSENY FOGALMA A verseny természeti tünemény. Megnyilatkozik az élő-lények minden országában. A kiválóbb leszorítja a silányabbat, a gyöngébb enged az erősebbnek. A mely lények az élet követeléseinek jobban megfelelnek, akár mert tudnak alkalmazkodni a változó viszonyokhoz, akár mert szervezetük állja a nehéz próbákat is: azok könnyebben és biztosabban boldogulnak. Ezt a természeti tüneményt az állami élet sem szüntetheti meg, de szabályozhatja, sőt okvetetlenül szükséges, hogy szabályozza. Magától értetődik, hogy a kiválóbb, a jelesebb, az erősebb, a ki nagyobb hasznot hajt a közösségnek: nagyobb kényelemben és jólétben részesüljön, mint az, kinek értéke és haszna csekélyebb. Ha már most az állam vagy társadalom egyéni erői közös munkával mind teljesebb és hatásosabb érvényesülésre törekednek, hogy mennél jobb és szebb eredményt érjenek el: ez a természeti verseny helyes állami szabályozása; jól megvájt meder, a melyben nyugodtan hömpölyöghet tova a társadalom folyama. Minthogy az államra nézve minden — még a legcsekélyebb — egyéni erő is nagyon fontos, mert minden munka érték s minden munkamulasztás értékvesztés: igazi államban a verseny nem kenyérért

folyik, nem a betevő falatért, mely munkája révén mindenki számára biztos, s nem is egymás ellen, hanem egymás mellett. A verseny tárgya itt nem a mindennapi kenyér, hanem az emelkedés, a kitünőbb helyzet vagy állás, mely minden tehetség előtt nyitva áll.

A mai verseny egészen másfajta. Nem a munka versenye a munkával, nem az egyéni erők mérkőzése, az egyéni képességek próbája, a kiválók és gyöngék harcza, hanem a tőke küzdelme a munkával, az öröklött vagyon harcza az egyéni jelességekkel, a pénz versenye az észszel, röviden, semmi egyéb, mint minden emberi munkának kisajátítása a magántőke segítségével. Tőke nélkül nincs verseny; a versengők csupa tőkés. A kis tőkést elnyeli a nagyobb tőkés, a nagyobb tőkést elnyeli a milliomos.

Ez a verseny egyenesen a kereskedelmi rendszer egyik legrikítóbb tünete, okszerű következménye annak, hogy minden érték á r ú v á lőn. A jószágok áru-jellege miatt dúl az ádáz versengés, melyet a szükség, a megélhetés nehézsége napról-napra jobban elmérgesít. Versengenek a termelők és versengenek a fogyasztók. IV. Henrik abbéli óhajtása, hogy legalább vasárnaponként minden alattvalójának jusson tyúk a fazekába, a kereskedelmi verseny mellett soha meg nem valósulhat, mert a tyúk mindig csak azoknak fazekába kerül, a kik meg tudják fizetni. A tyúktenyésztő gazda kénytelen eladni minden darab tyúkját, hogy megfizethesse adóját s beszerezhesse mindazt, a mi háztartásához szükségesebb, mint a tyúkpecsenye. Ő csak fölneveli, kihízalja a baromfit, de mások laknak jól azzal: azok, a kik meg tudják érte adni a piaci árt.

A fogyasztók versenyére nézve igen jellemző adat, teil látott el egy kezemunkája után élő nagyvárosi aszszony, a ki egy nagy pénzügyi válság idején örömet

fejezte ki azon, hogy végre valahára hozzájuthat már ő is egy kis szamóczához, mert elég olcsó áron adják. Addig csak vagyonos emberek asztalára került a zamatos csemege, a kik a fogyasztók versenyében hajlandók voltak a drága árt megfizetni.

Ámde a szamócza-bőséget, illetve szamócza-olcsóságot sok ember öngyilkossága, számos üzér csődje előzi meg okszerűen. Az öngyilkosok és csődbejutottak nem vágyakoznak többé szamóczára, innen az olcsóság. És bizonyos az is, hogy nemcsak a szamócza-fogyasztók száma apadt, hanem azoké is, a kik elodáig igénybe vették a szamóczakedvelő asszony ügyes kezét, finom, ízléses munkáját; erre természetesen a mi asszonyunk hamarjában nem is gondolt; fölhasználta a ritka alkalmat, jóllakott szamóczával s nem sejtette, hogy ezt a szamóczabőséget talán már másnap meg fogja bánni, a mikor is megrendelői és vevői ki fogják jelenteni, hogy a beütött nagy válság miatt egyelőre nem dolgoztathatnak.

A verseny önként következik a jószágok és értékek áru-jellegéből. Minthogy gazdasági életünkben a munka is csak áru, ez is belekerül a verseny hatáskörébe.

2. A VERSENY VASIÖRVÉNYE A tapasztalás tanítja, hogy a tőke csakis annyiban foglalkoztatja a munkásosztályt, a mennyiben ez a munka-adás haszonnal jár raja nézve. A munka tehát ki van szolgáltatva a tőkének, mely csak a maga hasznát keresi mindenütt és mindenkor. Önkénytelenül fölvetődik a kérdés: lehet-e és ha igen, mily úton-módon lehet kényszeríteni a vállalkozókat arra, hogy alkalmazottaikat állandóan foglalkoztassák, őket a szolgálatból el ne bocsássák s mindennapi kenyerüktől meg ne foszszák. Közgazdasági rendszerünk mellett, mely a magántulajdon védelmén, az

ügynevezett szabad versenyen alapszik, egyáltalában lehetetlen minden olynérvű korlátozás, mely az egyéni érdekek érvényesülésének vagy egyes osztályok túlkapásának akarna gátat vetni. Maga a rendszer szívós következetességgel, ellenállhatatlan erővel kényszeríti a tőkést, a vállalkozó osztályt, hogy az általános versengésben egyesegyedül saját érdekét ápolja, saját nyereségét keresse, maga a rendszer öli ki a munkaadó osztályból a nemesebb érzéseket és indulatokat. A tőkés termelőnek és vállalkozónak úsznia kell az árral, ha önmaga is elmerülni nem akar a verseny-tenger hullámaiban. Honnan vegyen ellentálló képességet a mindenfelől reázúduló verseny erőszakos árrával szemben, mely minden pillanatban eltemetéssel fenyegeti? A ki a nagy tusában emberesebb érzésekre hallgat, aki félretolja az önös érdekeket és nem küzd teljes erejéből a haszonért, az leggyakrabban hamar kimerül és kidől a harczolók sorából. Öngyilkosságok, fegyházak, egész családok jólétének, jó hírvénekné pusztulása tesznek tanúságot arról, hogy a késhegyig menő versengésnek, az örökös háborúnak mennyi szerencsétlen áldozata van. A statisztika is rettentő képet ad a társadalom töméntelen elbukottjairól; a törvényt ülő bíróságok jegyzőkönyvei számtalan érdekes adalékkal szolgálnak az emberi tévelygések történetéhez; fájdalom azonban a társadalom még e beszédes lajstromokból sem tud tanulni. A statisztikus maga is eltompult lélekkel, szinte gépiesen sorozza egymás mellé a szomorúnál szomorúbb adatokat és nem veszi észre, hogy ezek a számok jelölik meg voltaképpen a társadalom föladatait, a gazdasági átalakulás útját.

Fölületesség tehát egyedül a vállalkozókat, a termelőket, vagy mondjuk a magánosok kezében fölhalmozódott tőkét vonni felelősségre a társadalmi bajok-

ért. Hiába vádoljuk őket azzal, hogy nyomorúságba döntötték a munkás osztályt. Nem egyes személyekben, nem egy osztályban, nem a tőkében s nem a tőke tulajdonosaiban keresendő a bajok kútforrása, hanem magában a rendszerben; nem a részletben, hanem az egészben. Maga a tőke is, mely a fölszines szemlélő előtt legnagyobb erőnek és legfőbb hatalomnak tűnik föl: tehetetlen a rendszerrel szemben, a melynek keretében és a melynek törvényei szerint kénytelen mozogni és érvényesülni. Mezőgazda, iparos, gyáros és minden más vállalkozó, a ki munkásokat foglalkoztat, a ki a közfogyasztás számára termel, korántsem ura a helyzetnek s bérfizetés tekintetében nem járhat el önállóan; kénytelen engedni a v e r s e n y v a s t ö r v é n y - nek, melyet büntetlenül, saját érdekének és saját fönnállásának kockáztatása nélkül meg nem kerülhet. A verseny vastörvénye pedig nagyon általános törvény, mely legtöbb esetben nem szorítkozik szűkebb területre, egy városra vagy egy országra, hanem érvényesül az egész világ kereskedelmi hálózatában, olyannyira, hogy az egyes vállalkozó, terveiben és törekvéseiben a világpiacon verseny-törvényével áll szemközt. A cukortermelőknek adott kedvezménydíj eléggé élénken mutatja a világverseny kényszerítő hatalmát. Vagy támogatjuk más államok mintájára ezt az iparágat, hogy el ne bukjunk vele a világpaczon, vagy lemondunk róla és pusztulni engedjük, a minek elkerülhetetlen következménye a cukortermeléssel kapcsolatban lévő egyéb termelési ágak pusztulása is, minek folytán természetesen egész sereg vállalkozó és munkás esik el megélhetésének föltételeitől.

Gazdasági bajaink között azonban nem utolsó az, hogy maguk az egyes osztályok sem látják tisztán a hajók forrását és kölcsönösen egymást okolják a gaz-

dasági válságokért. A földművelési termelésben szükségszerűen bekövetkezett válság, melyet azonban rövidlátásból a »túltermelésnek« tulajdonítanak — annak a szerencsétlen, átkos túltermelésnek, mely rontja és lefokozza a termékek árát és a mely nyugodtan és türelmesen nézi milliók szűkölködését — Európaszerte fölriasztotta a mezőgazdákat és földbirtokosokat, hogy bajaik orvoslásáért és érdekeik védelmére sorompóba lépjenek. Ez meg is történt, ámde a mezőgazdák és földbirtokosok a maguk bajának és válságának okát egyszerűen az iparban lelték meg, saját termelő társukban és oda nyilatkoztak, hogy a gazdasági bajoknak főokozója a kivitelre dolgozó nagytőke, például nálunk a malomipar, mely az őrleni való búzáért odafordul, a hol azt legjutányosabban tudja beszerezni. Ismétlődött tehát az a régi és megszokott dolog, hogy nehézségek és bajok esetén kölcsönös megértés helyett hajba kapnak az egymásra utalt, közös oltalomra szoruló, de mindig rövidlátó emberek.

A termelő ipar ugyanannak a versenynek törvényei szerint igazodik, mint a nyerstermelés. A malomipar is, ha meg akar élni, ha értékesíteni akarja a maga termelését, kell, hogy számot vessen a világvásár viszonyaival, mert különben faképnél hagyja a fogyasztó. S ezen az állapoton a közgazdaságunkban egyedül döntő és uralkodó kereskedelmi rendszer mellett sem olcsó szállítmányozási tarifákkal, sem kiviteli jutalmakkal, sem adóbeli kedvezményekkel segíteni nem lehet. A kereskedelmi rendszer a maga merev, mindig következetes, önző kapzsiságával a termelőt arra kényszeríti, hogy árúját mennél drágábban iparkodjék eladni, a fogyasztót pedig arra, hogy mennél olcsóbban férhessen hozzá a kívánt jószághoz.

3. GYAKORLATI IGAZOLÁS. A verseny nem ismer

magánál erősebb ellenfelet. Nincs törvény, a mely korlátozná, mert ő maga a törvény, parancsoló, meg nem kerülhető törvénye közgazdasági berendezésünknek. Verseny ellen csakis versenynyel lehet harcolni. Versengeni kell mindenkinek, hogy megszerezhesse betevő falatját. Ki kell szorítanunk másokat, hogy mi magunk ki ne szoruljunk. Rideg önzéssel kell vértelnünk érzéseinket, hogy a mások kapzsi önzése bennünket védtelenül ne találjon. Fosztogatnunk kell, hogy minket ki ne foszszanak. Ennek a törvényekkel szentesített anarchiának *v e r s e n y* a neve. Mint jelszó, határozottan népszerű a társadalomban. Fölszínés elmék benne látják rugóját a haladásnak, biztosítékát az olcsó áraknak, föltételét a bőséges termelésnek. Igaz ugyan, hogy a versengők fölemésztik egymást, mint az adomabéli fenevadak, de sebaj, az elesettek helyébe jönnek mások: új erők, új tőkék jelennek meg a verseny-porondon, me]y még az elbukottak véréből párolog.

Ez ellen a verseny ellen az egyes vállalkozó jóformán tehetetlen. Ha nem úszik az árral s minden erejével és képességével nem iparkodik a rendszer erkölcs-telen szellemében biztosítani a maga megélhetését: menten elbukik s talpra sem állhat többé. Sajat boldogulása és jó volta szempontjából kész szerencsétlenség, ha a vállalkozó nem számolva a rideg üzleti érdekekkel, nemesebb, szívbeli érzésekre hallgat s az írás szavai szerint cselekszik. Ha csak nincs annyija, hogy minden veszteségét áldozatnak tekintheti, melyet a jótékonyság oltárán hozott: nagyon hamar elbukhatik az általános versengésben.

Tegyük föl például, hogy A. mezőgazda ilyen irgalmas lelkű ember, a kinek szíve megesik munkásai nyomorúságán. Nagylelkűségében fölemeli nap-számukat vagy bérüket. Mi történik ekkor? A. mező-

gazda, a nagylelkű munkaadó drágábban termel, mint B. C. D. stb. mezőgazdák, de mégis olyan árban kénytelen átengedni portékáját, mint amazok, vagyis a rendes piaczi áron. Az eredmény legjobb esetben csekély, elégtelen haszon, rosszabb esetben elbukás.

De attól már Isten őrizzen, hogy A. mezőgazda nagylelkűsége ráragadjon a többi mezőgazdára is. Mert ha B. C. D. stb. szóval valamennyi gazda nagylelkűségében fölemeli a munkások bérét, akkor maguknak ugyan nem ártnak, de a munkásoknak nem használnak, s az egész béremelés nem jelent többet egy ügyes, habár korántsem szándékolt szemfényvesztő műveletnél. Mert ha az összes mezőgazdák nagyobb bért fizetnek, vagyis, ha valamennyien drágábban termelnek, mint annakelőtte, magától értetődik, hogy a munkabértöbbletet áthárítják a vevőkre, akképpen, hogy termékeiket a béremelés után már drágábban adják, mint adták a béremelés előtt. X. Y. Z. s a többi gyártulajdonosnak meg nagyvállalkozónak szüksége van A. B. C. stb. mezőgazda több rendbeli termékére. Minthogy ez időszerint — a béremelés után — ama termékeket olcsóbban beszerezni nem tudják, megfizetik éretük azt az árt, melyet a mezőgazdák kívánnak. A drága széna, szalma, bőr, gyapjú, olaj, kender, stb. a mit részben földolgoztatnak, részben a telepek föntartására fordítanak, abba a helyzetbe juttatja a gyárosokat, hogy a maguk czikkeit, cipőnek, szíjnak való bőrneműeket, ruhának való gyapjúsöveteket is az addiginál drágább áron adják, mert hiszen ki követelhetné. meg tőlük, hogy a drágaság miatt ők károsodjanak. Ők még a bevásárlás után járó üzleti nyereségről sem mondanak le, hanem inkább tetemesen megdrágítják a portékát.

Mikor aztán A. B. C. meg a többi mezőgazda

immár magasabb bérnek örvendő munkásai bekerülnek a városba, hogy beszerezzék szükségleteiket, meghökkennek ama drágaság láttára, mely az ő magasabb munkabérüket teljesen illusoriussá teszi. Szegény embereknek most több ugyan a pénzük, de drágább lett a portéka: azelőtt kisebb munkabér mellett is tudtak beszerezni annyit, mint most a magasabb munkabérrel. Kezddhetik a harcot előlről, ha van még kedvük hozzá.

De míg a mezőgazdasági munkások helyzete nem javult, a gyári munkásokat az új drágaság anyagi válságba döntötte. Ezek a szegény emberek a régi, alacsony munkabér mellett most még kevesebbet tudnak beszerezni, mint azelőtt. Mi sem természetesebb, mint hogy zúgolódni kezdenek s ők is béremelést követelnek.

Tehát sem egyes vállalkozó, akár földművelő, akár gyáros, nem képes változtatni az általános helyzeten, s az sem használ, ha többen állanak össze. Nem segít a dologon az sem, ha egy egész országnak összes vállalkozói hajlandók lennének a munkásosztály sorsának megkönnyebbitése kedvéért olyan egységet kötni, hogy ezentúl jobban díjazzák a munkát s inkább drágábbra szabják a termékek árát. Mihelyest a fogyasztási cikkek ára felszökik, mindennemű bér-emelés illusoriussá válik. A búza megdrágulásának természetes következménye a kenyér magasabb ára, a nyersbőr árának fölemelése nyomán hirtelen felszökik a cipő vagy nyereg ára.

De tegyük föl, hogy azok a termelők és vállalkozók annyira önzetlen emberek, hogy pusztán munkásaik érdekében akarnak eljárni, a bért jelentékenyen emelik s az árat aránylag csekély mértékben drágítják: meglesz-e vajjon ennek a kellő eredménye. Meglenne, ha kínai falak zárnának el bennünket a nemzetközi kereskedelemről. Ámde minden ország bele van vonva a

nemzetközi kereskedelem hálózatába; a mi piacunkon is külső országok árulják legkülönbözőbb portékáikat, versenyeznek velünk s az árakat a nemzetközi verseny szabályozza. Hiába hivatkozunk mi akkor munkásaink létérdekeire, melyek kötelességévé teszik minden jó hazafinak, minden emberbarátnak, hogy honi termékeket vásároljon és fogyaszson; hiába szervezünk akkor újabb iparvédő egyesületet; azokat a „honi” gyártmányokat mégis csak a külföld szállítaná a mi piacainkra, ha magunk azokat olcsóbban adni nem tudjuk vagy legalább is azon az áron és éppen olyan jó minőségben, mint a külföldiek.

Ez a nemzetközi világv verseny rettentő nyomással nehezedik az egész gazdasági életre. Mennél dúsabb az általános termelés, mennél gyorsabb és kiterjedtebb a közlekedés, mennél tökéletesebb a szállítás a nemzetközi jószágcsereben: annál gyilkosabb a verseny, annál inkább hanyatlanak az árak. Ezt az olcsóságot még igen áldásosnak mondhatnók, ha azt nem kellene tapasztalnunk egyúttal, hogy az alacsony árak mellett tönkremegy a földművelő osztály s az élelmiczikék piacán hús és kenyér folytonosan drágul, noha például az utolsó tíz-tizenöt esztendő alatt Búza és rozs ára legalább is felére apadt s az élő marha ára a kimért hús árához képest valóban csekélynek mondható.

A világv versenynyel szemben a nyerstermelő, a mezőgazda boldogulni nem képes. Kénytelen kölcsönt fölvenni, magát adósságba verni, úgy hogy a tehermentes birtokok száma napról-napra apad. Mi haszna van a földbirtokosnak az ő biztosnak nevezett magántulajdonából, a mikor tőke-tartozását nem bírja leróni. Csoda-e, hogy széltében-hosszában hangos a panasz a világv verseny miatt? A parlamentekben interpellálnak az amerikai gabona beözönlése ellen, mert a verseny

lennyomja az árakat s ebből kára van a gazdának. De a gyárost, vállalkozót is csak úgy nyomja a verseny. A gyáros csak annyit termelhet, a mennyit elárúsítani, értékesíteni képes, mert különben legrövidebb időn belül ő maga is elbukik s a proletárok közé kerül. Csakis a haszon reményében vállalkozik s erre őt a rendszer kényszeríti. Hiába foglalkoztatna valaki 5—10—100 embert apró fadobozok készítésével, a mikor van külföldi cég, mely ugyanazon az áron vagy csak valamivel drágábban fémből készült, díszes, formás, a czélnak sokkal inkább megfelelő dobozokat szállít. Mihelyt ez utóbbi czikk piacra kerül, az előbbit elhelyezni, elárúsítani, értékesíteni többé nem lehet; ha tehát a gyáros csak rövid ideig is folytatja a forgalomra nézve megszűnt czikk termelését, első sorban is magamagát teszi tönkre s munkásain is csak ideig-óráig segíthetett.

4. VERSENYSZÖVETKEZETEK. A túltermeléstől való félelem és a fojtogató verseny nyomában járó árcsökkenés idézi elő a k a r t e l b e n való szövetkezést. Termelők és kereskedők a rendszer kényszere folytán sietnek megóvni külön érdekeiket. Megállhatásuk és megélhetésük czéljából kénytelenek olyan eszközöket használni, melyek erőszakosak és károsak a társadalom szempontjából, de a melyek ideig-óráig legalább elodázhadják az illetők bukását. A társadalmi érdek természetesen a mellett szól, hogy valamely áruczikkból minél több kerüljön piacra, tehát minél több szükséglet elégíthetessék ki. Nagy kínálat azonban lennyomja az árakat s ez ellenkezik a kereskedő érdekeivel, a ki mindenkor a lehető legnagyobb heszonra törekszik. A vasnak például elsőrendű fontossága van a termelés minden ágában. Mennél könnyebben férhet hozzá a vashoz a munkás vagy iparos, annál élénkebben fejlődhetik a

termelés minden ága. Az ásótól kezdve, egészen az orvos vagy sebész hajszálfinom műszeréig, a gőzgép legapróbb csavarjáig minden szerszám a vas földolgozásának köszönheti létét. Elődeinknek is a vaseke adott módot az anyaföld ügyesebb, hatásosabb megművelésére, a fölszaporodó népesség kielégítő ellátására. Civilisálatlan fajok is oly jelentőséget tulajdonítanak a legparányibb vasnak, hogy még a távíró sodronyait is leszedik, hogy hozzájuthassanak. A mai közgazdasági rendszer arra utalja a vastermelőket, hogy megszorítsák a termelésüket, útját állják a természetes haladásnak' mert csak így lehet elérni, hogy ára legyen avasnak.

Világosságra vágyunk, lakásban és műhelyben a régi mécses fölcserélték már légszesz-lánggal vagy vilamos fénynyel, még a szegény falusi nép is áttért a kőolaj-lámpára (már a fukar parasztgazda is használja), a mellett végzi téli estéken kézimunkáját és íme a közgazdasági rendszer még ezt a világosságot is megvonja az embertől, mert szövetkeznek a világ urai és kartelt kötnek a petróleum árának emelésére.

Törvényes eszközökkel élni a kartelek ellen a mai rendszer mellett nem lehet. A kartel éppen olyan jogosult, mint bármely cikk árának- önkény és, egyoldalú megállapítása. A szabad verseny uralma alatt a kartel ellen nincs orvosság.

A kartelek és trustok okozta kár nemcsak a termékek vagy szolgáltatások megrágulásában nyilvánul meg, hanem egyszersmind a versengő vállalkozók legyűrésében, kiéheztetésében. Mint a víztől megfosztott, életelemből kiragadott hal, úgy vergődik az iparos, gyáros, vállalkozó, a kit a szövetkező nagy vállalatok egyszerre versenyképtelenné tesznek. A kartel, a ring, a trust kisajátítja a kis embereket. A kis üzletet elnyeli a nagy üzlet, a nagy üzletnek pedig meg kell alkudnia a még

nagyobb tőkével, hogy le ne szoruljon a piacról. A sokaság megélhetési viszonyaiban a kartel nem okoz jelentékeny változást, mert akár kisebb vállalkozók, akár nagytőkés részvénytársaságok foglalják le a termelést, a koplalókra nézve az mindegy, mert az ő számuk e miatt sem nem apad, sem nem szaporodik jelentékenyen. Súlyos veszteségek, kétségbeejtő állapotok, a trustok nyomában, éppen a jobbmódúak között jelentkeznek.

5. ÖSSZEFOGLALÁS. Az a verseny tehát, melyet a mai gazdasági élet fejlesztett ki és mérgesített el, nem jár kedvező eredménnyel, mint azt klasszikus nemzetgazdák általában hiszik. Tagadhatatlan, hogy a verseny, mely mérkőzésre hívja ki az erőket, a tehetséget, a képességeket: igen jelentékeny rugója lehet az emberi haladásnak; ámde az, a mit mai életünkben versenynek nevezünk, csak kevéssé hasonlít ama nemes és hasznalhajtó mérkőzéshez. Az egyéni erőket ma a szükség, a megélhetés nehézsége szólítja sorompóba. A verseny nem annyira az alkotás terén érvényesül, mint inkább arra nézve: ki tudja ügyesebben kihasználni a társadalomban megnyilatkozó ízlésbeli hajlamokat a maga javára. A cél az, hogy mindig új és új, föltűnő, meglepő, különzerű dolog kerüljön a vásárra. Fődolog az újság, a hasznavehetőség igen sokszor mellékes.

E verseny révén megtörténik azután az, hogy a helyett, hogy mindig jobb és jobb portékák kerülnének forgalomba, folyton silányabb és silányabb cikkekkel telik meg a piac, a hol uralkodóvá válik a kölcsönös hazugság. A vevő nagyon jól tudhatja, hogy azon az áron, melyet a portékáért ad, jó minőségűt nem kaphat, az eladó nagyon jól tudja, hogy az ár, a melyen a portékát kínálja, magában véve már elárulja annak silányságát, de azért vevő és eladó egész komolyan

játszszák komédiájukat. A társadalomban általánossá lett a hazugság¹, mely a folyton váltakozó divatban élénken nyilatkozik s mely abban áll, hogy a külszín kedvéért a fogyasztó lemond a fogyasztási cikk belső értékéről. A sokaság legalább külsőleg olyan portékát akar, a milyent csak a nagy vagyonnal megáldott kevesek szerezhethetnek. Ez visz az utánzásra, a hamisításra. A mai verseny ilyen hajlamok szolgáltatába szegődik és a termelés egész terén — beleértve magát a művészeti termelést is — lábrakap az iparkodás, a hajsza, ki tud ügyesebben utánozni, furfangosabban hamisítani, ki tud mennél tetszetősebb formában mennél olcsóbban, tehát mennél silányabban előállítani portékákat. Minden élelmi cikkünkben, kezdve a mindennapi kenyerrünkön, ruházatunkban, lakásunkban kiüt a hazugság, a csalfaság. Minden csak máz, zománcz, mely a leggyöngébb érintésre lepattog.

Még ha valami ügyes, helyes találmány kerül is forgalomba, megjelenik azonnal ez a kárhozatos verseny s elárasztja a piacot utánzatokkal. Apró, ügyes eltérések, külső máz, jutányosabb ár, másfelől a szemrevaló forma, szín hamar kelendőséget biztosít a versenytárgynak, a mi azután újabb és újabb utánzatok piacra özönlését idézi elő; ez természetesen csak jelentékeny árhanyatlás kíséretében történhetik meg, míg végre más találmány vagy újabb divat végképen ki nem szorítja az előbbi készítményt, megsemmisítvén ezzel együtt számtalan ember existenciáját.

XXII. A NEMZETKÖZI JÓSZÁGCSERE.

1. VILÁGKERESKEDELEM ÉS VILÁGYERSENÝ. A versenyról szóló fejezet csak annak bizonyítása kívánt lenni, hogy a társadalmi vagy gazdasági rendszerrel szemben az egyéni erő teljességgel elégtelen. Szóvá tettük azt is, hogy az egyén termelésére már a világverseny nyomása is ránehezedik, a melynek ellenében hiábavaló minden törekvés. De míg az egyén a verseny nyomása alól soha magát ki nem vonhatja, az állam, a nemzetközi jószágcsereben úgy szerepelhet, a mint érdekének legjobban megfelel. Az egyénnek nem áll hatalmában gazdasági területét elzárni, gátat emelni a nemzetközi jószágcsere hullámzásának, az állam ellenben kínai fallal veheti körül a maga területét és saját kedve avagy belátása szerint gazdálkodhatik.

A különböző népek között azonban már ősidőkben a belső forgalom és országos kereskedés mintájára folyt a jószágcsere, világkereskedelemmel és világversenyyel pecsételték meg a javak áru-jellegét. Tyrus, Karthago, Rómába, a égi görög államok harcra keltek és marczangolták egymást, kereskedelmi érdekekért. Ma is egyik nép erőnek-erejével a másokra tolja azokat a termékeket és portékákat, melyekre égető szüksége

volna otthon, sőt akárhányszor kényszert alkalmaz, tehát fegyveres erőt vesz igénybe, hogy piacot hódítson azon portékák számára, melyekért odahaza milliók hasztalanul sóvárognak. A polgárok hadd éhezzenek, hadd járjanak rongyokban, csakhogy mentői többet lehessen vinni vásárra, idegen országba.

A búzát, a marhát, a lent és a gyapjat, a keservesen kibányászott szenet, a sok természeti kincset és földolgozott nyersterményt, mely jólétbe helyezhetne egy egész társadalmat: manapság egyszerűen hajóra teszik és szolgálnak vele más nemzetnek.

A nemzetközi szabad kereskedelem világszerte fonák helyzetet teremtett. Valamely ország vagy nemzet közgazdasági állapotát, jólétét és boldogulását nem ítéltjük meg többé talajviszonyai, termelőképessége, természeti gazdagsága alapján, melyet még a tejjel-mézzel folyó ország boldogulása is függ más országok, sőt világrészek termelő- és versenyképességétől, valamint e versenyképességnek a kereskedelem által való furfangos kihasználásától. Mire való pl. magyar földön búzát vetni, drága munkabér mellett, vagy esetleg idegenből szerzett, drága gazdasági gépek segítségével, ha még a termelési költségek megtérülésére sem lehet bizony számítani? Saját érdekeinek szempontjából igaza is lehetett annak a magyar főúrnak, a ki a bérükkel elégedetlen, panaszos arató-munkásokat azzal utasította el, hogy mintsem magasabb bért fizessen, inkább csak annyit arattat le a termésből, a mennyire magának és házanépének szüksége van, a többit pedig fölgyűjtatja. Az eset elég élénken példázza, milyen kényszerhelyzetbe juttatja a gazdát a világverseny.

A nemzetközi kereskedelmet is megigézte a fictív érték, éppen úgy, mint a belső forgalmat. Uralkodóvá lőn az a fölfogás, hogy az országnak mennél olcsóbban

kell termelnie, mert így a világpiacot eláraszthatja cikkeivel; hogy a mit olcsóbban megkaphat más államtól azt ne termelje ő maga, hanem vásárolja meg attól. Napról-napra tapasztalhatjuk, hogy országok nyers-termékeket, élelmi és egyéb fontos cikkeket külföldre visznek, mert ott jobban megfizetik. A magyar gazdának nincs forróbb kívánsága, mint hogy mennél több búzát és mennél több marhát szállítson külföldi piacra.

E rendszer mellett elhomályosodott az a nyilvánvaló és egyszerű igazság, hogy ország és állam gazdasági ereje nem a behozatal és kivitel viszonyában vagy mértékében rejlik, hanem a valóságos értékek mennyiségében és minőségében, tehát a talajban, éghajlati viszonyokban, népességben, munkabíró kezekben. A józan ész sugallja, hogy valamely ország terményeinek és készítményeinek első sorban az illető ország polgárainak szükségleteit kell szolgálniuk, míg másfelől minden országnak törekednie kell arra, hogy minden szükségletét lehetőleg saját eszközeivel elégítse ki, a nélkül, hogy rászorulna közeli vagy távoli szomszédjaira, kivéve természetesen azokat a cikkeket, melyek csak bizonyos éghajlat alatt teremnek s melyekhez valóban csakis közvetítés révén juthat. A behozatal és kivitel mindig nagy nehézséggel jár, tömérdek költséggel, tetemes veszteséggel sújtja a közvagyont, mert azok a műveletek sok idő- és munkapocsékolás nélkül végbe nem mehetnek.

A nemzetgazdák megtalálták a mentőigét erre az állapotra is, kijelentvén, hogy őstermelő és iparúzó ország között igen szépen helyreállítja az egyensúlyt a kereskedelmi mérleg. Az egyik ad búzát, a másik csizmát. Ez az elmélet gyakorlatban mindenkor az őstermelő ország kárát és hátramaradását okozta s a tengerentúli verseny elhatalmasodása óta kétszeresen veszedel-

messé vált. A prairieken űzött marhatenyésztés, a tengerentúli gabonatermelés olyan versenynyel állítja szembe az európai gazdát, melylyel ez legtöbb esetben képtelen megküzdeni. Szükségképpen beáll az európai nyerstermelő ország romlása, mert áruit a verseny miatt alacsony áron kénytelen elvesztegetni, az iparcikkeket pedig drágán kell megfizetnie. Ennek ellenében a földművelő ország csak egymódon boldogulhat ha tudniillik olyan erős ipart fejleszt ki, hogy minden nyersanyagot maga képes földolgozni, saját határain belül. Ha nem szorul a más állam csizmájára, nem is kell majd jajgatnia, hogy kénytelen búzáját potom áron elvesztegetni.

A nemzetközi jószágcsere mai rendszere ritkán enged meg az érdekek kölcsönös, méltányos kiegyeztetését. Mi haszna van Magyarországnak abból, hogy tengerentúli országok különleges, kedvező természeti helyzetük-nél fogva olcsóbban termelhetik s olcsóbban is árulhatják termékeiket a mi piacainkon? Jól fölfogott gazdasági érdekünk mindenekelőtt azt parancsolja, hogy a nemzet minden tagja meg tudjon élni és szükségét ne szenvedjén. Minthogy pedig ez, az állapot csakis munka és termelés útján érhető el, módját kell ejteni, hogy minden egyén megfelelő munkához, tehát keresethez jusson. Ez azonban lehetetlenné válik olyan gazdasági módszer mellett, melynél fogva sok szükségletünket külföldről szerezzük be és így igen sok munkaerőt henyélésre kárhoztatunk. Ebből különben egyéb nehézség is támad: ha ugyanis saját népünk egy része el van ütve a munkától s nem dolgozhatik, honnan szerezzék be azokat a gazdasági értékeket, melyekkel az idegen jószágot meg kell fizetni. A henyélésben rejlő veszedelmes fényűzést és pazarlást csak olyan ország engedheti meg magának, mely politikai tekintetben oly hatal-

mas, hogy módjában áll a szükséges munkákat leigazolt idegen népekkel végeztetni.

2. SZABAD KERESKEDELEM ÉS VÉDŐVÁM. A kereskedelmi rendszer szülte azt a balfőlfogást, hogy valamely ország jólétének fokmérője, a kivitel mennyisége. E balvéleménynek igen nagy része van egyes országok hátramaradásában és elszegényedésében. Lehet-e elfogulatlan észszel helyeselnünk azt az iparkodást, hogy mennél több élelmiczikket vihessünk ki a külföldi piacokra? Van-e okosság abbéli erőlködésünkben, hogy mennél több tojást szállítsunk a szomszéd országokba? Ha tetszetős nemzetgazdaságtani formuláktól meg nem tévesztve, higgadtan latoljuk a társadalmi megélhetés kérdését: okvetlenül ragaszkodnunk kell ahhoz az egyszerű igazsághoz, hogy valamely nemzetnek vagy országnak anyagi jóléte és ehhez képest művelődésben való gyarapodása is szorosan összefügg a természeti viszonyokkal. Mennél áldottabb a talaj, annál biztosabban boldogulhatunk, annál könnyebben tudunk megélni. Mennél kevesebbet szállítunk ki a külföldre, kivált élelmiszerekből, annál inkább lehet jólaknunk idebenn.

A nemzetgazdaság tudománya ezzel szemben arra a már említett tételre hivatkozik, hogy két ország cseréjében a kereskedelmi mérleg kiegyenlítést hoz létre e formula szerint: „Te adsz nekem búzát s annak fejében kapsz tőlem csizmát.” E formula szerint csizmát varrni valamely országra nézve csak az esetben gazdaságos, ha olcsóbban tudja előállítani, mint szomszédja. Ha azonban drágábban készítené, akkor jobb, ha vásárolja, vagyis: ha ad helyébe búzát. Még az élelméjű Ricardo is tévedésbe esik e kérdésben.¹

¹ V. ö. Schönberg II. 902. 1. 65. §.

A. ország éppenséggel nem gazdálkodik okosan, ha 13. országtól szerez be valamely szükségleti cikket, egyedül azért, mert B.-től 80 munka-egység árának fejében kapja, míg ő maga csak 100 munka-egység árán állíthatná elő. Combes de l'Estrade mégis azt hányja szemére Oroszországnak, hogy az orosz fogyasztó saját országában, saját honi iparától kénytelen beszerezni a kocsit, noha Parisból jóval olcsóbban juthatna hozzá. A nemzetgazdákat elvakítja a pénz fictív értéke s valódi értéket tulajdonítanak neki. Innen ered nagy botlásuk e kérdésben. Mindenekelőtt: ha Magyarország tud elegendő élelmet és egyéb szükségleti cikket előteremteni saját népe számára, annak serény munkája után, kell-e érdeklődni az iránt, hogy más ország hogyan gazdálkodik s termékeit milyen árban kínálja? Semmi esetre sem. Mennél kevésbbé szorul más ország portékájára, annál kevesebbet kell ki vinnie, tehát annál több jut a belső fogyasztásnak. Mert vajjon mi rejlik a nagyszabású kivitel és behozatal mögött? Nyerhet-e valamit Magyarország azon, hogy Ausztriából vagy Németországtól 80 munka-egység árán veszi meg azt, a mi neki, a saját területén 100 munka-egység árába kerülne? Nem álljuk kimondani, hogy a 20 munka-egységre rúgó nyereséget az ország igen keservesen fizetné meg. E művelet folytán ugyanis az a helyzet áll elő, hogy nálunk az országban fölhasználatlanul marad egy bizonyos mennyiségű munkaerő. Ezer meg ezer munkáskezet nem tudunk foglalkoztatni, mert 20 munkaegység árának kedvéért külföldre megyünk olyan portékáért, a mit előteremthetnénk a magunk erejéből. Mindaddig, míg az országban egyetlenegy munkaegység van, mely foglalkozásra vár, a b e h o z a t a l nem egyéb, mint kisajátítása a belföldi munkának, így már aztán alaposan rá is szorulunk a

kivitelre, mert hiszen a foglalkozás nélkül maradt emberek, a tengődő ipar munkásai nem igen fizethetik meg a nyersterméket, ki kell tehát azt szállítani a külföld piacaira, a hol van ára. Kivisszük tehát azt, a mire szükségünk van idebenn s behozzuk azt, a mit magunk is előállíthatnánk.

A nemzetközi csereforgalomnak csak úgy van értelme, ha olyan termékekre és cikkekre szorítkozik, melyek az országban, természeti viszonyok miatt elő nem teremthetők. Östermelő és iparos ország kölcsönös cseréje szükségképpen tetemes kárral sújtja az előbbit. Ez olcsó áron adja el búzáját, tenyészmarháját, de drágán váltja meg a lisztet, süteményt vagy keményítőt. A nemzetgazdák abbéli fölfogásával szemben, hogy itt voltaképpen munkacseréről van szó, a meny nyiben a csereviszonyba lépő országok termelt jószágot, tehát munkaeredményt cserélnek ki egymás között: szükséges arra utalnunk, hogy éppen a cserélt munka k ü l ö n b ö z ő r t é k é b e n rejlik az egyik ország előnyös, kedvezményes helyzete s a másiknak kára és veszedelme. Egy óramű, látszerézi eszköz, finom metszet másnemű munkát és értéket jelent, mint az aratás vagy kaszálás. Az őserdő hatalmas fatörzseinek ki döntése terhes munka ugyan, melynek kijár a maga díja, a levágott szálfa tagadhatatlanul értéket képvisel a nemzetközi forgalomban, de összevethetjük-e a kivágás munkáját azzal az ügyességgel, mely erős tengeri hajót varázsol elő a szálfákból? Vajjon csakugyan végbemegy-e a szép kiegyenlítődé: te adsz fát s én adok érte hajót? Nem kell-e nekem, ki a fát szállítom, az anyag értékén, a munkabéren fölül mindazoknak a nyereségét is megfizetnem, a kik mint közvetítők állanak a szálfa és a kész hajó között? Belső forgalomban a magánnevő helyesen cselekszik, ha ott vásárol, a hol

jutányosabb árat szabnak, az államnak azonban más elvek szerint kell gazdálkodnia. Az itthon készülő hajó, gőzmozdony, penge, szövet annyi embernek ad munkát, a nemzettestnek annyi tagját foglalkoztatja hasznos termeléssel, hogy a gazdasági élet élénkülése, a közjólét emelkedése elmaradhatatlan.

Meg sem mérhető az a kár, mely egy ország iparát sújtja abban az esetben, ha fejlődésében elmarad s külföldi versenytársnak engedí át a teret. Az az ország, mely elmulasztja iparának mennél erőteljesebb kifejlesztését (tehát kivitelének s behozatalának mennél jelentékenyebb megszorítását), mely henyélésre kárhoztat egész osztályokat, a helyett, hogy hasznos munkát adna minden arravaló kéznek hovatovább elveszti függetlenségét, elmarad művelődésében s előbb-utóbb megfosztatik politikai önállóságától. Jöjjünk tisztába azzal, hogy az államnak szilárdsága, polgárainak boldogulása csakis független, szabad intézkedések mellett lehetséges, már pedig az állami önállóságnak jelentékeny része ment füstbe ottan, a hol az államhatalom gazdasági ténykedésében tekintettel kénytelen lenni egy másik államra.

A gazdasági önállóság főfeltétele az, hogy az állam mindazokat a természeti kincseket, melyekkel az ország meg van áldva, a határon belül dolgozza föl s adja használatba. Ez a törekvés karöltve jár a munka megbecsülésével. Anglia annak idején tárt karokkal fogadta a Franciaországból átmenekült hugenottákat, mert becses munkaerőt nyert bennük számos iparág fölvirágoztatására. A kormányok manapság könnyelmű közömbösséggel nézik egész néptömegek kivándorlását, mert az uralkodó fölfogás úgy szól, hogy a kinek nincs miből élnie, koplaljon, a ki pedig sorsával elégedetlen, keressen új hazát túl a tengeren.

A gazdasági függés nagy pusztítást visz végbe a nemzet erkölcsiben is. Valaminthogy az egyén is elszokik testi, szellemi tevékenységétől s elpuhulásnak, tétlenségnek, kényelemnek adja át magát, ha minden megerőlködés nélkül szerezheti be szükségleteit: azonképpen gyámoltalanná, tehetetlenné válnak azok az államok is, melyek a cultura vívmányait mint árucikkeket vásárolják, a helyett, hogy megtanulnák készítésüket s megmaradnak csökönnyösen bizonyos kezdetleges foglalkozások mellett. Az állami gazdálkodásban az egyoldalúság már önállótlanúság is egyszer szersmind.

A szabadkereskedelmi rendszer tehát végeredményében az állam gyöngítésére vezet, a védővám erősebbé, öntudatosabbá, gazdagabbá teszi a nemzetet s nem csupán a függetlenség s önállóság vágyát kelti föl benne, hanem képessé is teszi azoknak kivívására. A szabadkereskedelmi rendszer az iparúzó államoknak kedvez a nyerstermelő országok ellenében s a nemzetközi verseny erejével gátolja meg, hogy az utóbbiakban ipar fejlődhessék, ezeket tehát nem egyszer a gyarmat színvonalára nyomja le. A szabadkereskedelmi rendszer nem egyéb, mint a nemzetközi szabad verseny, a melyben csak úgy, mint a belső forgalomban a tőke diadalmaskodik, a mennyiben minden értéket a pénz igézete alatt tart. De míg a belső forgalomban az egyén tehetetlenül áll a verseny árja ellen, a nemzetközi jószágcsereben az állam gátat emelhet az ár ellen, mert módjában áll vámsorompót emelni.

3. PÉLDÁK. Oroszország védővamos rendszer mellett gazdálkodik. V-t e Combes de l'E s t ra d e , francia nemzetgazda, igen érdekesen számol be az orosz rendszerről, melyet sűrűn kénytelen dicsérni, jóllehet dogmatikus nemzetgazda létére nem állhat el attól a meg-

győződésétől, hogy egyedül üdvözítő rendszer csak a szabadkereskedelem lehet. Befonva a dogmatikus elméletek hálójába, a francia író nem mer hinni saját szemének. Mintha egyre azt kérdezné magától, hogy mindaz, a mit lát és tapasztal, nem délibáb-e, nem álmkép-e, melynek nincsen valóságos tartalma, nem új Potemkin-falvak-e azok az eredmények, melynek a védővamos rendszerből származtak. Hiszen azok a tények és jelenségek, melyektől szeme káprázik: homlok-egyenest ellenkeznek a nemzetgazdasági tudomány tanításával.

Combes de l'Estrade jól látja s maga is hirdeti, hogy Oroszországban a védővám oltalma alatt fölvirult az ipar, haladt a művelődés, gyarapodott a vagyon, növekedett a költségvetés, mind szélesebb körökre terjedt ki a kényelmi és élvezeti cikkek fogyasztása; észreveszi, hogy mennél védővamosabb volt az ország, annál jelentékenyebb föllendülés mutatkozott: tehát az okbeli összefüggés iránt nem lehet semmi kétség, mindazonáltal a francia szerző nem tud elszakadni dogmatismusától s oda nyilatkozik, hogy várjuk be a jövődőt mert a védővamos rendszert nem próbálták ki még elég ideig. Kényes helyzetében, melybe mint dogmatikus nemzetgazda s a szabad kereskedelem híve jutott, nem tud eligazodni a kérdésben, annál kevésbé, mert elismerésre méltó tárgyilagossága mellett egyáltalában nem iparkodik leplezni, milyen nagy és jótékony eredményekkel járt Oroszországra nézve a védővamos rendszer. Ellene kell mondanunk azonban azon állításnak, melybe Combes de l'Estrade, mint mentő deszkaszálba kapaszkodik, hogy tudniillik földrajzi, politikai helyzet, alkotmányforma döntő befolyással, átalakító hatással vannak a gazdasági viszonyokra s hogy ennél fogva, ha Oroszországban bevált is a védő-

vámos rendszer, nem lehet arra következtetnünk, hogy más országban is megfelelő.¹

Ez a kinnal előránczigált okoskodás gyöngé, mint a kártyavár. Nincs olyan különös alkotása ország, a hol a behozatalnak s ehhez képest a kivitelnek is megszorítása mellett a közjólét forrásai jelentékenyen meg ne szaporodnának. A munkamegosztás teljesebbé, sokoldalúbbá válik, a nemzet kénytelen földolgozni nyers-termékeit, sokkal több munkát végez, mint szabadkereskedelmi állapotban; a mikor erejének egy része tétlenségre van kárhozthatva. A nyers-termékek kivitele és azoknak földolgozott alakban való behozatala örökké megkárosodásával járt az olyan országnak, mely bővelkedik nyersanyagban, őstermékekben és munkabíró erőben. Az úgynevezett agrár-államok egyrészt megfulladnak önzsirjukban, mert „a búzának nincsen ára”, másfelől meg koplalásra vetik munkásnépüket, mely a csak hetekig tartó munkaidő után hónapokig sem dolgozhatnak igazában. A csupán agricultur állam mindenkor szegény marad, bármekkora bőségében is van a természeti áldásnak.

De míg Oroszországban a védővamos rendszer általános társadalmi haszonnal jár, nem kerülheti el figyelmünket, hogy a hatalmas Anglia mérhetetlen vagyona, szédületes vállalkozásai, tömérdek termelése mellett is kudarcot vall a szabadkereskedelmi rendszerrel, a melynek ő legtipikusabb képviselője. Valamennyi európai állam között Anglia valószínűleg meg leginkább ezt az elvet: add ide búzádat s adok helyébe

¹ Des résultats, obtenus en Russie par la protection, on ne peut pas conclure à son efficacité ailleurs, dans des pays dont le climat, la géographie, la constitution politique et sociale diffèrent grandement. C o m b e s de l'Estrade, La Russie économique et sociale.

csizmát, sarkantyút, bicskát; szállítsd kikötőimbe hatalmas, sugár szálfaídat, ácsolok azokból óriási hajókat, melyeknek gyomrában széthordom a világ minden részébe saját, olcsó ipari készítményeimet s cserében hajóim feneketlen gyomrát megtöltöm a te „föls” (!) élelmeddel. Anglia az az állam, mely ipara kedvéért tönkretette földművelését. Ott sajátították ki telkeikből és birtokaikból a kisgazdákat a gazdag tőkések, ott veszett ki a földműves osztály s lett belőle bérmunkás, napszámos s a módosabbjából bérlő,¹ úgy hogy ma a hármasszigetországban a lakosságnak háromnegyedrésze városi lakos.

S hogyan áll vajjon Angliában a közjólét ügye? Steffens adatai szerint a szigetország harmincznyolcz millió lakosa közül nyolcz millió a lassú éhenhalás, a kimerülés és elcsenevészedés állapotára van vetve. Az a haszon, melyet a nagy ipari kivitel hajt Angliának, csak a tőke gyarapítására szolgál, a jelentékeny behozatalban is csak azok részesülhetnek, a kik meg tudják fizetni.

Az agricultur államban azt láttuk, hogy töménytelen munkáskéznek kell vesztegelnie, mert nincs ipari munka. Angliában, a nagyipar államában nyolcz millió ember tengődik, a kit nem lehet állandóan foglalkoztatni, mert az ország lemondotta a nyereséget. Érdekes adat e kérdés megvilágítására nézve Anglia tojás-bevitele. Steffens említi föl könyvében, hogy egy francia gazdász közlése szerint Anglia 1893-ban, tehát egy esztendő alatt négy millió font sterlinget fizetett ki francia majorosoknak és parasztoknak tojásért. Nem furcsa, nevetető látvány-e, hogy a hatalmas, gazdag angol, a kinek kedvencz étele a tojás (száz meg

¹ V. ö. Steffens idézett munkájával; az utóbb következő adatok is, a mennyiben Angliára vonatkozna, Steffens könyvéből valók.

száz millióra megy minden esztendőben a bevitt tojás száma), a helyett, hogy maga gondoskodnék tojásszükségletéről: drága pénzen vásárolja a francia paraszttól az állott, szalmaszagú, kellemetlen ízű tojást, mely csak frissen volna élvezhető. S nemcsak a tojást szerzi be idegenben, hanem a főzeléket, vaját, sajtot, baromfit, szóval mindent, a mit gyerekjáték volna előállítani odahaza. Számptalan ember jutna így foglalkozáshoz, tehát keresményhez is. Az élelmi szerek olcsóbbá lennének, tehát a fogyasztás köre szélesednék s a magas kulturájú angol néha napján legalább friss tojást is ehetnék.

Ország, állam nem élhet a pillanatnak, gondolnia kell minden jövő eshetőségre. Mi történik Angliával, ha úgy fordul a nemzetközi helyzet, hogy sem tojást, sem vaját, sem kenyeret, sem húst nem fog beszerezhetni szomszédaitól? Szabad-e országnak úgy gazdálkodnia, hogy egy közönséges, háborús bonyodalom elüthesse esetleg a megélhetéstől? Országnak, a mely önakarattól zárja el határát, hogy gazdaságát sokoldalúan, minden szükségletnek megfelelően rendezze be, sohasem kell attól remegnie, hogy mások fogják elzárni a határát, hogy őt megronthassák és letiporják. Mert ha bekövetkezik az ilyen határzár, akkor a földművelésről megfeledkezett állam lakosait sem a pinczékben fölhalmozott aranyrudak, sem a bankrésvények meg nem fogják menteni az éhhaláltól.

XXIII. A TÚLTERMELÉS.

Termelés és fogyasztás tehát a mai szervezetben egyensúlyba nem illeszkedhetik, egymást soha meg nem értheti, egymást soha nem szolgálhatja. A termelést nem a szükséglet mértéke szabályozza, hanem pusztán az a körülmény, hogy az illető termék milyen árra számíthat a piacon. Nem az a cél, hogy az éhezők jóllakjanak, hogy a fagyoskodók betakarhassák testüket, hanem hogy a termelő vagy a közvetítő egy bizonyos árat kapjon portékájáért s hogy lehetőleg egész készletén túladhasson. S minthogy az általános versenyben ez nem éppen könnyű föladat: döntő jelszóvá, gazdasági elvvé lőn az olcsó termelés, mert csak annak révén válhatik lehetővé a versenyben való győzedelmes megállás. A vagyontalanok és a szűkölködők nagy száma mellett azonban még az olcsó termelésnek sincsen meg a kívánt hatása. Minthogy az élelmi czikkekhöz és egyéb portékákhoz nem az juthat hozzá, a kinek azokra éppen szüksége van, hanem csakis az, a ki az árut pénzen, a piaci áron magához tudja váltani: bekövetkezik az az állapot, hogy egy csomó éhes emberrel szemben a ki nem tud kenyérhez jutni, ott áll egy bizonyos mennyiségű kenyérkészlet, a melynek nem akad gazdája. A termelők, a

kik önző érdeküknél egyebet nem látnak, megijednek, a mikor portékájuknak egy része nyakukon marad s a válság okát abban találják meg, hogy túlsókat termeltek. A t ú l t e r m e l é s t vádolják továbbá azért is, hogy bizonyos portékáknak ára a piacon mód fölött leszáll, irigy szemmel nézi az egyik gazdasági tényező a másiknak kedvező helyzetét, melynek ismertető jele az olcsó bérvizonyok és sóhajtva, fohászkodva kíván magának is ilyen olcsó bérvizonyokat, mert hiszen a magas bérek feszélyezik s megnehezítik neki a versengést. Hogy e mellett a munkástömegek anyagilag tönkremennek, elpusztulnak, azzal a jelen gazdálkodás alapján álló termelő vajmi keveset törődhetik. Ő termel, hogy nyereségre tehessen szert s termel lehetőleg olcsón, hogy nyeresége minél nagyobb legyen. Egyéb rugója az ő működésének nincsen és nem is lehet a mai viszonyok között. Másokért ő nem felelős, valaminthogy mások sem gondoskodnának ő róla. E fölfogásnak gyökere benne rejlik az egyéni gazdálkodás rendszerében. A másokról való gondoskodásnak ebben a társadalomban csak egy formája van: az alamiznaosztás és az is szerencsétlen; igazi eredményekhez legalább sohasem vezetett.

A „túltermelés”, közgazdasági rendszerünk e kacagtató és egyben szomorú kinövése, természetes következménye a pénzgazdálkodásnak. A „túltermelés” valódi tükre közgazdálkodásunk minden ferdeségének. A túltermelés annyit jelent, hogy a társadalom dolgozott eleget, termelt eleget, de azért a sokaság csak szűkölködjké tovább. Akármennyi jószág van is, a szegények nem juthatnak hozzá, mert hiszen ők csak dolgoztak, de nincs elegendő pénzük vásárolni; minthogy azonban minden jószág áru, és csak p é n z e n szerezhető meg, nem az eszik, a ki dolgozott, hanem az, a kinek pénze van.

Az egyén, a ki munkát végzett, a ki termelt, ellenérték, fizetség fejében bizonyos díjban részesül. Hogy e díjból futja-e minden szükségletre, azzal a munkaadó nem törődik. „Megkaptad béredet, jutalmadat, a piaczi árak arányában, tehetsz vele, amit akarsz.” Persze, a munkabér függ a kínálattól is, sokkal inkább, mint magától a végzett munkától. Mit tehet arról a tőkés, ha a munkában oly nagy a kínálat, a verseny, hogy a munkabérek csökkennek? „Ne szaporodjatok oly rohamosan, ne támasszatok versenyt egymás között, akkor kaptok majd magasabb munkabért” — ezt veti oda a tőke a munkának. Mintha bizony kevesebb munkaerő, megszorítottabb termelés mellett nem volnának egyúttal magasabbak az árak is, a mi a magasabb munkabért újból csak illusoriussá teszi.

A túltermelésnek tulajdonítják azt a nagy válságot is, a mely a földművelési termelésben következett be, s a melynek, kikerülhetetlenül be kellett következnie. Ebben a túltermelésről szóló vádban nyilatkozik meg jelenlegi gazdasági rendszerünk minden meghasonlottsága és ellenmondása. Mert mikor lehetne józan észszel túltermelésről beszélni? Csakis abban az esetben, ha a termelés és a fogyasztás mérlege megbillent volna a miatt, hogy több a termés, mint a szükséglet, hogy tehát több a kenyérünk, mint a mennyi kell ahhoz, hogy jóllakjunk. A mai túltermelés azonban nem ilyen. Manapság panaszkodnak túltermelésről ott, a hol milliók éheznek és szűkölködnek. A búzának nincsen ára, a szűkölködőnek nincsen p é n z e s így a szűkölködő nem is juthat kenyérhez. Termelésnek és fogyasztásnak ezt a mélységes meghasonlottságát pedig semmi más nem okozza, mint a magántulajdon elvén nyugvó kereskedelmi rendszer, a melyből kivirítanak az olyan képtelenségek is, mint a túltermelésről szóló panasz.

Közgazdaságunk fönnálló rendszere mellett természetesen jelenség, hogy a tőkés termelők túltermelésről panaszkodnak. Manapság csakis a vagyonos, a jómódú osztály, szóval a népnek aránylag csekély része élvezheti a javakat, melyeket a folyton fokozódó termelés mind nagyobb mennyiségben vet piacra. Élelmi és kényelmi szükségleteiket csakis azok tudják kielégíteni, a kik az adás-vevési csere-eszközzel rendelkeznek, más szóval, a kiknek van pénzük, hogy megszerezhessék azt, a mi kell nekik. Mindenki a kiváltságosak, a gazdagok számára dolgozik, hogy maga jól-rosszul megélhessen. Nyerstermelő, iparos, kereskedő megfeszíti képességét, összeszedi minden erejét, hogy új meg új kényelmi és fényűzési cikket hozzon piacra. A gazdagok asztala a világ minden sarkából összehordott gyümölcs, virág és csemege alatt roskadoz, otthonukat szebbnél-szebb bútorok díszítik, alázatos és csalfá szolgasereg lesi parancsukat. A nagy tömegek vásárló képessége azonban csakis a legnélkülözhetlenebb cikkekre szorítkozik. Azokból a javakból, a melyek kellemessé, kényelmessé és széppé teszik az életet, éppen a milliók sohasem vehetik ki részüket. Szükségképpen áll be tehát a nagy szakadás termelés és fogyasztás között. A termelés folytonos növekedésével és gyarapodásával nem tart lépést a fogyasztók körének szélesedése. Termelés és fogyasztás sohasem illeszkedhetik egyensúlyba és ez kész válság, a melyet minden pillanatban szemlélhetünk jelenvaló gazdasági életünkben. A válság abban csúcsosodik ki, hogy a termelők feleslegről, a fogyasztók szükségéről beszélnek. Az egyik osztály azt hajtogatja váltig, hogy sok a termés, mert nem tud kellő áron, vagy éppen semmi áron túladni rajta, a másik osztály a miatt jajvészekél, hogy alig van betevő falatja, a minek arra

kellene mutatnia, hogy a társadalom nem termel eleget. Valójában azonban csak annak a bizonyosága, hogy a termelés bő forrásánál őrt áll a kereskedő szerepét vivő magántulajdon, a mely boldogulását gyakran éppen azzal biztosítja, hogy elzárja a csapot, a melyen keresztül kiáradhatna az áldás a nép közzé.

A társadalomnak annyit kell termelnie, a mennyire az összességnek szüksége van és a fogyasztásnak nem szabad nagyobb mértékben növekednie, mint a mily mértékben növekedhetik a termelés. Ez a termelésnek és a fogyasztásnak egyensúlya és ez az igazi közgazdaság alapelve. Nemzeti jólétről csakis ottan lehet szó, a hol minden szükséglet a lehető legteljesebben és legarányosabban nyer kielégítést.

A túltermelés legkiáltóbb megbélyegzése korrunknak, szégyenfeltja művelődésünknek és legmeggyalázóbb szegénységi bizonyítványa nemzetgazdasági tudományunknak. Mint minden veszedelemben és válságban, úgy itt is egyik osztály a másikat okolja a túltermelés következtében beállott bajokért, noha nyilvánvaló, hogy a hiba nem egyes társadalmi osztályban vagy termelési ágban, hanem magában a szervezetben rejlik. A mezőgazdák és földbirtokosok természetesen termelő társukat, az ipart okolják bajaikért, nálunk például a malomipart, mely az őrlendő búzáért oda folyamodik, hol azt legjutányosabban tudja beszerezni. De hát lehet-e ezért a malomipart felelősségre vonni s lehet-e ezen a bajon egyáltalán segíteni? A malomipar is alá van vetve a verseny törvényének, kell, hogy számot vessen a világvásár-viszonyaival, követnie kell az általános jelszót s iparkodnia kell, hogy olcsón termelhessen, máskülönben be kell szüntetnie az üzemet.

A nemzetközi gazdakongresszus, mely 1896-ban

Budapesten tartotta ülését, tanácskozmányain igen sok jellemző dolgot vetett fölszínre e kérdést illetőleg. A szaktudósok és más, tekintélyes, szakavatott férfiak mindenekelőtt megállapították azt, hogy a gabona-neműek ára egészen az önköltség színvonaláig, sőt az alá is hanyatlott, másodsor odanyilatkoztak, hogy a gazdaközönség e kétségbeejtő állapotán segíten majdnem lehetetlenség, mert, ha lehetne is esetleg némi csekély támogatásra vagy segítségre szert tenni, az csakis az állam, tehát az összes polgárok anyagi áldozata árán volna elérhető; akár védővámok, akár adóelengedések egyaránt sújtják ugyanis az összes fogyasztókat s így végső sorban magukat a gabona-termelőket is.

Voltak, a kik tagadták, hogy van túltermelés, hogy a gabonapiacz túl volna árasztva terméssel: a dolog érdemére nézve azonban tökéletesen mindegy, hogy a piacz van-e túlságosan elárasztva gabonával, avagy pedig a gazdák kénytelenségéből, t. i. az árak folytonos csökkenése miatt mind szűkebbre mérik a bevetendő talajt. Ez a körülmény egyúttal világot vet a kérdésre: szükséges-e, hogy a tömegek koplaljanak? Minthogy élelemszükéről szó sem lehet, minthogy lépten-nyomon azt az iparkodást látjuk, hogy a termelő osztályok — az árcsökkenés miatt — kénytelenek betönni az áldás forrását: nyilvánvaló, hogy a nagy tömegek nyomora nem természeti törvény, nem eredendő átka az emberiségnek, hanem merőben a társadalmi berendezés, a ferde állapotok, a helytelen, igazságtalan gazdálkodás következménye, mely homlokegyenest ellentétben áll a természet rendelésével.

Mikor azt tapasztaljuk, hogy valamely kisebb-nagyobb folyam sűrű áradásai kárt tesznek jószágainkban, eszünk ágában sem lesz, hogy keresztbevetett

gáttakkal, töltésekkel elállítsuk a víz folyását, hanem csatornákat ásunk, levezetjük a fölösleget, melylyel megöntözhethjük rétjeinket s á melynek ereje kitűnően használható fel sok ipari vállalkozásunkban. A víz nem kártékony s ha mégis pusztít, csalás a mi mulasztásunkból, a mi hibánkból teszi, így vagyunk a termékek túláradásával is. Ne a folyamat kárhoztassuk, hogy bő a vize, hanem magunkra vessük, hogy nem tudjuk használni a bőséget. A fölösleg mind ottszorúl a magántulajdon gátjai között, természetes rendeltetése ellenére, a kiszáradt földek pedig hiába szomjúhoznak a termékenyítő nedvesség után.

HATODIK KÖNYV
A TÁRSADALMI VÁLSÁG.

XXIV. OSZTÁLYHARCZ ÉS LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEM.

1. TERMELÉS ÉS FOGYASZTÁS ELLENTÉTE A kereskedelmi rendszerben termelőnek és fogyasztónak szünetlen harcra kell keverednie, a helyett, hogy szolgálhatna egymásnak. Fogyasztás és termelés válságos ellentétbe került, a helyett, hogy egyensúlyba illeszkednék. A rendszer sem a termelőnek, sem a fogyasztónak nem nyújt biztos megélhetést. Züllött gazdasági képet mutat az egész társadalom. A gazdasági élet összes köreiben alig akadni oly boldog halandóra, a ki függetlenül és gond nélkül tudna élni. A három közgazdasági osztály ellenséget lát egymásban. A földbirtokos úgy vél boldogulhatni, hogy termékei árában megveszi a földjára a d é k o t , a befektetett tőke után járó k a m a t o t , azonfölül a v á l l a l k o z ó i n y e r e s é - get. Az iparos és végül a kereskedő meg éppen ellenkezőleg azt kívánja, azon iparkodik, hogy az élelmiczikkek mennél olcsóbbak legyenek, mert hiszen csakis így lehetséges a munkabérek lenyomása, tehát az olcsó termelés, mely arra való, hogy mennél sikeresebben lehessen megküzdeni a versenynyel.

Mai rendszerünkben minden előny, melyet egy-egy társadalmi osztály kivív, egy másik osztály, talán az

összes többi osztályok hátrányát, az egyiknek haszna a másiknak károsodását vonja maga után. A drága gabonaáraknak örül a gazdaosztály, de iparos és kereskedő csak kárt és veszedelmet lát azokban, a munkásokra nézve pedig roppant hátrányosak, mert hiszen őket egyenesen megélhetésükben fenyegeti.

Gazdasági rendszerünk gyökeres hibáját a napisajtó nem egyszer önkénytelen humorral leplezi le. Az egyik hasábon a miatt panaszkodik az újság, hogy a hús ára húsz százalékkal emelkedett, a másikon pedig nagy örömmel adja hírül olvasóközönségének, hogy a búzának ez idő szerint jobb lesz az ára, mert Ausztrália és India nem versenyez. Hogy a gabona árának felszökése megdrágítja a kenyeret, s hogy a kenyér megdrágulása sokkal nagyobb veszedelem a hús drágulásánál, mert hiszen igen sok munkásember hétszámra sem lát húst, kenyér nélkül azonban el nem lehet: ezt a gazdasági rovatvezető nem látja.

Áremelkedés vagy árcsökkenés gyakran nagy felfordulást okoz. A termelés módjainak bármi csekély változása, véletlen baleset vagy elemi csapás, műszaki újítás, vagy a késhegyre menő versenynek valamely új, leleményes fogása, mely változást hoz létre az árakban, az érzékeny gazdasági viszonyoknak egy csekélyke fordulása megingatja egyszerre az egész társadalom oszlopait s a ki ma még fáradságos nappali munka után nyugodt lélekkel, könnyű szívvel hajtja fejét pihe-nőre, holnap már szánandó ember, a ki, saját hibája nélkül, elesett jövedelmétől, megfosztatott keresetétől. Lót-fut mindenki, töri a fejét, mi módon biztosíthatná megélhetését, de az általános, örökös nyüzsgésben vagyonát, jövedelmét, keresetét senki biztosnak nem mondhatja. A termelés, valamint a forgalombahozatal néha lassan, alig észrevehetően változik meg, máskor

azonban hirtelen gyorsasággal csap új útra s egész osztályokat zökkent ki biztosnak vélt megélhetésükből. Mezőgazda, iparos, gyáros, kereskedő, üzér, még inkább a szabott fizetésből élő hivatalnok örökös vigyázatra, anyagi viszonyainak aggodalmas mérlegelésére, kiadásainak takarékos megszorítására van utalva s még így is, a gazdasági viszonyok folytonos ingadozása miatt mindig attól kell tartania, hogy jövedelmétől, keresetétől elüti őt valamely váratlan fordulat.

A közgazdaság minden terén nehézségekkel, küzdelmekkel, kétségbeejtő állapotokkal találkozunk. Nem egyes termelők, ipari vagy kereskedelmi vállalkozók, hanem egész csoportok és osztályok veszedelme forog itt szóban. Oltalomért könyörögnek, védelmet kérnek az államtól, kormánytól az elnyomó verseny ellen. Alig van önálló polgári foglalkozás és keresettel járó tevékenység, mely erős küzdelem nélkül meghozná a mindennapi kenyeret. S mégis gazdasági rendszerünk az egyént teszi felelőssé minden szenvedett kárért, veszteségért vagy tönkrejutásért, még az esetben is, a mikor az a leghelyesebb, a legmegokoltabb szempontok szerint járt el vállalkozásában, a mikor dolgozott és fáradott a megszakadásig, de előre nem látott körülmények összejátszása folytán mégis kudarcot vall s elbukik a verseny-porondon. Tevékeny, becsületes emberek esnek áldozatul az egymást sűrűn követő válságoknak; az irigy, rosszakaratú versenytársak meggázolják az útjukban állót becsületében; a ki elbukik — saját hibája nélkül, — kövel dobálja a többi, hull reá a gyalázkodás, a rágalom, a becsmérlés, s a kárörvendők nem gondolnak arra az eshetőségre, hogy talán holnap, vagy rövid idő múlva elbuknak ők is és őket is csak az ideiglenesen diadalmaskodók gúnyos kaczagása kíséri a nyomorba, talán a gyalázatba, a

becstelenségbe. Bátor vállalkozást, merész kezdeményezést kíván mindenkitől a magángazdálkodási rendszer, papolja a serény, állandó munkát, erre szólít, erre buzdít mindenkit, de hogy mi módon történjek ez, hogyan értékesítse munkáját, tehetségét az egyén, arra a rendszer már nem gondol. Tette hívja, munkára szorítja az embert, de nem ad alkalmat sem egyikre, sem másokra, sőt ellenkezőleg, szaporítja gépeit s szélnek ereszti az élő munkaerőt.

Élelmiszerek, nyerstermények, ipari cikkek, vagyis az összes termelvények védelemre, támogatásra, állami segítségre szorulnak. Ki ellen akarjuk azonban megvédeni? Ki támad ellenük? A fogyasztó közönség! De nem vagyunk-e mindnyájan fogyasztók, nem vagyunk-e mindnyájan utalva a termelésre? Kire jut bármily csekély haszon akár a kartelekből, akár az egyes termékek árának fölszökktetésére alakult ring-ékből? Mert az egész világ vastermelését mégsem lehet egy abroncs közé szorítani. Minden esztendőben láthatjuk kartelek és ringek csúfos kudarczát, elbukását; mert az egyik országban mesterségesen előidézett drágulás hamarosan fölhívja a másik ország termelőit a kínálkozó verseny kihasználására. Gazdák, termelők, iparosok, vállalkozók, mikor azt az elvet vallják, hogy a „világpiaczárak javítása csakis a termelés leszállítása révén érhető el”, mindig csak öncsonkítást végeznek. A termelés mesterséges befolyásolása mindig megboszúlja magát a mesterkedőkön is. Bármely cikk termelését szorítják meg a világpiacson, első sorban az történik, hogy megdrágulnak az élelmiszerek azok számára is, a kik közvetlen oka valának a termelés megszorításának; másodsorban azonban az árak mulhatatlanul bekövetkező, emelkedése — a visszahatás törvénye folytán — a termelés oly nagymértékű

productivitását idézi elő, hogy már a legközelebbi campagne alatt a túltermelés árcsökkenést hoz létre, a mi az előbbi esztendő nyereségét egyszerűen föl-emészti, sőt tönkre juttat igen sok embert, a kik tartós áremelkedés reményében kockázatos vállalkozásba bocsájtkoztak.

Igaz ugyan, hogy mai gazdasági rendszerünkben is dívik némi munkamegosztás, melynél fogva mindenki kénytelen valamiféle termelésre vagy közhasznú foglalkozásra, de rendszeres, céltudatos munkamegosztásról a mai társadalmak mitsem tudnak. E szervezetlen állapotban dolgozik ugyan majdnem mindenki, de a termelők csak nagyon ritkán tudhatják, megkapják-e vajjon munkájuk ellenértékét, fáradságuk megérdemelt gyümölcsét, mert sohasem lehetnek bizonyosak az iránt, megfelel-e az illető munka valamely szükségletnek. Véletlen dolga sokszor, hogy akad-e gazdája a fáradságosan, sokszor nehéz küzdelem árán előállított termelvénynek. Minden téren túltermelés miatt panaszkodnak, tehát a miatt, hogy úgy szellemi, mint anyagi javakban nagyobb a termelés, dúsabb az aratás, mint a mennyit értékesíteni lehet. A túltermelésből kára van a termelőnek s nincs haszna a fogyasztónak. A termelő a nagy kínálat miatt olcsón, tehát csak csekély nyereséggel kénytelen túladni portékáján, a fogyasztó azonban még az olcsó árak mellett sem képes hozzáférti a portékához, mert nincsen hozzávaló elegendő pénze. Termelő és fogyasztó között áll a közvetítő szerepet vivő kereskedelem, a számító és nyereségre dolgozó tőke, mely a maga hasznát keresve, megadóztatja a termelőt és fogyasztót egyaránt, a nélkül, hogy ezért felelősségre lehetne vonni, mert hiszen, a mint már kifejtettük, a kereskedelem is csak kénytelenségből üzérkedik és nyerészkedik, a verseny vas-

törvényének kényszerítő nyomása alatt. A ki viseli a koczkázatot, odaveti magát minden eshetőségnek, veszedelemnek, — a ki sohasem tudhatja, hogy a legközelebbi óra nem bukásának lesz-e hírhozója, akár váratlan elemi csapások, akár balul kiütött számítás, akár a verseny valamely új fortélyja következtében: — azt nem is lehet eltiltani attól, hogy saját módja és tapasztalása szerint halászson a közgazdasági élet örök zavarosában. A kereskedelmi rendszer olyan bonyodalmas helyzetet támasztott, hogy például a termelőnek saját termékét is aránytalanul magas áron kell megvásárolnia, ha az a termék még más ember kezemunkájára is szorul, miután az ő kezéből kikerült. Legszenvedőbb ez a visszás állapot a nyerstermények piacán. Régebben a mezőgazda maga alakította át terményeit élelmi cikkeké, maga őrölte búzáját, maga sütötte kenyerét, természetben látta el házanépét, cselédjeit, béreseit. Manapság azonban behordja gabonáját a malomba s miután túladdott volt olcsó áron a szemet, megveszi drága pénzen a lisztet. A marhatenyésztő kihízlalt jószágát földhajtja a nagyvárosba vásárra, eladja ott a piaci áron, magamagának legtöbbször be kell érnie azzal, hogy fáradsága, vállalkozása és koczkázata fejében aránylag olcsó trágyára tehet szert; a húst ő is csak drága pénzért kaphatja. Mezőgazda, iparos, munkás manapság mind adófizetője a kereskedőnek, rabja a kereskedelmi rendszernek. Csak a tőke révén termelhet, csak tőke révén fogyaszthat. Termelés és fogyasztás vonalán véges-végig ma sem a földbirtokos, sem az iparos nem számít, legfőbb számszám ott a kereskedő kretája s mindennek gócpontja a tőzsde.

2. A KERESKEDŐOSZTÁLY. A kereskedelmi rendszerben a közvetítést külön társadalmi osztály végzi

mely a maga megélhetése okából abba a kényszerhelyzetbe kerül, hogy mindig nyereségre kell pályáznia, mások megkárosításával is. A kereskedő szorongva várja a kedvező alkalmat, a mikor megkaparíthatja prédáját, a nyereséget. Megfigyeli a világ folyását, tanulmányozza a vetésről és aratásról szóló számadatokat, az árak hullámzását, a híreket, a politikai szelek változását, a napnyugot és napkelet között élő népek gazdasági életének minden áramlatát, minden lélegzését, a világverseny minden mozdulatát, hogy azután mindent alaposan összevetve, megkoczkáztassa az oroszlán-ugrást, hogy rátámadhasson a gyöngére kímélet nélkül, hogy legyúrje az áldozatokat, kiszív-hassa vérüket, hogy zsebre vág-hassa apró emberek megtakarított filléreit. Gazdasági életünkben a kereskedelem van ama szivacs szerepére kárhozthatva, a mely a körülötte élő, gyanútalan, apró fajtákat magába szívja, Kereskedő és vevő valóságos ellenségek gyanánt állanak szemben a mindennapi életben. Az adásvevési versengésben eltűnik minden nemesebb indulat s helyet enged az önzésnek és a lelkiismeretlenségnek. Mindennapi jelenség, hogy az egyik fél keresi a módját, miként adjon túl a rossz portékán, hogyan értékesítse a hasznavehetetlen árút s hogyan gazdagodhatnék meg, vagy legalább hogyan élhessen meg a közvetítés révén, mialatt a másik azt fürkészi, hogyan lehetne hamis pénzzel, furfangos rászedéssel, sőt erőszakkal is a megkívánt vagy szükséges árúnak, élelemnek és kényelemnek birtokába jutni. Az élet legközönségesebb viszonyaiban, a mindennapi vásárban,, a gyümölcsös és zöldséges kofa, a hentes és a szatócs eljárásában sűrűn szemlélhetjük azt az igazságtalan iparkodást, hogy a fogyasztók rovására és kárára gyarapodhassanak és e végből az élvezhető, friss, egész-

séges és táplálékos élelmiszereket összekeverik rossz, hamisított gyártmányokkal s a hol tapasztalatlan vagy hiszékeny vevőre akadnak, sietnek annak nyakába akasztani minden penészes, dohos és romlott portékájukat.

A fogyasztók érdekeit jelentékenyen megkárosítja mai rendszerünknek egy eléggé fontos tényezője: a kiskereskedés. A kiskereskedő, a kofa, halász, mézárós, gyümölcs- és zöldségáros mindmegannyi közvetítő, a ki csak úgy tud megélni, ha portékáján haszonnal, nyereséggel képes túladni s a készletből semmi sem marad a nyakán. Ilyen körülmények között nem merőben álszenteskedés-e, hogy nagy garral követeljük a tisztességet, a becsületes kezelést, s hibáztatjuk, sőt tettenérés esetében megtoroljuk a csalárdságot, a mások kijátszását? Az a szegény, kevéssé belátó, mindenekelőtt élni akaró kis-ember, kereskedő, árusító, élelemszállító kénytelen arra törekedni, hogy minél nagyobb haszonnal adjon túl egész készletén, hogy az egyik felén elért nyereséget a portéka másik, megmaradt fele föl ne emészsze. Módját keresi tehát, hogy fonnyadt, romlott, egészségtelen árúját is pénzzé tehesse; vagy minőség, vagy mennyiség tekintetében iparkodik megrovidíteni vevőjét s lelkiösmeretét nagyon ritkán bántja az a tudat, hogy most egy amúgy is nyomorúságra vetett szegény munkás egészsége ellen követett el merényletet. Mindennapos dolog, hogy a jóhiszemű vásárló pénze fejében penészes, rothadt, bűzös élelmiszereket kap a konyhájára. Mérges gomba, romlott húsféle, hamisított tej, vaj, zsír s mindezek nyomában egész családok megbetegedése, sőt halála nagyon is sűrűn szerepel az újságok krónikáiban.

Nagyiparosokban, a kisipar és nagykereskedés gócpontjain napirenden van az apró emberek kizsákmányolása a kereskedelem által. A minden tőke nélkül

dolgozó kisiparos egész héten át végzett munkájának sovány eredményét szombat este elárúsításra viszi a kereskedő üzletébe; egész héten át szűkölködött, koplalt is talán, legalább vasárnap szeretné magát egy kissé kárpótolni. Egy jó falaton kívül még egyéb költségek is vannak. Kell ruha, nem éppen új, de zálogházbeli, a mely kiváltásra vár. Férj vagy feleség tehát sorra járja a nagykereskedéseket, áruházakat, hogy kedvező árt kaphasson munkájáért. „Lasciate ogni speranza.” A kereskedő csak az esetben hajlandó megfizetni a kis ember jószágáért a megfelelő árat, ha biztos és sürgős megrendeléseknek kell eleget tenni s az illető cikket másutt nem tudja olcsóbban megkapni; ellenben soha sincsen kedve ahhoz, hogy tőkét fektessen bele olyan árucikkekbe, melyeket a megszorult termelő kínál neki. A tőke hatalma egész kíméletlenségében jelentkezik itt. Ilyen esetekben rendesen nincs szükség az illető portékára. Egész raktára van — úgymond a kereskedő — a kínált portékából, nincsen kidobni való pénze, semmi áron sem válthatja már magához. Elzsibbadva, kifáradva boltról-boltra, házról-házra való járkálásban, kétségbeesve rimánkodik a szegény ember vagy asszony, vegyék meg a holmiját könyörületből, mert nincs betevő falatja a gyermekei számára. A tűzálló pénzszekrény tartalmát őrző kereskedőnek szíve csak akkor indul meg, a mikor a szegény ember önszántából olyan áron kész már elvesztegetni munkáját, hogy a kereskedő még a legkedvezőtlenebb conjuncturák mellett is számíthat busás nyereségre. Ekkor „irgalomból” megveszi az árút, melyen pár nappal később nagy haszonnal túlad, a melyet nyakába varr egy vevőjének, az üzérkedés e másik áldozatának.

Ilyen kizsákmányolt iparos, önálló munkás,

val, ezrével nyomorog a nagy, ipari góczpontokon; nem csuda, ha gyakran megesik, hogy egyik-másik olcsón termelő kisember, a kire a megrendelő kereskedő rábízta a nyersanyagot, kétségbeejtő helyzetében az aranyat, ezüstöt, kelmét a zálogházba viszi s ráadásul még a zálogcédulát is elkótyavetyéli. Nincs mértéke és határa a visszaéléseknek abban a bonyodalmas hálózatban, melyet a kereskedelmi rendszer teremtett. Megtorolni sem lehet a legtöbb vétket s különben is a megtorlás nem ritkítja a bűncselekményeket.

A kereskedőosztály kevésbé terhelő és fárasztó munkája után aránytalanul nagyobb kényelmet és jólétet élvez, mint azok a társadalmi osztályok, melyek toké hiányában nem üzérkedhetnek s kénytelenek testi vagy szellemi munkájukat áruba bocsájtani. Ezeknek munkája csak szűken fizet, míg a kereskedő fáradságának és szellemi tevékenységének eredményét a tőke meghatványozza.

Kisebb-nagyobb kockázattal jár ugyan mindenemű üzérkedés, a fillérre számító szatócstól kezdve a lépcső minden fokán át föl egészen a nagy pénzműveletekben működő bankárokig s a milliókkal számoló bankintézetekig, valamint igaz az is, hogy egyes vállalkozások a túlerőlködésben kudarcot vallanak s a vállalkozó, ki ma még ezerek és százezrek ura, holnap már koldusbottal járhatja az élet útját: de magának a kereskedelemnek hatalma és ereje, a nyerstermelésre, iparra, értékekre gyakorolt fölöttes hatása nem csökken, a bukott vállalatok helyébe támadnak újak, a koldussá vált milliomos örökét elfoglalja a koldusból lett milliomos.

3. ÉRIELMI pályák. A létért való küzdelem nehézségei, a gyilkos verseny, az úgynevezett értelmi osztályokat is nyomják. Valamennyi életpálya túl van

tömve; merész kockáztatás, veszedelmes kísérletek nélkül csak nagyon ritkán lehet jövedelmező állásba jutni. Pártfoglalás, előmozdítás nélkül bármi néven nevezendő hivatásban nagyon nehéz a boldogulás. A gondos szülői nevelés, a kiművelésre fordított tetemes költség, melyet a szülő gyakran csak a legnagyobb önfeláldozással tud előteremteni: kárba veszett dolognak bizonyul, mikor az ifjú kilép az életbe, hogy a maga emberiségéből, a maga tevékenysége, munkálkodása révén szerezzék meg a mindennapi kenyeret. Ezer meg ezer ifjú, a ki közpályára, állami szolgálatra készül, kikerülni óhajtván az önálló kenyérkereset súlyos gondjait, lemond a magánkeresetnek esetleg kecsegtető kilátásairól s beérné a hivatalnoki állás sovány díjazásával, de hiába folyamodik alkalmazásért; a kinek nincsen előkelő állású védnöke, gyámolítója, állami — bármilyen csekély — hivatalba az be nem juthat, mert minden megüresedett helyre tíz, ötven, sőt száz pályázó is jelentkezik. Az államgépezet személyzete folyton szaporodik, az alkalmazandó emberek kedvéért új meg új állások és hivatalok létesülnek, új osztályok és új kirendeltségek, de mindez nem képes megfelelni a jelentkezőknek, a kiknek száma aránytalanul nagy és folyton növekedik.

Hol, miben vesse meg lábát a vagyontalan állampolgár, a ki, fiatalon, szembe találja magát az élet követelményeivel? Az életpályák lajtörjájának valamennyi foka hemzseg a felkapaszkodóktól. Ügyvéd, orvos, mérnök is alig tud boldogulni. Ha egyeseknek sikerül is kedvező helyzetbe jutni, javarészének küzdenie „kell, nélkülöznie és lemondania arról a reményről, hogy hosszú időn át folytatott tanulmányainak, keserves fáradságának gyümölcsét valaha is élvezni fogja. Az orvos, a kinek hivatása nagy felelősséggel jár, a ki igen sok esetben a maga egészségével játszik, hogy

helyreállítsa a másokét, kit nappal elszólítanak családja köréből, elhívnak sürgősen ebédjétől, föllármáznak éjszaka a nyugalomból: többnyire silányabb díjazásban részesül, mint a hordár. Egy orvosi látogatás megszbott díja például Budapesten negyven krajczár. Csak tíz beteget kelljen fölkeresnie naponta, a kik egymástól meglehetősen messzire laknak, máris kénytelen (bérkocsira ugyan nem futja) igénybe venni a társas kocsikat, a mi az esetleg megkeresett négy forintnak elég jelentékeny részét emészti föl; éjszaka pedig még a házmestereket is kell fizetnie.

Az állami szolgálatban és magánvállalkozásban is az alkalmazottakat olyan rosszul díjazák, hogy azok csak nehezen, sok megszorítás mellett képesek megélni, a kisebb állásban levőnek pedig családot föntartani egyáltalában lehetetlen. Ez a nyomorúságos állapot oka annak, hogy vesztegetések, sikkasztások mind sűrűbben és sűrűbben fordulnak elő, melyek azután az egész társadalom erkölcsi alapját aláássák. A bűnös úton való nyerészkedés éppen ilyen gyakori az összes-magánfoglalkozások terén, az ipar és kereskedelem minden ágában. Bűnül csak azt rójja föl a társadalom, a mi napfényre kerül, a miről okvetlenül ítélni kell. Hamisítás, csalás, sikkasztás és minden egyéb erkölcs-telenség ráfér az emberek lelkére, csak ki ne tudójék, csak nyilvánosságra ne kerüljön, csak a törvény rá ne sújtson. Egy magyar főúrról mondják, hogy a mikor új ispánt fogadott s kialkudta vele a járandóságát, ez volt a rendes szavajárása: Ennyi meg ennyi járandóság természetben, ennyi meg ennyi készpénz és — szabad lopás. Igen sok állami és közhatósági alkalmazás olyan csekély díjazással jár, hogyha pusztá megélhetésre sem elegendő, de a pályázó teljesen tisztában van azzal, hogy a szűk jövedelmet kipótolja a

szabad lopás, már tudniillik a mellékkereset, vagyis a jövedelemnek az a fajtája, melyet a törvény, — azokban az aránylag ritka esetekben, a mikor a fél panaszra megy — zsarolásnak szokott minősíteni.

A szellemi munkások, az értelmi tőkésék, tudósok, művészek, műszaki emberek tengődésre vannak kárhoztatva s éppen úgy kénytelenek küzdeni a létért, mint azok, a kik két kezük munkájával keresik a kenyérüket. A szinte végtelenül hosszú lépcső minden fokán olyan életet látunk, mely az önmehtagadás, a lemondás jegyében pereg le s melyre nem egyszer a nélkülözés is ráveti szomorú árnyékát. A kit a sors meg nem áldott vagyonnal, vagy a ki szert nem tesz mellékjövedelemre, fizetéséből megélni alig lévén képes, vagy lemond az élet örömeiről, családalapításról, kényelemről, vagy pedig arra az útra tér, mely a törvényszék épületébe vezet. A kiknek értelme, bűvárkodása, tehetsége teremti meg számunkra azokat az újításokat, eszközöket, szerzőségeket, melyek révén a szédületességig fokozhatjuk a termelést s töméntelen értéket varázsolhatunk elő, azok maguk nem részesülhetnek az áldásban, mely az ő tehetségük nyomán fakadt. A míg az alkotás nincs készen, a míg csak elméjükben forr, esztendőkön keresztül: addig, akármily lángelméjük is, koplalhatnak és küzködhetnek. Mikor már készen van a nagy mű, akkor meg daczolniok kell a társadalom hitetlenségével, járhatnak házról-házra, míg be tudják bizonyítani munkájuk hasznavethetőségét. Ha már ez is sikerült, örülhetnek, ha eladhatják, mondjuk a találmányt, egy összeg pénzért, mert hiszen ők maguk tőke hiányában értékesíteni, forgalomba hozni úgy sem tudnák. A tőke lesz tehát urává a nagybecsű találmánynak, kiaknázza, megveszi rajta a maga busás hasznát. A közönség készséggel kap az új cikket, s bizonyos, hogy minden-

kinek nagyobb javára szolgál, mint éppen a fölhalálójának, akivel gyakran senki sem törődik.

A társadalom csak azokat tartja tiszteletben, akik már sikerrel dicsekednek. Közgazdasági rendszerünk mellett jutalomban csak azok részesülnek, kik már nem szorulnak arra; azok gyarapodnak, azok gazdagodnak, a kiknek van már vagyonuk. A létért való küzdelem egész súlyával éppen azokra nehezedik, a kik legtöbbet dolgoznak, úgy szellemi, mint anyagi téren. Minő kárpótlást vagy jutalmat nyernek éppen azok az emberek, a kik jötevői a társadalomnak, a kik nehéz gondok, nagy szenvedések, keserves küzdelmek árán gondoskodjak fajunk haladásáról?

4. AZ ERKÖLCSI VÁLSÁG Az árak változása dominál mindent, mert a pénz nemcsak a gazdasági javak értékmérője immár, hanem értékmérője az embernek is. Manapság mindenkit csak hivatalos állása, anyagi helyzete szerint becsülnék meg. A befolyásos, tekintélyes ember félvállról nézi, semmibe sem veszi a lelki nemesiséget, észbeli képességet, mely anyagi sikerekkel nem dicsekedhetik. A legnagyobb tehetség is lenn vész el a porban, ha a véletlen szerencse olyan helyzetbe nem emeli, a hol módja nyílik nagy eszének kimutatására. Egészen rendén való, hogy az egyént a közösségnek tett szolgálatai szerint ítéljük meg, de hiszen a mai társadalomban éppen az nem lehetséges, hogy az egyén teljes mértékben érvényesítse képességeit a közösség javára. A ki talán arra termett, hogy természettudományokkal foglalkozzék, annak az utcát kell burkolnia, s a kit tehetsége arra jelöl ki, hogy a vágóhídon üsse le a marhát, azt bedugják valami felelőséges államhivatalba. Nem furcsa dolog-e, hogy e szomorú körülmények közepette mégis akadnak sokan, a kik az egyén szabadságát féltik az állami gyámkodástól?

„Wer nie sein Brod mit Thränen ass”, a ki soha nem élte át a százezrek nyomorúságát, a ki nem szenvedte át a nélkülözéssel járó megaláztatást, a kinek lelkében nem égett a rabszolgaság, a megkötöttség kínzó tudata: az talán szabadnak érezheti magát a mai társadalmi és állami keretben s kellemetlen érzéssel gondol arra az államra, mely igaz, emberies alapján ráteszi kezét minden egyénre s nem egytől sokkal többet fog követelni, mint a mennyit azok manapság véghezvisznek.

A bomladozási állapotban magára utalt, méltányosságra, igazságra hiába számító termelő és fogyasztó nem ismer más tekintetet, mint a hasznot és nyereséget. Hiába figyelmeztetjük őt a közérdekre, akár szegény, akár gazdag, mindig a maga hasznát keresi s nem riad vissza a köz megkárosításától. A polgári lelkiismeret gummimódra tágítható, a mikor arról van szó, hogy megkárosítsa, megrövidítse az államot. Csak a pénzügyőrök rajta ne ériék, csak rá ne bizonyíthassa senki a kihágást vagy vétkes cselekményt, a lelkiismeret szava ugyan vissza nem tartja a jeles polgárt. A közérzésben ott lappang homályosan, hogy a mai közgazdasági rendszer mellett sima, tiszta helyzet, erkölcsös állapot, az állam iránt való kötelezettségnek pontos, hűséges teljesítése el sem képzelhető. A köztudatban sejtelemszerűen él az a fölfogás, hogy megkárosítani az államot nem bűn, mert az állam erkölcsileg nem követelhetné az egyéntől azt, a mit valóban megkövetel tőle. Az egyén abban a hitben él, hogy ő többet ad az államnak, mint a mennyit szolgáltatása fejében ő kap tőle s ez meglazítja erkölcsi felfogását.

Maga az adórendszer, melyre a mai viszonyok között rászorul az állam, valósággal megmételjezi a társadalmat, kiváltképpen, ha meggondoljuk, hogy az

állam nem ritkán számít a nép mértéktelenségére és kicsapongására. A szeszadó egyenesen egy káros hajlamtól szed busás kamatot. Világszerte megrázó képet mutat minden társadalmi réteg, melyben a szesz italok élvezete járványnyá lőn. A vegyészeti tudományjal együtt nőtt századunkban az iszákosok száma, melynek ijesztő számai tanúskodnak az emberirtó szesz italok mélységes pusztításáról. Mennél jobban haladtunk a nyersanyagok alkoholikus tartalmának kiaknázásában, mennél nagyobb arányokat öltött a szesz-termelés, annál inkább terjedt az iszákosság, kiváltképpen a vagyontalan osztályokban. Az államok, észrevevén a nagy adóhajtó erőt, mely a szesz italokban rejlik, siettek bevonni ezt jövedelmi forrásaik közé, a helyett, hogy módot leltek volna az elkorcsosító szesz italok mértéktelen élvezetének meggátlására. Mert hogy az italjövedék, vagyis a szesz drágulása nem gátolja az iszákosság terjedését, az elméletileg előrelátható volt s gyakorlatilag igen hamar beigazolódott. A szesz mértéktelen élvezése, a mint azt ma tapasztalhatjuk, élete gyökereiben támadja meg a társadalmat. Megrontja az emberi szervezetet s pusztító mérgét az öröklés útján átülteti a következő nemzedékbe is. Elszaporodnak a csenevészek s fognak napról-napra a katonaképesek. Nem az állam adja-e meg e rossz gazdálkodásnak drága árát; nem lesz-e kénytelen előbb-utóbb nemcsak lemondani az ital megadóztatásáról, hanem a legszigorúbb rendelkezésekkel odahatni, hogy a szesz italok mértéktelen élvezése egyáltalában lehetlenné tétessék? Ez természetesen nem könnyű föladat, mert szorosan összefügg magának a társadalomnak átalakításával. A szesz italokra leginkább azok szorulnak rá, a kik nehéz testi munkát, végeznek s ennek megfelelő táplálékuk nincsen. A

szeszből merítenek új életerőt; csoda-e, ha visszaélnék e szükséglettel, a mely náluk a búfelejtető szerepét is betölti? Az állam ma is szigorúan ügyel a gyógyszerárakra s a mérgek kiszolgáltatása szigorúan körül van írva; de azokat a mérgeket, melyek szeszese italok néven szerepelnek a forgalomban, szabadon lehet kimérni, hiszen azok jövedelmi forrása az államnak.

Nap-nap után szóvá tétetik társadalmunk nagy erkölcsi hanyatlása, kapzsi önzése, élvezetek után való sóvárgása. A bűn, mint buja gaz, mindjobbban fölveri a társadalom kertjét, dúsan tény ész s nincs mód kiirtani. Egész haladott világunkat megejtette a nyers anyagiasság, ez öli ki mindjobbban az emberiességet a szívekből. Az, a mit bűnnek nevezünk, éppen olyan természetes tünet a társadalmi életben, mint a mit erénynek mondunk. Az emberi természet kétféle megnyilatkozása az és a bűn ki nem irtható az emberből sem szívreható szónoklattal, sem tüzes vassal. A bűn azonban, melyet az egyes elkövet, rendesen egy más egyén károsodását foglalja magában. Lopás, rablás, csalás, erőszak társadalmi tünetek és pedig olyan társadalmi tünetek, melyeknek elhárításáról a lehetőséghez képest gondoskodnia kell a közösségnek. Ez úgy történhetik meg, hogy lehetővé tesszük az egyén boldogulását a más károsodása nélkül. Ez az igazi erkölcsi alap, melyen társadalomnak és államnak föl kell épülnie. A mai meghasonlottságot misem jellemzi jobban, mint hogy minden egyén boldogulása csak más egyén károsodása mellett lehetséges. A vagyontalan, munkája után élő osztályt behajítja a bűnbe a megélhetéssel való keserves vívódás. Ezek lopnak kenyeret s gyilkolnak kényérért. A képzetesebb, értelmesebb elemek között a bírásvágy, a meggazdagodási viszketeteg az élvhajászat az indító ok, hogy letérjenek a becsület útjáról. Tudván

azt, hogy becsületes úton nagy ritkán lehet nagy vagyont szerezni, csak kevesen idegenkednek a csalástól, fondor kijátszástól, ravasz kizsákmányolástól, föltéve, hogy a tisztességes látszat megővható. Csak az eszközök és módok változnak osztályok szerint. A törvény sújtoló karja csak azokat éri utol, a kik brutálisan lopriak és a testet gyilkolják. A finom gonosztevők ellenében nincsen törvény.

Magántulajdonhoz kötött pénzgazdálkodás mellett a bűncelekmények számát apasztani, a társadalom erkölcsi állapotát megjavítani lehetetlen. Lehetséges és keresztlívihető azonban társadalmi, állami keretben az a rendszer, hogy minden ember köteles termelni, munkát végezni s ebben a rendszerben elesnek mindazok a büntettek, melyeknek oka a szűkölködés, a munkahiány s az az elkeseredés, mely nyersebb természetű, fegyelmezetlen elméjű embereket hamarosan vétkes tette ösztökél.

A panamákat üldözni szokták ugyan olykor, de sokszor nem annyira a megsértett erkölcs nevében, mint inkább azért, hogy eltakarjanak sok olyan bűnt, mely a háttérben lappang s melynek kitudódnia sohasem szabad; nem annyira a koldusbotra jutott áldozatokra való tekintetből, mint inkább azért, hogy elbuktassák az ügyetleneket, a kiknek üzelvei napfényre jöttek s megmentésük azokat, a kiket meg lehet még menteni. Társadalmunk átvette a spártaik nevelési rendszeréből azt, hogy szemet hunyunk mindaddig, míg az elkövetett turpisságok napvilágra nem kerülnek. Higgadtan gondolkodó emberbarát azonban fájó szívvel nézi azokat a szomorú megtévedéseket, szerencsétlen végű ballépéseket, melyek napnap után megtöltik az újságok bűnkrónikáját.

XXV. A NYERSTERMELÉS VÁLSÁGA.

1. A MEZŐGAZDASÁG MEGKÖTÖTTSÉGE. A helyesen szervezett közgazdaságban legelső föladat a nyerstermelés, vagyis a föld kellő megművelése és kiaknázása. Ez mindenekelőtt a munka kérdése. Mennél jobban dolgozzuk meg a talajt, mely rendelkezésünkre áll, mennél több értelemmel és erélylyel végezzük ezt a művelést, annál nagyobb az eredmény, annál bővebb az áldás. A főnnálló gazdasági rendszer e részben sem képes megfelelni a föladatoknak. Magukra hagyott, önállóan és függetlenül gazdálkodó földművelők nem végezhetik a termelést úgy, a mint az a helyes munkamegosztás alapján volna végezhető. Legtöbbször sem tudásuk, sem szakképzettségük, sem eszközeik nincsenek az igazán gazdaságos termeléshez. A magángazdálkodók zöme, a kisbirtokos osztály nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, szerszámokkal, gépekkel, melyek nélkül manapság okszerű megművelése a földnek nem is lehetséges. A parasztgazdának nagyon mérsékelték az élet-igényei; ha meg tud élni a maga hagyományos, megszokott módja szerint és esetleg még félre is tud tenni valamicskét, egyéb vágy és kívánság alig bántja. Ez az osztály még talán a legmegelégedettebb. Hátramaradottságában azonban nagy veszedelem lappang;

egyfelől, mert a kevéssé gazdaságos termelés magában is valóságos megrövidítése a közvagyonnak, másfelől pedig a parasztgazda aránylag kevés ipari terméket, kényelmi cikket fogyaszt. Kézmű- és gyári ipar azonban csak úgy boldogulhat, ha mennél nagyobb a piac. Iparos és vállalkozó csak abban az esetben foglalkoztathatja az összes kínálkozó munkaerőt, ha termelvényeit, cikkeit megfelelő mennyiségben tudja elhelyezni. A kisbirtokosoknak vagyis a parasztgazdáknak elmaradottsága ennél fogva igen érezhető, káros hatással van az egész gazdasági életre.

A közép- és nagybirtokosok osztálya a saját gazdálkodásában helyesebb, okszerűbb rendszert követ ugyan, mindamellet korántsem fejthet ki annyi erélyt s a legritkább esetben rendelkezik akkora forgalmi tőkével, hogy a korunkbeli világverseny ellenében állandóan fölvehesse a harcot. Látjuk, tapasztaljuk nap-nap után, hogy a mezőgazdasági termelés nem az országban mutatkozó valóságos szükséglet szerint igazodik, hanem egyesegyedül a piaci árak szerint. A mely terménynek alább száll az ára, annak termelésével az előrelátó, számító gazda kénytelen föl hagyni. A mióta az európai tengerparti nemzetek abba a kényelmes helyzetbe jutottak, hogy a világközlekedés rengeteg fejlődése s a tarifák olcsósága mellett szabadon választhatnak közeli szomszédságban vagy pedig tengeren túl kínálkozó piacok között, vagyis a mióta a legtávolabbi, tengeren túli országok termelői képesek olcsóbb áron szállítani a maguk nyers-termékeit, mint a mi földrészünk termelői: azóta a közgazdaság régi világa alaposan megváltozott, a mezőgazdaság, a nyers-termelés tőstül fölfordult.

A mezőgazda, kinek földadata ellátni a piacot élelemmel és nyers-termékkel, még ha valójában meg

tudna is felelni hivatásának, ha termelésében szigorúan a közszükséglet kívánalmaihoz igazodnék, ha úgy minőség, mint mennyiség tekintetében megfelelően volna is képes termelni: mennyi nehézséggel, akadálylyal kellene megküzdenie, mennyire kitenné magát a sokféle esélynek és veszedelemnek. Attól a pillanattól fogva, hogy hozzálát a föld felszántásához, egészen addig, míg portékáját a piacon valóban eladja, mennyi veszedelem fenyegeti, hányféle kár érheti, mily különböző csapások sújthatják! Egyszer kevés az eső, máskor meg víz alá kerül az egész vetés; egyszer hótakaró hiányában elfagy a kihajtott élet, máskor virágjában lepi meg az üszök; egyszer jégeső veri ki a szemet az érett kalász fejéből, máskor rászakad az eső a kérébe kötött áldásra és megrohasztja; a kazalba könnyen beleüt a villám, csúrt, magtárt bűnös kezek gyűjtanak föl, elég sűrűn hamvadnak el egész gazdasági telepek. Ha pedig mindezek a veszedelmeken kisebb-nagyobb kárral átesett a gazda, akkor kell még csak megküzdenie a legerősebb ellenséggel: a piaczi árfolyammal, mely folytonos hanyatlásával rémíti a termelőt. „A búzának nincsen ára!” Elveszett a drága vetőmag, melyet olykor drága kölcsön útján lehet csak beszerezni, nem kerül meg még az a csekély munkabér sem, melyet a megművelésre kellett szánni, még kevésbé a magasabb napszám, melyet az aratónép kötött volt ki magának, nélkülözhetetlenségének tudatában és fölényének érzetében. Lepergett egy gazdasági campagne és a gazda nem ment semmire; adósságba veri magát s kezdi újra az elemésztő munkát, szomorú kilátással a jövőre.

Már maga az a körülmény, hogy a búzának előreláthatólag alacsony, tehát kedvezőtlen lesz az ára, gyakran arra készteti a termelőt, hogy saját házi szükségletén fölül ne is termeljen. Inkább parlagon hever-

teti a földet, semhogy hálátlan göröngyei közé szórja a drága vetőmagot, kockára vesse a maga fáradságát vagy éppen fizetett napszamosainak munkáját, csekély vagy semmi haszon reménységének fejében. Kisebb-fajta, kiváltképpen pedig parasztgazdaságok aránylag sokkal több munkát, fölszerelést, élőtökét igényelnek, mint a mennyire szükség volna, ha a sok apró gazdaság egységes kezelés és művelés alá kerülne. Igavonó baromban, szerszámban, gazdasági épületben, nemkülönben magában a megművelésben rengeteg tőke, illetve fáradság megy veszendőbe. A piacrzavítel is csak újabb időfecsérlés, mert minden egyes termelő külön viszi vásárra a maga kevés eladnivalóját s külön-külön rója le nagy adóját a kiskereskedőnek, a ki rá van utalva, hogy más kárán keresse a maga hasznát. A szegény ember olykor helyről-helyre, vásárról-vásárra hajtja élő jószágát, míg végre túl tud adni rajta. Még a nagyban termelő is fővárosi telepekre kénytelen fölthajtani hízóit; újabban már messze földre szállítja állományát vasúton, nagy költséggel, hogy a nyakán ne maradjon s fizet busásan az ügynököknek, közvetítőknek.

2. A MEZŐGAZDASÁG MARADISÁGA. C o n r a d német nemzetgazda más oldalról világítja meg a mezőgazdaság bajait.¹ „Bizonyos — úgymond, — hogy sokkal nagyobb mértékben, mint az az iparban lehetséges,

¹ Daher die Thatsache, dass in weit grösserer Ausdehnung als es in der Industrie möglich ist, landwirtschaftliche Produktionszweige aufrecht erhalten werden, die keinen Reinertrag abwerfen, z.B. entfernt gelegene Aecker mit leichtem Boden bestellt werden, obgleich sie die Kosten nicht decken; Fruchtarten kultiviert, Viehgattungen gezüchtet werden, die längst durch andere hätten ersetzt werden müssen. . . . Generationen vergehen, bis in dieser Beziehung von selbst dem Fortschritte Bahn gebrochen wird Hier kann unzweifelhaft die Regierung viel thun, und ihre Aufgaben wachsen von Jahr zu Jahr. S c h ö n b e r g : i. m. II. 206.

tartatnak fõnn máig is a mezõgazdaságban olyan termelési ágak, melyek tiszta hozadékot nem szolgáltatnak . . . a melyek a költségeket sem fõdõzik; máig is használnak vetõmagvakat s tenyésztenek állatfajokat, melyeket már régóta mással kellett volna pótolni... Nemzedékek dõlnek ki, míg e tekintetben önmagától utat tör a haladás . . . itt kétségtelenül sokat tehet a kormány és annak fõadatai nõnek évrõl-évre.”

Ámde miért nem mondja meg, mit tegyen, miképpen segítsen az állam ezen a bajon? Uralkodó rendszerünk mellett az állam azt a rengeteg költséget, a mibe a közjólét érdekében létesítendõ alkotások kerülnek: az adók és jövedékek révén szerzi be. Az államnak joga van hozzá, hogy minden egyes polgárától legjobb belátás szerint és lehető kímélet mellett adót szedjen. Valahányszor tenni akar valamit a köz érdekében, a polgárok adózóképességéhez kell folyamodnia. Csakis az összes polgárok anyagi hozzájárulásával oldhatja meg az állam gazdasági fõadatait. Az adó természeténél fogva általános, ma már törekednek az államok arra is, hogy arányos és méltányos legyen, a mit azonban teljesen keresztülvinni lehetetlen. Mármost, ha az államra azt a fõladatot rójuk, hogy egy társadalmi osztályt vagy termelési ágat támogasson, vagy elõnyben részesítsen, voltaképpen arra a méltánytalan eljárásra kényszerítjük, hogy egy társadalmi osztály, réteg vagy csoport kedvéért, boldogulásáért a többi osztályt gyõngítse, mert hiszen az állam azt a költséget, melylyel az egyiket segíti, a többinek a zsebébõl veszi — adó címén. S minthogy alapjában véve nincsen egyetlen társadalmi osztály sem, mely rá nem szorulna az állami támogatásra — hála a magántulajdon és a pénzzel való gazdálkodás rendszerének — az állam folyton kénytelen támogatni és adóztatni, vagyis más szóval egyik

kezével odaadja azt, a mit a másikkal megint csak elvesz.

Az tagadhatatlan, hogy a folytonos és szembe-
szökő haladással, mely a termelés terén jelentkezik,
sokkal inkább tart lépést az ipar, semmint a mezőgaz-
daság. Ennek okai azonban egyszerűek és könnyen
beláthatók. A mezőgazdaság természeténél fogva
conservatívabb, nehezkesebb, mint az ipar, mely moz-
gékony, élelmes és rugalmas. Úgy ütnek el egymás-
tól, mint város és falu. Az ipart a városokban sokkal
erősebbé, lázasabbá fejlődött verseny rákényszeríti,
hogy minden újítást mielőbb elfogadjon és kihasznál-
jon. A ki megáll, azt elsöpri a verseny áradata. A
mezőgazdának e részben könnyebb a helyzete. Van
hajléka; a mi az élethez legszükségesebb, attól termé-
szetben kapja magától a természettől, jobban is bízik
a természetben, mint minden emberi vívmányban és
mesterkedésben s minthogy kényszerítő szükség nem
nehezedik rá annyira, mint az iparosra, idegenkedik is
minden újítástól. Nem szabad azonban a mezőgazda-
sági termelést, melynek föladata előteremteni az összes-
ség élelmét, gondoskodni ennek mindennapi kenyeré-
ről — a véletlenre, gyámoltalan, értelmetlen, maradi
kezelésre hagyni, mert ez kiszámíthatatlan kárával jár
az egész társadalomnak. Az a közvetett befolyás,
melyet az állam manapság gyakorolhat itt-ott a mező-
gazdasági termelésre, csak félintézkedés, mely je-
lentékeny eredményekkel sohasem járhat. Mert e
közvetett befolyás mellett is mindenki csak úgy végzi
föladatát, a mint azt saját érdeke és céljai kívánják,
legtöbbször csak kárára az összességnek. A mit Conrad
az ő idézett dolgozatában ír a mezőgazdasági terme-
lésről, hallgatolagos elítélése egész rendszerünknek.
„A mezőgazdaság — úgymond — ebben a században

Európa minden számbavehető culturállamában sokat vesztett jelentőségéből, minthogy a kereskedelem és ipar hatalmas fölvirágozása következtében mind a népességnek, mind pedig a tőkének folyton nagyobbodó százaléka azokban érvényesíti tevékenységét.”¹

Az a ferdeség, melyet Conrad föltár, a mai áldatlan versenyben leli magyarázatát. A népesség minden időben, a mikor érvényben van a pénzgazdálkodás és a magántulajdon, kénytelen olyan munkára vállalkozni, olyan munkát keresni, mely legtöbb haszonnal kecsegteti, legkedvezőbb anyagi helyzetbe juttatja s aránylag legkevesebb fáradságot kíván tőle. Hogy a termelés célja a közszükséglet minél tökéletesebb kielégítése, az számba sem jöhet abban a társadalomban, a hol a verseny vastörvénye nehezedik az egyénre, a hol minden egyes ember csak a saját boldogulásának módjait keresi, egyébvel pedig nem is törődhetik. Ilyen rendszer mellett hiába várjuk a közjólét fölvirágzását. Mindaddig, míg az emberi munka és minden portéka, mely az emberi munkának köszönheti létét: árú, a melyért árt kell fizetni: a termelő mindig azokra a portékákra fogja szorítani a termelést, a melyek nagyobb haszonnal, magasabb árral kecsegtetik, a munkaerő pedig azon iparágak felé fog özönlani, melyek magasabb bért fizetnek. A világverseny nyomása alatt a gabona ára annyira csökkent, hogy a mezőgazda saját kára nélkül nem képes kielégítő béreket fizetni. Másik oka a mezőgazda gyöngye versenyképességének magának a gabonának természete. A gabonanémű változhatatlanul

¹ An wirtschaftlicher Bedeutung hat die Landwirtschaft in den in Betracht kommenden. Kulturstaaten Europas im Laufe dieses Jahrhunderts beständig verloren, da infolge des gewaltigen Aufblühens von Handel und Industrie ein immer grösserer Prozentsatz der Bevölkerung wie der Kapitalien in diesen thätig ist. U. o.

egyforma, minőségben kevés a fokozat, e részben nem hasonlítható össze az ipari termékkel, mely sokkal versenyképesebb, mert módosítható, változtatható, a szükséglet szerint idomítható. A verseny nem nehezedik oly általánosan az ipari termékre, mint a gabonaműre. Amott az emberi leleményesség könnyíthet a verseny nyomasztó súlyán, emitt a verseny súlya összetöri az egyént kíméletlenül. Az ipari termelésben legalább időlegesen meg-megjelennek a magasabb bérek s innen magyarázható, hogy miért szaporodik annyira a városi proletariátus, s miért néptelenednek el egész falvak, vidékek A világverseny nyomása alatt ma már a földműves mezei munkája sem állandó megélhetést nem biztosít többé, sem pedig azokkal az esetleges kilátásokkal nem kecsegtet, melyek ipar és kereskedelem terén mindig biztatják a sokadalmakat. Ilyen körülmények között csak nagyon is igaznak tűnik föl. a mit ugyancsak Conrad mond, hogy tudniillik agrárválság idején a nemzeti tőkében és a nemzeti hozadékban való veszteség mindig jelentékenyebb, mint egyéb válságok esetén.

3. KÍSÉRLETEK A MEZŐGAZDASÁG EMELÉSÉBE. A mezőgazdaság circulus vitiosusban forog. Az őstermelő, a ki hajdanta, a mikor még kezdetleges eszközökkel dolgozott volt, Isten kegyelmére bízta verejtékes munkájának gyümölcsét, manapság ugyan hiábavalóságot követ el, ha esőért, vagy verőfényért imádkozik. Mert ha van bő termés, nem tudja, mit kezdjen vele, hiszen ilyenkor ára nincsen a gabonának, ha meg a bevetett mag szűken fizet, a gazdának nincsen mit piacra vinnie. Bármiképpen forduljon is a koczka, a termelő mindig vesztes marad s a mezőgazdaság már odáig hanyatlott, hogy szükségünk volna törvényre, mely intézkedjék, hogy a meg nem művelt föld kerüljön

vissza az állam tulajdonába, a mint annak idején hasonló törvényt kellett hozni a be nem ül te te tt erdőrészek miatt.

Lehetséges-e azonban a termelésnek mindinkább felgyülemelő súlyos bajait megorvosolni azokkal az aprólékos eszközökkel, melyekhez részben hozzányúlt már az állam s a melyeket részben még csak javaslatba hoztak az orthodox nemzetgazdák. Sem az őstermelés, sem az ipar nem vállalhatja el a terheknek és költségeknek viselését, a melyek előállanak, mihelyt a mai rendszer keretében az állam egy-egy veszendő ipari, vagy termelési ágat új életre akar kelteni. Mire vezetnek az ilyen kísérletek, mutatja a mindennapi tapasztalás. A czukorban alkalmas adótárgyat láttak és az államok siettek is egymásután szaporítani jövedelmüket az új adónemmel. Minthogy azonban majdnem valamennyi ország gazdaközönsége természet répát, bekövetkezett hamarosan a czukorban is a „túltermelés”. Megvédeni óhajtván az egyes államok ezt a jelentékeny őstermelési és ipar-ágot, már csak a hozadéki adó szempontjából is, egymásnak példájára kiviteli jutalomban részesítik a czukortermelőket. Ebből támad aztán az a furcsa állapot, hogy a czukortermelő ország lakossága az elfogyasztott czukor után fizeti a maga fogyasztási adóját s az általános adóban hozzájárul a kiviteli jutalmak fődözéséhez, vagyis minden ország, a mely czukrot visz a külföldre, drága áron jut hozzá a saját termeléséhez, de olcsó áron adja ugyanazt a terméket a külföldi fogyasztóknak.

Oroszországban több rendbeli sikertelen kísérlet után úgy segítettek magukon a czukortermelők, hogy egyezményt kötöttek, melynek értelmében belföldi fogyasztásra bizonyos megállapított mennyiségen túl egyetlen egy gyárnak sem szabad czukrot

termelnie. A belföldi árakat megszabja a *syndicatus*, olyanformán természetesen, hogy a terhes adók mellett is busás haszon jusson a termelőnek; az odahaza el nem kelt cukrot pedig egyszerűen külföldre viszik s eladják, ha kell, akár veszteséggel.

A kedvezménydíj tehát (*praemium*), melyet a cukorgyárosoknak adtak nemrégiben, megint csak az adófizetők terhére esik. Mert az állam jelen közgazdasági állapotaink közepette nem rendelkezik más jövedelmi forrással, mint az adóval. Ha tehát bizonyos csoportját a termelőknek az állam kedvezményekben, jutalmakban részesíti: szükségképpen megrövidíti azon a bizonyos csoporton kívül álló összes polgárait, mert a kedvezménydíjak csak az ő zsebükből kerülnek elő. Közgazdaságunkban a világverseny szabályozza a termékek árait. Igaz ugyan, hogy alapjában véve ebben a versenyben nincsen köszönet, de a mai keretek között e gyilkos verseny szükségszerű s nincs is értelme, hogy az állam a verseny nyomása ellenében versenyképességet iparkodjék kölcsönözni veszendő iparágaknak, mert ezáltal károsítja és gyöngíti a többi termelési- és iparágat s megnehezíti dolgát a többi gazdasági tényezőnek — egy termelési cikknek, egy termelési ágnak kedvéért. S ha legalább ezen az egyen igazán segíthetne! Ámde a világverseny piacán ez bizonytalan, kétséges, sokszor lehetetlen. Ha egy ország kiviteli jutalomban részesíti a termelés egy csoportját: ezzel még nem biztosította is egyszersmind a külföldi piacot, mert hiszen más államok is fölhasználják e utódot, hogy saját termelőiket versenyképessé tegyék.

De még ha sikerülne is diadalmaskodni ilyen és hasonló esetekben, szabad-e mesterségesen támogatnunk és gyámolítanunk a cukoripart, illetőleg a répa-termelést, ha ezzel veszedelembe visszük összes ter-

melésünket? Az elfogulatlan, józan ész nem inkább azt parancsolja-e, hogy minél teljesebbé, tökéletesebbé, többoldalúvá tegyük az egész termelést? Mennél többféle élelmicikk és kényelmi portéka terem az országban, annál függetlenebbek vagyunk más országtól; mennél kevesebbet termelünk szükségleteink fődözésére: függésünk annál szorosabb, létünk annál bizonytalanabb.

A mezőgazdaság nagytekintélyű szakfériai az élelmi szerek úgynevezett „túltermelése” folytán bekövetkezett árcsökkenés miatt azon töprenkednek, nem volna-e helyesebb és okszerűbb, föl hagyni egyáltalában a belterjes gazdálkodással s visszatérni a külterjes, csekélyebb eredményű gazdálkodási módra, mely legalább azzal az előnnyel jár, hogy kevesebb költséget kivan és fölcsigazza az árakat. Mintha csak az volna a kérdés, hogyan lehetne mindenáron, mesterségesen éhínséget előidézni; mintha az volna a termelés célja, hogy mennél többen koplaljanak és nyomorogjanak.

A gazdasági viszonyok visszafejlődése az utolsó néhány esztendőben, illetve a gabonatermelés hanyatlása ad absurdum viszi a kereskedelmi rendszert. Termelés dolgában egyedül az árak és vásárpiaçzok döntenek, nem pedig a valóságos szükséglet. Nem mélységesen erkölcstelen s egyúttal nevetséges is, a mikor az éhezők százezreit azzal akarjuk elhallgatni, hogy nekik éhezniök kell, hiába rimánkodnak, hiába lármáznak, hiába lázadoznak, mert hiszen senki sem lesz olyan bolond, hogy termeljen búzát vagy tengerit, vagy bármiféle élelmiszert, a melynek nincs kellő ára, a mely nem fizet elegendőképpen, íme a gazdasági rendszer végzetes ellentétben a társadalmi élet igazi szükségleteivel. Józan, értelmes, igazságos alapon gazdálkodó társadalomban csakis egy esetben lehetséges a termelés csökkentése, akkor ugyanis, ha

az általános szükséglet teljes kielégítése után főleg mutatkozik, illetve, midőn kiderül, hogy a főleg előállítására fordított közös erő és fáradozás más módon hasznosítható.

4. A TÚLTERMELÉS KÖVETKEZMÉNYEI. A világverseny szülte „túltermelés” roppant súlylyal nehezedik a mezőgazdasági osztályra: földbirtokosra, parasztgazdára és a földműves munkások millióira egyaránt. A földbirtokos, vagy a bérlő, a ki termelésében mások kezemunkájára szorul, az alacsony gabonaárak mellett nem győzi a munkabér fizetését, másfelől azonban nem is képes túladni a termésen, még olyan árak mellett sem, melyek alig fődözik az önköltséget. Válságos a földbirtokos helyzete, mert a földjáraadék mindinkább csökken, küzködik a bérlő, mert még a leszállított bérletösszeget is csak nagynehezen bírja előteremteni. Első sorban ő megy tönkre, kénytelen kiköltözni a megszokott, kedves hajlékból, mely immár otthonává lön, odahagyni a gazdaságot, melyhez ezernyi gond, nehézség és remény, házi, családi boldogsága füzte. Vagy kivándorol s új szerencsét próbál a tengerentúl, vagy pedig beköltözik a fővárosba, szaporítván a nyomorúságot, a proletariátust. A földesúr a maga nehéz helyzetében beruházások, gépek, talajjavítások révén akarja földjét jövedelmezőbbé tenni és — adósságba veri magát. Fájdalom azonban, e befektetések rendszerint későn történnek, a földesúr leggyakrabban megcsalódik várakozásában, akárhányszor tönkrejut s köztudomású dolog, hogy az ilyen „végzett” földesurak a hivatal-keresők sokaságát szaporítják. Állami alkalmazásra pályáznak, mert ez az egyetlen mód, mely ha nem is biztosít nekik kellemes vagy kényelmes helyzetet, de legalább megfelel műveltségüknek, társadalmi állásuknak, nevelésüknek és hiúságuknak. Magyarországon az 1848-iki átalaku-

lás óta félszázad telt el s az átalakulás nyomában támadt válságot földbirtokos-osztályunk ma is érzi még. Hiábavaló volt az állam minden erőlködése, a különböző jogoknak pénzbeli megváltása; hitelek nyújtása tőkekölcsonök nem képesek föltartóztatni azt a hanyatlást, melynek főoka tagadhatatlanul a feudális rendszer eltörlésében rejlik, de a melynek mindenesetre gátat lehetett volna vetni okszerű gazdálkodással. Az idő nem áll meg, a gazdasági viszonyok nagyon megváltoztak, a vagyon, tőke mozgékony és gördülékeny, hamar elgurul, ha erős kezek nem szorítják. A magyar nemeség, hazánk fentartó eleme, mely egy évezreden át dísze, ereje, zöme volt a nemzetnek, sőt hosszú időn keresztül maga a nemzet, — hibái miatt, melyektől a kiváltságos osztályok sohasem mentek, elveszítette kiváló jelentőségét, gazdasági súlyát, jóllehet mai gazdasági rendszerünk kedvez a földbirtoknak.

Ezen a különleges nehézségen egyébként más országok már sokkal régebben átestek volt, mindazonáltal a mezőgazdasági állapotok — értve az egész nyerstermelést — seholsem kielégítők. A continens minden országában jajgat a gazdaközönség a tarthatatlan állapotok miatt, s Éjszak-Amerika Egyesült államai a legutóbbi választás alkalmával olyan embert emeltek az elnöki székbe, a kinek gazdasági programjában benne volt az erélyes, könyörtelen védővamos rendelkezés az idegen termékek és árúk kizárására.

A parasztgazda helyzete is csak igen szörványosan alakul kedvezően, jóllehet ő egészséges gazdasági elv szerint cselekszik, mikor lehetőleg saját maga látja el szükségleteit s szerény igényeinél fogva is nagyon kevéssé szorul mások munkájára és portékájára. De még szerény igények mellett is mily nehezen képes megélni. Termelésének jobbára csak selejtesebb

részét fogyasztja el ő maga és házanépe; vannak egész megyék, a hol elégtelenül táplálkozik, úgy, hogy nincs is mit csodálni rajta, ha általában a szeszes italok élvezetének adja magát. Mindazt, a miért pénzt kaphat, beviszi a vásárra, saját asztalára abból semmi sem kerül. Nem is kívánja azt a szegény, csak meglenne biztos betevő falatja, de nincs meg ez sem, mert kevés a munka, szűk a kereset. Nyomorúsága hajtja őt aztán arra, hogy fölszedje sátorfáját s mindenét eladván, kivándoroljon az Újvilágba. Kiszakad otthonából, elhagyja családját s a tengeren túl verejtekével és könyveivel öntözi az idegen földet. Hol találunk a parasztnép között is megelégedett embereket; azon az aránylag kisszámú, jómódú telkesgazdán kívül, a kik a saját szájaktól vonják meg a falatot s megtakarított filléreikből kikerekítik kis gazdaságukat. Nyomorultan tengődő, éhező napszámosok kerülnek ki napról-napra a fálvaktól, szaporítandók a városi proletárságot. A milliók nem követelőzők, nem vágyódnak úri kedvtelések után, de legszerényebb szükségleteiket is alig bírják fődözni. Nyomasztó helyzetén való elkeseredésében földműves, napszámos azért esedezik, hogy ne bocsássanak az ő vidékére idegen munkásokat, hadd legyen övé a munka, a mi ott kínálkozik. Erre a könyörgésre azonban nem lehet hallgatni, mert, azt mondják, a szabad versenyt korlátozni nem lehet, az amúgy is alacsony árak mellett nem szabad eltiltani a földesgazdát attól, hogy esetleg olcsóbban termelhessen; az árakat hadd szabályozza kereslet és kínálat, menten minden mesterséges beavatkozástól. És a földesgazda nem is mulasztja el a maga hasznára fordítani a nagy munkakínálatot. Iparos, gyáros, kereskedő, szállító pedig hasonlóan cselekszik. Egyetlen cél az olcsó termelés, a munkások nagy tömegeinek megélhetése marad olyan

kérdésnek, a melylyel vajmi keveset törődnek. A termelőknék igazuk van, ők a rendszer értelmében járnak el, a mikor egyedül üzleti érdekeiket tartják szem előtt. Őket is csak addig pártfogolja és oltalmazza a rendszer, a míg annak erkölcstelen szellemében működnek s egyedül haszonra pályáznak.

5. OKSZERŰ NYERSTERMELÉS. A magángazdálkodás alapján álló, bármilyen gazdag nép és ország mindig az elszegényedés veszedelmében forog, ha nincsen önálló mezőgazdasági és ipari termelése, ha a jómódúak nem tudják beérni a honi termékkel, ha mulatni, élvezni külföldre mennek. Franciaország a forradalom előtt való korban a legsötétebb képét mutatja egy természettől dúsan megáldott, de anyagi tekintetben a tönk szélére jutott népnek. Az udvar és népe, a királyi hatalom fényében sűtkérező Paris elprédálta dőzsöléseiben az egész nemzet jó-rossz munkájának, szorgalmának, tevékenységének összes gyümölcset. Németország hamarosan költötte el a francziáktól kapott több milliárdnyi hadisarczot, ámde ugyanakkor hozzálátott ipari termelésének, külkereskedelmének erélyes, cél tudatos fejlesztéséhez. Oroszország követi leginkább azt a józan gazdasági politikát, hogy rendszeresen, fokozatosan ráadja magát saját szükségleteinek otthon való előállítására, tekintet nélkül arra, hogyan gazdálkodik, hogyan boldogul a többi nemzet.

A népek története arról tesz tanúságot, hogy akár mint Spanyolország, a gyarmatokat foszszuk meg kincseiktől, akár mint más országok, saját bányáinkból hozzuk napfényre az aranyat: pénzzel boldogulni nem lehet: az Óceánon innen és túl látjuk, hogy a cél tudatos mezőgazdasági és ipari termelés tudja csak a jólétet biztosítani; e nélkül odáig sülyedünk, mint bizonyos keleti népek, melyek ma csak azért vannak, hogy

más, élelmesebb népektől kizsákmányoltassanak. Lehet-e ilyen körülmények között ragaszkodni ahhoz a gazdasági rendszerhez, melynek alapja fictív és nem igazi érték, pénz és nem a munka?

A földbirtok az egyetlen tőke, mely fönmarad örökké, az egyetlen vagyon, melyet még a legnagyobb csapások sem pusztíthatnak el teljesen. A közösség, mely ezt a tőkét elidegeníti, magánosok kezére adja, megkárosítja önmagát. Valaminthogy nem nélkülözhetjük a levegőt és vizet, azonképpen a földről sem mondhatunk le, a talajról, melyen járunk s a mely egyik föltétele életünknek és megélhetésünknek.

A nyerstermelés válsága csak közös gazdálkodásban szűnhet meg. Az állami kezelésben végzett termelésnek és gazdálkodásnak azt vetik szemére, hogy nehézkes, burokratikus berendezése miatt sem oly gazdaságosan, sem oly eredményesen termelni nem képes, mint a magánvállalkozó. Ez a fölfogás igen tetszetős, de valójában meg nem állhat. A magántermelő — természet szerint — a szükséges jószág minél gyorsabb és minél olcsóbb előállítására törekszik. Célja az, hogy mennél kevesebb költséggel és fáradsággal mennél nagyobb hasznot seperhessen be s e cél érdekében igen gyakran attól sem riad vissza, hogy a fogyasztó jelentékeny kárával gyarapodjék. A mai gazdasági rendszer szinte rákényszeríti az egyént, hogy felebarátja megrontása árán boldoguljon ő maga. AZ állam azonban — a mikor termel is — szükségképpen magasabb szempontból indul ki. Az állam célja — s más nem is lehet — a közszükséglet kielégítése. Az állam tehát egyfelől óvakodni fog rossz, talán kártékony anyagot használni föl a termelésben, másfelől, azonban rablógazdálkodást sem fog folytatni, mint a magántermelők teszik s törekedni fog a talajnak, anyag-

nak kíméletes, gazdaságos fölhasználására. Vadászat és halászat után élő törzsek minden gazdasági fölfogás nélkül élnek s nem törődnek azzal, hogy vizeikből kipuштul a hal, erdeikből kivesz a vadállomány. Polgárisodott államokban is a sajátjukkal korlátlanul rendelkező, ellenőrzés alatt nem álló erdő- vagy bányabirtokosok manapság vajmi keveset törődnek azzal, hogy erdeik irtásával, bányáik rendszertelen, harácsoló kiaknázásával megélhetési vagy közegészségi tekintetben nagy károkat okoznak az utánuk jövő nemzedékeknek. Magántermelésben a föld felszínén és ménében rejlő kincsek kiaknázása általában csak a biztos elárúsításból várható pénzbeli nyereség szerint igazodik; magántermelő úgyszólván nem is folytathat józan, okszerű gazdálkodást, mert ez a verseny nyomása alatt vagy igen csekély nyereséggel jár, vagy éppen — s ez történik leggyakrabban — veszteséggel sújtja. Valamely czikk előállítására, egy bánya kiaknázására, egy iparczikk gyártására egyfelől a termeléshez szükséges munkaidő, a ráfordítandó költségek, másfelől a termék piaci ára döntők. Ilyen szempontok szerint igazodik a nyersanyag kihasználása, vagyis, hogy gazdaságosan használják-e föl, vagy pedig eltékozzolják teljesen a benne rejlő értéket és erőt. Hogy kipótolhatatlanul pusztítják el az illető őszanyagot vagy nyersterméket, azzal a magántermelő, mezőgazda, erdő- vagy bányabirtokos, iparos vagy vállalkozó nagyon ritkán gondol és többnyire nem is vehet rá ügyet, mert a versenyszabta árakkal szemben ő még saját termékével sem rendelkezhetik szabadon. Alá van vetve a kereslet és kínálat megdönthetetlen hatalmának; neki a jutányos árakra való tekintettel a lehető legolcsóbban kell termelnie s portékáját minél olcsóbban áruba bocsátania; munkával, idővel, bérrel

takarékoskodnia kell, ennél fogva a nyers anyagot nem dolgozhatja föl elég finoman, gondosan, gazdaságosan, a kőbányában levő kisebb ereket ki sem fejtheti, noha ezeknek is szép hasznát lehetne venni.

Ilyen értelmetlen, a közösség megkárosításával járó rablógazdálkodásra a jól szervezett állami, köztermelés soha rá nem szorul. A közös gazdálkodás alapján álló, közös termelésre berendezett állam mindig rendelkezik elegendő munkaerővel, tehát elegendő idővel arra, hogy józanul, értelmesen, belterjesen gazdálkodjék minden téren. Az állam leggazdaságosabban termelhet. Kímélheti egyfelől magát a munkaerőt, mely a mai, szervezetlen gazdasági életben szétforgácsoltatik, elpazaroltatik, megfeszítettik nem egy munkás életének veszedelmével és egészségének nagy kárára; másfelől pedig kíméli a nyersanyagot, ősi terméket, szerszámot és azt a számtalan eszközt, melyeknek gazdaságos alkalmazására magántermelés mellett még csak gondolni sem lehet. Hogy a magántermelés mennyi visszaéléssel jár, annak bizonyossága, hogy a mai állam is kénytelen közbelépni s egy-egy törvénnyel gátat vetni a közérdeket komolyan veszélyeztető rablógazdálkodásnak. (Erdőtörvény.) Az államhatalom azonban, mai keretei között vajmi keveset tehet a folytonosan veszélyeztetett közérdekért.

XXVI. A MUNKÁS-KÉRDÉS.

1. A MUNKÁS HAJDAN ÉS MOST. Még a legszakavatottabb nemzetgazdák, írók és tudósok sem látják be a kereskedelmi rendszernek ama gyökeres hibáját, mely lehetetlenné teszi, hogy a vagyontalan osztály a körülmények bármily kedvező változása esetén is könnyíthessen helyzetén. A munkabérnek bármily nagyarányú emelkedése vagy csökkenése sincs befolyással a javak hozzáférhetőségére. Akár meggazdagodik a vállalkozó, a ki sok munkást foglalkoztat, akár elbukik a versenyporondon, akár emelkedik a tőkejáradék, akár pedig alábbszáll, akár egyszerűen, takarékosan él a vagyontos osztály, akár pedig fényűzőn: a sokaság jólétére vagy megélhetésére ez számbavehető befolyást nem gyakorol. A termékek árának alakulására nézve egyedül a pénz vásárlóképessége mértékadó; a bérek, munkadíjak felszökkenésével mindig megdrágulnak egyszersmind az élelmi és általános szükségleticikkek; alacsonyabb bérek és díjazások mellett viszont emelkedik a pénz vásárlóképessége, így az arány lényegében mindig ugyanaz marad. Ez éppen a kereskedelmi rendszer természete.

A régi iparos-rendszer és czéhintézmény megszo-

rította ugyan a fogyasztást, mert hiszen csakis az előkelőknek, a vagyonosoknak, a kiválasztottaknak volt módjukban megszerezni a szép bútorokat, a hasznos tárgyakat s a drága fényűzési cikkeket. Mindamellett az iparos és a munkások, a mester és legényei nem nélkülöztek. Dolgozniok kellett, de legalább nem koplaltak. Czipész, szabó, asztalos, lakatos, meg a többi mesterember dolgozott megrendelésre, igaz, hogy nagyobb tőke nélkül, de nem is mentek tönkre olyan hamarosan és olyan nagyszámmal, mint manapság. A gépek, gyárak, a tömeges termelés, valamint a világszerte kifejlődött közlekedés révén a tömeges piacrahozatal gyökerestül megváltoztatták a helyzetet. Ledőltek a régi korlátok, leomlottak a régi választófalak, általánosabbá lőn a fogyasztás, széles körökben terjedt el a legkülönbözőbb cikkek használata. Míg a XIX. század első évtizedeiben egy szerény család egész holmija megfért a padlózatlan szobába állított díztelen ládában meg a mestergerendán, a hol belepte a por: manapság szerénysorsú családok lakásaiban is különféle alakú bútorok díszelnek, a mik régen kényelmi vagy fényűzési portékák voltak nagyurak termeiben és aránylag nagy anyagi áldozatba kerültek. Ez a jelenség mintha azt mutatná, hogy napjainkban a tömeges termelés, valamint a fejlődöttebb munkamegosztás következtében a jólét általánosabbá vált. Fájdalom, ez csak látszat, mert e jelenséggel szemben ott áll a nagy tömegek szűkölködése, a mely sohasem volt még olyan nagyarányú, mint éppen napjainkban, ott áll az emberek élet-halál harca a társadalomban, a mely sohasem lehetett hevesebb, mint éppen manapság.

Főnálló gazdasági rendszerünk mellett a munkás többnyire azt a bért nyeri, mely saját személyének

föntartására szükséges.¹ Lehet a munkás szükséglete szűkebb vagy tágabb körű, a bér mindig éppen csak a megélhetés mértéke körül forog. Az ember igényei az étellel szemben, boldogulás, jólét, kényelem dolgában rugalmasak; a körülmények bővítik, a kényszerűség összeszorítja. A mindennapi tapasztalásból tudjuk, hogy emberek, a kik jólétben éltek, kényelemhez szoktak, sőt tekintélynek örvendettek volt, midőn sorsuk rosszra fordul, mikor forrásaik egymásután kiapadnak, fokozatosan lemondanak, megnyírbájlják igényeiket, nem jószántukból, nem belső elhatározásukból, nem azért, mintha szakítanának önmagukkal, régi hiúságukkal, hanem egyszerűen azért, mert rajtuk a kényszerűség parancsa. Csak a bölcs és az askéta az, a kinek életrendjét nem a viszonyok változása szabályozza, hanem egy változhatatlan, belső meggyőződés. Másrészt pedig látjuk, hogy a közönséges ember, ha a sors kegyelméből szűk anyagi helyzetből jó módba kerül, nagyon hamar beletalálja magát a kényelembe, költekezésbe, fényűzésbe; az uborkafára fölkapaszkodott nyárspolgár oly hamar beleszokik a gazdag tőkés szerepébe, mintha soha életében nem küzdött volna szükséggel, nélkülözéssel. Életigényeinket, a jólét iránt való követelményeinket mindig az e l é r h e t ő s é g szabályozza. Az utcزابurkoló beéri az ő sovány ebédjével, melyet ott költ el az utca közepén, vagy esős időben egy ház eresze alatt; még pihenőjét is ott tartja, a fölhányt buczkán s fejét a kemény gránitkoczkára hajtja. Kemény a párna, a melyen pihen, sovány az ebéd, a melyet elkölt, és mégis beéri vele, mert hiszen fáradsá-

¹Noha itt általában az ipari munkásról van szó, megjegyzem, hogy munkás alatt minden olyan tagját értem a társadalomnak, a ki testi vagy szellemi munkát végez kiszabott díjért, fizetésért, bérért napszámért.

gos munkája árán fönn tudja legalább tartani magát, nem fenyegeti az éhenhalás, holott van számtalan más ember, a kinek koplalás, nyomorgás az élete, mert nincsen munkája.

A vállalkozó, a gyáros, szóval a tőke, mikor a munkáit szerződteti s a bért vagy díjazást megállapítja, nincs tekintettel a munkás életigényeire, az alkalmazott személyes szükségleteire. Egyedül a világverseny értelmében jár el s veszi a munkát annak piaczi árán. Tőke és munka között létrejő tehát egy adás-vevési egyezmény, a tőke vesz, a munka elad. A munka csak olyan áru, mint a többi, az egyezmény is csak olyan vásár, mint a többi. Hogy a munkásnak vannak életigényei, hogy van családja, nevelésre szoruló gyermeke, ez nem tartozik a munkaadóra, a ki a legényember munkáját éppen úgy fizeti, mint a hat gyermeket eltartó családapáét, ha csak a két munka között minőségileg nincsen nagy különbség, a mi ismét más kérdés. És a vállalkozó nem is tehet másként. Ő maga is csak egy kereke a rendszernek, neki is arra kell fordulnia, a merre az áram hajtja.

2. MUNKABÉR ÉS JÓLÉT. A munkásnép abbeli sűrű panaszát, fölajdulását, hogy nem tud megélni, a mai rendszer védelmezői azzal iparkodnak elütni, hogy a munkabér manapság magasabb, mind volt ennekelőtte, ámde a vagyontalan osztályok nem hajlandók a takarékoskodásra. Az érvelés mindkét részében fölszínés. Tudjuk jól, hogy a magasabb munkabér egyértelmű a pénz csökkent vásárlóképességével s hogy ennél fogva a munkás sorsa magasabb munkabér mellett sem kedvezőbb. Ebből önként következik, hogy a munkás nem rakhat félre keresményéből, mert félre rakni csak a fölösleget lehet, a munkásnak azonban a szükségre sem mindig telik. Nap-nap után pangást tapasztal

talunk a különböző termelési ágakban. Ritka eset, hogy valamely bérmunkás állandó, biztos foglalkozásban van, hogy kereset, megélhetés dolgában csak a közel jövő elébe is megnyugvással nézhet. A földműves-nép munkája, elfoglaltsága rövid pár hétre szorítkozik; akkor, nevezetesen aratáskor sürgős a munka és meglehetősen kielégítő a bér. De aztán, hosszú hónapokon keresztül ki törődik vajjon a mezei munkás sorsával, ha csak a kormány, az éhező nép sorsát enyhítendő, szükségét nem látja valamely nagyobb vállalkozásnak, közmunkának, csatorna-, út- vagy vízszabályozásnak a megindítását.

A munkástömegek elégtelensége leginkább abban nyer kifejezést, hogy a bérösszeg csekélysége miatt panaszkodnak. Ők csak azt érzik, hogy a mai állapotok között súlyos nehézségekkel kell küzdeniök, a munkaadó, tőkés osztályban természetes ellenségüket és kifosztójukat látják és gyűlölik. A munkások sorsa valóban igen szomorú. Az újabb korban lábrakapott nagyban való termelés csaknem teljesen szakított azzal a régi gazdálkodási móddal, mely szerint egy-egy munkaadó vagy telkesgazda természetben látta el munkásait s a teljes ellátáson kívül még valami bért is juttatott nekik. A század elején még a kisipar körében is nagyban divatozott ez a rendszer. Ma már kihalt majdnem egészen. Csak a magánosok cselédjei vannak abban az aránylag tűrhető, sőt kedvező helyzetben, hogy ellátásukról gazdájuk gondoskodik. Ezeket s a mezei munkások egy részét nem tekintve, a viszonyok gyökeresen megváltoztak. A munkásnak nincsen többé sem otthona, sem egyáltalában nyugalmas hajléka azon a telepen, a hol dolgozik és termel; nincs ellátása a tőkés gazda házánál, nincs helye annak asztalánál, földönfutó lett, a kinek sorsa mindig bizonytalan, kere-

sete csekély, akármily ügyes, tehetséges és szorgalmas. A legkisebb változás, mely megakasztja a gyártmány kelendőségét, elüti munkájától és kenyerétől a munkást. Ha fölzúdul szomorú sorsa miatt, ha panaszkodik, elégedetlenkedik, ha kiköt zsarnokaival, vagy munkabontásba bocsájtkozik: csak jobban elrontja a dolgát, elbocsátják, megfenyítik, eltoloncsolják.

Ámde maguk a munkások is nagy tévedésben vannak, a mikor azzal hitegetik magukat, hogy magasabb munkabér lendíthet sorsukon. Csak pár évtizedre tekintsünk vissza s rögtön szembeötlik, hogy a bérek annakelőtte sokkal csekélyebbek voltak s fokozatosan emelkedtek mostani színvonalukra. Ám ezzel szemben egyidejűleg ötlük föl az is, hogy a kenyér és hús, tehát a legfontosabb élelmiszerek folytonosan drágultak. Magyarországon negyven esztendővel ezelőtt négy garason — mai pénzben tizenhat filléren — annyi kenyeret kapott a vevő, a mennyiért ma legalább is harminc fillért kell fizetnie. Jóllehet nagy haladást tettünk a mezőgazdasági termelésben, hatalmasan fokoztuk a productiót, a kenyér mégis csak drágult s bármily nagyot haladott állattenyésztésünk: a hús ára a régi árak négyszeresére, sőt még többszörösére is emelkedett.

Még sajtóságosabbá válik e jelenség, ha tekintetbe vesszük, hogy az árak a világverseny nyomása alatt rendszeresen csökkentek. Ugyanaz, vagy talán silányabb minőségű búza, melyet malmaink az utóbbi esztendőekben hat-hét forintjával vásároltak, húsz vagy még tizenöt esztendővel ezelőtt is tizenkét-tizennégy forintjával volt csak eladó. Ugyanígy állunk a marhatenyésztés dolgában. De a többi termék ára is csökkent. Magyar gyapjaink huszonöt esztendővel ezelőtt még száz-százhusz forinton keltek, most felényivel kisebb

áron kerülnek eladásra. Az olcsó liszt mellett azonban drága a kenyér, az olcsó marha mellett drága a hús.

E jelenséget egyrészt a munkabér emelkedése magyarázza meg. Régebbi időben drágább nyerste-mények mellett is olcsóbb lehetett a kikészített portéka, abból az okból, hogy csekély volt a munkabér, melyet a portéka árába be kellett számítani. Mennél magasabb a munkabér, szükségképpen annál drágábbnak kell lennie minden portékának. Magasabb munkabér több pénzt, több pénz kevesebb vásárló erőt, ez pedig drágább portékát jelent. Magasabb munkabér tehát nem mutat még kedvező viszonyokra s csekélyebb bérből nem lehet a munkás-osztály kedvezőtlenebb helyzetére vonni következtetést. A magasabb munkabér mellett még az általános viszonyok, a verseny, az adóteher is mind befolyolnak arra, hogy olcsó liszt mellett is drágább legyen a kenyér, mint hajdanta. A pék, a ki számos más drága cikkre és portékára szorul, a kenyér árát ezekhez kénytelen szabni s így drágul meg a kenyér, bármilyen olcsón vesztegetik a lisztet.

Nem önáltatás-e tehát, a mikor a munkás minden erejével magasabb bérért küzd s örül, mikor azt keserves küzdelem árán kivívhatja? A bért nem természetben szolgáltatják ki neki, hanem pénzben. Pénzzel azonban csak vásárolni lehet s mindig csak a szerint, hogy milyen ára van az illető terméknek.

A pékmester emelheti ugyan legényei bérét, de minthogy süteményének árát költségei és saját megélhetése arányában állapítja meg, világos dolog, hogy a régi és az új, magasabb munkabér különbözetét be kell tudnia termékeinek árába, hacsak magát hamarosan tönkre tenni nem hajlandó. És ekkor bekövetkezik a kenyér megdrágulása, mely kárával jár a sütőlegényeknek és az egész fogyasztó közönségnek, mert azt

a darab kenyeret, melylyel a munkás annakelőtte jólakott, most jóval drágább áron kénytelen beszerezni; a mit pedig a régi áron kaphat, az nem elegendő a jóllakással.

A pékmester részéről történt béremelésnek elmaradhatatlan következménye, hogy valamennyi cikk, áru és szolgáltatás megdrágul, mert senki sem hajlandó viselni azt a kárt, melyet a kenyér megdrágulása ró reája. Valamennyi gyári munkás, gazdasági tényező, hivatalnok és alkalmazott, szóval az egész közönség a maga bérének, díjazásának, fizetésének emelését követeli, a mint hogy ezt a gazdasági processust tíz-tíz évi időtartam alatt rendszeren van alkalmunk tapasztalni.

Emelkedett ugyan a munkabér, a sok különböző díjazás, de az emelkedés arányában drágább lett egyúttal az élet, a magasabb díjazások nyomában nem következhetett be az általános jólét emelkedése. A mai forint vásárló ereje nem nagyobb, mint volt a húszasé negyven-ötven évvel ezelőtt.

A munkabér-rendszert nem lehet igazságos, a tömegek jólétét biztosító gazdasági alapnak elismerni. A munkás az ő bérét a cserét közvetítő értékhelyettesítőben, tehát pénzben kapja ki és nem „természetben” s ebben rejlik a bérrendszer orvosolhatatlan hibája. A pénzben kiszolgáltatott bér csak az esetben volna valódi ellenszolgáltatás a munkáért, ha abban az őszszegben rejlő vásárlási erő, tehát ha a pénz értéke megfelelne a végzett munka értékének. Ez azonban a termelés mai szervezete mellett lehetetlen. Mennél nagyobb a munkabér, vagyis mennél több pénz kerül a munkásosztály kezébe, aránylag annál csekélyebbé válik a pénz értéke, tehát vásárlóképessége, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a pénz is jószág s mennél több van belőle, annál olcsóbb, tehát értéktelenebb.

Ezért nem segíthetnek a munkáson a munkabéremelések.

Az első portéka, melynek emelkedik az ára, az, a melynek termelője először emeli munkásai bérét. Minden más termelő is iparkodik azután emelni termékeinek árát mert kénytelen a termelési költségekben mutatkozó különbséget áthárítani a fogyasztóra, a mi csakhamar általános drágaságot von maga után. Ilyen körülmények között nem vagyok képes megérteni azt a félszeg okoskodást, mely szerint nagyobb munkabérek lendítenének a munkás sorsán. Valóban beállana ez a javulás, ha csakis tímárok vagy csakis esztergályosok, csakis favágók vagy csakis gépfűtők volnának a világon; ha a jószágok megdrágulásának circulus vitiosusában nem válnék haszontalanná minden béremelés. Ha például megtörténhetnék az, hogy a mezei munkások bérenek megkétszerezése után sem a kenyér, sem a bor, sem a ruha, sem a szállás ára nem szöknék föl: akkor ezen a néposztályon segítve lehetne, akkor azok a szegény emberek félrerakhatnának valamit avégből, hogy emberibb módra éljenek, tisztább ruhában járnak, világosabb, kényelmesebb hajlékban lakjanak. Ez az állapot azonban a mai rendszer keretében soha be nem következhetik. Először azért nem, mert a magasabb munkabér esetén szaporodik a pénz, tehát drágul a portéka, másodszor, mert a verseny vastörvényénél fogva a termelő a magasabb munkabért kénytelen beszámítani a cikkek árába s így a drágulást éppen az indítja meg, a ki humánus volt munkásai iránt és megadta nekik, a mit kívántak: a nagyobb bérösszeget.

A munkabér semminemű összefüggésben nincsen sem a termelés mennyiségével, sem pedig azokkal a nagy előnyökkel, melyeket az új találmányok s a folytonosan szaporodó gépek nyújtanak. Más szóval: sem

haladásunk, sem termelésünk folytonos hatványozása nem váltja kedvezőre a munkás helyzetét. A munkásnak mindebből csak annyi haszna van, a mennyi mint fogyasztó a háramlik reája a mikor például a tömeges és olcsóbb előállítás folytán valamely árút a többi vevővel egyetemben ő is olcsóbban szerezhethet be. Munkabére azonban nem hogy növekednék, de sőt ellenkezőleg csökken, mert az új meg újabb szerkezetű gépek több és több munkást szorítanak ki a gyárakból, műhelyekből, s a tömeges munka-kínálat mellett a munkabérnek csökkenő irányzatot kell követnie. A könyvkötősegédnek fárasztó, terhes munkája után hajdan is volt annyi bére, hogy valamiképpen megélhetett belőle, több manapság sincsen. Azzal a munkaerővel, mely annak előtte száz kötés elkészítésének felelt meg, ma ezer, sőt ötezer, vagy talán még több kötetet lehet elkészíteni. A gépek annyira hatványozzák a munkaerőt, hogy bármily mértékben növekedik is, a szükséglet, eleven erőben, ember-anyagban fölösleg támad a melyet a gép kiszorít a műhelyből, a gyárból. A munkakeresletnek természetesen egyúttal az is a következése, hogy a munkadíjak leszállanak. A varrónő, a ki régente egy hétig dolgozott egy csinos ingen, most a gép segítségével tízszeresét képes elvégezni a régi munkának s való az is, hogy az ing jelentékenyen olcsóbbá lett. De sem a varrónő nem élhet jobban, mint annak előtte, sem a többi munkás nem juthat hozzá az annyira olcsóbbá lett inghez, mert az ő bérük is csak annyi vásárló erőt képvisel, a mennyiből magukat szűken eltarthatják.

A munkáskérdés egyedül azon az alapon oldható meg, hogy a bér helyébe a természetben való ellenszolgáltatást léptetjük. Ezt azonban nem bízhatjuk többé az egyes gyárosra vagy munkaadóra. Régebben, a kézi-

munka korszakában, a mikor mester és legény szinte családias viszonyban éltek egymással: helyénvaló, természetes volt, hogy a legény a mester házánál nyerje teljes ellátását. A gépek, a nagytőkék, a nagyban való termelés korszakában, ez többé keresztül nem vihető. Egy-egy gyártelep százával, sőt ezrével foglalkoztat munkásokat, ennyi embernek ellátását, gondozását nem lehet egyesekre bízni. Ez csakis az államnak lehet föladata.

A „Truck” rendszerrel járt visszaélések is bizonyítják, mily nagymértékben szorulnak rá a munkások az állam védelmére, saját munkaadóik kizsákmányoló törekvései ellenében.

Csakis az áldatlan bérkérdésnek tudhatjuk be, hogy természeti kincsekben dús európai államokból tömegesen vándorol ki a nép s hogy a műveletlen osztály szinte mindenütt könnyen hajlik államfölforgató tanításokra, könnyen enged az izgatók csábításainak s mind sűrűbben vetemedik tettleges merényletekre. Ugyanaz a Sicilia, mely harmadfélezer esztendővel ezelőtt éléskamrája volt egész Olaszországnak és Carthágónak, ami korunkban nem képes kenyeret adni saját lakosságának. Magyarország, mely ki sem heverte még a török hódítás és a tatárjárás pusztításait s csak gyér lakosságot kellene eltartania, felföldi népét kivándorlásra kényszeríti, hogy a tengeren túl keresse boldogulását, a legzsírosabb, legtermékenyebb területeken pedig a nép föllázad s kitűzi a földosztás lobogóját.

3. A STRIKE. Az egyéni szabadság és az egyesülési bátorság, melyet a mai államok törvénykönyveikbe igtattak, megteremtett egy sajátságos módszert, mellyel a munkás föllép a tőke ellen: a strike-ot, a tömeges munkamegtagadást. A strike tiltakozás a tőke kiszípolozó működése ellen, a törvények keretén belül, mert hiszen manapság kötelezni a munkára senkit sem lehet. A tapasztalás azonban meggyőz bennünket arról, hogy a strike soha és sehol sem vezetett igazi sikerre, vagyis soha sem vonta maga után a munkás-

osztály sorsának javulását. A helyett, hogy lendítettek volna dolgukon a strike-olók, napokra, sőt hetekre nyomorra, szűkölködéssre vetették egész családjukat, éheztek és nyomorogtak a győzelem reményéért s legjobban esetben is csak olyan engedményeket tudtak kiereszkölni, a melyek aligha állottak arányban az elszenvedett nyomorral, a kiállott szenvedéssel.

A strike-nak a mai gazdasági keretben soha eredménye nem lehet. A kereskedelmi rendszer mellett természetesen sőt szükségszerű, hogy tőke és munka harcában mindenkor a munka legyen az, mely a rövidebbet húzza. Nézzük először a kereskedelem cosmopolita voltát, a melyről már részletesen szöletünk. Az egyes államok manapság nem alkotnak külön gazdasági területeket olyan értelemben, hogy egy-egy ilyen piacnak saját törvényei volnának. Mindent elnyel a világpiacz, a termelvények ára az egész világ árfolyamainak hullámzásától függ. Ennek az a következtése, hogy az egyes országokban fölföllobbanó strike nem hozhat létre kedvező díjváltoztatásokat a munkás számára. A munkásokat foglalkoztató vállalkozók szintén kényszerhelyzetben vannak a világpiacz áramlatai folytán. A világvásáron minden termelő mulhatatlanul rá van utalva arra, hogy terményeit minél jobban értékesítse, vagyis hogy pénzt kapjon érték, mert saját, sokféle szükségletét ő is csak pénzen tudja beszerezni. A világvásáron igen különböző tényezők döntenek a javak árára nézve. Ingyenes vagy olcsó földbirtok, ingyenes vagy olcsó tüzelő-anyag, olcsó nyersanyagok, olcsó pénz vagy gépek, jelesebb ügyvitel és takarékosabb kezelés, mind megannyi fontos tényező a termelvény versenyképességének fokozására. Ha Ausztrália nyers gyapja csak ötöd- vagy tizedannyiba kerül, mint ugyanolyan minőségű honi gyap-

jünk, akkor a posztót ausztráliai és nem magyar gyapjából fogják készíteni. Mit tehetnek ilyenkor a magyar vállalkozók? Kénytelenek összes termelési költségeiket apasztani, vagyis egyéb kiadási tételeik között leszállítják a munkadíjat is ama határig, melyen túl a munkás ínsége kezdődik. S a vállalkozó nem is tehet másképp. Hogy idegen versenytársával megküzdhesen, neki is olcsóbban kell adnia portékáját s ezt csak úgy teheti, hogy apasztja a termelési költségeket. Ugyanebből az okból kénytelenek a vállalkozók dacolni a munkásoknak béremelésre irányuló követeléseivel. Nekik a világversenyhez kell igazodniok s hiába átkozza a munkás a vállalkozót, ez nem segíthet rajta, vagy csakis a saját érdekeinek fölláldozásával, erre pedig semmiféle vállalkozó nem hajlandó. Ha a munkások megtagadják a munkát, a vállalkozó hozat munkást más vidékről vagy külföldről is. Nemzetközi berendezésünk neki ezt is lehetővé teszi.

Addig, míg egy-egy gazdasági terület teljesen el nem tudja különbözni magát más gazdasági területektől, míg minden egyes ország termelése a világpiacra van utalva, míg a termelvények ára az egész világ árfolyamainak hullámozása szerint igazodik: addig az egyes országokban előforduló munka-megtagadás semminemű valóságos eredménynyel nem járhat. A kereskedelmi rendszer ellenében haszontalan kísérlet minden strike, sőt minden erőszakosság, mely nem magát a rendszert iparkodik megbuktatni. A míg az emberek rabjai maradnak e rendszernek, addig hiába minden lázongás és minden fölforgatás. Lehet lerombolni Bastille-okat, kivívni politikai szabadságokat, kiereszokolni magna chartákat, megdönteni régi államrendet, állítani helyébe újat: mindez azonban nem hozhatja létre a gazdasági állapotoknak annyiszor óhajtott

jobbrafordulását, néni hozhatja meg a tömeg jólétét; sem a francia fogadalom conventjei, sem a strike-rendező nemzetközi bizottságok nem vitték egy lépéssel sem odább a sokaságot a könnyebb megélhetés felé. Azok az erőszakos, nem egyszer borzalmas harczok, melyek fürgeteg módjára pusztítottak, azok a rettentő eruptiók, melyeknek lángjaiban millió kéz verejtékes munkájának alkotása omlott hamuvá: vajjon minő eredményre vezették az emberiséget? Azokban a vészes forrongásokban szünetelt ugyan a munka, de elpusztult a munkás is; megszűnt a vagyon, de áldozatul esett sok munkás-család existenciája is.

Ha a strike-ot minden nemzetközi vonatkozástól menten vesszük is szemügyre, hiábavalósága, meddő volta így is azonnal szembeötlik. Kifejtettük már több ízben, hogy a gazdasági élet szerves szövevényében nem lehet útját állam annak, hogy egy-egy portéka vagy termelvény drágulása maga után ne vonja — bizonyos idő multán — valamennyi többi portéka megdrágulását. A magyarországi pékstrikenak az lett az eredménye, hogy az utolsó tíz esztendő folyamán mindennemű termelvény, czikk, munka és szolgáltatás ára nagyobb lett s a mit annakelőtte megkaptunk egy forinton, azért ma körülbelül egy forint és ötven krajczárt kell adnunk. De ennek az ár-emelkedésnek nem volt és nem is lehet kedvező befolyása sem a munkás-osztály jólétére, sem az ország vagyonosodására. Csakis a pénz értéke változott. A pékstrikenak természetes — fájdalom, kellőképpen figyelembe nem vett — következménye az volt, hogy az asztalos, lakatos, gyapjú- és vászonszövő, látván a kenyér árának emelkedését s tapasztalván, hogy az ő munkabéréből a drágább kenyérré már nem futja: ugyancsak munkabérének emelését követelte. Ez a bér-

emelés be is következett s maga után vont a azt, hogy az ország valamennyi iparosa, kereskedője, háziura, közhivatalnok: szóval a társadalom minden egyes gazdasági tényezője — a kenyér drágulásával megnövekedett termelési költségekre hivatkozván — magasabbra szabta saját munkájának, szolgalmányának árát, úgy, hogy néhány esztendő alatt a pékek-megindította strike következményeképpen az összes értékek és termelvények megdrágultak, a miből természetesen káruk lón a pékeknek is, a kik így semmiféle hasznát sem láthatták a kivívott magasabb bérnek, mert hiszen a mily arányban az ő bérük emelkedett volt, ugyanazon arányban drágább lett a hús, a lakás, a ruha s minden egyéb életszükséglet. A termelőnek, a ki azt hiszi, hogy költségeit mind áthárítja a fogyasztóra, tudnia kellene, hogy fogyasztó ő maga is, a mit a vámon nyer, azt veszi a réven, a mit mint termelő megszerez, attól, mint fogyasztó elesik. Bármelyik ágában a termelésnek történik olyan mozgalom, mely az árak felszökését okozza, az eredmény mindig csak az lesz, a melyet fentebb bemutattam. Strike-kal éppen oly kevésbé lehet megoldani a vajúdo kérdéseket, mint a hajdani fölkelésekkel vagy hatósági árszabásokkal.

A strike káros és meddő volta élesen tűnik szembe akkor is, ha az államháztartásra való hatását vizsgáljuk. Az állam a maga szükségleteit, a melyek milliókba és milliókba kerülnek, majdnem kizárólag a munka megadóztatásából fődözi. A száz és százra menő milliókat az egész nemzet hordja össze, adó fejében, legtöbbet és legsúlyosabban adózik pedig a szegény nép, mely csak a keze munkájából tartja fenn magát. A legkülönbözőbb adónemek mellett már a legrégibb korban életbe léptette az állam az egyedárusítást, a sokféle monopóliumot. Magyarországon, mely hosszú időn ke-

resztül majdnem szüzen maradt a monopóliumtól, csak az utolsó évtizedekben fejlődött ki az egyedárúsági rendszer. Magában foglalja a sót, a dohányt, a szeszes italokat. A pékstrike-ot nyomon követte a szabók, a czipészek, a kalaposok strike-ja, nem maradt el a többi iparág sem s az állami tisztviselők és alkalmazottak is csakhamar arra a tapasztalásra jutottak, hogy fizetésük a megváltozott piaci árak mellett nem elegendő szükségleteik fődözésére. Most tehát ők is gazdájukhoz fordultak — az államhoz — könyörögve, rimánkodva, hogy javítsa meg fizetésüket. Bebizonyították, hogy nemcsak a zsemle drágult meg, hanem a fekete kenyér is, hogy nem képesek többé rangjukhoz és állásukhoz illő módon ruházkodni, mert családjukra sokkal többet kell költeniök, mint a pékstrike előtt. Mire határozhatta el magát a kormány? Csakis arra, hogy igaz és méltányos lévén a hivatalnokok követelése, iparkodni fog annak eleget tenni. Letett tehát a ház asztalára egy kellőképpen megokolt törvényjavaslatot, melynek ez volt a lényege: Emeltessék föl a bor-, szesz- és húsadó ennyi meg ennyi százalékkal, emeltessék a különböző nicotianák ára, hogy a dohány-jövedék nagyobb hasznot hajtson, az így elért bevételi többletből aztán adassék meg: az állami tisztviselőknek a fizetés-emelés. A munkások tehát, sikerült strikejuk révén abba a kellemes helyzetbe jutottak, hogy a sör, bor és pálinka árában recompensálhatták a korcsmárost, ez a serfőzőt, a serfőző a malátagyárost, a malátagyáros a földbirtokost meg a többit, olyképpen, hogy annak a pékstrikenak, mely olyan nagy zajt ütött mindenfelé a az országban, valahogy üdvös következményei ne lehessenek. Igenis, ha valamely kiszabott napon az egész föld kerekségen valamely portéka összes termelői, drákói fegyelem, szigorú ellenőrzés mellett megtagadnák a

munkát, ha a világ összes asztalosmunkásai, kovácsai, bányászai, földművelői megszűnnének dolgozni, termelni: akkor valóban lehetne hatása a strikenak, jóllehet ez a hatás éppenséggel nem az volna, a mit évtizedek óta mind sűrűbben, de mindig eredménytelenül várnak tőle. Az ilyen világraszóló strike kétségkívül gondolkodóba ejtené az államok és népek sorsának intézőit, a törvényhozásokat és a kormányokat s ezek egyszerre sürgősen keresnék megoldását a nagy kérdésnek, hogy miképpen lehessen kielégíteni a munkásosztály igazságos kívánalmait és jogos igényeit. Mert akkor belátnák, hogy munka és termelés nélkül egyetlen egy napig sem lehetünk el, hogy eledelünket a munka adja elénk, hajlékunkat a munka építi föl, ruhánkat a munka készíti s kényelmünkről a munka gondoskodik. De ne feledjük el, hogy az ilyen, a világ-strike keresztülvihetetlen, annyival is inkább, mert első sorban maguk a strike-olók adnák meg az árát, mert kereset és termelés hiányában — éhen halnának.

Részleges strike-nak soha semmiféle eredménye nem lehet. Fájdalom, ezt az igazságot nem fejtették ki még eléggé világosan, legalább erre mutat a strike-ok sűrű és folytonos ismétlődése. A munkásosztály még mindig abban a hitben ringatja magát, hogy munkaszünetései eredménynyel járhatnak, holott ha erről a balhitéről letenne, talán helyesebb, célirányosabb útmódot találhatna törekvéseinek megvalósítására.

A munkabontás a közgazdasági életnek egy pathológiai tünete, symptomája a kóros állapotnak, melyben keservesen sínylik az egész társadalom; lázas jelenség, mely arról tesz szomorú bizonyosságot, hogy a nemzettest meg van támadva életerejében. Lehet-e csitító szóval, béremeléssel vagy egyéb effajta üres engedménnyel legyőzni a bajt, mely minduntalan kitöréssel

fenyeget? Lehetséges-e egyáltalában romboló betegségekkel, pusztító nyavalyákkal szép szerével megalkudni? A hol csak gyökeres műtét segíthet, ott a csillapító szerel csak ideig-óráig adnak nyugalmat a betegnek. S a társadalom ilyen nagy beteg. A strike kiüt, a strike megszűnik, a harczoló felek kifáradnak és megbékélnek, de a társadalmi testből el nem távolított kóranyag mindjobban meggyül s előbb-utóbb újabb lázroham alakjában ontja ki mérgét.

HETEDIK KÖNYV.

KÍSÉRLETEZÉSEK A MAI RENDSZER
KERETÉBEN

XXVII. AZ ÁLLAMI SEGÍTSÉG MEDDŐSÉGE.

1. ADÓK ÉS ADÓRENDSZEREK. Nem lehet tagadnunk, hogy a mai társadalmak és államok, érezvén az általános nyomor és küzködés hátrányait: iparkodnak enyhíteni a nyomort, csillapítani a létért való küzdelem lázát s nem múlik el nap, hogy ne történék valamely intézkedés az osztályharcz gyöngítésére, veszedelembbe került osztályok megvédésére, az általános szegénység gyógyítására. Ezt annál szívesebben ismerhetjük el, mert éppen e megfeszített iparkodás, e szüntelen való kísérletezés, illetve ezeknek meddősége, gyümölcstelensége egyik leghathatósabb bizonyossága a társadalomgazdasági rendszer tarthatatlanságának. Hiszen ha a mai társadalmakban sűrűn egymásra következő kísérletek és intézkedések nyomában — ha csak csekély mértékben is — általános javulás mutatkoznék, le kellene raknunk a fegyvert és lelkes szószólóivá kellene válnunk azon áldásos kísérletezéseknek, melyek hivatva vannak megváltani az emberi társaságot gazdasági nyomorúságától.

Ámde, ha kísérletekben nincsen is hiány, a javulás még mindig várat magára. Nézzünk végig azokon a kísérleteken, melyeket állami és társadalmi részről kifejtenek s azt fogjuk tapasztalni, hogy e próbáknak

fogantjuk nem lehet, mert útkonban áll éppen a rendszer.

Az államtól ugyan hiába kérnek vagy farnak segítséget az egyes polgárok vagy egész társadalmi osztályok. Bármily gondot fordít is manapság az állam egyes osztályok és polgárok fölkarolására, a fönálló gazdasági rendszer mellett a nagy érdek-ellentéteket korlátolt rendelkezéseivel az állam soha ki nem békítheti. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a mai gazdálkodásban mindennemű javítás vagy újítás, minden segítség és támogatás első sorban is pénzkérdés. Az állam is, mihelyt tenni, alkotni akar valamit, pénzre szorul, melyet polgárainak — nem ritkán igen súlyos — megterhelésével képes csak beszerezni. A pénzgazdálkodás kifejlődésével lépést tartott az adórendszer is; gépezetének küllőit az állam csakis az adók formájában rendelkezésére bocsájtott hájjal kengetheti s mennél súlyosabbak az államgépezet működéséhez fűzött követelmények, az állam annál jelentékenyebb adók kivetésére van utalva. S az államszervezetre nézve ebből igen bonyolult és kényes helyzetek állanak elő. Az adórendszer ugyanis — természeténél fogva — aránytalanul sújtja a társadalmat; súlyosabban terheli a szegény néposztályokat, mint a vagyonos embert. S hiábavaló minden törekvés, mely az állami jövedelmek mentől eredményesebb szaporítására irányul, hiábavaló minden nemes szándék, mely az adóknak lehetőleg egyenletes, arányos, igazságos kirovására törekszik. Közvetlen adónemekkel az állam célzt nem érhetne, mert a nagy sokaságot, a vagyontalanok millióit az effajta adó alig érintené, a többi, vagyonos, tehát kisszámú állampolgártól pedig bármily nagymértékű megterhelés árán sem lehetne előteremteni azokat az összegeket, melyekre az államnak szüksége van. Az

állam kénytelen tehát közvetett adókat szedni, a minek természetes következménye az, hogy a tengődők, szükölködők, nyomorgók aránytalanul súlyosabban vannak megterhelve, mint a gazdagok, a kik már azért is előnyben vannak, hogy sok vagyon után nem fizetnek adót, nem lévén azokba a kincstári közegeknek bepillantásuk. Innen van, hogy közgazdaságilag kevésbé fejlődött országokban, mint például nálunk is, a földbirtok, az ingatlan vagyon súlyosabban van megterhelve közvetlen adóval, mint a fejlettebb iparú országokban; mert az ingatlan vagyon és az ellenőrzést, pontos megállapítást megengedő jövedelmek tiszta képet szolgáltatnak a köz-kincstár embereinek az adó kiróhatására nézve. Kivétel e részben csak Oroszország, a hol csekély ipari fejlettség mellett is a közvetlen adók csak 17—18%-át teszik az összes adóknak. Ebben a hatalmas államban azonban a kormány kiterjeszti figyelmét az egész társadalmi életre, az összes közgazdasági viszonyokra s így módjában van mérlegelni a legkülönbözőbb tényezőket, melyektől függ a közjólét, adóképeség, az egyes osztályok teherviselési képessége. Oroszországban nem is mutatkozik közgazdasági téren oly nagymértékű bomladozás, mint Közép- és Nyugat-Európában, sőt nyomait észlelhetni az állam beavatkozásának olyan irányban, hogy a hol az egyéni erők elégtelenségét látja, ott lehetőség szerint ő maga gondoskodik bizonyos csoportok megélhetéséről.

A modern államtól nem is lehet megkívánni, hogy gondoskodjék alattvalóinak anyagi boldogulásáról. Az állampolgárok megkövetelik ugyan államuktól mindazokat a szolgáltatásokat, a melyek egyéni vagy osztályérdekeiket előbbre vihetik, jogállamot sürgetnek, de nem tudnának belenyugodni, legalább könnyen nem, azokba a változásokba, melyek nélkül a jogállam,

az igazi állam meg sem születhetik, mert azok a változások fictív tulajdontól, képzelt értékektől fosztanak meg a társadalom módos osztályait.

A mai állam, rendeltetésével ellentétben, kénytelen adókat szedni s e révén nagyobb terheket róni a szegény osztályokra, mint a gazdagokra. Az állami élet e nagy ellenmondását a legtökéletesebb adórendszerekkel sem lehet megszüntetni: progressív adók és időnkint való adóelengedések csak enyhítik az igazságtalanságot, csak élet csiszolják le, de nem törlik el. Az a mód, a melylyel Francia- s Németországban is foglalkoznak, hogy tudniillik a gazdag embereket kell nagyon súlyos adó alá vetni: szintén nem vezethet célra. A hol egyesek észreveszik, hogy őket gazdagságukért büntetik, ott elhal az iniciativa, melyre a nemzetgazdák oly nagy súlyt vetnek, ott megszűnik a lázas munka, lankad a törekvés és az iparkodás, mert hiszen nem érdemes dolgozni, keresni, meggazdagodni. Az adóztatás ilyen rendszere tehát egyenesen erkölcsbontó hatással van a társadalomra. Bármily fura rendszereket fognak is még kieszelni az állami pénzügyek láburaállítására végett, bármennyi pénz fog is rendelkezésére állani a kormánynak, mindez soha sem lesz elegendő arra, hogy az állam szükségletei állandóan fődözhetőek legyenek. Hiába fokozzák szüntelen az adókat: az állami élet minden körében, erkölcsi, anyagi, szellemi téren folytonosan halljuk a panaszt, hogy a kívánatos, hasznos, sőt szükséges javítások nagy részét el kell halasztani vagy általában le kell mondani róluk, mert nincs a kiadásokra fődözet. Akár talajművelés, illetőleg javítás, vízszabályozás, csatornázás, közút- vagy hídépítés forog szóban, akár pedig iskolák föllállítása, középítkezés, tudomány és művészet föllendítése, közhivatalnokok, bírák, tanítók anyagi

helyzetének javítása kerül napirendre, mindenünnen és mindenkor csak e stereotyp-szólam hangzik felénk: Nincsen pénz! A gyakorlatban levő adónemekből, noha igen súlyosan nehezednek a népre, mégsem futja a szükséges beruházásokra, a méltányos követelések kielégítésére. És jöllehet a fokozatosan fejlődő kultur-intézményekkel kapcsolatosan fejlődött az adóforrások kiaknázásának ügyessége, az adókulcsnak bármily nagymértékű emelése által sem érhetette el soha az állam, hogy megvalósíthassa, életbeléptesse mindazt, a mire haladása, jóvolta okából szüksége lett volna.

De ez csak egyik oldala az adórendszernek. Tegyük föl, hogy a társadalom valamely osztálya segítségért, támogatásért fordul az államhoz s ez enged a méltányos kérésnek. Minden nap történik ilyesmi. Az állam például fölemeli a hivatalnokok fizetését; vajjon honnan veszi a többletet, mely a fizetés-emelésben mutatkozik? Az államnak nincsen külön vagyona, külön jövedelme, nincsenek külön megtakarításai. A hivatalnokok fizetésének emelésével egyidejűleg emeli tehát az adót — az összes polgárokra nézve. Természetes, hogy az új s a réginél súlyosabb adók nem utolsó sorban éppen azokra nehezednek, a kiknek érdekében történt az adóemelés. Nem szabad felednünk, hogy minden adó-emelésnek nyomában jár a drágulás és a fölemelt fizetésüknek örvendő hivatalnokok csakhamar abban a helyzetben találják magukat, hogy nagyobb járulékaik mellett is csak úgy nyomorognak, mit annakelőtte.

2. A KIS EMBEREK VÉDELME Végtelenül kicsinyeknek kell találnunk azokat az eszközöket, melyekhez törvényhozások és kormányok nyúlnak legújabbj időben, hogy gátat vessenek a nyomor terjedésének, megszorítsák a versengést s így biztosítsák az egyes kereset-

módok kamatozását. Németországban például a birodalmi gyűlés pár évvel ezelőtt azon tanácskozott, hogy meg kell szorítani a házalást, mely árt a kiskereskedelemnek. Mily rövidlátás, mily téves megítélése a gazdasági állapotoknak! Ha alaposan akarnak segíteni a kiskereskedőn, szedjék föl a vasúti síneket, szüntessék be a gőzhajózást, szaggassák el a sürgönydrótokat, szóval zárják el azt az utat, melyen a nagytőke hódításra indult s legyűrte a kiskereskedelmet, mert ez utóbbi csakis akkor tud megélni, ha korlátlan fejedelem a maga kis városában és falujában, ha nem lehet őt megkerülni, valamint hogy nem lehetett megkerülni évtizedekkel ezelőtt. Miért támadnak a szegény házalóra, vagy vándorló, batyus kereskedőre, a kinek csak olyan joga van az élethez és a boldoguláshoz, mint a kiskereskedőnek. Miért akar az állam beleszólni a kiskereskedő és házaló versenyébe, a mely van annyira tisztességes, mint akármely más olyan verseny, a melynek megakasztására sohasem gondol a törvényhozás.

Csipkékét, vásznát, kalapját, ruháját, háztartási kellékeit régebben az odavaló boltostól szerezte be a vidéki városban vagy falun lakó asszony, ennek családja és egész háznépe. Manap azonban majdnem minden néven nevezendő fényűzési cikket, fontosabb portékát a nagykereskedőtől és szállítótól hozatunk, egyenesen a fővárosból, sőt nem egyszer külföldről. Ruha, szerzős, bútor, szőnyeg, kárpit, pipere, edény, evőeszköz, sőt még műtrágya és vetőmag is, italok és sütemények a kiskereskedő megkerülésével rendeltetnek meg. Ha tehát mindenáron segíteni akarnak a kiskereskedőn, ne a házalót bántsák, hanem pusztítsák ki az ötkilós csomagot, a hírlapok hirdető-rovatát, a reclame-közleményeket, a töméntelen árucikk-jegy-

AZ ÁLLAMI SEGÍTSÉG MEDDŐSÉGE

zekét, melylyel a nagyvárosi kereskedők a vidéki fogyasztó közönséget állandóan ostromolják, szóval: fejleszték vissza kezdetleges állapotába az egész közvetítést.

Másfél évtizeddel ezelőtt törvénybe tették, hogy czipőt csak az varrhat, a ki a czipővarrás ösztudományainak fölavatott mestere, így akarják megvédelmezni a nagytekintetű czipész-czéhet az illetéktelen verseny ellen. Védelemnek azonban ez a törvény fölötte sovány, de annál nagyobb rést üt az egyéni szabadságon, mert teljesen a középkori czéhrendszerre emlékeztet.

Nap-nap után különböző elemek fordulnak az államhoz segítségért. Állandó folyamodók és könyörgők a kisemberek. Ezek veszedelmüket, kárukat, pusztulásukat látják a gépben, a haladásban, a termelés fokozásában s szeretnék betömni a csatornákat, a melyeken át kiömlik az áldás. A kisiparos már a miatt is panaszkodik, hogy a czikkek, melyeket a rabok készítenek a fegyházban, őt fenyegetik megélhetésében. Ez iparczikkek olyan olcsók, hogy az iparos velük nem versenyezhet, a fogyasztókat pedig nem lehet eltiltani attól, hogy a lehető legkedvezőbb áron vásároljanak. Nincs tehát más orvosság — mondja az iparos — mint hogy a rabasszonyok ezentúl ne kössenek harisnyát s ne fonjanak kosarat.

Könnyű belátni, hiszen igazolja a mindennapi tapasztalás, hogy a kisgazda nyerstermelése, a kisiparos munkája nem felel meg többé az igényeknek. Vannak kétségkívül iparágak, melyek csakis a kicsiben való termelést engedik meg, portékák, a melyek merőben egyéni munkát követelnek, iparczikkek, melyeket — legalább mostanában még — nem lehet gépekkel előállítani s az iparnak ez a fajtája ma is virul, talán még jobban, mint valaha. De pártját fogni annak, a mi a

maga lábán nem tud megállani, mesterségesen élesztgetni azt, a mi nem életrevaló: teljesen elhibázott meddő törekvés. Mégis államférfiak, politikusak, honboldogítók azon töprenkednek, miképpen lehetne talpra állítani a kisipart, elérni, hogy az olcsón termelhesse s illetéknéppen versenyre szállhasson a nagyiparral. Ez a törekvés vagy rövidlátásra, vagy képmutatásra vall. Hogy a nagyban való termelés jelentékenyen olcsóbb, mint a kicsiben való termelés, ez olyan szükségszerű, természetszerű dolog, hogy változtatni rajta semmiféle okoskodással sem lehet. Éppen ily kevésbé sikerülhet gátat vetni annak a másik, szinte szükségszerű fejlődésnek, hogy a nagyban való termelés előbbutóbb szőröstül-bőröstül elnyeli a kisipart. Sem a haladást meg nem állíthatjuk, sem a történelem kerekét vissza nem fordíthatjuk. Kistermelés és kisipar azokra a portékákra nézve, a melyek gépekkel is előállíthatók, immáron elavult módszer, a melyet fõntartani nem lehet és nem is szükséges. A kicsiben való termelés érvényesülni fog mindenkor és mindenütt ama cikkekre nézve, a melyeket a gép nem tud előállítani, ezentúl azonban szerepe nem terjedhet. A termelésben való fejlődés már is odavitt bennünket, hogy a legtöbb cikket éppen a gépek segítségével olcsóbban, jobban és nagyobb mennyiségben tudjuk előteremteni. További fejlődésünknek is egyedül ez lehet az útja, a mely végre is elvezet bennünket az állami termeléshez vagyis a nagyban való termelés legtokéletesebb alakjához, mely az állami tulajdonon alapszik.

XXVIII. A TÁRSADALMI SZÖVETKEZÉS SZERVEZETEI.

1. TERMELÉSI SZÖVETKEZETEK. Ha már maga az állam, illetve annak hordozói és képviselői tehetetlenül állanak a nap-nap után föltoluló új meg új gazdasági nehézségekkel szemben: nem kell-e eleve kimondanunk, hogy tisztán társadalmi úton, magánosok erejével még sokkal kevésbé lehet gátat vetni a folyton hatalmasabbá és megdöbbenőbbé váló nyomornak? Csodálni természetesen nem lehet, hogy egyesek is folyton keresik a módokat, melyeknek segítségével szilárdabban vethessék meg lábukat a megélhetésért való küzdelem mezején s elháríthassanak az útból bizonyos nehézséget, melyeket a verseny állít ellenük.

A sok kísérlet között, a melylyel a vállalkozók kudarcot vallottak: figyelmünket leköti a termelési szövetkezetek szervezése.

Általános gazdasági szempontból — s ezt rögtön ki kell mondanunk — a termelés szövetkezeti szervezésétől sem várhatunk áldásos eredményt. Tegyük föl, hogy alakúl egy effajta szövetkezet és sikerül is czélt érnie annyiban, hogy termékeit el tudja adni s tagjait ellátni; mi haszna van ebből magának a társadalomnak? Ily értelemben a termelési szövetkezetek nem ütnek el a bankoktól, a melyek szintén arra töre-

kednek, hogy tagjaiknak mentői nagyobb osztalékot futtathassanak. A kettő között csak az a különbség, hogy a bankok merőben üzér-szövetkezetek s nem munka, hanem csakis tőke-egyesítés alapján jönnek létre. Mennél nagyobb sikereket mutathatnak föl, mennél jobb anyagi helyzetbe emelik tehát tagjaikat a szövetkezetek, annál nagyobb árnyék esik azokra, a kik nem tagjai a szövetkezetnek, de ugyanazon iparágat űzik.

Ámde a szövetkezetek ritkán jutnak zöld ágra, mert az ilyenmű vállalatok kiváló ügyességet, szakavatottságot és kötelességtudást kívannak, ennyi jelesség pedig csak nagyon elvétve egyesül a szövetkezetek vezetőiben, akár munkások közül kerültek azok a vállalat élére, akár pedig külön, e célra szerződöttség emberek. Az a körülmény, hogy minden egyes szövetkezeti tagnak van beleszólása az ügykezelésbe: gyakran vezet sűrűlódásra, egyenetlenségre, a mi veszedelmessé válhatik az egész szövetkezetre nézve.

M. Maurice Talmeyr megrázóan írja le sorsát ama híressé vált termelési szövetkezetnek, melyet üvegyári munkások alapítottak, pár esztendővel ezelőtt.¹⁾ A carmaux-i üvegfűvők sérelmesnek találták magukra nézve, hogy egyik bajtársuk a gyárból elbocsájtattott. Beszüntették a munkát s alapítottak egy gyárat, szövetkezeti alapon: „la verrerie aux verriers” öntudatos, büszke jelszava alatt. A munkások törekvése igen kedvező fogadtatásra talált. A Bourgeois-kormány bátorította őket, az újságok telekürtölték a világot a nagy-szerű vállalat hírével. Egy jótékony hölgy száz-ezer frankkal járult az új gyár fölállításának költségeihez, azzal a kikötéssel, hogy az üvegyár valóban a munkásoké legyen. Minden gyönyörűen ment

¹⁾ Revue des deux mondes . 1898. máj. 1.

mindaddig, míg az új gyár meg nem kezdte működését. Az első, a mit a szövetkezeti munkásnak tapasztalnia kellett, az volt, hogy bére nem nagyobb annál, melyet az elhagyott, a régi gyár tulajdonosa fizetett neki. Különbség mindössze annyi volt az új és a régi állapot között, hogy míg ezelőtt segélypénztárunk volt a munkásoknak, a szövetkezeti gyárban takarékpénztárt szerveztek arra a célra, hogy az osztalékot ott gyümölcsöztessék. Fájdalom, osztalékra sohasem került a sor. Háromszáz tagja volt az új üvegyárnak, melyet nagy keretben kellett fölállítani s a szövetkezet tőkéje alig haladta meg a félmillió frankot. E sovány tőke mellett még csak mérnököt sem fogadhattak, mert ennek fizetése hatezer frankot emésztett volna föl évenként. Mérnök hián azonban sok hiba történt s ezek nyomában sok kár érte a társaságot. Kiderült utóbb az is, hogy túlsokan vannak. Háromszáz ember helyett csak százötvenet tudna foglalkoztatni a gyár; de mert szövetkezeti tagok mind a háromszázan s elbocsájtani senkit sem lehet, a munkabér csakhamar felényire száll, a miért igen sovány vigaszt lelhetnek abban a körülményben, hogy fél-bérért csak félnapig kell dolgozniok. Utóbb még félbére sem futja a jövedelemből, adósságokat is kell fizetni s e czímen mindig többet és többet fognak le az egyes munkás jutalékából.

Lassankint beköszöntött a telepre a nyomor. Egész családok mentek tönkre s jutottak koldusbotra. Sokat közülök a társadalmi jótékonyság kénytelen oltalma alá venni. Természetes, hogy mennél rosszabbra fordultak a gyár viszonyai, annál súlyosabbá vált az egyes munkás helyzete. Utóbb már visszasírták a carmaux-i állapotokat, a hol a gyártulajdonos vezetése mellett jó napokat éltek s nyomortól sohasem kellett tartaniok.

Az elbukottak, a kiüldözöttek átkozták azután a szövetkezetet, átkozták társaikat, a kik őket a jólétből a nyomorúságba vitték.

A carmaux-i eset érdemes a megvizsgálásra, mert classikái typusa a termelési szövetkezetnek. Mondottuk főntebb, hogy ilyen szövetkezetek élére szakavatott, ügyes vezető szükséges. Ámde, ha ilyet találtak volna is a carmaux-i munkások, segíthetett volna-e a helyzetükön? Korántsem. Szakavatott, éleslátású ember egyáltalában óvta volna őket a gyár fölállításától, hivatkozván mindazokra, a miket Talmeyr is főlemlít: hogy tudniillik a fogyasztás abban az időben oly csekély volt, hogy még a meglevő gyárak is szűkebbre vonták termelésüket. Ennélfogva az új gyár fölállítása eleve elhibázott vállalkozás volt. De hiszen a carmaux-i üveg-munkások ezt nem vehették volna figyelembe. Nekik mindenáron föl kellett állítaniok a gyárat, mert meg akarták mutatni régi gazdájuknak, hogy nála nélkül is tudnak boldogulni.

A termelési szövetkezetek kétfélék: vagy a munkások állanak össze, hogy függetlenítsék magukat a tőkétől, mely őket megrövidíti, vagy nagy tőkések alapítanak termelési szövetkezetet. Első esetben a szövetkezet sorsa előrelátható s megdöbbenően tükröződik a carmaux-i esetben. Nagy tőke nélkül lehetetlen részt venni a gazdasági versenyben, a kisebb tőkeerőnek — hacsak rendkívüli körülmények nem játszanak közre — buknia kell a nagyobb tőkeerővel szemben. Ha pedig a második eset áll be: vagyis ha tőkések alapítanak termelő szövetkezeteket, akkor a szövetkezetnek nincs igazi értelme.

A jobb értelemben vett termelési szövetkezetek egy esetben volnának csak képesek valóságos gazdasági eredményekre jutni: ha tudniillik az illető szakbeli iparmunká-

sokat mind összefoglalhatnák, azoknak állandó foglalkozást és keresetet adhatnának, ha a maguk iparágában kizárólagos joguk volna a termelésre, szóval, ha országos szervezetté válhatnának, melynek különböző telepei egységes és egyöntetű terv szerint működnek, egymás ellenében versenyre nem szállhatnak és sem a nyersanyagok beszerzése, sem az ügyes munkások elédésgetése, sem az árak kiszabása körül maguknak egymással szemben előnyöket nem biztosíthatnak.

Ha el lehetne érni, hogy minden egyes ipari termék csak az illető termelési szövetkezet műhelyéből kerüljön piacra s hogy a gazdaságilag elrekesztett ország területén a termelési szövetkezeten kívül sem testület, sem magánvállalkozó ne termelhesse: akkor a munkáskérdés legalább egy tekintetben megoldhatóvá lenne. De más tekintetben újra csak egy csomó aggasztó nehézséggel állanánk szemközt. Nagy nehézségek merülnének föl mindjárt a termelt javak kicserélése körül. Az egyes iparágakban dolgozó termelőszövetkezetek egyfelől egymással, másfelől pedig a vásárló közönséggel igen gyakran ellentétbe jutnának s a termelés és fogyasztás ismét csak nem értenék egymást.

Volna azután e termelési szövetkezeteknek egyéb hátránya is, melyet alig lehetne elkerülni. A munkás a maga biztosított helyzetében nem volna azontúl hajlandó, vagy nem is érezne magában ösztönt célszerű újítások, előnyösebb kezelési módok kitalálására, művészebb, csinosabb kidolgozásra; marad mindenben a réginél, lassankint gépiessé válik, mindig az első mintát másolja és újra nem gondol. Mert az elmét, a leleményességet a verseny, a becsvágy, bizonyos előnyökre való kilátás csábítja csupán alkotásra; ilyen ingerek hián eltunyul.

350 *KÍSÉRLETEZÉSEK A MAI RENDSZER KERETÉBEN*

Verseny alatt e helyütt természetesen korántsem értem a kenyérért való élet-halálharcot, a mint az a mai viszonyok között dívik, a nyereség-hajszát, mely mindnyájunkat állandóan izgalomban tart s melytől senki sem juthat nyugodt lélekezethez; azt a durva állapotot, a melyben az egyik ember a másik kárán lelheti meg csak a maga boldogulását. Ez a verseny nagyon sok emberi erőt fölhevít és föl fokoz, de még jóval többet elől csírájában. Igazi és minden tekintetben értékes verseny csak ott fejlődhetik, a hol minden tehetség és erő szabadon mérkőzhetik s minden tehetség és 'erő azon téren működhetik, a hol magát erősnek tudja; a hol minden eredmény, siker, újítás, előbbre viszi az egyént, de egyúttal egész áldásával magának a társadalomnak használ.

Még a mi helyes van a mostani termelő szövetkezetekben, annak is tönkre kell mennie a mai közgazdasági állapotok miatt. A mai verseny hatása alatt a termelő szövetkezetek s éppen azok, a melyek anyagi sikert értek vala el, beleestek ugyanabba a hibába, a melynek orvoslása végett megalakultak. A termelő szövetkezeteknek célja ugyanis az volna hogy a verseny élet tompítsák, hogy a verseny ellen védekezzenek s mikor célhoz érnek, éppen ők azok, a melyek gyilkos, fojtogató versenyzést fejtenek ki a szövetkezeten kívül álló munkás-elemek ellen. A szövetkezetnek sok száz vagy ezer embert kell elütnie munkájától, hegy saját tagjamak munkát szerezhessen. Ez éppen a rendszer benső ellentmondása, melyet annyiszor föltártunk.

2. FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETEK. A hol termelő érdekszövetkezetek alakulnak, ott a fogyasztók sem tehetik ölbe kezüket. Alakulnak tehát fogyasztási szövetkezetek, a melyek a csoportosulásban rejlő nagyobb tőke-erő révén bizonyos, fogyasztóknak, a kik tagjai

az érdekszövetkezetnek, akarnak előnyöket biztosítani, vagyis aránylag olcsóbb áron akarják azokat bizonyos szükséges javak élvezetébe vagy birtokába juttatni. Ez a magában véve jogosult törekvés, melyet igazol a mai gyilkos verseny, szintén igen ritkán vezet célra, mert az olyan szervezet, mely valódi megtakarításokat tudna elérni, nagyszabású berendezést, széleskörű ügykezelést, megbízható, képzett és sokszámú személyzetet, tehát igen jelentékeny tőkebefektetést kíván. A számtalan szükségleti cikk beszerzése nem történhetik nagy szakképzettség, tökéletes megbízhatóság és ügybuzgalom nélkül a vezetőség és az alkalmazottak részéről. Tapasztalás szerint a húsnak, kenyérnek beszerzésére való megegyezések a mészárossal, pékkel rendszeren csak önámításon alapszanak, mert az ilyen szerződéseket elvállaló szállítók, ha még oly önzetlennek mutatkoznak is, nem mondhatnak le arról a nyereségről, a melyre szükségük van a saját boldogulhatásuk céljából és ha már engedtek az árból, iparkodnak visszanyerni a réven, a mit vesztek a vámon és vagy silányabb portékát szállítanak, vagy pedig, a hol a minőséget nem bántják, ott a mennyiségből próbálnak elcsípni valamicskét. De tegyük föl, hogy a fogyasztási egyesület megfelel céljának és tagjait a rendnél olcsóbb, minőségileg is beváló portékával látja el: általános közgazdasági tekintetben ez a siker igen leverő. Mert, ha egy ilyen fogyasztási szövetségnek sikerült célját elérnie, a versenyben diadalmaszkodnia, akkor általános közgazdasági tekintetben megint csak az történt, a minek mindenütt történnie kell, a hol bizonyos versenyző tényezők diadalra jutnak, az tudniillik, hogy más tényezők megkárosodtak, elbuktak, sőt elpusztultak. Mert a hol sikeresen működnek a fogyasztási szövettek, ott számtalan szatócs,

mesterember, kiskereskedő, piaczi elárúsító, kofa-aszszony elesik keresetétől, nem ritkán a betevő falatjától. Ezeknek a sorsa azután újabb fejtörést okoz, újabb gondot szerez a jószívű emberbarátoknak, a kik abban a téves hiszemben vannak, hogy gazdasági bajokat lehet orvosolni — egyoldalú intézkedésekkel. Bármily nemes szándék nyilatkozik is az egyes nagyvállalkozók eljárásában, a mikor sok száz, sőt ezer főre menő munkás és hivatalnok személyzetük jó voltáért teljesen önzetlenül, nyereségre való tekintet nélkül bevásárlási telepeket rendeznek be, a hol a munkások olcsóbban juthatnak a szükséges élelmi és egyéb cikkekhez; mégis ez a magában véve jóakarátú intézmény világos vétség a főnálló közgazdasági rendszer forgalmi elve ellen; a saját munkásaiknak és alkalmazottjaiknak nyújtott kedvezmények más munkások, termelők és vállalkozók súlyos kárával járnak, mert elütik azokat a termelés és árubabocsátás lehetőségétől azokra a termékekre nézve, melyek a telep körében fogyasztásra kerülnek. Az essen Krupp-féle gyár például oly nagyszabású intézkedéseket tett munkásainak a legfontosabb szükségleti cikkekkel való ellátására, hogy a mindennapi élelmi cikkekken kívül még saját szabó- és cipőműhelyeket, sütőházat, vágóhidat, gőzmalmot, kefégyárt és kávéőrlőt sat. rendezett be. Ezen az egy gyártelepen a forgalom már a nyolczvanas években meghaladta a négy millió márkát. Ha már most ezt a gyárat foglalkoztató, megrendelésekkel ellátó porosz államkormány arra a belátásra jutna, hogy a nagyszabású fogyasztási berendezés számos ipar- és kereskedelmi ágra nagyfokú megkárosítással jár s következőképpen egész sereg munkást foszt meg keresményétől: okvetetlenül keresnie kellene a módot, annyi állampolgárának megóvására s ehhez képest föl kellene

szólítania a nevezett gyár vezetőségét, hogy azt a fogyasztási berendezést, bármily üdvös és áldásos is a gyár személyzetére nézve, haladéktalanul szüntesse be, mert különben kénytelen volna megvonni tőle megbízásait s olyan vállalkozótól szerezni be ágyúit, a ki nem veszélyezteti egész néposztályok megélhetését.

És az államnak voltaképpen kötelessége volna, hogy erre a belátásra jusson, mert misem állhat nagyobb ellentétben az állam föladatával, mint az, hogy egyes vállalkozókat kedvezményekben részesít másoknak a rovására s hogy, habár közvetve is, egyes munkástömegeket anyagilag előnyösebb helyzetbe juttat s e miatt más munkástömegek sorsát egyenesen megnehezíti. A fogyasztási szövetkezetek is csak olyan gazdasági keret, mely egyéni érdekeket istápol a köz rovására. Hogy gyakorlati értékük mekkora, arra igen élénk világot vet Lexis az ő értekezésében,¹ a hol így nyilatkozik róluk: „Nem csoda, hogy a fogyasztási egyesületeknek a munkások tökétlensége miatt az ő körükben tartóssága nincsen, de még az alsóbbrendű polgárság fogyasztási egyesületei is, szolgálányaik tekintetében nagyon gyöngén felelnek meg a hozzájuk fűzött várakozásoknak; még ahol az ügyvezető személyes becsületességéhez szó sem fér, ott sem akadunk mindig arra a

¹ Schönberg i. m. II. k. 874. o... . Kein Wunder wenn sie, wenigstens auf dem europäischen Kontinent, nur selten festen Bestand erlangen. Aber auch die Leistungen der kleinbürgerlichen Vereine bleiben oft hinter den berechtigten Erwartungen bedeutend zurück Auch wenn die persönliche Ehrlichkeit des Geschäftsführers keinem Zweifel unterliegt, findet man doch nicht immer die Rührigkeit, die Sparsamkeit und die eifrige Ausnützung jedes möglichen Vorteils, durch welche sich der Privatbetrieb zu charakterisieren pflegt. Tatsache wenigstens ist, dass in vielen Vereinen die Mitglieder mit den von ihrem Laden gelieferten Waren nicht zufrieden sind und ihre Käufe, wenigstens teilweise in anderen Geschäften machen, wo sie auch meistens die Annehmlichkeit einer grösseren Auswahl finden.

rugékonyságra, takarékosagra, minden elérhető haszon buzgó kiaknázására, a mi a magánkereskedést jellemzi. Annyi tény, hogy igen sok egyesületnek tagjai nincsenek megelégedve azokkal az árúkkal, a melyeket a velük szerződésben álló kereskedőtől nyerhetnek s bevásárlásaikat, legalább részben, más üzletekben teszik meg, a hol többnyire nagyobb választékra is lelnek.”

Ha már a termelési és fogyasztási szövetkezetek saját magáncéljaikat sem érhetik el, mennyivel kevésbé válhatnak hasznára a közösségnek, mennyivel kevesebbet lendíthetnek a közgazdaság ügyén, mennyivel kevésbé segíthetnek az általános bajokon! A rochdalei szövetkezet mindenesetre javított a benne részes munkások sorsán, azonban bármily nagy keretekben fejlesztenék is ezt a szervezkedést, sem a munkások összességét abba bele nem foglalhatnák, sem pedig a termelés és fogyasztás között való ellentétet meg nem szüntethetnék. Megint csak a régi küzdelem folya tovább, mert csak a küzdő felek változtak, új termelők léptek a porondra, de a nyereség után való hajsza, a mások kizsákmányolása után való törekvés egy csöppet sem engedett. Megmaradt a gyilkos verseny, a nagyfokú pauperismus, mert hiszen a kereskedelmi rendszer épségén nem esett csorba, a magántőke garázdálkodásainak határt nem szabtak. Mindössze is csak annyi történt, hogy új elemek léptek föl a küzdelemben s a szövetkezés tagadhatatlan erejénél fogva bizonyos csoportok, osztályok, kisebb-nagyobb rétegek módot találnak a boldogulásra, a minnek természetesen más csoportok, más osztályok, más kisebb-nagyobb rétegek adják meg az árát.

A fogyasztási szövetkezetek Angliában igen különösen fejlődtek. A rochdalei pionerek, a kik 1844-ben még csak egyszerű fogyasztási szövetkezet voltak

huszonnyolcz taggal, lassankint részvénytársasággá alakultak át, mely utóbb gyárat is épített, tehát termelési szövetkezetté is vált. Hogy ez a részvénytársaság ma is virul, azon nincs csodálni való, de ezt jó lélekkel sem termelési, sem fogyasztási szövetkezettnek elnevezni nem lehet. Hiszen, a ki be akar jutni a szövetkezetbe, annak mindenekelőtt tőkésnek kell lennie, hogy megvásárolhassa a drága részvényt, mely már jóval fölül áll a névértéken. Ha tehát elismerjük is, hogy a rochdalei pioneerok részvénytársasága kitűnő szolgálatokat tett részvényeseinek: éppen azokon nem segít, a kiknek érdekében a fogyasztási és termelési szövetkezést eredetileg föltalálták, tudniillik: a munkásokon, kishivatalnokokon, szóval a vagyontalan és szegény osztályon. Hogy a termelési és fogyasztási szövetkezeteknek, a mennyiben boldogulni akarnak: kereskedelmi vállalatoknak kell lenniök: ez kétségen fölül áll és nem is kárhoyzatható. A kereskedelmi rendszer kényszerén semminemű vállalkozás nem képes tágitani, a gyilkos versenyt semminemű nagylelkűség nem enyhítheti. Ámde legalább ne ámítsuk önmagunkat s ne hirdesük, hogy akár a termelési, akár a fogyasztási szövetkezetnek áldásos gazdasági hatása lehet a társadalomra nézve.

Lábrakap kebelükben ugyanaz a korlátolt önzés, melynek megfőkezését tűzték volt ki föladatul; részvénytársaságokká alakulnak át és bér munkásaikkal szemben legalább is oly ridegen viselkednek, mint az ő volt mestereik és főnökeik valamikor ő irántuk viselkedtek. A kizsákmányolásban nem engedik át az elsőbbséget a magánvállalkozóknak. És ez eljárásukért őket felelőségre vonni, vétkesnek mondani épp oly kevésbé szabad, mint a magánvállalkozókat, mert hiszen a rendszer, csupán a rendszer az, mely őket állandóan arra

kényszeríti, hogy — ha a mások megrövidítése árán is — maguknak minden lehető előnyt biztosítsanak.

3 . MUNKÁS -SZÖVETKEZETEK. Van a munkás-szövetkezetnek egy formája, mely különösen Angolországban jutott nagyjelentőségre. Ezek az úgynevezett „trades-union-ok”. Szervezetek szinte a czéhekre emlékeztet. Csak ügyes, tanult s erkölcsi tekintetben is kifogástalan munkásokat fogadnak be tagjaik közé s nem lehet tagadni, hogy azokról a legmesszebb menőleg gondoskodnak. Már szervezetük elárulja, hogy úgyszólván munkás-aristokrata testületek, melyek a munkásoknak csak egy bizonyos részét veszik föl, a másikat nem fogadják be. Mennél inkább emelkedik tehát a trades-union erkölcsi tekintélye, gazdasági ereje, társadalmi jelentősége: annál rosszabbra fordul sorsa azoknak, — a kik bármily oknál fogva — be nem juthattak a testületbe. Általános társadalmi szempontból tehát semmi okunk sem lehet magasztalni a trades-uniont, a mely szintén versenyző vállalat s mint ilyen, sok-sok existencia árán biztosíthatja csak a maga boldogulását.

Hogy a trades-union a munkás-osztálynak csak egy bizonyos, bár válogatott részét látta el munkával: mi sem bizonyíthatja jobban, mint hogy pár évvel ezelőtt új trades-unionok alakultak, melyek a kevésbé tanult s így a régi szövetkezetekből kizárt munkások érdekeit képviselik. Ismét előttünk van tehát a verseny pokoli színjátéka. Bármelyik győz a két fél közül: az egyiknek vesztesnek kell lennie és általános gazdasági szempontból ez nagy hiba és veszedelem. De nem szabad hinnünk, hogy ez a kétféle szövetkezés valóban felöleli az ország összes munkásait. Tehát még ha bekövetkezik is az a helyzet, hogy a trades-union valamennyi tagjának szerez munkát és keresetet: megmaradnak

azok a százezrek, a kik szövetségen kívül állanak s a kiknek helyzete az új fajtájú szövetség révén még súlyosabbá lön, mert hiszen a szövetség tagadhatatlanul fölfegyverez a versenyre s jobban képesít annak megállására.

Ámde még a legjobban szervezett trades-union-ok sem érhetik el azt, hogy tagjaik sorsát minden körülmények között biztosítsák. Ha egy ország valamennyi munkása beletartoznék is valamely szövetség kötelekébe, az általános munka-viszonyokban változást elő nem idézhetnének. Hogy mennyi munkásra van szükség egy bizonyos időben, hogy tehát mennyi munkás nyerhet foglalkozást; ez nem a trades-unionoktól függ, hanem pusztán az illető iparágbeli cikkek kelendőségétől, tehát a piaczi viszonyoktól, a melyekhez alkalmazkodnia kell minden vállalkozónak. Ha valamely árucikk kelendősége csökken, a gyárak megszorítják termelésüket és seregestől bocsátják szélnek munkásaikat. A trades-union szerezhethet a munkátlanoknak ideiglenesen kenyeret, ha elég gazdag, de semmi esetre sem adhat nekik állandó munkát, keresetet, a mi pedig sokkal fontosabb volna. Általános társadalmi vagy gazdasági szempontból az sem elégíthet ki bennünket, ha a foglalkozás nélkül maradt munkásokat pihenésük egész ideje alatt kitarja a szövetség. Azt kérdezzük ugyanis először: mi történik azokkal a munkásokkal, a kiket nem tart ki sem szövetség, sem más valaki. A második kérdés pedig az: ki felel a sok elfecsérelt munkaerőért, az anyagi veszteségért, az erkölcsi kárért, melyet a hanyatlás okoz?

A trades-unionok nem tudnak több embernek munkát szerezni, mint a mennyi a piaczi viszonyok mellett általában foglalkoztatható: ez a körülmény helyezi értéküket igazi világtársaiba. Minthogy csak korlátolt számú

munkás nyerhet foglalkozást s majdnem mindig kevesebb, mint a mennyi rendelkezésre áll: a trades-unionok között is ádáz módon folyik a verseny, a kereskedelmi rendszernek e gyilkos korbácsa, mely folyton űzi és hajszojja áldozatait, míg a gyöngébbek végre fuldokolva elterülnek a porondon. A trades-union is egy egészségtelen társadalom lelkéből lelkezett, annak a fölfogásnak születtje, mely kiválasztott egyének kedvéért föláldozza az összesség boldogulását. Balkísérlet ez is, a mint hogy balul kell kiütnie minden próbálkozásnak, mely a mai rendszer keretében iparkodik socialistikus irányú eszméket megvalósítani. A rendszer vaskereké mindent magával ragad; minden kísérlet, minden próbálkozás, akármilyen nemes, akármilyen önzetlen is, belesodródik mai gazdasági rendszerünk circulus vitiosus-ába, melynek csakis a gyökeres átalakulás szakíthatja végét.

XXIX. ERKÖLCSI MOZGALMAK ÉS INTÉZ- MÉNYEK.

1. A TAKARÉKOSSÁG A mai társadalom erkölcsi tényezőket is mozgósít avégből, hogy gátat vessen a mindjobban elharapózó nyomorúságnak. Ezek a tényezők kétfélék: a szerint, a mint a szegény osztálynak, vagy a gazdagoknak szólnak. Az elsőnek célja az, hogy a vagyontalan osztályt erkölcsi nevelés és tanácsadás által kedvezőbb anyagi helyzetbe juttassa. Ennek többféle módja van, de itt csak a legnevezetesebbet említjük: a takarékoság elvét melyet be akarnak oltani a szegény emberbe. A másik erkölcsi elv, melyet viszont a gazdagokkal akarnak megértetni: a jótékonyosság, az adakozás. Mind a két erkölcsi elv megvalósítására tömérdek intézménye van a mai társadalmaknak s érdemes megvizsgálni, hogy ezek az intézmények mennyiben járultak hozzá a közjólét emeléséhez.

A takarékoság elvét az utóbbi évtizedek alatt valóságos szenvedélylyel hirdették s abban lették föl a szegény osztály megváltásának módját. Külföldi példára nálunk is gyorsan meghonosodtak a posta- és az iskolai takarékpénztárak. Az elsőik igen apró összegek gyümölcsöző elhelyezését teszik lehetővé, az utóbbiak

arra szolgálnak, hogy a serdületlen gyermek lelkébe is beoltsák a takarékoság elvét. Hogy ezzel csak a kapzsiságot, a kincsszomj mérges magvát ültetik a gyermek-szívekbe, hogy az iskolát is a kereskedelmi rendszer képére alakítják át: azzal a paedagógusok úgy látszik nem gondoltak. E kérdés feszegetése azonban messze vinne tárgyunktól. Értjük be annak hangsúlyozásával, hogy ha a takarékoság jelszavával mindenha sűrűn éltek vissza a vagyontalanokkal szemben, manapság egyenesen gyógyszerül ajánlják társadalmi és gazdasági bajok ellen.

Józan ész szerint munkájának gyümölcséből, keresményéből az ember csak annyit rakhat félre, a mennyije valamennyi fontos életszükségleteinek kielégítése után fönmarad. Ez volna a fölösleg — tágabb értelemben. Mert bizonyos, hogy a műveltebb, finomabb lelkű ember nem érheti be pusztán az úgynevezett fontos életszükségleteknek kielégítésével s ezért őt gáncscsal nem illethetjük. Neki szüksége van szellemi élvezetekre, szórakozásra is és nem foszthatja meg azoktól magát a takarékoság elvének nagyobb dicsőségére.

De vajjon, mai társadalom-gazdasági viszonyaink közepette hányan vannak abban a helyzetben, hogy rávethetnék magukat arra a takarékoskodásra, mely a fontos életszükségleteken túl kezdődik? Hányan élnek olyan anyagi viszonyok között, hogy egyáltalában kielégíthetik minden életszükségletüket? Éppen azokra az osztályokra nézve szinte lehetetlen a takarékoskodás, melyeknek leginkább kötik lelkére. Hogy keresményükből valamit félretehessenek, legfontosabb szükségleteiket kell megszorítaniok, kénytelenek lemondani a jobbfejta, táplálóbb eledelekről, az egészséges, szellős lakásról, megfelelő ruházkodásról, a minek természe-

tes következménye az, hogy testi szervezetük, mely ápolást és gondozást kíván, mindinkább veszít ellentálló képességéből s nem ritkán időnek előtte elpusztul. De nem nevetséges-e az ilyen takarékoskodás? A kik — tudván mindezeket — mégis takarékosagra intik a sokaságot: szenteskedők csupán. Az embernek nem lehet célja megtanulni azt a művészetet, miként lehet, sen amúgy is sovány és szűk keresményéből félretenni valamit a jövőre; egyesegyedül az irányíthatja és vezetheti, hogy munkája révén mennél biztosabb és kényelmesebb megélhetésre tegyen szert.

Hogyne volna módja a munkásnak takarékoságra, így szól az ellenkező nézet; nem látják-e nap-nap után, mint telnek meg a korcsmák iszákos, duháj népséggel, mely borral, pálinkával öli testét-lelkét s aztán nyomoráról panaszkodik?

Tagadhatatlan, hogy éppen a társadalom alsó osztályaiban sűrűn, mindenestre sűrűbben, mint a felső rétegekben, akadnak korhely, iszákos emberek, ámde nem szabad felednünk, hogy a szesz mértéktelen élvezéséhez első sorban is az a körülmény vezet, hogy a munkásnak egyenesen szükége van bizonyos mennyiségű szeszre italra. Hiányos táplálkozása mellett ez az egyetlen, a mi izgató hatással van rája s mértékletesen használva kis időre fokozza erejét. Hogy azután a munkásosztály egy része a mértékletes élvezésből átcsap a mértéktelenségbe, ez nagyon könnyen magyarázható meg magából az emberi természetből; mert hiszen ez a jelenség nemcsak a munkásosztályban s nem csupán a szeszre nézve tapasztalható. Igen sokan rákapnak a szeszre azért, mert nehéz állapotukban, nyomorúságukban feledést keresnek abban a tompaságban, melybe a szesztől merülnek.

Mindezeket mellőzve is tény az, hogy a mun-

kások és alkalmazottak legtöbb esetben csak annyit keresnek, hogy kielégíthetik legfontosabb életszükségleteiket. Rendes körülmények között tehát takarékoságuk amúgy is minimális jólétük rovására mehetne s így végeredményében pusztító hatást gyakorolna testi és lelki állapotukra.

A takarékoság elve a magángazdálkodás rendszerében fogant s ez határozza meg értékét. Haszna és eredménye csak e rendszerben lehet s akkor is csak úgy, hogy mindig csak kevesen vannak olyanok, a kik takarékoskodnak. A nemzetgazdák és államférfiak rövidlátásukat árulják el csupán, a mikor a takarékoságot, mint sociális orvosszert ajánlják. M i h e l y t általában válnék a társadalomban a takarékoság, megszűnnék az a haszna is, melyet ma legalább egyeseknek ígér és megad. Ha a társadalom valamennyi tagja szívére venné a takarékoságra való intelmeket s azok szerint cselekednék, ennek csakhamar ál tal á n o s károsodás lenne a következménye. Az egyénnek ugyanis akár kereset, akár megtakarítás útján szerzett s rendelkezésére álló kisebb-nagyobb tőkéje nem valóságos érték, hanem csak vásárló erő vagy képesség. Ha mindenki takarékoskodni fog, meggyűl a pénz s mennél inkább szaporodik, vásárló ereje annál inkább gyöngül, a portéka, jószág tehát annál inkább fog drágulni. Tudvalevő dolog, hogy olyan korszakokban, a mikor kevés volt a pénz, mindig olcsóbb volt az élet, mihelyest pénzbőség állott be, felszökött a termékek ára. Mai közgazdasági rendszerünkben is a takarékoságnak csakis akkor van haszna, ha azt legfőljebb néhány százezer ember gyakorolja. Mihelyt az egész összesség gyakorolná e szép erényt, mihelyt minden egyes ember félretenné keresményének egy részét, a

takarékosságnak nem lehetne többé gazdasági haszna a takarékoskodóra nézve. A pénz gazdasági értéke mindig függ a pénz mennyiségétől, a mit bizonyít a sűrűn ismétlődő elértéktelenedés. S ha például egy bizonyos időre ellátnók pénzzel egy közgazdasági köteléknek valamennyi tagját, a mi ugyanaz, mintha az illetők általános takarékosság révén jutottak volna pénzhez: ennek értéke rohamosan esnék. Takarékosága révén tehát — mely csak kivételes esetekben nem jár a legszükségesebbek megvonásával — legföljebb is azt éri el a munkásosztály, hogy munkaszünet vagy hasonló válságok esetén nem kénytelen koplalni; de tőkegyűjtéshez soha el nem juthat, mert hiszen a pénz fölülemelése esetén csökken annak vásárló ereje, a nagy sokaság tehát ekkor is csak olyan jószágokra tehet majd szert, melyek nagy mennyiségben jutnak piacra, melyeket a gazdagok már nem fogyasztanak; a sült hús mindig csak a gazdagok asztalára fog kerülni, mert a fogyasztók versenyében a leggazdagabbak egyúttal a legerősebbek. A gazdagok és jómódúak nem mondanak le elsőbbségükről a termelt javak megszerzésében; a jómódúak ugyan nem tudják mindenben követni a gazdagokat, de tekintélyes számuknál, jelentékeny vásárló képességüknel fogva nagy erőt fejtenek ki a versengésben s elállják az utat a szűkebb viszonyok között élő csoportok, osztályok, néprétegek előtt s teljesen hozzáférhetlenné teszik ezek számára a szűkebb mértékben termelt javak megszerzését.

A sokaság igazi tőkéje mindenha csakis jó egészsége, izom-ereje, munkára termettsége, testi vagy észbeli ügyessége. Ezt az egyetlen igazi, értékes tőkét kell megőrizni helyes gazdálkodással. Ezzel a tőkével valóban bánják takarékosan, ez érdekében áll neki magának és az egész társadalomnak. Visszatar-

tani az erejét, munkabírását túlbecsülő sokaságot a kicsapongásoktól. ősi tőkéjének könnyelmű elfecsérlésétől, ránevelni gazdaságos, észszerű életmódra: ez volna valóban föladata az értelmes, művelt osztályoknak, a melyek azonban manapság abban tetszelegnek maguknak, hogy ócsárolják a szegény embert, mert nem él takarékosan, mert nem rak félre siralmas, nyomorúságos keresetéből.

A mikor takarékoságra oktatjuk a tömegeket, meg kell gondolnunk, hogy a takarékoskodással szoros kapcsolatban van egyúttal az életmód megszorítása is. Azok a krajczárok és garasok, a miket vagyontalan osztályok sovány és nem irigyelni való élvezetekre szoktak kiadni: megtakarítás esetén igen érezhető hiányt idéznének elő más, első sorban természetesen azoknak az osztályoknak a keresetében jövedelmében, melyek eladdig éppen ama szükségletek szállításában, amaz apró élvezetek szolgáltatásában letek módot a megélhetésre. Korcsmárosok, vendéglősök, szatócsok s a többi hasonfajtájú kis ember, azonnal befalaztathatnák ajtajukat s maguk is hozzá szegődhetnének ama nyomorultak glédájához, a kiknek filléreiből éltek azelőtt.

A lemondás és nélkülözés árán nagynehezen összeszedett apró tőkék és csekély vagyonok gyakran kiesnek az illetők kezéből, úgy hogy a takarékoság, melyet annyira lelkére szoktak kötni a vagyontalan osztályoknak, akárhányszor csak kárát okozza a szegény embernek. A nagy pénzvállalatok olyanok, mint a szivacs, fölszívják azt a temérdek pénzceppet a mely közelükbe hullott. Ezeket a szivacsokat igen sokféleképpen facsarják ki, de a kicsurgó csöppek ritkán kerülnek vissza az eredeti forráshoz. Mi mást jelentenek a Panamák, és más ilyen mohó szivacsok, mint a takarékoság veszedelmes voltát? És az ilyen megkárosodások nem kivételes esetek, mert

számtalan változatban naponként ismétlődnek országvilágszerte, majd itt, majd amott sújtva a takarékoskodókat. Kezdve a legapróbb embereken, szatócson, munkáson, kishivatalnokon, kisiparoson, föl egészen a létra magasabb fokaira felkapaszkodott vállalkozókig, gyárosokig, bankárokig, mindennap tapasztalhatjuk, hogy a megtakarított filléreket melyek a nagy medencékben fölgyülemlenek más-más vállalkozó, más címen, más célból kiszivattyúzza. A végeredmény rendszeren ugyanaz: a takarékos emberek elvesztik keservesen félrerakott filléreiket, a mikkel talán öregségükre akarták biztosítani a megélhetésüket vagy kényelmet akartak szerezni későbbre, vagy a miket csak — és ez a leggyakoribb — azért raktak félre, hogy meggazdagodjanak, míg a vállalat bukása, melyre pénzüket bízták, arra a belátásra nem hozza őket, hogy a mit sziklaszilárd épületnek hittek, csak ingoványra épített alkotmány.¹

A vagyonos osztályt is gyakran megróják túlságos költsége, fényűzése, pazarlása miatt, holott gazdasági tekintetben a forgalomra szánt pénznek éppen nagymértékben való fölhalmozása a legkarosabb körülmény s egyik kútforrása a pauperismusnak. Ha mindenkinek egyformán hajlandósága volna a szerzett vagyon helyes elköltésére, ha senkisé is fukarkodnék a pénzzel s halomra nem gyűjtene, ha mindenkinek módjában volna munkája révén magát és családját föntartani, úgy hogy a pénz valóban csupán c s e r e e s z k ö z volna, általános é r t é k m é r ő: akkor a gazdasági és osztályellentétek nem élesednének úgy ki, mint azt a mai társadalmunkban

¹ Taine „L'ancien régime” című könyvében van egy idevágó, igen érdekes adat, melyet Chamfort-tól vett kölcsön, a ki ezt mondja: On compte cinquante-six violations de la foi publique depuis Henri IV. jusqu'au ministère de M. de Lomenie.

látjuk. A gyakorlatban azonban — és ez a magántulajdon rendszere mellett másképpen el sem képzelhető — a pénz mint tőkeérték szerepel; a kinek pénze van, rendelkezhetik mindennel s így misem természetesebb, mint hogy mindenki pénzt hajhász, azt iparkodik szerezni.

Az ancien régime-ről szóló kötetében *Ta in e a* műit századbeli francia főnemesség és udvar mesés pazarlásait ecseteli. A figyelmes olvasó kénytelen fölvetni a kérdést: hova lett az a tömérdek vagyon, melyet a nagyurak pazar kézzel, könnyelműen elfecséreltek? Franciaországnak természettől gazdagon megáldott földje termelt mindent, a mire csak szüksége volt a lakoságnak. Ipar és művészet dolgában sem szorult rá a külföldre, megvolt tehát a közjólét minden feltétele. Mindamellet a köznép nyomorgott, szűkölködött, tespedett, jóllehet a főrangú osztály tele marokkal szórta jövedelmeit. Hova lett az a tömérdek pénz? A magyarázat magától kínálkozik. A vagyon egyszerűen gazdát cserélt. A főnemesség tönkretette magát, a polgári osztály pedig fölszívta a könnyelműen elpredált vagyont. Mindössze annyi változás történt, hogy a pár ezer főúr helyett tíz- vagy százezer roturier jutott a vagyon birtokába. Lakájok, kukták, lovászok s több efféle alsórendű és rangú népség, szolgálatai, csúszás-mászása, hízelkedése, hajlongása fejében bezsebelték azokat a tőkéket, melyeket a főúri osztály megbecsülni nem tudott. A közvagyonban a nagyurak pazarlása és fényűzése még nem tett volna kárt, mert hiszen a pénz javarésze benn maradt az országban; a hiba abban volt, hogy noha a főurak élvezethajhászatukban tele marokkal szórták a pénzt, ez mégsem került igazán forgalomba. Megnyitották az egyik víztartót s átvezették a tartalmát egy nagyobb víztartóba, de a társadalom széles,

nagy medenczéjébe alig szivárgott át az áldásból valami. Hiába volt a nagy forradalom, hiába a véráldozat, a nép nagy sokasága nem látta sok hasznát, mert az új, kapzsi tőkések bekötötték pénzes-zsákjaikat, vagy ingatlanokat szereztek; az összeharácsolt pénzből a nagy forgalomba alig került valami. Ilyen az állapot ma is, pedig a pénzgazdaság, vagyis az egész csereforgalomnak pénz segítségével való kiegyenlítése csak az esetben volna hasznos az egész társadalomra nézve, ha ez a gazdasági csereeszköz szét tudna folyni a termelés egész körében, a forgalom szövevényes csatornahálózatának minden részében, szóval, ha nem volna meg a pénznek az a tömörülési ereje, melynél fogva bizonyos pontokon mindig összehalmozódik. A termőföld, miután termelő erejének egyik eleme, a fölgyülemlett nedvesség elpárolgott belőle, sóvárogva várja az esőt, melyet a fölötte kóválygó fölleg ígér neki s a melynek pótolnia kellene az elveszítettet. Ha azonban a csöndesen permetező, országos eső helyében, a melynek széles, nagy területeket öntözne meg s áldást fakasztana messze földeken: egy-egy határban szakad le csak az eső, csak egy-egy apróbb területet áraszt el éltető csöppjeivel: nyomában hiába fakad dús virulás, az esőnemlátogatta óriási területeken elszikkad az élet; az oázisokon csak kevésnek jut hely, a nagy sokaság ott tengődik a forró sivatagon. A pénznek is, hogy gazdasági föladatának megfelelhessen, meg kellene oszolnia arányosan a nép összes rétegeiben.

Az egyén takarékoságából soha a közre haszon nem háramolhatik. Az apró emberek keservesen megtakarított filléreikkel rendszeren csak a nagytőkét gazdagítják, ők maguk sűrűn esnek el kis tőkéjüktől. A nagy Panamák ugyan ritkább tünet, de a csalást, fosztogatást nap-nap után észlelhetjük a mindennapi életben.

Csodálatos, hogy még komoly írókat és politikusokat is mennyire lépre csal a takarékoság szólama. A valódi takarékoságnak az említetten kívül még egy módja van: a társadalmi takarékoság, ez pedig az észszerű és minél bőségesebb költsékezésben rejlik. A társadalom valóban takarékoskodhatik, de sohasem az egyesek s kivált nem a szegények megkárosodásával. Mennél többet költ az állam közmunkára, beruházásra, közérdekű és közhasznú intézményekre: annál takarékosabb és jobb gazdának mutatja magát, mert a pénzt valódi értékekre váltja s emeli az általános jólétet azáltal, hogy mindig több és több munkáskezet foglalkoztat. Ilyen megtakarításokra buzdított Széchenyi István gróf, midőn sürgette nagy folyamaink szabályozását, a Vas-kapu rendezését, Tudományos Akadémia és Nemzeti Színház fölállítását. Ilyen megtakarításoknak köszönte az antik Görögország hatalmas művészi alkotásait, a római állam nagyszabású közútjait, vízvezetéseit, melyeknek nyomait megtalálni még a volt Pannóniában éppen úgy, mint Afrika területein.

2. A JÓTÉKONYSÁG. A társadalmi orvosszerek között, melyek a nyomorúság gyógyítására volnának hívatva: nem kevésbé jelentékeny helyet foglal el a jótékonyosság, illetve a k ö z j ó t é k o n y s á g, mert ez a gyógy mód az egész társadalomban általánossá vált. Van is rá ok elegendő.

Társadalmi életünk korhadtságának és közgazdasági rendszerünk sújtó hatásának legszomorúbb képét a korunkbeli szegényügy és a bűnkronika mutatja. Az egyéni szabadság címén rábízzuk az egyénre anyagi boldogulásának megalapítását, a mi a fönnálló viszonyok közepette csak kivételesen sikerülhet. Minthogy pedig állandó foglalkozásra, alkalmaztatásra csak igen kevesen tudnak szert tenni, sokan pedig kedvüket lelik

a henyélésben s nem járnak kereset után, világszerte töméntelenné lön azok száma, a kik kereset és élelem nélkül szűkölködnek. Bűnös cselekmények elkövetésétől azokat megóvandó: jótékonysággal, kegyadományyal, könyörületes gyámolítással iparkodik a társadalom helyrehozni a közgazdasági rendszer-szülte hibákat s orvosolni a társadalmi egyenetlenség okozta bajokat. Könyöradományokkal, szegények istápolásával, alamizsnákkal azonban az emberiség sohasem róttá le a társadalmi együttlétből reája háramló kötelességeket. És bárminő intézményekkel, polgári és vallási rendelkezésekkel iparkodott is állam, egyház vagy társadalom beoltani mindenkibe a jótékonyság és könyörületesség nemes érzését, az alamizsnában nem volt soha és nem is lesz soha, áldás és igazság. Az emberi méltóság tudata mélyen gyökerezik mindnyájunkban és a legvégső nyomorban élő, szenvedő, lézengő koldus sincs hiányában egy bizonyos fokú önérzetnek, mely megaláztatásának, függőségének, emberi méltósága megcsorbulásának tudatát ébreszti föl benne. A jótékonyság és könyörület igénybevételével veszendőbe megy az önérzet és az a tudat, hogy saját munkája, tevékenysége, fáradsága révén él meg az ember. Ha kiöljük belőle a függetlenség érzetét, ha reá szoktatjuk a megalázkodásra, ha kioltjuk benne a lélek bátorságát: megfosztottuk egyúttal erkölcsi erejétől. Giving alms no charity, így jellemzi De Foe a könyöradományokat Bármennyire magasztalták, bármennyire hirdették is a legrégebb kortól fogva emberbarátok és vallásalapítók a felebaráti szeretetnek ilyenemű gyakorlását, valóságos eredménye ennek sohasem lett.

Kezdetleges gazdasági viszonyok között a társadalom talán be is érheti a rokonérből fakadó jótékonysággal, mert nagyon kiskörű a nyomor, mely segít-

ségre szorul. Nincsen még henyélő úri osztály, sem munkakerülő szegénység. Csak a testi fogyatkozásban szenvedő, tehetetlen emberek, elhagyott özvegyek és árvák szorulnak támogatásra, ellátásra. Idő folytán, a gazdasági élet fejlődésével e viszonyok teljesen megváltoznak. A szerszám tökéletesedésével, a gép térfoglalásával a magántulajdon rendszere mellett be kellett következnie annak az állapotnak, hogy százakra, ezerekre szaporodott azok száma, a kik munka hiányában a mások jószívéhez kénytelenek fordulni.

A könnyörületesség és jótékonyosság segít ugyan némely nyomorulton, de magát a nyomort meg nem szüntetheti, mert annak dús forrása a rendszer maga. Az állam tehetetlenné válik legfontosabb föladatainak véghezvitelére. Hogyan tudjon megfelelni a védelem követelményeinek, midőn a koplalás és szűkölködés kisajtolja, kifacsarja katonaköteles ifjúságából az élet-erőt, midőn a rossz, egészségtelen táplálkozás miatt a munkásasszony egészségtelen, görvélyes, vérszegény nemzedéket hoz világra?

Az állam a munka és kereset nélkül tespedő, nyomorgó osztályokat a vagyonosak irgalmára bízza. De lehet e könnyörülettel, jótékony cselekedetekkel segíteni a nyomorsújtotta sokaságon? Hiszen ez annyit jelent, hogy a dolgozó, sikeresen fáradó magánember másoknak is viselje gondját, lássa el azokat élelemmel és egyéb szükségletekkel. Mit érünk a magángazdálkodási rendszerrel, ha az egyén saját magán és családján kívül másokat is kénytelen eltartani?

Milyen nagyszerű eredményeket ér el a közjótékonyosság, bárminő statistika élénken tanúsítja. Parisban 1836-ban az évi öngyilkosságok számát átlag 7-8-ra becsülték, 1898-ban már 300—350-re tették az évi

átlagot.¹ Bármily nagy arányban szaporodott is hatvan esztendő alatt a francia főváros lakossága, bármennyire igaz, hogy a vidék nyomorultjai utolsó próbára a fővárosba mennek s keresetet nem találván, ott emésztk el magukat: mégis megdöbbenő, mennyire felszökött az öngyilkosságok átlaga. A francia író adatai szerint 10, 15, 20, 25 franc házbérhátrálék hiánya miatt mennek emberek tömegestül a halálba. Angliának jótékony célú intézetei, egyletei és mozgalmi bámulatra méltók. Sok önzetlenség és okosság bocsájtatik a nemes ügy szolgálatába, ámde bámulatunk és lelkesedésünk egyszerre kihűl, ha az érem másik lapjára tekintünk, a melyre a nyomorúság számadatai vannak fölírva.

Ne alamizsnát adjatok a népnek, hanem kiérde-melt, megkeresett kenyeret. Ne könyöradományokkal, hanem állandó termelő munkával tartsuk embertársainkat. Kötelezzünk munkára minden munkaképes, épkéz-láb embert és adjuk meg neki, a mi őt munkája fejében megilleti, nem többet és nem kevesebbet. Ezzel elejét fogjuk venni a nyomornak, bűnnek, rablásnak, tolvaj-lásnak, sikkasztásnak, furfangos csalásoknak, ravasz kizsákmányolásnak és jól kieszelt becsapásnak.

Alig van ember, a ki valami úton-módon hozzá ne járulhatna a közös javak gyarapításához, sajátlagos képességeinek helyes alkalmazása mellett. Siket, néma, vak és béna s bármily testi hibában szenvedő ember még mindig végezhet valamely termelő munkát. Bármennyire fogyatékos tehetségével is tartozik a társadalomnak, mely gondoskodik az ő fentartásáról, de föl kell szabadítani, föl kell oldani mindenkit a szánalom-szülte függőség alól, mely átka a jótékony intézeteknek, és szeretetházaknak, a hol nagyképű fölebbvalók

¹ V. ö. Louis Proal: Les suicides par misère a Paris, Revue des deux mondes 1898 május 1.

oly sűrűn éreztetik hatalmukat az alájuk rendelt személyekkel, megölvén az önérzetet és a szerénységet, életre keltvén az orozátlanságot vagy álnok szenteskedést és képmutatást. És föl kell menteni az egyeseket, kiknek jótékonyága sok esetben csak kierőszakolt, megerőltetéssel járó áldozat, melyet álszégnyből nem tagadnak meg, holott anyagi helyzetük meg nem engedné.

XXX. BEFEJEZÉS.

Az a tömérdek kísérlet és törekvés, melyet az előbbi fejezetekben szóvá tettünk, éppen arról tesz bizonyosságot, hogy a társadalom gyökeres átalakításra szorul. Az a tömérdek kísérlet csak amolyan befecskenedés-számba mehet, mely kis időre elaltatja a beteg fájdalmait, de baját nem orvosolja s mikor a csillapító szer ideiglenes hatása elmúlik, a beteg újra csak panaszkodik, jajgat és szenved.

Vannak, a kik abból a föltevésből indulnak ki, hogy a társadalmi gazdaság egészségtelen és igazságtalan állapotának egyetlen oka a javak egyenlőtlen, fölosztásában gyökerezik. A mondottakból kitűnt már, hogy mélyebben van a baj gyökere s nem kereshető az a gazdag és szegény, a fényben dúskáló felső rétegek és a rongyokban járó éhes tömegek ellentétében. Ez csak egyik megnyilatkozása a visszás, természetellenes, józan észszel daczó kereskedelmi rendszernek, mely árúvá sülyesztvén azt, a mi az emberben a legbecsesebb, a m u n k á t , egyúttal rabszolgává alacsonyította ismét az egyént, a kit korunk állítólag minden emberi jogaiba visszahelyezett.

A józanul gondolkodó sociológust nem is az irigység¹ vagy az osztálybeli ellentét tüzei harcra a tőke, a tulajdon, a pénz, az örökösödési jogrend ellen, hanem az a tiszta, világos tudat, hogy a fönnálló rendszer mai haladottságunk mellett nem szolgálhat többé állami keretül, mert igazságtalan, káros, képtelen s féket vet az emberiség további haladásának. Védeni valamely rendszert, ragaszkodni hozzá makacsul, megóvni és föntartani pusztán megszokásból, kényelemből, mikor világosan, tisztán látjuk káros voltát, mikor az élet minden nyilvánulásában érezzük pusztító hatását: mi egyéb, mint szégyenletes tunyaság, megtagadása az égi szikrának, melynek élesztő, melegítő, alkotásra hevítő ereje tette az embert a világ urává, minden többi lény meghódítójává. A mi egész művelődésünk voltaképpen csak finom köntösbe burkolt cannibalismus. Nem támadjuk meg vérszomjas, állatias falánksággal embertársaink életét, de megtámadjuk őket életműködésükben; nem gázolunk a testükön, de hízunk a zsírjukon, munkájuk gyümölcsén. Nem ölünk, ámde a szabad verseny álnok jelszava mellett zsákmányolunk, csak úgy, mint elődeink tették, kik nyersebbek voltak ugyan, de őszintébbek. Mi csak okosabban, ravaszabbul végezzük az emberirtást. Az emberfalók beérték áldozatuknak rövid úton való elemésztésével, mi ellenben dolgoztatjuk, fárasztjuk, nehéz munkára vetjük, a melynek gyümölcsétől megfosztjuk, magunknak foglalván le a táplálékot, kényelmet, élvezetet.

Téves úton járnak azok is, a kik elhanyagolt történelmi korszakok durva kinövéseit, féktelen erőszakosságait, a sokaság leigázását gazdasági szükségszerűség színében iparkodnak föltüntetni. Bármennyire eltelünk is a görög-római classikai világ csodálatával, nem fojthatjuk el soha abbéli érzésünket, hogy a rab-

szolga-rendszer örökös árnyék marad ama nagy nemzetek fényes culturáján, valaminthogy a vad középkor hűbéri rendszerében, öldökléseiben és zabolátlanságai-ban, kényúri visszaéléseiben és állatiasságaiban sem tudunk gyönyörködni. Pedig a rabszolga-rendszer is magasabb fok már a cultura létráján. Egészen kezdetleges faj még ma sem éri be ellenségének letiprásá-
val s csak akkor tekinti az ügyet befejezettnek, ha fölkoncizolta a legyőzöttet. A tömeges lemészárlással szemben a rabszolga-rendszer tagadhatatlan haladást mutat. A gazdasági föladatoknak semmi közük az ilyen erőszakoskodásokhoz. Semmiféle okbéli szükség meg nem követeli, a termelésnek nincs erre szüksége; ennek az ellenkezőjét állítani merő szemfényvesztés, a melynek nincs értelme még akkor sem, ha a múltra alkalmazzuk. A nyomorúság sohasem volt szükségszerű vagy természetszerű. Az emberek minden időben meg tudtak volna élni valamennyien azokból a javakból, melyeket kezük munkájával termelhetnek vala. Régebben is csak oly mértékben folyt a pazarlás és fecsérlés, mint manapság. Emberéletben és élelmiszerekben mindenkor töméntelenül sok ment veszendőbe.

Mielőtt azonban megfogalmaznók a gazdasági elvet, melynek alapján a társadalmi gazdálkodás az általános jólét jegyében fordulhatna: meg kell állapotodnunk ama gazdasági elméletek mellett, a melyek manapság forgalomban vannak és az elméken uralkodnak. Miután megvizsgáltuk a valóságos gazdasági állapotokat s kimutattuk, mily éles ellentétben állanak a józan és okszerű társadalmi gazdálkodás elveivel, széjjel kell bonczolnunk a főbb irányelveket is, melyek a gazdasági tudományban divatosak s be kell bizonyítanunk, hogy azok éppen oly éles ellentétben állanak az igazi tudományos fölfogással, mint a mai

gazdasági gyakorlat egy észszerű és igazságos gazdasági gyakorlattal. A részlet-kérdésekről tehát általánosabb kérdésekre térünk át ismét, hogy a főbb elméletek bírálata által élénkebben világíthassuk meg azt a kérdést, melyet a gazdasági tudomány alapkérdésének tekintünk, tudniillik a társadalmi közösség megélhetésének problémáját.

NYOLCZADIK KÖNYV.

A GAZDASÁGI KÉRDÉS A TUDO-
MÁNYBAN.

XXXI. NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS SOCIALISMUS.

1. A KÖZGAZDASÁGI TUDOMÁNY. Minden modern társadalmi átalakulásnak kettős processusa van. A valóságos átalakulást megelőzi az elmék megváltozása, a gyakorlatot az elmélet. A míg az új eszmék, elméletek, felfogások az elmékben ki nem szorították a régieket, a míg a százezrek agyában föl nem virradt az új korszak hajnala, addig az átalakulás gyakorlatilag végbe nem mehet. Még a látszólag hirtelen támadt forradalmak is ezen módon mennek végbe. Minden újításnak a tudomány egyengeti ki útját. Az eszmék, melyeknek nevében korszakokat döntenek romba, sokáig forranak és sokféle változáson mennek keresztül, míg végre testet öltenek s bizonyos az is, hogy a mi valóra vált, mindig hátra maradt az eredeti eszme mögött, a jövő szebbnek látszott addig, míg jelenné nem érett.

Egy pillantás korunk tudományos mozgalmaira elégségesen meggyőzhet bennünket arról, hogy nagy társadalmi átalakulás van készülöben, melynek első, vagyis elméleti stádiumát szemlélhetjük. A socialismus

és a nemzetgazdaságtan már évtizedek óta vív egymással harcot s ez idő alatt a socialismus gyarapodott erőben és jelentőségben. Véglegesen csak egy-új társadalmi átalakulással dőlhet el a harc.

Mielőtt e két ellenlábás elmélet bonczolásához fognánk, állapítsuk meg, milyen tudomány az, a melyről itt szó van. A munka első részében kifejtettük, hogy a természet nem egyéneket helyezett a földi javak birtokába, hanem közösségeket. Az a tudomány, mely e közösségek életének törvényeit mutatja ki, sociológia; ha azonban csak a közösség megélhetésének kérdését vesszük szemügyre, tehát a gazdasági problémát, úgy eljutottunk a közgazdaságtanhoz, mely ez esetben teljesen megfelel nevének, s már ezzel is elárulja, hogy egyik része a sociológiának. A köz megélhetésének kérdése tehát az a törzs, melyből a közgazdaságtan összes kérdései kiágaznak, munkamegosztás, a javak elosztása, a nemzetközi gazdálkodás csupa fontos, életbevágó kérdés, melylyel nemcsak a gyakorlat, hanem a tudomány emberei és hivatva vannak foglalkozni. Más alakban a gazdasági kérdés — legalább természet szerint — föl nem vehető. Ilyetén megfogalmazása megfelel minden időre és minden helyre vonatkozólag. A köz megélhetése az a kérdés, melyet a közösség vezéreinek vagy az arra hivatott államférfiaknak gyakorlatilag kell megoldaniok s a mely elméletben a közgazdasági tudománynak ad életet. A tudomány e kérdésben is, mint egyebütt, messzebb járhat és mélyebbre hatolhat, mint a gyakorlat, új utakat jelölhet annak, a melyeken könnyebben esik a haladás. A tudománynak ez föladata és kötelessége. Igazságai arra valók, hogy lassankint átmenjenek a valóságos életbe s egészségesebb működésbe hozzák az egész társadalmi szervezetet.

2. KÖZÖSSÉG ÉS EGYÉN. A socialismus, mint már neve is mutatja, legalább nagyjában, a fõnt említett módon fogja föl a gazdasági kérdést s e részben homlokegyenest ellentétes álláspontot foglal el a nemzetgazdaságtannal szemben, mely szintén a gazdasági kérdéseket tárgyaló tudomány, sõt ezidõszerint valóssággal hivatalos tudomány.

A dogmatikus nemzetgazdaságtan nem a közösségbõl indul ki, hanem az egyénbõl. Tagadja, ha nem is nyíltan vagy bevallottan, de eléggé érthetõen, hogy a gazdasági kérdés a közösség megélhetésének kérdése.

Már R o d b e r t us joggal hányja a nemzetgazdák szemére, hogy õk a közösség helyett az egyénbõl indulnak ki, mely scholasticus eljárásuk meg is boszulta magát, mert utóbb annyira elsánczolták az egyént, hogy nem tudtak többé helyes képet alkotni a közösségi életrõl, a társadalmi együvértartozásról. Mill Stuart kereken tagadja, hogy van sociológia, az egyes tudományágak teljes elkülönítését sürgeti s magát a gazdasági kérdést a legmerevebb individualismus szempontjából tekinti. A közgazdasági tudomány a köz nélkül gazdálkodik. A nemzetgazdák iparkodnak tudományukat úgy körülírni, hogy abból a közösség lehetõleg kimaradjon. Evégbõl közösséget alig emlegetnek s mindig csak az individuális gazdával példálózna, a ki nem egyéb merõ abstractionál, mert nem szorul bizonyításra, hogy a gazdálkodás, a melylyel tudományuk foglalkozik, csakis társadalomban lehetséges. Tudományuk meghatározása körül is sűrû a homály. A dogmatikus iskola értelmében „a politikai gazdaságtan tanulmányozza az ember abbeli iparkodását, hogy a legkisebb áron (legcsekélyebb fáradtsággal) elégítse ki természetes szükségleteit, hogy megállapítsa az

okokat, a melyek megkönnyítik a sikert.”¹ Itt tehát az emberről van szó, az individuumról, a kiről M. Maurice Block legfőlebb annyit enged meg, hogy zoon politicon, társadalmi lény, nem annyira természeténél, mint inkább szokásánál fogva. Embert emberhez fűzi elsőben a rokonság, aztán a társas ösztön.² tehát a társadalmi ösztön másodrangú érzés, előnyére van a rokonsági kapcsolat. Mellékesen elismeri még Block, hogy létezik „le besoin qu'on a des autres hommes, l'aide et la protection mutuelle” s mindezeket társadalmi köteleknek nevezi, melyeknek értékét és jelentőségét lehetőleg kisebbiteni igyekszik, mintha érezné, hogy a dogmatikus nemzetgazdaságtannak össze kell omlania abban a perczen, a mikor a közösség mivolta igaz világításba helyeztetik. Egyén és közösség viszonyát M. Maurice Block, mint dogmatikus nemzetgazda hibásan fogalmazza meg, de kétségtelenül tudománya érd ekében. „Egyén és közösség kölcsönösen föltételezi egymást, mint rész és az egész.”³ Az, hogy közösség és egyén kölcsönösen föltételezik egymást, kétséget sem szenved; viszonyuk azonban korántsem a rész és az egész viszonya. Erre a hasonlatra szüksége van a dogmatikus nemzetgazdaságtannak, mert olyan látszatot kölcsönöz vele a kérdésnek, mintha a társadalom összeadódnék az egyénekből, úgy mint részekből az egész s a közösség nem volna egyéb, mint összetétel. Mihelyt azonban letértünk arról az alapról, hogy a társadalom nem az egyének

¹ L'économie politique a pour objet l'étude des efforts que l'homme s'impose pour satisfaire, au moindre prix (avec la moindre peine) aux besoins de sa nature, aim de constater les causes qui en facilitent le succès. Block i. m. I. 277.1.

² Ce qui rattache les hommes aux hommes, c'est d'abord la parenté, puis l'instinct social. U. o. 260 lap.

³ L'individu et la société se supposent mutuellement comme la partie et le tout. u. o.

szövetségéből alakul, hanem a közösség maga a természeti, szükségszerű, kényszerű állapot: a gazdasági magától egyszerre egészen más színben tűnik elénk. Socialismus és nemzetgazdaságtan tehát két különböző s egymással merőben ellenkező álláspontról nézi a gazdasági kérdést. A socialismus a közösségből indul ki, a nemzetgazdaságtan az elszigetelt individuummal bizonyít és magyaráz. Nem arról beszél, hogy társadalom, közösség van, hanem, hogy az egyénekben van hajlam a társulásra. És ezen az alapon az orthodox nemzetgazdaságtan nem habozik kijelenteni a socialismusról, hogy az az elégedetlenek hitvallása, „la religion des mécontents.”

3. A CLASSIKAI NEMZETGAZDASÁGTAN INDIVIDUALISMUSA. Minthogy egyén és közösség voltaképpen egy és ugyanazon dolognak két különböző, vagy mint fentebb mondtuk, ellentétes álláspontról való megjelölése; minthogy az, a mit közösségnek nevezünk, nem egyéb, mint maguk az egyének, következetes gondolkodás útján az orthodox nemzetgazdaságtannak merőben individualistikus alapon is el kellett volna jutnia a gazdasági kérdés helyes fölvetéséhez, illetőleg megoldásához. Ha már megengedjük azt, hogy a társadalom nem egyéb, mint az egyének társulása, a munkának és a termelésnek helyes fölfogása mellett nem kell-e ragaszkodnunk ahhoz, hogy minden egyéni munka kellő megbecsülésben részesüljön, megérdemelt ellenértékéhez jusson? Ha mindenképpen individualisták akarunk lenni, ha féltjük az egyéni értéket a közösségnek mindent nivelláló hatásától, ha borzadunk az utópisták államaitól, nem kell-e egész erőnkéből azt kívánnunk, hogy minden egyéni érték megmentessék, minden egyéni fáradozás megjelje a maga jutalmát, minden egyéni kiválóság a maga

koszorúját? Csalódik azonban, a ki azt hiszi, hogy a nemzetgazdák levonják elvükből az összes következtetéseket. Ezt nem tehetik, mert egész tudományukat megingatnák. S mily kevéssé veszik komolyan magát az individualistikus elvet, azt tudományuk bármely szakaszával könnyen lehet bizonyítani. Egy igen ismert nemzetgazda bőven tárgyalja az improductiv, a meddő termelést. Ezt a fából vaskarikát csakis az orthodox nemzetgazdaságtan fogalomrendszerében lehet megérteni. Józan ész szerint ugyanis meddőségről csak ott lehet beszélni, a hol a munkának semmiféle eredménye nem mutatkozott. Az orthodox nemzetgazdaságtan értelmében azonban bizonyos körülmények között egy kilencz gyermekkel megáldott anyát is bátran meddőnek lehet mondani, mert hiszen Röscher szerint meddő termelést végzett a paraszt, a kinek gabonája vevő hiányában a szérűben réthead el, az író, a kinek nincs olvasója, az énekes a kit nem akarnak meghallgatni.”¹ E kijelentés érdemes rá, hogy közelebbről megvizsgáljuk, mert világot vet a nemzetgazdák úgy nevezett individualistikus rendszerére, íme, egy ismert nemzetgazda azt a szerencsétlenséget, hogy egyének kénytelenek hiába dolgozni, hogy egyéni erők hiába pazaroltattak, hogy értékek veszendőbe mentek: elintézi egy műkifejezéssel, mely úgy hangzik, hogy „meddő termelés”, a miben talán még szemrehányás is foglaltatik a szerencsétlen kezű termelőre nézve, a ki nem volt elég élelmes ahhoz, hogy túladjon termésén, íme tehát, az individualistikus gazdasági rendszer természetesnek találja azt, hogy bizonyos egyének hiába dolgozzanak, hiába fáradjanak; ez a tapaszt-

¹ Der Bauer dessen Korn aus Mangel an Absatz in der Scheune verfault, der Schriftsteller ohne Leser, der Sänger, den Niemand hören mag? R ö s c h e r i. m. 103. 1.

talás csupán arra való, hogy új kategóriát állapítson meg s különbséget tegyen termelékeny és meddő termelés között. Vannak egyének, a kiknek termelése érdemükön felül busás jövedelmet hajt s vannak mások, kiknek fáradságos munkája — meddő termelés! — még a mindennapra való kenyeret sem hozza meg nekik. Ezt a rendszert az orthodox nemzetgazdák individualistikus rendszernek hívják, valójában azonban nem egyéb, mint osztály-rendszer, mely sem nem socialistikus, sem nem individualistikus, mindakettőnél több s mindakettőnél kevesebb. Akár individualistikus, akár socialistikus alapon szerkesztjük meg a társadalmat: sohasem igazolhatjuk azt az állapotot, melyben az egyéni munka nem juthat megérdemelt díjához. Ezt az állapotot csak az a tudomány igazolhatja, mely megfelelő igazi hivatásáról s egy-egy uralkodó osztály uszályhordozójának szegődött.

Minő képtelen következtetésekre visz a dogmatikus nemzetgazdaságtan azzal, hogy a gazdasági jelenségeket socialis vonatkozásaik mellőzésével tárgyalja: arra nézve mintaszerű ugyancsak Röschernek egy másik kijelentése: „A pusztá munkaerő magában véve nem gazdasági érték, kedvezőtlen föltételek esetén jobb, ha a henye munkaerő egyebütt keresi boldogulását, s helyét, melyet mint fogyasztó foglal el, átengedi másnak”.¹ Rövid pár sorban alig lehet magvasabban kifejtteni — anarchistikus elméletet. A mit a jeles nemzetgazda állít és ajánl, az a legteljesebb anarchikus állapot, mely nem az individualismus, hanem az osztály-

¹ Die blossen Arbeitskräfte haben keinen wirtschaftlichen Werth m sich selbst; wenn die Bedingungen ungünstig sind, ist es besser wenn die müssig liegende Arbeitskraft anderswo ihr Auskommen sucht und damit die Stelle eines Konsumenten für einen Ändern frei macht.

érdekek uralmát és elfajulását tükrözi s azonfölül a tőke-uralom elméleti igazolását foglalja magában. Mit jelentene különben az az állítás, hogy a pusztá munkae-
 erőnek magában véve nincs gazdasági értéke? Itt R ö s c h e r kiindulva abból a körülményből, hogy a tőke bizonyos időben, pusztán a maga érdekében, bizonyos számú munkáskéznek nem ad foglalkozást, rögtön elméletet farag, hogy a munkae-
 erőnek magában véve (tehát, ha a tőke nem indul meg a nyomorúságán) nincsen gazdasági értéke. A dogmatikus nemzetgazda-
 ságtan sohasem fukarkodott az osztályozással, fiókozással és az értéknek is soknémű kategóriáit állapította meg, a legfontosabbikról azonban megfeledezett, arról ugyanis, hogy vannak értékek, melyek föl-
 használtatnak és vannak értékek, melyek parlagon hevernek. Minden felhasználatlan munkaerő parlagon heverő érték, mely azt bizonyítja, hogy a társadalom beteg s szervezete rosszul működik. Mert csak nem fogjuk természetes és egészséges állapotnak ismerni el azt, hogy értékek elpocsékoltassanak!

A helytelen kiindulásból R ö s c h e r még helyte-
 nebb következtetésekre jut. A parlagon heverő munka-
 erőnek egyszerűen azt ajánlja, hogy keressen másutt alkalmazást. A dogmatikus nemzetgazdaságtan szemé-
 ben a kivándorlás gazdasági remedium, lecsapolása a munka-fölöslegnek, biztosítása az otthonmaradtak-
 nak. A tőkés osztályra nézve kétségkívül megnyug-
 tató némiképpen, ha a „religion des mécontents” hívei, a helyett, hogy tiltakozó gyűléseket és tüntetéseket rendeznének, szépen kivándorolnak; de lehet-e, sza-
 bad-e egy osztály kedvéért rontani és gyöngíteni az egész nemzetet? Minden kivándorló önmagában véve érték, mely elvész a nemzetre nézve, nem tekintve azt, hogy a kivándorlásnak erkölcsileg is igen káros

hatása van. Minden egyes kivándorló eleven szemrehányás, vád a főnálló szervezet ellen, a mely dicsekedik ugyan individualismusával s melynek elméleti védői büszkén vallják magukat individualistáknak, de a mely nem ad módot az individuumnak arra, hogy erejét, tehetségét, munkáját érvényesítse s inkább elnézi, hogy elszakadjon s másutt keresse boldogulását.

4. NEMZETGAZDÁK ÉS SOCIALISTÁK FÖLFOGÁSA AZ ÁLLAMRÓL. A dogmatikus nemzetgazdaságtan és a socialismus harczát az jellemzi, hogy az ellenfelek sűrű ködben csatáznak. A nemzetgazdasági tudomány kapva-kapott azokon a homályos jelszavakon, melyeket a socialismus kiröpített s fegyvert kovácsolt belőlük a közösségi elv, a közös gazdálkodási rendszer ellen, a nélkül azonban, hogy a közös gazdálkodás mivoltát a maga jószántából és kezdeményezéséből megvizsgálta, a nélkül, hogy megmagyarázta volna, mit jelent a közös gazdálkodás elve s minő veszedelmeket rejt a társadalomra nézve. Ezt a tudományos vizsgálatot elmulasztotta a dogmatikus nemzetgazdaságtan, inkább vitatkozott azokkal, a kik maguk sem voltak egészen tisztában az iránt, hogy mit is akarnak tulajdonképpen, így történt s csakis így történhetett, hogy nemzetgazdaságtan és socialismus, bármily szenvedélyesen állanak is egymással szemben, igen gyakran, a nélkül, hogy maguk is tudnák, egy malomban örölnék. Csodálatosnak tűnhetik föl ugyan, hogy két ily ellenlábás elmélet miképpen testvéresülhet egy eszmében, de ez a csoda mégis megtörtént.

Socialismus és dogmatikus nemzetgazdaságtan találkozik az állam iránt való nagyfokú bizalmatlanság, sőt ellenszenv érzésében. A nemzetgazda ragaszkodik ugyan a mai államhoz, de maga az állam csak addig kedves előtte, míg az gazdálkodni nem akar. Az állam

adjon nemzetközi békét, háborítatlan belső nyugalmat, oltalmazza a magántermelést, gyámolítsa az egyéni vállalkozást subventiókkal, kamatbiztosítással, adómentességgel, egyengesse útját a forgalomnak, de ne avatkozzék sem a termelésbe, sem a javak megosztásába, mert ezzel megzavarja a nemzetgazdák köreit és elméleteit a termelésről, a cseréről és az árról. A nemzetgazdának az állam csak addig kell, a meddig tökéletlen, zavaros, úgy, hogy a tőke kedvére halászhat benne. A gazdálkodó állammal a nemzetgazda nem tudja, hogy mit csináljon. Nem fér bele a rendszerébe, a nemzetgazdaságtan rendszere pedig nem fér meg a közös gazdálkodásban élő állammal.

A socialismusnak viszont — kevés kivétellel — a mai állam nem kell s minthogy — elég hibásan — a mai államokat azonosítja magával az állam eszméjével, a jövő társadalmát állam nélkül, állami keret és állami szervezet híján akarja megszerkeszteni. Innen van, hogy a szerkesztés sohasem sikerülhet. A pozitív állami keret helyett egy igen határozatlan és elmosódó gazdasági szervezetről beszélnek, melynek tengelyét nem látjuk s a mely nem tud kialakulni előttünk.

Az állam természetével sem a nemzetgazdaságtan, sem a socialismus nincsen tisztában. Vagy pedig félnek tőle egy és ugyanazon okból. Mind a két elmélet ugyanis osztályérdeket képvisel. A dogmatikus nemzetgazdaságtan — tudva, vagy nem tudva — a ma uralkodó tőkés osztályt félti az államtól. Minden okoskodásuk és fejtegetésük a tőke védelmére szól. az úgynevezett „liberális” gazdasági rendszer jelszava mellett. A socialisták ellenben a munkás-osztály túlsúlyát és hatalmát tekintik főkérdésüknek. Sem az egyik, sem a másik nem tudott tiszta, tudományos álláspontra emelkedni, a honnan beláthatták volna a jövő társadalmat,

mint az igazi, kifejlődött, tudatra ébredt állami életet.

A mai államot tehát mind a két elmélet összecseréli az igazi állammal. A dogmatikus nemzetgazdaságtannak ez élet-érdeke. Megtette a mai államot az igazi, a liberális, az eszményi államnak s így alapot teremtett magának arra, hogy minden más elméletet, akár állampolitikait, akár gazdaságit, törvénytelennek, hibásnak, korcsnak tüntessen föl. E szerint kétféle vádja van a socializmus ellen. Az állami — gyéresebb — socializmusnak szemére hányja, hogy zsarnoki állapotot hoz létre a mai szabad gazdálkodással szemben, az állam nélkül tervezgető socializmust pedig azzal torkolja le, hogy meg akarja bontani az állami rendet.

Sokkal különösebb, hogy a socializmus is magáévá tette ezt az álláspontot. A socializmus elfogadta azt a nézetet, hogy a mai állam maga az állam, az igazi, teljesen kiépült állam s minthogy a mai állam rendszerében a munkásosztálynak, vagy általában a vagyontalanoknak nem lehet boldogulniok: a socialisták sem a mai államszervezetet akarják megszüntetni, hanem általában gyűlölnék mindennemű állami szervezetet. Ezáltal természetesen alapos okot adnak a nemzetgazdáknak, hogy őket anarchikus törekvésekkel vádolják.

A socializmusnak ebből igen nagy kára lőn. Nem vizsgálta meg tulajdon problémáját, a közös, az állami gazdálkodás elvét, nem hozta tisztába a munkaszervezés kérdését s így lépten-nyomon abba a tévedésbe esik, hogy mai viszonyokat ültet a jövő társadalom rendjébe, összekeveri a mai gazdálkodás elvét a közös gazdálkodás elvével, összevegyíti a két rendszert, egészen a nemzetgazdák példájára. Mert érdekes, hogy a közös gazdasági rendszer bírálatában a nemzetgazdasági írók is legtöbbször azt a tévedést követik el, hogy

nem élvén bele magukat gondolatban az új rendszerbe, annak egyes elveit egészen a mai viszonyok álláspontjáról ítélik meg. Ámde e két rendszert nem lehet összekeverni: olyanok, mint olaj és víz, nem vegyülnek egymással.

A közös gazdasági államot a magángazdálkodás államai szerint megítélni nem lehet, mert a kétféle állam létfeltételei teljesen elütnek egymástól.

A közös gazdálkodás kizárja a magántulajdont. A mai és a jövő állam között sarkalatos különbség éppen a magántulajdon; a közös gazdálkodási állam a magántulajdont nem tűri meg. És mégis, R o s c h e r , miután a communismust eléggé tárgyilagosan fejtegette, ilyen tévedésre ragadtatja magát: „Nincs benne kétség, hogy az emberi tehetségek és szükségletek különfélesége, minden törvény ellenére is, csakhamar fölidézná a vagyonskülönbséget.”¹ Közös gazdálkodási államban vagyonskülönbség nem lehetséges, mert magán-vagyon nincsen; az emberi tehetségek és szükségletek különbsége nem v a g y o n k ü l ö n b s é g e t fog fölidézni, hanem különbséget az élettartásban, a jólét és kényelem fokában és ez lényeges különbség. Ámde ide vezet a két rendszer összezavarása. Vagyon-különbség és különbség az élettartásban — ebben már a két állami rendszer ellentéte nyilatkozik, holott Roscher-nek szándéka volt megmutatni, hogy a közös gazdálkodási rendszer előbb-utóbb csak oda-vezet, a hova a mai gazdálkodás.

5. A MUNKAMEGOSZTÁS ELVE . A munkamegosztás kérdésében, a termelés szervezésére nézve, a két ellenséges táborban igen sajátosságos nézetek és fölfogások

¹ Auch ist nicht zu bezweifeln, dass die Verschiedenheit der menschlichen Talente und Bedürfnisse, trotz aller Gesetze, doch hald wieder eine Verschiedenheit des Vermögens herbeiführen würde, i. m.

érlelődtek meg. A dogmatikus nemzetgazdaságtan apostolai maró gúnnyal emlegetik, hogy a socialis-
tikus szervezet, az érvényre emelendő teljes egyenlő-
ségnél fogva egyaránt fog kötelezni mindenkit a leg-
terhesebb és legkellemetlenebb foglalatosságok elvég-
zésére és a socialismus komolyabb bajnokai sem mon-
danak ellent e fülfogásnak, sőt akárhányszor nyil-
tan hirdetik, mint természetes folyományát a föl-
tétlen egyenlőségre alapított társadalmi szervezet-
nek. E szerint csatorna-tisztításra, utczasöpprésre kiren-
delnők bizonyos időközökben a közügyek élén álló
legmagasabb tisztviselőt is, csakúgy, mint a fegyencz-
munkára való, magasabb szolgáltatásra képtelen, szel-
lemi foglalkozásra teljesen alkalmatlan embert. A
bölcsest és tudóst esetleg karhatalommal is kiragad-
nák dolgozószobájából, elvinnék tanulmányai, búvár-
kodása mellől, hogy a téglavetés vagy kazánfűtés
művészetében érvényesítse tehetségét, mely saját, igazi
körében nemes gyümölcsöket teremhetett volna az
emberiség számára. Archimedes a jövő társadalmában
is hiába kiáltana rá a poroszlóra, hogy ne zavarja
meg köreit, engedni volna kénytelen az erőszaknak.
A munkamegosztást másképpen értelmezni, mint,
hogy minden egyén csakis saját tehetségének körén belül
tejthesse ki tevékenységét, a maga hasznára és a közös-
ség javára: olyan képtelen felfogás mely csak korlátolt
elmét vesztegethet meg. Mindenki végezze azt a munkát, a
mire tehetsége utalja. Ez a legtermészetesebb és egy-
úttal a leggazdaságosabb elv, mert hiszen mindenki
azon a téren végezhet legtermékenyebb munkát, a hova
hajlandósága és kedve ragadja. Ha a szenvedő emberi-
ség szolgálatában álló kitűnő mütőt arra kárhoztatnók,
hogy üres idejében fát vágjon, vagy kavicsot törjön,
mivelhogy a jó utak fentartása közérdekű szükség:

ugyancsak rossz szolgálatot tennénk a betegeknek a kik attól a műtőtől várják megkönnyebbülésüket. Ha a pompás paloták építésében remekelő művészt elszólítanók rajztáblája mellől s berendelnek a szabóműhelybe, hogy ott szoknyát foldozzon, ha a képfaragót rászóritanók a kéményseprésre, ugyan mi haszna volna ebből a köznek, a társadalomnak? Sem tisztára sepert kéményeink nem volnának (sőt valószínű, hogy nem egyszer egész város kerülne tűzveszedelembe), másfelől nem volnának megfelelő épületeink sem, s itt az a veszedelem fenyegetne bennünket, hogy váratlanul fejünkre szakad a boltozat.

Csak kontár elme nyugodhatnék meg az ilyen munkamegosztásban. A mit manapság a verseny fejlesztő, és buzdító erejére bízunk, hogy tudniillik a termelés mennél dúsabbá, mennél gazdaságosabbá, mennél többoldalúvá és mennél leleményesebbé váljék, azt a közös gazdaság alapján szervezkedő államban a versenynek egy másik nemével kell elérnünk. Jó és szapora termelésre, hasznos munkára, becses alkotásokra csak az esetben lehet kilátásunk, ha minden egyénnek megadjuk a módot, hogy saját hajlandósága és képessége szerint válaszsa meg hivatását; ha megengedjük, sőt egyenesen törvénybe teszszük, hogy mindenkinek jogában és szabadságában áll megváltoztatni, fölcserélni munkakörét, ha utólag jut képességeinek igazi tudatára. Sohasem kell tartani attól, hogy az emberi ösztönök, hajlandóságok, tehetségek között — a mint ezt némely socialdemokrata írók föltüntetni szeretnék — az általánosan kedvező gazdasági helyzet következtében meg fog szűnni az a nagy különbség és az a mérhetetlen változatosság, a melyet manapság tapasztalhatunk s hogy ennél fogva mindenki az úgynevezett kényelmes pályákra fog tódulni. Ha valakiben meg fog találtatni

képesség valamely nagyigényű állás betöltéséhez, az nyerje is el azt, de hogy az emberi tehetségek között tapasztalható különbség meg fogna szűnni, ennek minden körülmény ellentmond s ezek között a legegyszerűbb az, hogy látunk manapság is kiváló állásban levő, kitűnő gazdasági helyzetnek örvendő, népszerű, jeles férfiakat, a kiknek fiai mindennemű tehetség nélkül szűkölködnek. Ennek a különféleségnek és változatosságnak sokkal mélyebben rejlő okai vannak, hogyszem a gazdasági helyzet jobbra fordulásával kiveshetnék a társadalomból. Ez a változatosság szükségszerű s egyetlen, de elegendő alapja a munkamegosztásnak. Az individuális különbségeket semmiféle társadalmi vagy állami szervezet el nem enyésztheti, egy helyesen szervezett társadalom pedig éppen azokra alapítja boldogulását.

És itt nyílik meg a tér a nemes verseny számára, a melyben minden egy én legjobb képessége szerint fogja szolgálni a közösséget, mert hiszen, mennél jelesebb munkát végezend, annál inkább fog emelkedni jólétben, kényelemben, társadalmi állásában. És ha megengedjük is, hogy kedvező gazdasági helyzetben a műveltség általános színvonala emelkedni, a helyes rendszerű oktatás és nevelés révén a társadalom értelmisége növekedni fog, sohasem törölhetjük el az egyéniséget, nem hidalhatjuk át azt az űrt, mely a nagy sokaságot a kiváló kisebbségtől elválasztja s el fogja választani az idők végéig. Önámítás azt hinni, hogy bármilyen társadalmi szervezetben is elérhetjük valaha, hogy minden ember értelmét, belátását és ítélőképességét olyan fokra emeljük, hogy magasabbrendű, szellemi munkára válják alkalmatossá. A közös gazdálkodáson alapuló társadalomnak természetesen sokkal kevesebb kézre lesz szüksége, mint a mostani-

nak, mert a gépek teljes kihasználása sok emberi erőt fog felszabadítani a terhes kézi munka alól. Ebből kifolyólag tehát szükségessé fog válni, hogy a társadalomnak ez a felszabadult része nagyobb föladatak megoldására legyen képes, a mi viszont föltételezi, hogy a művelődés magasabb fokára emeljük a sokaságot. A társadalom eleget fog tenni kötelességének, ha ezt véghez tudja vinni s nincs szüksége olynémű utópiákra, mint az, hogy mi adjuk meg az embereknek azt, a mit a természet megtagadott tőlük. Adjuk meg minden egyénnek azt, a mire természettől fogva jogot tarthat és megalkottuk a legtökéletesebb társadalmat, mely e földön megvalósítható.

XXXII. A TÁRSADALMI SZABADSÁG KÉRDÉSE.

A mondottak után legalább is gyanúsnak tűnhetik föl, hogy a dogmatikus nemzetgazdaságtan az egyént veszi védelmébe a közösség ellen s az egyéniség jogának jelszavával iparkodik megerőtleníteni a socialistikus elveket. A közös gazdálkodás rendszere megöli az egyéniséget, elfojtja a kezdeményezést, gátat vet a haladásnak, megrontja a művelődést, elveszi a szabadságot, — mondja a dogmatikus nemzetgazdaságtan. De sem azt be nem bizonyítja, hogy a mai rendszerben virul-e valóban a szabadság, sem azt nem tudja demonstrálni, hogy a közös gazdálkodás elvéből szükségképpen következik az egyéni jogok és szabadságok megszorítása, vagy mint ő mondja, elkobzása. A dogmatikus nemzetgazdaságtan védelmezi a mai rendszert, melyet azonban nem vizsgál meg s kárhóztatja a jövő rendet, melyet nem ismer s nem is akar ismerni. Vizsgáljuk meg egyenkint azokat a pontokat, melyek a nemzetgazdasági tudomány vádjai között a legfigyelemreméltóbbak, mert — legalább látszólag — igen súlyosan esnek latba.

1. A MAI SZABADSÁG. A közös gazdálkodás ellen fölhozott érvek között legsúlyosabbnak látszik az, hogy

a közösségi szervezetben veszendőbe megy az egyéni szabadság, mely ma korlátlan mozgásban, a pálya vagy mesterség tetszés szerint való megválasztásában, fesztelen tevésben-vevésben nyilatkozik. M. Block így fejezi ezt ki nemzetgazdaságtani kézikönyvében: „Tegyünk egy igen nagy engedményt; tegyük föl, hogy a socialistikus uralom megvalósult és fönnáll, mi volna az ára ennek a sikernek? Az egyén elveszteni abbéli jogát, hogy járjon-keljen, a mint jónak látja s mesterségét sem választhatná meg.”¹

Ezt az állítást két oldalról is érdemes megvizsgálni, mert nem csak az szorulna még bizonyításra, hogy a közös gazdálkodási rendszer valóban elkobozza az egyén szabadságát, de latra kell vetni azt a kérdést is, vajjon a mai rendszer mellett valósággal virúl-e az egyéni szabadság s nem reked-e meg a nemzetgazdasági könyvek lapjain?

A nemzetgazdák vagy nem tudják, vagy nem akarják észrevenni, hogy a szabadság, melyet ők a jövő rendszerétől féltének, éppenséggel nincsen meg a mai rendszerben. Nem állítom, hogy a mai rendszer hivatalos kényszert gyakorol az egyénre, de a kényszer lényegét nem hivatalos vagy nem-hivatalos jellege teszi. Az állam nem igtatta ugyan törvénybe, hogy dolgozni kell, de kevés számú kiváltásos egyén kivételével mégis minden ember köteles, kénytelen dolgozni, ha meg akar élni, a mi nem volna még nagy baj, ha e kényszer nem súlyosodnék azáltal, hogy a legtöbb ember olyan munkát kénytelen végezni,

¹ Faisons une très grande concession: toutes les hypothèses étant permises, supposons, qu'un pareil régime se soit établi et se maintienne; à quel prix ce succès du socialisme serait-il obtenu? . . . On perdrait le droit d'aller et de veuir et de choisir sa profession. Block i. m. I. 234.

a mely nem felel meg hajlandóságának. Szabad pályaválasztás alatt nem érthetünk egyebet, mint hogy kiki hajlandósága és elmebeli tehetsége szerint választhatja meg munkakörét. Ez azonban manapság lehetetlen, ezer és egy oknál fogva, melyek között legfontosabb az, hogy az egyének anyagi viszonyai csak ritka esetben engedik meg hajlandóságának szabad követését. Elvileg tehát szabad a pályaválasztás, valósággal azonban nem az. Az a szabadság azonban, melylyel csak a gazdag ember élhet, n e m s z a b a d s á g, h a n e m k i v á l t s á g s a h o l k i v á l t s á g o k v a n n a k, o t t s e m s z a b a d s á g r ó l, s e m e g y e n l ő s é g r ó l n e m l e h e t s z ó t ö b b é.

Ma a szegénység-, a vagyontalanság, a tökéletlenség az a békó mely megszorítja, nem egyszer megfojtja az egyéni szabadságot. Az egyén szabad érvényesülésének, a tehetség korlátlan fejlődésének egyéb gátjai is vannak s ezek között elég jelentékeny a szülői befolyás. Igaz, a szülői befolyás néha szárny, mely a magasba emel, máskor azonban békó, mely a sárba húz. Igen sokféle ok játszhatik és játszik közre abban, hogy a szülő helytelen irányba tereli a gyermeket. Első a szülők úgynevezett józan mérlegelése, érett életfölfogása, mely rendszerint abban csúcsosodik ki, hogy a gyermeket, az élet követelményeihez alkalmazkodva, gyakorlati pályára kell nevelni, akár odautalja őt a tehetsége, akár nem. Sok szülő nem tűri, hogy gyermeke azon a pályán működjék, melyen ő próbálkozott volt, talán nem elég sikerrel — s ilyenképpen fojtja el a gyermek hajlandóságát; más szülőnek meg éppen az az akarata, követelése, hogy a fiú az ő mesterségét folytassa s így teszi szerencsétlenné gyermekét, a kit vezetnie és fölvilágosítania kellene s nem föláldoznia önzésének. Az ifjú legtöbbször kénytelen engedni a szülői parancsnak, mert

hiszen gazdasági függésben van szülőjétől. S ha már akad is szülő, a ki helyes irányban vezetné gyermekét, nem teheti, mert rendszerint nincs meg a módja hozzá.

S vajjon az, a ki már foglalkozásban van, valamely pályán működik: valóban oly szabadon tehetvehet-e mindent, mint M. B l o c k állítja? Hiszen minden ember kénytelen alkalmazkodni azokhoz a föltételekhez, melyeket a vállalkozó vagy főlebbvaló az ő külön megkérdezése nélkül köt egy bizonyos fajtájú munkához. Sem a szoros értelemben vett munkás, sem az üzleti alkalmazott, sem a közhivatalnok nem rendelkezik, nem rendelkezhetik arra nézve: meddig tartson a munkaidő. A ki nem tud vagy nem akar beleilleszkedni a helyzet kényszerűségébe, annak a munkálkodás minden körében rövid úton kiteszik a szűrét.

Sem a díjnok, sem az egyetemi tanár, sem a miniszter, sem a curiai bíró nem hagyhatja el hivatalát, tantermét, dolgozósobáját a hivatalos elfoglaltság ideje alatt. Minden állás kötelezettséggel, sőt lekötöttséggel jár. A magánhivatalnok, alkalmazott, iparoslegény, gyári munkás, béres mostanában sem hagyhatja el foglalkozását, úgyszólván még perczekre sem a munkaidő letelte előtt, s szabadságra is csak igen ritka esetben tarthat igényt. Pedig az ilyen foglalkozásban lévők, kora reggeltől fogva késő estig, ugyancsak keményen dolgoznak.

A közös gazdálkodási rendszerben is van kényszer, a mennyiben a munka általánosan kötelező törvény, de éppen mert a kényszer általános, tehát nem túri meg a kiváltságot, nem lehet, hogy megölője legyen a szabadságnak.

Valaminthogy a mai rendszer mellett kénytelen majdnem minden ember munkát végezni, akárhányszor

olyat is, a mihez kedve nincsen, azért, hogy megkeresse kenyerét, azonképpen tartozik beleilleszkedni a közös gazdálkodási munkaszervezetbe, a melyben azonban olyan munkakört fog betölteni, melyre hajlandósága és tehetsége képesíti. És minthogy a lángész ritka, a tehetségtelen ember azonban annál több: sohasem kell tartani attól, hogy az alacsonyabb rendű munkának nem fog gazdája akadni. A ki magasabb foglalkozásban nem képes betölteni a helyét, kell, hogy beérje olyan munkával, mely megfelel képességének. Emberi méltóságán ez nem ejt csorbát, mert ő is csakúgy közszolgálatot végez, mint akár a miniszter. Az ételhordó, asztalterítő pinczér munkaidején túl szabad, független ember; de még munkája közben sem szidalmazható s a mi panasz van ellene, az illetékes fórum előtt teendő meg.

Másfelől nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a mai rendszer állítólagos szabadsága inkább szerencsétlenség. Mily nagy mértékben szorul rá a társadalom a közgazdasági szervezkedésre s milyen irgalmatlan pusztításokat visz véghez a társadalmi testben a szervezetlenség, bizonyítják azok a forradalmi jelenségek, melyek széles Európában dúlnak. Míg az állam erős kezébe nem ragadja a gazdálkodást s azt közösségi alapon nem szervezi és fegyelmezi, addig a magukra hagyott közgazdasági erők egymás kölcsönös megtámadására és kizsákmányolására vannak utalva s a mint azt már az előbbi könyvben részletesen kifejtettem, az ellentétek kibékítése hiábavaló kísérlet marad. Hiába épül ki az állami élet egyéb oldalán, ha gazdasági terén laza az összetartozás tudata s gyenge az egymásra utaltság érzete. A hol egymásra vannak szabaddítva a gazdasági erők, a hol „a ki bírja, marja” jelszó mellett egyre folyik a kizsákmányolás, ott hiába-

való a törvény, a rendszabályozás, az csak üres szó marad, melyet különben is meg lehet kerülni, a mint azt az uzsorások példája legjobban bizonyítja. Az, a ki ilyen bomlott állapotok között erkölcsösen, becsületesen akar megélni: megrövidül.

2. A „LAISSEZ FAIRE” MINT GAZDASÁGI ELV A nemzetgazdaságtan jelszava: a „laissez faire, laissez passer” valamikor csakugyan a szabadság elvét foglalta magában. Hogy ezt tisztán láthassuk, vissza kell mennünk a középkorba, melyben a czéhrendszer kifejlődött. E szigorú szervezet csírájában elfojtott minden ipari alkotást, mely nem az ő mellében fogant. Utóbb az állam, illetve a fejedelem belenyúlt a hatalmas czéhek jogaiba s jó pénzért osztogatta a szabadalmat és kiváltságot a czéhen kívül állóknak. A czéhek ellen csak a királyi szabadalom óvott.

Ilyen állapotok között a „laissez faire, laissez passer” elve valósággal megváltó ige volt. Életbeléptetése nyomán f ő l s z a b a d u l t a lángész és a tehetség kifejthette erejét s nem kellett tartania sem a máglyától, sem a keréketötretéstől. Jogot nyert rá, hogy búvárkodhassék, kutathasson kedve szerint. F ő l s z a b a d u l t a termelés, mely évszázadokon át állandó megkötöttségben volt s fölvirult az ipar, mely azontúl jóval szélesebb körű szükséglet számára dolgozott. Ámde a „laissez faire, laissez passer” elvét és rendszerét is utolérte minden rendszer közös végzete. Megváltozott csakhamar az általános társadalmi és gazdasági helyzet, a „laissez faire” rendszere elévült, szűk lett a köntös, a melyben annakelőtte kényelmesen mozgatható a társadalom. A gép-ipar fölvirulása után a „laissez faire” csak elnyomásra vezethetett, fegyverévé és eszközévé lőn a tőkének, ma éppen az a veszedelme és kára, a mi volt hajdan a czéhrendszernek s éppen

olyan kerékkötője a szabadságnak, mint volt a középkorban amaz.

A „laissez faire” elve nagyon megboszúlta magát minálunk is és súlyos, helyrehozhatatlan károkat okozott társadalmi, gazdasági, mi több, nemzeti életünkben. A magyar társadalmi osztályok züllésének, gazdasági hanyatlásának, elkorcsosulásának ágya a „laissez faire” rendszere. A negyvennyolczas alkotmány legszebb vívmányának, a jobbágyok földesurak saját erejükre bíztak, ellenőrzés, útbaigazítás nélkül, holott erre a gazdasági viszonyok gyökeres változása következtében igen nagy szükség lett volna. A nemzeti élet fentartó eleme és virága, a lovagias tulajdonságokkal és hazafias eredményekkel ragyogó köznemességet egy tollvonással kisérték, kivették évszázados kiváltságaiból, a nélkül, hogy a „kis királyok” előzőleg munkához, komoly tevékenységhez, takarékos élethez szoktak volna. Az úri kedvtelésekben otthonos, parancsoláshoz szokott földesúr nem tudta beletalálni magát új helyzetébe, nem volt képes alkalmazkodni a gyökeresen megváltozott életviszonyokhoz, nem volt érzéke ama követelések iránt, melyek az új körülmények nyomán támadtak. Miképpen is lett volna hajlandó lemondani megszokott kényelméről, munkátlanságáról, úri szórakozásairól, fényűző kedvteléseiről? A kártalanítások, váltságok, a melyeket az állam juttatott neki különböző címen, csak ritka esetben jártak maradandó haszonnal. A földesúri osztály a földtehermentesítési kötvényeket nem használta föl czélszerű beruházásokra, a melyek révén jószágait virágzó, jövedelmező állapotba hozhatta volna. A kapott pénz elfolyt mulatságokban, dorbézolásokban. Pusztulásnak indult a nemzet színe-java, dobra került az ősi birtok, de még a máso-

dik, harmadik, sőt még a negyedik nemzedék sem szűrte le azt a tanulságot, hogy hűbéri hagyományok szerint manapság nem lehet már megélni, hanem alkalmazkodni kell a megváltozott viszonyokhoz, mert a jelen még a birtokosnak és tőkésnek is csak munka, érelyes, kitartó küzdelem fejében adja meg a megélhetést.

Az egész nemzet, az állami szervezet vallja kárát a föntartó osztály hanyatlásának, a nemzeti állani fejlődése szenvedett a legnemzetibb osztály sülyedésével. Gyöngült a nemzeti öntudat s meglazult az állam szilárd alapja. A nemességnek egy jelentékeny része, a gazdasági függetlenség s önállóság elvesztése után a közszolgálatban keresett menekvést s az államhoz fordult ótalomért és kenyérért. A közszolgálat azonban alárendeltséggel jár, függő helyzetbe hozza az egyént, gátat vet a meggyőződés érvényesülésének. És a kik hajdanában jól-rosszul, de mindig saját belátásuk szerint intézték a nép sorsát, a kik hadakoztak külső-belső ellenséggel s nem egyszer méltón képviselték a nemzetet: most uszályhordozói lőnek az uralmon levő főlebbvalóknak, úri mezbe burkolt szolgálói az állam magasabb szolgálóinak, lekenyerezettjei a tőkének és pénznek, mely őket kisajátította.

Nincs okunk siratni a jobbágyrendszer letűnését, de annál inkább sajnálni való, hogy ezer meg ezer derék családnak kellett gazdaságilag elzullenie. Az állami gyámkodástól féltő társadalom sanda szemmel nézi az államnak a gazdasági életbe való beavatkozását s inkább elviseli, hogy a bomlasztó verseny hatása alatt egész társadalmi rétegek elpusztuljanak. A „laissez faire” elvének ideje lejárt, eredménye a mai gazdasági életben nem egyéb, mint hogy az egyik fél nyomorúságán épül föl a másiknak ideig-óráig tartó szerencséje. A köz idegenkedése az állami beavatkozás,

A TÁRSADALMI SZABADSÁG KÉRDÉSE

iránt könnyen érthető olyan korban, a mikor az állami élet fejletlen még s a fejedelmek vagy kormányok kényuraszkodással, illetőleg hatalmaskodással inkább megfojtói, semmint őrei és óalmazói a közszabadságnak. A gazdasági züllés egy másik, szomorú példájával Olaszország déli részében találkozunk. A *Revue des deux mondes* 1898-iki évfolyamának januáriusi füzetében M. George Go y a u értekezést tesz közzé „Le régime de la grandé propriété dans les Calabres” czímen, a melyből megtudjuk, hogy a hajdankorban oly népes városokkal bővelkedő, dús termelésű provinciának nagyrésze sem embernek, sem háziállatnak, sem veteménynek nem szolgáltat ma talajt és táplálékot. Szűken fizet a föld, fogy a népesség, de megmaradnak a régi miasmák, sőt mindig új meg új fészkei támadnak a láznak. Az emberi tevékenység hanyatlása a mikrobák fájának válik hasznára. A Calabriában mindjobban befészkelődő maláriát, e sorvasztó lázat a megszorodott mosquitóknak tulajdonítják a tudósok. Ámde ha az ember garázda kézzel ki nem pusztította volna az erdőségeket, a hegyi vizek nem moshatják vala kopárra a lejtőket, nem hordják el a termőföldet, a madárvilág megmaradhat s a mérges szúnyogok ellen fegyvertársa lenne a lakosságnak. „Ne küldjék Abessyniába a katonákat s ne bocsássák Argentiniába a polgárokat, hadd műveljék együttesen a hazai földet,” — kiált föl keserűen egy magasrangú közhivatalnok. A földbirtok földarabolgatott s nagyrészt olyanok kezére került, akiknek nem volt sem kellő erélyük, sem elegendő tőkéjük a beruházásokra. A végeredmény itt is, mint másutt, az, hogy a kisbirtokot elnyeli a nagybirtok. 1850-ben Berletta város földjét nyolczszáz birtokos között osztották széjjel. 1881-ben háromnegyedrésze a földnek már a vagyonos osztály kezén volt.

A magángazdálkodás rendszere mellett a gyámoltalan szegény ember sorsának megjavítása teljes lehetetlenség, bárminő intézkedésekhez fordul is törvényhozás és állam. Egy államférfi hivatalos jelentésében ekkép nyilatkozik: „Tények és számadatok mutatják, hogy sem az egyházi javak elkobzása, sem az állami birtokok földarabolása nem járt azzal a társadalmi eredménnyel, melyet reméltek; hogy a helyi zsarnokok pár ember hasznára és a nagy sokaság romlására új kategóriákat teremtik meg az előjogoknak; s végre, hogy azok a rendszabályok, melyeknek célja volt szaporítani a kis birtokok számát, a nagy birtok további térfoglalására vezetnek.”

Az államkormányának minden abbéli igyekezete, hogy segítsen a folyton növekedő bajokon, hiábavalónak és meddőnek bizonyul az érdekeikre féltékenyen vigyázó magánbirtokosokkal szemben, kik korlátoltságukban inkább rablógazdálkodásra vetik magukat, semhogy tekintettel lennének a közérdek követelményeire.

A „laissez faire” elve ma már nem a szabadság, hanem csakis a szabad verseny biztosítója. Hogy minő értéke van a versenynek a szabadság szempontjából, azt a munka előbbi részében oly bőven fejtettük ki, hogy itt be kell érünk az egyszerű visszautalással.

XXXIII. AZ EGYÉNI KEZDEMÉNYEZÉS ÉS FELELŐSSÉG.

A mai rendszer vak imádatában odáig megy a dogmatikus nemzetgazdaságtan, hogy az emberi természetben gyökerező kezdeményezési ösztönt egyenesen ennek a rendszernek tulajdonítja s nem átallja kijelenteni, hogy a socialistikus államszervezet megölné minden kezdeményezést.

„Nem az egyéni kezdeményezés által valósult-e meg minden haladás?”¹ — kérdi egy francia nemzetgazdász s vele együtt igen sok nemzetgazda. Való igaz, hogy minden találmány és fölfedezés egyéni, a mint hogy más nem is lehet s ezentúl sem leszen. Ámde ez az egyéni kezdeményezés nem hogy csorbát szenvedne, de sőt élénkebben szíttatik föl az új társadalmi rendben. Mert hogy a tehetség csupán a megélhetésért alkot s csak az anyagi haszon lelkesíti: az meg nem állhat, sőt még ha áll is, nem baj, mert hiszen anyagi jutalmat is fog nyerni az új rend mellett. S vajjon Cuvier és Laplace, Fulton és Edison, Michel Angelo vagy Pasteur csupán a pénzért dolgoztak s hozták létre nagy alkotásaikat? A tehetség mellett megvan a hajlam is, az alkotásra serkentő ösztön, A teremtés a lángésznek nemcsak életföladat, hanem életszükség is egyúttal.

¹ Nest-ce point par l'initiative individuelle que tous les progrès se sont accomplis?

Ámde fordítsuk meg a tételt. Hány tehetség, talán lángész satnyúl el és megy tönkre, mert egyéni eszközei nem elégségesek, mert nincs pénze, vagyona, pártfogója, támogatója? Elhervadnak, mielőtt virulhattak volna, mert nem volt gyöngéd, ápoló kéz, mely megóvjá őket a vihartól. És vesztes lőn az egész emberiség. Hanem ha megadjuk az embernek a gond nélküli megélhetést, ha úgy szervezzük a munkát, hogy mindenből eleget termeljünk, kevés fáradtsággal és rövidre mért szorgalmi idővel, ha biztosítjuk minden egyénnek szabad rendelkezését a megállapított munkaidőn túl, ha módját adjuk mindenkinek, hogy fönmaradó szabad idejében képességei, hajlamai szerint foglalkozzék azzal a dologgal, mely egyéni kedvtelésének legjobban megfelel, akkor igenis előbbre visszük az emberiséget a kulturális haladás útján.

Manapság legjobb esetben, de ez egyúttal a legritkább is, az illetőnek, a ki föltalált vagy fölfedezett valamit, van annyi pénze, hogy eszméjét gyakorlatilag képes értékesíteni. Ennél rosszabb, de aránylag még mindig elég kedvező eset, ha a föltaláló, a kinek pénze nincsen, meg tudja nyerni eszméje számára a tőkét, a mi tudvalevőleg csak akkor sikerül, ha a tőkének busás nyereségre van biztos kilátása s még akkor sem mindig. A föltaláló ilyenkor rendesen egy tál lencséért adja el az elsősülöttségi jogát, de legalább hozzájut még némi jutalomhoz és olykor még talán némi dicsőséghez is. A legkedvezőtlenebb és — fájdalom — legsűrűbb eset az, hogy a vagyontalan föltaláló vagy újító hiába kopogtat a tőkés ajtaján. A gyakorlatban a pénz korántsem oly bátor kezdeményező, mint a nemzetgazdasági írók könyveiben. Nap-nap után tapasztalhatjuk, hogy igen jelentékeny és termékeny eszmék nagynehezen törnek csak utat, sem hitelre, sem pártolásra nem találván.

Egy szakképzett hazánkfia majd egy évtizeddel ezelőtt belefogott egy sajátos és nagyszabású találmány megszerkesztésébe, mely rendkívüli kihatással lesz a műipar egyik nagyjelentőségű ágának fejlődésére és újból sok százezer embert fog föl szabadítani fárasztó, kimerítő, egészségölő munkája alól. Megkönnyíti, meggyorsítja és olcsóbbá teszi az illető iparágban a termelést. A gép megszerkesztése sok időt, nagy figyelmet és jelentékeny munkát vett igénybe. Élni is kellett időközben, eltartani családot, nevelni gyermeket. Az illető nem járhatott kenyér után, mert egész szellemi erejét lekötötte találmánya. Mikor végre valahára készen állott az első gép, annyira, hogy be lehetett mutatni, a föl találó azon vette magát észre, hogy csinos vagyongója egészen ráment s hogy azonkívül adósságokat is csinált. Ámde ő is, barátai is bizonyosra vették, hogy a nagy találmány hamar utat fog törni és meghozza gyümölcsét bőségesen. És íme, mikor a találmányt értékesíteni akarta, a „nagy kezdeményezők”, Paris, London, s a többi világváros tőkései különböző ürügygyel kimentették magukat; egy elsőrendű tőkepénzes a transvaali aranyválságra való hivatkozással tagadta meg azt a pár százezer forintot, mely a gyár fölállítására szükséges lett volna. Az ügy máig is vajúdik még, a gép használatlanul áll, a szabadalom lejárt, mert nem volt pénz megújítani, a föl találó elkeseredésében lemond örökre minden kezdeményezésről s a találmány — mely jelentőségben vetekedik a Cartwright-téle szövőgéppel — még mindig nem talált gazdára, a ki vállalkoznék kiaknázására. Az úgynevezett kezdeményező „tőkés” szívesen fölveszi a küzdelmet olyan kipróbált téren, melyen mások is boldogultak már, melyen látja a sikert, ha másoké is az és éppen ezért olyan erős manapság a verseny. Ámde lehet-e ezt kez-

deményezésnek nevezni? A kezdeményezés éppen a ki nem próbált téren való vállalkozás, új gondolatok, új eszmék gyakorlati megvalósítása. Az új eszmék iránt azonban éppen a tőke leggyakrabban bizalmatlan.

Ámde még ha a legjobb esetet vesszük is, hogy tudniillik a tőke megvalósít egy-egy új eszmét, szóval kezdeményez, micsoda haszon hármlik ebből a közre? Semminő; a legszebb találmányok hosszú időn keresztül megközelíthetetlenek maradnak a vagyontalan osztályra nézve.

Az állami pártfogás sem jelent ma sokat. Az államnak meg van kötve a keze s nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, melyek lehetővé tennék az újítások kellő fölkarolását. Erre csak a gazdaságilag fölszabadult állam volna képes.

Minden kezdeményezésnek kerékkötője a pénzrendszer s a vele kapcsolatos munkabér. A mai ember mielőtt belefog valamely jelentékeny vállalatba, első sorban is kénytelen latra vetni a költséget és jövedelmezőséget s csak olyan vállalatba fektetheti pénzét, melyről tudja, hogy busás kamatot hajthat. Még az állam is kénytelen szem előtt tartani a vállalkozások pénzügyi oldalát, mert tartózkodnia kell alattvalóinak túlságos megterhelésétől. Vállalkozás és termelés tehát meg van szorítva mellékes tekintetéből. Magángazdálkodás és bérrendszer mellett sohasem létesíthető tökéletes csatornázás, vízszabályozás, talajjavítás, öntözési módszer. A *Revue des deux mondes* 1898-iki évfolyamában „*Nos devanciers en Tunisie*” címmel, névtelenül, igen figyelemreméltó értekezés jelent meg, melynek idevágó részletei igen élénken világítják meg e kérdést. A szerző érdekes ellentétbe állítja az ó-kori nagy alkotásokat az újkoriakkal. „Az ó-kor hozzánk képest elmaradottnak

tűnik föl a technikai alkotásokban, mi sokkal kevesebb munkaerővel tudnók azokat az alkotásokat megvalósítani, mint a régi rómaiak. Ők azonban — bár munkapazarlás árán — megvalósították, mi ellenben kiszámítjuk papiroson az összes költségeket s akkor látjuk, hogy egy bizonyos hidat vagy csatornát nem készíthetünk el, mert nincs rá pénzünk. Hiábavaló tehát nagy technikai haladottságunk, vagy, ha nem is hiábavaló, de nem szolgál úgy, a mint kellene¹ Mihelyt azonban az állam fölszabadul a pénzgazdálkodási rendszer nyomása alól, kezében van az ó-kor munkaereje, egyúttal az újkor minden technikai vívmánya, kezében van tehát minden, a mi nagy alkotások létrehozásához szükséges.

Pénzgazdálkodás és bérrendszer mellett nemcsak ily nagyszabású, hasznos alkotások nem jöhetnek létre, de nem jöhet létre az sem, a mi szükséges, a minek hiánya kész veszedelem, sőt csapás. A tavaszi nagy esőzések majd az egyik vidéken, országban, majd a másikban okoznak nagy pusztítást szántóföldeken és

¹ La France moderne a sur ses devanciers, la supériorité scientifique. Elle a sur terre ét sur mer, la vapeur ét l'électricité. Elle agit. dans l'ordre materiel, avec des vues d'ensemble et des engins puissants. Elle a déployé une activité merveilleuse, porté son effort sur les points essentiels, et réalisé en quinze ans, plus de grands travaux publics que les anciens ne faisaient en un siècle. Elle calcule mieux ses forces. Elle est plus économe des deniers de l'état. Elle sait dresser un budget et s'y tenir. Elle connaît la puissance du credit, et, bâtissant pour l'avenir, eile fait contribuer l'avenir aux charges du present. Ce sont la les leviers du monde moderne. En revanche, les anciens avaient d'autres avantages; ils avaient le travail des esclaves qui ne coûtait presque rien; celui des populations vaincues, dont ils usaient sans ménagement. Ils ne connaissaientpas la terrible tyrannie du prix de revient, regle de prudence forcée, principe de moindre action, qui mesurant trop nettement le coût d'une entreprise, aboutit quelquefois a l'immobilité ou se contente d'installations fragiles et provisoires. Les anciens travaillaient

falvakban, sőt minden évben virágzó községek lakói jutnak koldusbotra a vízár miatt. Az embernek volna ugyan képessége rá, hogy védje magát és alkotásait, de legtöbb esetben ez lehetetlen, nincsen pénz a védelmi munkálatokhoz. Munkára alkalmas kéz volna bőven, de azt tétlenségre szorítja a bérrendszer hatalma. Bizonyos ugyan, hogy a vízzel folytatott küzdelemből az ember kerülne ki győztesen, bizonyos, hogy e győzelem folytán szaporodnának termőföldjei, gyarapodnék termése, de a küzdelmet a vízi elemmel föl nem veheti, nem engedi ezt a magángazdálkodás rendszere, mely csak bérfizetést, versenyt, árúczikket ismer. Védőgátakkal, csatornákkal és egyéb hasznos műszaki alkotásokkal, beruházásokkal egyre magasabbra lehet emelni a termelési hozamot, de éppen ezek a beruházások, magángazdálkodási rendszer mellett még a legműveltebb, leghaladottabb államokban sem hozhatók létre, ezekhez csakis a jól kormányzott állam, a helyesen szervezett közös gazdasági rendszer bír a szükséges kellékekkel. Bérrendszerrel a természeti erőknél csak igen parányi részét lehet kiaknázni az általános jólét érdekében. E

à fonds perdu: bon moyen pour accomplir des miracles, dans un pays où les miracles coutent fort cher. Les aqueducs enormes, les barrages ventrus comme des citadelles fönt sourire un Ingenieur de l'ecole polytechnique. Il les abandonne à l'admiration des badauds. Tranquillement assis aux pieds des mines, tirant son carnet de sa poche il fait sa petite equation: étant donnée X la valeur de l'eau à recevoir et Z le prix du travail accompli, X n'est pas égale a Z. Conclusion: effort disproportionné. C'est vrai, mais, en attendant, le barrage ne se fait pas et l'eau s'en va à la mer. De l'effort disproportionné, il restait quelque chose; et de votre calcul il ne reste qu'un chiffon de papier ... Le parallele est encore plus frappant si l'on passe de l'État aux particuliers ... La prévoyance implacable, cette vertu de vieillard, est enseignée aux jeunes gens dans nos écoles de commerce ... Il vit sous les lois d'airain de l'économie politique, sous l'aiguillon continuel du doit et avoir. Revue des deux mondes 1898 március 1.

rendszer mellett látnunk kell, hogy folyóvizeink a tengerbe ömlenek, a nélkül, hogy erejüket fölhasználtuk volna, hogy hegyi patakjaink termőföldet ragadnak el magukkal, hogy elpusztított erdőségeknek helyén csak kopár sziklák állanak. Az emberi leleményesség egyetlen határa a természeti törvény. De e határon belül végtelen tér nyílik, a mely túlnyomó részben még kiaknázatlan. Az angolok keresztül-kasul villám-istrángokkal rakják meg a tenger fenekét, hogy néhány percz alatt a világ egyik végétől hírt lehessen adni a másikra; az oroszok összekapcsolják a Nyugatot a szélső Kelettel, megépítvén Szibériát átszelő vasútjukat. Ezek csodálatraméltó vállalkozások, de vajjon kimerítik-e az emberi elmét? Nem valószínű-e, hogy a sokféle akadály és nehézség eltüntetése után a fölszabadult emberi genius még hatalmasabban és erőteljesebben fog nyilatkozni? A mit a rabszolgák százezzeivel nem tudtak elvégezni a Fáraók, a mit jobbjágy- vagy bérrendszerével nem tudott elérni a közép- és újkor, azt meg fogja valósíthatni a közös gazdálkodásban élő állam.

Nagyra van egy francia nemzetgazdaságtani író azzal, hogy a Congo-állam belga részének elfoglalása magánkezdeményezés műve, mert a belga király saját iniciatívájából szerezte meg a nagy területet, jelentékeny anyagi áldozattal, minthogy az állam nem volt hajlandó belemenni a kockázatos vállalatba.

A belga állam tartózkodásának e merész, sőt veszedelmes külországi vállalkozással szemben megvan az a magyarázata, hogy a mai állam, mely ilyen esetekben mindig a polgárok megterheléséhez kénytelen folyamodni, helyesen teszi, sőt kötelességét teljesíti, ha kétes haszon reményében nem ró újabb, súlyos adót a népre,

mely amúgy is keservesen küzd a kenyérért. Megjegyzem, hogy a közös gazdálkodás szerint élő államot ilyen tekintetek nem fogják korlátozni, mert vállalkozásaiban nem fog pénzre szorulni.

Ámde nem áll az sem, hogy a mai congói terület megszerzésében magánvállalkozói kezdeményezés ereje nyilatkozik. Ebben az esetben a felségjogokat gyakorló király működött közre, a kinek tekintélye és befolyása közeljár az államéhoz. A látszólagos magánkezdeményezés mögött állami célok és tekintetek lappangtak s nem a nyereszkesedés, mely alap rugója minden magánkezdeményezésnek. Hasonló vállalatba magánember sohasem bocsátkozott volna előre biztosított állami támogatás nélkül. A magán-kezdeményezés dicséretére a congói eset különben már azért is alkalmatlan, mert országok hódítására, elfoglalására, megvásárlására a nemzetközi jog magánszemélynek fölhatalmazást még sohasem adott; e tekintetben egyáltalában csakis államokat illet meg a kezdeményezés.

A versenynek mindent megörlő, szétmorzsoló ereje a kezdeményezés terén is érvényesül. Akarat és hajlandóság ellankad, tehetség és ügyesség elkallódik a verseny nyomása alatt. S ha már jelentkezik is kezdeményező, maga is beáll a versengők közé s azon van, hogy minél jobban kizsákmányolhassa a társadalmat. A kezdeményezés dicsőítése igen furcsán hangzik kényelmes állásban levő, közpénzekből élő, biztos jólétnek örvendő nemzetgazdasági írók ajakáról, a kik sem a tudományban, sem a társadalom sorsának javítását illetőleg mitsem kezdeményeztek, hanem kitarással turkálnak régi, sőt elavult tételek között. Ha a kezdeményezés valamelyik bajnoka csakugyan egymagában tudná véghez vinni bárminő kisebb-nagyobb vállalatát, ha nem szorulna minden lépten-nyomon mások közreműködé-

sére és segítségére, ha nem támaszkodnék előbbi nemzedékek munkájára és eredményeire, ha az úgynevezet kezdeményező tehetséggel fölruházott egyén csak egy lépést is tudna tenni a közösség, a társadalom nélkül, ha meg tudna állani elszigetelten: akkor még meg tudnók érteni azokat a nagyhangú szövegeket, melyek az egyéni kezdeményezés egyedül jelentőséges voltát hangsúlyozzák.

Mint hogy azonban fennálló gazdasági rendszerünk mellett a kezdeményezés nem jelent egyebet, mint embertársaink és felebarátaink munkájának, tevékenységének egyes kihasználását a tőke segítségével: hiába is hívjuk föl és hiába buzdítjuk kezdeményezésre a tőkétlen sokaságot. Igazi társadalmi életben ellenben nem lehet másként értelmezni a kezdeményezést, mint valamely tervnek, vállalkozásnak különböző erők és képességek tényleges segítségével való keresztülvitelét; ha önálló a kezdeményezett vállalkozásnak eszméje, önálló akkor az annak létrehozásán fáradozó minden egyes munkaerő is és jogosan követelheti magának az eredményben való osztozkodást. Közgazdasági rendszerünk ferdeségénél fogva azonban sem az eszme alkotó ereje, sem pedig az emberi munka nem nyeri ki őt megillető osztályrészét, mert kezdeményező szerepre csupán a tőke képes.

Ezek után csak természetes, hogy tudomány, művészet, ipar, nem hogy hanyatlanék, mint a dogmatikus nemzetgazdaságtan állítja,¹ hanem ellenkezőleg, erősebb fejlődésnek indulna a közös gazdálkodás mellett, mert az általános jólét sohasem ellensége, hanem éppen hatalmas pártfogója a tudománynak és művészetnek.

¹ Les sciences, les arts, les industries qui forment le goût, périeliteraient. M. Block i. m. I. 234.

A közös gazdálkozás rendszerében az állam ugyanazt a szerepet vállalhatja magára, melyet régi időkben — kicsiben ugyan — a gazdag fejedelmek vittek, a mikor minden rendelkezésükre álló eszközzel támogatták és fejlesztették a művészeteket és tudományokat. Akkoriban művészetnek és tudománynak ezt a haladását az adózó nép nyomorúságával kellett megfizetni, míg ellenben az új szervezetben általános jólét uralkodik. A dogmatikus nemzetgazdaságtan ugyan ebben a jólétben sem bízok,¹ de már az előbbi könyvben kifejtettem részletesen, mily megokolatlan ez a bizalmatlanság. Itt csak arra utalok, mily kevésbé ismerik a dogmatikus nemzetgazdák még azt a gazdasági rendszert is, a melyre esküsznek. Hiszen manapság sem azért szűkölködik a társadalom nagy része, mert nem tudunk eleget termelni a folyton sűrűsödő lakosság számára, hanem mert a gazdasági viszonyok, a kereskedelmi rendszer mesterségesen elakasztják a termelést, még inkább a javak megosztását.

A dogmatikus nemzetgazdaságtan a kezdeményezéssel összefüggésben még a művelődést és a haladást is a magántulajdon intézményéhez kapcsolja. E szerint, ha az egyént nem kecsegteti birtoknyerés vagy vagyonszerzés reménye, hírnév, dicsőség jutalma, akkor hiányzik is egyszersmind a természetes sarkalás, hogy alkosson valamit.² Ez a vád különben szoros összefüggésben van a kezdeményezéssel s a mit arra vonatkozólag mondtam, érvényes a haladásra nézve is. Magukra vessenek a nemzetgazdák, ha a socialis rendszerben a haladás kerék-

¹ Il faudrait limiter l'accroissement de la population, pour que la misère ne devienne pas trop poignante. M. Block i. m. I. 234.

² Faute de stimulants naturels: par exemple le désir d'acquérir de la propriété, de la reputation ou de la gloire etc. les progrès s'arrêteraient. Ugyanott.

kötőjét látják. A közös gazdasági szervezet nem leigázása az egyénnek, hanem fölszabadítása minden munkaszerzőnek, kihasználása minden gépnek, kiaknázása minden újításnak. Ha vagyont nem szerezhet is az egyén, megszerezheti mind azokat az élvezeteket, melyeket ma csak a vagyon biztosíthat az embernek. A sarkaló erő tehát megvan az új szervezetben éppen úgy, mint a régiben. Mert azt csak még a legdogmatikusabb nemzetgazdák sem állíthatják, hogy a vagyont magáért a vagyonért keresi a mai ember s nem azokért a kellemségekért, melyek a vagyonnal s manapság csakis a vagyonnal vagy jómóddal járnak. Az új szervezet megszünteti a magánvagyonot, de nem szünteti meg, sőt gyarapítja, általánosítja azokat az élvezeteket, melyek kedvéért manap valamennyien rabjai vagyunk a pénznek és vagyonnak. Az élvezetek megmaradnak s az utánok való vágyakozás — hogy a nemzetgazdák fölfogása szerint beszéljünk — ezentúl is ösztökélő, sarkaló erő lesz a társadalomban.

Dogmatikus nemzetgazdák az egyéni felelősséget is kiközösítve látják a jövő társadalmából.¹ Ha a közösség elve alapján élő társadalomban az egyén és az egyéniség valóban elmerülne, akkor természetesen az egyéni felelősség sem maradhatna meg, fölolvadna

¹ Les siècles nous ont faits individualistes . . . Le sentiment de la responsabilité et de la dignité personnelle est aussi développé chez le membre le plus obscur de nos pays que chez le citoyen le plus illustre. Ce sont là des obstacles bien forts à notre immolation à l'omnipotence de l'État. Le seront ils assez pour faire reculer le socialisme aujourd'hui victorieux . . . La conscience de la responsabilité individuelle ne peut pas exister dans les classes mises en communauté. Dans les couches supérieures, elle est forcément moindre dans un pays où l'obéissance est de régime que la, par exemple, où la maison du plus humble, du plus pauvre, le protège comme une forteresse. *Combes de l'Esprit*: La Russie économique et sociale 52. 1.

és eltűnnék a közös szervezetben. Ámde láttuk az előbbi fejezetben, hogy a közösség elve korántsem tagadása az egyéni szabadságnak, hanem ellenkezőleg, hogy az emberi cultura e szép virága sehol sem tenyész jobban, mint éppen a közösség kertjében. Az egyéni felelősség is a közösségi szervezetben tud csak igazán érvényesülni.

A dogmatikus nemzetgazda álláspontja ez: A mai gazda, iparos vagy vállalkozó önálló munkás, a ki elvállalt munkájáért felelősséggel tartozik s el is készíti vagy elvégzi, úgy, a hogy Isten tudnia adta, mert hiszen ettől függ, hogy talál-e keletre vagy sem. Ez így szépen hangzik s rajta az igazság máza, de micsoda felelősség az, mely megengedi, hogy az emberek folyton egymás kijátszására, kizsárolására, rászedésére törekedjenek? Hogy valóban erre törekszenek, sőt kénytelenek erre törekedni, azt a munka második könyvében aprólékosan iparkodtam kimutatni.

Kétségekívül vannak, a kik a mai rendszer mellett is érzik felelősségüket s az esetleges ellenszolgáltatás fejében annak teljes értékét adják, a kik érzik tartozásukat s annak eleget is akarnak tenni. De ezek határozott ellentétben állanak a mai rendszerrel, mely közérdek helyett osztályérdeknek szolgál. Ellentétben állanak a versenynyel, mely kizár minden felelősséget, s melynek jelszava az egyéni boldogulás és az egyéni haszon. Ezeket elnyomja a verseny, mely nem tűri meg a nagylelkűséget, s a mely mártírjává teszi azt, a ki nem tud vagy nem akar urává lenni.

Ámde bizonyos az is, hogy csak nagyon kevésre megy azok száma, a kik tudatában vannak felelősségüknek és a szerint cselekesznek. Kicsi a számuk, mert a kiválóság nem terem sűrűn, a felelősség érzete pedig erkölcsi kiválóság. A rendszer, a magángazdálkodás

rendszere meg éppenséggel nem alkalmas arra, hogy a felelősség érzetét növelje vagy fejlessze. A magángazdálkodási rendszer ugyanis módot ad az egyénnek, hogy kibújék mindennemű felelősség alól. Maga a magántulajdon nem egyéb, mint a törvénybe igtatott felelőtlenység. Magántulajdonának alapján az egyén még árthat is a köznek, a nélkül, hogy felelősségre lehetne vonni. A nagybirtokosnak, a ki három-ezer hold földdel rendelkezik, pusztán egyéni tetszésétől függ, megműveltesse-e a talajt vagy nem. Ha nem műveltetni meg, ezer meg ezer ember esik el munkájától és kenyerétől, nincs azonban olyan törvény, mely módot adna az illető nagybirtokos felelősségre vonására. S vajjon a mikor a nagybirtokos műveltetni az ő földjét, a felelősség érzeténél fogva teszi ezt? Korántsem. A mai rendszer mellett ugyancsak kevés ember akadna, a ki felelősségből dolgoztat, hanem igenis dolgoztat a maga hasznáért, a maga megélhetése kedvéért. A felelősség érzése arra indít, hogy tetteinkkel ne sértsük a mások jogos érdekét, szóval: cselekedjünk úgy, hogy tetteinkért mindig elvállalhassuk a felelőséget, bármilyen ítélszék előtt. Nagy lelkek, nagy szellemek így is cselekedtek mindig, bármilyen rendszer mellett s másfelől nincs olyan gazdasági vagy állami rendszer, mely minden egyénben föl tudná ébreszteni a felelősség érzését. Ámde van rendszer, mely az egyént, annak saját belátása nélkül is kényszeríti, hogy úgy cselekedjék, mintha felelőségének tudatában volna. Ez a közös gazdálkodás rendszere, melyben minden egyén tudja, mert kell tudnia, hogy munkájával a köznek tartozik s ellenszolgáltatás fejében csak annyit remélhet, a mennyit a szolgáltatott munka megér. Tudja minden egyén, hogy a közt szolgálván, egyúttal magamagát is szolgálja, sőt

magamagát is csak úgy szolgálhatja, ha szolgálja a közt. Tudja mindenki, hogy a jószágot, melyet magáénak nevez, a házat, a melyben lakik, a ruhát, a melyet hord, se meg nem rongálhatja, se el nem adhatja, se el nem pusztíthatja, mert mindenről számadással tartozik a köznek, mely őt ellátja. A felelősség belső kényszerét, mely csak kiválasztottak tulajdona, az állam külső kényszerrel pótolja, mely alól senki sem bújhatik ki. Az összetartozóság tudata, mely a mai rendszer mellett csak homályosan él az emberek lelkében, elevenen fog élni abban a társadalomban, mely a közösségnek, az Összetartozóságnak elvén épül föl s mely a kölcsönös felelősség elvét törvénybe igatja.

XXXIV. A NEMZETGAZDASÁGTAN AGGODALMAI.

1. A MEGÉLHETÉS KÉRDÉSE AZ ÚJ TÁRSADALOMBAN.

Áttérek a dogmatikus nemzetgazdaságtannak szorosán gazdasági értelemben szóló kifogásaira, mert ilyenek is vannak. De nemcsak e kifogások és ellenvetések tarthatatlanságát akarom bebizonyítani, hanem egyúttal föl akarom földni azt a tehetetlenséget, melyet a tudomány a mai gyakorlattal szemben elárul, valahányszor ez utóbbi a nemzetgazdaságtan elveitől eltérve új úton keres boldogulást. A nemzetgazdasági tudomány kénytelen föl jegyezni a sikereket, a nélkül, hogy megbékélhetne velük. Az a körülmény tehát, hogy az új államrend nem felel meg a nemzetgazdaságtani tudomány elveinek: még semmit sem jelent, mert hiszen fényes példák igazolják, hogy akárhányszor a mai gyakorlattal is ellentétben állanak s igen sok újítással szemben olyan álláspontot foglalnak el, mint a pedáns orvos, a ki nem tudja elhinni, hogy betege fölgyógyulhatott, mert hiszen a szabályok értelmében meg kellett volna halnia.

A legfőbb gazdasági kifogás, melyet a közös gazdálkodás rendje ellen emelnek, az — hogy az új rend mellett megtörténhetik, hogy nem lesz elégséges termelés. M. Block például fölveti a kérdést — hogy mi lesz

a társadalommal Franciaországban például, ha egy esztendőben nem lesz termés.¹ „Mai rendszerünkben — úgymond — tízezer kereskedő gondoskodik a szükséges gabonanemű beszerzéséről,” de arról már nem szól a szerző, hogy e tízezer kereskedő csak azoknak ad gabonát vagy kenyeret, a kik meg tudják fizetni s a vagyontalanokról és koldusokról ilyenkor mindig az állam kénytelen gondoskodni, mert a tízezer kereskedő gondoskodása mellett ugyancsak éhen halnának. Az új rendszer az élelelről való gondoskodást nem bízza ugyan sem tízezer, sem kevesebb kereskedőre, a kik különben is csak arról szoktak gondoskodni, a mi nekik hajt hasznot, de meglesznek azok a gazdasági központok, melyeknek kötelességük gondoskodni tagjaik rendes ellátásáról s szükség esetén kísérik egymást, kipótolják egymás készletét. Általános rossz termés esetében maga az állam gondoskodik a szükséges behozatalról. Ez ellen persze M. Block már eleve tiltakozik. Hiszen külkereskedelem nem is lesz az új rendszer mellett, mert M. Block szerint a kettő összeférhetetlen.² Mintha a közös gazdálkodási rendszer életbelépése egyszerre véget vetne a népek kölcsönös és közös érdekeinek s elvágna közöttük minden érintkezést! A közös gazdasági rendszerben élő országoknak és államoknak semmi okuk sem lesz a nemzetközi kereskedelem megszüntetésére. A különbség a régi és új nemzetközi kereskedelem között annyiban fog állani, hogy nem tízezer közvetítő fogja lebonyolítani a forgalmat, hanem a kormánynak arra hivatott orgánuma.

Közös gazdálkodásban élő társadalom, mondja

¹ La sécurité du lendemain disparaîtrait. D'où viendrait le blé si les saisons étaient défavorables en France? . . . 1. 234.

² Du reste, il n'y aurait pas de commerce extérieur. Il est inconcevable sous ce régime, u. o.

a nemzetgazdaságtan, nem termelhet elegendőt. Kétkednek tehát a megélhetés lehetőségében. Ez a kétely azonban ellentmond annak a tapasztalatnak, melyet a lefolyt gazdasági korszakokból merítettünk, s a melyet a legorthodoxabb nemzetgazda sem mellőzhet. Ez a tapasztalat azt mutatja, hogy — még az eddig dívott félszeg rendszerek mellett is — a munka eredménye rendszeren nagyobb volt a reá fordított tőke és erő összegénél. Minden munkás a saját — igaz, hogy nyomorúságos — megélhetésén kívül jelentékeny többlet-értéket termelt, melynek egy része nyereség czímén a vállalkozónak jutott, más része pedig munkátlanságuk által tündöklő semmittevőknek szolgált. Ha tehát a természet rendje szerint a föld, a talaj stb. busásan visszaadja a beléje vetett, a megmunkálására fordított erőt, ha csak tőlünk, erőnktől és leleményességünkötől függ, hogy a termelést hihetetlen mértékig fokozzuk — s erre fényes példát szolgáltat a jelen mezőgazdasági és gyári termelés — akkor igazán kicsinyesnek, sőt vétségesnek tűnik föl a jövő társadalom megélhetése iránt való nagy bizalmatlanság; s ha hozzávetjük ehhez a nagy munkamegtakarítást, mely a jövő társadalomban érvényesülni fog: nemcsak a megélhetés iránt lehetünk nyugodtak, de bátran bizhatunk abban is, hogy a kényelmes megélhetésnek aránylag kevesebb munka lesz az ára. A munka állandósítása és ennél fogva egyöntetűsége megengedi a szorgalmi idő leszállítását; azok a napok, hetek és hónapok, melyek jelenleg csaknem teljesen veszendőbe mennek a köztermelésre nézve, (strike, váltság stb. által) fölhasználtatnak mind a köz érdekében. Vannak, a kik a termelés csökkenését más okokra vezetik vissza s azzal az ellenvetéssel élnek, hogy a biztos megélhetés érzete és tudata — a mi pedig princípiuma az

új államnak — le fogja lohasztani a munkások és alkalmazottak szorgalmát, kötelességtudását, hogy ennél fogva apadni fog a termelés; léhaság és tunyaság, engedtlenség és fegyelmetlenség fog lábrakapni a társadalomban. Megfeledkeznek azonban arról, hogy az új rendszer alapelve, törvénye, az általános munkakötelezettség. A biztosság érzete és tudata csak arra nézve bir értékkel, a ki dolgozni akar s gond nélkül lévén, jobban tud dolgozni. A dologkerülőnek vajmi kevés haszna lészen a megélhetés biztos érzetéből és tudatából, mert munkája alól ki nem vonhatja magát s munkamegtagadás esetén büntető eljárás alá esik. És valamint elmúlt korszakokban is talált módot az állam, hogy a rakoncztalan elemeket rábírja a törvényes rend és intézmények tiszteletben tartására, a mint érvényt tudott szerezni adózási, hadkötelezettségi törvényeinek, a mint fönn tudta tartani a közrendet és közbiztonságot egyesek támadásaival szemben: azonképpen lesz elég ereje és tekintélye az általános munkakötelezettség törvényének végrehajtására is, a netalán ellenszegülőkkel szemben.

Teljesen megokolatlannak tartom azt a félelmet, hogy a kenyérhiány kényszerítő nyomásának megszűntével az emberek kerülni fogják a munkát s a termelés meg fog szünni. És mit látunk vajjon manap? Az emberek milliói nem csupán a napi szükséglet fedezhetése végett látnak munkához, hanem gondolnak a jövőre is, ezért való a takarékoskodásuk. S vajjon ma az állami hivatalnokok nem teljesítik kötelességüket, mert biztos kenyérük van? Igaz ugyan, hogy a rabszolga, a jobbágy, a biztos fizetésű napszámos, munkás és hivatalnok nem erőlködik meg annyira a munka gyors és czélszerű elvégzésére, mint a saját koczkázatára és hasznára dolgozó földműves, ipari munkás és

vállalkozó: de hiszen ez éppen mellette szól a közös gazdálkodásban élő államnak. Ott is a saját hasznára fog dolgozni kedvezőbb helyzet, jobb ellátás okából.

De különben az egyenlő jogok, egyenlő kötelességek alapján az egyén kényszeríthető főtartásának biztosítását munkája által kiérdemelni és a leghatékonyabb fenyítések alkalmazhatók arra, a ki henyélni akar, élni a mások munkája után. Rövidebb-hosszabb tartamú, könnyebb-súlyosabb szabadságvesztés és szűkebb kimérése az ellátásnak, kemény fenyítés meg fogja tenni a maga hatását. Másrészt a rangfokozat, a kényelem különböző foka, a különféle kintüntetések éppen oly ösztönzőleg fognak hatni, mint a mai társadalomban.

2. **TECHNIKAI AKADÁLYOK** Nemzetgazdák, írók és politikusok megütköznek minden olyan jelenségen, mely eltér a megszokott társadalmi gyakorlattól, sőt — és ez még különösebb — megakadnak olyan dolgokon is, melyek talán szűkebb méretben máris megvalósultak, a melyeknek tehát jóformán csak kiterjesztéséről van szó. A jó lelkek aggódnak a jövő társadalom boldogulásáért s félnek attól, hogy a rendszer technikailag nem lesz keresztülvihető. Pedig a technikai keresztülvihetőségre nézve valóban nem kell tartani veszedelemtől, mert hiszen e részben éppen a mai társadalom nyújt kellő alapot a tervezgetésre. Merész-e az a föltevésünk, hogy a már is meglévő gépeinkkel, szerszámainkkal, találmányainkkal a termelést jelentékenyen fokozhatjuk, mihelyt azok a gépek teljesen rendelkezésre állanak a munkának s ez nem szorul többé a tőke engedelmére vagy kegyére? Nem utópia az sem, hogy az eszközök teljes kihasználása mellett minden élelmi- és iparczikkból jóval többet termelhetünk, mint manapság. Az államosítástól, mindenre kiterjedő állami igazgatástól sem lehet elvitatni a technikai megvalósítás

lehetőségét. „Az állam adjon mindenkinek lábbelit, szivart, könyvet?” — kérdezik elhűlve, — hát hogyan lehetséges az s rögtön valami végtelenül bonyolult, érthetetlenül szövevényes szervezetre gondolnak. Pedig a mindenre kiterjedő államosítás lehetőségét éppen a mai viszonyok is fényesen bizonyítják, a mai államokban is a pénzügyminiszter, íróasztala mellett tudja kivetni minden egyes állampolgárra az adót, a hadügyminiszternek módjában áll pár nap alatt talpra állítani egy egész hadsereget, hiszen ott, a hol minden államosítva van, sokkal egyszerűbb a berendezés, mert egyöntetűbb, mint ott, a hol állam és magáncelekvés össze-vissza van bonyolítva vagy inkább kuszálva. Miféle bonyolalmas eljárást kívánna a termelés és fogyasztás állami szervezése s miért volna szövevényes vagy nehéz az egész lakosság ellátása? Nem látjuk-e ma is, hogy egyes vállalkozók gondoskodnak százaknak és ezreknek ételmezéséről, mások pedig ezreket látnak el — természetesen ellenszolgáltatás fejében — ruhával vagy kényelmi cikkekkel? A párisi nagy áruházak, az amerikai óriási vendéglők és pensiók, mintaszerű berendezésükkel, kitűnő kiszolgálásukkal nem csupa élő bizonyosság-e arra, hogy a nagyszabású szervezés egyúttal nagy erőmegtakarítás? Miért ragaszkodnánk minden áron a külön családi konyhához, a mikor látjuk, hogy kényelemkereső egyének, sőt családok is étkeznek fogadóban, kikerülendők azokat a kellemetlenségeket, melyekkel együttjár a külön-háztartás.

Az orthodox nemzetgazdák aggodalmánál sokkal megokoltabb az a reménység, hogy a magánélet súlyos gondjaitól fölszabadult tisztikar szabatosabban, okszerűbben és rendszeresebben végezendi dolgát, mint a mai hivatalnokok, a kik biztos jövedelmük mellett is

anyagi gondokkal küzdenek, nem tudom fölfogni, micsoda nehézség rejlenek egyfelől az országos szükséglet megállapításában, másfelől a szükségelt termékek előállításában és széjjelosztásában? Ez egyszerű statisztikai művelet, egyszerű közigazgatási eljárás, melynek szinte primitív technikája mellett a mai rendszer tűnik föl bonyolultnak és szövevényesnek. Gondoljuk végig a mai eljárást. A termelő azt sem tudja, túladhata-e portékáján s ha igen, megfelelő áron adhat-e túl rajta. Termelő és kereskedő örökös viszálykodásban vannak, mind a kettő kockára teszi munkáját, vagyonát és mindenki szinte va banqueot játszik a piaczi árak hullámzása miatt. Örökös ellentét van kereskedő és vevő között is, majd drágulás, majd árhanyatlás áll be, részint üzleti fogások, részint a kereslet és kínálat változó viszonya miatt; a termelés-fogyasztás e valóban bonyolult, zűrzavaros, veszedelmes szervezetéhez, jobban mondva szervezetlenségéhez képest a termelés-fogyasztás államosítása nyomán bekövetkező állapot világosnak és egyszerűnek mondható.

A termelt javak fölosztása is csak túlon túl aggódó nemzetgazdák szemében látszik szinte legyőzhetetlenül nagy és nehéz föladatnak. Ez az eljárás mód felett egyszerű, mert kiesett a közvetítő művelet, az adás-vevés, ennek helyét elfoglalja a természetben való jószágcsere, mely annyival is egyszerűbb, hogy az egyén munkája fejében csupa k é s z c z i k k e t nyer, mely azon mód felhasználható vagy fogyasztható. Nem szövetet kap, hanem ruhát, nem zsírt, húst, főzeléket, fűszert, fát, hanem elkészített ebédet vagy vacsorát. Egyszerűsíti az eljárást az is, hogy a fölosztás, illetőleg a szükséges cikkek átvétele bizonyos helyeken s a hivatalos időn belül történhetik csupán.

írók azt a látszatot akarják kelteni, hogy a munka ma is megnyeri az ő jutalmát s utalnak arra, hogy az ügyes, hasznavehető munkás ma sem kénytelen koplalni, sőt ellenkezőleg, módjában van élettartását mind magasabb színvonalra emelni s munkaadóival szemben is érvényt tud szerezni követeléseinek, mert hiszen a kiváló munkásra szükség van okvetlenül. M. Edmond Demolins az angol trades-unionokról írja, hogy azok tagjainak száma kitesz mintegy másfél milliót. Angolország lakosságának tehát mintegy négy és fél százaléka tartozik a trades-unionok kebelébe. Ámde a harmincznyolcz milliónyi angol népnek csak egy igen kis része nem szorul bérmunkára, tehát a lakosságnak csak parányi része tagja a kiváltságos munkás-osztálynak. A sok millió ember pedig ki van téve a nyomorúságnak, mert nincs különös ügyessége vagy különös szerencséje. A kérdés tehát csak megmarad kérdésnek.

A nemzetgazdaságtani iskola természetesen megőröja az életszükségleteinek kielégítését sürgető, szükölködésre kárhóztatott osztályok küzdelmét, nyugtalankodását. Alig akadni íróra, a ki gáncscsal ne illetné azokat a törekvéseket, melyek arra irányulnak, hogy a proletariátus szomorú sorsa jobbra forduljon.

Vicomte d'Avenel egy tanulmányban¹ behatóan fejtegeti a régi életviszonyokat, az élelem árát és a

¹ Une lieure de travail manuel, évaluée en pain ou en drap, en éclairage ou en boisson, procure maintenant moitié plus de denrées ou de marchandises qu'elle ne procurait en moyenne, il y a cent ans. Le travailleur jouit ainsi d'un bien-être moitié plus grand que celui de ses aïeux immediate. Comment done ne se félicite-il pas sans cesse d'etre venu au monde en un temps si favorable? Pourquoi gémit-il, au contraire, lui qui est riche tandis que les generations précédentes ne se plaignaient pas quoiqu' elles fussent pauvres?

Paysans et ouvriers depuis sept siècles par M. le Vcte G. d'Avenel. Revue des deux mondes. 1898.

munkabért. Megfoghatatlannak találja, hogy a munkás manapság is kesereg és jajgat, holott sokkal fényesebb helyzetben van, mint közvetlen elődjei, a kik felényivel kevesebb bért kaptak ugyanannyi munka fejében. S azok mégsem panaszkodtak. A jeles értekezőnek igaza lehet abban, hogy manapság a munkás egy órányi munkaidő alatt másfél annyit keres meg, mint száz esztendő előtt való elődje, de nem tekintve az élettartás (standard of life) mai magasabb színvonalát, mely ruházkozásban, lakásban, élelmezésben nyilvánul, M. D'Avenelnek azt kellett volna bizonyítania, hogy a munkásnak ma is van állandó munkája, mint volt a száz év előttinek. Méltányos lett volna továbbá összehasonlítást tenni a hajdani és mai iparos helyzete között, vagyis számot vetni azzal a folytonosan tapasztalható lefokozással, melynek révén nap nap után kézi munkás, bérmunkás válik az önálló iparosból. A régi munkással szemben két hátránya van a mai iparosnak: nem önálló és ritkán van állandó munkája. D'Avenel beéri annak megállapításával, hogy a munkás ma többet keres, mint elődje száz évvel ezelőtt. Ez a megfigyelés a maga általánosságában igaz lehet ugyan, de a valóság az, hogy sok munkás nem kap munkát s állandó munkája csak igen kevésnek van. Kár különben előhozakodni azzal az állítással, hogy a hajdani munkások nem panaszkodtak. Zendülések, lázadások, riadalmak voltak minden időben, a mikor a nép éhezett. A különbség csak az, hogy hajdanta a földműves nép panaszkodott és lázongott, mert az volt többségben, ma a földművelő nép egyrésze már bérmunkássá vedlett, városi lakóvá lőn s most ez kesereg és jajgat.

Másfelől is furcsának kell találnunk D'Avenel abbéli csodálkozását, hogy a mai munkás éppen anyagi helyzete miatt panaszkodik, holott e rész-

ben sokkal jobban van gondoskodva róla, mint elődjéről.¹ Ámde Vte. D'Avenel megfeledkezik arról, hogy a gazdagok és előkelők helyzete is hasonlíthatatlanul kedvezőbb ma, a mi az élet kényelmeit és kellemességeit illeti; ma a kevésbé gazdag ember is sok olynémű kényelemben részesül, melyet száz esztendővel ezelőtt, sokkal gazdagabb elődje sem engedhetett volna meg magának. Természetes, hogy az alsó osztályokban és rétegekben is tágult a látókör, növekedtek, gyarapodtak a szükségletek, ámde a szegény osztály még a legszükségesebbet is alig tudja megszerezni, óriási mérveket öltött a nyomor. S ez annál kiáltóbb, mert azok a fölfedezések és találmányok, melyekkel méltán dicsekedhetik századunk: egytől-egyig demokratikusak, arra valók, hogy a sokaság javára szolgáljanak. Ámde a sokaságot elzárja a találmány áldásaitól a tőke. „Mindent megadott nekik a politikai törvényhozás és mégis csak mérsékelten vannak megelégedve. Inkább kenyeret akarnak, mint törvényeket . . . Ha megpróbálnák kenyeret csinálni törvényekkel!” E kérdéssel Vte D'Avenel fején találja a szöveget. Valóban, csak törvénnyel lehet immár kenyeret csinálni.

Nincs helye annak az aggodalomnak sem, hogy a közösgazdasági szervezetben még inkább eltenyészik a bureaucratia. Ellenkezőleg, az új rendszer sokkal egyszerűbb szervezettel is beéri, mert hiszen nincsenek pénzek, melyeket el lehetne sikkasztani, nincsenek nagy- és kiskereskedők, adóvégrehajtók, pénzügyőrök, bankhivatalnokok, stb.

¹ L'inégalité des fortunes subsiste; elle semble insupportable a l'âme inquiète et compliquée de notre démocratie; tandis que les cervelles en friclie du pouple féodal, où l'h o m m a g e était l'unique lien, ne concevaient point d'autre monde. U. o.

XXXV. A DOGMATIKUS NEMZETGAZDASÁGTAN MINT TUDOMÁNY,

Auguste Comte, a pozitív philosophia megalapítója már évtizedekkel ezelőtt kemény, de igazságos bírálatot mondott a nemzetgazdaságtanról. Alapvető munkájának negyedik kötetében írja ama tudomány művelőiről, hogy a legclassikaibbak közöttük tanulmányaik általános tárgyát iparkodtak dogmatikusan föltüntetni, mintha teljesen külön és független volna a politikai tudományok összességétől... Szemlélve meddő czívódásukat, mely elválasztja őket a legelemibb fogalmak: érték, hasznosság, termelés meghatározásában, nem azt hinné-e az ember, hogy középkori scholastikusok föltötte különös vitáját hallja.¹

Comte helyesen ítélte meg e tudományt már akkor, a mikor a nemzetgazdaságtani irodalom terjedelemre és igényeire nézve tagadhatatlanul szerényebb volt, mint manap. A nélkül, hogy lényegében alaposabbá

¹ Les plus classiques d'entre eux se sont efforcés de représenter dogmatiquement le sujet général de leurs études comme entièrement distinct et indépendant de l'ensemble de la science politique . . . En considérant les stériles contestations qui les divisent sur les notions les plus élémentaires de la valeur, de l'utilité, de la production, ne croirait-on pas assister aux plus étranges débats des scolastiques du moyen âge?

vagy jelentékenyebbé vált volna, a dogmatikus nemzetgazdaságtan türelmetlenül tiltakozik minden olynémű elmélet vagy kísérlet ellen, mely a társadalomnak új alapon való szervezésére törekszik. Eleve torzszülöttnek nyilvánít minden eszmét és javaslatot, mely az ő dogmáinak megkerülésével vagy éppen tagadásával lép föl a tudományban és a gyakorlati politikában. A dogmatikus nemzetgazdaságtan szóvivői minden javaslattal szemben, mely a milliók sorsának javítása céljából vettetik föl, a maguk törvénykönyvére hivatkoznak, a melyben ilyen törvénytörvény nem fordul elő. Valányszor szóba kerül a társadalom átalakításának szüksége, azonnal összecsapják törvénykönyvüket és fölkiáltanak, hogy örültségekkel, eszeveszett dolgokkal támadnak rájuk s compromittálják a tudományt.

S minő vajjon az ő tudományuk?

Ha a tudománynak csak abban állana föladata, hogy valamely korszaknak vagy társadalomnak, valamely politikai vagy gazdasági állapotnak többé-kevésbé rendszeresen összefoglalt leírását nyújtsa, úgy valóban be kellene ismernünk, hogy az orthodox nemzetgazdaságtan igényt tarthat a tudomány nevére. Ámde viszont, ha a tudománynak, értve ez esetben a politikai, jogi és nemzetgazdasági tudományt, csak abban áll a föladata, hogy annak az illető korszaknak, a melyben ama tudományok művelői élnek, képét megrajzolja, a valóságos állapotot a maga bélyegével is látalmazza, akkor egyáltalában fölösleges és meddő mindennemű tudományos elmélkedés. Valamely meglévő gépezetnek vagy szerkezetnek leírása, bármily hű és tökéletes is a maga nemében, semminemű eredeti gondolatot sem tartalmaz s a tanár, a ki körülményes, tökéletes előadásban ismerteti meg növendékeit valamely gépmű szerkezetével, akármilyen világos elméjű

ember is, tudósnek nem nevezhető, mert tudományát egy lépéssel sem vitte előbbre. Még az sem tudomány, ha az államtudományok egyetemi tanára szakaszokba foglalja a gyakorlatban levő rendszereket s értelmes, sőt elmés magyarázatokat fűz azokhoz. A tudomány az önálló vizsgálódásban, az okok és igazságok keresésében fejezi ki magát, nem pedig a gyűjtésben, a szerkesztésben, összeillesztésben és széljegyzetekben. A mit manapság érthetetlen göggel és vaksággal tudományos irodalomnak szoktak nevezni, annak legnagyobb része semmi egyéb, mint halavány másolata, erőtlen ismétlése, bő föleresztése annak, a mit egy-egy kiváltságos elme kigondolt és megfogalmazott.

Ha az igazi tudománynak e mértékével közeledünk a nemzetgazdaságtanhoz, menten világossá válik előttünk, hogy a nemzetgazdaságtan mindeddig majdnem kizárólag a jelen közgazdasági gépezet műtani leírásával s egyes jelenségek csoportosításával foglalkozott, a nélkül, hogy megvizsgálta volna a gazdálkodás természeti alapjait, hogy földerítette volna közöségnek és egyénnek természetét és benső kapcsolatát s a nélkül, hogy oknyomozólag kutatta volna a nagy társadalmi bajok és nehézségek eredeti forrását. Megigézve a „túlzsaporodás” babonájától akárhányszor még a vagyonilag tehetetlen, tehát gazdaságilag elnyomott osztályok létjogát sem átalotta kétségbevonni, a helyett, hogy lelkiösmeretes bűvár módjára leszállott volna a gazdasági alapkérdések mélyeibe és a meg nem vesztegethető tudomány lámpájával kereste volna: vajjon a sokaság nyomorusága és tengődése mögött valóban ott lappang-e a természeti szükségszerűség, vajjon természetes-e, hogy a társadalomban százezrek koplaljanak és százan vagy ezren dőzsöljenek. Ha a nemzetgazdaságtan kutatott volna törvények után a közgazdasági élet

működésében, figyelmét ki nem kerülheti vala, hogy itt bomladozó gépezettel áll szemben, mely éppen-séggel nem alkalmas arra, hogy elveit állandóknak és örök érvényűeknek tüntessük föl. Sőt ellenkezőleg. Ha a fönnálló gazdasági rendszert szemügyre vesszük, akár általánosságban, akár egyes részleteiben, a magántulajdon, a pénz, a bérrendszer intézményére való tekintettel, ha látjuk egyfelől az úgynevezett túltermelést, másfelől a sokaság koplalását, a versengést, stb. nem juthatunk más eredményre, mint arra, hogy ebben a rendszerben, ebben a közgazdasági gépezetben igen jelentékeny szerkezeti hibáknak kell előfordulniuk, melyek miatt a rendes működés lehetlenné válik. A tudománytól joggal várhatni nem csupán a gépezet leírását, szerkezetének ábrázolását, hanem főképpen a mechanikájában előforduló hiányoknak kipuhatólását és megjelölését. A nemzetgazdaságtant nem illeti meg a tudomány neve, a míg csupán a gépezet csavarainak, tengelyeinek és kerekeinek egymásra való hatásával foglalkozik. A dogmatikus nemzetgazdaságtan minden termelést és a termelvények értékét azoknak előállítási ára, az önköltség szempontjából bírálja meg. Minden jelenségnek csak a gazdasági oldalát nézi, a társadalmat nem veszi észre. Szerinte a termelés célja nem a közjólét előmozdítása, hanem a vállalkozói nyereség. E tudomány szerint nem azért termel a magángazda búzát, nem azért bányászza a vasérczet a bányamivelő s nem azért őrlik a gőzmalomban a kenyérlisztet s szövik a szövőszékben a gyapjukelmét, hogy az emberek sokaságának legyen miből jóllaknia, ruházkodnia, hanem egyedül azért, mert a vállalkozókra nézve nyereséggel jár; mihelyt nyereséget nem hajt többé, nincs miért folytatni. Ehhez az anarchikus állapothoz elméleti igazolást keresni meddő törekvés.

Maga az elv, melyet a nemzetgazdaságtan, mint jelszót zászlajára írt, nem helytelen, de kezdettől fogva tévesen fogták föl s helytelenül alkalmazták. A gazdasági alapelv nem egyéb, mint a „production aux moindres frais” vagyis, hogy a lehető legcsekélyebb munkával a lehető legnagyobb eredmény éressék el. Nem kell szövevényes bizonyítás ahhoz, hogy tetet ez az elv csakis közösségi alapon szervezett gazdálkodásban ölthet. Az előbbi könyvben bőven fejtegettük, hogy a mai társadalomban sok erő túlon túl kihasználtatik, sok pedig parlagon hever, sok fölösleges munka végeztetik egyrészt, másfelől pedig nagyon sok szükséges újításnak sohasem kerül sorja. Hogyan lehetséges ilyen állapotban „production aux moindres frais”-ről beszélni, valóban nem értem. „Production aux moindres frais” csakis ott van, a hol a közfogyasztásnak szolgáló összes szükségletek a közösségnek (tehát minden egyénnek) lehető legcsekélyebb megerőltetése mellett állítatnak elő. Ilyen gazdaságos termelés csakis a legteljesebb munkamegosztás mellett érhető el. A nagyban termelő ma is olcsóbban termel, mint a ki csak csekély tőkével, szűkkörű fogyasztásnak dolgozik, de a manapság legolcsóbb termelés sem nevezhető „production aux moindres frais”-nek, abból az egyszerű okból, mert még annál is sokkal gazdaságosabb a közösségi termelés. A nemzetgazdaságtan szép elve csak abban a társadalomban valósulhat meg, melytől a nemzetgazdák borzadnak, mert ők csak az osztály rendszer uralma alatt tudják szőni tudományos rendszereiket.

A kereskedelmi rendszer adott irányt és elveket az orthodox nemzetgazdaságtannak. Az a tudomány, melynek hivatása leendett új módokat keresni arra nézve, hogy a társadalom miként biztosíthatja meg-

élhetését, belemélyedett egy részletkérdésnek, a gazdagság forrásának kutatásába s a közjóieit általános föltételeinek tanulmányozása helyett az egyesek és egyes osztályok gazdasági boldogulásának mikéntjével foglalkozik. A nemzetgazdaságtan magamagát fokozta le a kereskedelmi rendszer uszály hordozójává, a mikor föladatát amaz eszközök keresésében találta meg, a melyek révén a javak szaporíthatók s vizsgálódásait csak eme szűk térre szorította, megfeledkezvén a gazdasági kérdésnek socialis természetéről. Hogy e tudomány mindazonáltal nemzetgazdaságtannak, közgazdaságtannak nevezi magát, ez nem egyéb merő czím-bitorlásnál. A nemzetgazdaságtan nem több, mint a kereskedelmi rendszer grammatikája; mint ilyen tett is szolgálatokat a kereskedelmi rendszernek (melynek hallgatólagos elfogadása alapján épült föl ő maga), kifejtvén az ár és érték alakulásait, a járadékot és a kamatot. A nemzetgazdaságtan elnevezésre azonban semmi érdeme nincsen. A nemzetnek, népnek, vagy köznek semmi szüksége arra a tudományra, mely egész erejét a gazdasági berendezés taglalásában és szabálygyűjtemények szerkesztésében meríti ki.

A nemzetgazdaságtan beéri a fönnálló gazdasági formák fejtegetésével, azoknak osztályozásával, szakaszokba foglalásával, fiókozásával, az alapkérdést azonban nem érinti. A mi szavuk van is e tudomány művelőinek az életbevágó alapkérdéshez, mindösszeannyi, hogy véleményt mondanak, lajstromoznak, beigtatnak, e mellett azonban sanda szemmel néznek minden újítóra, a ki az ő szűk köreiken kívül foglalkozik a gazdasági kérdések megoldásával. Minden új javaslatot csak regisztrálnak és elutasítanak. Szemére lobbantják minden új tervnek, hogy kérésztülvihetősége nincsen bebizonyítva s e tekintetben,

a nemzetgazdaságtan valóban minden határon túl mérész. Joggal kérdehetjük, hogy az a tudomány, mely minden elvével a mai gazdasági élet talajában gyökerezik, hogyan merészeli kétségbevonni és ábrándnak nevezni azt a rendszert, melyről maguk a szerkesztők jelentik ki, hogy az a jövő társadalom keretének készült. Az új rendszer kritikájába a nemzetgazdaságtan csak akkor bocsájtkozhatnék jog szerint, ha előbb saját rendszerének vetette meg bölcséleti alapját, Ennek hiányában azonban a nemzetgazdaságtan mindig csak egy párt vagy egy osztály szószólójaként fog föltűnni.

Az orthodox nemzetgazdák fölállítanak tételeket s a valóságos állapotokból levonnak következtetéseket, leszűrnék elveket, melyek magyarázzák a mai állapotokat és talán jellemző világításba helyezik. Ámde az újítók éppen ez állapotok szükséges voltát tagadják kereken s azt bizonyítják be róluk, hogy károsak és rosszak. Itt válik el egymástól a két irány, a két fölfogás. Az orthodox nemzetgazdák hivatkoznak a múltra, a történelemre, emezek nem fogadják el az illetén igazolást.

Ha lakásom berendezésénél ragaszkodom például ahhoz, hogy az egyik karszék egy bizonyos, előre megállapított helyre kerüljön, ezzel az egy elhatározással abba a kényszerhelyzetbe kerültem, hogy a többi bútor elhelyezését a karszékhez kell alkalmaznom, akár célszerű, akár célszerűtlen lesz ez az eljárásom. Az orthodox nemzetgazdaságtannak megvan ez a fix karosszéke, a melyet el nem enged mozdítani a maga helyéről s az egész társadalmi berendezkedést ahhoz az egy bútordarabhoz szabja. Ők a rendszerből egy hajszálnyi sem engednek. Elméletnek és gyakorlatnak, tudománynak és életnek alkalmazkodnia kell a dogmához. Hogy az emberiség ezzel csak önmagát rövidíti meg, hogy a sokaságot e rendszer örökös szűkölködésre veti,

az számba sem jöhet, mert hiszen az ínség szükség-szerű; következik magukból a tényleges állapotokból, a melyeket viszont igazol a tudomány. Ez a mai gazdaság circulus vitiosus.

A dogmatikus nemzetgazdaságtant nem illeti meg a „liberális” nevezet, a melylyel illetni szokták. A szabadelvűség fogalmával nem fér össze az a merev csökönység, melylyel a megállapított tantételekből engedni semmit sem akarnak. A szabadelvűség magában foglalja a haladást, az alkalmazkodást új helyzetekhez, új viszonyokhoz, a reformálásra való készséget. Hova letünk volna, ha az emberiség mindig a régihez ragaszkodik vala? A természetben nincsen állandóság. Megváltozott külső viszonyokkal számolni kell, fogalmainknak, meggyőződéseinknek idomulniok kell, ezt kívánja a társadalmi boldogulás. A dogmatikus nemzetgazdaságtan azonban mereven köti magát az átörökölt tantételekhez, haladást, változást, átalakulást csak az átörökölt keretben enged meg, a mi képtelenség. A liberalismus azonkívül, mint társadalmi, gazdasági és politikai elv a priori összeférhetetlen olyan állapotokkal, melyek nem az egész társadalomnak, nem az egész nemzeti gazdálkodásnak kedveznek, hanem csak bizonyos osztályoknak, vagy individuumoknak, a melyek a gazdasági versenyben nagy tőkével vehetnek részt és túlsúlyukat ezzel biztosíthatják. A mai gazdasági liberalismus azonban csak ilyen, habár a dogmatikus nemzetgazdaságtan nem vallja is be, hogy az úgynevezett liberális rendszer valójában csak olyan gazdasági szabadságot állapított meg, mely szerint az üres marokkal magukra hagyott tömegeknek szabadságukban áll éhenhalni, ha keresetmódot, munkát nem találnak.

Az emberiségnek legnagyobb bajait, a tömegek állandó balsorsát főképpen az áltudománynak kell be-

tudnunk, a csalfa, hamis tanoknak, a melyek sohasem maradtak el ott, a hol egy igazságtalan, de hatalmon lévő rendszer elméleti igazolása forgott szóban. A gyakorlathoz készült itt az elmélet s a gyakorlat aztán hivatkozott az elméletre, a tudományra. Az igazi tudomány azonban nem indulhat ilyen úton, neki a tényleges állapotot meg is kell vizsgálnia. Nem érheti be azzal a ténnyel, hogy van tulajdon, hanem végére kell járnia, miért van, hogyan fejlődött, célszerű-e, igazolt-e, üdvös-e a közre nézve?

A nemzetgazdaságtan rendszerét össze lehet hasonlítani a kettős könyvvittel. Széttagolja és fölosztja összes tárgyait úgynevezett számlákra, kifelejtí azonban magában az elnevezésében is határozottan megjelölt, félre nem ismerhető legfontosabb tényezőjét a rendszernek: a gazdát, a nemzetet. A nemzetgazdaságtan, mikor külön címek és szakok szerint fölosztja a nemzeti vagyont, vagyis a termelt javakat, magának az egységes nemzetnek számla-címeiből kirekeszti a tőkeszámlát, illetve a törzsvagyon birtokosát, a nemzetet. Munkálatainak keresztülvitelét úgy véli helyesen foganosíthatni, hogy a javaknak és az ezeknek létrehozásában közreműködő minden tényezőnek külön számlát nyit; de miután az egyes gazdasági ágak eredményei a tőkeszámla hiánya miatt össze nem foglalhatók a voltaképpeni fölapon, a gazdálkodás eredményei ott rekednek a nyereség- és veszteség számlalapján; ez ugyan kimutat jobbra nyereséget, tőkeszaporulatot, de ennek a nyereségnek áldásában maga a gazda nem részesülhet, a nemzet nem formálhat hozzá jussot, inert az ő neve kimaradt a saját gazdaságának főkönyvéből. A kezelő személyek, a furfangos tőkészek, az egyes eladók és vevők leszedik a tejfölt, a köznép a seprőhöz sem juthat, mert róla megfeledkeztek. A

nemzetgazdaságtan, a mennyiben célját csupán a gyakorlati élet jelenségeinek leírásában, a forgalom elemzésében keresi, reá sem akad a gyökerében hibás rendszer meddőségének okára, különben nem tartaná meg nevét, címét, hanem „a magángazdálkodás tudományának” nevezné ezentúl magát. A gyakorlati élet ugyanis azt mutatja, hogy a nemzet vagyona, az összesség élelem-forrása magánkezekben nyugszik, a melyek ügyességük, leleményességük és ravaszságuk aránya szerint károsítják meg a közösséget: Korlátot vonnak, határt szabnak még a termelésnek is, hogy „túltermelés” be ne következhessek, mely csak az ő kiváltságos helyzetüket rontaná.

A nemzetgazdaságtan eredendő bűne, — hogy félre ne értessem — nem abban rejlik, hogy a tényleges állapotból indult ki, mert hiszen minden vizsgálódás alapja a valóságos élet, minden elmélet forrása a tapasztalás, ámde abban, hogy a valóságos állapotot minden beható bírálattal nélkül magáévá tette, elfogadta tudományos alapnak, a nélkül, hogy előbb tudományosan megvizsgálta volna. Ha csak az egyes jelenségek okait kutatja is ez a tudomány, okvetlenül rájut vala arra, hogy a magántulajdon és a sokaság nyomora két lapja ugyanegy éremnek. (Hogy a dogmatikus nemzetgazdák fölfogásában az alapelvek azonossága mellett mégis sok eltérést találunk, ezeknek a magyarázata az, hogy egyikük-másikuk élesebb vagy legalább is elfogulatlanabb szemmel nézte a gazdasági jelenségeket. Természetes, hogy azok a nemzetgazdák, a kik nem idegenkedtek eleve a sociológiától vagy pártatlanul vizsgálták a gazdasági tünetenyeket, szükségképpen közelebb jutottak a socialistikus állásponthoz.)

A nemzetgazdaságtan classikus iskolája a jelen állapotok elméleti rajzán kívül hivatkozik a történelmi

fejleményekre, kiváltképpen a tőke és a vagyon keletkezésére s az idők folyamán való gyarapodására, a jogrend és a közgazdasági rendszer fejlődésére. Mellesleg azonban semminemű érzéket sem árul el a történelem iránt s megfeledezik arról, hogy az egész szervezet, melyhez okoskodásait fűzi, — mint minden más alakulat — éppen a történelem tanúsága szerint alá van vetve a változásnak. A történelemből, tehát az örök változásból vonni következtetést valamely jelenség változhatatlanságára, igen furcsa logikára mutat. A mennyiben pedig a classikus nemzetgazdaságtan a mai rendszer csálthatatlanságát a régiségével akarja bizonyítani, ez, mondhatni, gyermekes eljárás, mert föltételezi azt, hogy a hazugságból idővel igazság válhatik, a természetellenes természetszerűvé lehet. Valamely rendszer hosszú élete nemcsak azt bizonyíthatja, hogy az a rendszer megállott természet szerint, saját erejénél, benső igazságánál fogva, hanem azt is, hogy azok az osztályok, melyekre nézve az illető rendszer haszonnal járt, igen hosszú ideig voltak hatalmasok, a rendszert pedig csak az ő testükön keresztül volt lehetséges megdönteni. Évszázadokon keresztül abban a hitben élt a világ, hogy a föld áll és a nap forog. Igazsággá vált e balhit azon a réven, hogy több évszázados történelmi múltra hivatkozhatott? Korántsem s tarthatatlansága nyilvánvalóvá lőn abban a perczen, a mikor az új csillagászati tudomány e kérdésre nézve fölfedezte az igazságot.

A történelemből a tudomány csak egy tapasztalást meríthet: hogy minden intézmény és rendszer változó e földön, mert változnak a nemzetek, melyek azon intézményekkel és rendszerekkel élnek. Semmi sem ellenkezik annyira a történelmi fölfogással, mint éppen az intézményekhez s a rendszerekhez való

ragaszkodás. Mert föltéve, hogy bizonyos rendszer egészen megfelelő volt is a maga idejében, nem természetszerű-e, hogy a társadalomban beállott bárminő változások a rendszerre és intézményekre is kihatással vannak? Mindig csak az a rendszer jó, melyet a viszonyok ismerete és tekintetbe vétele mellett alkotnak a mértékadó tényezők. S e kérdésben a tudománynak évtizedekkel kell előbbre járnia. Kiváló elmék már akkor érzik a változást, az új korszakot, a jövő rendszert, a mikor még a sokaság úgyszólván a jelen rendszerbe sem élte magát bele. S e tekintetben még az utópisták is nagyobb haszonnal szolgálták az emberiséget, mint a dogmatikus nemzetgazdák, mert amazok legalább eszméket vetettek föl, ha ábrándos alakban is, ezek azonban a jelen állapotokhoz való szolgálai ragaszkodásukkal termékeny munkát nem végeztek.

XXXVI. A SOCIALISMUS.

1. TUDOMÁNYOS SOCIALISMUS. Socialismusról szólnán, különbséget kell tennünk a socialismus, mint tudomány s a socialismus, mint időszzerű gazdasági és társadalmi kérdés között. Igaz ugyan, hogy a tudományos socialismus magában foglalja a munkás-osztály sorsa javításának kérdését, viszont a mindennapi, a gyakorlati socialismus a socialistikus tudomány elveit és eredményeit is lobogójára írta s igaz ugyan, hogy ennél fogva gyakorlati és tudományos socialismus nem egyszer egy és ugyanazt jelenti, mégis a figyelmes szemlélet, az éles vizsgálódás észreveheti, hogy a kettő között különbségek is vannak, sőt, a mi a különbségnél is több: valóságos ellentétek. Az a homály s zavarosság, melyet a dogmatikus nemzetgazdaságtan minduntalan szemére hány a socialismusnak, egyrészt abból ered, hogy az egész socialistikus irodalmon végigvonul az a kettősség, ellentétesség, mely a socialistikus tudomány és a szorosán vett munkás-kérdés között tapasztalható. Maguk a nemzetgazdák is tesznek különbséget; majd mint ábrándot, majd mint társadalmi kérdést tárgyalják a socialismust. Sőt mint actualis kérdést nem is tagadják s a mai viszonyok keretén belül hajlandók is a munkás-

kérdés megoldására, a maguk módja szerint, toldozással-foldozással. Annál hevesebben harcolnak természetesen a tudományos socialismus ellen, a mikor az mint a jövő társadalmi rend megszerkesztője, szellemi előfutárja lép föl. Igaz, hogy az ilyen államszerkesztők jobbára eszményi, ábrándos világnézetből indultak ki; gazdasági átalakulás helyett teljes fölforgatást terveztek, gyökeres erkölcsi és politikai újjászervezését a társadalomnak, a nélkül, hogy elveik keresztülvihetőségének valószínűségét bizonyítani tudták volna. Újításokat követelnek, melyeknek mibenléte még tisztázatlan; át akarnak vinni a gyakorlati életbe olyan elveket, melyek még elméletileg sincsenek igazolva. Abban tehát igaza van az orthodox nemzetgazdaságtan híveinek, hogy a socialisták nem tisztázták alapelveiket. Erőtlenebb az a kifogásuk, hogy a socialista tervezetek elágaznak, hogy nincs bennük egység és egyöntetűség. Mintha egyáltalában lehetséges volna, hogy különböző emberek valamely tervezet minden részletére nézve tökéletes megegyezésre jussanak.

Azok között is, a kik egy elvnek, egy eszmének lobogója alá csoportosulnak, mindig lesz véleménykülönbség, nézeteltérés s ebből vádat kovácsolni a tudományos socialismus ellen nem méltányos és nem is igazságos eljárás. A socialistikus világtrend hirdetői nagy szolgálatot tettek a társadalomnak azzal, hogy a fölhalmozódó nehézségek és gazdasági válságok megelőzésével reámutattak az állapotok tarthatatlanságára s megjelölték azt az irányt, melyet a társadalomnak követnie kell, hogy az átalakulás békésen, vérveszteség nélkül mehessen végbe. Sőt nagy szolgálatot tett a tudományos socialismus az orthodox nemzetgazdaságtannak is, melyet kizavart mesterséges köreiből s ala-

posabb munkálkodásra, elmélyedésre kényszerített; sajnos, nem eléggé, mert az orthodox nemzetgazdák máig is abban a hiszemben vannak, hogy a társadalmon lehet segíteni a rendszer föntartása mellett. A politikusok érthető előzékenységgel teszik magukévá e véleményt s úgy tesznek, mint az orvos, a ki flastromot tapaszt a sebre, a helyett, hogy a vérkeringés akadályait iparkodnék eltenni az útból.

Ha az orthodox nemzetgazdák a jelentől nem látják a jövőt, a socialisták viszont a jövőtől nem látják a jelent. Azok nem számolnak azzal, a mi lenni fog, csak azt nézik, a mi valóban van s így egyik fél sem számol azzal, a mivel számolni kell. Azáltal, hogy a socialismus összeolvasztotta a kenyérkérdést erkölcsi és politikai problémákkal, lehetetlenné vált egy reális tervezet kidolgozása, határozatlan, szétfolyó lett az egész programra s a mellett ártott a socialismus hitelének. A közgazdasági probléma egymagában oly nagy horderejű, megoldása oly temérdek és különféle érdek kíméletes eligazításához van kötve, akár sikerül azt békés úton, fokozatos átalakulással keresztülvinni, akár nem: hogy egyenesen vakmerőnek és eszélytelennek kell tekinteni minden tervet, mely a közgazdasági problémát egyéb kérdések hozzáfűzésével elhalványítja.

A keresztény vallás eszményi megalapítója, a ki új világnézetet adott az emberiségnek s ezáltal új mederbe vitte az egész világtörténelmet, tanításaiban kerülte mindazt, a mi őt ok nélkül s a jó ügy károsodására ellentétbe hozhatja vala a fönnálló, tényleges hatalommal. „Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré.” A socialismus szóvivői ellenben akár tudatosan, akár tévedésből a probléma világos tisztázása és a közgazdasági átalakítás erélyes követelése helyett mintha csak az egész világtrend megbolygatására és fölforga-

tására törekednének. A fölforgatás sikerülhet, a világbékét könnyen meg lehet bontani, irtó háborút elő lehet idézni, de a tulajdonképpeni célzt elérni ily módon sohasem lehet.

Lehet ugyan tárgyalni minden kérdést, lehet bírálóat alá venni minden intézményt, lehet irányítani, előkészíteni az elméket minden újításra, de a sürgős megoldást igénylő kérdések csak szenvednek, ha sorukat kevésbé égető és kevésbé tisztázott kérdések megoldásához fűzzük. A socialis kérdésnek, a mennyiben az a gazdasági probléma megoldására terjed ki, csakis kárára szolgáltak mindazok a doctrinák, melyeket St. Simontól kezdve annyian hirdettek. A gyakorlati kérdéseket átvitték az utópiák körébe. Örök boldogságról, az egész világ reformálásáról álmodtak, olyan állapotról, mely soha többé változásra nem szorul. Itt ismét végtelbe estek. Az orthodox nemzetgazda a jelent, ők az ő álmodott jövőjüket hitték csalhatatlannak, örökérvényűnek. Ez a dogmatikus socialismus, mely lényegében éppen olyan téves, mint a dogmatikus nemzetgazdaságtan.

2. SOCIALDEMOKRATIA Az a socialismus, melynek főkérdése a munkásosztály sorsának javítása: tehát az úgynevezett socialdemokratia, nagyon is szűk körre szorítkozik s rendszert egyáltalában nem nyújt, ellenben meg van vesztegetve Leves elméletektől s talán gyakorlati sikerek kedvéért annyira megalkuszik a viszonyokkal, hogy az ábrándos socialismussal szemben egy másik végleletet mutat. Az utópiák, új államszerkezetek kivetik magukból az egész mai rendszert, semmiről sem akarnak tudni, a mi a mai szervezetre emlékeztet, a socialdemokratia ellenben még a sarkalatos elvekből is hajlandó engedni. A socialdemokrata elméletek így akárhányszor önmagukkal jönnek ellen-

mondásba s olyan korcselméletekké váltak, a melyek, ha megvalósulnának is, nem vinnék előbbre a társadalmat a jólét útján s ugyancsak adósok maradnának azzal, a mit ígérnek. A socialdemokratia ugyanis megtűri a magántulajdont, meg sem gondolván, hogy ezzel saját maga alatt vágja a fát.

A magántulajdon halálos ítélete éppen a, mai társadalmi rendszerben van megírva, a mely ékesszólón bizonyítja, hogy minden politikai jog és szabadság-üres szólam, papiros-törvény marad ottan, a hol nincs gazdasági szabadság, mert van magántulajdon. Akármennyire megszorítjuk is a magántulajdont, a vagyonszerzést: igazi eredményt, igazi javulást, jótékony átalakulást nem várhatunk a társadalmi életben. Lehetetlenné kell tennünk a vagyonszerzést, meg kell szüntetnünk a magántulajdont, ez az egyetlen megoldás.

Kétségkívül érdekes, hogy éppen a magántulajdon kérdésében a sociáldemokraták is mód nélkül engedékenyek, mintha csak hiányoznék bennük a belátás, hogy a socialismusnak, mint gazdasági elméletnek ez a leglényegesebb pontja. Abban a füzetben, mely, mint az erfurti program magyarázata jelent meg Berlinben,¹ igen érdekes bizonyosságát találjuk annak, hogy a sociáldemokraták mily kevéssé vannak tisztában saját eszméikkel és követeléseikkel. „Eszébe sem jut a socialistáknak az az ostobaság, hogy a személyes fogyasztás tárgyaira nézve is követelje a magántulajdon megszüntetését.”

Íme, egy kurta mondat a tévedéseknek mily végtelen sorozatára mutat! Vagy nincs bátorsága a soci-

¹ Grundsätze und Forderungen der Socialdemokratie. Erläuterungen zum Erfurter Programm von Karl Kautsky und Bruno Schoenlank. Berlin 1892.

aldemokratiának minden megszorítás nélkül proclamálni a magántulajdon megszüntetését, vagy nincs tisztában a magántulajdon fogalmával. Ha megengedjük, hogy érvényben maradjon a magántulajdon, akárcsak a személyes fogyasztás tárgyaira nézve, a bontó elemet ismét beoltottuk a társadalomba. A magántulajdon eszméjében ugyanis befoglaltatik: a korlátlan rendelkezés, a csere, az ajándékozás joga, sőt benne foglaltatik a takarítás, tehát a vagyon- vagy mondjuk értékgyűjtés lehetősége s a gyűjtött értékek fölhasználása, esetleg erkölcstelen célra. Ez pedig nem fér össze a közösségi állam eszméjével. A közös gazdálkodásban élő állam a magántulajdont semminemű formában nem ismerheti és nem fogadhatja el. Az egyén ott még a használható, fogyasztási cikkeknek sem tulajdonosa: vagyis nem rendelkezhetik azokkal szabadon és nem használhatja föl azokat más célra, mint a melyre neki kiadattak. Nem ajándékozhat el semmit, nem cserélhet be semmit abból, a mi az ő háztartását teszi. Mindennek csak használója, sőt, mondhatjuk, hogy elhasználója, de nem tulajdonosa, mert tulajdonos csak egy van és ez az állam.

Ámde éppen ez magyarázza meg a socialdemokraták tévedését. Ők nincsenek tisztában a magántulajdonnal, mert nincsenek tisztában a köztulajdonnal; botorkálnak a különféle meghatározások és elnevezések homályos ködében, mert bántja szemüket az állam-eszmének tiszta világa. Rosszul ítélvén meg az államot, félnek tőle; s félvén az állami szervezettől, nem képesek képét adni a jövő szervezetnek. S minthogy nincs tiszta fogalmuk az általános szervezetről, nem is tudják megrajzolni az egyéni jogkört. Ezért beszélnek egyszerre a tulajdon megszüntetéséről s annak részleges föntartásáról. Ezért nevezik a jövő államot

eine einzige Wirtschaftsgenossenschaft"-nak s nem közös gazdasági államnak. Minthogy nincsenek meg eszméik az átalakulásról, nem is mondják meg, hogy milyen az; s minthogy nincsenek alapvető gondolataik az új társadalomról, mindent a fejlődéstől várnak. „Lehetetlenség megjósolni előre, milyen lesz a gazdasági társaság. Nem lesz az készen tetőtől-talpig a forradalom után való napon, hanem fejlődés terméke lesz.”¹ Tervezeteikben hiányzik a mai társadalom mély ismerete s ennél fogva a jövő átalakulásnak legalább tisztán körvonalozott képe.

Csoda-e, ha homályos, ködös elveik nem terjesz-
kedhetnek túl a munkások körén? Programmjuk nem társadalmi program, nem új állami rendet hirdet, hanem egy osztály helyzetének megváltoztatására törekszik. Teljes tájékoztatlanságban hagy bennünket az erfurti program a jószágcsere lefolyása, a termelvények elosztása iránt. Nem látjuk, mi módon jut a tevékeny ember az ő mindennapi kenyeréhez, kit illet a henyék, tétlenek rendreutasítása.

Marx „többség-értéke” sem ragadja meg lényegében a kérdést. Nem a többség-értékben látom a munkásoknak vagy éppen a vagyontalan osztálynak legnagyobb veszedelmét. Sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítok a termelés korlátozásának, melynél fogva a nagyobb arányokban való jószág-szaporítás egyszerűen lehetetlenné válik, nem természeti, hanem gazdasági okoknál fogva. A korlátozás, mely a magángazdálkodás rendszeréből fakad, megköti a munkára kész emberi kart és emberi elmét, megbénítja a vállalkozó szellemet, útját állja az általános jólétre való törekvésnek. Hiszen a sokaság szűkölködéseért alapjában nem is a többség-értéket bezsebelő tőke ideiglenes

¹ Es ist unmöglich vorauszusagen, wie die Wirtschaftsgenossenschaft aussehen wird. Sie wird nicht fix und fertig am Tage nach der Revolution dastehen, sondern das Produkt einer Entwicklung sein. . . . Grundsätze und Forderungen.

gazdáit terheli a felelősség: nem azért szűkölködnek a nép százezrei, mert vannak gazdag emberek, a kik a többlet-értéket magukhoz ragadják, hanem azért, mert a magántulajdon rendszere mellett a termelésnek mesterségesen meg kell szoríttatnia. A gazdagok nem fogyasztják el a többlet-értéket, de a mai rendszer mellett még sem engedhetik meg a „túltermelést”, nem egyezhetnek bele, hogy mások is jóllakjanak, ha nincsen pénzüik az „áru” beszerzésére. A „többlet-érték”, az emberi szorgalomból és megerőlködésből megtakarítás útján szerzett tőke manapság egyesek kezében halmozódik föl, de föl fog halmozódni jövőben is, nem ugyan magánosok kezében, hanem a minden termelés és megtakarításra egyedül hivatott gazdánál: az államnál. Ámde ez a többlet-érték nem fog a termelés megszorításával járni; nem fog vesztegelni a munka, általános lesz a jólét s a megtakarított többlet-érték közintézményekben, építkezésekben, tudományos és művészeti felszerelésekben és beruházásokban a közjavára fog válni.

Mily kevéssé tudta tisztázni a socialdemokratia az ő törekvéseit, arra nézve érdekes bizonyosság Schäffle könyve a socialdemokratia ellen, Schäffle a socialis demokratizmus hiúságos voltát akarja bebizonyítani. Azt a társadalmi rendet, a melyet a socialdemokratizmus követel, Schäffle megvalósíthatatlannak jelenti ki s hogy a socialdemokratia teljesen ártalmatlanná tétethessék, erre nézve Schäffle azt a módot ajánlja, hogy a társadalmat fejlesszük tovább. Lényegében ez nem egyéb, mint tudományos socializmus. Ha megtaláljuk a módot a közjólét biztosítására, akkor valóban nincs szükség többé a socialdemokrata programra. Ámde a társadalomnak továbbfejlesztése, a mit Schäffle követel, nem érhető el az eszmék és a követendő irányok tisztázása nélkül. Mire való tehát az új elméleteknek és tervezeteknek rövid és durva elutasítása, követése annak a régi és haszontalan módszernek, mely ma képtelennek talál egy eszmét, mely holnap már az összes intézményekben érvényesül.

Abból a szellemi sűrlődésből, a számtalan tervezetéből, mely évtizedek óta foglalkoztatja a legélesebb elméket, ki fog bontakozni előbb-utóbb a közgazdasági alapkérdés helyes megoldása. Schäffle türelmetlenkedik. „Mihez tartsam magamat?” úgymond, a különböző tervezetekről szólván. „A társadalmi világot átídomító szervezetről, az átmeneti eszközök és intézkedések felől még nem nyilatkozott közelebbről és véglegesen a szocialista párt. Sejttem, hogy nem csupán felbújtatói okosságból annyira begombolkozott, hanem azért is, mert maga sem rendelkezik még kidolgozott és pártvallás gyanánt elfogadott kiviteli tervezettel. Egyedül a kritikában, kiváltképpen a politikai individualismus, az úgynevezett liberalismus és a gazdasági individualismus, az úgynevezett capitalismus kritikájában rejlik volta-képpen ereje és, mondjuk megnyíltán, nagy érdeme.”¹ Ámde, ha nincs véglegesen megállapított, pontosan kidolgozott tervezet, mit támad akkor az orthodox nemzetgazdaságtan? Talán az alapelvet?

Igaz ugyan, hogy minden átalakításnál számolni kell a meglévő viszonyokkal és lehetőség szerint kímélni kell a szerzett jogokat, de bármily fölfordulással jár is az új rend megalkotása, le szabad-e mondanunk kevesek kedvéért olyan újításról, mely egész sokaságokat szabadít meg igazságtalanul reájuk mért szenvedésektől és szűkölködésektől? Lemondott-e vajjon az emberiség a gőzhajózásról és a vasútról azért, hogy a nagyfuvarosok tönkre ne menjenek? A birtokban levő osztályok szívesen fogadnak el minden olyan újítást, mely az ő hasznuk és kényelmük fokozására szolgál, ellenben irtóznak minden olynemű mozgalomtól, mely tőlük kivan némi áldozatot. A társadalmi kérdés föl van vetve és várja a megoldást.

¹ Aussichtslosigkeit des Sozialdemokratie.

Félúton áll meg Henry G e o r g e, „Protection and free trade” című munkájában. A jeles amerikai író bánatlatlanul hagyná a tőkét s csakis a földjáraadékat foglalná le az állam számára. Megnyugszik a tőke összehalmozásában, de ellenzi a földbirtok eltulajdonítását, mert az szerinte csakis állami tulajdon. Ebben az álláspontban azonban nyilvánvaló a belső ellenmondás. Ha én az államtól jogot nyerek valamely telek beépítésére és nagy költséggel hatalmas bércaszárnyát emeltetek, ki fog meggátolni engemet a házbérnek mindjobban való fölcsigázásában? Ha azután a munkás, vagy egyéb állású polgártársam, a kinek nincs módja, hogy az államnak — immár könnyen megszerezhető — telkén magának házat vagy hajlékot építsen, rászorul az én bérházamra s lakást vesz, a hol beteges feleségét és apró gyermekeit kellőképpen elhelyezhesse: ismét csak ki van szolgáltatva nekem, az én hazafias vagy emberies jóindulatomnak. Ismét beállott a tőke uralma s az alávetettek csak gazdát cseréltek. G e o r g e fölfogása szerint jelenleg a földbirtokos nyúzza meg a tőkétlen osztályt, de vajjon segítve lesz-e a vagyontalanokon azzal, hogy jövőben nem a földbirtokosok, hanem a tőkepezések fogják őket nyúzni? A socialis kérdést ilyen módon nem látom megoldva.

Két, egymással szorosan összefüggő kérdés az, mely engem foglalkoztat. Az első az, hogyan oldható meg a gazdasági kérdés, mely napról-napra égetőbbé válik, a második az, hogy a gazdasági kérdés megoldása után minő változások állanak be a társadalmi és gazdasági életben; úgy, hogy a második kérdés megvizsgálása és kifejtése próbája úgyszólván az első kérdésnek, bizonyítása annak, hogy a megoldás, melyet ajánlottam, valóságos megoldás, orvosság. A politikai életet is csak a gazdasági kérdés világában szemlélem

s többször kifejtettem, hogy miért. Itt még csak annyit teszek hozzá, hogy a socialista írók politikai doctrínáit szerencsétleneknek, meddőeknek tartom. A kormányforma változása egymagában még sohasem tett boldoggá valamely nemzetet. Soha köztársaság kikiáltása, trónfosztás vagy palota-forradalomnem vezetett még az általános jólét gyarapodására, ha nyomukban egyéb életrevaló és hasznos reform nem következett. A közös gazdálkodásban élő állam eszméjével bármely kormányforma teljesen összefér, akár az örökös, alkotmányos királyság, akár a köztársaság, akár a korlátlan, fölvilágosult egyeduralom. Socialisták túlzása az, hogy az új rendszer nem fér meg a tekintély elvével. A királyi tekintély éppen úgy helyet talál benne, mint az a másfajta tekintély, mely a személyes kiválósággal jár s mely a természet ajándéka lévén, azt semmiféle társadalmi rendszer az egyéntől el nem veheti.

HARMADIK RÉSZ

KILENCZEDIK KÖNYV,
AZ ÚJ ÁLLAM POLITIKAI SZERVEZETE

XXXVII. BEVEZETÉS.

E munka második részében iparkodtunk kimutatni, hogy a mai állam és társadalom betege egy nagy és megoldatlan gazdasági kérdésnek. Apróra vettük a gazdasági kór egyes jelenségeit s kifejtettük, hogy a sokféle kórjelenség közös eredetre és okra vezetendő vissza. E fejtegetés kapcsán a második rész szorosán hozzáfűződött a munka első részéhez. Míg emebben természeti alapon bizonyítottuk be, hogy a társadalom megélhetésének, sőt nagyfokú jólétének semminemű természeti, tehát absolut akadályai nincsenek, a második rész föltárta azt a végtelen nyomorúságot, mely osztályrésze a nagy sokaságnak a jelen társadalmi, állami és gazdasági élet keretei között. A társadalom megélhetésének és boldogulásának bebizonyított lehetőségével szemben a második rész fölmutatta, hogy ma a társadalmak boldogulni nem tudnak és hogy a főnnálló gazdasági rendszer keretében minden kísérletnek meddőnek kell maradnia. Az első rész tartalma a megélhetés kérdésére nézve ebben foglалható össze: nincs hiba és akadály a természetben. A második rész pozitív alakban, hosszú bizonyítás révén erre a következtetésre jut: hiba és akadály van a gazdasági rendben, a társadalmi szervezetben.

Ez az érzés, e tudat vagy meggyőződés, hogy tudniillik a sokaság nyomoráért a társadalom felelős: nem új, sőt hosszú idő óta él és munkál az emberi agy velőkben. Minden socialpolitikai vagy utopistikus elmélet abból a fölfogásból születik s egyedül abból születhetik, hogy a mai társadalmi rend nem helyes, nem czélszerű, de nem is változhatatlan; fölcserélhető egy jobb, megfelelőbb, alkalmasabb, célirányosabb rendszerrel.

Mi is csak ezt a fonalat szöhetjük tovább. Miután kimutattuk a társadalom megélhetésének lehetőségét s bebizonyítottuk, hogy a mai társadalmak e lehetőséget nem használják ki, sőt ellenkezőleg még többnyire kétségbe is vonják, önként merül föl a kérdés: minő tehát az a gyakorlat, minő tehát az a rendszer, mely biztosíthatja egy egész társadalom boldogulását és fölvirágozását, S e kérdés nemcsak most merül föl, a harmadik rész küszöbén. Kísértett már az egész második részen keresztül. A magántulajdon intézményére alapított rendszer föltétlen elítélésében, ha negatív formában is, jelentkezett már az új rendszer alapelve: a közös tulajdon a közös munka és közös élvezet princípiuma. A megélhetés problémájának általános megoldása tehát benne lappang már a második részben. Miután minden baj főforrását a magántulajdon intézményében találtuk meg, világos, hogy csak a közös tulajdon rendszerétől várhatjuk a javulást és gyógyulást.

A közös tulajdon elve így pusztán kijelentve azonban édes-keveset mond, sőt a socialistikus irodalom túlkapásai és hibái következtében olyan jeligévé lett, mely csak félelmet, vagy legalább is bizalmatlanságot ébreszt. Ezen elv igazi jelentőségét csak úgy fejthetjük ki, hogy levonjuk minden consequentiait,

bemutatjuk egész hatásában, feltüntetvén mindazon előrelátható és megállapítható változásokat, melyek a közös tulajdon elvének törvénybe ígátása után a társadalmi és állami életben múlhatlanul végbe fognak menni. A kifejtés tehát úgyszólván próbája lesz magának az elvnek, bizonyítása annak, hogy a magántulajdon megszüntetése, illetve a közös tulajdon, közös munka és közös osztozás elven fölépülő új rend valóban meg fogja oldani a nagy gazdasági kérdést.

Könnyű belátni, hogy az új gazdasági elv nyomában bekövetkező összes apró-cseprő változásokat eleve megrajzolni épp oly hálátlan, mint tudományellenes föladat volna. Ez kétségkívül arra a térre vinne, melyen az utopistikus regények szerzői csaponganak. Utopistikus államképet festeni nem akarunk, sem jelentéktelen részlet-kérdések kiszínezésével takarni el azon komoly és gyökeres fordulatokat, melyek a társadalmi rend alapjának megváltoztatásával fognak járni. Másrészt egyetlen fontos viszonyt vagy jelenséget sem szabad figyelmen kívül hagynunk vagy elejtenünk, még akkor sem, ha az nem éppen alkalmas arra, hogy növelje a rokonszenvet az új rendszer iránt. Socialista írók vajmi gyakran esnek abba a hibába, hogy rendszerük népszerűsítése kedvéért bizonyos jelenségeket szándékosan elhanyagolnak vagy pedig saját alapelvükkel homlokegyenest ellenkező ígéretésekbe bocsájtkoznak. Mellőzni akarjuk az ígéreteket s ragaszkodunk a gazdasági alapelv összes consequentiáinak szigorú levonásához, különös súlyt vetve azokra a viszonyokra, melyek a mai társadalmunkkal szemben nagy eltérést fognak mutatni. Érintetlenül hagyjuk vagy csak futólag említjük azon társadalmi ügy politikai, mint erkölcsi intézményeket vagy viszonyokat, melyek a gazdasági problémával szoros kapcsolatban

nem állanak s ennél fogva változáson vagy át sem mennek, vagy csak idővel fejlődnek talán más irányban.

Nem is kecsegtetjük magunkat azzal, hogy azon a szép napon, amikor a társadalom a magántulajdon rendszeréről áttér a közös gazdálkodás rendszerére: egyúttal minden baj és nehézség meg fog szűnni az emberek között. Mennyei üdvösséget, a gonoszoknak végképpen való kipusztulását, a nyers és durva ösztönök teljes kiirtását, szóval az emberi természet gyökeres megváltoztatását ne is várja senki a gazdasági élet újjáalakításától. Mi a társadalmi megélhetés kérdését vetettük föl s annak megoldását ígérhetjük csupán. Hogy a gazdasági élet átalakulása hatással van a társadalom erkölcsi életére is, ez önként értődik ama szerves kapcsolatnál fogva, mely a gazdasági és erkölcsi jelenségeket összefűzi. Szigorúan meg fogjuk vizsgálni, minő változások állhatnak be az erkölcsi élet terén.

Midőn ismételten v á l t o z á s o k r ó l szólunk, melyeket az új gazdasági elv keresztülvitele fog előidézni: voltaképpen arra utalunk, hogy az új társadalom, bármennyire ellentéte lesz is sok tekintetben a mainak, mégis csak a maiból fog eredni, sőt csakis ebből fejlődhetik ki, csakis ennek eszközeivel és anyagával szervezheti meg magát. A részletes elemzésből ki fog tűnni, hogy egész sor mai intézmény mily kitűnően illeszkedik bele az új rendszerbe, mai keretek mily épségben őrizhetők meg az új életmód mellett is, mai alkotások és vívmányok mennyivel jobban és hatásosabban érvényesülhetnek majd ott, mint érvényesültek mostanáig. Ki fog tűnni, hogy a régi és az új rendet ellentétük daczára is történeti folytonosság kapcsolja össze.

Bármennyire őrizkedünk is azonban az utópiáktól és a regényességtől: egy tekintetben követnünk kell

azokat az írókat, a kik a közös gazdálkodásról szóló tervezetüket regényes alakba foglalták. Előrebocsátjuk azonban, hogy csak technikai dologról van szó. Mint-hogy nagyjában legalább meg akarjuk rajzolni a közös gazdálkodásban élő állam és társadalom képét bármennyire logikai formák között mozgunk is, kénytelenek vagyunk kiindulni abból a föltevésből, hogy az új állam már megvan s mi e meglévő állam szervezetének leírását nyújtjuk. Ezen eljárásunknak technikai jelentősége van csupán, a mennyiben lehetővé teszi, hogy a rajz élénkebbé váljék s az olvasó közelebbről lássa; egyúttal természetesen azt is megköveteli, hogy a mai államot és társadalmat a múltba helyezzük vissza, nehogy a megkülönböztetés váljék nehézzé s ezáltal az érthetőségen essék csorba.

XXXVIII. AZ ÁLLAMI EGYSÉG.

1. AZ ÁLLAMI KERETEK. A közös gazdaság területe az egységes politikai állam, mely lehetőleg úgy szabja meg vagy kerekíti ki határait, hogy védelem, élelem és kényelem dolgában, a mennyire emberileg csak lehet, minden észszerű és jogos követelménynek meg tudjon felelni. Valamely-állam erejét, életrevalóságát nem a nagy test, az óriási terület biztosítja, hanem főképpen lakosságának, polgárainak testi-lelki képessége, bátorsága, nemzeti öntudata, mely az együvé tartozásnak, együttmaradásnak szilárd akaratában nyer kifejezést. Erőtéljes, dologra kész, serény nemzet nem szorul túlságos terjedelmű országra, melyet helyesen kormányozni, melynek kultúráját egységesen fejleszteni amúgy is szinte lehetetlen föladat.

Minden egyes állam egész önállóan és elkülönítetten végzi a termelést, vagyis a fogyasztásra megkívántató összes cikkek előállítását. Minthogy az állam egyúttal földrajzi egység, a termelés irányát maga a természet szabja meg, mely tapasztalás szerint minden országot más arányban s másféle javakkal áldott meg s a mely minden egyes népet más-más életmódra, más-más háztartásra utal.

A termelés kiterjed minden szükséges cikkekre és

kettős czélnak szolgál: foglalkoztatja kellőképpen az egész népességet s e révén egyszersmind annak kellő ellátásáról is gondoskodik. A termelés természetes elve, hogy mindaz, a mi az országnak rendelkezésére áll, a határon belül kerüljön földolgozásra, másrészt pedig, hogy mindazok a nélkülözhetetlen vagy szükséges termékek, melyeknek meghonosítása legyőzhetetlen akadályba nem ütközik, valóban meg is honosíttassanak s az ország lehetőleg ne szoruljon szomszédjainak kegyelmére.

A behozatalt ehhez képest olyan termékekre kell szorítani, melyek természeti okokból az ország területén nem természetők, mindazonáltal nélkülözhetetlen vagy szükséges fogyasztási vagy használati cikkek. Az új állam tehát olyan gazdasági egység, mely állandóan függetlenségre törekszik. Ezt az egységet, bármilyen szoros és szilárd is, nem zárja el chinai fal a többi gazdasági egységtől. Ellenkezőleg, az államnak versenyeznie kell minden szomszédjával a haladás és erősödés terén s ez akárhányszor szükségessé teszi, hogy új vívmányokat és új eszméket azoktól átvegyen. Ámde főképpen arra kell törekednie, hogy maga hozzon létre új eszméket, maga álljon elő új vívmányokkal, mert minden kölcsönvett eszme vagy vívmány az eszmeszerző állam fölöttességének hallgatólagos elismerése. Teljesen független állapotba természetesen sohasem juthat az állam, de ez csak azt bizonyítja, hogy az állami haladásnak és fejlődésnek határa, csúcspontja nincsen s így soha sem kell tartani attól, a mitől óvatossal nemzetgazdák szoktak félni, hogy lesz idő, a mikor az új állam kimerítette összes föladatait s ennél fogva nem leend képes munkát adni embereinek.

A teljes gazdasági függetlenségre való törekvésben a nemzetnek vagy társadalomnak meg kell küz-

denie az anyatermészettel, az éghajlati viszonyok sajátosságával, nem egyszer mostohaságával, nemkülönbén váratlan elemi csapásokkal. A küzdelem folytonos éberséget követel s teljes megértését az adott viszonyoknak. Valamint a hitregebeli Antaeus, a nemzet is csak az anyaföldtől nyeri erejét, termelése csak a természeti viszonyokhoz való szoros alkalmazkodásban válhatik eredményessé. A természeti anyagnak az emberi erő által való teljes kihasználása az a gazdasági eszmény a mely felé az új államnak törekednie kell. Minden emberi erőnek megfeszítése, minden atomnak munkába vétele: ez az, a mit az új állam föladatul kitűz. Fölösleges emberi erő tehát nincsen s ennél fogva a túlnépesedés vagy túlszaporodás az új államban ismeretlen fogalom.

2. AZ ÁLLAM MINT TULAJDONOS ÉS TULAJDONSZERZŐ.

Az új állam kifelé szoros egység, befelé szilárd közösség. Az ország területén levő természeti és gazdasági javak és tőkék, beruházások, közlekedési eszközök, tudományos fölfedezések, épületek, földek, bányák az állam tulajdonát teszik. Egyetlen tulajdonos tehát a közösség. Az egyén nem tulajdonos, csak hasznélvező. Minthogy csak az egyéni tulajdon szűnt meg s a nemzet megmarad továbbra is tulajdonosnak, ehhez képest az egyes nemzetek között az új szervezet mellett is érvényben maradnak mindazok a viszonyok, melyek a tulajdon természetéből folynak. Azontúl is járja majd a hódítás, az erőszakos foglalás az egyes nemzetek között, mert ez semmi egyéb, mint tulajdon-szerzés, a tulajdonszerzés pedig csakis a nemzeti tulajdonnal együtt szűnhetnék meg, vagyis csupán abban az esetben, ha valamennyi nemzet egy nemzetté, valamennyi állam egy állammá forrana össze, a mi azonban — a mint több helyen kifejtettem — merő utópia.

Az egyéni tulajdonjog az állam eszméjével ellenkezik, tehát bontó intézmény, anarchikus berendezés; a nemzeti tulajdon ellenben egy az állami eszmével, sőt nem egyéb, mint az állami eszmének gazdasági tekintetben való keresztülvitele, igazi megvalósítása. A nemzeti eszmének örökkévalóságát, az állami szerkezet állandóságát biztosítja az a körülmény, hogy minden nagy nemzet azt hiszi magáról, hogy ő hivatott azon egységnek megalapítására, mely a föld valamennyi államát egybefoglalná. A cosmopolitismus tehát valójában csak köpönyege egy hatalmas nemzeti törekvésnek. Éppen mert minden nagy nemzet azt hiszi magáról, hogy őt illeti meg az elsőség a nemzetek között: eleve lehetetlen, hogy valamikor is közös megegyezésre jussanak. S ezért van az, hogy még békés időkben is megerősödésükön, harczképességük fokozásán dolgoznak. Nem a béke örök tehát, hanem a háború, mert a béke takarója alatt mindig háború folyik, melynek be nem vallott végcélja az, hogy az egyik nemzet a maga egységébe foglalja a másikat.

3. AZ ÖRÖK HÁBORÚ. Csöndéltre a jövőben is hiába számítanak a nemzetek. Önállóságuk megőrzése, függetlenségük megóvása mindenkor csakis úgy lehetséges, hogy ura maradnak a közgazdasági helyzetnek, a mi elengedhetetlen kötelességükké teszi, hogy fegyveres erejüket, ellenálló képességüket folyton fokozzák s mindig talpra készen álljanak, valahányszor érdekeik megvédelése kerül szóba. Vagy lehetséges az új államnak békés úton megegyeznie szomszédjaival a jószágcsere, a nemzetközi kereskedelem lebonyolítására nézve, vagy pedig kényszereszközzel, fegyveres erővel kell akaratának érvényt szereznie. Mennél inkább halad a nemzet culturában, mennél inkább növekednek az egyes ember igényei, annál többféle szükséglet mutatkozik s jelesen olyan szük-

séglet, melyet a honi termelés mostoha természeti viszonyok miatt ki nem elégíthet. Lemondhat-e vajjon ilyen cultur-nemzet azokról a javokról és termékekről, melyeket saját határain belül elő nem állíthat ugyan, de a melyeknek használatához, illetve fogyasztásához a népesség évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül hozzászokott, úgy, hogy nélkülözésük nagy kárral, hátramaradással járna? Lemondhatna-e például egy életerős nemzet a fehérműről, mert politikai meghasonlás következtében a gyapottermelő államok megtagadják tőle a nyersanyagot? Ha nem tud gyapotot termelni ő maga, hozzá fog látni, hogy a gyapottermelő államot szép szóval vagy erőszakkal rábírija nyersanyagának átengedésére.

Sőt, ha szemügyre vesszük a cultur-államok és az elmaradott népek egymáshoz való viszonyát, napnap után tapasztalhatjuk, hogy a cultur-nemzetek kedvező körülmények esetén kibővítik földjüket olyan területekkel, melyeknek megszerzése dús termelést, jobb és kényelmesebb életmódot ígér a közösségnek. Ugyanaz a hódító hadjárat folyik ezentúl is, melyet évszázadokkal ezelőtt kezdett meg Európa az akkoriban fölfedezett Amerika őslakói ellen. Sőt a közlekedési eszközök hatalmas kifejlődése és általános elterjedése következtében a gyarmatosító kivándorlás és hódítás nagyobb mértékben történik, mint valaha. A világhatalom, a tengerészeinek még a múlt században sem sejtett óriási fejlődése módot szolgáltat a haladott nemzeteknek élelmük beszerzésére vagy kiegészítésére a földgömbnek olyari területeiről, melyeket azoknak őslakói soha még csak mívelés alá sem vettek. A cultura minden fegyverével és eszközével fölszerelt nemzetek nagyon könnyen szánják el magukat a félig vagy tán egészen vad törzsekkel való háborúskodásra, melynek kimenetele az

erők túlságos egyenlőtlenségénél fogva ritkán kétséges. A műveletlen, barbár törzsek, melyek úgyszólván csak azt élvezik, a mit a természet jószántából az ölükbe hullat, a vad csordák, melyek nem tudják használni a természet erőit, nem is képesek megállani a rájuk törő cultura ellenében. Vagy alkalmazkodnak, vagy elpusztulnak.

Hiába keseregnek gyöngéd szívű idealisták az elmaradt, vad állapotban tengődő törzsek és válfajok kipusztulásán, a létért való küzdelem örökké tartó tusájában az ügyesebb, élelmesebb, magasabb műveltségre jutott népek sohasem mondhatnak le más, alantabb színvonalon álló fajok kedvéért ama segélyforrásokról, ama területek hasznosításáról és kiaknázásáról, a melyek milliókat tudnak táplálni, kellő művelés mellett, holott a barbár törzsek kis létszámuk ellenére sem képesek azokon a nagy térségeken megélhetésüket biztosítani.

E hódítási hadjáratairól a cultura sohasem fog lemondhatni, a művelt nemzetek soha föl nem adják a gyarmatosítást s ezzel meg van pecsételve a véget nem érő harcz, az örök háború.

Hogy azonban a cultura nevében és eszközeivel folytatott háborúskodásban el ne pusztuljon maga a cultura, arról valóban gondoskodhatnak a nemzetek. Már annál fogva is, hogy a harcz színhelyét jobbra kihelyezik a gyarmatosítandó országba vagy területre, megóvják sok esetben saját országukat a háború legirtóbb veszedelmeitől.

De más okból is természetes, hogy a kultúr-nemzetek, a helyett, hogy egymás ellen fordítanak fegyverüket, inkább műveletlen népek területére küldik csapatjaikat. Nemzet nem megy bele háborúba — haszon reménye nélkül. Két erős nemzet összezsapá-

sából azonban még a győzőre sem háramolhatik akkora haszon, mint ha az erős fél gyöngével méri össze fegyverét.

A világ leghatalmasabb két állama: Anglia és Oroszország abban vetélkedik egymással, melyik bír nagyobb hódítási erővel és mind a kettő elég rohamosan olyan temérdek területekre terjeszti ki hatalmi túlsúlyát, melyekkel összemérve a polgárisodott európai államok törpe birodalmak színében tűnnek föl. Mind a két hatalom megunta a nagyon véres, de tárgyánál fogva többnyire kisszerű continentalis birkózást, melynek sok a költsége, de kevés az eredménye s inkább a nagyban való harácsolásra adja magát. Gazdasági tekintetek döntenek ezekben az érdekes jelenségekben is s kiváltképpen érdekes, mely ellenkező irányba tér a két világállam hódítási útja. Míg a művelődés legmagasabb fokára jutott brit hatalom jobbára minden művelődés hián tengődő népekre sújt le hatalmával az Újvilág széltejében, annak szigettengerében, nemkülönben Afrika vadon vidékein, addig a részben barbár, a többihez képest még nagyon elmaradott Oroszország olyan területekre teszi vaskezét, melyek már a történelem előtt való időben is kifejlődött cultura színhelyei voltak.

4. NEMZEIKÖZI VISZONYOK. A polgárisodott társadalmak között az új rendszer mellett is természet szerint végbe kell mennie bizonyos jószágcsereinek. Különösen rá vannak szorulva erre azok a nemzetek, melyekkel a természet mostohán bánt, a mennyiben bizonyos javakat egyáltalán megtagadott tőlük. Ország és nép, mely kevésbé termékeny talajjal rendelkezik, azzal a föladdal áll szemben, hogy saját területének természeti viszonyaihoz képest olyan különleges javakat hozzon létre, melyeket más ország nem tud termelni, vagy legalább is nem kellő mennyiségben. Mennél hasznavehetőbb eszközt és szerszámot, anyagot és készítményt tud valamely ország előállítani, annál jobban fog boldogulni; mennél céltudatosabban

fogja kiaknázni és feldolgozni természeti kincseit, annál szívesebben fogadják majd őt a jószágcsere világpiaczán. A polgáriasodott nemzeteknek semmiesetre sem föladatak termékcserejükben kifosztogatni, legyűrni elnyomni, megfojtani egymást a versenyben árlejtési erőpróbák által, mert hiszen termékeikkel hasznára válhatnak egymásnak, kiegészíthetik egymás termelését, minél méltányosabb úton-módon.

A nemzetközi csereforgalom, melynek egyedül kell fönmaradnia kereskedelmi világunk ma dívó módozataiból, nem teszi szükségessé a vetélkedést, egymásnak elnyomását vagy kiszorítását a világpiaczról. Az élelem és kényelem biztosítására és fokozására megkívánt legkülönbözőbb termelvényekből azoknak előállítására fogja magát vetni minden nemzet, illetőleg olyanoknak létrehozására fognak különös súlyt vetni az államok kormányai, a milyeneknek termelésére az ország különleges természeti viszonyai, talaja, nyerstermékei, ásványban, közetben való készletei szinte kényszerítik. Angolhon ma is így fogja föl közgazdasági föladatainak a termelésre és iparczikkék előállítására vonatkozó részét. Csaknem valamennyi író a köszénben való nagy készleteknek tulajdonítja az angol nagyipar fölényét és túlsúlyát, melynek nyomása alatt a többi ország termelői évtizedeken keresztül kénytelenek voltak angol jelzéseket, elnevezéseket, árúcímekeket használni, vagyis angol lobogó alatt vinni piacra mindennemű iparczikkéiket. Kenyér, hús és sok egyéb nyersanyag ellenében, melyre nézve szüknek képzelt területén nem akarja fölvenni a versenyt dúsabb termelésű országokkal, cserébe adja az angol legjobbnak elismert aczélpengéit, gyapjú- és pamutszöveteit, agyag- és számtalan más elsőrendű minőségű termelvényeit.

Mennél jobban rászorul valamely cultur-nemzet

arra, hogy élelmiszereit külföldről szerezze be, mert természeti viszonyai lehetetlenné teszik számára minden szükséges fogyasztási cikk termelését: annál erélyesebben fogja az a nemzet fejleszteni iparát, annál inkább fog gondoskodni olyan cikkek előállításáról, melyeket más nemzetek nem tudnak készíteni, a melyek tehát a világpiacozon nagy kelendőségre számíthatnak, így tehát, ha már kénytelen áldozni a saját függetlenségéből, kárpoztulásul a mások függetlenségének megrövidítésére, csorbítására törekszik. De nem szenved kétséget, hogy komoly bonyodalmak, mondjuk háború következtetésekor ennek a politikának első sorban is az a nemzet adja meg az árát, mely nélkülözhetetlen élelmiszereket szerez be a másiktól, az tehát, melynek helyzete függőbb.

Józan politika azt tanácsolja, hogy a nemzet egyfelől természeti viszonyaihoz alkalmazkodjék, tehát termeljen mindent, a mit csak földje és az éghajlat megenged, másfelől pedig nagyon mostoha viszonyok esetén iparkodjék vagy területét kiegészíteni, vagy gyarmatokat szerezni; hogy a legszükségesebb cikkekben szomszédaira ne szoruljon.

Csakis jól tartott, testi erejében ép, erkölcsi tekintetben el nem korcsosult, lelkében önérzetes nép és nemzet volt és lesz mindenkor is képes megvívni az élet küzdelmeit; béke idején tevékeny munkával szaporítani az élet fentartására és a jólét gyarapítására szolgáló termelést, háború esetén pedig erélyes, bátor, küzdelemre kész hadat állítani talpra, mely lelkesedéssel, öntudattal, halálmegvetéssel fog síkra szállani szabadságáért, függetlenségének kivívásáért, nemzeti jólétének csorbítatlan fentartásáért.

A nemzetközi jószágcsereinek az új állami rend mellett csakis olyan értelemben van helye, hogy az

illető nemzet termelésének bármely irányban mutatkozó fölöslegét más nemzet termelésének fölöslege ellenében átengedi, föltéve, hogy egyik a másiknak fölöslegét sokkal jobban tudja fölhasználni, mint a magáét. Az országok kölcsönös forgalmában, a régi államban a jószágcsere ez az alapelve soha valósággá nem válhatott a kereskedelmi forgalom abbéli gyakorlatánál fogva, hogy mindennemű termék vagy jószág első sorban is árú volt, midőn tehát a kérdés nem az volt, hogyan fedeztessék a szükséglet, hanem egyedül az, hogy a portékaért minél magasabb árt lehessen nyerni. Azokat a kivételes eseteket nem számítva, mikor általános, országos éhínség veszedelmére való tekintettel az államhatalom eltiltotta az élelmiszerek kivitelét: termelő és kereskedő csupán a kedvezőbb árak szerint indult. Odáig ment a magánérdek hajszája és vetélkedése, hogy bizonyos termékek még kedvezményes árban is szállítottak külföldre s még az állam is ráadta magát — a hazai ipar látszólagos pártfogolása okáért — a kiviteli jutalmak osztogatására. Ilyenek voltak például a szesz és cukor kivitelére engedélyezett jutalmak, a melyekre nézve az európai államok valósággal versenyeztek egymással.

Józan, észszerű gazdálkodási rendszer mellett a termelt jószágokat saját gazdálkodási területen sokkal nagyobb haszonnal lehet értékesíteni a nemzeti erő, általános boldogulás, kényelem és jólét gyarapítására. Mert ha az állam önnön népének, önnön munkásainak szánja, önnön jólétének emelésére, saját testi-lelki erejének növelésére fordítja mezőgazdaságának és iparának termékeit s csak a megmaradt fölösleget szállítja külföldre, azt, a mire senkinek sincsen már szüksége, — szent bizonyosság, hogy annak a

nemzetnek fogyasztási képességével együtt hatványozódni fog önérzete, munkára való termettsége.

Csakis rövidlátás és az általános életkövetelmények félreismerése vihette rá a népek életében vezető szereppel fölruházott tényezőket arra a hamis fölfogásra, hogy a sokaság kevéssel is beérheti; hogy közgazdasági téren csak olcsó munkabérek mellett lehetséges boldogulni, hogy idegen területeken kell keresni a termékek értékesítését. Az új államban ennek éppen az ellenkezője történik. A nemzeti erő, az élelem termelése, a kényelem gyarapítása, a védelem állandó fejlesztése és megszilárdítása éppen azt követeli, föltételezi, hogy az ország határain belül termelt javak lehetőleg ott is kerüljenek elfogyasztásra.

XXXIX. AZ ÚJ ÁLLAM ALAPELVE.

1. A MUNKA ELVE MINT ÁLLAMI ALAPTÖRVÉNY. Látuk az új államot nemzetközi helyzetében, mint nemzeti, gazdasági egységet, mint harczost és gazdát, a ki függetlenségre és jólétre törekszik, mint kereskedőt, a ki vesz és elad. Kérdés, milyen képet mutat ez a szervezet belül? Mi teszi azzá az erős, szilárd egységgé, melynek mutatkozik a nemzetközi viszonyok között? Nemzeti és politikai tekintetben nagy és dicső államot eleget nyújt példaképpen a történelem; milyen képe van ezzel szemben az új államnak?

Az új állam szintén összefoglalás, szervezet, mint a régi, ámde az összefoglalás mikéntje változott. Maga a változás nem lehet meglepő, mert hiszen az összefoglalás mikéntje, vagyis az állam formája az idők folyamán igen sokféle változáson ment keresztül. De mindig csak a forma változott, maga az állam megmaradt, mindig csak a módja volt más, de az összefoglalás sohasem hiányzott. Lehet lazább vagy szorosabb, de összefoglalás nélkül emberek nem élhetnek. Az állam életrevalósága, ellentálló ereje egyrészt emberanyagától, másrészt az összefoglalás mikéntjétől függ. A nagy fejedelmek, államférfiak, államalapítók mind nagy összefoglalók voltak.

Az új állam a legteljesebb összefoglalás és benne a legnagyobb erő rejlik, nagyobb, mint minden eddigi államformában. Az új állam a m u n k a elvében foglalja össze a népet vagy nemzetet s új életre és haladásra nyújt kilátást, a fõlszabadult munkaerõ, a korlátozatlan termelés korszakára. Munka és termelés olyan módon függenek össze, hogy munkának csak az tekinthetõ, a mi a közös vagyton, jólét, erkölcsi és szellemi tõke gyarapítására, vagy pedig a közös szükséglet kielégítésére szolgál. Munka tehát egyértelmû a termeléssel.

Az új állam minden egyes tagja politikailag polgár, gazdaságilag munkás. A munkamegosztás szervezése a kormány és a hatóságok földadata. Cél: az összes szükséges javak és cikkek termelése. Ehhez a szükséglethez igazodik az összes munka vagyis közmunka, az egyének hajlandósága vagy képessége szerint.

A munka tehát állampolgári j o g és k ötelesség egyúttal. Jog, a mennyiben a munka fejében az egyén élettartást élvez: a munkához való jogban tehát önként benne foglaltatik a megéléshez való jog. Kötelesség a munka, mert senki az alól magát ki nem vonhatja. A munka tehát alapelve az új államnak s a munkamegosztás e szerint semmi egyéb, mint a munka elvének természetes úton-módon az állami keretben való végrehajtása.

A természetes út és mód alatt értem azt, hogy minden munkaerõ oda kerüljön, a hol legjobban tud érvényesülni. Ez az e g y é n i s é g elve. Igaz ugyan, hogy az állami munkaszervezetben az egész termelésnek bizonyos szabályossággal kell történnie, mindazonáltal elengedhetetlen, hogy minden egyes munkásnak természete is számbavételessék. Ez nemcsak az egyén, hanem egyúttal a köz érdeke is. Közösség és egyéni-

ség tehát nincsenek többé ellentétben egymással, a közösségi elvben benne foglaltatik az egyéniség elve. Hogy minden munkaerő oda kerüljön, a hol hatása legnagyobb és legeredményesebb, ebben az elvben a köz és az egyén érdeke elválhatatlanul egyesül.

Mondottam, hogy a közmunkának eredménye az összesség szükségletének kielégítésére szolgál. Mennél dúsabb az általános termelés, annál bőségesebb az egyén részesedése a javakban. Az új állam, mint az egy nép, egy nemzet összes tényezőinek kifejezője, megalkotja és fentartja az összes javak termelésére és fölosztására szolgáló szervezetet. Végrehajtó hatalmát a régi állam úgy alakítja át, hogy a többi között van két új minisztérium, melyek közül az első az ország összes gazdasági és gyári termelését igazgatja, a másik az összes termelvények és szükségletek fölosztását eszközli. Mindazokra a termékekre nézve, melyek szükségletei a népnek s az országban vagy egyáltalában nem termelhetők, vagy pedig elemi csapás miatt kellő mennyiségben termelhetők nem voltak: a kereskedelmi miniszter föladata a külföldről való beszerzést csere vagy vásárlás útján idejekorán biztosítani. A termelés első sorban a legfontosabb szükségleteket veszi számba. Ezek: élelem, ruházat, alkalmas lakás. Ezeknek állandó biztosításával kapcsolatban történik a kényelem, mérsékelt fényűzés, főképpen azonban a művelődési eszközök fokozatos előteremtése. A közös gazdaság tehát a mikor megszüntet minden néven nevezendő magántulajdont, egyúttal lehetőség szerint gondoskodik az összességnek, tehát minden egyénnek szükségleteiről s valamint a régi állam meg tudta alkotni azt a sok, mindenféle közszolgálatra szükséges szervezetet, közigazgatást, bírói kart, pénzügyi és egyéb intézményt, azonképpen az új államnak módjában van megalkotni a termelés meg

kiosztás terén is a közös gazdálkodás összeműködő szerveit.

Az összesség fentartására szükséges legkülönbözőbb javak megvannak tehát. Élelemben, ruhaneműben, építőanyagban nincsen hiány. Előteremti mindezt a közös munka. Még ha állana is a nemzetgazdák abbeli véleménye, hogy a régi állam drágán termelt, az új államra nézve ez az ellenvetés elesik, mert megszűnt a pénzgazdaság. Az új állam nem fog drágán termelni, mert termelése nem egyes kiváltságosoknak külön meggazdagodási forrása s nem fog drágábban termelni az állam, mint a magánember, mert ő az egyedüli termelő, az egyén csak munkás.

2. A TERMELÉS MÓDSZERE A munka felosztása a kormány és a hatóságok dolga. Főszempont e kérdésben, hogy az összes szükséges javak előállíttassanak. A munkamegosztás tehát a szükséglethez igazodik, de a különböző egyének hajlandósága és képessége szerint.

Az összes nemzeti termelést föl kell osztani csoportokra, melyek önállóan működnek és termelésüket beszolgáltatják a központokba. Minden csoport összes munkásai egy testületet alkotnak, maguk szervezkedvén a saját hatáskörükbe tartozó ügyekre, valamint érdekeik megóvására nézve.

Az állami központi hivataloknak, például gazdasági főfelügyelőknek alárendelt személyzet dolga a termelési műveletek végrehajtása, a részletek keresztülvitele. A hivatalnokok felelősek a gazdasági főfelügyelőnek. Ez utóbbi bizonyos meghatározott időszakban benyújtja az aratási, illetőleg az összes termelési eredményről szóló kimutatást a köztermelési minisztériumnak, mely a kereskedelmi minisztériummal egyetértően rendelkezik a különböző termékek hovaszállítá-

sáról, megállapítván első sorban az illető termelő terület közraktárába beszolgáltatandó mennyiséget. Minden központi raktár el van látva mindazzal a czikkel, mely az országban terem vagy készül. A fölösleg hovafoordításáról, valamint a mutatkozó hiány pótlásáról a kereskedelmi miniszter gondoskodik.

Magától értetődik, hogy a belső forgalomban megszűnik a pénz, megszűnnek tehát az adók, illetékek, bérek, fizetések, díjak, árszabások, nemkülönben az ezekkel összefüggő hivatalok és szervezetek. Általában a közös gazdaság alapján szervezett társadalom lemond — le kell mondania — számos nehézkes, káros intézményről, melyek mindenha csupán ellenszenvet, gyűlölködést szítottak és visszaéléseket szültek.

Megszűnik a nagy- és kisiparnak a régi állami rend mellett kibékíthetetlennek bizonyult ellentéte. Vége szakadt az aprólékos, szétforgácsolt, a közös szükséglet iránt való tájékozatlanságból kifolyó termelésnek. Az apró telek vagy telekrész eltűnésével az egész termelési módszer egységessé, igazán gazdaságossá válik. A telkek egyesítése, a szerszámok jobb minősége, általános alkalmazása, a munkarend szabályozása megkettőzi, sőt meg-tízszerezi a termelést. Azzal a munkaerővel, élő jószággal és szertárral, mely a régi államban száz kis telek megművelésére volt szükséges, az új államban bátran el lehet vállalni egy tízszer akkora telektest sokkalta eredményesebb megművelését. A kisipar a nélkülözhetetlenre szorítkozik, mert elesik a régi tekintet, hogy tudniillik a kisipar föntartása, sőt mesterséges és erőszakos ótalma életkérdése egy egész társadalmi osztálynak. Az új termelési módszer egyesíti a kis- és nagyipar minden előnyét. Sokat termelhetünk és minőségben is kiválót, anyagnak és munkaerőnek a legmesszebb menő kímélése mellett. A falu népe nem szorul a vásárra,

vagy messze fekvő városok piaczára, hogy apró marháját, egy-két kosárra való tojását, zöldségét értékesíteni tudja. Az így megtakarított munkaerővel és idővel tömérdek üdvös, czélszerű munkát lehet véghezvinni, a minek haszna és áldása ki terjed minden egyesre, vagyis a közre. A műtani vívmányok, melyek széleskörű alkalmazására a régi államban sohasem volt pénz, országszerte érvényre juthatnak. A vízvezetékek minden várost és minden falut elláthatnak ivóvízzel és meleg vízzel. Közutak, csatornák, villamos vasutak, világítási, közegészségi és köztisztasági berendezések, nyilvános kertek, szórakozásra, testedzésre szolgáló felszerelések és számtalan egyéb intézmény oly mértékben és mennyiségben kerülhetnek közhasználatra, a minőről a régi társadalom még csak nem is álmodhatott. Azok a természeti erők, emberi ész-alkotta gépek és szerkezetek, melyeknek czélja az emberi erő kímélése, terhének könnyítése, azok az eszközök és szerszámok mind föl szabadulnak a magántulajdon békójából és áldásosan fölhasználhatók.

Sok közhivatalnok oldatik föl azon észlő pennaforogtatás alól, mely annakelőtte össze volt kapcsolva bonyodalmas ellenőrző munkával és annak fölülvizsgálásával és mind ez a föl szabadult, töméntelen munkaerő rendelkezésére áll az államnak tényleges hasznos czélokra, javak termelésére, beruházásokra, javításokra. Mennyi áldást lehet elérni e testi és észbeli erők helyes foglalkoztatásával, mennyivel lehet fokozni a közjólétet ez erők egymást kiegészítő, egymással összekapcsolt, rendszerbe hozott, értelemmel szervezett nautikája révén!

Megszűnik a kereskedő osztály, melynek áldatlan föladata az volt, hogy a számtalan jószágot és cikket egyik helyről a másikra hordja, egyik raktárból a

másikba szállítsa s értékén fölül eladja. A régi gazdasági rendszer föladásával eltűnik egyúttal e rendszer legtypikusabb megnyilatkozása is: a magánkereskedelem, vagyis az összes termelők és összes fogyasztók csereviszonya, mely melegágya volt sok hazugságnak, csalásnak, üzérkedésnek, hamisításnak.

Megszűnik az örökösödés, minthogy megszűnt a tulajdonjog, megszűnnek a szabadalmak, minthogy egyetlen tulajdonos a közösség. Minthogy az állam, maga termel és maga vállalkozik, el Amik a végtelenül bonyodalmas adórendszer, mely egyfelől soha sem volt képes igazságossá válni, másrészt pedig sohasem tudta előteremteni a megkívántató pénzösszegeket. Az államnak a belső forgalomban nincs szüksége többé pénzre, mert ez maga is megszűnt. Az államnak minden rendelkezésére áll — természetben. Adókra, pénzforrásokra, kölcsönökre, egyedáruságokra többé nem szorul; száz-ezer elme, értelem, képességnek, munkáskéznek, mindenemű anyagnak és eszköznek birtokában van, csak rendelkeznie kell, csak szerveznie kell a munkát.

XL. KORMÁNYZÁS ÉS IGAZGATÁS.

1. AZ ÁLLAMFŐ. Az új állam minden nehézség nélkül átveheti a réginek politikai kereteit. Megtartja tehát a kormányformát, legalább is nem forog fönn semmi ok annak megváltoztatására. A köztársaság, a nagy közgazdasági és társadalmi reform végrehajtása után is megmaradhat köztársaságnak, a monarchia polgárai az átalakulás után is éppen úgy hódolhatnak fejedelmüknek, mint tették a múltban. A gazdasági föladat megoldására s ehhez képest az összesség jólétére és boldogulására nézve éppenséggel nem elsőrendű kérdés egyeduralmi vagy köztársasági keretben él és mozog-e a társadalom? Az új gazdasági szervezet még az úgynevezett korlátlan egyeduralommal is nagyon szépen megfér, mert hiszen a gazdasági átalakulásra nézve teljesen közömbös az, hogy parlamentáris úton megy-e végbe, vagy a korlátlan fejedelem, mint saját akaratát és parancsát lépteti-e életbe.

Az államfőnek az új gazdasági rendtartásban ugyanaz a szerep jut, mint a régi társadalmakban; csupán az uralkodás gondjai nem oly terhesek, mint azelőtt, mert a polgárok vállát nem nyomja többé a megélhetés nehéz gondja, mi által a fejedelem vagy elnök föladatai is jelentékenyen könnyebbé váltak.

2. A KÖZPONTI KORMÁNY. A politikai keretek megmaradnak, de új tartalom költözik beléjük. A központi kormányzatra, a régi végrehajtó hatalomra jelentékeny és nehéz föladatak várnak, mert hatásköre immár magában foglalja a termelés-fogyasztás egész igazgatását. A kormány föladata tehát gondoskodni az egész társadalom ellátásáról, illetve helyesebben: a kormányzás föladata a társadalom olynémű igazgatásában áll, hogy a társadalom a lehető legjobban és legteljesebben gondoskodjék magáról. Hogy mire van szüksége egy államnak X esztendő alatt, az statistikai adatok alapján igen könnyen megállapítható. A termelés a megállapítások keretében mozog s oda törekszik, hogy minden szükséglet kielégíthetőség, gondoskodik továbbá a szükséges fölöslegről is, vagyis a termelésnek arról a részéről, mely tartalék gyanánt őriztetik, részben pedig nemzetközi kicserélésre kerül. Az összes nemzeti termelésnek (tehát földművelés, valamint ipar) legfőbb szerve a k ö z t e r m e l é s i minisztérium, melyre az új államban nagy föladatak várnak. Miután minden talpalatnyi föld állami tulajdonná, állami birtokká lön, miután tehát telekdarabolás, megművelés nem függ többé véletlentől vagy egyéni szeszélytől és tudatlanságtól: az állami terület beosztása, berendezése, megművelése, szigorúan gazdasági elvek szerint megy végbe. Ugyanezen elv érvényesül az ipari termelésnek minden vonalán. Gyár vagy ipartelep azon a helyen létesül, a hol bőven van bizonyos nyers termék, nyersanyag, mert habár a közlekedés könnyűvé és gyorsá lett, a termelésben kerülni kell mindennemű fölösleges munkát, a mi pazarlásba visz. Östermelés, ipari munka tehát ugyanazon föelv szerint igazodik, mint az általános munkamegosztás. A talaj megművelésében, iparczikkék készítésében éppen úgy jár el az állam, mint az egyén nevelésében, vagyis

minden vidéken, minden területen azt műveli, azt termeli, a mi ott legjobban megterem vagy legrövidebb úton készíthető, ezenkívül pedig folyton dolgozik a föld termőerejének minél hatásosabb fejlesztésén, a mi az ország egész termőterületének egységes, egyöntetű kezelése mellett biztos sikerrel jár. Vízhányról például szó sem lehet többé. Bővízü folyók termékenyítő hullámait széles csatornák viszik oda, a hol szükség van vízre.

A termelés összes ágai szoros kapcsolatban vannak egymással és a termelés minden szála a köztermelési miniszter kezében fut össze. E minisztérium a maga különböző ügyosztályaiban kidolgozza az egész országra kiterjedő munkaprogrammot. Földművelés, állattenyésztés, vadászat, halászat, bányászat, erdőművelés, kis- és nagyipar mind külön ügyosztály munkakörébe tartoznak.

A mit a köztermelési minisztérium papíron előíranyoz, azt megteremti, valósággal létrehozza a nemzeti munkaerő.

A közúti és vasúti hálózat mennél tökéletesebb kiépítése a közlekedési miniszter hatáskörébe tartozik. E részben az új állam nem érheti be azokkal a kezdetleges állapotokkal, melyeket a magántulajdon rendszere mellett pénzhiány miatt sok helyütt nem lehetett megszüntetni. A közlekedésügyi miniszter, a ki annakelőtte a többi miniszterrel együtt költségvetést szerkesztett, most — valamint a többiek is — munkaerőt és nyersanyagot kap a rendelkezésre álló mennyiségből, a melyet célszerűen kell fölhasználnia. Egyetlen falu sem lehet elvasút, posta, távíró sőt telefon nélkül sem; mert mennél inkább szaporodnak a berendezések, mennél tágabb körre terjednek ki: az igazgatási munka annál inkább gyérül. De a közlekedésügyi miniszternek rendelkezésére álló munkaerő egy pillanatig sem fog vesztegelni.

A tökéletességig fejlesztett közlekedési hálózattal párhuzamosan történik a vízépítés, folyamszabályozás, csatornázás; a munkának sohasem szakad vége.

Köztermelés és közlekedésügy ekképen egymást támogatja. A közlekedési hálózat lehetőleg teljes kifejlesztése teszi csak lehetővé, hogy a köztermelés teljessé váljék s minden tekintetben szolgálni tudjon a közfogyasztásnak.

A köztermelési minisztérium azonban csakis az ország területének megműveléséről és kiaknázásáról, csakis az ország területén található nyersanyagok földolgozásáról és kikészítéséről gondoskodhatik. A közönségnek ellenben vannak szükségletei, melyeket a honi termelés ki nem elégíthet s a melyek e szerint csak nemzetközi jószágcsere útján szerezhetők be.

A nemzetközi jószágcsereére vonatkozó ügyeket öleli föl a kereskedelmi tárca. Miután a köztermelési miniszter megállapította, minő külföldi termékekre van szüksége az országnak s milyen mennyiségben: a kereskedelmi miniszter feladata azokról gondoskodni. Valameddig a nemzetközi forgalom megkívánja az ércpénzt, addig az új állam is gondoskodik pénzek veréséről, de magától értetődik, hogy aranyat, ezüstöt, szóval pénzt csak ott használ, a hol a természetben való kicserélés nem lehetséges.

Ha az országnak gyarmatai vannak, ezeknek ügyeit szintén a kereskedelmi minisztérium intézi.

Köztermelési, közlekedési és kereskedelmi minisztérium az a három legfőbb szerv, mely a fogyasztás számára szükséges javakat előteremti, vagy legalább is — mint ez a közlekedési minisztériumra nézve áll, azok előteremtését megkönnyíti, elősegíti. E három szerv összevágó, egymásba kapcsolódó munkája, illetőleg feladata, hogy minden, a mire az országnak szüksége

van, akár belső termelés, akár nemzetközi jószágcseré révén, előteremtessék és minden vidékre idejében elszállíttassák.

Minthogy a termelés a szükségletek szerint igazodik, azokhoz szabja magát, kell, hogy az országnak élelemben, ellátásban, igazi cikkben való szükségletei eleve ismeretesek legyenek. E szükségletek összeállítása statisztikai adatok alapján történik, nevezetesen a közfogyasztási minisztériumban. A közfogyasztási miniszter állapítja meg, minő termékekre és cikkekre lesz szüksége az országnak a következő esztendőben és milyen számban, akár csak belső fogyasztásra, akár egyúttal a nemzetközi jószágcserében való értékesítésre. Ugyanő utalványozza ki az egyes megyéknek a rájuk eső részt a termésből, ő felel arról, hogy a közraktárakban mindig meglegyenek a szükséges élelmi és ipari cikkek, ő gondoskodik a tartalékokról is; szóval, ő gondoskodik az egész országnak anyagi javakkal való ellátásáról. A közfogyasztási minisztérium is a legkülönbözőbb ügyosztályokkal dolgozik. Ezen különböző ügyosztályok a fogyasztási cikkek különböző természetének felelnek meg. Lakás, élelem, bútor, fűtés, világítás stb. mind külön-külön ügyosztályt foglalkoztatnak.

Szorosan véve a köztermelés és a közfogyasztási minisztérium az a két tárca, mely a végrehajtó hatalom keretében föltünteti az új állam nagy, mélyreható eltérését a régitől. E két szerv működésében vagyis inkább együttműködésében nyilatkozik leghatásosabban az új állam alapelve: közös munka, közös termelés, közös élvezet. A többi tárca tartalma — a pénzügyit kivéve, mely teljesen megszűnik — nagyjában az marad, a mi volt a régi államban. Minthogy azonban az egész élet államivá lőn, az egyes tárczák keretei kiszélesedtek.

Pénzügyi tárca az új szervezetben nincsen, mert eltűnt a pénz, a költségvetés nem felel meg többé nevének, mert minden egyszerűen, természetben bonyolítatik le.

A közegészségügyi tárczához tartozik minden intézkedés, mely a közösség testi jóléte érdekében kívánatos. A közegészségügy elsődrendű állami kérdés, mely az új rend mellett egészen más ápolásban részesül, mint a régi államban. A régi városban, a hol csak körülnézett a vizsgálódó, füst és korom tűnt szemébe, erjedés és penészedés, dohosság és rothadás ütötte meg az orrát. Hiába építettek kórházakat, gyűjtöttek kisebb-nagyobb összegeket szegény betegek ápolására, a pusztító járványokat nem lehetett megszüntetni.

A középkorban keletkezett város, mely az ellenséges támadásoktól féltében, fallal, árokkal, csatornával vette körül magát s belül szorosan összeépítkezett, keskeny utcákba, szűk házakba tömörült s folyton több és több lakosságot vett föl: szükségképpen színhelyévé vált a pusztító járványoknak, ragadós betegségeknek. A régi állam városai, noha berendezés, építkezés tekintetében nagy haladást tüntettek is föl, túlságos kiterjedésüknél, túlsűrű népességüknél fogva ellenkeztek a közegészségügyi követelményekkel. A nagyvárosi életviszonyok csökkentették az emberi szervezet ellentálló képességét, sínylődést, sorvadozást idéztek elő a lakosságban, úgy, hogy nagyvárosi család ritkán tudott megmaradni több emberöltőn keresztül. Rendesen szükség volt fölfrissítésre, vidéki családok költöztek be a nagyvárosba, a melyek aztán ugyanarra a szomorú sorsra jutottak. Idő előtt haltak ki s tűntek le az élet színteréről.

A mit nagyvárosokban a fülledt levegő és az egészségtelen ivóvíz végezett el azelőtt, azt az ember

irtást falun a nép tudatlansága, babonás hiedelme segítette elő. Szűk odúk, melyeket hónapokon keresztül sem szellőztettek, hiányos tisztogatás, kártékony kigőzölgések, visszaélés a táplálkozási szerekekkel, a beteggel való könnyelmű és gondatlan elbánás kihívta a ragályt s nyavalyák fészkévé tette nemcsak egyes családok hajlékát, hanem megmételyezett egész községeket, járásokat.

Az új állam és társadalom nem szorul arra az egészségtelen centralisatióra, melynek hangos hirdetői voltak a túlsúfolt fővárosok. Az új államban munka, tudomány, közigazgatás, társas és szellemi élet, művészet, szóval az állami és társadalmi életnek valamennyi tényezője decentralisálódik. Minden körülmények között föl kell hagyni a nagyvárosok túlsúfolásával s minden várost, helységet, sőt telepet úgy kell berendezni, hogy minden ember hozzájusson a tiszta, friss levegőhöz. E decentralisatio mellett van úgysis egy nagyfontosságú centralisáló erő: az összes városok és helységek technikai összekapcsolása, vagyis ellátása vasúttal, távíróval, telephonnal stb.

A közegészségügyi miniszter feladata ügyelni arra, hogy sehol semmi sem történhessék, a mi ellentétben áll a közegészségügy követelményeivel. A közegészségügyi miniszter kezére van bízva az ország kútjainak, vízvezetékeinek, ásványforrásainak és gyógyfürdőinek, kórházainak, gyógyintézeteinek ellenőrzése és felügyelete.

A közegészségügy helyes berendezése kettőt kíván: az illetékes tényezők részéről tudást és lelkiismeretességet, a közönség részéről érettséget és bizalmat, melyet a nevelés által kell elérni. Általánosan tapasztalható tény, hogy a legtöbb ember titkolni szereti betegségét s a míg csak lehet, halasztja az orvosi

segítség igénybevételét, kiváltképpen olyan esetekben, a mikor műtétre van kilátása. Klinikákon és kórházakban nap-nap után jelentkeznek betegek, a betegségnek olyannyira előrehaladott állapotában, hogy a tudomány már nem segíthet rajtuk. Az államnak itt pótolnia kell az egyéni akaratot s ehhez képest a gyógykezelést úgy kell berendeznie, hogy a lakások, telepek egészségügyi vizsgálata magába foglalja a személyek vizsgálatát is, az illető orvos egyéni felelőssége mellett. Nagyon dicséretes dolog a gyógyítás, a példásan berendezett kórház, de a legigazibb egészségügy a baj megelőzésében áll, tehát praeventív jellegű. El kell követni mindent az egészség, a testi épség megőrzésére és megóvására, erre valók a szigorú köztisztasági intézmények, az orvosi vizsgálatok, szemlék és az állandó orvosi fölügyelet. Ebből a célból kell ellátni minden várost, minden helységet, minden telepet vízvezetékekkel, fürdővel, melynek rendszeres használata mindenkire nézve kötelező.

A közoktatásügyi miniszter kezében fut össze, éppen úgy, mint a régi államban, az egész nevelés-oktatás ügye. A művészetek ápolására külön közművelődési és szépművészeti minisztérium működhetik. E rokon ágak szétválasztását szükségessé teszi az egész nemzet kulturális életének államosítása, minélfogva a végrehajtó hatalom hatásköre olyan területekre is kiterjed, a hol a régi államban csakis, vagy legalább túlnyomóan a magán-tevékenység működött.

A közművelődési és szépművészeti minisztérium hatásköre nagyon széles és sokoldalú. Főadata abban foglalható össze, hogy az új társadalom életét, mely az anyagi gondok terhe alól fölszabadult, nemessé, kellemessé, vidámmá tegye. Az ország képzőművészeinek (képfaragók, festők, műépítők), zenészei-

nek és énekeseinek, valamint színművészeinek foglalkoztatásáról a közművelődési és szépművészeti minisztérium gondoskodik. Az új állam abbéli természete, hogy mindenkor kerüli az egészségtelen központosítást, a művészet terén odavezet, hogy monumentális épületek, művészi festmények és szobrok, szerte az országban mindenütt található; ízlés, művészi érzék az ország minden városában egyformán nyerhet táplálékot; a monumentális épületek, szobrok vagy festmények elhelyezésében megint csak a sokszor ismételt elvnek kell érvényre jutnia, így például, ha valamely városban szobrot állítanak föl, első sorban is olyan szoborról lehet szó, mely annak az illető városnak egy nagy szülöttjét ábrázolja. A lehető legegységesebb kormányzás mellett is tehát mindenkor érvényesül az individuális elv. Az ország egyes vidékei és városai, a helyett, hogy egymás mintájára szervezetenének és a közös gazdálkodás koncentráló erejénél fogva egyformává lennének: éppen ellenkezőleg kimutatják és kitüntetik minden sajátosságukat és különösségüket.

Mínthogy magánemberek az új állami rendben nagyobb szabású ünnepeket és multságokat nem rendezhetnek: ezeket is a közösség rendezi, illetve ennek nevében a közművelődési és szépművészeti minisztérium. Természetes, hogy közvetlenül csak az országos ünnepek és multságok rendezésére foly be. a szűkebb körű pl. megyei vagy városi ünnepeket az és egyesületek illetve hatóságok rendezik.

Könyvtárak, gyűjtemények, szertárak fölállítása és szaporítása szintén a művelődésügyi minisztériumnak föladata.

Az eddig kifejtett elvekből természetesen következik, hogy minden irodalmi és művészeti alkotás állami tulajdon. Valamely kinyomatott mű összes példányai

tehát a könyvtáraknak jutnak. Magától értetődik, hogy a könyvtárügy ilyenformán egészen más alakot ölt, mint a régi államban. A legnagyobb könyvtárak természetesen a központokban vannak, de a legkisebb telepnek is nagyobb könyvtárak állnak rendelkezésére, mint ma a városi embernek.

A végrehajtó hatalom többi ágai, igazságügyi, külügyi, hadügyi minisztérium többé-kevésbé ugyanazt a működést fejtik ki, mint a régi államban.

Egy igen nagy veszedelemtől kell óvakodnia az állami kormányzatnak: a központi hatalom gyepölőjének szoros megfeszítésétől. Mennél jobban megoszlanak a hatalom egyes körei, mennél kisebb mértékben nyilvánulhat a túlzott igazgatás és gyámkodás viszketege az intézkedési hatalommal fölruházott hivatalos közegekben, szóval, mennél szűkebb tere van a hatalommal való visszaélésnek, annál jobban virul a polgári szabadság, annál fesztelenebbül mozog minden egyéni erő, annál jobban érvényesülnek a képességek.

3. MEGYÉK, VÁROSOK, KÖZSÉGEK, TELEPEK, GYÁRAK.

A termelési és fogyasztási középponton kívül a régi közigazgatási egységek, megyék vagy kerületek régi föladataik fentartása mellett újabb föladatak megoldására vannak hivatva, a mennyiben mint termelési és fogyasztási, tehát gazdasági egységek működnek. E gazdasági körök vagy egységek élén főfelügyelők állanak, a kik alárendeltjei a középpontnak, beszámolóval és felelősséggel tartoznak annak s a maguk kerületére nézve ők állítják össze a szükséges statisztikai adatokat.

Említettem, hogy az új államnak mértéket kell tartani a központosításban, a melyet orthodox nemzetgazdák máris mint egyik veszedelmét említik a socialistasztikus szervezetnek. A kisebb gazdasági egységeket föl

kell ruházni bizonyos önállósággal, hatáskörrel, mert különben a gépezet működésében vajmi könnyen állhat be ellankadás. A régi közigazgatási székhelyek mint gazdasági góczpontok szerepelnek, hatalmas raktárakkal, melyeknek fölszerelése egyformán teljes és tökéletes. Ugyanez a fölszerelés van meg minden városban, községben, sőt faluban, persze kicsiben és szükséglet szerint.

Az önálló gazdasági egységeket szükségessé teszi már az egyes vidékek vagy kerületek földrajzi és természeti viszonyok tekintetében való nagy eltérése is. Vannak vidékek, melyek túlnyomón mezőgazdasági, mások, melyek jórészt ipari termelést végeznek. A szükséges kiegyenlítést vagy cserét a legrövidebb úton egymás között végezhetik el s nagyon körülményes és bonyolult eljárás volna, ha a gazdasági kerületek mindennemű fölöslegüket először a központba szállítanák s ez azután a szükséglet arányához képest kiosztaná. Sokkal egyszerűbb, ha a kiegyenlítést a központ rendelkezésére és utasításához képest maguk a kerületek teljesítik. A megye vagy kerület például háromszor annyi búzát termel, mint a mennyire neki magának szüksége van. A kormány, illetve az illető minisztérium elrendeli tehát, hogy termelésének egyharmadrészét B. kerületnek, másik harmadát C-nek szállítsa. A kiegyenlítés tehát állami ellenőrzés és utasítás mellett megy ugyan végbe, de mégis némi önállósággal.

A gazdasági kerület élén álló főfelügyelő (főispán vagy prefet) az erre nézve szigorúan megállapított időben benyújtja jelentését, melyben részletesen meg van állapítva, mennyit és mit termel az illető kerület s mennyire és mire van szüksége. A központban e jelentések alapján dolgozzák ki a termelés és fogyasztás tervét, a mely tehát az új államban a budget helyét pótolja.

Közvetítés termelés-fogyasztás között nincsen. Az állam vállalkozik, az állam szállít, a tömérdek haszon-talan bolt és üzlet helyett vannak minden helységben megfelelő számú raktárak, melyekből az egyén minden szükségest, mely őt megilleti, a hivatalos órák alatt beszerezhet.

Erre nézve nincsen szükség sem pénzre, sem czédulákra vagy szelvényekre, melyek a pénzt helyettesítenék az új államban, a mint ezt még socialista írók is sűrűn emlegetik. Egy lajstrom, egy kimutatás számot ad minden egyénnek képességéről, állásáról, munkaköréről, kötelességeiről. Ennek alapján bírálendő el, minő élettartásra van joga és igénye az illetőnek. A nyilvános lajstromok reávonatkozó kivonata megvan minden egyénnek, el van látva arczképével is, e szerint tehát igazolványul szolgál mindennemű szükségleteinek, élvezeteinek, szóval egész ellátásának kinyerésére. Ez az igazolvány elegendő arra, hogy megebédelhesen, ruházkodhassék, színházba járjon, ha kedve tartja, mert a szórakozásokból senkit kizárni nem lehet. A közösségi érzés fejlődésére ez kétségtelenül igen nagy hatással leend, valamint a közerkölesök meggyökereztetésére is. Az ellátásba beleértetik az ország határain belül való ingyenes utazás joga és szabadsága.

Olyanfajta közvetítő munkára, a minőt azelőtt a kereskedelmi bankok, szállító-vállalatok végeztek: az új államban többé nincsen szükség.

A csere fönmarad, de megváltozott alakban; olyan alakban, mely nem követeli meg, sőt egyenesen fölöslegessé teszi a pénzt. Az állam és egyén között végbemenő cserében nincsen szükség pénzre, abból az egyszerű okból, hogy az állam az egyén szolgáltatását más értékkel méri, jelesen az élettartás-

sál. Különböző szolgáltatásnak különböző élettartás felel meg s minthogy az új államnak megvan az új és czélszerű értékmérője, miért használná a régi érték-mérőt és csereeszközt, mely csak bonyolultabbá tenné a dolgot; csereeszköze az államnak többé nincsen szüksége. Egy nemzetgazda például azt kérdezi, hogy ha csakugyan megszűnik a pénz, mit fogunk csinálni az új társadalomban, hogy egy társas-vagy villamos kocsira ülhessünk. Fizetni — úgymond — mégis csak kell majd, ha pénzzel nem, hát utalvány-nyal. Mert, ha nem fizetünk, akkor utat nyitunk a visszaéléseknek. Lám, mennyire nem tudják beleképzelni magukat a közös gazdasági társadalom életébe. Ugyan micsoda visszaéléseket követhetnek el az emberek azzal, hogy használják a közlekedési eszközöket? Hiszen a közlekedési eszközök éppen erre valók és nincs egyéb céljuk, mint a forgalom megkönnyítése. A régi társadalomban akárhányszor láttuk, hogy a villamos kocsik üresen vagy csak félig megtelve robogtak végig az utcán, míg a gyalogjárón sok munkás szaporán szedte a lábát, hogy még idejekorán a műhelybe érhesse. Visszaélés lesz-e vajjon, ha az a munkás, a ki dolgára siet, föl fog szállani a villamos kocsira, a mely úgyis jár s a mely az új államban sem jegyszedő kalauzra, sem ellenőrre nem szorul? Oly nehéz-e vajjon elképzelni, hogy az új társadalomban a közlekedési eszközök használata éppen olyan szabad és egyszerű, mint volt régen az országutak igénybevétele? A villamos kocsit igénybe veheti mindenki, mert erre a legáltalánosabb közlekedési eszközre bárminemű élettartás mellett is jogot formálhat. Fogat már nem illet mindenkit, mert kevesebb áll rendelkezésre, díszes kocsit még kevesebb s ez már „csak magasabb élettartás mellé jár. Pénzre annak sincsen

szüksége, a ki fogaton viteti magát. Fölmutatja egyszerűen az igazoló-jegyét s ez teljesen elegendő.

Termelés és fogyasztás között tehát nincsen többé közvetítő művelet: csakis termelési és fogyasztási szervezetek vannak, vagy a mint mondottuk: termelési és fogyasztási egységek s ezek: megye, város, község.

Minő ezen egységeknek helyzete és hatásköre az új államban?

Magától értetődik, hogy megyei, városi vagy községi tulajdon többé nincsen. Minden, ami az országban van, állami tulajdon, ez az új rendszer alapelve s ennél fogva a nevezett gazdasági egységek sem lehetnek többé tulajdonosok. Nincsenek többé megyei, városi, vagy községi intézmények: iskolák, kórházak, mintagazdaságok, telepek stb. Ezen gazdasági egységek tehát első sorban végrehajó közegei az államhatalomnak.

A városok az ország fővárosától kevésben különböznek. A főváros közraktára alig valamivel nagyobb, mint egy vidéki városé, mert kereskedelmi centrum nincsen többé és semmiféle érdek sem parancsolja ránk, hogy a középpontban túlsúfolt, egészségtelen várost fejlesszünk. Némi különbségek persze fennmaradnak s ezeket megszüntetni nem lehetséges, de nem is szükséges. Az országgyűlés természetesen az új államban is a székvárosban tartja tanácskozásait, a legnagyobb képtárak és múzeumok, a legnagyobb egyetem a fővárosban vannak, de azonkívül vannak még a vidéki városok között is olyanok, melyek kulturális tekintetben kiállják a versenyt a fővárossal. Kényelem, közlekedés, berendezés dolgában semmivel sem maradnak hátra; a gyárak sem koncentrálódnak a középpontban, ellenkezőleg ott állítatnak föl, a hol megfelelő viszonyok kínálóznak. A főváros nagyon is nagy túlsúlya ellenében az állam úgy segíthet magán, hogy

egy-egy szervét, például a legfelső törvényszéket áthelyezi egy vidéki centrumba.

Látnivaló, hogy a régi keretek a közigazgatásban megmaradnak, azzal a különbséggel, hogy gazdasági keretekké bővültek. A kormánynak közvetítő közege az új államban is a főispán (préfet, főfelügyelő), a ki ellenőrzi a megyei közigazgatást, mely most egybefoglalja az egész termelési és fogyasztási eljárást, a ki tehát politikai működése mellett a gazdasági főfelügyelő tisztét is betölti. Megmarad a megyei képviselőtestület, mely a maga kebeléből választja a megyei tisztviselőket, nemkülönben a szűkebbkörű közigazgatási bizottságot.

A tényleges közigazgatás élén ott találjuk az alispánt, a ki végrehajtja a kormány rendeleteit és a megyei bizottság határozatait s a tisztikar összes teendőiről beszámol a megyei közgyűlésnek, mely sérelmes rendelkezések esetén fölír a kormányhoz, szükség esetén az országgyűléshez, éppen úgy, mint a régi rendszer idejében. Az alispán vezetése alatt működik a megyei tanács, melynek tagjai, előadói minőségben külön-külön élén állanak valamely ügycsoportnak. Ezeket a központi kormány nevezi ki. E tanács tagjai: a köztermelési, kereskedelemügyi, közlekedésügyi, közfogyasztási, közoktatásügyi, közművelődésügyi, közegészségügyi, belügyi, hadügyi és közbiztonsági előadók. Ezek felelősek egyfelől a központi kormánynak, másfelől a megyei képviselőtestületnek. Az alispán hívja össze a közigazgatási bizottságot, melyben a megyei tanácsnak hivatalból van helye. A közigazgatási bizottság határozatait az alispán küldi meg a járási főnököknek (szolgabíró), a kik felelősség mellett kötelesek minden rendelkezést foganatosítani.

A járási főnök (nagyobb városokban: a polgármester) ügyköre kiterjed az egyes községek, telepek,

gyárak szabályszerű — adminisztratív — vezetésére. Főadata: ellenőrizni a termelést és fogyasztást, vagyis, hogy egyfelől minden köteles dolog elvégeztessék, másfelől pedig mindenki hozzájusson fáradságának megérdemelt gyümölcséhez. Valahol fegyelmi eljárás válnék szükségessé; a járási főnök jelentést tesz az esetről az alispánnak.

4. A SZAKSZERŰ VEZETÉS SZERVEI. A termelés azonban nemcsak a gazdasági kerületek szerint oszlik csoportokra, mert hiszen sem észszerű, sem természetes nem volna, hogy különböző termelési- vagy iparágak egy gazdasági körön belül a főfelügyelő kezében egyesítenek. A termelésnek szakszerűnek, szakavatottnak kell lennie s a gazdasági főfelügyelő a termelésnek csak közigazgatási részét végezheti. Maga a termelés különböző ágak szerint megy végbe. Például egy ország összes bútór-asztalosai egy testületet alkotnak s a bútorok készítése az egész országra nézve egységesen szerveztetik. Központok vagy gyárak természetesen ott vannak, a hol az illető iparágnak anyaga nagyobb mennyiségben fordul elő vagy a hol egyéb kedvező körülmények mutatkoznak. Csak ez a mód teszi lehetségessé az igazán gazdaságos termelést. Az egyes telepek és gyárak igazgatói adminisztratív tekintetben természetesen a kerületi főfelügyelőknek vannak alárendelve, a mennyiben jelentésüket azoknak kötelesek betérjeszteni. A telepen űzött termelésbe, munkába, munkavezetésbe azonban a kerületi főfelügyelőnek szakszerű tekintetben beleszólása nincsen, mert ezt az igazgató vezeti a saját felelőssége mellett, melylyel a központi főfelügyelőnek tartozik, a ki természetesen a minisztériumnak van alárendelve. Az igazgatók szemelik ki és terjesztik föl a főfelügyelők útján a minisztériumhoz kinevezés végett azokat az egyéneket, a kik

hivatva vannak a termelés egy-egy kisebb körének vezetésére, névszerint mezőgazdasági ügyekre nézve az ispánokat vagy gazdákat, az erdőművelést illetőleg az erdőmestert, bányászatra a kohómestert, az ipari és gyári munkakörben pedig a különböző szakmestereket.

E mestereknek vannak közvetlenül alárendelve a munkavezetők és az illető telepen dolgozó összes munkások. A női munkások női munkavezetőket kapnak. A mester vagy a munkavezető esetleges önkénykedésének vagy túlkapásainak az állam mindenekelőtt a normál-munka vagy munka-átlag megállapításával vet gátat. A munka-átlag az a munkamennyiség, melyet a munkásnak szolgáltatnia kell s a melynél többet szolgáltatni nem köteles. Ha mégis többet dolgozik, ez szabadságában áll, föltéve, hogy szolgáltatási többlete nem jár túlerőltetéssel s ez esetben az illető munkás magasabb ellátási osztályba kerül. Előnyösebb ellátásra, kitüntetésre a mesterek és ispánok jelentései alapján az igazgató terjeszti föl az illető munkásokat. A ki ellenben a munka-átlagnálkevesebbet végez, alsóbb ellátási osztályba helyeztetik s a mennyiben kitűnnék róla, hogy az illető munka teljesítésére nem alkalmas, más munkakörben kap alkalmazást.

A munkásnak joga van ahhoz, hogy szabadidejében a műhelyt, szertárat vagy a szerszámokat igénybe vegye, kísérlet vagy tanulmányozás céljából.

Ispán, mester s a munkavezetők felelősek minden kárért, mely a telepen esik. Felelősek egyszersmind az anyagpocsékolásért. A feldolgozásra kerülő nyersanyagokat egy raktáros kezeli, a ki nagyobb mennyiségű nyersanyagot csakis az igazgató utalványára szolgáltatathat a mester kezéhez. Ez utóbbi minden átvett anyagmennyiségről elismervényt tartozik adni. A szer-

számokat, készülékeket stb. ugyanilyen eljárás szerint szolgáltatják ki a szertárból.

Itt kell megemlékeznünk a közfogyasztás vidéki szervezetéről is. Minden megyei székhelyen egy ellátási hivatal működik, élén egy igazgatóval, a ki a főispánnak nyújtja be kimutatásait. Az ellátási hivatalnak külön szakosztályai vannak, minden szakosztály élén külön ügyvezetővel, a ki az igazgató rendeletéből az egyes városoknak, nagyközségeknek, kisközségeknek, gyáraknak vagy mezőgazdasági telepeknek kiutalványozza a szükséges élelmi és kényelmi cikkeket.

A megyei székhelyen vannak a legnagyobb, legdúsabban felszerelt k ö z r a k t á r a k . Innen szállítatnak az összes cikkek a községi közraktárakba. A közraktárak ügyvezetőit, gazdáit, kezelő-tisztjeit — az igazgató útján — az alispáni hivatal látja el a fogyasztók névjegyzékével. E névjegyzék magában foglalja az összes illetékes személyek nevét, állását, rangfokozatát s részletesen föltüntetett járandóságát.

A gyárak, üzemek, mezőgazdasági telepek, valamint a fogyasztási állomások, raktárak testületei időnként külön-külön, esetleg közösen is tanácskozássra gyűlnek össze; megbeszélik, megvitatják a netalán mutatkozó hiányokat vagy visszasságokat, fontolóra veszik, miképpen lehetne orvosolni az esetleges bajokat, valamint megvitatják azokat az indítványokat, melyek a termelési eljárásra nézve szőnyegre kerülnek. Ezekben a hivatalos tanácskozásokban részt vesz, véleményt ad és szavaz az illető telep, gyár, mezőgazdasági üzem, áruársarnok valamennyi alkalmazottja, tekintet nélkül arra, hogy milyen állást foglal el vagy milyen munkát végez.

Mínthogy a termelés az egész országra nézve bizonyos ágak szerint egységesen van szervezve, alakulnak szakegyesületek, melyek igen kiváló szerepre

vannak hivatva az új államban. Ez egyletek gyűlésein kerülnek először megvitatásra az újítások, új találmányok, javítások, átalakítások, fölfedezések. Ezeket támogatják még a szaklapok, közlönyök. Szükséges és jóhatásu, hogy az egy iparághoz vagy termelési körhöz tartozó munkások tömörülhessenek, mert érdekeiket így védhetik meg legjobban s igazságtalanságok, visszaélések esetén, a melyeknek egy-egy telepen az illető csoport ki van téve, az egész országos testület léphet föl s vetheti latba erkölcsi súlyát.

TIZEDIK KÖNYV.
AZ EGYÉNI JOGKÖR.

LXI. A MUNKAMEGOSZTÁS.

Az egyénnek egyetlen tőkéje munkaereje vagy munkabírása. Mennél nagyobb tehetség, mennél kiválóbb erő, annál többet szolgáltathat s annál többet nyer ellenszolgáltatás gyanánt. A közös szervezet tehát megbecsüli az egyéniségben rejlő értéket, sőt megbecsül minden sajátosságot, a mikor törvénybe igtatja a pályaválasztás szabadságát s ennek egyetlen korlátjául a képességet jelöli meg. A munka e szabadsága mellett azonban fönáll a munka kényszerűsége is. Dolgozni mindenkinek kell. A nagy többség nem lelkesedésből, hanem kényszerből lát munkához, nem alkotási vágyból, hanem mert tudja, hogy megélhetésének ez az egyetlen módja. Sem magasztos elvekkel, sem buzgó oktatással a tömegeket kitartó munkára, áldásos tevékenységre bírni nem lehet és bármily vérmes reményeket fűznek is egyes utópisták az emberi természet fejlődéséhez, a közműveltség fokozásához, a sokaság mindig megmarad sokaságnak s teljes erkölcsi öntudatra ébredni nem fog soha.

Munkájában, szolgálmányában fizeti vissza a meglett ember az ő fölnevelésére, eltartására, kiképzésére fordított előleget a közösségnek; munkája, szolgálmányára révén szerzi meg az elöregedés, betegség, tehetetlenség

idejére az ellátáshoz való jogot. Abban az arányban, a mint tehetségét, képességét, munkára termettségét érvényesítette: formálhat jogot bizonyos minőségű élet-tartáshoz.

Az állam minden polgára munkás, a ki önállósítatásának pillanatától kezdve bizonyos szolgálati időn keresztül tartozik munkájával az államnak. Az általános munkakötelezettség természetesen elvileg az általános hadkötelezettség mintájára szerveztetik s ehhez képest kivétnek alóla a munkaképtelenek, betegek, nyomorékok, a kikről szükség esetén az állam ellenszolgáltatás nélkül is gondoskodik. Attól nem kell tartani, hogy az általános munkakötelezettség mellett ki fog virulni az a corruptio, mely az általános hadkötelezettségtől szinte elmaradhatatlan. Ez utóbbi alól kibújni, lehet esetleg előnyös dolog a régi állam polgárára, az általános munkakötelezettség alól szabadulni nem lesz kedve senkinek. Az új állam ugyanis ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy mindenkinek el kell végeznie azt a munkát, a melyre képes. Tehát még a betegek, a nyomorékok, a bénák, vakok, siketek s egyéb fogyatkozásban szenvedők sem mentek mindennemű munkától. Arra a munkára, melyre béna ember is képes, nem is alkalmazhat az állam épkézláb embert, mert ez nyilvánvaló munkapazarlás volna.

A közszolgálati idő tartama államilag van megállapítva. Ennek, a foglalkozások szerint, különbözőnek kell lennie.

A viszony állam és egyén között a szolgálati idő kitöltése után sem szűnik meg. A kiszolgált munkások sorából kerülnek ki a bizalmi állások jelöltjei. Az új államban éppen oly nagy szükség van ellenőrzésre, mint volt a régiben. Bizalmi állás elnyerése kitüntetés az illetőre nézve s minthogy mindenekelőtt feddhetet-

len jellemet kíván, csakis olyan munkásokkal tölthető be, a kik szolgálati idejük alatt bizonyóságot tettek megbízhatóságukról, szigorú erkölcsi felfogásukról.

Az új munkaszervezetben sem túlterhelésnek, sem henyélésnek nincsen helye. Az első ellen a munkás, az utóbbi ellen a fölöttes hatóság vagy tisztviselő élhet orvoslattal. A ki munkabeli kötelezettségének eleget nem teszen s mulasztását igazolni nem tudja, büntetés alá esik, mely fokozatosan súlyosbítható, egészen a kényszermunka alkalmazásáig.

Ispán, mester vagy munkavezető is csak olyan egyén lehet, a ki maga is volt munkás és mint ilyen, egész működése alatt munkaképességről, megbízhatóságról tett bizonyóságot. A munkást védi tehát egyrészt az a garancia, hogy mesternek vagy munkavezetőnek csakis szakértő egyén alkalmazható, másfelől pedig a jogorvoslat.

Bárminemű visszaélés vagy rossz bánásmód maga után vonja az illető mester vagy munkavezető lefokozását a közönséges munkások körébe, esetleg szigorúbb megbüntetését is.

A szorgalmi időn belül minden munkás tartozik engedelmeskedni a munkavezetőnek illetve mesternek. A munkás a kezére bízott élő jószágot vagy gépet és nyersanyagot kíméletesen, takarékosan köteles használni. Erőszakoskodás, henyélés, daczos magaviselet okozta károk iránt a csoport tisztjeiből, valamint a munkások köréből választott vegyes bíróság, lehetőleg mindjárt ítélezik s az ítéletet végrehajtja.

E bíróság összeállítása ellen a vádlott kifogással élhet, a mennyiben a tagok egy részét visszavetheti. Bárminemű sérelmükkel vagy panaszukkal, a mennyiben saját csoportjukon belül orvoslást nem nyertek, a munkások a felső bírósághoz folyamodhatnak. A munka

vezető ellen netalán felhozott panaszokat eme felsőbb-ség alaposan megvizsgálja és szigorú pártatlansággal ítél. A munkavezetők alá vannak rendelve a munkakör mestereinek, ispánjainak és azok általános rendelkezéseit tartoznak a maguk csoportjaiban foganatosítani.

Az állami munkaszervezetben az egész termelés bizonyos szabályszerűséggel történik, mindazonáltal nagyon fontos, hogy mindennemű munkánál ennek természete is számba vétessék. A napi munka időtartama például hivatalból állapíttatik meg, lehetőleg egységesen és arányosan, de kétséget nem szenved, hogy megerőltető, terhes munka mellett a munkaidőt kell rövidebbre szabni, valaminthogy az általános mérték az író vagy művész munkásságára, a tudományos búvárkodásra nem volna alkalmazható. Itt tehát számba jó a munka természete, ámde az egyéni felelősség fentartása mellett. A nagy szellemi alkotásokat azért nem kell félteni az új szervezettől.

Téves az a föltevés, hogy a nagy szellemi alkotások, a tudományos kutatások gyérülnek, mihelyt az állam leveszi polgáraitól a megélhetés keserves gondját. „Ich singe, wie der Vogel singt” — mondja Goethe dalnoka, classikai egyszerűséggel fejezvé ki, hogy az emberi génus saját mivoltánál, természeténél fogva működik, kutat, keres, töprenkedik és alkot. Az emberi génustól elválaszthatatlan az alkotás és kutatás vágya s korántsem függ az anyagi jóléttől. Ez utóbbi csak egy körülmény, mely hátráltathat vagy előmozdíthat, de lényeges befolyást a génusra — a mely változhatatlan — sohasem gyakorolhat. Galilei, Newton. Laplace, Arago, Columbus, Fulton, Cuvier, Humboldt s a szellemi harcosok sűrű légiója nem vagyonszerzési vágyból vagy anyagi érdekből vett részt az emberiség felvilágosításának hatalmas munkájában. Homér, Dante,

Shakespeare, Goethe nem anyagi haszonért alkotott, Michel Angelo és Rafael nem csupán pénzért dolgozott, hanem mindnyájan kő vették belső sugallatukat, legyőzhetetlen, erős ösztönüket, mely kényszerítette őket arra, hogy kényelmük, nyugalmuk, sőt boldogságuk föl áldozásával is megalkossák azt, a mire a természettől hivatva voltak.

A munkaerőnek olyatén pihentetése, vagyis pazarlása, a milyent a régi társadalmakban tapasztalhattunk, az új állam keretén belül lehetetlen. Értem azokat a periodikus, hosszas pihenéseket, melyek egy-egy erős szorgalmi időszakra következnek. Olyan évszakokban, a mikor a mezei munka szükségképpen szünetel, azok a munkások, a kik a gazdaságokban fölöslegessé válnak — mert hiszen egyrésztük nyerhet ott is más, időleges foglalkozást, — egyéb közhasznú munkára foghatók. Közutak készítése vagy javítása, folyamatok emelése vagy feltöltése, vizek lecsapolása, kerítések, árkok húzása: csupa olyan munka, a hol minden fölöslegessé vált testi erő a közösség hasznára foglalkoztatható.

Csak az orthodox nemzetgazdák tartanak attól, hogy az új államnak nem lesz embereit mivel foglalkoztatnia. Az új államban több dolog van, mint volt a régiben, mert mindenekelőtt megalkotják azokat az intézményeket és berendezéseket, melyeket az állam az előtt pénz hián nem volt képes foganatosítani, másodsor azokat a szükséges berendezéseket, melyeket a régi államban magánosok óhajtottak létesíteni, de a melyek szintén nem voltak lehetségesek tőke, illetve pénz hiányában. Az új államban a termelés tisztán és fentartás nélkül a fogyasztásnak szolgál, mely az általános haladás és művelődés növekedésével mind nagyobb igényűvé válik s nagyobb föladatokat is szab a termelésnek.

XLII. A SZABADSÁG.

Kérdés, hogy az általános munkakötettség törvénybe igtatása után, a munkamegosztás állami szervezetsége mellett mi történik az egyén jogaival, szabadságával, önrendelkezésével? Nem fojtja-e meg ezeket csírájában az új állami rendtartás? Orthodox nemzetgazdák igen érthetően éppen erre hivatkoznak, a mikor mindennemű socialista szervezettől kedvét akarják venni a gondolkodónak. Azon természetesen nem ütközhetnek meg, hogy a közös-gazdasági állam a legteljesebb munkamegosztást kívánja meg s minden polgárból a szó szoros értelmében munkást farag. Elismerik, hogy az ember nem élhet meg munka nélkül, sőt hogy a régi államban is csak munka után él, mert ha maga nem dolgozik is, a mit költ és fogyaszt, az apjának, nagyapjának vagy más felmenőjének munkája után szállott rá örökségül.

Ámde az orthodox nemzetgazdák az új államban végzendő munkát eleve meg akarják bélyegezni s kényszermunkának nevezik, szemben a régi társadalmokban dívott, úgynevezett szabad munkával; az új állam polgárában pedig rabot látnak, a ki felügyelet alatt s előreláthatólag kedvetlenül végzi a rája kiszabott teendőket.

Nem adnak-e az eddigi fejtegetések az orthodox nemzetgazdáknak igazat? Hiszen a munka kényszere valóban fönnáll, a munka általánosan kötelező elv, mely törvénybe van foglalva s alóla senki magát ki nem vonhatja.

1. EGYÉNI SZABADSÁG. A szabadság nem korlátlanosság, nem szabadosság, nem fegyelmetlenség, nem tesztelenség, nem önkényesség, noha elég sűrűn értelmezik ilyenformán. A szabadság nem egyéb, mint azon korlátok, melyek között minden egyén a más egyén akadályozása nélkül legbiztosabban és legzavartalanabbul fejlődhetik. Szabadság és kényszer csak látszólag ellentétek. Valójában kiegészíti egymást, a szó szoros értelmében egyek. A politikai szabadság csak az egyes hatalmi körök elválasztása és megszorítása mellett virulhat. Minden szabadság föltétele a korlát. Ámde minden szabadság illusorius a gazdasági szabadság nélkül. Ha a szabadság ama korlátok meghúzása, melyek között az egyén a maga sérelme és kára nélkül, valamint a mások sérelme és kára nélkül fejlődhetik: akkor szabadság nem lehet olyan államban, a hol magántulajdon van, vagyis van olyan tényező, melynek segítségével egyik egyén a másik kárára és sérelmére gyarapodhatik. Hiába igtatják törvénybe a politikai szabadságot, ez jámbor óhaj marad, mely meg nem valósulhat soha gazdasági anarchiában.

A szabadságnak legnagyobb ellensége, megölője volt mindenkor a magántulajdon rendszere, melynek keretében minden kormányhatalom rászorult a befolyással és tekintélylyel bíró osztályok támogatására s kénytelen volt számolni a kiváltságos rétegekkel. Csakis közös gazdasági alapon szervezett társadalomban virulhat a közszabadság, mert csakis itt válik lehetetlenné az a politikai alku, melyet az államhatalom köt egy

csoporttal vagy réteggel s mely minden, még áldásos tevékenységet is megbénít. Az államhatalom azonban a magántulajdon mellett mindenha kénytelen volt egyességre lépni a vagyonos vagy előkelő osztálylyal s ilyenképpen annak uszályhordozójává lett. Hiába voltak a múltban a békés átalakulások, hiába a népjogokért vívott forradalmak, a harcz után újból megindult a csendes, de biztos aknamunka a magánérdekeit vagy befolyását féltő kiváltságos osztály részéről. Kerülő úton bár, ismét csak megnyírbálták a szabadságot s rést ütöttek a jogok bástyáján.

A szabadság ugyan kényszerrel jár, de a kényszer nem akadály, mert a kényszer csakis ott és akkor jelenik meg, a hol és a mikor az egyén vagy túlmege jogkörén, vagy innen marad a kötelességén. A munka általános elv és alaptörvény az új államban. Minthogy általános kötelező, tehát általános kényszer, nem rövidíti meg az egyéni szabadságot. Ha valaki munkabéli kötelezettségének eleget nem tesz s mulasztását igazolni nem tudja, büntetés alá esik. A ki állandóan vonakodik a munkától — és ilyen kivételek is előfordulhatnak, — az a munkára kényszeríthető. Munkaszerető emberre nézve a munkára való kötelezettség szabadság, a munkakerülőre nézve a munkára való szabadság kényszer. Dolgos emberrel szemben nem juthat az állam soha abba a helyzetbe, hogy kényszerítő erejét éreztesse.

De vajjon a munkának, mint általános kötelező elvnek kimondása nem ellenkezik-e máris a szabadság eszméjével? Csöppet sem. Mert a társadalom nem szabadíthatja föl az egyént ama kényszer alól, mely e t a t e r m é s z e t r ó t t magára a fajra és merőben eszeveszettség volna, ha valaki ilyen szabadságot követelne az államtól. A munka ter-

mészeti törvény; mint ösztön és erő nyilatkozik az emberben s gyakran mint kényszerítő erő lép föl. Maga a megélhetés munkához van kötve. Szabadság csak e korláton belül gondolható. Az egyén szabad, mihelyt kötelezettsége csakis olyan munkára szorítkozik, mely hajlandóságának és képességének megfelelő. A szabadság tehát föltételezi a legszilárdabb szervezettséget, a legtökéletesebb rendet s csak az anarchista értelmezheti a szabadságot olyan állapotnak, a melyben minden egyén indulhat a maga feje után. A mi természettől fogva egyenlően kötelez minden egyént, éppen azért, mert a faj törvénye, az nem mondható egyéni szabadságvesztésnek.

A közös gazdasági szervezetből önkényt következik az egyénnek társadalmilag egyáltalában megvalósítható legteljesebb szabadsága. Szabaddá teszi őt már az a körülmény is, hogy nem kell küzdenie a megélhetés ezer gondjával. Ha van egyáltalában külső körülmény, mely az egyént erejének kifejtésében gátolja, működésében visszaveti, akaratában megbénítja: ezek az élet anyagi gondjai, melyek nem egyszer a jóra való tehetséget is megfojtják. A munkaképesség nem mindig, sőt tapasztalás szerint csak ritka esetben párosul üzleti leleményességgel, vállalkozói élelmességgel és merészséggel. A régi gazdasági szervezetben azonban a munkaképesség nem volt elegendő, az egyéni érték nem volt biztosíték. Tudni kellett a módját, hogyan értékesíthető az a versenypiaczon. Magántulajdon, tőke, üzleti ravaszság és leleményesség nélkül az élet harczosa elbukott az érdek-piaczon. A verseny szabadsága bilincse volt az egyén szabadságának, mert a versenypiaczon nem egyéni érték harczolt egyéni értékkel, hanem gazdasági erő gazdasági erővel. Az egyént ebből a rabszolgaságból szabadítja ki az új szer-

vezet. Az új állam egyenesen fölhívja az embert egyéni erőinek minél teljesebb érvényesítésére. A szunnyadó képességek szabadon fejlődhetnek, nem áll útjokban a megélhetés ezer gondja és akadályja.

2. AZ EGYÉNI ÖNRENDELKEZÉS. A legnagyobb és legigazibb szabadság, melyet az egyén az államban nyerhet: tehetségének, erejének korlátlan, akadálytalan kifejtése; lehetősége a cselekvésnek, mely megóvja őt a tespedéstől. A régi államban ezer gond nyugözte a nem nagyon gazdag embert s gátolta ereje érvényesítésében. Nem volt önrendelkezési joga, el kellett adnia magából a nagyobbik részt, hogy megmenthesse a kisebbiket. Az anyagi függetlenség állapotában azonban az egyén visszanyeri abbéli természetes jogát, melytől csak a magántulajdonon alapuló rendszer fosztotta meg. Az új rendszer kivezeti az egyént a gazdasági szolgaságból a küzdés terére, a hol egyéni erő egyéni erővel mérkőzik szabadon.

Az egyén helyzete az új államban a régihez képest nem egy tekintetben megszorítottnak látszik. Az új államban tudvalevőleg magán tulajdon nincsen. Az egyén tehát haszonélvező, de nem tulajdonos. A különböző jószágokat csak személyesen használhatja, másra át nem ruházhat semmit, mert ez már tulajdonjog volna. A haszonélvezésre való jog kötelesség is egyúttal, a mennyiben bizonyos javak élvezete vagy használata kötelező s meg nem kerülhető. Magángazdálkodáson nyugvó társadalomban az egyén saját tetszése szerint rendezheti be egész életmódját. Megvonhatja magától a szükségest, cserében a kellemesért. A helyett, hogy rendesen élmezze magát, eljárhat a lóversenyekre, vagy ha fizetéses hivatalnok, a hónap első napjaiban mértéktelenül pazarolhat s a többi napon koplalhat, ha úgy tetszik neki. Az új állam munkása ezt nem

teheti. A szükséges javakért cserében nem kaphat másnemű élvezeteket. Ruháról, élelelről nem lehet lemondania, azért, hogy fényűzési cikk jusson helyette osztályrészül. Ez az önrendelkezés megszorításának tűnhetik föl, kényszernek látszhatik s az is valóban. Jogos, erkölcsös kényszer, melylyel kénytelen az állam, hogy megóvja az egyén testi épségét, erejét, munkabírását minden oly esetben, midőn az egyén erre képtelennek mutatkozik. Az állam itt azt a törvényt szabja az egyénre, hogy ez csak természetes, erkölcsös úton keresse boldogulását. Ezt az utat teljesen szabadon, nyitva hagyja az állam az egyén számára, az erkölcstelen úton-módon való szerzéstől azonban lehetőséghez képest elrekeszti. Ha a régi társadalom nem egyszer erkölcstelen üzelmekre kényszerítette az egyént, az új állam mindenkor szinte kényszeríti arra, hogy, akarata ellenére is, erkölcsös ember módjára cselekedjék. Kényszer van tehát itt is, ott is, a kettő között különbség csak az, hogy az új államban dívó kényszer csak visszája annak az igazi szabadságnak, melyet ugyancsak az új állam valószínűsí meg.

Ennek a kényszernek természetében rejlik, hogy kisebb vagy nagyobb fokú, gyöngébb vagy erősebb ahhoz a társadalomhoz képest, mely az új rendszer kereteibe kezd beleilleszkedni. Magas színvonalon álló, művelt, öntudatos társadalom mindig kevésbé fogja érezni a kényszert, mint egy elmaradott, ki nem forrott nép. Mennél erősebb a népnek önfegyelme, annál kevésbé van szükség pótlásra az állam részéről. Az előbbi fejezetekben mondottakból keletkezik azonban, hogy az állami fegyelmezés végképpen meg nem szűnhetik, mert az egész társadalom sohasem érheti el azt a magas színvonalat, az öntudatosságnak és belá-

tásnak azt a mértékét, mely minden állami beavatkozást fölöslegessé tenne, az állami szervezetet tehát, mint az előbbi fejezetekben, most is örök érvényűnek tartom s a socialisták állam nélkül való társadalmában nem tudok egyebet látni jámbor utopiánál.

XLIII. A SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAI.

1. VÁLASZTÓI JOG. A választói jog kérdése az új államban könnyen megoldható. A vagyoni képesítés e téren is elesett, a választói jog, mint fontos állampolgári jog megilleti az egyént attól a perctől fogva, mikor az állam őt érettnak és önállónak nyilvánítja. A választói jog tehát nem függ sem a rangtól, sem az állástól, sem a vagyoni helyzettől, sem az adótól. Az egyén, állásra és foglalkozására való tekintet nélkül szerzheti meg, sőt meg is szerzi okvetetlenül.

Világos, hogy itt általános választói jogról van szó, a lehető legtágabb értelemben. Az új államszervezetben az általános szavazati jog egyik legfőbb garantiája a közszabadságnak. Már magában véve az a körülmény, hogy az általános szavazati jog a szó szoros értelmében megfelel nevének, tehát valóban kiterjed az összes választókra: már e szerencsés körülmény gátat vet a megvesztegetésnek, illetve a befolyásolás lehetőségének, mert hiszen a megvesztegetésnek az a kényelmes és könnyű formája, mely a régi államban dívott, az újban absolut lehetetlenséggé vált. Nincsenek sem fuvarpénzek, sem etetések, itatások s a befolyásolásnak egyetlen elképzelhető módja is, hogy t. i. a jelölt a választónak előléptetést ígér: igen

haszontalan korcs-eszközzé válik a választók óriási számánál fogva.

Az egyén választói joga az új államban egységes és minden alkalomra kiterjedő. Nincs tehát külön községi választói jog. Minden önálló polgár részt vesz minden országos választásban, továbbá mindazon politikai vagy közigazgatási természetű választásokban, melyek saját kerületén, megyéjén, vagy városán belül történnek. Választás és kinevezés kiegészíti egymást az új államban. A felelősséggel járó tiszti állások betöltése a központi kormány hatáskörébe tartozik, azok a hivatalnokok pedig, kik az önkormányzati testületben működnek, kerületenkint választatnak, kivéve a főispánt és a szakelődókat.

Az állami hatalom hivatalos emberei (képviselők, önkormányzati tisztviselők, munkafelügyelők) egyéb állást vagy tiszteletet nem viselhetnek, ez már magában véve is garancia bizonyos visszaélések ellen. Egyáltalában k é t h i v a t a l o s állása senkinek sem lehet, a mi azonban nem zárja ki, hogy a honatyja esetleg elnöke lehessen egy sport-egyletnek. A régi állam abbéli corruptioja, hogy hivatalos emberek állásukat arra használták föl, hogy egyéb, zsíros hivatalba jussanak: az új államban végképp megszűnt. A képviselő azon idő alatt, míg az ország házában működik, semmiféle hivatalos állást el nem fogadhat és be nem tölthet, sőt mandátumának letelte után egy évig nem foglalhat el olyan hatósági állást, melyre csak a kormány nevezheti ki.

2. SAJTÓSZABADSÁG A sajtószabadság egyenesen következik a gondolat- és cselekvés szabadságából. A nyilvános bíráló elöl elvonni semmit sem lehet és nem is szabad. Nincsen társadalmi viszony, állami ténykedés, melyre a sajtó bírálata jogosan ki ne terjedhetne. Az új szervezet mívoltánál fogva a sajtó minden terméke ingyen nyomatik ki és ingyen kerül forgalomba. A kinyomatásra az engedelmet az államnak erre a célra hivatott közegei adják meg. Ez azon-

ban nem censura, mert ö n á l l ó m ű v e k t ő l a nyomatási engedelmet e g y e t l e n esetben tagadhatja meg az illetékes közeg, ha tudniillik az elébe terjesztett munka merő tudatlanság, értelmetlen szóhalmaz volna. Politikai, tudományos vagy bárminemű műszaki munka ellen kifogás egyáltalában nem tehető. Ebbe a csoportba tartozik az egyleti szakközlönyök minden fajtája. A napilapokra nézve alapelv, hogy minden önálló egyének joga van egy újsághoz, a melyet tetszése szerint választ. A ki több újságot akar olvasni, megtalálja valamennyit a társaskörben vagy társas étkezőben, éppen úgy, mint a régi államban. Hogy valamely napilap fön-tartassék-e, vagy pedig a többi mellett új napilap indítassék: e kérdésben egyedül az olvasók száma döntő. Ha ugyanis valamely napilap olvasóinak száma a megállapított minimum alá szállana: az illető újság hivatalból beszüntettetik; ellenben, ha olvasók jelentkeznek, a kik új irányú lapot óhajtanak, a mennyiben számuk megüti a hivatalos minimum mértékét, a kívánt lap azonnal megindítható.

Ha valamely újság rágalmaz, hazug híreket terjeszt, pörbe fogható s az ügy a független sajtóbíróság elé kerül. A szabad vélemény-nyilvánításnak nem lehet gátat vetni, de meg kell akadályozni az éretlenség és rosszindulat nyilvános garázdálkodását. Az ellenőrzésbe bele kell vonni magát a sajtót is, melynek legfontosabb érdeke, hogy ment maradjon a hazugság szennyétől. Ha teljesen szabadjára engedné az állam mindenkinek, hogy sületlen tákolmányait kinyomassa az ingyenesen dolgozó sajtón, rettentő pazarlás következne be papirosban, betűben, festékben s a mi ennél többet nyom a latban, az illető munkakörök drága idejében, a nélkül, hogy ebből a közre bárminemű haszon háramolhatnék. Nem engedheti meg az állam por-

nograph iratok és obszcén képek nyomtatását sem, a mi — ha titokban is — de lehetséges volt a régi államban. Erre nézve határozott elveket kell kimondani a sajtótörvényben.

A közérdek, a közgazdasági és erkölcsi tekintet egyaránt megkívánja a korlátozást, mert végtére is a sajtó nem lehet lerakodó helye az emberi bárgyúságnak és éretlenségnek.

Annak a bizottságnak, mely a kinyomatási engedelem iránt dönt, az ország legkiválóbb íróiból és műértőiből kell szerveztetnie. Ezt a bizottságot, mint-hogy föladata bizalmi természetű, maga a közönség választhatja időnkint. Egy-egy munka szerzője, ha igazságtalannak tartja e bizottság döntését — s minden fűzfaköltő nyilván igazságtalannak fogja tartani, — ez ítélettel szemben még mindig mehet egy másik fórum: a közönség elé. A nyilvánosságnak ugyanis a kinyomatáson kívül van még egy másik módja is, melytől elütni senkit sem lehet, és ez a nyilvános fölolvadás.

A ki az időszaki sajtóban, illetőleg napilapokban ismételten közzétett cikkeiben kimutatta írói tehetségét, attól valamely önálló füzet vagy könyv közrebocsájtása egyáltalában meg nem tagadható. Ha akadnak olvasói, méltányolói, ez az ő szerencséje, ha badarságokat halmozott össze, majd lesz bíráló, a ki érdeme szerint fog elbánni vele.

Az államnak az ellenőrzést nem szabad censurává fejlesztenie s ezért fontosak az új államban a független sajtóbíróságok, melyeknek hivatása, hogy egyfelől védelmezzék az egyént a hivatalos hatalom túlkapásai ellen, másfelől azonban minden egyénnel szemben is érvényesíteni tudják a közérdeket. A sajtóbíróságnak természetesen sohasem szabad szem elől tévesztenie, hogy a hivatalos hatalom ellen intézett támadás nem

azonos és nem egyértelmű az állam ellen való támadással.

Kérdezheti valaki: Ha az új állam polgára munkát ír, melyben visszakívánja a régi állapotokat, a magántulajdon rendszerét, meg fogja-e engedni az állam ilyen mű kinyomatását? Ha valóban akad az új társadalomban oly különös tudós, a ki visszakívánkozik a régi viszonyok közé, a mennyiben munkája nem lép túl a tudományos fejtegetés keretén, az állam nem is tagadhatja meg a nyomtatási engedelmet. Mennél erősebb, gazdagabb, virágzóbb az állam, annál könnyebben teheti meg ezt.

3. **KÖLTÖZKÖDÉSI SZABADSÁG.** A szabadság elve magában foglalja a költözködés szabadságát is. Az állam, illetve annak szervei senkit meg nem gátolhatnak abban, hogy lakóhelyét megváltoztassa, föltéve, hogy az illető közmunkára való kötelezettségének eleget tenni el nem mulasztja. Akárki, mihelyt fölcserélte otthonát, új lakóhelyén köteles folytatni foglalkozását, illetve továbbra is hasznosítani képességét a megszokott vagy új munkakörben. Olyan esetben, mikor az illető egyén a saját munkakörében az új helyen vagy telepen nem volna foglalkoztatható, a költözködés szabadsága, a mennyiben az illető ragaszkodik hozzá, tőle meg nem vonható ugyan, de akkor az illető tartozik más, esetleg alsóbbrendű foglalkozást választani, vagy pedig a költözködésről egyidőre lemondani. Mert minden egyén szabadsága csakis addig a határig terjed, melyen túl a közösség károsodása kezdődik. Munkakerülés, idővesztegetés pedig máris károsodással jár a közre nézve.

Mellesleg megjegyezve, a költözködés nemcsak szabadság lehet, hanem kényszer is. Nemcsak az egyén élhet Vele, hanem az állam is, a mikor szükségét látja. Ha például a közegészség hivatalos őrei úgy találják, hogy X-nek egészségi szempontból más vidékre kell mennie, akkor a költözködés hivatalból elrendelhető.

A költözködés szabadsága nem szorítkozik pusztán az ország területére. Az egyénnek jogában áll kivándorolni, idegen országba költözni. Senkit ebbéli szabadságában háborgatni nem lehet, de az állami közegek föladata ügyelni arra, hogy a közérdek ne károsodjék. Tömeges kivándorlás esetében nyomozni kell az okokat, melyek a haza elhagyására indítják a népet és haladék nélkül hozzá kell látni a baj orvoslásához. A ki tanulmány céljából óhajt külföldre menni, csak annyiban korlátozható, hogy a jelentkezők száma időnkint túl ne szaporodjék az állam terhére vagy az illető foglalkozási ág kárára. Ilyen külföldi tartózkodás alatt ugyanis az illetők megfelelő ellátásáról az állam gondoskodik; a kik azonban egyébre használják idejüket — megokolás nélkül — mint a kitűzött célra, azon nyomban visszahívandók.

4. EGYESÜLÉSI SZABADSÁG. Igen jelentékeny tényező az új államban az egyesület. Az egyesülési szabadságnak egyetlen megszorítása van, ha tudniillik államellenes céllal akarnak bizonyos egyének egyesületet alakítani. Anyagi okból vagy anyagi céllal egyesületet alakítani az új államban lehetetlen, mert minden egyén teljes anyagi ellátásáról az állam gondoskodik. Tagdíjak természetesen nincsenek.

Az egyesületek kulturális, irodalmi, művészeti műszaki célból alakulhatnak, vagy bizonyos munkakörök, foglalkozási ágak szerint. Mihelyt a belügyminiszter jóváhagyja az alapszabályokat, érvénybe lép az egyesület joga a helyiségekhez és mindennemű felszereléshez, berendezéshez, sajátos szükségletei szerint, tehát például szakkönyvtárhoz, szertárakhoz, hangszerekhez stb. A tagok fölvétele autonóm jog s általában az egyesület, mint erkölcsi erő és hatalom igen nagy feladatra hivatott a társadalomban. A szak-

egyesületekben, melyek közlönyöket is adnak ki, megvitásra kerül minden szakbavágó fontos kérdés s íngig egyfelől a kormányhatalom valamely törvényjavaslat beterjesztése vagy valamely rendelet kibocsájtása előtt kikéri az ő tanácsukat, másfelől a szakegyesületek egész erkölcsi súlyukat vethetik latba, ha helytelen, értelmetlen vagy éppen káros rendeletet ad ki a kormány. Ha szükségét látják valamely új intézkedésnek vagy reformnak, kérhetik annak életbeléptetését és társadalmi úton előkészíthetik számára a talajt.

5. A PÁLYAVÁLASZTÁS SZABADSÁGA. A pályaválasztás szabadsága módot nyújt az egyénnek, hogy életét, egész jövőjét, tehetségéhez képest úgy alkossa meg, a mint legjobbnak látja, a nélkül, hogy e szabadságában akár szülői befolyás, akár anyagi nehézség feshelyezhetné. Az egyén szabadon választja meg foglalkozását, munkakörét, pályáját, ámde arravalóságát igazolnia kell. Ez már az iskolában történik, akár elméleti, akár gyakorlati tekintetben. Ha az egyén minden osztályban vagy tanfolyamban megfelelt a követelményeknek, joga van a felsőbb iskolázáshoz, a tudományos kiműveltetéshez. Mindenkor tehát csakis képességei döntenek. Sőt az egyén e joga bizonyos korig még akkor sem szűnik meg, ha egyszer már választott pályát. Mert ha utóbb, ipari vagy egyéb gyakorlati foglalkozása mellett hajlamot érez a további kiművelésre: ez szabadságában és módjában áll.

A mondottakból önként következik, hogy a pályaválasztásnál a szülői hatalomnak korántsem jut az a szerepe, melylyel a régi rendszerben dicsekedhetett. Éppen a régi államban dívott viszonyok példázzák, hogy a szülők igen ritka esetben számoltak gyermekük tehetségével és hajlandóságával, igen gyakran csak a hiúság dolgozott bennük s a gyermeket olyan pályára

nevelték, melyen boldogulnia lehetetlen volt. Mint-hogy az anyagi eszközöket ők bocsátották a fiú rendelkezésére, ez legtöbb esetben nem is ellenkezhetett a szülők akaratával, a mi különben alig is juthatott eszébe, mert kicsi korától kezdve hozzászoktatták ahhoz a gondolathoz, hogy ez vagy az legyen belőle. A régi társadalmak sűrűn is termelték a pályatévész-tett embert. Voltak szülők, a kik anyagilag tönkretet-ték magukat, csak azért, hogy magasabb társadalmi állásba juttathassák gyermeküket, a kiknek pedig a magasabb pályához nem volt kellő értelmük és képessé-gük. Másfelől pedig sok tehetség elkallódott, veszendőbe ment a társadalomra nézve, mert vagy félreismerték a saját környezetében, vagy pedig hiányoztak eszközei, hogy tanulmányokat végezessen.

Az új államban a szülői beavatkozás, a szülői befolyás mindössze arra szorítkozhatik, hogy ser-kentse az ifjúban a becsvágyat, hogy kitartásra buz-dítsa, szóval, hogy lelki-érzelmi világára hasson. A szülő megmarad lelki hatalomnak, de tényleges hatalma nincsen többé. Az ifjú gazdasági és jogi viszonyban csupán az állammal lehet. A család erkölcsi, érzelmi és vérbeli kapcsolat csupán.

Nem szabad hinnünk azt, hogy egyedül a szülő képes fölnevelni gyermekét. Az igazság az, hogy csak a legkevesebb szülő képes erre. Csak arra kell gon-dolnunk, hogy minő erkölcsi és értelmi színvonalon áll a nagy sokaság s belátjuk rögtön, hogy a legtöbb gyermekre nézve határozott veszedelem a családi ne-velés és családi környezet. Az új állam azonban az ő fiatal polgárát oltalmazza és óvja, ha kell — még a család ellenében is. Az olyan családtól, a hol erkölcs-telen élet folyik, az állam elveszi a gyermeket és egészen maga neveli, szóval: az állami beavatkozás

rögtön érvényesül ott, a hol az egyéni erő elégtelennek találtatik. Másrészt a szülő is megkívánhatja az államtól, hogy a gyermeket internatusba vegye föl, tehát a szülő önként is lemondhat arról, hogy a gyermeket — annak elfoglaltsági idején túl — maga mellett lássa. A hol a szülők erkölcsi élete ellen kifogás nincsen, ott a gyermek a tanulás idején túl a családi körben él, ott étkezik és ott alszik. Mihelyt azonban az állam azt találja, hogy a szülői befolyás káros hatással van a gyermekekre, érvényesíti jogát s a fiút internálja.

6. A BÍRÓSÁGI INTÉZMÉNY. A bírósági intézménynek az új államrendszerben még nagyobb a jelentősége, sokoldalúbb a működése, mint a régi államban. Míg emitt a bíróság jobbra egyén és egyén összeütközésében döntött, tehát magánjogi perekben, az új államban gyakoribbak azok az esetek, hogy a bíróságnak egyén és hatóság pörében kell ítélnie, mert hiszen tudvalevő dolog, hogy a régi rendszerben folytatott magánjogi perek a közös gazdálkodás mellett lehetetlenekké válnak. A bírói hatalomnak a lehető legfüggetlenebbnek kell lennie, hogy valóban garantiája lehessen az egyéni szabadság megbecsülésének, az egyéni jogkör tiszteletben tartásának.

A bírói szervezetet akképpen kell megalkotni, hogy a kormányhatalom a bíróságot saját politikai céljaira soha föl ne használhassa s ítéletére befolyást ne gyakorolhasson. E végből még az előléptetés rendje is alaptörvényben szabályozandó s pontosan meghatározandó az időtartam, meddig kell a bírónak egy fokozatban szolgálnia, míg magasabba léphet elő. Ez által elejét vehetni annak, hogy a kormányhatalom valamely bíróra a gyorsabb előléptetés ígéretével szelíd nyomást gyakorolhasson. Nem hivatalos személy ezt úgysem teheti,

mert a megvesztegetést kizárja maga a rendszer. A bíró így alulról-felülről egyaránt hozzáférhetetlenné válik.

A bíróságok az új államban ötfélék: szakbíróságok, közigazgatási-, polgári-, büntető- és sajtóbíróságok.

A szakbíróságok köre a munkamegosztás állami szervezettségénél fogva nagyon kiterjedt és változatos. Ilyen bíróságok a régi államban is működtek s új szervezetük hasonlít is a régihez. Ilyen bíróságok például a sajtó-, iskola-, munka-bíróság. Ezek választás útján szervezettek bizonyos időre, kisebb fegyelmi ügyekben döntenek, a milyenek például: hanyagság, kötelességmulasztás, engedetlenség, anyagnak vagy eszköznek szándékos rongálása, békétlen, durva, kihívó viselkedés s hasonló apróbb vétségek. Ha a munkás és munkafelügyelő vagy munkavezető között komoly összeütközés támad, például: ha a munkás megtagadja a munkában való részvételt, vagy ha a munkavezető hatáskörén túlmegy, visszaélésekre ragadtatja magát: ily esetek a közigazgatási bíróság elé tartoznak. Ez a bíróság van ugyanis arra hivatva, hogy ítéljen minden, egyén és h a t ó s á g között fölmerülő s a szakbíróság körén túl eső komoly bonyodalmakban. A közigazgatási bíróságok jelentősége és fontossága nyilvánvaló. Főképpen az ő hivatásuk és feladatuk, hogy az egyéni szabadságot a hatalom minden túlkapása ellen meg védelmezzék, ítéletükben mindig csak az általános állami érdek vezetheti őket s ez szigorú pártatlanságot követel.

A tárgyaláson az egyén képviseltetheti magát, éppen úgy, mint annakelőtte a régi államban. Választhat ügyvédet tetszése szerint a bíróság székhelyén, természetesen azok közül, a kik munkával túlhalmozva nincsenek. A fél elmegy az ügyvédi kamarának fiókjába, a hol előmutatjuk azon ügyvédek lajstromát, a kik közül

szabadon választhat. Az ügyvédek munkarendjét és mukakötelezettségét külön törvény szabályozza, úgy hogy sem túlterhelés, sem henyélés nem lehetséges.

A hatóságot az államügyész képviseli.

Egyén és egyén összeütközése esetén a polgári bíróságokat illeti meg a döntés. E bíróság előtt mind a két felet ügyvéd képviseli, a kit felperes és alperes szabadon választ, a fönt említett módon.

A büntető-bíróság ugyanazt a tevékenységet fejt ki, mint a régi államban.

A s a j t ó b í r ó s á g o t már említettük. A független sajtóbíróság őre a gondolat szabadságának. Ha valamely újságközleményt a hatóság vagy a kormány sérelmesnek talál, az illető lap ellen megteszi a följelentést. Az ügy a sajtóbíróság elé kerül. Magánemberek is tehetnek hasonló följelentést. Fölebbezésnek helye nincsen s az elítélt csak semmiségi panaszszal élhet.

A közigazgatási-, polgári- és büntető bíróságnak van középső és felső fóruma.

XLIV. AZ EGYENLŐSÉG.

I. AZ EGYÉN MINT HASZONÉLVEZŐ. A közös gazdaság rendszere nem ismer sem születési előjogokat (a fejedelmi öröklést kivéve, valahol monarchiáról van szó), sem magántulajdont. Ez utóbbi minden téren és minden irányban megszűnik, a szükségleti és kényelmi cikkek csupán fogyasztásra, használatra és élvezetre járnak ki az összes egyéneknek. Minden tárgy csakis arra a célra használható föl, a melyre kiadatott s csakis az által, a kit megillet. Az általános fogyasztásnak egyetlen korlátja van: a mennyiség, a mely rendelkezésre áll a közönségnek, noha már egy előbbi fejezetben utaltunk arra, hogy a termelésnek a szükséglethez kell igazodnia, vagyis a termelés igazgatásának oda kell törekednie, hogy minden fölmerülő szükséglet kielégítést nyerhessen.

A haszonélvezethez mindenkinek egyenlő joga van. Az egyén tehát megszerezhet mindent, a mi az életet széppé és kellemessé teszi. Része lehet minden jóban és kényelemben, munkájának, szolgáltatásának mértéke szerint. A mit a régi államban csak pénzen szerezhettek, tehát olyan eszközzel, mely csak a kiváltságosoknak állott rendelkezésére, azt megszerezheti az új államban munkaerejével, a melylyel normális esetben

mindig rendelkezik. Sőt módjában van az egyénnek, hogy munkaerejét fejleszse és mind értékesebbé tegye, mert a nevelés, oktatás, szellemi művelődés mindenkire nézve egyaránt hozzáférhető.

2. KIVÁLTSÁGOS EGYÉNEK. Minden munka elbírálásának egyenlő a mértéke, a miből szükségképpen következik, hogy mindennemű munkának más-más a jutalmazása. Mert ugyanazzal a mértékkel mérvén, itt többet, amott kevesebbet vagyunk kénytelenek megállapítani. Az egyének azonban egyenlő szabadsággal versenyeznek, sőt csakis ez a verseny mondható igazán szabadnak, minthogy anyagi tekintetek nem korlátozzák. Minden erő kifejtés és vetélkedés szabad, mert minden egyénnek van módja és eszköze arra, hogy képességeit neki tetsző irányban fejleszse és gyarapítsa. Érdemén felül semmit, érdeme által mindent megnyerhet az egyén.

A természet kiváltságosai, a kik nagy értékekkel ajándékozzák meg a társadalmat, kiváltságos szolgáltatásuk fejében kiváltságos jutalomban is részesülnek. Kiváltságok tehát az új államban is vannak, azzal a különbséggel, hogy ezek többé nem osztály-kiváltságok, mint voltak a régi államban, hanem pusztán az egyéni érdem jogos szerzeményei. Az új társadalom elismeri, szentesíti a természeti kiváltságot, a mi egyben demokrata és aristokrata elv. Demokrata, a mennyiben származására, családjára való tekintet nélkül mindenki juthat kiváltságos helyzetbe, ritka, értékes szolgáltatások révén, aristokrata az elv, a mennyiben a kiváltságot kiemeli, az értékesebb egyéniséget megkülönböztetendőnek tekinti.

A kitüntetés, kiemelés, megkülönböztetés egyedül a közszellem, közerkölcs, közjólét gyarapítása körül szerzett érdemek és kitűnő szolgálatok árán érhető el.

Magántulajdon mellett gazdálkodó társadalomban pénzzel is lehet kitűnő érdemet szerezni, mert ott a pénz is tehet nagy, bárha csak közvetett szolgálatot. Az új államban azonban csakis az egyéni jelesség tarthat számot különös elismerésre. Valamely jelentékeny fölfedezés, találmány, tervezet, eszme, a mely előmozdítja a javak előállítását, könnyíti a közmunkát, növeli a társadalom erkölcsi tőkét, szellemi kincseit: föltétlenül megkülönböztetést szerez gazdájának. Ez pedig kifejezést nyer az illető erkölcsi és anyagi emelkedésében. Minden, kötelességen felül teljesített munka számot tarthat a külön jutalmazásra, az erkölcsi elismerésre, mely állhat kitüntetésben, érdemjelben vagy egyéb kiváltságban, melynél fogva például az illető munkás a megszabott életkor betöltése előtt szabadul föl a közmunka alól.

Ha nem vennők tekintetbe az egyes munkák között fenforgó különbséget, eleve bontó eszmét oltanánk a társadalomba. Nincs hatalmasabb robbantó elem, mint egy-egy osztálynak vagy rétegnek vagy csak csoportnak is az a tudata, hogy vele igazságtalanság történt. Minthogy a társadalom ellenszolgáltatásait szolgáltatások fejében adja, az egyenlőség és igazságosság elve egyaránt megköveteli, hogy különböző értékű szolgáltatásokért különböző értékű ellenszolgáltatás járjon. A lépcsőzetes, fokozatos értékelés tehát a dolog természetében rejlik, ezért keresendő és fenntartandó. Favágó vagy libapásztor, napszámos és utcazaseprő nélkülözhetetlen munkát végeznek ugyan, de foglalkozásuk és felelőségük a közjólét emelésére nézve nem igényel annyi megerőltetést, körültekintést, kézbeli ügyességet vagy észbeli föltűnést, mint egy műiparos vagy tanár munkája. A másolás értéke sem ér föl az eredeti mű megalkotásával. Az

egyenlőség elve tökéletesen keresztülvitetik azzal, hogy a magasabb polczra való emelkedéshez egyenlő joga van mindenkinek. Minden ember tanulhat, művelődhetik, elsajátíthatja mindazt a tudást és ügyességet, melynek révén magának kedvezőbb, tekintélyesebb helyzetet teremthet, de nem érhet el semmit tunyasággal, közömbösséggel, hanyagsággal, nem léphet soha egy sorba azokkal, a kik a közt jobban és hasznosabban szolgálják. Minden munkát egyenlően jutalmazni a legnagyobb egyenlőtlenység volna, mely igen hamar anarchiára vezetne. Ilyen szervezés mellett csakugyan vége lenne minden iniciatívának, kísérletezésnek, becsvágynak s beválnék az orthodox nemzetgazdák ama jóslata, hogy a haladás csirájában megfojtatnék. Ez a rendszer új osztályuralmat teremtene: a középszerűek uralmát a tehetségesek fölött, az egyéni törekvés, egyéni érték ismét csak nem juthatna jogához.

A rangfokozat tehát a teljesített munka, illetőleg szolgálmány különböző értékének felel meg s ahhoz igazodik. Ama foglalkozási ágak, melyek nagyobb ügyességet, értelmet, kitartóbb szorgalmat, odaadást követelnek, nemkülönben ama szolgálmányok, a melyek magasabb értelmiséget, képzettséget, szakismeretet s gyakorlatot föltételeznek: magasabb fokot biztosítanak a ranglétrán, több kényelmet s finomabb életmódot engednek, mint az alsóbbrendű munkák.

A középiskolai tanár mindenesetre kényelmesebb ellátásra tarthat igényt, mint a kovácslegény. Mindaketőre egyformán szüksége van az államnak, de a tanár szolgáltatása nagyobb hatású, több tanulmányt, vesződséget kíván. Másfelől azonban a kovácsok sorában az ügyes, szorgalmas, anyaggal-idővel okosan takarékoskodó munkás többre érdemes, mint az, a ki csak kény-

szerből jól-rosszul végzi el dolgát. A rendszer nemhogy megfojtaná az egyéniséget s tagadná az egyénben rejlő értéket: ellenkezőleg, annyira számbaveszi az egyéni képességet, hogy ez magábanvéve elegendő, hogy bármely foglalkozási ágban magasra emelje az embert. Beállhat tehát az az eset, hogy egy kovács magasabb rangba kerül egy bizonyos tanárnál, éppen egyéni kiválóságánál fogva. Mert ha általánosságban szemlélve a helyzetet, a tanárok előkelőbb rend is a társadalomban, mégis egy kitűnő kovács többet szolgáltat, több hasznot hajt a közösségnek, mint egy gyöngye tanár s így föltétlenül jobbat érdemel is.

Ez kapcsolatban áll a kérdésnek másik oldalával, mely szerint a hanyag, gondatlan munka, az anyagnak, időnek haszontalan pocsékolása büntetendő cselekmény, mely első sorban is azzal fenytetik, hogy az illető hatósági úton megfosztatik bizonyos kényelmektől. Egy bizonyos foglalkozási ág tehát nem alkot zárt rendet, kasztot, melynek tagjai egy másik ággal szemben teljesen egyenlő helyzetben vannak. Ellenkezőleg. A foglalkozási ág csak egész általánosságban határozza meg az egyén tartását és állását. Az egyén ez általánosságon fölül emelkedhetik vagy az alá süllyedhet.

Az egyenlőség elve tehát csorbítatlanul érvényesül az új államban. Egyenlő társadalmi helyzetet csak egyenlő értékű szolgáltatások révén lehet elérni. Az egyén mindig a köznek szolgál, a közt a szó teljes értelmében fogva föl. Szabadalmak tehát nincsenek. Minden találmány azonnal átmege a köz tulajdonába, sőt mi több, az egyén — mint az állam munkása — mindent csakis a köznek, a köz számára alkot, de megfelelő ellenszolgáltatás fejében. Nem kell találmányával üzérkednie, nem lehet azzal nyereszkednie, de költenie sem

kell rá, koplalnia, nyomorognia sem kell, csak azért, hogy megvalósíthassa, a mi elméjét izgatja.

Az egyenlőségi elvből szükségképpen következik, hogy ha a magas állású hivatalnok fiának csakis napszámos-munkára van képessége, akkor ezt a munkát kell végeznie, csakúgy, mintha utczaseprőnek volna tehetségtelen fia. Viszont azonban nem fordulhat elő, hogy tudományos vagy művészi pályára hivatott tehetség elcsenevészsen, elpusztuljon csakis azért, mert nem volt pénze a maga kiművelésére. Merőben gazdasági szempontból sem tűrheti meg a társadalom, hogy jóra való emberanyag pocsékra menjen, mert ez nagy, szinte pótolhatatlan erővesztése a közösségnek. Az új állam. tehát józanul gazdálkodik erő- és értékpazarlás nélkül.

Az egyenlőség elvéből következik, hogy az új társadalom nem ural senkit, a fejedelmen kívül. Az alsórendű munkákat végző állampolgár rangban ugyan alábbvaló, mint az állam valamelyik minisztere, emberi méltóságra nézve azonban teljes egyenlőség áll fenn kettejük között. Az a gögös lenézés, félvállról való érintkezés, mely megszegyenítő, megalázó bélyegét nyomta rá a régi társadalomra, nem érvényesíthető, nem tűrhető az öntudatra ébredt közösségben. Sem a közszolgálatot teljesítő hivatalnoki hierarchiában dívott szolgalelkűség és zsarnokoskodás, sem a közönséggel szemben követett becsmérő viselkedés, melyet a nép kenyeren élősködő, alsórendű, tehetségtelen hivatalnok is megengedett volt magának: nem találhat helyet az új állami szervezetben. Elpusztul az a hazug demokratizmus, mely fölfelé törekvésében meg tudott hunyászkodni, lefelé azonban gögös viselkedésben fajult el; kipusztul a politikai képmutatás, mely tapasztalható volt minden választáson, a hol a jelölt nyájas szóval, mézes ígérettel kenyerezett le minden szavazót, míg a

választás után, megbízó levelével a zsebében, még az útjából is kitért azoknak, kiktől mandátumát nyerte.

3. LÉTMINIMUM ÉS LÉTMAXIMUM. Az az alapelv, hogy egyenlő társadalmi helyzet és jólét csakis egyenlő értékű szolgáltatások révén nyerhető el: a gyakorlatban látszólag mintha módosulna. Minthogy ugyanis az új állam összes munkásai szolgáltatásuk értéke szerint különböző fokú ellátási osztályokba sorakoznak: első tekintetre úgy tűnik föl, mintha a nők, a kik szintén részt vesznek az állami közmunkában, sohasem juthatnak igazság szerint oly magas fokra, mint a férfi, annál kevésbé, mert, mint később részletesen ki fogjuk fejteni: az új államban a nő csak azokra a foglalkozásokra bocsájtatik, a melyekben a férfi csak gyarló munkát tudna végezni. Szigorúan következik ez egy alapelvből, melyet már kifejtettünk, hogy tudniillik minden egyén csak olyan munkára fogható, melyre szervezete és tehetsége utalja és képesíti. Ezt az elvet kell szem előtt tartanunk akkor is, a mikor megjelöljük a női nem tevékenységi körét az új állam munkamegosztásában. Minthogy a nő egészsége, jóléte és testi épségétől függ az egész új nemzedék testi-lelki állapota, az új állam szigorúan elzárja a nőt minden olyan tevékenységtől, mely anyaságára hátrányos befolyást gyakorolhatna. Minthogy a nő helyzetével a családról szóló fejezetben bőven foglalkozunk, itt e kérdést nem is feszegetjük tovább s csupán arra utalunk, hogy a társadalmi munkamegosztásban külön-külön tevékenység jut a férfinak és a nőnek s e két tevékenység — éppen ellentétes természeténél fogva összevág és kiegészíti egymást. Igaz, hogy a nő a köztermelésben látszólag sokkal kevesebbet végez, mindamelllett a két nem értékszolgáltatása a társadalmi haladásra és boldogulásra nézve teljesen

egyenlő, mert egyformán szükséges és egyformán pótolhatatlan mindakettő. Szerepüket férfi és nő föl nem cserélhetik, mert szervezetük jelöli ki föladataikat. Ha a nőnem részvételét a társadalmi munkában kevesebbre becsülnők, mint a férfinemét: azt az elvet jut-tatnánk érvényre, hogy az emberi faj boldogulásához a férfinép szükségesebb, mint a nőnem, a mi nyilvánvaló tévedés.

Férfi és nő más-más, de a társadalomra nézve egyenlő értékű szolgáltatást nyújtanak s munkájuk így ítélendő meg. Ez a nő teljes egyenjogúsítása, illetve egyenjogúságának teljes elismerése.

Mondottuk, hogy férfi és nő szolgáltatásuk értéke szerint bizonyos ellátási csoportba tartoznak. Hány ilyen ellátási csoport van az új államban, attól függ, hogy több vagy kevesebb pedanteriával akarjuk-e a differentiókat megállapítani. Igazán fontos csupán a minimumnak és a maximumnak megállapítása.

A minimum ugyanis azon ellátás, mely a legszerényebb szolgáltatásnak felel meg s mely alá a leggyöngébb, legalantasabb munkás rendes életmódja sem süllyedhet. A minimumból elvonni valamit csak rendkívüli esetben lehet, például büntetésképpen. A magános embernek (férfinak vagy nőnek) járó létminimum tartalma a következő: Egészséges, tiszta, világos, bútorozott szoba, melynek berendezése fűtésen és világításon kívül magában foglal mindent, a mi a civilisált ember szükségletét teszi s melynek szellőztetését, tisztántartását, éppen úgy, mint lakójának kiszolgálását, külön hivatalos személyzet teljesíti. Élelem tekintetében a szokásos étkezési időkben és a szokásos és választékos étlap szerint annyi, a mennyit szervezete — az ő felfogása szerint — megkíván. Fehérneműből és felsőruhából annyi, hogy mindig tisztán és csino-

san járhasson. Szabad idejében: olvasótermek, könyvtárak, zene- és játéktermek, társalgók látogatása, könyvek kikölcsönzése, közúti forgalmi eszközök korlátlan használata, hangversenyek, felolvasások, szinelőadások meghallgatása, közfürdők, uszodák, tornahelyek és jégpályák igénybevétele: a rendes szabadidőn kívül minden esztendőben bizonyos szabadságidő, melyet az illető magaválasztotta tartózkodási helyen tölthet el.

E minimumtól a létmaximumig nagy változatosságot mutat a ranglépcső. A létmaximum megilleti az államhatalom legfelső embereit s azon állampolgárokat, a kik rendkívüli szolgálatokat tesznek a köznek, akár mint feltalálók, akár mint tudósok, akár mint művészek vagy hadvezérek. A létmaximum magában foglalja mindazt a jólétet és kényelmet, a mit a nemzeti köztermelés nyújthat s a mi a köz sérelme és károsodása nélkül juttatható az egyénnek, természetesen mindenkor csak a fönnálló törvények keretében. Például: a kormányelnököt, a kinek külön kis palotája van, jóval több hivatalos személy szolgálja ki, mint a létminimumos polgárt. Fényes termei, műtárgyai, szőnyegei nagy gondozásra szorulnak, hivatalos estélyei nagy kiszolgáló-személyzetet vesznek igénybe. Ámde privátcselédje a kormányelnöknek sincsen, de nem is lehet. A kiszolgáló személyzettel éppen olyan viszonyban van, mint a létminimumos lakatos. Őt is, mint ezt, hivatalból szolgálják ki az odarendelt személyek, a nélkül, hogy ebből olyan viszony fejlődhetnék ki, mint a milyen dívott a régi államban úr és szolga között. Művészeti ritkaság nem juthat még az állam létmaximumos tagjainak sem, mert annak csakis a múzeumban van helye. Ellenben igényt tarthatnak a kormányelnök, a miniszterek s a velük egy rangban állók, hogy a leg-

finomabb élelem és csemege, a legritkább vad nekik táltassék föl.

A létminimum és létmaximum között tömérdek lehet a fokozat, melyeknek mindegyike más-más társadalmi állásnak és foglalkozásnak felel meg. Ez az osztályozás a természetet követi. Hogy a lakatost az új államban más életmód illeti meg, mint a középiskolai tanárt: ez nemcsak azért helyes, mert szolgáltatásuk különböző értéket képvisel, hanem azért is, mert bizonyos, hogy a lakatosnak — általában — meg sem felelne a tanár életmódja. A foglalkozásban — kivált az új állami rend mellett, a mely a szabad pályaválasztás elvét valósítja meg — igazán a karakter és hajlam tükröződik. Nyersebb természeteknek hiába nyújtana az új állam finomabb életmódot, nem azt adná meg nekik, a mire szükségük van, mert hiszen azok a finom, mesterkéltebb ellátásban nem találnának kielégítést.

Egy-egy foglalkozás, munkaág vagy pálya azonban nem kalitka, melyből az illető, ha egyszer belekerült, egész életén keresztül sem szabadulhat. Az egyéni fejlődésnek itt sem lehet gátat vetni s ennek szolgál a differenciálás egy-egy foglalkozás körén belül is. Ha ugyanis valaki bizonyos időn keresztül (például tíz év) pontosan és híven teljesítette kötelességét, ez időszak lejártá után magasabb rangosztályba lép át. ha pedig a maga foglalkozási körében kitűnő és becses szolgálatokat tesz, emelkedhetik olyan rangosztályba is, mely sokkal magasabb, mint a melyen az ő foglalkozási köre állott.

4. OSZTÁLYKÜLÖNBESÉG Az új állam demokrata és aristokrata szervezet egyúttal. Megvalósítja azt, a mi a két szélsőségben helyes és üdvös, a mi bennük nem osztály-fölfogás, nem kicsinyes osztály-követelés. Van szabadság és egyenlőség, de törvény, sőt éppen a sza-

badság és egyenlőség elvénél fogva törvény a kiválóság érvényesülése, a tehetségek túlsúlya.

Osztályok kialakulását fölötté megnehezíti az új berendezkedés, melynek egyik legfőbb előnye éppen ebben rejlik. Osztályok kifejeződése csak ott lehetséges, a hol a család gazdasági egység és erőforrás. A tőkés és birtokososztály nem keletkezhetik vala magántulajdon és örökösödési jog nélkül. Az új államban azonban a családnak sem politikai joga, sem gazdasági hatalma nincsen. Az új szervezet kiveszi a család méregfogát. Az új államban a család csak vérbeli kötelék, erkölcsi egység, érzelmi kapcsolat, szívbeli viszony, de nem érdekközösség többé, nem állam többé az államban. Mint érzelmi kapcsolat azonban minden valószínűség szerint erkölcsösebb, szorosabb, eszményibb, mint volt a régi társadalomban, mert a házasságkötésnek nincsenek többé anyagi okai és indítékai.

Könnyű belátni, hogy ama családban, mely esetleg egy minisztert és egy utczaseprőt számíthat tagjai közé, a szűkkörű osztály-felfogásnak háttérbe kell szorulnia. Egy és ugyanazon család tagjai az új államban különböző foglalkozásban, munkakörben dolgoznak, különböző rangban vannak; ez szinte általános szabály, ha tekintetbe vesszük, a mire a tapasztalás tanít, hogy egy apának és egy anyának fiai rendesen igen különböző természetűek és tehetségűek. Tudjuk azonban azt is, hogy a családi érzés erősebb, mint az osztályézés, természetesebb és mélyebb s így hozzá fog járulni ahhoz, hogy a régi társadalom kicsinyes, alá való osztály-göge minél inkább gyöngüljön. Teljes kiirtásáról szó sem lehet. A mit sűrűn látunk, hogy fiúk megtagadják anyjukat-apjukat, a mikor magasabb társadalmi osztályba jutnak, ez megtörténhetik az új államban is, de ezért nem az új szervezetet kell

felelősségre vonni, hanem magát az emberi természetet, melyet reformálni sohasem leszünk képesek.

Ha vannak is tehát különböző osztályok az új államban: ezek teljesen elütnek a régiektől. Meg nem merevülhetnek, mert hiányzik belőlük az örökösödési elv összeforrasztó és megmerevítő ereje. Ezeket az osztályokat nem családok teszik, a melyek öröklik és örökbehagyják a kiváltságokat, hanem egyének, a kik a társadalomnak legkülönbözőbb zugaiból kerültek kiváltságos tehetségük vagy szolgáltatásuk révén egy, úgynevezett kiváltságos osztályba. Még ha volna is bennük hajlandóság az osztály-gőgre, e gőgnek magva szakad velük, át nem örökíthetik, át nem származtathatják.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

TÁRSADALMI- ÉS MAGÁNÉLET.

XLV. AZ ÚJ TÁRSADALOM ÉLETMÓDJA.

Az új társadalom életmódja mindenekelőtt abban különbözik a régitől, hogy lehetőleg gátat vet minden oly nemű egyéni eljárásnak, mely káros befolyással van az illető testi vagy lelki állapotára s így közvetve az egész társadalom boldogulására. Tagadhatatlan, hogy ekként az egyéni élet nyilvánosabb és szigorúbb ellenőrzés alatt áll, mint állott a régi államban, de ezen ellenőrzés hátrányát vagy terhét nem érzi az egyén mindaddig, a míg olyat nem követ vagy mulaszt el, a minek elkövetése vagy elmulasztása károsná válhatik a közre nézve. A magánélet átalakul az új államban s a mit itt magánéletnek nevezünk, nem fűdi többé a régi valóságot és a régi fogalmat. Minthogy köz és egyén között a viszony szorosabbá, hogy ne mondjuk soknéműbbé, bonyolultabbá vált, másfelől annál egyszerűbbé vált a viszony egyén és egyén között. Eltűntek mindenekelőtt azok a kapcsolatok és relatiók, melyeknek föltételei a magántulajdon intézményében rejlettek. Az új társadalomban B. nem ajándékozhat X-nek egy háts lovát s X. nem viszonzhatja az ajándékot egy finom nyereggel. Abból, a mit B. használ az új államban, a mit tehát az övének mond (ezt sem a szó régi értelmében), el nem ajándékozhat, be nem

cserélhet semmit. Egyén és egyén viszonya tehát teljesen kivetkőzik anyagi jellegéből s merőben személyi és lelki viszonyná válik. B. vendégséget nem adhat ugyan, de vacsorálhat, ebédelhet, találkozhatik, együtt lehet barátjaival, ismerőseivel, meghívhatja őket társaskörébe vagy lakására s kirándulhat velük együtt. B. és X. lehetnek egymás vendégei is, de nem a szó régi értelmében.

Az átalakulás tehát két irányban változtatta meg jelentékenyen a társadalom életmódját. Megszüntette egyén és egyén viszonyában az anyagiasságot és pótlólag lép föl minden olyan esetben, a hol az egyéni tevékenység hiányosnak vagy éppen vétségesnek mutatkozik önnönmagára nézve.

A régi államban az egyén testi-lelki épségét úgy tette kockára, a mint akarta. Dorbézolhatott hajnalig vagy azontúl is, leihatta magát, ha kedve úgy tartotta. Említettük már, hogy az állam semmit sem enged meg az egyénnek, a mi ennek testi épségére káros hatással van s ebben rejlik a közegészségügyi igazgatás alapelve. Szeszkes italokból minden egyénnek csak annyi juthat, a mennyi semmiesetre sem válhatik egészségének kárára. A nemi kicsapongások ellenében az állam már nehezebben védekezhetik, mert hiszen itt az objectumokat nem tarthatja zár alatt. De itt is föl lép s két eszközzel küzd: a közegészségügyi igazgatással és a nevelés-oktatás rendszerével. A közegészségügyi igazgatás mellett, ha a kicsapongásnak nem lehet is elejét venni: lehetetlenné válik a bajok eltitkolása, mely szintén egyik mérgező forrása volt a régi társadalomnak. Az új állam egyrészt kötelezővé teszi az orvosi vizsgálatot, melynek minden egyén sűrűn alá van vetve, másrészt büntetéssel sújtja mindazokat, a kik az orvost félrevezetik, a

vizsgálat alól ravaszul kibújnak, hogy bajukat eltitkolhassák. Ez nem új elv, csak az alkalmazása lön általános; a régi államban sem volt ismeretlen, ámde csak a katonaságnál volt érvényben. A régi államban egy egészségügyi intézkedés járt csak általános kötelezettséggel: a himlőoltás.

Míg azonban az állam egyrésztől szigorúan megszabja az egyén korlátait, másfelől mindent megtesz az egyéni erő növesztésére.

Valamint az új állam nem veti el a réginek politikai kereteit, hanem ellenkezőleg kitölti azokat, az új társadalom is fölhasználja a régi társadalmi berendezés formáit és kereteit s azok segítségével a közös gazdaságbeli háztartásnak legtöbb föladata minden komolyabb nehézség nélkül megoldható.

1. ÉLELMEZÉS. Az egész élelmezés egyszerűen a régi társadalomban is virágzott vendéglő-rendszer alkalmazásával nyerhet elintézést. Városban, faluhelyen, gyártelepen annyi étkező állíttatik föl, hogy minden időben ki lehessen elégíteni a népesség igényeit. A mint kiszolgálták azelőtt a fizető vendéget, kisebb-nagyobb kényelemmel, több-kevesebb díszszel berendezett szobákban vagy termekben, azonképpen történik az új államban is az egész lakosság kiszolgálása különböző állami étkezőkben, melyek csakis jó élelmet, hamisítatlan italt szolgáltatnak. Bármennyire kerülendő is a pazarlás és pocsékolás, mégis minden egyént megillet annyi élelem, a mennyi szükséges ahhoz, hogy jóllakják, tekintet nélkül arra, hogy ez a mennyiség valamivel több vagy kevesebb, ízletes, változatos ellátásról az illető étkező hivatalnoki személyzete köteles gondoskodni. Minden étkező főhivatalnoka (gazdája) hivatalból kapja meg a jegyzéket azokról a személyekről, a kik az ő kezelése alatt álló étkezőben nyerik ellá-

tásukat. Kezeléséről kimutatásokat tartozik vezetni, melyek természetesen hivatalos ellenőrzés alá esnek.

Magánháztartásnak, kiváltképpen magánkonyhá-
nak csak kivételesen adatik hely. A közönség lakomá-
ját közös asztalnál vagy külön asztalnál költi el, vagy
különös esetekben a lakására hordatja. A kiszolgáló-
és konyhai személyzet hivatalból, kötelességszerűen
végzi a dolgát, mint állami alkalmazott. Nem végez
szolgai, megalázó dolgot, de nincs módja abban, hogy
dús borraivalók reményében alázatosan hajlongjon s
csúszszék-mászzék az egyik vendég előtt s elhanya-
golja vagy éppen lenézzé a másikat.

Az országszerte szokásos étkezési idő szerint a
főebéden kívül is mindenkinek jut kellő ellátás a nap
többi szakában is, úgy, hogy élelem vagy frissítő italok
szüke miatt soha senki sem panaszkodhassék. Szesz-
es italok ellenben mennél kisebb mennyiségben szolgál-
tatnak ki s ezekre nézve kiválóképpen érvényesülnie
kell annak az elvnek, mely szerint az egyén járandó-
sága át nem ruházható másra.

Az állami étkezők szükségleteiket a hivatalos jegy-
zék alapján részben az állattenyésztő telepekről, rész-
ben pedig a közraktárhoz közvetlenül szerzik be.
(A közraktárhoz alább szólunk.)

2. LAKÁS. A lakásviszonyok igen érthető módon
gyökeres változáson mentek keresztül. Az építkezés el-
vesztette magánjellegét s nem szolgál többé az üzérkedés-
nek, ennél fogva minden lakásra nézve első sorban is a
közegészségügyi követelmények jönnek tekintetbe, oly-
annyira, hogy a legszerényebb lakásnak is tökéletesen
meg kell felelnie a legszigorúbb közegészségügyi
tekinteteknek. E részben tehát nem lehet külön-
ség miniszter és fahordó lakása között. Tisztaság,
szárazság, világosság dolgában a legszűkebb lakás sem

tehet kivételt. A dohos pinczelakások, a fülledt padlás-szobák, a fojtó műhelyek eltűnnek, anachronismussá válnak. Az új állam polgára rémes dajkamesének tartja ama XIX. századbeli regényeket, melyek pinczezugokat írnak le, a hol nyolczan-tízen szorultak össze éjszakára, férfiak és nők vegyest. Szánakozón mosolyog azon a barbár időn, mely túrte, hogy az ember együtt háljon a barmával, a mi még a művelt államok parasztnépe között sem volt ritka jelenség. Palotákkal kevesen rendelkeznek, de mindenki megtalálja egészséges, kellemes otthonát. A hatóság a meglévő épületek kellő átalakítása mellett gondoskodik új épületekről, melyekben világos, szellős, tágas szobák állanak a lakók rendelkezésére. Fűtés, világítás, vízvezeték és a kényelem bizonyos foka természetes járuléka minden lakószobának s e részben az új állam fölhasználja a modern technika vívmányait, például a légfűtést és a villamos világítást. Minden szobának megvan azonkívül a maga kellő berendezése és teljes felszerelése, melynek rendben tartásáért az illető megbízott személyzet felelős, kivéve természetesen az elemi csapások, baleset vagy előre nem látott véletlen okozta károkat.

A lakások különbözők, a szerint, a mint legényemberek, magános nők vagy két, három, négy s többtagú családok számára készültek. Az önálló munkás, akár férfi, akár nő, tetszése szerint választhatja lakását. Lakhatik magányosan, vagy a szülőkkel, de sem az egyikre, sem a másikra nem kényszeríthető. Ez merőben az ő egyéni dolga, a melybe nem szólhat bele senki. A családi lakások terjedelmét, nagyságát, berendezését és beosztását illetőleg a család létszáma valamint társadalmi állása a döntő körülmény

Az e könyvben mondottakból önként következik, hogy a lakások kiállításuk és berendezésük szerint

különböző minőségűek, ha a különbség nem is oly szembeszökő, mint volt a régi társadalomban.

Az egyenlőségről szóló fejezetben utaltunk már a különbségre, mely a különböző rendű és foglalkozású emberek életmódja között fennáll, sőt megállapítottuk azt a minimumot is, mely lakás tekintetében a társadalom legszerényebb tagját is megilleti. Könnyű elképzelni, miben állhatnak a különbségek a minimumtól fölfelé a maximumig, melynek mivoltát szintén megmagyaráztuk.

Különbségek vannak: a lakás fekvésében, előkelőbb vagy egyszerűbb építésében, a szobák nagyságában és belső berendezésében, tehát: a kárpitok, bútorok, szőnyegek minőségében, mű- és dísztárgyak tekintetében. Míg az egyik lakás egész dísze néhány apró öntvény vagy képmásolat, a másiknak selyemkárpitos falain eredeti festmények ékeskednek. A szűkségestől a fényűzési tárgyakig igen változatos, tarka scala mutatkozik s a scalának minden foka megfelel a foglalkozások bizonyos csoportjának.

3. RUHÁZKODÁS Mondottuk már, hogy az új államban közraktárak is vannak. Ezekre újkori vásárcsarnokok vagy áruházak szolgáltatnak mintát. A közraktárakban vannak fölhalmozva a szükséglet! és kényelmi cikkek, melyek a vendéglők, berendezett lakások keretéből hiányoznak: tehát nyers élelmiszerek, ruhaszövetek, eszközök stb. A legkisebb falu vagy telep sincs teljesen berendezett közraktár hián. Minden közraktárban megvan a személyek jegyzéke, a kik szükségletük kielégítése végett minden esetben a személy-igazolványukban kitett, megnevezett közraktárhoz tartoznak fordulni.

A mi a ruházkodást illeti, mindenki állásához mértén megkapja az összes szükséges ruhadarabo-

kat. Jogában áll mindenkinek olyan színű kelmét választani s olyan szabást rendelni, mely ízlésének legjobban megfelel. Egyenruha-kényszer — bizonyos testületeket kivéve — nem gyakorolható. Ha van is különbség az egyes kelmék minősége és kiállítása között, az egész munkaszervezetből önkényt következik, hogy rossz minőségű, hamar elkopó szövetek egyáltalában nem is készülnek. Az új államban a verseny nem arra tör, hogy minél olcsóbb s ennél fogva minél silányabb cikkek kerülhessenek forgalomba, hanem éppen ellenkezőleg arra, hogy a termelés minőségileg is mennél magasabb színvonalra emeltessék.

Elhasznált, kopott ruhák lehetőleg mellőzendők. Ha mégis, takarékoság okából, hogy a kopott, de máskülönbén használható ruhák pocsékra ne menjenek, az ilyen ruhák továbbra is igénybe vétetnek, ezekkel csak olyan munkások látandók el, a kik piszkos munkát végeznek. Ezek is természetesen csak a munkaidő alatt használják. A közegészségügyi tekinteteknek itt is szigorúan kell érvényesülniök. Minden viselt ruha alaposan fertőtlenítenendő. Munkaidőn túl minden ember csak kifogástalanul tiszta ruhában járhat.

A különbségek tehát itt is egyrészt a mennyiségben, másrészt a minőségben mutatkoznak. A mennyiségre nézve itt csak annyit kell megjegyeznünk, hogy mennél több repraesentatioval jár valamely állás vagy hivatal, annál több ruhát bocsát az állam az illető hivatalnok rendelkezésére. A közönséges ember egy díszruhával is beéri két esztendeig, a miniszternek két tuczat díszruhára is lehet szüksége ugyanannyi vagy még kevesebb idő alatt. A ruha-minimumot illetőleg az állam nem határolhatja meg pontosan, hány darab ruhával kell beérni az egyénnek, mert még a ruharongálásban is szembe-tűnő különbség áll be az egyéni sajátosságoknál fogva.

4. **SZELLEMI ÉLET.** A s z e l l e m i élet megszabadulván az anyagi nehézségek kerékkötőjétől: élénkebbé és nemesebbé válik az új államban. A szellemi élet fejlesztésére szükséges intézmények: iskolák, könyvtárak, tudományos és művészeti gyűjtemények, szertárak, vegyi és egyéb kísérleti műhelyek mindenütt vannak, a hol csak szükség van rájuk. Terjedelmüket, felszerelésüket a viszonyok határozzák meg. Ezek közintézmények a szó legtágabb értelmében s mindenkinek szolgálnak, mindenki hozzájuk férhet.

Az iskolázási rendszerről utóbb részletesen szólunk. A mi a könyvtárakat illeti, ezek mint kölcsönintézetek és olvasóhelyiségek mindenkinek rendelkezésére állanak. A könyvek kiadására nézve — az unicumokat és ritkaságokat kivéve — semminemű korlátozás nincsen. Könyvet senkitől sem lehet megtagadni.

A tudományos és művészeti gyűjteményeket is mindenki szabadon látogathatja. E gyűjtemények szerkezete bővül azáltal, hogy minden szakosztálynak vannak hivatalnokai, a kiknek feladata egyedül abban áll, hogy a gyűjtemények látogatóinak útbaigazításokkal és magyarázatokkal szolgálnak.

Bárminő tudományos előadás teljesen nyilvános és azokat is mindenki látogathatja. Az egyetemi előadásokra is tehát eljárhat bárki, munkaidejének letelte után.

Vegyi műhelyek, kísérleti állomások, szertárak szintén rendelkezésére állanak a köznek. Ha valaki például egy találmányon töri az eszét: megkívánhatja, hogy a szükséges anyagokat és eszközöket kiadják neki használatra vagy elhasználásra. Nagyon ritka vagy nagyon veszedelmes (robbanó) anyagokat csak akkor ad ki az illető szertár vagy laboratórium vezetősége, ha a benyújtott terv és a benyújtó ismeretei elég bizto-

sítéket szolgáltatnak arra nézve, hogy a kísérletezés valóban komoly leend.

A régi államok tudós és irodalmi társaságai, mint tudományos és irodalmi egyletek működnek tovább, azzal a különbséggel, hogy pályadíjakat és jutalmakat nem oszthatnak, hanem csakis elismerést, melyet csupán az állam honorálhat, azzal, hogy például valamely nagyon jeles munka szerzőjét magasabb rangosztályba emeli.

Művészeti előadások látogatása egyenlő joga mindenkinnek, a jelentkezés sorrendje szerint. A közigazgatásnak egyben centralistikus és decentralistikus rendszeréhez képest a művészet (színház, zene, képzőművészet) szintén úgy van szervezve, hogy sem a főváros művészeti monopóliumhoz ne jusson, sem a vidék meg ne rövidülhessen. Minden vidéki központnak megvan a maga színháza, hangversenyterme, műcsarnoka, a hol a lakosság ugyanazokat a színdarabokat, ugyanazokat a hangversenyműveket, ugyanazokat a festményeket élvezheti, mint a főváros közönsége, csak valamivel később. A falvakból, telepkekről villamos vasút szállítja a közönséget e központokba. A színtársulatok, zenekarok tehát mind vándortársaságok, a mennyiben időről-időre másutt játszanak, a mi pusztán művészi szempontból is nagyon előnyös. Az egyes társulatok tisztán művészi versengést fejtenek ki. A képzőművészeti alkotások első sorban közintézetekben, nyilvános gyűjteményekben helyeztetnek közszemlére s a legbecsesebb művek állandóan ott őriztetnek. Ez természetesen kitüntetés-számba megy az illető művészekre nézve, olyanformán, mint régen, míg a gyöngébb alkotások egyes polgárok lakásának díszítésére szolgálnak. Remekműveknek művészi másolatairól szintén gondoskodik az állam.

A nyilvános helyiségeket magánember ki nem

veheti: mindig csak egyletek, a jelentkezés sorrendjében, a fölszerelések használásához azonban egyenlő joga van mindenkinek.

5. MULATSÁGOK, ÜNNEPÉLYEK. SPORT, JÁTÉK. Az eddig mondottakból önként következik, hogy az új államban privát-ember nem rendezhet sem ünnepet, se mulatságot, mert hiszen erre nézve az eszközök nem állanak rendelkezésére. Ez nem annyit jelent, hogy a mulatságok és ünnepek megszűnnek, hanem csak annyit, hogy jellegük megváltozik. Az új államban a mulatság és szórakozás még fontosabb, mint volt a régi államban, melynek népe csak részben juthatott szabad időhöz és munkaszüneti naphoz, úgy, hogy nem is mindenkire nézve lehetett kérdés: minő szórakozással vagy mulatsággal töltsön el egy délutánt vagy estét. Az új társadalomban ellenben a napi munka végeztével, valamint vasárnap és ünnepnapon minden ember, minden polgár szabad s az államnak gondoskodnia kell arról, hogy mindenkinek módjában álljon szabad idejét saját tetszése szerint fölhasználni, olyanfajta szórakozással és mulatsággal, a melyhez legtöbb kedvet érez.

Az állami gondoskodás természetesen nem úgy értendő, hogy minden egyes polgár vasárnap délutáni szórakozásáról hivatalosan intézkednek. Az állam gondoskodása e téren kétoldalú. Vonatkozik először a nagy állami ünnepekre, a milyeneket a régi társadalom is rendezett, de csak nagyon fakón és szegényesen. A nagy nemzeti ünnepeken az új állam hatalmának egész súlyát latba veti. Ezek a nagy, egységes ünnepek, melyek az egész országot egyformán érdeklik.

Az állami gondoskodás másik része abban áll, hogy az állam megalkotja mindazokat a kereteket, melyekre a társadalomnak mulatság, szórakozó, testedzés, játék

tekintetében szüksége van. A multságok rendezése aztán részint a megyei, városi hatóságokra, részint s tőkép az egyletekre marad, melyek az új államban is, csak úgy, mint régen bizonyos társadalmi csoportokat képviselnek s azok multságairól gondoskodnak.

Az állami gondoskodás magában foglalja azt, hogy minden városnak, községnek, telepnek megvan a maga erdeje vagy parkja, színháza vagy színterme, nagyobb vagy kisebb vigadója, sportterei, tornahelyiségei, lövöldéi; szóval mindennemű fölszerelése.

6. KISZOLGÁLÁS. Egyén és egyén mindennapi érintkezésében érintettük már a legfontosabbat is. azt tudniillik, a mit a régi társadalom *úr és szolga* viszonyának nevezett. Mondottuk, hogy ez a viszony teljesen megváltozik az új államban, mert itt szolgáltatás és ellenszolgáltatás viszonya csakis állam és egyén között áll fönn. Az egyén egy másik egyénnek sohasem tesz szolgálatot, mert ő a közt szolgálja ki, mint a köz hivatalnok, illetve alkalmazottja.

A régi állam házi cselédségét állami kiszolgáló személyzet pótolja, mely hivatalból végzi el a takarítást, kefélest, tisztogatást, porolást stb. Tartozik nevezetesen a lakásokat tisztogatni, ruhaneműek tisztítását végezni s a lakók szobáját rendben tartani. Minden hibás, összetört bútordarabot, feslett vagy széjjelszagotott ruhaneműt tartoznak a szertárnoknak bemutatni, kijavítás vagy fölcserélés céljából. A szolgaszemélyzet alsó rangosztályba tartozik, a szerint kapja ellátását, szolgálati teendőinek ellátása után azonban csak olyan szabadon és önállóan rendelkezik idejével, mint bármely más polgára az államnak. E munkára szolgaszemélyzet annál is könnyebben szervezhető, mert a régi cselédség föladatainak igen jelentékeny része végképpen eltűnt azáltal, hogy a magán-

háztartás összeszorult és a magánkonyha csaknem teljesen eltűnt.

A kiszolgálás szervezetét az jellemzi, hogy úgyszólván minden egyén kiszolgálja a másikat, a társadalmi lépcsőzet minden fokán. A régi társadalomban megvolt némiképp ez az általános kiszolgálás, azzal a lényeges különbséggel azonban, hogy a szolgáltatási rendszeren pénzen kellett megvásárolni vagy minden egyes esetben külön, vagy pedig időről-időre. A tőkeuralom mellett természetesen úgy alakult ki a helyzet, hogy majdnem minden esetben az volt függő helyzetben, a kinek munkáját megvették. E függőség nincsen meg az új államban. Azt a takarító asszonyt, a kinek kötelessége reggel hét órakor megjelenni X. Y. és Z. lakásán, hogy kitakarítson és kiséperjen, mielőtt elmegy hazulról, már kiszolgálta valaki, a ki a cipőit ki tisztogatta, vagy a ki fehérneműjét vitte el a mosóintézetbe. Az ételhordót, a ki az étkezőkben X. számú embert kiszolgált, talán nem kevesebb ember szolgálja ki más téren. A hivatalosan megszabott munkaidő után minden egyén szabadon és önállóan rendelkezik idejével.

Orthodox nemzetgazdák e kiszolgáló szervezetet roppant bonyolultnak képzik el.

„Ha egy nőtlen embernek leszakad a gombja a kabátjáról. vajjon mit fog tenni? kérdezi egy orthodox nemzetgazda. Elmenjen talán a közös műhelybe vagy ruhafoltozó intézetbe. Milyen körülményesség! A régi államban fölvarratta a háziasszonyával vagy a cselédjével s nem kellett várakoznia.” De hiszen a társadalmi szervezet erről egyszerűen gondoskodik. A nőtlen fiatal ember lakásán reggel megjelenik az asszonyszemély, a kire a tisztogatás és takarítás van rábízva. A délelőtti órákban megjelenik a második asszonyszemély, a ki összeszed minden mosni, vagy javítani valót s azt a legrövidebb idő alatt visszaszármaztatja. Ama nőtlen fiatal ember lakásának rendbentar-

tásáról az új társadalom sokkal körülményesebben és körültekintőbben gondoskodik, mint a régi s valóban furcsának kell találnunk az orthodox nemzetgazdák olyanfajtája képzelődéseit. mintha az új társadalom csupa óriási műhelyből állana, az emberek csupa sokadalmak volnának s az élet apró intimitásainak végképpen meg kellene szünniök.

XLVI. FÉRFI ÉS NŐ VISZONYA.

Bárminő szervezetű társadalom erkölcsi és anyagi jóléte szorosan összefügg férfi és nő viszonyának miként való szabályozásával. E viszony tehát mindenkor hű tükrö a társadalom gazdasági, erkölcsi és szellemi életének.

A nőkérdés mindig kétirányú s kiterjed egyfelől a nő viszonyára a férfival, másfelől a nőnek, mint állami tagnak a közzel való viszonyára. A kérdésnek tehát van úgyszólván egy természeti és egy társadalmi oldala. Kétséget nem szenved, hogy a kérdés első oldala a fontosabb. A nő és férfi viszonyának szabályozásától függ egész nemzedékek, tehát az egész társadalom jövője.

Hogy megérthessük, minő változások állanak be az új társadalomban a nőnek a férfiúval és az egész társadalomhoz való viszonyában, vissza kell mennünk a régi társadalomba s meg kell vizsgálnunk, milyen volt ott a viszony férfi és nő között s milyen szerepe jutott a nőnek a társadalmi munkában, milyen volt tehát a nő sexualis életében és milyen volt mint állampolgár, mint önálló munkás.

1. A NŐ A RÉGI TÁRSADALOMBAN. A házasság alapjában természeti és erkölcsi viszony. Természeti volta

a férfi és nő egymásra való utaltságában jelentkezik, erkölcsi mivolta pedig abban, hogy mint monogamia, egy férfi és egy nő között állandó együttmaradást, szoros közösséget teremtett, mely jóban, rosszban egyaránt megáll. Ilyen viszonynak alapja azonban csakis kölcsönös, erős hajlandóság lehet, szabad választás, önként való elhatározás mindkét fél részéről. A természet azonban, valaminthogy a lángész osztogatása dolgában sem ismeri el a társadalom osztályrendszerét, kaszt-szellemét, azonképpen a kölcsönös hajlandóság bűvös erejével sem hasonló állású, egyazon osztálybeli, egyazon rangbeli egyének szíveit fűzi össze. A szerelem a régi államban olyan mesterséges társadalmi rendszert talált, mely gátat vetett érvényesülésének. A régi társadalom arra szerette volna kényszeríteni a természetet, hogy alkalmazkodjék az ő kicsinyes kereteihez, minthogy azonban a természettel csat akkor férhetünk meg, ha mi alkalmazkodunk az ő rendelkezéseibe: támadt a régi társadalmakban az a visszás, természetellenes és erkölcstelen állapot, melyet a szerelem és a házasság dualismusának nevezhetünk. Olyan rendszer ez, mely ismerte a szerelmet házasság s a házasságot szerelem nélkül. A szerelem ma is csak az az ősi, természeti érzés, mely összekapcsol egy férfit és egy nőt, a házasság azonban társadalmi intézmény, mely százféle érdekre és tekintetre volt alapítva s első sorban gazdasági érdekre. A régi társadalomban a házasság mindenekelőtt gazdasági viszony volt. Nem szívek, hanem tőkék összekapcsolja, nem hajlamoknak, hanem érdekeknek összeegyeztetése. A házasuló vagy rászorult a hozományra (mert ha maga meg tudott is élni jövedelméből, feleséget, családot abból el nem tarthatott), vagy pedig vagyonos ember volt ugyan, de ekkor meg egyenesen gazdag leányt kívánt feleségül,

mert abban a felfogásban élt, hogy magánál vagyoni-
lag alábbvaló nőt nem vehet el. Akár szegény volt
a férfi, akár gazdag, mind a két esetben vagyont
keresett s a házasságot olyan lépésnek tartotta, mely-
nek őt előbbre kell vinnie a társadalomban.

Ilyenformán a nőnek valóságos áruczikké kellett
válnia a társadalomban. Portékává, mely csak akkor talált
vevőre, ha igen sok előnyt és hasznot ígért. A régi
társadalom leánya nagyon jól tudta, hogy csak a leg-
ritkább esetben lesz az a férje, a kit ő szeret s a ki őt
is szereti. Az, hogy két olyan emberfia szeresse meg
egymást, a kiket társadalmi és gazdasági különbségek
nem gátoltak az egybekelésben, vagy, hogy akadjon
férfi és nő, a kik minden tekintet ellenére csupán
a szívük sugallatára hallgattak: ezek az esetek a ritka-
ságok közé tartoztak.

A régi társadalmi berendezkedés még az önzetlen
férfira nézve is lehetetlenné tette hogy a természet rende-
lése szerint házasodjék, vagyis akkor, a mikor a teljes
nemi érettség korszakába lépett. A régi társadalomban a
férfi akkor házasodhatott csak, a mikor önálló ke-
resetre, biztos állásra, megfelelő jövedelemre tett volt
szert, a mikor anyagi gondoktól nem kellett már
remegnie s ez az idő rendszerint sokkal későbben
következett be, mint a nemi érettség. A férfi tehát
nemi érettségétől kezdve a nősüléseig vagy a prosti-
tionnak áldozott, vagy léha szerelmi viszonyokat
szőtt. A prostitutiót maga az állam elismerte s az
akkori viszonyok között kénytelen volt fönn is tartani.
Ennél a hivatalos prostitutionál azonban ezerszerte
veszedelmesebb és károsabb volt az a titkos prostitutio,
mely a szerelmi viszony névé alá bújt s melynek szo-
morú sorsú hősnői jobbára ama nők sorából kerültek ki, a
kik anyagi helyzetüknél fogva férjre, házasságra nem

számíthattak s ennél fogva vagy kitaratták magukat, vagy, mint az alsóbb osztályokban volt divatos, minden ellenszolgáltatás nélkül átengedték magukat annak a férfinak, a ki éppen megtetszett nekik. Ezekből a viszonyokból születtek világra a törvénytelen gyermekek, a régi társadalmi rendszer e szerencsétlen áldozatai, a kiknek elenyészően csekély százaléka vált csak emberré. Az apa az ilyen gyermek iránt rendesen lelketlen és könyörtelen volt, alig volt rászorítható annak a csekély tartásdíjnak megfizetésére, mely törvény szerint megillette a gyermeket, az anyának pedig rendesen nem volt módjában, hogy szülöttjéről gondoskodjék. Ő maga jobbra szolgálatban volt, a gyermeket másokra bízta. Rendesen olyan jólelkekre, a kik tettek róla, hogy a „fattyú” minél előbb elköltözzék egy jobb világba.

A gazdasági erő csak látszólag haszna és előnye a családnak, valójában pusztítója, megrontója, erkölcsi alapjának aláásója lett, s e részben a régi gazdasági rend mellett a művelt államok szomorúbb képét mutatták az elfajulásnak, mint a barbár törzsek. Lényegében egyre megy, akár a gyermekgyilkolás rendszerét fogadjuk el, a barbár népek példájára, akár pedig úgy nyúlunk bele a szaporodás folyamatába, hogy egy-két gyermeknél több a világra ne születhessek. Sőt a régi társadalmakban hallgatagon eltűrt s minden társadalmi osztályban dívott magzatelhajtás határozottan bűnösebb, mint a vadak gyermekgyilkolása, mert ez utóbbi legalább nem teszi kockára az anya életét, nem rontja meg a nő szervezetét s nem szaporítja el a női bajokat, melyekben a művelt Európa asszonyai szenvedtek. Nem szorul bizonyításra, hogy a házasságokban elburjánzott malthusianizmusnak általában gazdasági oka volt a régi államban. Egy vagy legfőlebb két gyermeknek örült a szülő,

a harmadiktól, negyediktől azonban rettegett, mert nem tudta tisztességesen eltartani. Megölte tehát csírájában.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a nő, a ki érezte a helyzet erkölcstelen és lealacsonyító voltát, iparkodott abból szabadulni: minthogy természetes hivatásának nem élhetett s gazdasági akadályok miatt nem lehetett igazi társa a férfinak, függetlenné akart válni attól a nemtől, mely őt áruczikké, portékává alacsonyította le. S maga a férfinem is segítségére ment a nőnek e természetellenes törekvésben. A nőemancipatio sokatmondó jelszava alatt megindult a mozgalom, melynek végcélja volt a nőnek úgynevezett teljes egyenjogúsítása a férfival. A régi társadalomban a nők egyenjogúsítását sürgető socialista írók szerették hangoztatni, hogy a nőt a természet ugyanolyan képességekkel ruházta föl, mint a férfit s csak idő kérdése, hogy a nő mindenemű munkát éppen úgy végezhesen, mint a férfi. Ezek a nő emancipatiojától s az emancipatio nyomán bekövetkezendő fejlődéstől, tehát az időtől remélték annak az állapotnak a bekövetkezését, a mikor a nő éppen olyan kitűnő orvos, ügyvéd, mérnök, tanár stb. lesz, mint a férfi. Hogy éppen olyan jó katona is legyen, ezt még a legmerészebb emancipatorok sem állították.

A socialistáknak e fölfogásában az a mélységes ellenmondás rejlik, hogy a mikor a nőt látszólag föl szabadították, akkor ígálták le csak igazán rabszolgává. Mert nincs nagyobb szolgaság, mint mikor az egyént olyan feladat elé állítjuk, mely ellenkezik képességével és rendeltetésével. A női szervezetnek abbéli átalakulását, melyet az emancipatorok hirdetnek, az idők semmiféle változása sem hozhatja meg, mert a női organismus sajátossága a terhességben és a szülésben nyeri leghatározottabb kifejezését. Valameddig a természet az anyaságot nem veszi el a nőtől, addig a társadalom

hiába mesterkedik s hiába törekszik a nőt férfias föladatak teljesítésére nevelni. A nő egyénisége csak az anyaság által jut érettségének tetőpontjára s minden olynémű intézkedés, mely gátolja az anyaságot, ártalmára van a nőnek s mint erőszakos beavatkozás, ártalmára van a következő nemzedéknek. Nagyszabású vállalkozásra, tudományos búvárkodásra, állhatatos elmélyedésre a nő általánosságban nem képes. Az emancipatorok tévedése éppen abban rejlett, hogy ők kivételek alapján akarták szervezni az egész női nemet. A természet kifürkészhetetlen okból valóban olyan nőket is producál, a kikben férfias tulajdonságok jelentkeznek a nőiesség rovására. Ezek azok a tehetséges, különcz, legtöbbszőr szerencsétlen nők, a kik hermaphroditák módjára lebegnek két nem között. Physikailag nők és ethikailag férfiak. Náluknál csak a valódi hermaphroditák szerencsétlenebbek. De arra valók-e a kivételes esetek, hogy azok alapján törvényt csináljunk s társadalmat szervezzünk ?

A nő természetes hivatása az anyaság s e szent hivatás betöltésétől elvonni őt súlyos bűn, mely egész nemzedékek elfajulására vezethet. Idegrendszerével ellenkező, testi szervezetének meg nem felelő nehéz munkára a nőt sem megváltozott nevelési rendszerrel, sem állandó gyakorlással képesíteni nem lehetséges. A különböző népfajok s a polgáriásodott nemzetek alsóbb osztályainak bánásmódja a nővel szemben bizonyítja, hogy a nehéz testi munkát erősen megsínyli a nő szervezete. A megerőlködés idő előtt hervasztja el a nő szépségét, korán megvénti s minden bájától megfosztja. Alacsony fokon álló törzsek a súlyos testi munkát nem egy esetben a nőre hárítják s a férfi ott henye életet él, de ennél nem kevésbé visszás a régi társadalmak abbeli eljárása, hogy a nőt

kitaszították az élet küzdelmeibe, hogy ott vegye föl a versenyt az erősebb és tehetségesebb férfiúval.

2. A NŐ AZ ÚJ TÁRSADALOMBAN. A nagy gazdasági átalakulásból tehát megfrissülve, megtisztulva, megerősödve kel életre a családi közösség. Az új államszervezet, a míg egyrésztől megfosztja a családot vagyoni hatalmától, gazdasági jellegétől: másfelől olyan erkölcsi erőt kölcsönöz neki, a minővel a család a történelem egyetlen korszakában sem rendelkezett. Az új államszervezet az elfajulás, az elerkölcstelenedés pusztító mérgét veszi ki a házasságból s talpra állítja újra a társadalmat. Megszűnik a házasság és a szerelem ellentéte. Anyagi tekintet, szülői tiltakozás nem von többé választófalat a szerelmes pár közé. Minden frigyre, a melyet Isten kötött össze, megnyerhető könnyen a társadalmi illetve a törvényes szentesítés.

Az új államban a családalapítás nem jár anyagi gonddal s így mi sem gátolja a férfit abban, hogy teljes nemi érettségének korába lépván, annak rendje és módja szerint megházasodhassék. Hogy önálló munkás-e már az illető, vagy nem: ez a házasodás kérdésében nem döntő körülmény. Vannak állampolgárok, a kik már húsz éves korukban önálló munkások s vannak olyanok, kik talán csak 28—30 éves korukban avattatnak föl önálló munkássá. De már előbb megházasodhatnak s feleségül vehetnek akár olyan leányt, a ki már önálló munkás, akár olyat, a ki még tanulókorban van. Az ilyen frigyeknek mi sem áll útjában, mert hiszen anyagi nehézségek nincsenek, a megélhetés gondja nem nyűgözi sem a férfit, sem a nőt. Feleségével semminemű hozományt nem kap ugyan a férj, de a nő eltartása neki semmijébe sem kerül, mert a nőnek is megvan a maga foglalatossága, melylyel föntartja magát, hiszen az új államban

a nő éppen úgy osztozkodik a közmunkában, mint a férfi.

A gyermek eltartása az állam gondja, fölnevelése állami föladat, világra születése állami érdek. A házaspár gondtalanul engedhetnek vágyuknak, természetes kívánságuknak, örömükbe nem tolakodik bele a jövő aggasztó gondjának sötét réme. A gazdasági állapot alapos megváltozása után nincs többé oka és helye a malthusianizmusnak, az egy- vagy két gyermek-rendszernek, a mint az a művelt Európa nem egy vidékén általánosan elfogadott szokás volt. Igaz, hogy van a magzat-elhajtásnak, a szüléstől való félelemnek egyéb oka is: a hiúság, a szépség féltékeny őrizése, valamint mértéktelen érzékiség, mely gátat és korlátot lát az anyaságban. Az államnak ezzel is számolnia kell. Beavatkozása jogossá válik abban a pillanatban, a mikor az anyaság elhárítása az illető nő egészségére nézve hátrányosnak mutatkozik. A közegészségügynek új szervezete mellett az állam erélyesen lép föl mindennemű cselekmény ellen, mely bárkinek az egészségére káros hatással van.

A házasság természetesebbé és erkölcsösebbé vált tehát az új rendben s tisztasága fölött maga az állam örökdió. Utópia volna azonban azt hinni, hogy az új államban csak igazi szerelmek, csak törvényes viszonyok, csak tiszta házasságok lesznek s hogy ott a brutális érzékiség, a léha szeretkezés helyet nem találhat.

Az állam ugyan az ily erkölcstelen viszonyok ellen-súlyozása végett tőle telhetőleg elősegíti a házasságot, mert ezzel megszilárdítja a társadalom erkölcsi alapjait, ámde bármennyire törekszik is arra, hogy az illető korban minden egészséges férfi nőt vegyen: az állam senkit házasságra nem kényszeríthet. Nem akadályoz-

hatja meg e szerint az úgynevezett törvénytelen szerelmi viszonyokat, melyek titokban szövődnek, mert ez beavatkozás volna az egyén magánügyeibe.

Mindazonáltal e részben is javulásnak kell beállania.

Magától értetődik, hogy a hatóságilag engedélyezett prostitucionak az új államban nincsen helye. A régi államokban a prostitutio megalkuvás volt az állam részéről; az állam két rossz és két erkölcstelenség közül a kisebbet választotta. A régi társadalomban a férfiak egy része főképp anyagi okok miatt családot nem alapíthatott, vagy csak későn, a mikor már meg-alapította szerencsáját. Ezért kellett a prostitutio. Az új állam nem alkoszik s nem huny szemet. Nem kénytelen föntartani egy erkölcstelen intézményt, mert minden egyes munkásra nézve lehetővé tette az erkölc-sös nemi viszonyt, vagyis a házasságot. A hivatalos prostitutio különben is beleütközik az új állam alap-elveibe. Az új állam maga neveli föl munkásait, férfiakat és nőket egyaránt. Eleve képtelenség, hogy az állam nőtagjainak bármily csekély hányadát is prostitucion nevelje.

A titkos prostitutiot az állam végkép meg nem szüntetheti, de nagyon erős gátakat emelt mindennemű bujálkodás ellenében. Mindenekelőtt lehetetlenné vált az új államban a nővásár, a kitarzott szerető. Az új állam magasrangú hivatalnoka tehet hódításokat a nők körében személyes tulajdonaival, de nem emelhet ki a porból egy szép leányt természetéért vagy bájos arczáért, nem tarthat számára fényes lakást, livrées inast, fogatot, nem vásárolhat neki gyémántos fülbevalót. Az ilyfajta szerelmek az új államban lehetetlenek. Nincsenek hotel garni-k. nincsenek „megbízható” hölgyek, a kik házukban jó pénzért discret találkozásokat közvetítenek. Ha valamely

férfi viszonyt sző valamely nővel, csakis egymás lakásán találkozhatnak. Még közös lakásba sem mehetnek, mert hiszen a lakások berendezése hivatalból állapítatják meg s közös lakást csakis családtagok vagy házas-társak számára jelöl ki az állam.

A törvénytelen viszonyok ily módon kényelmetlenebbé válnak, mint voltak a magángazdálkodás alapján álló társadalmakban. E viszonyok, hogy úgy mondjam, nyilvánosabbá s következményeikben nehezebben eltitkolhatóvá lettek. Ez utóbbi körülmény kíváltképpen fontos. Az új állam ugyanis, melynek szemében minden újszülött egyaránt érték, nem éri be a házasságban született gyermek biztosításával s nem tesz, nem tehet különbséget az úgynevezett törvényes és törvénytelen gyermek között, mint az hajdanában szokás volt. Az új államra nézve minden gyermek törvényes. Az állammal szemben minden egyén egyenlő, tehát egyenlő joggal bír s az állami alapelv durva megsértése volna, ha a házasságon kívül született gyermeknek a házasságban született gyermekkel szemben bármily csekély visszavetésben volna része.

Az a különbség, mely hajdan főnállott törvényes és törvénytelen gyermek között: az új államban teljesen megszűnt. Az új államban az apa, szeretetén kívül egyet adhat csak gyermekének: a nevét. Egyéb örökséget nem hagyhat raja. Ámde az új államban az apa a nevet törvénytelen gyermekétől sem tagadhatja meg. A gyermeknek apja nevéhez teljes joga van s az apa csak egy kifogással élhet, hogy t. i. a gyermek nem az övé. Ha azonban apasága bebizonyul, büntetés alá esik.

Az új állam itt abból az alapelvből indul ki, hogy a mit az apa és anya elmulasztott, azért a gyermek se meg nem büntethető, se meg nem rövidíthető. Az egyéni elvnek szigorú keresztülvitele ez. Valamint az

új állam nem engedi meg azt, hogy X. gyarapodjék Y. rovására, ellene szegül annak is, hogy Z. szabadulhasson tettének következményei alól.

A törvénytelen gyermek teljes védelmét lehetségessé teszi az, hogy a titkos szülések, magzatelhajtások kora szintén véget ért. Minden nő csak a klinikán szülhet, akár házasságban, akár házasságon kívül fogantatott a gyermek. Az orvosokat nem lehet többé megvesztegetni, jószívű bábák nem hirdethetik többé ügyes közbenjárásukat az újságokban. Az eltitkolás lehetősége megszűnván, ez kétségkívül hatással lesz a társadalom erkölcsére, mert a törvénytelen viszonyok árnyéka rá fog vetődni az illetőkre.

Az állam az elválást csak komoly esetben engedheti meg, alapos okok mellett. Erre nézve a régi társadalmaknak is voltak jó törvényeik.

A mi a nőnek, mint munkásnak helyzetét és állását illeti, az új államban a nő éppen olyan független és szabad, mint a férfi. Képessége és hajlandósága szerint válogathat ama foglalkozások között, melyek az állam törvénye szerint a nőket megilletik. Ezek a foglalkozások természetesen csak olyan fajtájúak lehetnek, melyek a női természettel nem ellenkeznek s a női szervezetre káros hatást nem gyakorolnak. Olyan foglalkozások ezek, melyek nem annyira erőt, mint inkább türelmet, kitartást, odaadást kívannak. Durva testi munkától a nőt minden körülmények között meg kell kímélni, mert az a megerőltetés, melynek a nő testét alávetjük, az utódokon boszulja meg magát. Mihelyt a nő kiképezése véget ér s önálló munkásává lesz a társadalomnak, teljesen ura akaratának és elhatározásának. Közmunkájának teljesítése után cselekvésében nem korlátozható. Szívéről és kezéről maga rendelkezik, házasságra nem kényszeríthető. Tőle függ,

meg akar-e maradni családjában, külön akar-e élni, vagy férjhez akar-e menni? Mindenesetre kívánatos dolog, hogy a nő mindaddig, míg férjhez nem megy, családjában maradjon s a gyakorlatban nyilván így is lesz, de kényszeríteni őt erre nem lehet. Szabadsága e részben épp oly föltétlen, mint a férfié, de tetteiért maga viseli is a felelősséget. Minthogy közmunkát végez, maga tartja is el magát, anyagi érdekből tehát nem kell férjet választania, anyagi érdekből nem kell magát odaengednie. Az új államban a nő a férfiban s a férfi a nőben általában csak egyéni értéket nyer, tehát egyik a másikban csak ezt fogja kereshetni. Anyagi értéket általában sem a nő nem hozhat, sem a férfi nem adhat. Az új állam tehát megoldja a nőemancipatio kérdését természetszerűleg s nem természetellen módon, mint ezt a régi állam akarta, a midőn rendeltetésével ellenkező foglalkozásokra képesítette vagy szorította a nőket. A nőben föl kell szabadítani az anyát s ezt megteszi az új állam, akkor, a mikor a nőnek megadja a jogot és a módot, hogy ama férfi által váljék anyává, a kit maga választ. Föl kell szabadítani a nőben a nemet s ezt megteszi az új állam, a mikor a nő munkaköréül olyan foglalkozásokat jelöl ki, melyekre a férfi éppen nem, vagy kevésbé alkalmas. Az új állam fölszabadítja a nőt, a nélkül, hogy ismét rabszolgává igázná le. Árucikkiből szabad emberré teszi, a nélkül, hogy terhes foglalkozásokhoz lánczolná. Az új állam beszüntetvén a vásárt, fölszabadítja a szerelmet, helyet enged a természetes kiválogatásnak s ezzel együtt alapját veti egy új és egészséges fejlődésnek.

A nő helyzete az új államban tehát hasonlítani fog ahhoz az állapothoz, mely régebben csak a művelt és jómódú ember feleségének volt osztályrésze. Nem menthető föl a közös munkának rája eső része alól,

munkaköre azonban arra szorítkozik, a mi természetének teljesen megfelel. A közös gazdaság munkarendjében a nő a csín, a kellem, a tisztaság, rend, kényelem föntartására és előmozdítására szolgáló teendőket végzi, szóval olyan munkát teljesít, melyre a férfi csak elpuhulás, elkorcsosulás árán szerezhetne képességet és kellő ügyességet.

A nőnek emez egy én jogosításában nem foglalta benne a politikai jog gyakorlása, mely a régi társadalom emancipatorainak egyik legkedvesebb jelszava volt. A nő csak megkoszorúzhatja a győztest, maga nem vegyülhet a férfiak harczába. Ebben is főakadály physikuma, melynél fogva első sorban sexualis életre van hivatva. A nőt nemi élete sokkal inkább elfoglalja, mint a férfit. A nemzés processusa pillanatokra foglalja le a férfit, a nőt hónapokra. A megfogamzástól kezdve a szülésig a nő úgyszólván nem a magáé, hanem a gyermeké. Mit keressen ilyen körülmények között a nő a közpiacon, a fórumon? Egész organismusa az anyaságra hivatja s ez a hivatás nem tűr meg maga mellett olyan foglalkozást, mely egész embert, egész lelket, egész agy velőt követel. A férfi élhet nemi életet s e mellett átadhatja magát politikának, tudománynak, művészetnek, mesterségnek. A nő azonban, a ki politikára vagy búvárkodásra adja magát, már abnormis teremtés, a ki elfordult természetes hivatásától.

Minthogy a nő természettől fogva az anyaságra van hivatva, magától értetődőnek kell találnunk azt is, hogy a férfiúi mesterségekhez és foglalkozásokhoz, melyre a régi emancipatio részben már rászabadította, sem kellő ügyessége, sem kellő ereje, sem kellő értelme nincsen. A nő gyakori gyöngékedése, hitvesi és anyai hivatásával járó kötelességei és ösztönei homlokegyenest ellenkeznek azokkal a merészséget, erélyt, küzdelmet

követelő föladatakkal, melyeket a férfinak kell megoldania. Éppen ez ellentéténél fogva egészíti ki egymást a két nem.

Az új állam, a mikor fölszabadítja a nőt, nem teszi őt a férfinak sem vetélytársává, sem ellenségévé. A nő önállósága nem arravaló, hogy férfi nélkül éljen, mert a két nem a természettől egymásra van utalva s csak egymással, egymást kiegészítve érheti el mind-egyik a maga célját. Az új államban a házasságnak bensőbb és finomabb viszonynyá kell válnia, mert megszabadul az anyagi nehezéktől s mindazoktól a melléktekintétektől, melyek a régi társadalomban ethikai színvonalát alászállították. Igazi szövetséggé válik, melyet szívbéli hajlandóság és szabad akarat kötött össze.

Előfordulhat azonban az az eset, hogy olyan egyének szeretik meg egymást, a kik különböző értékű munkát szolgáltatván a köznek, a köz részéről különböző ellátásban részesülnek s itt fölmerül a kérdés, hogy a házassági közösségben miképpen egyeztetjük ki a két fél állás- és ellátásbeli különbségét. Tegyük föl, hogy magasrangú tisztviselő olyan leányt vesz feleségül, a ki alacsonyabb rangban van nálánál, vagy pedig egy magas állású leány közönséges embernek ajándékozza kezét. Az eddig kifejtett elvekből önként következik, hogy a nő abban az eltartásban osztozik, a mely férjét megilleti.

Az új államban rövid időn belül vége szakad annak a természetelen állapotnak, hogy a férfiak idegenkednek a házassági élettől, a nők pedig eltartásuk, megélhetésük végett kénytelenek olyan foglalkozásokat vállalni, melyek sem szervezetükkel nem férnek meg, sem pedig természetes hivatásukkal össze nem egyeztethetők. A nő egyenjogúsága valósággá válik,

mihelyest a nő fölszabadul azon megalázó, méltóságát sértő, lelkivilágát megmérgező kényszer alól, hogy testét-lelkét föl kell áldoznia anyagi érdekekért.

Ha azonban a nőnél a művelt világban régebben is élvezett jogai mellé megadjuk azt az egyenjogúságot mely az új állam rendszeréből következik, de azonkívül politikai jogokkal is fölruházzuk, akkor férfire és nőre nézve egyenlőtlen, tehát igazságtalan helyzet áll elő, mert a nő kevesebb szolgáltatás fejében sokkal többet nyer, mint a férfi. A nő — szervezetének változhatatlan voltánál fogva — a közmunkának kevésbé súlyos részét végzi, mint a férfi s mégis a nagyobb megerőlködéssel, több felelősséggel dolgozó férfi legyen hátrányban? Minő fölfordult világot teremtene ez az elv itt lenn a földön? A nő gondolkodási képessége elüt a férfi higgadt, mélyreható észjárásától; testalkotása, idegrendszere, fokozottabb érzékenysége, tetszvágya, kaczerködő, hízelkedő, féltékenységben és irigykedésben előljáró természete kizökkentené a kerékvágásból az egész társadalmi életet. Igazolja a történelem is, hogy állam és társadalom mindig megsínylette, ha csak ideig-óráig is nőuralom alá került.

XLVII. A NEVELÉS-OKTATÁS SZERVEZETE.

1. NEVELÉS-OKTATÁS A RÉGI ÉS AZ ÚJ ÁLLAMBAN.

A régi állami szervezetben az egyén hajlandóságán vagy még inkább vagyoni helyzetén múlt, hogy minő pályára szánja el magát. Az állam mindössze annyiban gyakorolt befolyást a pályaválasztásra, hogy bizonyos pályára készülöket ösztöndíjakkal segített vagy pedig bizonyos foglalkozásokat, legalább átmenőlegesen, jobban díjazott. Befolyással volt természetesen a pályaválasztásra a kilátás is, melylyel egyik vagy másik munkakör kecsegtette vagy riasztotta a fiatalságot. Mindamellett mily sűrűn fordult elő egyrészt, hogy bizonyos pályákat előzőnlött az ifjúság úgy, hogy sokan tanulmányaik befejeztével állás, foglalkozás nélkül maradtak, másrészt, hogy bizonyos pályákon alig akadt ember s kétségbeejtő hiány mutatkozott. Képzeltető-e, hogy a társadalom erői üdvösen, eredményesen, összhangzóan működjenek, a mikor a véletlennek, a tudatlanságnak, tájékoztatlanságnak, főképpen pedig a vagyoni képességnek van döntő szerepe abban, hogy ki milyen pályára menjen? Ennek a rendszernek csak természetes következménye volt a tehetségtelenek túltengése, a tehetségek pusztulása anyagi javak hiányában. A régi állam önmagát tagadta meg, saját vérét ontotta, saját

erejében gázolt a midőn megtúrte, hogy szellemi képességek, észbeli jelességek elsorvadjanak a gazdasági rabszolgaság lánczaiban. A társadalom soha sincsen bővében a talentumoknak annyira, hogy közülök csak egyet is fölálldozzon, akár osztályérdekek, akár gazdasági okok miatt. Igaz ugyan, hogy egyes lángelmék leküzdik a tengernyi nehézséget s kitörnek, de hányan fizették meg a küzdelem árát életükkel vagy eszükkel. A társadalom haladása és boldogulása azonban megköveteli, hogy minden tehetség szóhoz jusson.

A régi államban világszerte gyártották a hivatalos személyzetet, a szellemi proletariátust, az éhenkórász tisztviselő-jelölteket, a kereskedelmi alkalmazottakat, holott gyakorlati, értelmes, ügyes kézimunkásokban mindenütt foglalkozás volt. Rang és tekintély után való vágyakozás, hiúság, becsmérlő lenézése a valódi munkának indította az úgynevezett úri pálya választására a gyámkodó szülőt és a reménykedő ifjat. A ki csak szerét tehette, „tudományos” pályára készült s a ki egyszer már átlépte a tudomány csarnokának küszöbét, szégyennek tartotta a kézművességet, a testi munkát, akármilyen finom és művészi volt is az máskülönben.

Hányan keresték föl az egyetemet, a kikben tudományos pályára sem kedv, sem tehetség, sem készség nem volt! Időpocsékolás, gyakorlatiatlan módszer volt a legkülönbözőbb pályára alkalmas, különböző természetű ifjakat mind a gymnasium falai közé csöditeni s olyan oktatásban részesíteni, mely csak a legkisebb hányadnak lőn hasznára, míg a legnagyobb résznek egyebet kellett volna tanulnia. Pályájának megválasztásában osztály- és családi s mindenekelőtt anyagi tekintetek döntöttek. Gazdag ember fia röstellett volna mesterséget tanulni, ügyvéd vagy orvos

gyermeke a közfelfogás szerint csak tudományos pályára mehetett, mert hiszen nem lehetett alábbvaló ember, mint az atyja; szegény ember fiát pedig az anyagi tekintet zárta el attól a magasabbrendű pályától vagy foglalkozástól, melyre elméleti tehetségénél fogva hivatott volt.

Az új rendszerben a kész munkást az állam foglalkoztatja, a nem kész munkást, vagyis az ifjú nemzedéket jövő foglalkozására előkészíti. Az előkészítés mikéntjétől függ egy egész nemzedéknek szolgáltatási képessége, tehát egy egész korszak boldogulása, a miből kitetszik, hogy az oktatás- és nevelésügy szervezése elsőrangú állami feladat. Az új államnak a nevelés- és oktatásügyet akként kell szerveznie, hogy a fiatal nemzedékben szunnyadó minden tehetség és erő virágzásnak induljon, mert e virulás gyümölcsének maga a közösség leendő élvezője.

Mondottuk már, hogy az új államra nézve minden egyed erőt, munkát, szóval értéket képvisel. Érték a csecsemő is, ki még anyja emlőjét szopja: egy jövőbeli érték, mely annak idején a közösség kincsét fogja gyarapítani. Az új állam a csecsemőben a jövő munkást látja s hogy minél nagyobb értékre tehessen szert, elkövet mindent, hogy a csecsemőben szunnyadó erőt kifejleszse. A nevelési költségek tehát befektetés, beruházás az állam részéről — jövő haszon reményében. Minden korszak az előző korszak gyümölcseit fogyasztja s az utána következő korszaknak vet és ültet. Az új állam polgárának élete ehhez képest két időszakra oszlik. A tanuló-esztendőkre és a munkás-esztendőkre. Az állampolgár vagy tanuló, vagy munkás. Tanulóévei a munkás-évekre készítik elő s az egész oktatási és nevelési rendszernek ezen az elven kell fölepülnie.

Az egyed tehát már születésekor szemben találja

magát az állammal, mint természetes patronusával. A családdal, a melyben világra születik, vérbeli, érzelmi és erkölcsi kapcsolatban áll, de semminemű gazdasági viszonyba nem jut vele, mert maga a család sem gazdasági egység többé. Az újszülött abban a pillanatban, hogy a világba lépett, belépett egyúttal az állam-gazdasági közösségbe, mely őt azonnal atyai gondoskodásába veszi, minden tekintet nélkül arra, hogy állami miniszter vagy füstfaragó magzatja-e az illető. Ezredéves tapasztalás tanít rá bennünket, hogy az átöröklés minden jelenségei mellett is, a nagy tehetségek és lángelmék világra születése titokszerű és kifürkészhetetlen. Kaszt, osztály, származás vagy faj nem dönt a tehetség és lángész dolgában. A természet, mely az apában csodálatraméltó mintát hozott létre, a fiúban nemegyszer kontárnak mutatja magát. Óriás apák törpe fiút nemznek, a világ-kérdéseken töprenkedő bölcsész közönséges, haszontalan, léha fiú apjává leszen és megfordítva: közönséges emberek lángeszű gyermekkel ajándékozzák meg a világot. A régi államban azonban, a hol a család gazdasági egység volt s azonkívül egy bizonyos társadalmi osztályba is tartozott: az egyén legtöbbször nem követte, sőt nem is követhette azt az utat, melyet képessége és tehetsége jelölt ki számára. Az új állami szervezet eleve kizár mindennemű családi vagy osztály-teljesítményt és érdeket. Az egyénből nem válhatik más, mint a mire a természet maga képesítette. Nem járhat többé egyetemre, mert van pénze s viszont ki nem tiltható az egyetemről azért, mert nem tud leczkepénzt fizetni. Miután az állam kezébe vette a nevelést és oktatást, egyetlen döntő szempont az lehet csupán, hogy a természetes munkamegosztás társadalmilag keresztülvitesék, vagyis mindenki egyéni képességének megfelelő munkát nyerjen. Az egyéni képesség elbírálása termé-

szetesen nem egyszerű és nem könnyű földadat. A tehetségek kifejlődése egyénenkint oly különbözőképpen történik, hogy általános érvényű elvek fogalmazása nagy akadályokba ütközik s tévedések ki nem kerülhetők. Hol vannak azok a csalhatatlan emberismerők, a kik a gyermekben vagy az ifjúban fölismerik a képességet, a tehetséget, melyet gyakran vastag kéreg takar? Hány tehetségben csalódtak már s hány ember csalódik önmagában is! Ámde az új állami szervezet mellett minden ilyenmű tévedés kiigazítható, a baj ellen magában a szervezetben megvan egyszersmind az orvosság s ez abban az egyéni szabadságban rejlik, melynél fogva minden munkás nemcsak szabadon választhatja meg a foglalkozását és munkakörét, hanem a már egyszer választott munkakört is fölcserélheti mással, ha kedve vagy hajlandósága kissé elkésve támadna valamely más munkakörhöz.

Az állami és egyéni akarat között egy esetben támadhat ellenmondás, ha ugyanis az egyén olyan munkakörhöz érez kedvet, amelyhez képessége nincsen, Minthogy az állam csak igazi érték, tehát hasznos munka ellenében tarthatja el az egyént, magától értetődik, hogy nem engedheti olyan pályára, a hol az illető a közre nézve hasznos munkát nem végezhet. Ez megsértése volna az egyenlőségnek, megsértése a munkamegosztás elvének. Az egyén szabadon választhat pályát, de arravalóságát ki kell mutatnia. Erkölcsi és gazdasági érdeke az új államnak, hogy ezt az elvet minél szigorúbban vigye keresztül. Hogy mire vezet rátermettség nélkül való emberek alkalmazása fontos hivatalokban, azt megmutatták a régi társadalmak. Semmi sem okozhat nagyobb pusztulást egy állam életében, mintha a tehetségek igazgatása tehetségtelenekre van bízva, pusztán azért, mert ez utóbbiakat származá-

suk és vagyonuk őket meg nem illető erővel és tekintélylyel ruházta föl. A mérlegen az egyetlen igaz súly az egyéni érték s ennek kellő és helyes megbecsülése alapja az állami nevelésnek és oktatásnak.

Az egyéni hajlandóság és képesség mellett még egy tényező van, melyet számításba kell venni s ez a szükséglet mértéke. Az államnak szüksége van bizonyos fajtájú munkásokra, bizonyos mennyiségben. Gondoskodni kell tehát arról, hogy minden hely betöltessek. E kérdés megoldására már a régi társadalmak szolgáltatnak példát. Azokat a foglalkozásokat és munkaköröket, melyeket az ifjúság egy bizonyos ideig kerül, az állam egyszerűen nagyobb javadalmazásban részesíti, mint az azzal egyenrangú, egy körbe tartozó többi munkakört s ezzel okvetlenül eléri azt, hogy már arra a kedvezőbbben javadalmazott pályára fog özönleni a fiatal-ság. Az egyéni akarat tehát könnyen terelhető abba az irányba, mely a közszükségletnek felel meg.

Az új állam csecsemő-korától fogva gondoskodik az egyénről, illetőleg fölneveli őt magának. Mint-hogy azt az erkölcsi és érzelmi egységet, melyet a család képvisel, az állam meg nem bonthatja: az egyén mindaddig, míg önálló m u n k á s s á föl nem avatják, családjának rangjában és helyzetében osztozik, a nélkül azonban, hogy jövőjére nézve ez bármilyen befolyást gyakorolhatna. Az új állam szervezetében előáll tehát az a körülmény, a mit a régi társadalmakban az angol majorátusok tüntettek föl, hogy tudniillik a másodszülött fiú apjának sem rangját, sem vagyonát nem örökölte. Az új államban minden egyén ilyen másodszülött fiú (a trónörököszt kivéve, ha tudniillik az állam monarchia). A pusztán név en kívül egy gombostűt sem öröközhet, de nincs is rá szüksége, mert az új állam fiatal polgára a szó szoros

értelmében elmondhatja magáról, hogy nyitva áll előtte a világ. Nem kell mozgósítania a rokonságot, hogy bejuthasson ingyenes vagy kedvezményes helyre valamely intézetbe. Ő bejut ingyen minden intézetbe, csak képességét és tehetségét tudja igazolni, ennek hián pedig semminemű tekintet, családi hatalom vagy befolyás őt előre nem tolhatja, így lép az osztályrendszer helyébe az igazi individualizmus, mely ott áll már a csecsemő bölcsője mellett is s féltékenyen örökdi az, hogy a nemzet eleven erejéből semmi el ne pocsékolassék.

2. KISDEDÁPOLÁS. Az állam az újszülött polgárt azonnal gondjába veszi. Minden gyermek a szülészeti klinikán jön világra, mely szakavatott orvosok felügyelete alatt áll s mely a terhes asszonyokat terheségük utolsó napjaiban hivatalból fölveszi. Attól a pillanattól kezdve, hogy az állampolgár világra lett: a leggondosabb és leggyöngédebb ápolásra van szüksége. A civilizatio a régi társadalmakban sok hibás szokást gyökereztetett meg. A régi társadalomban úgyszólván csak az az anya szoptatta maga a gyermekét, a kinek nem telt arra, hogy szoptatódajkját tartson. Az anyák nem ritkán hiúságból mondtak le erről a magasztos tisztükről, melyet másnak átengedni csak szükség esetén volna szabad. Az új államban a dajkatartás elesik és minden anya maga szoptatja kisedét, kivévén, ha az orvos a szoptatást az anyára nézve károsnak ítélné, avagy a gyermek egészségére nézve tartaná hátrányosnak. Ez esetben hivatalból gondoskodnak dajkáról s rendelnek az újszülött mellé egy másik anyát, a kinek újszülött gyermeke meghalt, vagy pedig szükség esetén mesterségesen táplálják a kicsikét. Az anyatejnek, melyet a gyermek magába szív, nem szabad hazug phrasisnak lennie; legyen az igazán az anya teje.

Az alatt az idő alatt, Míg a nő gyermekét szoptatja, egyéb munkára nem fogható s bárminemű foglalkozása volt is a szülés előtt, az szünetel mindaddig, míg a gyermeket el nem választják. Megkívánja ezt az anya és a gyermek egészsége egyaránt.

Elválasztás után az anya ismét régi foglalatossága után lát s a munkaidő alatt a gyermek a kisdedek otthonában van. De odavihető a szoptatás ideje alatt is, ha az anya könnyebb munkákat óhajt végezni, vagy ha éppen az intézetben van alkalmazva. Ezek az intézetek az egészségügyi tekintetek szigorú szemeltartásával épülnek. Minden községnek, minden telepnek, nagyobb városokban minden kerületnek van ilyen kisded-otthona, a hol a gyermekekre arravaló nőszemélyek ügyelnek. Ez a személyzet éppen azok közül az anyák közül kerül ki, a kik a gyermekkel tudnak bánni, továbbá értelmesek és megbízhatók. Kiegészíthető ez a személyzet más férjes asszonyokkal, özvegyekkel és érett korú hajadonokkal, a kik a gyermekápolásra kedvet éreznek s megbízhatóságukat, türelmüket, rendszeretüket — próbaidőn — igazolni tudják.

A kisdedek otthonával párhuzamosan működik az óvó-intézet, a hol három esztendő korától hat éves koráig nevelkedik a gyermek, fiúk és lányok külön osztályban. Mind a két osztály női felügyelet alatt áll. A két nembeli gyermekek különválasztását szükségessé teszi az a körülmény, hogy a nevelés főadata előkészíteni a gyermeket az életre, annak főadataira s minthogy az életben férfinek és nőnek más-más főadatai vannak, a külön nevelésnek már a legzsengebbs korban meg kell kezdődnie. Más játékok, gyakorlatok, szórakozások illenek a figyermekhez, mások a leánygyermekhez. A fiút kicsi korától kezdve erőkifejtésre, bátorságra, határozottságra kell nevelni s a fiúk

osztályában nem szabad olyan játékot megtúrni, mely nőies elpuhulásra vezethet. Ehhez képest, ha női felügyelet alatt áll is az egész kisdedóvó (ez szükséges, mert a kis gyermekek, még a fiúk is, sok tekintetben olyan gondozásra szorulnak, melyet csak nő adhat nekik) a fiúk osztályában férfiakat is kell alkalmazni. Természetes, hogy az ilyen intézet működésének sikere jórészt az alkalmazott tanítóktól és nevelőktől függ s ezeknek gyöngeségét vagy képtelenségét a technikai berendezés minden tökéletessége sem teheti jóvá. Ilyen intézetben csak már kipróbált, tapasztalt egyének nyerhetnek alkalmazást s a legfontosabb, a mit e részben számításba kell venni: az illetők jelleme.

Az iskolák és nevelőintézetek — a mint ez más-képpen el sem képzelhető — rendesen hű tükre a kor-nak. De mégis az iskolának legalább egy fokkal mindig idealisabbnak kell lennie a valódi, társadalmi életnél, mert csak ilyen módon lehet előkészíteni az ideálisabb, a tisztább, a szebb jövőt. A gyermeknek az óvó-intézet olyan környezetet adjon, mely az őszinteséget, az egyenességet, az önérzetet fejleszse benne. Az inquisitorius nevelés, mely megszimatol minden kis hibát, minden tévedést bűnnek bélyegez és rögtön szigorúan fenyít: csak képmutatásra nevelhet s ezzel a legveszedelmesebb mérget oltja a gyermek lelkébe. Ennél csak egy van, a mi még veszedelmesebb s ez a bármily csekély fokban is igazságtalan fenyítés. Minden igazságtalanság rombolója a tekintélynek, megingatója az igazságba vetett hitnek, hivatalos támadás a hivatalos rend ellen, tehát benső ellenmondás, mely kiszámíthatatlan pusztításokat vihet véghez, akár a törvényszéki teremben, akár az óvó-intézet falai között esik meg. A tanító, a ki bíraskodik — már pedig, a ki büntet, az bíraskodik is, — apróra kérdezze ki eszét és lelkiösmeretét, mielőtt

megfenyíti a gyermeket, mert egyetlen igazságtalanság a bíró részéről többet árt, mint a mennyit száz jó példa használhat.

3. **ISKOLÁZÁS AZ ÚJ ÁLLAMBAN** Hamadik állomása a gyermeknek az elemi iskola padja. Körülbelül hat esztendőskorában kerül a gyermek az elemi iskolába. Általánosan kötelező iskolázás s több efajta elv, mely rendesen csak papiroson volt meg azelőtt, az új államban kérdésszámba sem jöhet. A gyermek nem ácsoroghat az utcán, nem foglalkoztatható a házban vagy az üzletben, nem árulhat sem gyújtót, sem újságot, mert egyáltalában senkisésem árulhat semmit. Hat éves korától kezdve hivatalból jár az elemi iskolába, vagy esetleg internatusba. Ez éppen olyan állami törvény, mint hogy minden gyermeket születésekor be kell írni az anyakönyvbe.

Az elemi iskolában kezdődik tulajdonképpen az oktatás, vagyis a szorosabb értelemben vett tanulás. A társadalmi átalakulással együtt jár az oktatási rendszer gyökeres átalakulása is. Az új államban a tanító valóban hivatásának élhet, nem kénytelen sem rossz tankönyveket gyártani, sem magánóráról-magánóra szaladgálni, hogy nagyszámú családját ügygyel-bajjal eltarthassa. Sem bőség, sem hiány tanítóknak nem leszen, mert az állam annyi tanítót alkalmaz, a mennyire szüksége van. És igen sok tanítóra lesz szüksége, mert az otthon való magolásnak, különórának, megszámlálatlan házi feladatoknak rendszere megszűnik s eltöröltetik az a lehetetlen, barbár állapot, hogy egy osztályban h a t v a n tanuló nyerjen helyet, vagy, a mint Magyarországon nem volt ritka, száz tanulója legyen egy tanítónak s ez a szerencsétlen áldozat ezerszámra legyen kénytelen írásbeli dolgozatokat javítani. A gyári módon való oktatás véget ér, föl-

váltja azt egy egészséges tanítási módszer, melynek első föltétele, hogy egy-egy tanító csak annyi növendéket kapjon, a mennyivel alaposan képes foglalkozni. A növendékek tehát már az elemi iskolában csoportokra osztatnak, egy-egy tanító felügyelete alatt. Egy-egy csoportba tehát tetséges munkabírásként válogattatnak össze a tanulók. Ez is egyik garantiája a tanítás eredményének. Kiválóan tehetséges növendékeket gyöngé tehetségűekkel egy csoportba osztani mód nélkül észszerűtlen eljárás, idő- és erőpocsékolás. Mert, ha a tanító a tehetségeseket veszi mértékül s tovább halad az anyagban, a mikor még a gyöngék nem képesek a továbbhaladásra, akkor ez utóbbiak mindjobban lemaradnak s mennél tovább megy a tanító, annál kevesebbet tudnak, mert nincs igazi alapjuk s az előzők tudása nélkül a későbbieket nem érthetik. Ellenben, ha a gyöngék tudását és képességét veszik mértékül, akkor az a ferde állapot jó létre, hogy a tehetséges tanulók tétlenül és unatkozva kénytelenek várakozni addig, míg azt az anyagot, a melyet ők már régen megemésztettek, a gyöngébbek is föl tudják dolgozni, a mi haszontalan idő- és erőpazarlás. Ezen a bajon csakis úgy lehet segíteni, hogy egy-egy csoportba olyan tanulók kerülnek, a kik tehetség, felfogás dolgában nem árulnak el nagy különbséget. Természetes, hogy a tehetségesek csoportja ugyanazt az anyagot rövidebb idő alatt fogja elvégezni s így előáll az a helyzet, hogy a tehetséges gyermek hamarabb végzi el az osztályt, mint gyöngébb tehetségű pajtása. Ez természetes és rendén való is s az ellenkezője, az, a mit a régibb társadalomban lehetett tapasztalni e téren, észszerűtlen. Csupán a végletektől kell óvakodni s ehhez képest bizonyos iskolák, illetőleg stúdiumok elvégzésére nézve az új államban

a törvény megállapít egy maximális és egy m i n i - mális időtartamot. A minimális idő tartam a tehetségek korlátozására szolgál, egészségügyi és fizikai szempontokból, a maximalis időtartam a gyengébbeknek szól. A ki a maximalis időtartam alatt sem végzi el, nem dolgozza föl az anyagot, az, mint a tanulmányokra alkalmatlan egyén másnemű foglalkozásra utasítatik.

Ez utóbbi rendszabály nem vonatkozhatik az elemi és középiskolai oktatásra, a melyben kivétel nélkül mindenkinek kell részesülnie, még pedig a legmesszebb menő alapossággal. A régi társadalmakban voltak intézetek, melyek csodálatos eredményeket mutattak föl siket, néma és tompaelméjű növendékekkel, élő bizonyoságául annak, hogy a tanító szakértelme és türelme mennyire képes.

Az elemi oktatás az írás, olvasás és számvetésen kívül főképpen arra szorítkozik, hogy a gyermek megtanuljon látni, hallani, megfigyelni s hogy benyomásainak kifejezést tudjon adni. Az elemi oktatás föladata, hogy mozgásba hozza, megindítsa, működésre bírja és helyes irányba terelje a gyermeki elmét. A szemléltető oktatásnak teljesen ki kell szorítani a pusztá elméletet, a száraz magoltatást, mely dúsan virágzott a régi iskolában. Át nem értett mondatok, homályos szabályok betanulása legtöbbször csak azt eredményezi, hogy megerőltette magát az emlékezőtehetség, mialatt az elme tétlenül pihent. Az elmét is kell foglalkoztatni s nem csak az emlékezőtehetséget. Azokat az ismereteket, melyek az elemi oktatás körébe vágnak, tapasztalat, látás, szemlélet útján kell elsajátítania a gyermeknek. Csak a mit elméje földolgozott, az válhatik igazán sajátjával. A régi iskolázás mellett léptenyomon lehetett tapasztalni, hogy az iskolának való

tanulás és az életnek való tudás két különböző dolog volt s egyik ellehetett a másik nélkül. A betű öl és sehohsem öl jobban, mint az iskolában, a gyermeki elmében, melynek alig van még ellentálló ereje. Az oktatást játéknak, sétának, testgyakorlatnak kell rendszeresen kiegészítenie.

Míg a gyermek írni-olvasni jól nem tud, míg gondolatait írásban és szóban helyesen kifejezni, míg egy elébe tett ismerős tárgyat összefüggően leírni nem képes: semmiféle középiskolába át nem léphet. A régi középiskoláknak nem legcsekélyebb baja volt, hogy a népiskolától jórészt olyan diák-anyagot vettek „át”, melylyel a szűk mederbe szorított tanítás mellett sehogysem tudtak boldogulni. Az elemi oktatás nagy bűnei torolták meg magukat a régi középiskolában, mely bőven nevelte a proletariátust a társadalomnak. Az oktatás eredményének elsőrendű föltétele a folytonosság, vagyis az ismertről az ismeretlenre való haladás. A hol ez a folytonosság megszakad, ott csődöt kell mondania az oktatásnak. A régi oktatás-és nevelésügy mélységes corruptiója csak ebben gyökerezett. A népiskolák rajonkint bocsájtották ki a készületlen tanulót, a ki esetleg a középiskolán is keresztülvergődött, a nélkül, hogy szert tett volna a neki szükséges tudásra. A készületlen tanulóból azonban készületlen ember vált az életben, a kinek csak egyre volt teljes képesítése: a proletárságra.

Angliában a régi társadalmi rendszer mellett is voltak egyes nevelőintézetek, melyek igen észszerű és czélszerű módszerrel készítették elő a rájuk bízott növendékeket magára az életre. Ez intézetek ellen valóban csak egy kifogást lehetett tenni, de ez az egy ezerrel fölért, azt tudniilik, hogy csak azoknak szólt, a kiknek legkevésbbé volt szükségük — az akkori

viszonyok között — az életharczhoz való fölszerelésre; ez intézetek ugyanis olyan drágák voltak, hogy csak a leggazdagabb emberek fiai látogathatták, tehát csakis azok, a kiknek a régi rendszer keretében sokkal kevesebb egyéni értékre és képességre volt szükségük, mint vagyontalan embertársaiknak. Mi hasznunk lehetett azonban az olyan intézetekből, melyek csak fényűzési czikkek voltak, különlegességek kiválasztott halandók számára? Melyek csak azt bizonyították, a mi különben nem is szorult külön bizonyításra, hogy a régi társadalom képes volt mintaszerű intézeteket szervezni, de mindig csak kevesek számára, a nélkül, hogy hozzá tudott volna járulni a közjólét emeléséhez. Az új államban mindennek mintaszerűnek kell lenni s minden növendéknek mintaszerű intézetbe kell járnia: csak akkor fogunk büszkén beszélhetni nemzeti oktatásról és nevelésről.

Mondottuk, hogy a nevelés és oktatás előkészítés az élet igazi föladataira s hogy ennek az előkészítésnek rendszeresnek, folytonosnak kell lennie, vagyis az ismertről kell az ismeretlenre haladnia. Van azonban az előkészítő munkának egy másik, nem kevésbé fontos oldala, mely igen nagy és nehéz föladatot ró a nevelőkre és a tanítókra s ez a növendék alapos megfigyelése és hajlandóságának, képességének fölismerése.

A tanítónak meg kell értenie a növendéket s az új államban dívó oktatási rendszer erre módot nyújt neki. A tanítónak sokkal kevesebb növendéke van, mint volt a régi társadalomban és sokkal több időt tölt el velük, megítélheti képességüket és jellemüket s véleményt mondhat arról is, milyen pályára találja alkalmasnak egyiket vagy másikat. Ez az ítélet vagy vélemény természetesen nem lehet kötelező a diákra nézve, a kit a szabad pályaválasztás jogától megfosz-

tani törvénytelenység volna. Ha valamely intézet igazgatói jelentése szerint X. tudományos pályára alkalmatlan s X. mindamellet tudományos pályára óhajt lépni, joga van ahhoz, hogy egy másik intézetben vizsgálót telessen, ha abban a hitben van, hogy saját intézetében nem ítélték meg őt igazságosan. E vizsga azonban nem igazodhatik a régi társadalmakban divatozott formaszzerű felületes eljárás szerint. Félóra alatt nem lehet eldönteni, ki mennyit tud s ki mennyit ért. Az új vizsgálat abban áll, hogy X. egy bizonyos időre, mondjuk egy hónapra átköltözik a másik intézetbe, ott naponkint foglalkoznak vele, föladatakat adnak neki írásban és szóban, megfigyelik viselkedését, jellemét s csak azután döntenek a dologban. Ha X.-re nézve a döntés kedvezőtlenül üt ki, akkor ő köteles ugyan egyéb pályát választani, de megmarad még mindig abbeli szabadsága, hogy foglalkozása, munkája mellett tovább tanulhat. Hallgathat előadásokat, kaphat könyveket s ha később megállja a próbát, foglalkozásától fölmentetik és újra választhat pályát. Menél lelkiismeretesebben járnak el az intézetek, annál kevesebb tévedés fog történni s egy intézet jóhíre az új államban csak abban gyökerezhetik, hogy növendékeit abba az irányba tudja terelni, mely tehetségüknek leginkább felel meg. Úgy az elemi, mint a középiskolában egy folytonos kiválasztási processzus megy végbe; tehetségük, képességük, hajlandóságuk, munkabírásuk szerint külön-külön csoportokat alkotnak a növendékek. Minden csoport egy bizonyos egység, a melyet már egyöntetűen lehet kezelni s a folytonos selejtezés és különválasztás is tetemesen megkönnyíti a tanító munkáját. A gazdasági állapot alapos megváltozásánál fogva nem okoz többé nehézséget, hogy a növendéket egyik iskolából áthelyezzük a másikba. X

tanuló az ország egyik széléről mehet a másikra, ha az az iskola, melyben tanulmányait folytatnia kell, történetesen másik szélén van az országnak.

Mondottam már, hogy a tanításnak minden irányban észszerűbbé, gyakorlatiasabbá kell válnia. Az a gazdasági verseny, melynek áldatlan hatása érezhető volt a régi társadalomban, a tanítási rendszerben is óriási pusztításokat okozott. Keletkezett egy rengeteg tankönyv-irodalom, mely inkább az üzérkedésnek szolgált, semmint a közoktatásnak. A tankönyvek mellett az úgynevezett segédkönyvek is megdöbbentő módon elszaporodtak s nem volt szánalomra méltóbb alak, mint az a kis diák, a ki az iskolából hazajövet félholtra vált a könyvek és taneszközök súlyától, melyet a hónalja alatt vagy a hátán hordozott. E tankönyvek rövid és velős összefoglalások helyett jobbra tele voltak fölösleges szörszálhasogatással. haszontalan szóhalmazzal s akárhányszor valóságos paródiája voltak annak a tudománynak, a melynek eredményeivel meg akarták ismertetni az ifjúságot. Évek hosszú során keresztül száz meg száz lapot kellett bemagolnia az ifjúnak, de ez a valójában föl nem dolgozott, igazában el nem sajátított anyag, mely csak a memóriára volt bízva, nagyon hamar elkallódott, elmosódott s az életben nem volt értékesíthető. Érettségi bizonyítványával kezében a régi társadalom ifjának nem volt tiszta fogalma azokról a dolgokról, melyek legközelebb-ről érdekelhették volna. Ismeretei hézagosak voltak s a mi ennél sokkal nagyobb hiba volt, esze, gondolkodása nem volt fegyelmezve. Három esztendőn keresztül tanulta könyvből a természetrajzot s ha kivitték az erdőre, közönséges fákat, virágokat, rovarokat nem tudott megnevezni.¹ Szorgalmas diáknak azt nevezték a régi rendszerben, a ki egész nap az asztala mellett

görnyedezett, falta a betűt s másnap reggel hibátlanul mondta föl a leczkét, mint a „vízfolyás”. Ebből magyarázható meg az a régi társadalmakban oly különös jelenség, hogy tiszta jeles diákok az életben semmi sem jutottak s tanulókból, a kik csak nagy ügygyel-bajjal vergődtek át az iskolán, igen jeles, sőt kiváló emberek váltak. Az önálló gondolkodás megvetésének, sőt elnyomásának paedagogiai rendszere hozta létre a régi társadalom tiszta jeles diákját, ezt a szerencsétlen áldozatot, ezt a szegény automatát, a ki csak addig élt és virult, míg az iskola mesterséges levegőjében volt s összeomlott egyszerre, mihelyt a való élet aczélos lehellete érte. A legnagyobb emberek életrajzában ellenben rendesen előfordult az az adat is, hogy az iskolában közepes tanulók voltak s nem tudtak érvényesülni.

Az az iskola, melyet az élet meghazudtol: hibás, rossz, céljátévesztett. Az iskolának meg kell becsülnie mindennemű jelességet, melyet a növendékben talál s tisztában kell lennie minden lelki tulajdonságnak értékével is, máskülönben nem ítélni, nem osztályozhat. Az új állam iskolája oktat és nevel, tehát iskolája az *e l m é n e k* és az akaratnak. Igen gyakran tapasztalhatjuk, hogy ész és jellem nincsenek összhangzásban; hogy az elmebeli korlátoltság tiszteletet parancsoló erős akarat, szilárdsággal párosul, viszont a kiváló észtehetség gyöngye, ingatag jellemű embernek adatott meg. Mind a kettőben van azonban egy érték, amott az akarat, emitt az ész, melyet meg kell menteni és hasznosítani a társadalom javára. Ez természetesen nem lehetséges ott, a hol kaptafaszerű módszer uralkodik.

Az új állam iskolája a régi egyoldalúsággal szemben sokoldalú, mindenre kiterjedő s így valóságos előkészítés az élet föladataira. A típus, melyet ez iskolá-

nak meg kell teremtenie, nem az a görnyedthátú, beesett szemű, rövidlátó fiatalember, a ki a túlsúfolt, bűzös tanteremből siet haza, hogy ismét asztalhoz üljön, folytassa a tanulást s írásbeli föladványokkal ölje magát. Az új typus ruganyos, erőteljes, élénk ifjú, a ki szűk padot sohasem lát, a kinek a tanterme legtöbbször a szabad természet, könyve a világ, melyet maga körül lát. Az élő fát, a viruló növényt, a tömör követ, a jegeczes ásványt, a röpülő madarat, a ficzánkoló halat künn a természetben mutatják és magyarázzák meg neki. A hol és a mennyire csak lehetséges, saját megfigyelése i t kell vele földolgoztatnia. Könyvet csak összefoglalásnak, ismétlésül, emlékeztetőül használ, kivéve a remekműveket, a melyeket nem magyarázatokból ismer meg, hanem olvasás útján. Emlékezőtehetségét nem gyötrik, testét nem lánczolják le padhoz vagy asztalhoz, egyik képességét nem fejlesztik ki a másik rovására, sőt ellenkezőleg az oktatás-nevelési probléma éppen abban áll, hogy lehetőség szerint harmónia jöjjön létre az egyes képességek között. A hol gyöngébb a test és erősebb az elme, ott a test fejlesztésére és edzésére kell nagyobb súlyt vetni.

Miért volt a régi társadalmakban aránylag oly kevés az alapos műveltségű ember? Mert selejtes és komolyság nélkül való volt a tanítás rendszere; mert az iskola a különböző tehetségű ifjakkal szemben fonákul végezte a maga föladatát. Mert a hajlandóság és a készltség nem vétetett számba az illető ifjak iskolázásában; mert chablonszerűen foglalták össze azokat, a kik egészen különböző pályákra készültek. Az oktatásnak ugyan fejlesztenie kell mindenkiben az általános értelmességet, a gondolkodást, a testi és lelki erőket, de tévedés az egykaptafára való tanítás, a tantárgyak tölcserrel való betöltése valamennyi növen-

dék agyvelejébe. Saját jövő foglalkozásához, leendő életpályájához mért ismeretekkel kell fölszerelni azokat az ifjakat, a kikben különleges hajlamok és tehetségek mutatkoznak s nem szabad egy kalap alá foglalni erőst a gyöngével, értelmest és tehetségtelent és az oktatás egyöntetűsége kedvéért ezer meg ezer tanulót gyötörni olyan dolgok magoltatásával, melyekre semmi fogékony-ságot sem mutatnak. Az a nemzedék, melynek hivatása, hogy mellettünk és majdan közvetlen miutánunk szerepeljen, nagyon megérdemli, hogy több gondot fordítsunk testi-lelki művelésére. Nincsen áldozat, nincsen beruházás, melyet sokallani lehet, a mikor az új nemzedék életbevágó érdekei forognak szóban.

4. AZ OKTATÁS SZERVEZETE. a) Elemi iskolák. Az elemi iskolák s általában az új állam tanintézetei egyúttal internatusok, vagyis a gyermekek az oktatáson kívül teljes ellátásukat is az intézetben nyerik. Ez az általános elv; nem lehet azonban a szülőket kötelezni arra, hogy gyermeküket ellátásra is az iskolába küldjék. A gyermek étkezhetik szüleivel és lakhatik náluk, ha a szülők kívánják. A mely családban azonban a szülők erkölcsi élete olyan, hogy a gyermek fejlődésére csak kártékony befolyást gyakorolhat: ott az állam a társadalom és az egyén közös érdekében közbelép és a gyermeket hivatalból internálja. Az ilyen hivatalos eljárás ellen a szülő felszólalhat, sőt pert indíthat a közigazgatási bíróság előtt.

Az intézetekre nézve az állam a szülőnek teljesen szabad választást enged. Mindenki abba az intézetbe küldheti gyermekét, a hova akarja, iskoláztathatja tehát az ország bármely részében. A fölvétel, azonban a jelentkezés sorrendjében történik mindaddig, míg az illető intézetnél a hivatalosan megállapított létszám betelt. Aki későn érkezik, más intézetbe kénytelen magát fölvétetni.

Elemi iskolája és internatusa a legkisebb telepnek is van. Az elemi iskola szervezete annyiban hasonlít a régihez, hogy az új államban is négy évfolyamot ölel fel. A minimalis és maximális időtartam, mely alatt egy osztály vagy tanfolyam elvégezhető, illetőleg elvégzendő: az elemi iskolára nézve nem nyer alkalmazást.

A gyermekek tehetségük szerint csoportokba osztatnak, mert a tanítás eredményességét nem biztosíthatja egyéb, mint az, hogy az egy csoportba tartozó gyermekek értelmi színvonala lehetőleg megegyezik. Minden csoport egy tanító és egy segédtanító vezetése alatt áll. Vezető-tanítónak csak bizonyos gyakorlati idő kitöltése után nevezhető ki a segédtanító. A tanítók főadata az oktatás, játékoknál a felügyelet. Ezenkívül minden csoport gyermekhez ki van rendelve kellő számú hivatalos személyzet, mely a hálótermekben, ebédlőben stb. felügyel.

A gyöngébb tehetségű csoportokkal a tanítók huzamosabban foglalkoznak: különösen gyöngé növendékek mellé a vezető-tanító kérésére külön segédtanító rendelhető, esetleg felsőbb osztályok jeles növendékei is rendelhetők ilyen szolgálatra, melyért elismerés jár az illetőknek.

Az elemi oktatásra nézve ugyanis főelv, hogy a tudás és ismeretek elemeit a négy évi tanfolyam alatt minden tanuló okvetlenül megszerezze, ha csak rendkívüli körülmények (huzamos betegség stb.) akadályozólag föl nem lépnek.

A tanuló képességeiről, hajlamairól, jelleméről, előmeneteléről az intézet könyvet vezet. Az elemi iskolai tanfolyam elvégzése után minden gyermek a középiskolába kerül,

b) Középiskolák és s z a k i n t é z e t e k . Az új állam

középiskolái lényegesen eltérnek a régi társadalomnak e nemű intézeteitől. A mi az új középiskola fokát illeti, megfelel körülbelül a régi állam középiskolai első négy osztályának, ámde sem nem gymnasium, sem nem reáliskola, sem nőm polgáriskola. Olyan fajtájú intézet, a melyet a régi államok paedagogusai egységes középiskola néven ismertek. Ezt a középiskolát ugyanis szintén mindenkinek el kell végeznie. Az új állam gyermeke a középiskolát legalább négy és legfőlebb öt esztendeig járja, tehát legfőlebb tizenöt esztendő koráig. Ebben a középiskolában egységes az oktatás, melynek rendjében az anyanyelven kívül legfőlebb egy idegen nyelvnek van helye. A négy évfolyam felöleli az úgynevezett reális tantárgyak körét.

A középiskolák műhelyekkel vannak összekötve, részben azért, hogy a növendékek mindent, a mit lehet, saját tapasztalásukból ismerjenek meg, másfelől azért, hogy ha kinek hajlandósága van bizonyos mesterségre, azt már a középiskolai tanulása alatt gyakorolhassa.

A ki a középiskola tanítási anyagát öt esztendő alatt sem képes elsajátítani: az ötödik esztendő végével, ha középiskolai tanulmányai alatt hajlandóságot és ügyességet árult el bizonyos mesterséghez: átlép az ipari iskolába, melynek szintén négy esztendőig tartó tanfolyama van. A ki azonban öt évig tartó középiskolai tanulása alatt sem kellő előmenetelt nem mutatott, sem pedig valamely mesterségre hajlamot el nem árult: kilép az iskolából és mint inas az alsóbbrendű foglalkozásokra utasíttatik, a melyek közül szabadon választhat.

Az ipari szakiskola nemcsak elméleti, hanem teljes gyakorlati kiművelésben részesíti a növendékeket. Négy, maximum öt esztendő után a szakiskola növen-

déke elhagyja az intézetet és az állami gyárakban vagy műhelyekben nyer alkalmazást.

A kik rajzban, festészetben, zenében mutattak különös tehetséget, azok, középiskolai tanulmányaik elvégzése után, a mennyiben ez kívánságukkal megegyezik, a képzőművészeti, iparművészeti vagy zenei szakintézetekbe kerülnek. Ámde, ha az ilyen tehetség a középiskolában megállotta a helyét és művészi pálya helyett más pályára akar menni, ebbéli kívánsága teljesítendő.

A kik a középiskolát sikerrel végezték, a negyedik év végén, illetve az ötödik év elején átléphetnek felsőbb iskolába, mely egyrészt a mai gymnasiumnak, másfelől a mai reáliskolának felel meg.

Az új állam gymnasiuma (lyceum) lényegesen elüt a régitől. Abba a gymnasialis keretbe, melyet még a humanisták korától örökölt a társadalom, a melyet aztán kiépített, kitatarozott, kijavított, nem fér bele többé az az anyag, melyre az új állam emberének szüksége van, s a melyet még a gymnasialis esztendők alatt kell elsajátítania. Abba a gymnasiumba, melynek dicső föladata, hogy a classikai műveltség sáfárja legyen, az új állam nem tömi bele azt a mindenféle népséget, mely régente látogatta. A classikai tanulmányokról semmiféle kor le nem mondhat, az emberi tudás, ész és képzelet halhatatlan műveit ki nem zárhatjuk a művelődésből, tehát az oktatásból sem, de ilyen tanulmányokra csak azokat az ifjakat bocsátja az új rendszer, a kik tehetségüknél fogva haszonnal forgathatják a classikusokat, a gyakorlatias pályára hajlandó növendéket azonban korán szoktatja hozzá azokhoz a tanulmányokhoz, a melyeknek saját mesterségében fogja hasznát venni s nem gyötri olyan tudományszakokkal, melyekhez sem kedve, sem képessége nincsen s a melyekből e szerint soha semmiféle haszon nem hára-

molhatik reája. Képtelenség ugyanis, hogy az ilyen tárgy értelem-fejlesztő hatással legyen a növendékre. Nem fejlesztheti az értelmet az olyan gyakorlat, a melyet az illető csak kényszerből űz.

Mennél inkább kirekeszti az új állam a gymnasium falai közül az oda nem való elemeket, mennél inkább megválogatja az oda fölveendő ifjakat, annál nagyobb sikert és eredményt fog fölmutatni az oktatás. A gymnasiumot végzett ifjútól el lehet várni, hogy képes lesz beleilleszkedni az egyetem tudományos életébe és a mint emelkedik a gymnasiumi oktatás színvonala azon a réven, hogy csak odavaló elemeket vesz föl, emelkedni fog egyúttal az egyetem tudományos színvonala és akkor eljutnak valahára a népek és nemzetek arra a fokra, hogy egyetemet végzett államférfiai, törvényhozói, főhivatalnokai és bírái valóban nagyobb szabású emberek lesznek s meg fognak tudni felelni annak a föladatnak, melyet hivataluk és állásuk tűz ki nekik. Az új állam nem tűri meg, hogy akár a gymnasium, akár más középiskola továbbra is tenyésztelep maradjon, a honnan éretlen, értelmetlen fiatalság kerüljön ki akár a gyakorlati életbe, akár az egyetem padjaira. Nem tűri, hogy akár közszolgálatban, akár más életpályán oda nem való elemek működjenek.

Az új gymnasium négy, legfőlebb öt évfolyamra terjed s a reáliák új, magasabb szempontból való oktatása mellett előkészít a classikai tanulmányokra; az első két évfolyam a latin, az utolsó kettő a latin mellett a görög nyelvnek is nagy helyet enged a tanítás rendjében. A gymnasium készít elő — úgy, mint annak idején a régi állami rendben — a jogi, orvosi, philosophiai tanulmányokra. Minthogy csak olyan ifjak járhatnak gymnasiumba, a kik középiskolai tanulásuk alatt képességüket kimutatták: négy esztendő a latin és két

esztendő a görög nyelvre — kellő fölhasználás mellett teljesen elegendő lesz a cél elérésére.

A gymnasium mellett működnek az úgynevezett reáliskolák is, ugyancsak négy, illetve öt évfolyammal. Úgy, mint a régi államban: előkészítenek a felső műszaki tanulmányokra, tehát a politechnikumra s azoknak szolgálnak, a kik mérnökök, építészek, vegyészek akarnak lenni.

c) Főiskolák. Főiskolára azok a gymnasiumi vagy reáliskolai tanulók bocsájthatók, a kik tanulmányaikat négy, legfőlebb öt esztendő alatt sikerrel elvégezték s erről az illető intézetben végbizonyítványt nyertek. Az ilyen ifjú teljes szabadsággal választhat az egyetemi szakok, tehát az úgynevezett tudományos pályák között. Azok, a kik a gymnasiumban vagy reáliskolában nem váltották be azt, a mit a középiskolában tett előmenetelük ígért, tehát a kik öt esztendő alatt nem tudtak megfelelni a követelményeknek, azok az ötödik év végén mint alsórendű hivatalnokok nyernek alkalmazást, hajlamuk szerint, de főiskolára nem bocsájthatók.

A tanuló maga választja meg a főiskolát, a hol tanulmányait folytatni kívánja. A főiskola is internatus, de az ifjaknak joguk van kívánni, hogy szüleiknél lakhassanak. Azok a főiskolai hallgatók, a kik már nős emberek, csakis az intézeteken kívül nyerhetnek lakást.

A főiskolai hallgató kiképzése a középiskolai és szakiskolai módszer értelmében nemcsak elméleti, hanem egyidejűleg gyakorlati is. A mi a régi állam főiskoláin csakis az orvosi szakon érvényesült, tudniillik a praxis teljes bevitele az egyetemi oktatásba, az most lehetőséghez képest minden vonalon megvalósul. A tanárjelölt például nemcsak előadásokat hallgat, hanem bizonyos számú semester után már mint kisegítő tanár is

működik, a jogász kezdettől fogva jár a bíróság tárgyalásaira s gyakorlati tanulása nincs úgy elszakítva az elméleti oktatástól, mint a régi államban, hanem karöltve jár azzal.

A főiskolai tanulmányokra nézve is minimális és maximális időt állapít meg az állam. A ki tanulmányait a maximális idő alatt sem képes elvégezni, a határidő lejárta után választani köteles azon hivatali szolgálatok között, melyekre az állam őt alkalmasnak véli. Az ilyen egyéneknek azonban megmarad azontúl is abbeli joguk, hogy bizonyos idő után vizsgára való bocsátásukat kérhetik. Ha a vizsgán megfelelnek, fölmenthetők hivataluk alól; általában, mint azt már több ízben kifejtettük, az egyének, bármily hivatalban vagy szolgálatban van is, jogában áll tanulmányokat folytatni, a segédeszközök (könyvek, írószerek, rajzeszközök stb.) föltétlenül rendelkezésére bocsátandók s vizsga iránt való kérelmének — a hivatalos eljárás keretén belül — helyet kell adni.

XLVIII. A HADI SZERVEZET.

Az oktatás és nevelés szervezetével az új állam megold egyúttal egy olyan kérdést is, melylyel a magángazdálkodási rendszerben élő államok megbirkózni nem tudtak s ez a haderő szervezete. Az állam Önállóságát és függetlenségét erőszak ellenében is meg kell óvni s az állam kártévő ellenségeit szükség esetén erőszakkal kell megfenyíteni vagy ártalmatlanná tenni. Jól szervezett államnak minden perczen készen kell állama arra, hogy épségét fegyveres erővel szemben is megóvja s ehhez képest jól kiképzett hadseregre nagy szüksége van az új államnak is. Az örök béke apostolai biztatnak ugyan bennünket, hogy az emberi művelődés előbb-utóbb le fogja bírni a háború iszonyú rémét, de az emberiség culturalis haladásába vetett minden bizalmunk mellett sem hihetünk egy olyan természeti jelenség megszűnésében, a mely a világ fönnállása óta soha egy perczig sem szünetelt. E kérdésről való nézetünket egyébiránt már a munka alapvető fejezeteiben is kifejtettük.

Az új államban minden fegyverfogható ember katona, a nélkül azonban, hogy esztendőkön keresztül fegyverben állana s így hivatásától s a nemzeti munkában való részvételtől elvonatnék. A katonai kiképzés ugyanis

egyik lényeges alkatrésze magának a nevelésnek és az iskolában történik. A katonai gyakorlatok tanítása megfelelő fokozatokban megy végbe úgy, hogy a szorosan vett szolgálati idő a minimumra szoríttatik. Az új állam polgára a besorozáskor már kész katona. Azokat a testmozdulatokat, melyekkel régen durva őrmesterek gyötörték a húsz-huszonkétéves legényt, ő már gyermekkorában sajátította el, olyankor, a mikor még az izmok könnyen hajlíthatók. A katonaság, mint kaszt, mint osztály, mint rendszer, mint különlegesség végképpen megszűnt, éppen, mert az új állam egyúttal katonai állam.

A ifjúságnak katonai kiképzése nem ütközik nehézségekbe, mert egyáltalában nem esik ki a nevelés-oktatás keretéből. A katonai kiképzés alapja voltaképpen nem egyéb, mint a testi kiképzés, a testi erő és ügyesség fejlesztése. Az ifjúság testi nevelését az a régihez képest csekélyszámú katonaság végzi, melyet az új állam fegyver alatt tart. A testgyakorlat órái alatt érvénybe lép a hadsereg szolgálati szabályzata, melyet az ifjúnak meg kell tanulnia. A tanterv állapítja meg, hogy kezdve a legelemibb testmozdulatokon egészen a bonyolult harci gyakorlatig, mennyit kell egy-egy tanszak alatt földolgozni. Minden esztendőben nagyobb fegyvergyakorlatok tartatnak az ifjúsági szünidő alatt s ez időre a növendékek teljesen katonai felügyelet és fegyelem alá kerülnek. A felső iskolákon már teljes katonai felszereléssel, fegyverrel végezheti gyakorlatait az ifjúság, mely azonban a gyakorlati órák után ismét visszanyeri szabadságát s csak az intézeti igazgatóság fegyelme alatt áll.

A mi a tanuló-ifjúságra nézve áll, érvényes mind e n munkásra nézve is, a ki már középiskoláinak elvégzése után az állami szolgálatba gyárba vagy mű-

helybe került. A régi társadalmakban dívott ama rendszer, hogy iskolavégzett, művelt elemekből tiszték képeztesse ki: fönmarad az új államban is, sőt a tiszték legnagyobb része ezek sorából kerül ki, mert az állam béke idején csak annyi katonaságot tart fegyverben, annyi legénységet és tisztet, a mennyi a kiképzés munkájához és az adminisztratív tevékenységhez, valamint a katonai szertárak és raktárak őrizetére szükséges. Mindamellet a keretek folyton ki vannak töltve, mert hiszen a katonai kiképzés és nevelés szakadatlanul folyik az iskolákban s a hadgyakorlatok is minden esztendőben huzamosabb ideig tartanak.

A tartalékos és nem tartalékos katona között való különbség majdnem egészen elenyészik, valamint megszűnik az a különbség is, mely a szolgálati idő tartamát illetőleg állott fön a társadalmakban önkéntes és nem önkéntes katona között. A hadkötelesek nem szolgálnak sem egy, sem három évig, hanem kicsi koruktól kezdve neveltetnek és kiképeztetnek a hadi szolgálatra s besorozásuk napjától kezdve a törvényileg megállapított korig folyton a hadsereg kötelékébe tartoznak. Tiszték természetesen csak azokból válhatnak, a kik a középiskolai évfolyamon túl is folytatják tanulmányukat és fokozatosan kiképezhetek, míg a kik csak középiskolát végeznek, altisztekké képeztetnek ki, vagy közlegények maradnak. A katonai szakiskola, mely a többi szakiskola módjára a középiskola után következik, azok számára való a kik a katonai pályára hajlamot éreznek s hajlandóságukat és ügyességüket kimutatták. A katonai szakiskolán kívül katonai főiskola is van, a hol a legmagasabb katonai tudományokat adják elő azok számára, a kik a szakiskolában különös előmenetelt tanúsítottak.

E hadszervezet előnyei szembeszökők. Az állam nagy hadsereget tart, a nélkül, hogy minden évben száz meg százezer munkás kezét bénítana meg s a nélkül, hogy polgárait évről-évre nehezebb adóteherrel sújtaná. A nyilvántartási és ellenőrzési munkálatok, a melyek a régi társadalomban óriási személyzetet foglalkoztattak, az általános közigazgatási tevékenység körébe esnek s miután külön katonai nyilvántartás nincsen, az egész eljárás mód nélkül egyszerűvé vált. Természetes, hogy ilyképp a mozgósítás is gyorsabbá és egyszerűbbé lőn, mint volt annakelőtte s ha tekintetbe vesszük, hogy az új állam vasúttal, távíróval, telephonnal megcsinálja a tökéletes közlekedési hálózatot: el lehet mondani, hogy az új állam hadszervezet dolgában is fölülmúlja minden elődjét, mert módjában van a lehető legrövidebb idő alatt minden fegyverfogható emberét talpra állítani. E hadsereg fölszerelése és ellátása is túlszárnyalja a régit, mert hiszen az új állam nem szorul adókra, nem kénytelen új meg új terhet róni polgáraitra csak azért, hogy katonaságát jobb szerkezetű ágyúval láthassa el. A hadsereg szükséglete éppen olyan közszükséglet, mint a többi, melynek fedezéséről a nemzeti- vagy közmunka révén gondoskodik az állam.

Ez a hadszervezet az egyedüli, mely megvalósítja az általános hadkötelezettség helyes és demokratikus elvét, a társadalomnak ama kiszámíthatatlanul nagy erővesztése nélkül, melyre megdöbbentő példával szolgáltak a régi államok. Az, a mit régebben militarizmusnak neveztek el, csak egy katonailag is szervezett államban szűnhetik meg. A katonaság, mint külön osztály csak ott vész el, a hol minden osztály katonának nevezheti magát. Megszűnik a kétféle elem, a katonai és a civil; megszűnik a kétféle becsület. A katona

csak olyan munkássá válik, mint a civil s ez utóbbi csak olyan katona, mint amaz. Sem osztályok nincsenek többé, sem kasztok nem szakítják széjjel a társadalmat. Az új állam szoros és szilárd egység, melynek változatosságot, élénkséget és tarkaságot az egyéni szabad érvényesülés kölcsönöz.

TIZENKETTEDIK KÖNYV

A KÖZGAZDASÁGI RENDSZER BÉKÉS
ÁTALAKÍTÁSÁNAK MÓDJA.

XLIX. A FOKOZATOS ÁTALAKÍTÁS ELVE.

Az új társadalmi rendszer megalkotása politikai föladat, melyet az áll ami törvényhozásnak kell megoldásra vinnie, a mivel egyszersmind elejét veszi annak is, hogy a társadalom forradalmi vértengeren keresztül jusson el az új állapotba. A kérdés, mely itt fölmerül, az, hogy a törvényhozás minő föltételek mellett láthat hozzá a társadalom újjászervezéséhez, milyen eszközöket vehet igénybe, mire kell tekintettel lennie, minő korlátok állanak útjában, szóval mennyiben rendelkezhetik szabadon a társadalommal. Tisztán elméletileg tekintve a kérdést, elvi megoldása nem nehéz és nem bonyolult. A törvényhozás, mely a közösség akaratának kifejezője, arra hivatott, hogy a nemzeti akaratot megvalósítsa. Akarhat-e azonban a közösség mást, mint a saját jóvoltát? Elvben nem, valósággal azonban igen. A nagy közösség csak homályosan tudja, mi válik javára s csak homályosan akar. A törvényhozásban is a társadalmi erők mérkőznek, manapság a tőke és a munka. A hatalom a tőke kezében van, ez befolyásolja a törvényhozást, befolyásol mindent, vele szemben erőtlén a közösség igazi akarata. Mert a közösség igazi akarata csak azokban fejeződik ki, a kik a közösség javát akarják, a kiknek elméje túljár a fennálló renden

s az államot képzeletben igazi alapokon építi föl. Ennek az igazi akaratsnak azonban csak elméleti értéke van mindaddig, míg a hatalom egy tényezője magáévá nem teszi s megvalósítására nem vállalkozik.

A békés átalakításnak egyetlen módja az, hogy maga az állam, egyes érdekekre való tekintet nélkül, a közösség érdekeinek szigorú szemmel tartásával vállalkozik arra, hogy a társadalmat zökkenés, zavar, erővesztés nélkül átvezeti a régi állapotból az új rendbe. Az állam tehát átalakul a saját jóvoltáért, a saját megerősödése, a saját haladása érdekében, törvényes úton, békésen, erőszakos műtét nélkül.

Comte Ágost ilyen átalakulást nem tart lehetségesnek. Ő S a i n t - S i m o n n a l és Fourierral szemben a kik hímezetlenül kívánják a társadalmi rend újjászervezését, utal a társadalmi élet változatlan, örök törvényeire, melyeket ismerni kell, mielőtt újításra gondolhatnánk. Azt elismeri Comte is, hogy a társadalom újjászervezése legfőbb kérdése a mai kornak s ebbéli nézete még nyomósabbá válik, ha tekintetbe vesszük, hogy Comte social-politikai fejtegetései óta félszázad telt el, a kérdés égetőbbé vált s az ellentétek még inkább kiéleződtek.

Ámde a megoldással szemben Comte-nak éppen olyan aggodalmak vannak, mint a socialismus támadóinak. A megoldást ő is — bár más okból — a távoli jövőbe helyezi. Okvetése abban áll, hogy a társadalom újjászervezése semmi egyéb, mint új rendszer alkotása. Ámde minden társadalmi rendszer függ az uralkodó erkölcsöktől, ezek pedig függenek az uralkodó fölfogásoktól. Ehhez képest haszontalan és hiúságos minden új intézmény, ha megelőzőleg nem reformálták az erkölcsöket. S minthogy ezeket a közfelfogások határozzák meg, a társadalom újjászervezése csakis oly

módon történhetik, ha olyan elméleti rendszert tudunk alkotni, melyet mindenki egyértelműen elfogad. Ezt a czélt akarta ő elérni bölcseleti rendszerével.

Comte „unanimité”-je azonban bátran egy sorba tehető a bölcsek kövével, az örök mozdonyal és az emberiség egyéb elérhetetlen törekvéseivel. Előbb lehet egy világot átalakítani, mint akárcsak egy kis társadalomban megteremteni az átalakulásra való teljes egyértelműséget. A törvényhozó nem várhat addig, míg minden egyes ember tudatára ébred az átalakítás szükséges voltának, mert akkor el kellene várnia ítélet napjáig. A tudós százezrek helyett gondolkodik, a törvényhozó százezrek helyett alkot. Százezrek helyett és százezrek számára, s boldog az az ország, melynek vannak igazi tudósai és igazi törvényhozói.

A „reorganisation spirituelle” különben nagyrészt már végbe is ment. Szóvá tettem azt a harmadik könyv első fejezetében. Az, a mit socialista irodalomnak és tudománynak nevezünk: az elmék átalakulásának jele, a szellemi forrongás hirdetője, az új korszak sejtelve, sőt tudata. A törvényhozásnak éppen az a föladata, hogy értékesítse a tudomány eredményeit. Ha késlekedik vele, magára zúdítja az erőszakos átalakulás minden rettentő következményét. Mert az eszméknek útját nem állhatja semmi; lassankint kellő feszítő erőre is tesznek szert és elkészülnek a véres leszámolásra. Ennek veheti elejét a hatalom, ha okosan és bölcsen lát munkájához s kihasználja a f o k o z a l o s á t a l a k í t á s megmérhetetlen előnyeit.

Hídépítésnél, kikötők, folyampartok szabályozásánál nem szokás a feneketlen vízben előkészületek nélkül rögtön hozzáfogni az alapozáshoz és építkezéshez, a mi tömérdek emberélet feláldozásával járhatna. Czölöpöket, rőzsét, kerítéseket, támasztékokat kell alkalmazni,

602 A KÖZGAZDASÁGI RENDSZER BÉKÉS ÁTALAKÍTÁSA

mielőtt hozzáláthatnánk a víz lefolyatásához, kimerítéséhez és a pillérek lerakásához. Lebontásra kerülő épületnél a csákány mellett gondoskodni kell gerendákról a szomszéd háznak megtámasztására, mert az esetleg meginog vagy beomlik, a mi nem csupán a benne lakók biztonságát veszélyeztetné. Társadalmi átalakuláshoz sem lehet hozzáfogni minden irányban foganatosított előkészületek és gondosan alkalmazott óvintézkedések nélkül. Kíméletesen kell hozzányúlni ahhoz a számtalan érdekhez, mely vérkeringése a társadalom élő testének, nehogy egy erélyes vágással életet oltunk ki.

Valaminthogy nem volna helyes s nem is szokás fölszaggatni egyszerre egy város valamennyi utcáját az újjáépítés vagy szabályozás kedvéért s még egy utcának minden házát sem romboljuk le egyszerre, nehogy a lakosok hajlék nélkül maradjanak: azonképpen nem lehetséges egyszerre átalakítani, egy csapással újjáteremteni az egész társadalmat, már csak azért sem, mert az ilyen óriási munka egyszerre az egész vonalon nem is végezhető kellő gondossággal és körültekintéssel.

Törvényhozás és államkormány van hivatva a közgazdasági intézmények fokozatos átalakítására; nem szabad azonban beérnie aprólékos, jelentéktelen rendelkezésekkel, mint a milyenek a legújabb időben történt social-politikai kísérletezések. Nyíltan bevallott czélnak a közös gazdaság rendszerének kell lennie. Ebből az elvből lealkudni semmit sem lehet s csakis a keresztülvitelben szabad, sőt kell is oppor-tunismussal eljárni.

Első, döntő lépés az átalakulás felé nem lehet egyéb, mint egy alaptörvény, melyben kimondatnék, hogy az állam a magángazdálkodás rendszeréről elv-

ben áttér a közös gazdálkodásra. E törvény alapján a kormány megindíthatja a fokozatos átalakítás munkáját azon utak és módok szerint, melyek az illető ország viszonyai közegett legcélszerűbbnek, legalkalmasabbnak bizonyulnak a rendszer keresztülvitelére.

L. A GAZDASÁGI KÖTELÉK.

A KÖTELÉK SZERVEZÉSE. A közös gazdasági rendszer megalkotásánál mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy az átalakulás lehetőleg kíméletesen történjék, nagy ellentétek és súrlódások elkerülésével. Számba kell venni, hogy élő szervezetről van szó, melyet, a mikor betegségéből kigyógyítunk, egyúttal a legkíméletesebb bánásmódban kell részesíteni. Az átalakítás alatt a társadalom mindennapi életműködésének nem szabad megzavartatnia. Az átalakulás tehát csak fokozatosan történhetik. A régi állami tevékenység körében, a régi társadalom keretei között egy ponton, úgyszólván egy csírából megindul az új állami és új társadalmi élet, mely egyelőre még a régitől nyeri táplálékát. A kezdetben szűk és korlátolt szervezet azonban mind többet szív föl a régi társadalomból, míg végre teljesen fölszívja.

Az új állam valóságos csírája tehát egy szervezet vagy intézmény, melyet az állam a régi társadalomban úgy létesít, mint egyéb vállalatait szokta. Csakhogy ezen új vállalat végső sorban az állami élet teljes átalakulására vezet.

A mi magát e szervezetet illeti, legtalálóbban egy fogyasztási szövetkezettel lehetne összehasonlítani;

mert eleinte ugyanis csak arról van szó, hogy bizonyos számú egyén, a ki a szervezetbe fölvetetik, azon belül megfelelő ellátásban részesüljön. Különbözik azonban ezen intézmény a közönséges fogyasztási szövetkezettről először is annyiban, hogy tagjainak teljes ellátásáról gondoskodik, éppen úgy, mint majdan az új állam, s lényegesen eltér az új szervezet minden eddigi szervezettől vagy szövetkezettől, a mennyiben nem öncél, nem magáért alakult s nem is egyes tagjaiért, hanem az egész közösségért; nem befejezett kész alkotás tehát, hanem csak keret, mely folytonosan fejlesztendő mindaddig, míg egyedüli állami keretté nem válik.

A szervezetet, melyben az új állami élet megindul, maga a régi állam teremti meg, saját jó voltáért, saját jövő fejlődésének biztosítása végett.

Állami kezdeményezésre, állami felügyelet és ellenőrzés mellett megalakul a közös gazdasági szövetkezet, melyet rövidség okáért ezentúl csak köteléknek fogunk nevezni. Élére egy arravaló, hozzáértő embert állítanak, a ki egyenesen a minisztériumnak van alárendelve. A kötelék szervezésének és az első beruházásnak költségeit az állam előlegezi a köteléknek, mely megerősödén, ebbéli adósságait fokozatosan letörleszti.

E kötelék működése eleinte csakis arra szorítkozik, hogy azokat az egyéneket, a kik önszántukból szakítanak a régi társadalmi szervezettel s fölvetetik magukat a kötelékbe, tehát saját tagjait, ezeknek megfelelő szolgáltatása fejében kellő ellátásban részesíti.

Minthogy a kötelék — mint föntebb mondtuk — legalább kezdetben inkább csak fogyasztási szövetkezet, maga nem termel s így tagjait sem foglalkoztathatná, a tagok szolgáltatása általában nem közvetlen

munka, hanem az a pénz vagy járandóság, melyet az államnál elfoglalt állásuk vagy munkadíjuk után nyernek. A köteléki tagok állását és helyzetét egyébiránt a kötelék fejlődésének különböző fokozatainak meg fogjuk magyarázni, itt egyelőre csak annyit mondhatunk, hogy a kötelék életbelépésekor a tagok túlnyomó részben a régi társadalomban dolgoznak, keresnek és szereznek, az újban pedig ellátásukat nyerik. A gazdasági élet gyökeres átalakítása, tehát a kötelék szervezése első sorban a központban, az ország fővárosában indítandó meg, hol is a hivatott tényezők figyelemmel kísérhetik a dolog menetét, a főhivatal működését, az egész vállalkozás fejlődését, kitapogathatják hibáit, melyeknek kiigazítását a legnagyobb gonddal kell eszközölni.

A kötelék vezetősége vagy igazgatósága olyan tagokból állítandó össze, a kik anyagilag annyira függetlenek, hogy ellenszolgáltatás nélkül vállalhatják el nemes föladatukat. A vezetőség tagjai nem kötelesek osztozni a szövetkezet gazdasági életében; élhetnek a szövetkezeten kívül a régi rendszer elvei szerint, de kötelességük a szövetkezet ügyeit és érdekeit mindenképpen előmozdítani.

Mihelyt megalakult a vezetőség, a köteléki főhivatal fölhívást intéz — eleinte csak a főváros területére nézve — minden rendű és rangú állami alkalmazotthoz s a föltételek részletes közlése mellett fölszólítja őket a kötelékbe való belépésre, megállapítván a határidőt, melyen belül a jelentkezőeknek meg kell történniök. Erre szükség van, mert a főhivatal a jelentkezőknek lajstroma alapján állapíthatja csak meg, milyen segéd- és munkás-személyzetre, mennyi lakásra stb. van szükség.

Hogy a köteléki főhivatal felszólításával első sorban

is az állami hivatalnokokhoz és egyéb alkalmazottakhoz fordul: ez egyenesen következik az új állami rend alapelvéből, mely megköveteli, hogy az egyéni munka és a köz ellenszolgáltatása összhangban legyen egymással. Az egyén dolgozik s munkája fejében a köz őt ellátja. Ennek az elvnek kell lehetőleg érvényesülnie a kötelékben is már az első pillanattól fogva, a mi úgy lehetséges legjobban, hogy a kötelék először azokat veszi föl, a kik máris olyan viszonyban vannak az állammal, hogy munkaerejüket és tehetségüket annak áldozzák s szolgáltatásuk fejében az állam őket fizeti és javadalmazza. Mihelyt a kötelék megkezdí működését s fölvesz olyan tagokat, a kik hivatalnokai, alkalmazottjai és munkásai az államnak, ezekre nézve nyomban beáll az a helyzet, mely az új államban általánosság fog válni, hogy tudniillik munkájuk és szolgáltatásuk fejében közvetlen ellátásban részesülnek. Nyilvánvaló, hogy ezek evezhetnek át legelőször és legkönnyebben az új rendbe és ezért is az átalakítás munkája velük indítandó meg.

Ha az állam saját hivatalos személyzete körében kezdi is meg az új rend megvalósítását, ez korántsem jelent annyit, hogy az állami hivatalnokok tartoznak belépni a kötelékbe. Ilynémű kényszer alkalmazni nem lehet. A belépés nem köteleesség, hanem jog, nem kényszer, hanem inkább kedvezmény.

Fölvételre igényt tarthat a tényleges államszolgálatban alkalmazott minden tisztviselő, szolgál, nemkülönb az állami jövedékeknél dolgozó férfi- és női munkások.

A közös gazdasági kötelék tehát, a mikor egyrészt felülről szervez bizonyos köröket, melyek azontúl az új rend szerint élnek, másrészt alulról is megindítja az újjászervezkedést, a mennyiben a felső hiva-

talnoki osztály mellett a munkás-osztály egy részét is azonnal belevonja az új rendtartásba. A mai állam ugyanis egyedárúi kedvéért igen sok telepet és gyárat kénytelen házi kezelésben tartani. E gyárak munkás-személyzete, mely számra nézve eléggé jelentékeny, bevonatik a kötelékbe, mely elvállalja fentartásukat és teljes ellátásukat annak fejében, hogy bérükről vagy díjaikról lemondanak a köteléki pénztár javára. S ebből kétségkívül egy kis nehézség áll elő. E munkások bére ugyanis a fennálló gazdasági viszonyok közepette oly csekély, hogy abból eleinte aligha fog telni méltányos és kielégítő ellátására minden egyes köteléki munkásnak. Szükségessé válik tehát az állami segítség vagy előlegezés, mert a kötelék nem érheti be tagjainak azzal a szegényes ellátásával, melyre azok a köteléken kívül is szert tehetnek. És ha kinek a köteléken kívül panasa van amaz egyenlőtlenség ellen, mely a köteléken belül és az azon kívül álló munkás között tapasztalható, az lépjen be egyszerűen a kötelékbe; szabadságában áll belejutni abba a kedvező helyzetbe, melyet irigyel.

A tagok legnagyobb része tehát állami hivatalnok vagy alkalmazott, szóval olyan egyén, a ki biztos keresményt, határozott összeget bocsáthat a kötelék rendelkezésére. A kötelék általában csakis olyan tagokat vehet föl kebelébe, a kik munkájuk után élnek, tehát nem vagyont, hanem keresményt köthetnek le, mint szolgáltatásukat, mert csak ez felel meg az új állam alapelvének. Ellenszolgáltatás hiányában, tehát munka vagy biztos fizetés nélkül senki a kötelékbe föl nem vehető. Még a legnagyobb vagyon sem elegendő jogcím. Ilyen ellenértékek hiányában vagy kétes beszolgáltatások mellett ugyanis hamar bekövetkeznek az államkincstárnak oly súlyos megterhelése:

mely veszedelmessé válhatnék az egész ügymenetre. Az első tagok jobbára nőtlen emberek vagy magánosan álló nők, egyrészt, mert ezekre nézve n a gyon előnyös a t e l j e s ellátás, másrészt ezek könnyebben is alkalmazkodnak az új viszonyokhoz. A telep tehát valóságos pensio eleinte, természetesen nagyszabású és kényelmes berendezésű pensio.

Vannak azonban már eleinte is olyan tagok, a kik egészen beleolvadnak az új rendszerbe, a kik nem pénzben, hanem munkában lerótt szolgáltatásuk révén tartanak számot megfelelő ellátásra. Azokat a tagokat értem, a kiket maga a kötelék szerződtet, mint munkásokat és kiszolgáló személyzetet, a kikre a kötelék belső életében föladatak várnak. Ezek csak olyan számban vehetők föl, a mennyiben szükség van rájuk. Számuk természetesen folyton növekszik. A kötelék életbelépésének pillanatától fogva ugyanis mindennemű új, addigél e b e h o z a t a l i c z i k k e t , új t a l á l m á n y t , új s z e r t egyedárúnak nyilvánít az állam, a kötelék tehát ezeknek termelésével és készítésével is hatalmas tényezőzt nyer továbbfejlődhetése érdekében.

Minden tag fölvétele csak úgy történhetik meg, hogy az illető minden néven nevezendő javának, jövedelmének beszédését a kötelékre bízza.

Erre vonatkozólag a kötelék, mint főhivatal rendszeresít egy vagyonkezelő-osztályt, mely átveszi a tagok vagyonát, jövedelmét, járadékait, kamatait s kezeli akként, hogy minden egyes tag vagyonáról könyvet vezet. A köteléki tag vagyona érintetlen marad, kamatozik és megterhelheték tőke-kamat adóval, úgy, mint a köteléken kívül álló tőkék. A köteléki tagnak azonban, föltéve, hogy minden kötelezettségének eleget tett, bármikor joga van a kilépésre s ez esetben magántulajdona ismét rendelkezésére áll, sőt a letett vagyon

őrzése és kezelése csakis abból a célból történik, hogy a míg a köteléki tagnak jogában áll a kilépés, meglegyen erre a lehetőség s az illető visszatérhessen a régi rend kebelébe. A letevő átruházhatja vagyonát másra (természetesen csak köteléken kívül álló személyre), de a köteléken belül, saját célra nem fordíthatja, mert a köteléki tagok pénzt nem forgathatnak, vagyont nem gyűjthetnek, magántulajdonnal nem rendelkeznek.

A köteléki tagsággal nem fér össze semmi néven nevezendő jószágcsere, adás-vétel, akár a köteléken belül, akár azon kívül álló elemekkel. A kötelék ugyan rászorul a vásárlásra, pénzbeli actiokra, de tagjainak ezt már meg nem engedheti. A kötelék kicsiben az új állam, mely a magángazdálkodást, belső pénzforgalmat, csereberét nem ismeri. A teljes ellátás minden egyes tagnak kijár, jószág- vagy vagyonszerzéstől azonban el van zárva, pénzt vagy értéktárgyat, fizetést vagy jutalmat még munka, szolgálmány vagy szívesség fejében sem fogadhat el. Munkájával, tevékenységével, erejével különben is a köteléknek tartozik. Ez az általános elv, mely majdan alapelve lesz az új államnak s mely a kötelék első idejében csak azért nem valósulhat meg teljesen, mert a kötelék tagjainak legnagyobb része más gazdának dolgozik (a régi államnak) s a kötelékbe csak e munkának bérét vagy díját szolgáltatja be.

Ebből kifolyólag a kötelék tagja föl van mentve az alól, hogy adóját személyesen fizesse. Ennek lerovását a kötelék vállalja magára. Véralójával természetesen azontúl is az államnak tartozik a kötelék bármely tagja.

A tagok számának megállapítása országok, fővárosok szerint változik, a lakosság számához és

viszonyaihoz képest. Budapesten ötszáz tag jelentkezése után megindítható a kötelék. Parisban talán három-ezerrel. Fontos, hogy a vezetés és rendtartás kezdetben ne legyen nagyon bonyodalmas, a hivatalnok-szervezet ne legyen túlságosan nagy, a mi az első berendezés költségeit szaporítaná. Magától értetődik, hogy a tagok fölvétele mind nagyobb és nagyobb mértékben történik. Mihelyest az első csoport elhelyezése és ellátása végleges szabályozást nyert, a további, bármily sűrű tagfölvétel nehézségekbe nem ütközik. Vidéki gócpontokon csakis akkor indulhat meg a köteléki szervezkedés, a mikor a fővárosban már bevált és megerősödött. Ezeknek a fiókoknak élére a központ legjobban bevált, legmegbízhatóbb embereiből küldenek ki vezetőket és igazgatókat. A fiókok állandó összeköttetésben vannak a központtal, noha eredményes működés céljából autonóm hatáskörrel vannak fölruházva.

LI. AZ ÁTALAKULÁS FOKOZATAI.

A kötelék fejlődésében, egészen addig a pontig, melyen a régi társadalmi és állami rend teljesen és végképp megszűnik, a mikor tehát a kötelék maga kiszélesedett új társadalmi és állami renddé, e fejlődésben igen élesen megkülönböztethető fokozatok vannak. E fokozatok vagy stádiumok mindegyikének meg van a maga karaktere, mely egy-egy fejlődési fokot mutat.

A kötelék, mint mondtuk, első stádiumában inkább fogyasztási szövetkezet, mely tagjainak ellátásáról gondoskodik. Új jelleget nyer, a mikor tagjai ellátását már saját termelés útján akarja fedezni s ezzel nyílik meg a második stádium. Mikor a kötelék odáig fejlődött, hogy összes tagjainak minden szükségletét saját termelésével fedezheti, akkor vált csak valóra a közös gazdálkodás rendszere s ezzel egy újabb stádium nyílt meg a kötelék fejlődésében is. Ettől fogva még két jelentős mozzanata van a fejlődésnek. Az első az, a mikor az utolsó magántulajdon is beolvad a kötelékbe s az utolsó magángazda a közös gazdálkodási rendszer tagjává lett, a második pedig az, a mikor a kötelék, mely e pillanatig csak államilag szervezett gazdálkodási keret volt, egyszersmind állami keretté válik.

A köteléket, fejlődésének e nevezetes fokozatain meg kell közelebbről vizsgálnunk.

a) AZ ELSŐ STÁDIUM.

1. SZERVEZET. A kötelék első stádiumában az élet még kétalakú, felemás. A tagokat túlnyomó részben még a régi rendszer foglalkoztatja, az új csak ellátja. A tagoknak vagy telepeseznek a gazdasági földek lebonyolítása körül még kevés dolguk akad, mert a kötelék első stádiumában azt termeli csak, a mit az állam ma is termel, vagyis azokat a czikkeket, melyek állami egyedárúságban vannak, esetleg kincstári birtokokon ős már némi nyerstermelést, azonfölül a kötelék életbelépésétől fogva minden új találmányra, behozatali de a határon belül is termelhető czikkre egyedárúságot vet az állam olyképpen, hogy az már csak a köteléken belül termelhető.

A köteléknek minden termelő vagyis olyan tagja, a ki a kötelékben nem csupán fogyasztó, hanem egyúttal munkás, vagy alkalmazott, tehetsége, képessége, munkabírása arányában tartozik hozzájárulni a kötelék termeléséhez, tartozik tehát alávetni magát az általános munkarendnek, minek fejében azonban biztosítva van teljes ellátása, mindennemű szükségleteinek kielégítése; szolgáltatásával szemben áll tehát az anyagi gondoktól való teljes szabadulás.

A szorgalmi idő (munkaidő) megállapításánál a köteléken kívül használatos mérték jó számba, olyanformán azonban, hogy, a hol csak lehetséges, minden munkaágban rövidebb legyen a munkaidő, mint a köteléken kívül. A szorgalmi idő természetesen annál kurtábbá válik, minél jobban szélesedik a kötelék s eléri maximumát, illetve minimumát akkor, a mikor az új rend teljes egészében valóra vált. Az elv azonban

a kötelék megindításakor már az, a mi az új rendnek is alapelve: a túlterhelés kizárása és a henyélés büntetése. A ki munka vagy szolgálmány fejében nyeri teljes ellátását, tartozik föladatainak pontosan eleget tenni és a ki e jogos követelményeknek meg nem felel, kizáratik a kötelékből.

A megszabott munka-időn túl természetesen minden egyén szabad, járhat olyan időtöltés, szórakozás, foglalkozás és multság után, a milyenre kedve van. E szórakozásokról és foglalkozásokról is maga a kötelék gondoskodik, a mennyiben rendelkezésre bocsátja tagjainak mindazokat az eszközöket, a melyek e végből szükségesek. A mennyiben a kötelék valamely tagja a köteléken kívül álló szórakozásban vagy multságban kivan résztvenni, a kötelék erre is megadja a módot. Az új rend értelmében azonban olyan szórakozások és játékok, a melyek nyereségre történnek, meg nem engedhetők. Valamint a kötelék hivatal nők-tagjai minden évben szabadságidőt élveznek, azonképpen a kötelék évről-évre szabadságra bocsátja az ő termelő-tagjait, munkásait, az előbbi könyvekben kifejtett elvek értelmében.

A kötelék első stádiumában a saját termelés még oly csekély, hogy a vezetőségnek működése túlnyomó részben a fogyasztás helyes szervezésére szorítkozik. Mihelyest tehát a nyilvános fölhívásra elegendő számmal jelentkeznek telepések, az igazgatóság hozzálát a kötelék első központi telepének szervezéséhez, berendezéséhez.

Az intézőség egyelőre — minthogy maga még nem épít — bérházakban helyezi el a tagokat. Ezek a bérházak azonban mindenesetre átalakítandók a közegészségügy követelményei szerint. Berendezésüknek a kor színvonalán kell állania, úgy tisztaság, mint kényelem tekintetében.

A lakosztályok, szobák berendezésének minőségére nézve zsinórmértékül szolgál az illető tagnak az államszolgálatban és a társadalomban elfoglalt állása és rangja. Mindenkinek joga van lakás, fölszerelés, berendezés dolgában, valamint ellátás és élelmezés tekintetében legalább is annyi kényelemre, a milyenben jövedelménél vagy szolgáltatásánál fogva része lehetne a köteléken kívül.

Fölszerelés, berendezés alatt mindazokat az eszközöket, szerszámokat, tárgyakat és szerelvényeket értem, melyek a polgáriasodott emberre nézve nélkülözhetetlenek. Minthogy a kötelék tagja nem lehet magántulajdonos és sem vásárolni, sem ajándékot elfogadni nem áll módjában: a kötelék vezetősége a legapróbb tárgyakig mindenről köteles gondoskodnia mit az ember háztartása, szükséglete vagy kényelme megkíván.

Az ingóságok hivatalból helyezendők el az illető tag lakásán. Minden tag felelős azoknak jókarban tartásáért; ha javítás vagy becserélés válik szükségessé, ezt az illető maga tudatja idejekorán a vezetőséggel, mely ugyanis külön szolgaszemélyzetet tart a lakások rendbentartására és takarítására és a lakók ebbéli jelentéseinek vagy kívánságainak átvételére. Az ingóságok vagy apró tárgyak különböző minőségűek és értékűek ugyan, de a legegyszerűbbnek is igen jó minőségűnek kell lennie. Silány, gyatra tárgy, szerszám vagy szerelvény sem beszerzésre nem kerül, sem használatra ki nem adatik.

Minden tárgyra nézve áll a szabály, hogy finomabb kelméből, fém-ből vagy bármi más anyagból készült czikkre csakis a magasabb illetményt beszolgáltató tagok tarthatnak számot, ellenben a szerényebb állásban levők kénytelenek beérni jó minőségű, de alakra, anyagra, kidolgozásra, külső díszre nézve kevésbé költséges czikkekkel.

Az élelmezés, ruháztatás, minthogy kezdetben a kötelék maga alig termel, úgy történik, hogy az igazgatóság szerződött köteléken kívül álló vállalkozókat és szállítókat.

A szállítók kifogástalan élelmet és árút tartoznak szolgáltatni. Minden megrövidítés, visszaélés, akár minőség, akár mennyiség tekintetében a további szállításnak rövid úton való megvonását eredményezi. Nagyobb rendellenességek, visszaélések megtorlást, fenyítő eljárást vonnak maguk után.

Az igazgatóság tagjai vezetik a belső háztartást. Nagy súly vetendő arra, hogy a bevásárlással megbízott személyek teljesen megbízhatók legyenek. Jelentékenyebb bevásárlásokat maga az igazgatóság eszközöl.

Az élelmiczikkék a konyhamester kezéhez adatként ellenőrzés mellett, elismervény ellenében. A konyhamester felelős az ételek táplálékos, ízletes elkészítéséért, a szakács-személyzet az ő fölügyelete alatt süti-főzi az ételleket. A konyhamester viszont megkövetelheti, hogy elegendő és minőség dolgában is megfelelő nyers élelmet kapjon. Italokról a pinczemester gondoskodik, a tagok mindennemű frissítőre számot tarthatnak.

A ruházatról a kötelék ugyanazon elvek szerint gondoskodik, mint a lakásokról.

2. ÉLELMÓD. Mondottuk, hogy a köteléknek, az első stádiumban túlnyomó részt nőtlen férfiak vagy magános nők a tagjai, avagy pedig olyan házaspárok, a hol mind a két fél keres és így biztos jövedelmet köthet le a gazdasági köteléktől járó ellátás fejében. Gyakorlati szempontból nem ütköznék ugyan nehézségbe olyan házaspárok fölvétele sem, a melyekben csak a férj a kereső fél, mert valamint az illető férj a köteléken kívül eltartja keresményéből feleségét és gyermekeit, azonképpen elvál-

lalhatná a kötelék is a család ellátását. Ámde a kötelék életében első és főszempont az, hogy első pillanattól fogva lehetőleg hasonlítson az új állam életéhez. Az új állam alapelve pedig az általános munkakötelezettség s az egyén ellátása mint ellenszolgáltatás jár ki az ő munkájáért. Valamint a kötelék — legalább az első stádiumban — nem vesz föl olyan tagokat, a kik csak tőkét s nem keresményt bocsáthatnak a kötelék rendelkezésére: azonképpen nőtagok is csak olyanok vehetők fel, a kik a köteléken kívül állandó keresményes állásban vannak, vagy pedig magában a kötelékben hajlandók elvállalni olyan munkát, mely az új állami rend szerint őket illeti meg. Nem annyira gyakorlati nehézségről van tehát szó, mint inkább alapelvről, melynek már kezdettől fogva érvényt kell szerezni, a melyhez a társadalmat kezdettől fogva hozzá kell szoktatni. Mihelyest a kötelék keretei annyira bővültek, hogy a kötelék rendes foglalkozást adhat minden nőtagjának, nem ütközik többé akadályba olyan házaspárok fölvétele sem, a melyekben — a köteléken kívül — csak a férfi a kereső fél.

A gyermekekre nézve is, a mennyire lehetséges, az új állam alapelvei érvényesülnek. Addig, a míg a kötelékben elegendő számú gyermek nincsen, a kötelék tagjainak gyermekei a fennálló iskolákba járnak. Mihelyt azonban számuk eléri a törvényben megállapított létszámot, az állam külön iskolát emel számukra, vagy a meglevőkből kebelez be annyit, a mennyi a kötelék számára szükséges. Ez természetes és egyúttal törvényes eljárás, mert hiszen az állam a köteléken belül élő polgáraitól éppen úgy tartozik gondoskodni, mint a többitől s gondoskodott róluk addig is, míg kívül voltak a köteléken.

A kötelék kisedapolóiban, kisednevelőiben,

gyermekkertjeiben és iskoláiban már az új állami rend érvényesül. A társas élet különböző kívánalmainak fokozatos egymásutánban tesz eleget a kötelék. Egy-másután alakulnak társaskörök és egyesületek, épülnek játék-, szórakozási- és mulatóhelyek, keletkeznek könyvtárak és tudományos gyűjtemények. Azokat az intézményeket, felszereléseket és berendezéseket illetőleg, melyeket a kötelék maga egyelőre meg nem teremthet (színházak, közlekedés stb.), gondoskodása arra terjed ki, hogy mindazok a tagok, a kiknek jussuk van rá, azokat kihasználhassák vagy igénybe vehessék. Az elv azonban megköveteli, hogy a kötelék mindent megteremtsen, a mi csak módjában áll s ehhez képest például az egészségügyet azonnal az új állam elvei szerint kell szerveznie. (Magánfürdők, közfürdők, kötelező orvosi vizsgálat, ellenőrzés stb.)

Első stádiumában a kötelék még nem lép föl állami súlylyal és erővel. Az a köteléki tag, a ki nem tud megfelelni a köteléken belül uralkodó rendnek, hivatalból elbocsátható, sőt el is bocsátandó, ha visszaéléseket követ el s nem akar beilleszkedni az életrendbe. Állami kényszer tehát még nincsen. Rovott múltú, vagy adóssággal terhelt egyéneket a kötelék föl sem vesz az első stádiumban, mely még erősen privatjellegűt mutat.

A kötelék, miután életbelépett, gyorsan fejlődik és terjeszkedik. Mihelyt a nagyobb vidéki góczpontokon akad kellő számú jelentkező, a központ fölállítja ott fiókját; minden fiók önállóan működik, de beszámolóval tartozik a központnak. A vidéki telep berendezése is a lehető legtökéletesebb és az illető város minden felhasználható előnyének igénybevételével történik.

b) A MÁSODIK STÁDIUM.

A második stádium főjellembonása, hogy a kötelék, tagjainak ellátása céljából saját termelésre adja magát. Saját termelés volt ugyan már az első stádiumban is, de nem abból a célból, hogy a tagok szükségletét fődözze. Az első stádiumban a kötelék csak annyiban termelt, a mennyiben rendelkezésére állottak a kincstári birtokok s magára vállalta az egyedárusági termelést. Az igazi, az új állami rend értelmében való termelés azonban csak akkor kezdődik, a mikor a termelés a kötelék fogyasztásának kezd szolgálni. E termelés eleinte nem is lehet olyan sokoldalú, hogy a köteléki tagok mindennemű és minden irányú szükségletének teljesen megfeleljen. A termelés is fokozatosan fejlődik sokoldalúvá és teljessé. Már az első stádiumban láttuk, hogy a kötelék nyerstermelést üz a kincstári birtokon. A második stádiumban a nyerstermelés jóval nagyobb területet ölel föl a mennyiben a kötelék egyes birtokokat kibérel vagy megvásárol. A kötelék vezetősége kétféle módon jut olyan tőkékhöz, melyek az effajta vállalkozásokat számára lehetővé teszik. Először is rendelkezésére állanak a köteléknek ama tőkéek és vagyonok, melyek gazdag emberek belépésekor ömlenek a kötelékbe. Igaz ugyan, hogy ezeket a vagyonrészeket és tőkéket a kötelék az illető tag javára kezeli és magának le nem foglalhatja; de igenis gyümölcsöztesetheti és kamatoztathatja saját belátása szerint, természetesen teljes felelősség mellett.

Jelentékeny tőkeerőhöz jut a kötelék azonkívül a megtakarítások révén. A vásárlás ugyanis tömeges beszerzés mellett sokkal olcsóbb, mint a köteléken kívül, anyag pedig sokkal kevesebb megy pocsékra. Ötven, száz, esetleg ezer ember számára készülő ebéd

például aránylag sokkal kevesebb anyagot, tüzelőszert kíván, mint ha az ebéd csupa magánkonyhán főzetik. Az itt elérhető jelentékeny megtakarítás az általános ellátás folytonos, fokozatos javítására, továbbá különböző beruházások eszközésére szolgál, tehát befektetésekre, birtokok kibérlésére, gyárak megvásárlására vagy alapítására, valamint az állaim előlegek törlesztésére. Természetes, hogy a kötelék ipara — nem tekintve az egyedárusági cikkeket, melyek kezdettől fogva nagyban termeltetnek — szűk keretben indul meg. Először azok az iparágak lendülnek föl, melyek nagyszabású gyári berendezés nélkül üzhetők. Megfelelő egymásutánban rendeztetnek be szabó-, czipész-, asztalos-, lakatos- stb. műhelyek. Ezeknek vezetése teljesen megbízható, jóra való mesterek föladata, a kik a maguk hatáskörében tartoznak tisztességes munkáslegényeket fölfogadni s azokat kellőképpen ellenőrizni.

Mesterek és legények valamennyien köteléki tagok, a kik munkájuk fejében megfelelő eltartást és ellátást nyernek. Az ellátás minőségére vagy fokozatára nézve a személyes ügyesség, szorgalom és értelmesség döntő.

A nagyban való nyerstermelés és iparúzés sem késik azonban soká, mert hiszen a kötelék felszaporodott tagjainak teljes ellátása mind égetőbb kérdéssé válik. E nagyszabású nyers- és ipari termelés azonban csak úgy lehet eredményes, ha a köteléknek szakképzett emberek állanak rendelkezésére. E szükséges örök azonban könnyű szerrel kivonhatók a társadalomból, mert a második stádiumban a, kötelék már föltétlenül olyan helyzetbe jutott, hogy a munkát méltányosabb ellenszolgáltatásban részesítheti, mint a köteléken kívül élő társadalom.

Mihelyt a köteléken belül megindult a nagyszabású termelés, ez a verseny erejénél fogva olyan

nyomást gyakorol a köteléken kívül élő társadalomra, hogy a fölszívás folyamata attól fogva elevenebbé és gyorsabbá válik. Az első gyárat és nagy mezőgazdasági telepeket gyorsan követi a többi.

A kötelék termelésében érvényesülni kell annak a közgazdasági alapelvnek, melyet az új állam szerveztének tárgyalásakor különösen hangsúlyoztunk, hogy tudniillik, minden, a mi az országon belül termelhető, valóban itt termeltessék is. A kötelék tehát — mihelyt megindítja a nagyszabású termelést — azonnal teljes erővel reáveti magát olyan termények művelésére és olyan iparcikkek előállítására, a melyek általános fogyasztási szükségleteknek felelnek meg s az ország természeti viszonyai között producálhatók, eladdig azonban az országban gazdasági okok miatt elhanyagoltattak. Az ilyen terményeket és cikkeket a kötelék az egész ország lakossága számára termeli és készíti, de egyéb termelésének fölöslegét is elárúsítja. Ha fölösleg csak a hivatalosan megállapított szorgalmi idő megtoldásával volna elérhető, akkor a köteléknek le kell róla mondania. A hivatalos szorgalmi idő kiszabásánál pedig arra kell törekednie, hogy a munkaidő a köteléken kívül dívó munkaidőnél legalább is egy órával rövidebb legyen.

A nagyban való ipari termelés úgy áll elő, hogy minden gyár fölállításakor összefoglaltatnak mindazok az illető szakerők, melyek azelőtt elszórtan és külön-külön működtek. Kicsinyben való nyerstermelés azonban még az első stádiumban is csak kivételesen fordul elő (konyhakertészet). Apró birtokokon gazdálkodás kezdettől fogva nem űzhető. Az első stádiumban azt láttuk, hogy nyers termelés csak a kincstári birtokokon indul meg s azonkívül az egyedárusági cikkekre vonatkozólag. A második stádiumban, a mikor az egész termelési szervezet fokozatosan és jelentékenyen kibő-

vül, a nyerstermelés is szélesebb területekre terjed ki. A kötelék megvásárol magántulajdonban lévő földeket, betelepíti azokat földműves munkás-néppel. Ezek a mezőgazdasági telepek fokozatosan fejlesztetnek abban az irányban, hogy a mezei munkások is rendes elhelyezést és teljes ellátást nyerjenek. Pénzbeli bér vagy díjazás már első szerződésükénél ki van zárva; itt is közügyesség, szorgalmas tevékenység, értelem és körültekintés mértékadó a kedvezőbb elhelyezés és kényelmesebb ellátás elnyerése tekintetében.

A folytonosan fejlődő, mind szélesebb körökre kiterjeszkedő kötelék több és több munkaerőt szív föl, úgy hogy a szerényebb helyzetben lévő magángazdálkodók, kiknek megélhetése amúgy is kétséges és nehéz, lassanként arra a meggyőződésre jutnak, hogy reájuk nézve sokkal üdvösebb, ha beállanak a kötelékbe, mint hogy küzdjenek tovább keservesen ezernyi gonddal és nehézséggel. Mezőgazdák és kisiparosok, a kik sehogysem tudnak boldogulni, kivergődni adóságukból, örömetst mennek bele a kötelékbe s szerény birtokrészüket vagy műhelyüket szívesen engedik át a szervezetnek, biztos kenyér, biztos megélhetés fejében. A kötelék tehát kétféle úton juthat új földterületekhez: vagy vásárlás révén, vagy pedig azon tagjai révén, a kik belépésük alkalmával földbirtokot adnak át a köteléknek kezelés végett. A kötelék vezetőségének kezdetől fogva azon kell lennie, hogy területeit egységesen kikerekíthesse, mert elszórt, apró birtokokon több nehézséggel és alkalmatlansággal jár a gazdálkodás.

Ugyanezen szempontnak kell különben érvényesülnie a kötelék életmódjának egész szervezésében is. Minden téren arra kell törekednie a vezetőségnek, hogy a kötelék tagjai lehetőleg összetömörülve éljenek, mintegy külön, erős szigeteket alkotva a társa-

dalomban. A közös és szoros életmódban kell ugyanis kifejlődni annak az új szellemnek, mely egyúttal szelleme lesz az új államnak.

E közösségi szellem fejlesztésére mindent el kell követni. S e tekintetben fontos szerep vár a kötelék sajtójára. Az első stádiumban természetesen a kötelék alig tehet e részben többet, mint bármely más nagy magántársaság a régi társadalomban: vagyis tagjai érdekeinek istápolására és a közösségi szellem fejlesztésére lapot indít, szakközlönyt. A második stádiumban már nem érheti be ennyivel. A tagok nagy száma, a köteléknek a rajta kívül álló társadalom elveivel és életmódjával való nagy ellentéte megkívánja, sőt nélkülözhetetlenné teszi, hogy a köteléknek legyen a maga külön napisajtója és időszakos lapirodalma. Még arról sem szabad lemondania a köteléknek, hogy eszméit és elveit saját körén kívül minél buzgóbban terjeszse, annyival is inkább, mert a társadalmi és állami átalakulás gyors lefolyása magának a köznek válik hasznára.

A második stádiumban kivált a kis- és a közép-birtokok ömölnek be a kötelékbe, szóval az olyan vagyonok, melyek a köteléken kívül folyó versengésben már alig tudnak megállni. Adóssággal túlterhelt birtokokat a kötelék el nem vállalhat s ilyeneknek gazdáit csak úgy veheti föl, ha azok előbb mindennemű kötelezettségüknek eleget tettek. E stádiumban sem uralkodik még kényszer. A tagok tehát ki is léphetnek, miután a kötelék iránt való esetleges kötelezettségeiknek (az özszesz hasznélvezeti tárgyak beszolgáltatása) megféleltek. A ki azonban a kötelékben él, tartozik annak elveit és szabályait elfogadni s a kötelékben élő apa például nem neveltetheti fiát a köteléken kívül, azzal a szabadsággal vagy önkénnyel, melyet a régi rendszer meg-

enged neki, hanem köteles őt átengedni sorsának, melyet a kötelék intéz az új állami alapelvek szerint. A megnyiben az illető apa erre nem hajlandó, a második stádium ideje alatt még kiléphet a kötelékből s visszatérhet a régi életmódhoz.

A második stádiumban tehát szorosabbá, bensőbbé és elevenebbé vált az élet. A kötelék nemcsak ellátja, de jórészt már foglalkoztatja is a tagokat s neveli az új nemzedéket a jövő államának. Az iskolákat az új állam alapelvei szerint építik és szervezik s állítanak annyit és annyifélet, a mennyire és a hányféltre szükség van. Ha az országnak több egyeteme van, mihelyt a kötelék egyetemre menő tanulói elérik azt a számot, mely a főnálló egyetemek közül a legkevesebbé látogatott egyetem tanulói létszámának megfelel: az állam ezt az egyetemet átengedi a köteléknek és ez az egyetem az új elvek szerint átalakíttatik. Ha az első stádiumban beérte a kötelék lakások vagy házak kibérelésével, a második stádiumban már vásárol vagy maga épített házakat, a megvásárolt régi házakat teljesen átalakíttatja. az újakat az egészségügyi szempontok szigorú szemmel tartásával építi s már arra is törekszik, hogy tagjait összetömörítse s koncentrált módon helyezze el, nem pedig elszórtan, a mi az administratíot nehézkessé, az életmódot bonyolulttá tenné. Szükségessé válik e tömörítés már csak azért is, hogy az építkezés és átalakítás egységesen történhessék, szemmel tartásával mindazon egészségügyi és művészeti szempontoknak, melyeket kifejtettünk.

A koncentrálás szüksége az étkezők és közrak t á r a k főállítása miatt is nyilvánvaló. Mind a két intézmény a második stádiumban már élénken működik.

c) AZ UTOLSÓ STÁDIUMOK.

A h a r m a d i k s t á d i u m abban a pillanatban áll be, a mikor — nem tekintve a külföldi behozatalt — a kötelék tagjainak szükségleteit minden irányban a saját termeléséből képes fedezni. A harmadik stádiumban tehát a köteléken belül már ugyanolyan társadalmi élet folyik, mint majdan az új államban. Ebben a stádiumban már nem állhat meg többé az az intézkedés, hogy a köteléki tag különvagyonát a kötelék kezeli és kamatoztatja, mert hiszen az egész ország gazdasági viszonyaiban már olyan gyökeres fordulat állott be, hogy a magántulajdon, a személyes vagyon jelentőségének nagyrészt elveszítette. Mindazok tehát, a kik a harmadik stádium alatt lépnek be a kötelékbe, mindennemű tulajdonukról kell, hogy végképpen és föntartás nélkül lemondjanak; a kötelék régi tagjainak tulajdon- illetve rendelkezési joga természetesen szintén megszűnik.

A harmadik stádiumot kettő különbözteti meg a teljesen kifejlődött új állami élettől. Az első az, hogy még nem öleli fel az egész társadalom anyagát, mert a nagybirtokosok és nagyfőkések — részben legalább — még a köteléken kívül élnek, tehát a régi állam gazdasági rendjének elvei szerint. A második megkülönböztető vonás szorosan összefügg ezzel s nem egyéb, mint az állami jelleg hiánya. A kötelék ugyanis, mindaddig, míg magába nem olvasztotta az egész társadalmat, csak a régi államszervezet felügyelete mellett működik, az új állami szervezet nem igtatható be mindaddig, míg az egész társadalom át nem tért az új életmódra. Ez természetesen nem úgy értendő, hogy az állami és hivatali szervezetek megmaradtak régi mivoltukban. E részben is lényeges változások történtek és pedig két irányban. Mindenekelőtt az állam hivatalos szervezete már

a második stádiumtól kezdve fokozatosan összeszorúl. Mennél nagyobb csoportok és tömegek olvadnak be ugyanis a kötelékbe s ennél fogva mennél jobban összeszorúl a régi társadalom, annál kevesebb hivatalnokra van szükség a kormányzás és igazgatás bizonyos ágaiban. Ezeket az állam fölmenti a szolgálat alól, de a kötelék alkalmazza őket, kivéve azt az esetet, ha az ilyen hivatalnok nem óhajt belépni a kötelékbe, hanem inkább magánszolgálatot vállal a köteléken kívül.

A második változás abban áll, hogy a régi politikai keretekben is helyet foglalnak a kötelék elemei. Mennél szélesebb körre terjed ki a kötelék, annál nagyobb súlyt nyer például a parlamenti választásoknál. A harmadik stádiumban már egész, egységes választókerületei lesznek a köteléknek, a mely a maga embereit már csakis az új állam elvei szerint választhatja.

E stádiumban a kötelék oly hatalmas tőke- és munkaerőt képvisel és oly ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorol, hogy már a verseny erejével is megfojtja azokat a magánosokat és társaságokat, a melyek megvetve lábukat a régi rendszerben, dacolni próbáltak a múlhatatlanul bekövetkező új renddel.

Csak némely nagybirtokosok és nagytőkések folytatják még a magángazdálkodást, mely azonban napról napra jobban hanyatlik. Fogytán már a régi rendszer ereje, a legkülönbözőbb vállalatok és gazdaságok, gyárak, részvénytársaságok, bankok, biztosító- és pénzüzetek mindinkább veszítik jelentőségüket; a nagybirtokosok nem rendelkeznek kellő munkaerővel s termékeiken sem tudnak kedvező áron túladni s ugyanez a helyzetük a nagyiparosoknak és nagykereskedőknek. Ezek az új államrend első idejében, ha belépnek, méltányossági tekintetből régi rangjuknak és állásuknak meg-

felelő élettartásban részesülnek, kiskorú gyermekeiket azonban már az új állam neveli föl a saját elvei és törvényei szerint.

Mikor az utolsó magángazdaság, az utolsó magántulajdon is beleolvadt a kötelékbe, ez utóbbi a negyedik stádiumba jutott, vagyis abba az állapotba, a mikor a kötelék már magában foglalja az egész ország társadalmát. A végleges kifejlődésig már most csak egy lépés hiányzik, az tudniillik, hogy az államhatalom elhagyja eladdig tartózkodó állását s az egyetlen kötelékké vált társadalmat a kifejtett alapelvek szerint államosítsa, vagyis az egész köteléki szervezetet a tisztán állami tevékenység keretébe foglalja.

Csak ekkor, vagyis az ötödik stádiumban válik valóra az új állami rend, mert a régi, hivatalosan, csak akkor szűnik meg, a mikor az állam, miután a társadalmat teljesen átvezette az új rendbe, megalkotja egyúttal azt a sajátos szervezetet, melyre az átalakult társadalomnak szüksége van. Az új rend eddig csak társadalmilag alakult meg, most lesz csak igazán államivá. Magától értetődik, hogy a negyedik stádiumot az ötödiktől csak igen kis idő választja el, mert hiszen, mihelyt teljessé vált a beolvadás, az állam azonnal sanctionálja az állapotot.

Az állam csak most láthat igazán hozzá külügyi viszonyainak rendezéséhez. Nemzetközi adósságait successive kifizeti, részben a kibányászott nemes fémekből vert pénzzel, részben azokból a pénzkészletekből, melyek a gazdasági átalakulás után az állampolgárokra nézve értéktelenné váltak s állami tulajdonná lettek. A nemzetközi jószágcsere azontúl az előbbi könyvekben kifejtett elvek alapján megy végbe. A régi rend-

szer napja, mely csak a kiváltságos osztályokra süttött, végképpen leáldozott. Az új nap mindenféle osztja meleg, termékenyítő sugarait, nem lel többé a régi helyen szegényt és gazdagot, nyomort és fényt, hanem vidám, munkás, elégedett társadalmat, mely vállvetve fáradozik a haladáson és tökéletesedésen.

VÉGSZÓ.

Megrajzoltuk a kereteket, melyek között az új államban a társadalmi élet mozogni fog; megállapítottuk az alapelveket, melyeken az új álladalom fölépül. Részletek megállapításába alig bocsájtkoztunk s e tartózkodásnak egyik okát már adtuk. A mily határozottan és szigorúan állapíthatók meg ugyanis az alapelvek, melyeken az új államnak föl kell épülnie, épp oly határozatlanok és önkényesek a részletek, az aprólékosságok, a kicsiny gyakorlati kérdések, a melyeknek dagályos kirajzolása és kiszínezése regényességet kölcsönöz minden államtervnek, anélkül, hogy annak helyességét vagy jóságát támogatná. Minthogy a regényességet kerülni óhajtottuk: tartózkodnunk kellett a részletek kiszínezésétől. A másik ok, melyet nem hagyhatunk említés nélkül, az, hogy a részletkérdések, az apró problémák, a gyakorlati föladatok, melyeket az új állam alapelvei támasztanak: igen különbözőképpen oldhatók meg, a nélkül, hogy magukon az elveken csorbát ütnénk. Mire való lett volna tehát határozott utat jelölni ott, a hol több út vezet ugyanahhoz a célhoz? Annál világosabban jelöltük meg magát a célt s azokat a föltételeket, melyek nélkül a társadalom megélhetésének kérdése meg nem oldható.

Természetes, hogy mélyreható garanciák hiányában a közös gazdasági szervezet is csakhamar fölmondaná a szolgálatot. Az új állam legfőbb és legerősebb garanciája azonban létének erkölcsi fundamentuma, alapelveinek mély erkölcsössége. Igaz, hogy a régi államban is erkölcsösségre, felebaráti szeretetre s más nemes erényekre oktatták a sokaságot, ilyen értelemben hoztak törvényeket s szigorú fenyítéket szabtak a jogrend megsértőjére: de czélt érni nem voltak képesek, az erkölcsi törvény írott malaszt maradt, mert örökös meghasonlásban volt az egyéni érdekekkel, a megélhetés követelményeivel s minden egyén, a ki saját érdekében küzdött és dolgozott, máris ellentétbe jutott az erkölcsi törvénnyel. Az új államban megszűnik e benső ellenmondás. Az erkölcsi követelmények összhangban vannak az egyesek létföltételeivel, a reális élet nem áll többé kibékíthetetlen ellentétben az ideállal.

Az egyén, a mikor megélhetése végett dolgozni akar, sohasem juthat abba a helyzetbe, mely általános volt a régi államban, hogy tudniillik tőke hiányában nem láthat saját független munkához. Minthogy egyes úton mindig célhoz érhet, sohasem kell neki görbe úton járnia. Munkájának teljes értékét nyeri ellenszolgáltatás gyanánt az államtól. Minthogy minden tőkének tulajdonosa az állam, nem a mai, nem a tegnapi, hanem az állam az ő, mondjuk, örökkévaló mivoltában, az egyéni munka megbecsülésénél sohasem vehető számba, mennyi eszközzel dolgozott és milyen anyagot használt el a munkás, hanem csakis az, hogy milyen értéket állított elő, mert a köz lévén a tulajdonos, a tőke közvetve megilleti az egyént is, a mi éppen abban nyer kifejezést, hogy az egyénnek szadadságában áll a tőkék földolgozása.

A socialis kérdés megoldása tehát abban foglalható össze, hogy az új államban közösség és egyén érdeke teljesen összeesik. Mindamellett megokolatlan a nemzetgazdák abbéli fölfogása, hogy az egyéni érdek erős rugója hiányozni fog az új államból; ők azzal érvelnek, hogy hiszen a tunyák és tétlenek eltartásáról is gondoskodnia kell a socialis államszervezetnek. Láttuk azonban, hogy ez nem felel meg a közös gazdálkodás elvének, sőt, hogy az új államban az egyén a maga élettartását csakis akként biztosíthatja, hogy szolgál a köznek. Mennél buzgóbban és sikeresebben törekszik saját javára, annál nagyobb hasznára válik a köznek s mennél jobban szolgálja a közérdeket, annál magasabbra emelkedik ő maga. Éppen a kétféle érdek elválhatatlanságában rejlik az új rendszer nagy ereje.

Kicsinyes ezzel szemben a nemzetgazdák abbéli kifogása, hogy az állami termelés sohasem vetekedhetik a magántermeléssel, hogy a nagy gazdasági és művészi alkotásokat sohasem állami hivatalnokok vagy alkalmazottak teremtették, hanem mindig egyes emberek, akárhányszor az állam ellen. Nem áll meg az az ellenvetés sem, hogy a hierarchia nem vezethet jóra. Mindezek a kifogások csakis azt árulják el, hogy a nemzetgazdák nem tudják beaképzelni magukat a teljesen államosított társadalomba s a régi viszonyok alapján érvelnek az új rend ellen. Az új államban az államinak és nem államinak ellentéte, sőt megkülönböztetése sem lehetséges többé, annál az egyszerű oknál fogva, hogy minden állami s nem állami egyáltalában nincsen. Ez az ellentét csakis a régi államban volt lehetséges, a megkülönböztetésnek csak ott volt értelme. Az új rendben azonban minden egyén állami munkás és minden állami munkás szabadon fejtheti ki egyéni erejét.

Az új állam éppen abban különbözik a régitől, hogy megtalálta a kiegyenlítő formulát, melyben minden ellentét megszűnik. Hogy a gyakorlatban nem lesz minden oly sima és tökéletes, mint papiroson, az csak természetes, de a szervezet érdeméből nem von le semmit. Rosszhiszemű utópia volna azt hirdetni, hogy az új szervezetnek nem lesznek apróbb hiányai, viszont haszontalan és meddő szószaporításra vezetne, ha minden kicsiny bajnak most akarnók kitalálni az orvosságát. Bajok és hiányok mindig és mindenütt vannak, a törvényhozás, kormányzás éppen arra való, hogy azokat orvosolja s nem kell tartanunk attól, hogy az új állam polgárai ne találjanak módokat és eszközöket a központi kormány esetleges túlkapásai és visszaélései ellen.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Ábrahám, 45
Abstinentia, 21
Adó, 160—161, 303, 331
„ rendszer, 296
„ és adórendszerek 337—341,
479
Afrika, 368
Agrár-államok, 269, 270
Algír, 35
Állam, 57, 137, 140, 144, 160, 170.
175, 314, 338. 353, 387,
411, 452, 486, 513, 517,
559, 569, 573, 604 s köv.
Állam, meghatározás, 75—76, 96
„ és társadalom. 77
„ bontó elméletek, 76 - 95
„ jogrend, 99, 105
„ a mai államok, 105—111
„ állami tudat. 118
„ tulajdonjoga, 121
csíny, 171
és tőke. 193 s köv.
segítségének meddősége,
337 s köv.
a nemzetgazdák és socialis-
ták fölfogásában, 387
pártfogása, 408
az állami egység, 462—472
mint tulajdonos és tulajdon-
szerző, 464—465
- Állam, az új állam alapelve,
473-479
fő, 480
és egyén, 502. 571
mint munkaszervezet, 504
hatalom, 507
Állosítás, 423
Anarchia, elméletek, 85—91, 385
mint átmeneti állapot, 87
a társadalomban, 161
Áltudomány. 436
Ancien régime, 366
Anglia, 89, 133, 244, 266, 269, 354,
371, 468, 579
ipara, 469
Antaeus, 464
Ár, 215, 256, «305
„ és érték, 219
„ fogalma, 224
„ emelkedés és csökkenés, 282
Archimedes, 391
Argentína, 403
Argentíniai búza 22
Aristocratia, 157, 164
Áru, 201, 233
Assyria, 29
Átalakulás, 612
Attila 29
Aussichtslosigkeit der Social-
demokratie, 449

- Ausztrália, 328
 D'Avenel, 430-432
 Ázsia, 163

 Babylon, 29
 Bastille, 329
 Behozatal, 264, 463
 behozatali cikk. 609
 Belgium, 42
 Bentham, 135
 Bér, 181, 209, 274, 318, 427, 608
 „ kérdés és népszaporodás, 28,327
 „ rendszer, 47—48. 409
 „ összeg, 231
 „ emelés, 251, 324, 330
 Berletta, 407
 Berlin, 445
 Bettany, 14, 15
 Bevölkerungslehre, 47
 Bíróságok, 503, 522
 „ sajtóbíróság 523
 Block, Maurice, 129, 130, 382. 396,
 398. 419. 424
 Budapest, 243, 277, 611
 Bureaucratia, 432

 Calabria, 403
 Capitalismus fin de siècle. 18
 Carmaux-i strike. 346
 Carthago, 327
 Cartwright-féle szövőgép. 407
 Castries, Henry de, 411
 Censura, 516
 Chilei búza, 22
 China, 16, 38
 Columbus, 66
 Combes de l'Estrade. 264, 267
 Communismus, 390
 Comte, Auguste, 433, 600, 601
 Concubinitus, 25
 Condorcet, 51, 52
 Conglomeration, 85
 Congo-állam, 415
 Conrad 302

 Cosmopolitismus, 85, 465
 „ kritikája 90—95
 Cromwell, 87
 Csere, 491
 „ eszköz, 365
 Cultura, 267
 „ államok, 466
 Cuvier, 409
 Czeh, 70
 „ rendszer, 400
 Czukor, 307

 Darwin;
 elmélete 13—15, 33, 35.
 55-57
 „ a nyelvről és táj szólásról.
 93, 95
 De Foe, 369
 Demokratia, 175
 Demolins, 18, 430
 Diritto. 105
 Divat. 237
 Dogmatikus elméletek, 268
 Droit. 105

 Edison, 409
 Égalité, 157
 Egészségügy. 618
 Egyenlőség, 153 s köv., 524—535
 Egyformaság, 155
 Egyesületek, 518
 Egyesült-Államok, 36, 42, 311
 Egyén;
 és faj, 8, 9
 „ és társadalom, 61, 88, 97
 „ és közösség viszonya, 64, 382
 és munkamegosztás, 65, 66.
 69, 72
 és cosmopolitismus, 90
 kezdeményezése, 409—422
 felelőssége, 419
 jogköre, 499
 munkája, 383
 önrendelkezése, 510

- Egyéniség elve, 474, 479
 Egyptom, 48
 Elemi iskola, 576, 585
 Élelmezés, 541
 Életmód a kötelékben. 616
 Epidémia, 34
 Erfurter Programm, 445
 Erkölcsei válság, 294
 Értelmi pályák, 290
 Érték;
 „ fogalma, 187—189
 „ és töke, 190
 „ mérés, 229
 „ mérő, 365
 „ többlet, 197
 Étkezők, 624
 Faj;
 „ küzdelme a létért, 7, 13, 32
 „ szaporodása, 14, 15
 „ leszámazása, 95
 „ és egyén, 61, 75
 Fejedelem, 118
 Felesleg, 9, 275
 Férfi és nő viszonya, 552—566
 Feudális rendszer, 311
 Fichte, 133
 Foglalás, 127
 Fogyasztás, 73, 213
 „ és termelés 177
 Fogyasztási szövetkezetek, 350—358
 Fogyasztók versenye, 246
 Food, 20
 Fokozatos átalakítás elve, 599
 Földbirtok, 314
 Földjáradék 281, 450
 Főiskolák, 590
 Fourier, 600
 Francia forradalom, 171, 330
 Franciaország, 18, 19, 313, 340
 Fraternité, 157
 Fulton, 409
 Gazdacongressus (nemzetközi), 276
 Gazdasági egységek, 490
 „ kerületek, 490
 „ kötelék, 604—611
 „ tudomány, 6
 George, Henry, 450
 Gép, 198-210
 „ ipar 344, 400
 Germán népek, 16
 Goethe, 504
 Goyau, George 407
 Grotius, Hugó, 135
 Grundsätze und Forderungen, 447
 Gymnasium, 588
 Háború, 31, 34, 465-468
 „ mint szerzési mód, 34
 „ gyarmatháborúk, 35, 36
 „ mint a túlszaporodás akadály, 37-38
 Hadi szervezet, 592
 Házalás, 342
 Hegel, 133
 IV. Henrik, 246
 Hitel, 241
 Hobbes, 135
 India, 35
 Individualistikus rendszer, 384
 Individualismus, 385
 Inquisitorius nevelés, 575
 Ipar, 268
 Iparos, 234, 281
 „ rendszer, 317
 Iskolázás az új államban 576—584
 Japán, 16
 Járvány;
 „ mint a létért való küzdelem nyilatkozása, 31
 „ mint örök akadály a túlszaporodásnak, 33
 főokai, 34
 Jobbágyrendszer, 402

- Jog, 99
 „ rend, 96-47,101-102, 111,145
 „ és magántulajdon, 103, 131
 „ és általános célszerűség 101
 „ állapot, 105
 „ fejlődés, 106
 Jótékonyság, 368—372
- Kamat, 281
 Kartel, 1. Versenyszövetkezetek
 Kaszt-rendszer, 70
 Katonai kiképzés, 592
 Kautsky, Kari, 445
 Kedvezménydíj, 308
 Kelet-Európa, 29
 Kényszer, 508, 514
 „ mint jogforrás, 103, 104
 Kereskedő, 286
 „ osztály megszűnése, 478
 Kereskedelmi rendszer, 355
 Kereslet, 236
 „ és szükséglet viszonya 237
 Kezdeményezés, 412
 Kisdédapálás, 573
 Kiszolgálás, 549
 Kiviteli jutalom, 307
 Kleinwächter, 133
 Kormány, 77
 Kormányzás és igazgatás, 480
 Költözködési szabadság, 517
 Közép-Egyiptom, 17
 Közép-Itália, 17
 Középiskola, 579, 586
 Közgazdaságtan, 380
 Közgazdasági tudomány, 379
 Közjótékonyság, 369
 Köztulajdon, 446
 Közös gazdasági szervezet, 509
 Közfogyasztási minisztérium, 484
 Közösség;
 „ és egyén, 9, 67, 69,
 381-383
 „ és állam, 77, 80
 „ elve, 91
 „ Közösség;
 „ tudata
 „ „ és magántulajdon, 117
 Közösségi élet, 58—64
 érdekek, 63-64
 „ szellem, 623
 Közös gazdálkodás, 397
 Közös tulajdon elve, 458
 Központi kormány, 481
 Közraktárak, 493, 495
 Köztermelési minisztérium, 484
 Krause, 133
 Krupp-féle gyár, 352
- Laissez faire, 400—406
 Lakás, 542
 Lake Michigan, 42
 Lancashire, 26
 Létért való küzdelem, 7—9, 12, 13,
 15, 40, 467
 Létért való küzdelem mint akadály a
 túlszaporodásnak, 30—31
 Létért való küzdelem igazi értel-
 mezése, 55—57
 Létért való küzdelem a társada-
 lomban, 281
 Létminimum és létmaximum,
 530-533
 Lexis, 353
 Liberális, 436
 London, 411
 Loth, 45
 Lubbock, 42
- Magánkezdeményezés, 415
 Magántulajdon, 117, 417, 445
 „ eredete, 127
 „ elméletei, 133
 „ kárai, 147, 151, 160
 „ mint intézmény, 169- 176
 Magna charta, 329
 Magyarország, 36, 42, 311, 322,
 327, 331.

- Magyar nemesség, 311
 Malomipar, 250
 Malthus, 11-16, 19-25, 27-29,
 33, 42- 44, 48, 49, 51-52
 Marx, 447
 Maximalis időtartam, 578
 Me Leiman, 89
 Megélhetés, 380, 423
 Megye, 493
 Megyei tanács, 494
 Mezőgazdaság;
 megkötöttsége, 299
 „ maradisága, 302
 „ emelése, 306
 Meyer, 18
 Michel Angelo, 409, 505
 Mill Stuart, 381
 Minimális időtartam, 578
 Mohács, 193
 Montecuccoli, 244
 Montesquieu, 135
 Mulatságok, 548
 Munka, 373
 „ mint állami alaptörvény,
 473
 „ mint jog és kötelesség. 474
 Munkabér, 317
 és jólét, 320
 emelkedése, 323
 rendszer. 324
 és gépek, 326
 Munkabontás. 1. Strike
 Munkás, 317. s köv.
 (mezei) 321
 szövetkezetek (trades
 union) 356. s köv.
 szellemi, 293
 Munkakötelezettség (általános) 422
 Munkamegosztás elve, 71, 390—394,
 501
 Munkamegosztás természeti alapja.
 65—66
 Munkaszervezet (az új államban.
 504
 Nemzet, 35, 92, 467
 Nemzeti állam, 91
 Nemzetközi jószágcsere, 259, 470
 Nemzetgazdaságtan (dogmatikus),
 381, 423, 434
 és socialismus, 379—394
 individualismusa, 383
 az államról, 387—389
 a munkamegosztásról,
 391-392
 aggodalmai, 423—432
 mint tudomány,
 433-444
 Németország, 244, 313, 341
 Nevelés-oktatás szervezete, 566—
 591
 Nő, 441, 552, 558. 562
 Nyerstermelés, 299. 313
 Oktatás, 576
 Oktatás szervezete, 585
 Olaszország, 17, 327
 Origin of Species, 33
 Örökösödési intézmény, 124, 479
 rend. 164, 165
 Oroszország 307, 339, 468
 Orthodox nemzetgazdák, 442, 505,
 550
 Osztályharcz, 281
 Osztálykülönbség, 533
 Ouvrier, 157
 Palaestina, 48
 Pályaválasztás szabadsága, 519
 Panamák, 298, 364
 Paris, 313, 370, 410, 407
 Pasteur, 66, 67, 409
 Pauperismus, 223. 354. 365
 Pensio, 609
 Pénz, 225, 227, 230
 „ gazdálkodás, 229, 413
 Peru, 36
 Pizarro, 36
 Polybios, 17

- Positiv philosophia, 431
 Potemkin-falvak, 268
 Prehistoric times, 42
 Preventív check, 21, 41-
 Pravo, 105
 Proal, Louis, 371
 Production aux moindres frais, 433
 Proletárság, 111, 223
 Praemium, 308
 Propriété, 136—137
 Prostitutio, 25, 560
 Protection and free trade, 450

 Rabszolga-rendszer, 375
 Rafael, 505
 Recht, 105
 Reorganisation spirituelle, 601
 Ricardo, 263
 Rodbertus, 381
 Rochdalei pioneerok, 354
 Robinson, 88, 128
 Róma, 16, 17, 123, 259
 Római jog, 103
 Röscher, 48, 384, 385, 386, 390
 Ruházkodás, 544
 Rümelm, 16, 46

 Saint-Simon, 600
 Sansculotte, 119
 Schaffle, 448
 Scipiók, 123
 Schoenlank, Bruno, 445
 Shakespeare, 505
 Schönberg (Handbuch), 18, 47, 133, 263, 302, 353
 Sicilia, 48, 327
 Socialismus, mint állambontó elmélet, 79—84, 389
 mint tudomány, 379, 441—551, 601
 Sociologia, 380, 381
 Sociologiis, 374
 Spencer Herbert, 64, 142
 Spanyolország, 48, 313

 Stadium, 612 s köv.
 Standard of life, 431
 Statistika, 149, 248
 Steffen Gusztáv, 133, 270
 Stephenson, 66, 67
 Strike, 327-334
 Struggle for existence, 14
 Szabadság, 106, 151—153, 156-150, 395-408
 „ biztosítékai, 513
 „ (egyéni) 507
 „ (sajtó) 514
 Szaporodás;
 „ jelensége, 10—29
 „ és munkabérek, 19—22
 Szakintézetek, 586
 Szakszerű vezetés szervei, 495
 Szellemi élet, 546
 Szeszies italok, 297
 Szibéria, 411
 Szokás, 139
 Szűkölködés, 43, 47
 Szükség, 275
 Szükséglet, 49, 130, 177
 „ és érték, 187
 Szülői beavatkozás, 520
 Szülői befolyás, 397

 Taine, 365
 Takarékoság, 359—368
 Talaj-kimerülés, 49
 Talmeyr, Maurice, 346, 348
 Tamerlan, 29
 Táplálék, 52
 Társadalom, 9, 10, 61—64, 70—71, 77, 80, 100, 141, 147, 156, 161, 178, 185, 196, 457
 Társadalom (új), 539—551
 Társadalmi rendszer (jelen) 169-210, 259
 Társadalmi tudomány, 5
 Társadalmi válság, 281—334
 Társaság, 97
 Társasélet, 8

- Társadalom-typus, 64
 Tasmania, 35
 Termelés, 49, 52, 73, 107, 186, 281
 „ államosítása, 429
 elvé, 463
 „ módszere, 476
 Termelési egységek, 493
 szövetkezetek, 345—350
 Természet, 5, 10, 65
 „ egyensúlya, 7
 Természeti állapot, 97
 Természeti törvény, 13, 49, 54—55, 63
 Természetjogászok, 135
 Természet tudományi módszer, 5
 Thiers, 135
 Tiers état, 157
 Többlet-érték, 447
 Tőke fogalma, 189,
 (nagy), 191
 államosítása, 193
 felhalmozódása, 196
 mint közvetítő, 213
 szaporítás, 239
 tulajdon, 135
 Törvénytelen gyermekek, 561
 Történelem, 33
 Történelmi fejlődmény, 105
 Törzsfőnökök, 129
 Trades-union, 356, s köv., 426
 Transvaali aranyválság, 411
 Truck, 327
 Tudorok, 89
 Tulajdon, 119
 Tulajdonjog, 121
 Tulajdonehnéletek, 133—136
 Túlszaporodás, 30—40, 431
 „ (viszonylagos), 40—57
 „ és túltömöttség, 32
 Túlterhelés, 148
 Túltermelés, 271—278, 285, 310, 448
 Tyrannismus, 87
 Tyrus, 259
 Újvilág, 223
 Unanimité, 601
 Utopistikus regények, 459
 Vagyonkezelő osztály, 609
 Választás és kinevezés, 514
 Választói jog, 513
 Vállalkozói nyereség, 281
 Váltó, 165
 Vámpolitika, 109
 Vandalok, 123
 Védővám, 263
 Védővamos rendszer, 267
 Verseny, 223, 350, 411, 416
 „ (szabad) 245
 „ fogalma, 245
 „ vastörvénye, 247, 305
 Világnyelv, 92, 93
 Világverseny, 22, 254, 259, 305, 329
 Wages, 21
 Wagner Adolf, 133
 Want of food, 44
 Wietersheim, 17